

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR ACADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADTA

TOLDY FERENC.

peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.

NEGYEDIK ÉVI FOLYAM: 1854.

MÁSODIK KÖTET.

PEST.
EMICH GUSZTÁV VÁLLALATA.

Toldy

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

Emich Gusztáv könyvnyomdája.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

A hazai irodalom, tudomány és művészet szemléje 1849—1855.	
<i>Muzeumi Társak</i>	15
IV. Philosophiai mozgalmak VIII. Horváth Cyrill	—
Emlékbeszéd Borsiczky Dénes felett. <i>Pauler Tivador</i>	63
Emlékbeszéd Garay János felett. <i>Tóth Lőrinc</i>	72
Az egri Dante-codexről. <i>Császár Ferenc</i>	155
Mikép kell bánni a magyar nyelv etymológiájával? <i>Stier Theophil</i>	173
Nagy Ignác emlékezete. <i>Toldy Ferenc</i>	236
A m. nemz. muzeum négy magyar codexének ismertetése. <i>Mátray Gábor</i>	239
Emlékszózat Széki gr. Teleki Ferenc felett. <i>Toldy Ferenc</i>	352
Classica literatura : Az Iliász első éneke. <i>Zombory Lipót</i>	409
Nevelet névtelenének egy ismeretlen codexéről. <i>Toldy Ferenc</i>	531
Czech János emlékezete. <i>Toldy Ferenc</i>	545
Indítvány egy középkori magyar szótár ügyében.	545
Phonologiai előadások. <i>Bugát Pál</i>	455, 488

Bölcsészet, és jogtudomány.

Aesthetikai előtanulmányok. II. <i>Erdélyi János</i>	177
A legújabb lengyel bölcsészet végeredményei. <i>Hecskó Pál</i>	361
A kalózkodásról. <i>Pauler Tivador</i>	254

Történet.

Az ilyefalvi hajdani erősségnek „kastély” és „vár” nevezet alatti emléke : <i>Gr. Kemény József</i>	29
Gróf Wesselényi Ferenc nádor némely nevezetes levelei 1665-ből. <i>Ráth Károly</i>	45
Magyar királyok utazásai. <i>Ráth Károly</i>	97
Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságaikról. <i>Gr. Kemény József</i>	119
Az aszódi pogány sírokról, ábrákkal. <i>Érdy János</i>	132
Diplomatikai kutatások. <i>Gr. Kemény József</i> .	
I. 1561 és 62-beli titkos működések Erdélynek Magyarországhoz visszakapcsolása iránt	194
II. Rudolf és Bátori Zsigmond közti titkos követségek 1591.	212
III. Bátori Zsigmondnak Mária Christierna főhőgnével házasságát érdeklő 1595-beli okmányok	315
Az 1535-diki székely krónika hitelességének védelme. <i>Szabó Károly</i>	301, 383, 457
A Lincig-codex megismertetése. <i>Pákei Lajos</i>	336
Archaeologiai közlemények ábrákkal. <i>Kiss Ferenc</i>	341, 517, 539
Az Akadémia Történelmi Bizottmányának jelentései	59, 560
A kassai 1707. évi országos tanácsról. <i>Nagy Iván</i>	550

Historiai Forgácsok : XXIII. Egy tárgyalási jegyzőkönyv a XVII. század elejéről, <i>Répcemelléki</i>	88
— — XXIV. Magyarországi kormányzó Ampringen Gáspárnak parancslevele Sopron városa tiszti karához, <i>Garády</i>	90
— — XXV. Cserével vegyes adománynak ritka példája, <i>Zerpák Antal</i>	168
— — XXVI. Egy érdekes összeírás a XVII. századból, <i>Podhradczky József</i>	170
— — XXVII. Pál országbíró 1532-ki ítélő levele. <i>Ráth Károly</i>	450

Mathem. és Természettudományok.

Földtani tájékozások. Szabó József. I. Földünk szerkezete	1
— — II. Földtani tényzők	281
A vastagbőrűek és az orrszaruakról általában, a hornyolt szarúlanóceról különösen, ábrákkal. <i>Petényi Salamon</i>	142
A közelítő törekekről. <i>Győry Sándor</i>	229
Pótlék észrevételek a lánetőrekekről. <i>Győry Sándor</i>	425
Bihari természettudományi út vázlata. <i>Petényi Salamon</i>	427
A növények és állatok táplálása és növéséről. <i>Nendtrich Károly</i>	517
A datolya-pálmafáról. <i>Kubinyi Ágoston</i>	565

MAGYAR ACADEMIA.

Áprilisi tárgyalások	58
Májusi tárgyalások	62, 152
Juniusi tárgyalások	155, 228
Juliusi tárgyalások	229
Oktoberi tárgyalások	352, 425, 488
Novemberi tárgyalások	517
Decemberi tárgyalások	565

IRODALMI NAPLÓ.

Irodalom	352
Szépirodalom	84, 272, 275, 449
Classica literatura	344
Nyelvkönyvek	84, 165, 352, 565
Philosophia	272, 555
Tankönyvek	164, 565
Történet s rokon	165, 555
Utazások	566
Törvénytudomány	166, 555, 446, 566
Math. és Természettudományok	167, 566
Egély	168, 274, 568

TÁRCA.

Időszaki sajtó június—nov.	91, 171, 276, 556, 454, 570
Készülő munkák	96, 176, 279, 560, 456, 572
Halálozások	96, 176, 280, 560, 456, 572

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

JULIUS. 1854.

VII. FÜZ.

FÖLDTANI TÁJÉKOZÁSOK.

SZABÓ JÓZSEFTŐL.

I. FÖLDÜNK SZERKEZETE.

Csekély figyelem kell ahoz, hogy meggyőződjunk : miszerint földünk látható része többféle kőnemekből áll. Ha tapasztalatokat gyűjtünk, összehasonlításokat teszünk s fokanként általánosítjuk észleleteinket, megszülemlik bennünk a fogalom : földünk *szerkezetéről*. Valóban ha magasról néznénk le, itt homokot, ott meszet, egy helyen gránitot, másutt bazaltot, lávát, itt agyagot, amott kovaföldet, szóval, legkülönbélebb föld- s kőnemeket látnánk, melyek csupán fölületesen tekintve, mint mozaik darabok veszik ki magokat egy folytonos egészet képezők.

Midőn bejárunk valami vidéket, ezen különbséget szinte észre vehetjük. Van azonban még más kutatómódja is a geolognak, s ez, midőn fölülről lefelé hat. Minden kútásás, minden fúrás, akna-mélyesztés, minden árok, átmetszés, sőt hegyek közt a vízmosságok a földtani viszonyokat tüntetik elő. Ezeknél tanuljuk hogy a homok, a mész, az agyag, a gránit lent a földszíne alatt sajátságos módon vannak helyezve; hogy a homok alatt a mész, melyet fölül a homok-vidék szélein látni csak, összefüggő egészet képez. Ha a homokban bár melyik ponton leásunk, a mészre jövünk, ha keresztül hatunk a mészen, azon anyagot találjuk, mely a

felületen a mész töszomszédságában mutatkozik. Összevéve e kétféle kutatás eredményeit, nem egyszerű mozaikból tartjuk többé földünket összetéve, hanem különféle rétegekből, melyek mint megannyi kiterített szőnyegek feküsznek egymáson. E rétegek nincsenek mindenütt oly rendben mint egy könyvnek levelei, mert az alulról fölfelé működő vulkáni erők sok helyen kisebb nagyobb fölemeléseket, áttöréseket, sőt láva s egyéb kő-ár ömléseket idéztek elő, melyek a szomszéd kő-nemeket sokféleképp módosíták; másrészt a tengerek, folyók és csermelyek bár lassú de ernyedetlen hatása évmíriádok óta szinte oly változásokra adott alkalmat, melyek miatt földünknek szerkezete olykor valóban bonyolódva tűnik fel; de mivel azok változatlan törvények szerént történtek, a nyomozó észnek bő foglalkozást nyújtnak a megfejtésre.

Összehasonlítva a legnagyobb mélységet, melybe buvárkodva lehatottunk, s a legmagasb helyeket, melyekre följuthattunk, mondhatjuk, hogy a földteke egész tömegéhez képest annak igen csekély részét ismerjük. Ha hasonlítással szabad élni, ez nem tesz annyit, mint egy almánál a héj vastagsága. Innét ha földünk szerkezetéről van szó, tulajdonkép felső kérgének szerkezetét lehet csak érteni.

Azonban korán sem kell hinni, hogy ezen tér elég anyagot nem nyújt annak, mit történetnek látunk, kellő magyarázására; vannak, az igaz, planetánk belsejének oly hatásai a felületre, melyeket kellőleg kimagyarázni tán soha sem sikerülend, minthogy a mélységekhez, melyekből eredni látszanak, élő lénynek félni megsemmisülés nélkül nem lehet; de az is tagadhatlan, hogy azon változásokat, melyek eredménye a fölület jelen állapota, legnagyobbbrészt oly tényezőknek lehet tulajdonítani, melyekről azt tapasztaljuk, hogy maiglan is működnek szemünk láttára, sőt sokszor hatásuk horderejét számok rideg mértékével fejezhetjük ki.

A föld szerkezetét csak e század elején kezdték tudományosan nyomozni. Azóta óránként teszünk ugyan haladást, de még sem vagyunk ott, hogy a szárazföld minden vidékéről lenne tudomásunk, s így tán gondolhatná valaki, hogy nem is lehet még az egész földkérgének szerkezetéről szólni.

A növény és állatországra nézve áll, hogy, ha a vidéket változtatjuk, oly fajokkal találkozunk, melyeket nálunk nem látunk; ha a világrészeket változtatjuk, némileg az egész teremtetést

változva találjuk. A föld új növényeket s állatokat mutat; a tenger más halakat, más csigákat táplál; maga az ég is különböző csillagokkal lep meg, szóval minden másnak látszik, míg a földész kalapácsa a könemeket nem vizsgálja; ezek az elhagyott hon köveire emlékeztetnek. A bányász úgy s oly aranyat talál Kalifornia képleteiben, mint Ausztráliában; Európában tanulja, hogy kell a rézet kiolvasztani, hogy kell a higanyt nyerni, elmegy az antipodok földére, s ott hona érceit véli találni; azok mestersége törvényeinek csak úgy engedelmeskednek, mint amazok, melyek tanulmányul szolgáltak.

Ezen megegyezés nem csak az egyes kö-nemekre nézve áll, úgy van az a száraz föld összes szerkezetére nézve is.

Ezért ámbár csak Europa, Éjszakamerika, Délamerikának, úgy szinte Ázsiának, Afrikának s Ausztráliának csak némely pontjai vannak kellőleg átvizsgálva, mindazonáltal az ezekből vont eredmények összege arra jogosítja fel a tudományt, hogy az egész föld felső kérgének szerkezetéről szóljon, miután a gyűjtött tapasztalatokon kinyomott természet-törvények ezt ily általánosságban venni megengedik.

Ha legáltalánosabban vetünk futó pillantást a föld színére, ott annak mozaik-alakját nem fogjuk észrevenni, a növényzet, s az ennek közremunkálásával képződött televény, a víz-összehordta homok- s agyag-képletek borítják azt legközelebb be, e leplet félre kell tolni, vagy oly helyeket vizsgálni, hol azt nem leljük, hogy a föld szerkezetének nyomozásához foghassunk.

E nyomozás nem csupán az ismeretvádlász vagy a természetbuvár érdekeit táplálja nagyon: hasznos hajtó az az iparos és földmives részére is. Nevezetesen ez utóbbi szempontot akarjuk kitüntetni, s a fogalmak általánosságából annak részleteibe ereszkedni.

Földművelésünk s iparunk igényei napról napra több tényezőt tesznek szükségessé; a nyugati haladottabb népek példája bőven mutatja, hogy ezek sorában előhelyet a földrétegeknek ismerete, s kellő felhasználása foglal.

Könyveket lehetne írni ezen ismeretek alkalmazása előnyeiről, úgy szinte nem tudásuk káraitól. Kívánandó, hogy ne halljunk többé oly vállalatról, minő a többi közt azon töltés volt, melyet túl a Tiszán a vízár ellen sok ezer forint áldozattal húztak. Egy-

szer szokás szerint meggyújtották mellette a rétet, s vele együtt maga a töltés is elhamvadt!

1. Rétegek.

Midőn valami háznak fala készen áll, s az különféle anyagból van építve, például kőből és téglából, a téglasort mint egészet, a kösort is mint egészet véve, téгла-rétegről, és kő-rétegről szólhatunk. Ezen elnevezést a föld szerkezetében is használjuk. Ha valami kutat ásnak, a föld különféle rétegein, televény, homok, agyag, mész- stb rétegen keresztül hatnak le, míg végre vizet kapnak. Rétegnek tehát azon kő, vagy föld öszveget mondjuk, mely a felső kéreg szerkezetében mint többé kevesebbé táblás alakú tömeg foglal helyet. Anyaga leggyakrabban homok, vagy homokkő, kavics, agyag, márga, mészkő, vasérc, kőszén stb. Vastagsága azon távolság, melyet felső határától az alsóig függőleges vonal által kapunk ki.

A rétegek egymással különös viszonyban állnak, de ezt csak úgy fogjuk nagyobb figyelemre méltatni, ha eredésmódjokat vesszük tekintetbe. E magyarázást egy egyszerű kísérlettel kezdetjük meg, mely a természet nagyban dolgozásának elvét mutatja ki. Ha egy üveg edénybe néhány marok kavicsos földet teszünk, reá vizet öntünk, felhabarjuk, és aztán félre tesszük, a részek egymástól súlyok szerint válnak el, s a hányféle súlyú darabok, annyi telepet, annyi réteget képeznek. Legalul lesz a kavics, fölötté a durva, e fölött a finom homok, végre a legfinomabb agyagos részek.

Ez egy neme a rétegeknek, rólok azt mondjuk, hogy mechanikai lerakódás által képződnek. Minden folyó, minden eső víz képez ilyeket úntalan, képez még sokkal nagyobb mértékben a tenger is ömlései irányában.

Van még más neme is a réteg-képződésnek, s azokról azt mondjuk, hogy vegy-uton jöttek létre. Ennek elvét szinte körünkben látjuk, csak értelmezni kell. Mindenki tapasztalja, hogy, ha a kútvíz sokáig áll, az üvegre fehér anyag rakódik le, melyet csak erős dörzsölés vagy igen könnyen ecettel távolíthatunk el. Ha soha sem tisztítanak az üveget, e kéreg szaporodnék, míg végre egészen betöltené.

Mi tiszta vizet merítünk az edénybe, e fehér kéreg tehát nem

mechanikai módon jött belé, annak anyaga a fris vízben felolvadva van, és csak azután rakodik le, miután a víz egy ideig a légen állott. A fris és állott víz között nagy különbséget tud minden vízivó tenni. E különbség attól van, hogy a fris vízben szabad szénsav van, mely annak némileg elevenítő hatást kölcsönöz. A légen e szénsav elillan, a víz nem oly jó ízű többé. E változásnak más következménye az: a szénsavas víz képes egy csekély mennyiségű meszet oldva tartani, melyet mi a fris vízben szeretünk szükségletére beveszünk. Ha elillan a szénsav, ugyanazon fokban kiválik a szénsavas mész is fejeér kéreg alakjában.

Ezen két elv szerint csaknem minden réteg képződését meg lehet fejteni.

Azon tanulság, melyet magunknak le akarunk vonni, először az: hogy a mechanikai képződésű rétegek megegyezőleg a nehézkedés törvényével, mely szerint minden test a föld közepe felé igyekszik esni, szintes (horizontal) irányban rakodtak le; második hogy azon rétegek, melyek alul vannak, előbb képződtek, mint a felsők, ezek tehát fiatalabbak amazoknál.

Ha tehát a geolog azt látja a természetben, hogy a rétegek szintesek, következteti, hogy eredeti helyzetökben vannak; ellenben ha nem szintesek, mit lehet mást mondani, mint hogy eredeti helyzetökből kijöttek. Ilyen változásokat rendszeren tűzeredésű kőnemek szoktak előidézni, melyek a föld mélyéből hatnak a felületre, néha arra feljövén, sokszor pedig csak a rétegeket fel-emelvén, annélkül hogy belőlök kinyulnának.

A rétegek sorozata tehát önkényt visz bennünket egy igen érdekes fogalomra, azok viszonylatos korának fogalmára. Az ember a fönnbbieket szem előtt tartva, meghatározhatja, hogy több egymásfölött álló réteg közül melyik öregebb, melyik fiatalabb. E korhatározás természetesen nem általános, mert még most igen csekély adataink vannak, valamely réteg-képletről azt mondani, hogy az ennyi és ennyi év előtt rakodott le, hanem viszonylatos; csak azt állítjuk, hogy ez a réteg régebben képződött, tehát öregebb emennél.

E határozásokban a rétegek sorozatán kívül még több más körülmények jönnek a geolog segítségére, ilyenek: ha valamely rétegben, például homokkőben egy más kőnemnek, gránitnak vagy mésznek stb töredékét leljük, bizvást mondhatjuk, hogy ezeknek

már létezni kellett, midőn a homokkő képződött, hogy tehát ennél öregebbek; — ha valamely réteg kijött szintes fekvéséből, és mellette vagy fölötte olyat találunk, mely szintesen fekszik, ezt minden esetre fiatalabbnak kell hogy mondjuk, mint amazt.

Azonban ezen megdönthetetlen igazságu elvek a természet zárt beljében nem mindenkor jutnak a vizsgáló tudomására, különös szerencsének lehet tartani, ha az ember valamely rétegben egy más képlet zárványát fölleli; azon kívül a mészréteg, a homokréteg oly sokszor ismétlődik a legváltozatosb körülmények közt, egymástól elválva, egészen más pontjain a földfelületnek, hogy az ember ha egy-egy vidék rétegei közt a viszonylatos kort meg bírná is határozni, azt korántsem merné az egész terület rétegeire kiterjeszteni. Az újabb kor, kitöltendő e hiányt, oly lépést tett a természet úgynevezett titkai fölfedezésében, mely a földtant a legmagasztosb, a legszélesb körü, s a legpositívabb tanok egyikévé változtatta át. Ez azon fölfedezés: hogy a rétegek tömegében előforduló kövült növény- és állatmaradványok jelentését most már értjük, s kellőleg tudjuk méltányolni. Ezek segítségével bírjuk a rétegek elsejétől az utolsóig a viszonylatos kort egész átalánosságban meghatározni, sokkal könnyebben és biztosabban, mint azt azelőtt csak gyanítani is lehetett volna.

2. Kövületek.

Azt, hogy a föld különféle rétegeiben növény- és állatmaradványok helyenként igen is nagy számmal jönnek elő, köz tudomásu dolognak lehet tartani. Már a legrégebbi időben észrevették ezt; Strabo csupán józan felfogása szerint úgy vélekedett azokról mint mi. Ő abból, hogy a föld felületén oly kagylók jönnek elő, melyekhez hasonlók a tengerben élnek, azt következtelte, hogy ott egykor tenger volt, melynek vize később lefolyt, s az elhalt állatok maradványait visszahagyta. Azonban különösen e maradványok tanulásával senki sem foglalkozott. Első nyomait a kövülttan alakulásának a XVI. században találjuk.

Mélyen betemetve, csonkítva, szintől s alaktól sokszor megfosztva, igaz, hogy első tekintetre nem bilincselik a figyelmet le úgy, mint az élő teremtmények pompás tárgyai; de egészen más-kép áll a dolog, ha az okot nyomozzuk, mely azok betemetését s fentartását idézte elő. Ez érdek sokszorta nagyobb lesz az által,

hogy a kővületek közt gyakran olyakat találunk, melyek az élők közt többé nem léteznek. Ez a XVI. század természetbúvárainak már felötlött, úgy szinte az is : hogy a tengertől messze vidékeken, sőt magas hegyeken is találni kagylókat; ez által az akkori ismeretek szűk köréhez képest annyira megzavaródtak, hogy Strabo véleményétől elpártoltak, annak magyarázatát a természettörvényeivel ellenkezőnek tartván; sőt inkább jobbnak vélték kereken tagadni, hogy a kővületek valóságos állat- és növény-maradványok. Ezen *alakos köreket* a *természet játékának* (lusus naturae) keresztelték.

Azonban így sokáig nem maradhatott, tények halmozódtak, s már a XVII. században ismét visszamentek a régi, és mai nézetre, főleg a biblia befolyásával, melyben az általános vízözön leírása a kellő magyarázathoz elégséges támaszt szolgáltatott. Később még csak az jött e nézet kiegészítéséhez, hogy a tengerborította, és később, lefolyván, visszahagyta földrészek ismételve jöttek víz alá, s annak fenekéről viszont kiemelkedtek.

Hogy a kővületek mivoltáról, s azok fontosságáról meggyőződjünk, előbb magunk körül kell vizsgáldni, s az így elsajátított szellemi fonal, az elv segítségével, más, messze nyúló körülményekre hatna ki.

Ha ásunk s embercsontokra akadunk, azt mondjuk : itt emberek temetkeztek; ha a csontok közt fegyver-darabokat, ló-maradványokat stb. lelünk, még azt is következtetjük, hogy csatatéren haltak el. Másutt ha ásva egy lyukra bukkanunk, melyben apróbb állatok, nyulak, házi szárnyasok stb. ezen felül róka-csontok vannak együtt, a szakértők a csontokat összeállítják, és a most élőkéivel összehasonlítják. Mily könnyű a mai tapasztalat nyomán annak a lyuknak tán már ezredéves történetét vázolni!

Mióta az állatok országa fennáll, azok múlnak s lesznek. Vannak azonban részeik, mint csontok, kagylók, pikkelyek stb., melyek az enyészet hatásának kissé kedvező körülmények közt ellent állnak. Ezek a föld felső rétegébe betemetvék, s ott őket évmilliók után is meg lehet, és együtt lehet találni. Így vagyunk a növényekkel is, ezek a légen elkorhadnak, porrá s televénynyé lesznek, de a föld alá temetve megszénülnek, s még alakjukban, szövegökben sem változva, szinte végtelen időig elmaradnak, más-kor eredeti anyagjuk elpusztúl, helyébe parányról parányra ás-

ványrészek rakódnak, s a megmaradást még inkább biztosítják. Már most mind ezt összevéve azt lehet levonni : hogy azon rétegei a föld felületének, melyeket a geolog más egyéb okoknál fogva is egykorúaknak tart, és a melyekben az állattanászok, a fűvészek csupa oly szerves maradványokat találnak, melyek a velünk élőkkel nemre, fajra, és égöv szerinti felosztásra megegyeznek, *egy teremtségi időszakot* képeznek, képezik a legutolsót, melynek mi is részesei vagyunk.

Azonban a geologok kutatásai oly földrétegeket is fedeztek fel, melyekről minden okunk van tartani, hogy oly korban képződtek, mely a mostani teremtsési rétegeit megelőzte; az állat- és növény-maradványok, melyek ezekbe temetvék, egészen különböznek a mostaniaktól fajra, nemre, sőt geographiai felosztásra nézve is; ezekben nem találni ember-csontot, nem találni emberi készítményeket, nem találni legtöbb olyan állat- vagy növény-fajt, mely most velünk együtt létezik, hanem olyakat, melyek a mostaniak sorozatában helyet nem foglalnak. Azon elv szerint, mely velünk főlebb a következtetést kimondatta, mit állíthatunk egyebet, mint hogy e kor a teremtsési művének egy másik kora, mely a mienket megelőzte, s melytől a mienk valami általános katastropha által volt elszakítva, mely a föld felületének azzá levésére, minek jelenleg látjuk, feltétlenes szükségképen állott be.

Így haladva találunk a régiebb rétegekben is fokozatokat, melyeknek természetes lépcsőzete az : hogy azokat melyek a mostaniak alatt közvetlen fekszenek, s a mostani élő világtól nem végkép eltérő szervezeteket tartalmaznak, fiatalabbaknak tartjuk, mint melyek még ezek alatt vannak, s a mieinktől már jobban eltérő alakokat foglalnak magokban. Ekként menve érünk fokenként oly rétegekre, melyekben élő lények igen gyéren vannak s ezek is a legkövetlenebb szervezetűekhez tartoznak, végre olyakra, melyekben semmi nyoma az állati vagy növényi életnek, hanem a rétegek szövege és természete azt mutatja, hogy eredésöket tűznek, vulkáni erőknél kell tulajdonítani.

Ezeket tartjuk földünk legrégebb szilárd kérgének, melyet (sok okunk lévén reá) egy izzón folyó előzőtt meg. Az és a mostani kor között a teremtsési korszakok szakadatlan sorát ismerjük. E sort minden geolog egyaránt állítja össze, csak számra nézve van egyiknél több, másikonál kevesebb, miszerint egybe-egybe

több vagy kevesebb réteg-összeget vesz fel. Épen úgy, mint az emberiség történetében : az események sorozata minden írónál ugyanaz, ez változhatlan; de a beosztás különböző : ez egyéni felfogás szüleménye.

A kövületek, vagy más néven ásadékok (Fossil), miként egy szellemdús író nevezi, a teremlés érmei, melyeket földünk évmiriadós történetének vázlatára épen úgy lehet használni, mint azokat melyek emberi tettek emlékezetére voltak ütve, a mi történetünk írására. Vannak kövületek, leginkább kagylók, melyek kizárólag egy-egy rétegnek sajátjai, ezeket *vezér kagylóknak* mondjuk, s egy ilyen elégséges arra, hogy azon vidék képződési idejét, az akkori körülményeket, szóval, földtani történetét állítsuk össze.

Azős-állat vagy növény-maradványok a körülményekhez képest többé vagy kevésbbé vannak megtartva, néha zúzdarabjainkat leljük, melyekről csak azt tanuljuk, hogy szeres maradványok, máskor oly épen maradtak meg, hogy a legfinomabb szövetet is tanulhatni rajtuk.

Kláriskok, kagylók, csontok csaknem változatlanul maradtak meg, úgy szinte sok rétegben növény-levelek is. Egészen sértetlenül látunk bogarakat, növény-részeket borostyánkőbe (Bernstein) foglalva. — Miss Mary Anning Angliában egy ó képlet rétegei közt (az alsó Jurában) szepiát talált, melynek zacskójában oly csudálatos épségben volt a tinta nemű folyadék megtartva, hogy ugyanazon anyag, melyet az állat évek myriádja előtt arra használhatott, hogy kiöntvén a vizet, átlátszhatlanná tegye, s ellenei elől elbújhasson, most azon festéket szolgáltatva, melylyel saját képe iratott. Hasonló tünemény volt azon ősvilági szarvorrú (Rhinoceros tricholinus), melyet e században Szibéria jéggel vegyes rétegei közt leltek; ezen, mintegy sok év-ezredek jégverembe zárt állat húsa még oly kevésbé változott meg, hogy a feltaláló pásztor eledelül osztotta ki ebeinek. Bőrének része és egész csontváza a sz. pétervári gyűjteménybe jöttek. Szinte ide vehetjük azon levél- és gyümölcs-lenyomatokat, melyeket dr. Kovács Gyula úr Erdőbényén talált, s a tudós világgal nem rég megismertetett.

Az ősvilági teremtmények alakja, nagysága és szervezete az embert sokszor bámulásra ragadják. Vannak lelkelyek, hol az ál-

lat egész csontváza együtt van, ilyenkor sikerül azt úgy állítani össze, hogy a nem-szakértő is meggyőződhessek létéről oly lényeknek, melyek életpályájokat földünk fejlődésének egészen más korában futak le. Ilyen azon cetthal nemű állat, melyet dr. Koch Amerikából hozott, s legnagyobb részt saját csontjaiból összeállítva, több fővárosban, többi közt (1850.) Bécsben is köz szemlére kitett. E szörnyeteg (Zeuglodon makrospodylus) hosszúsága közel 17 öl. Szabadjon, mint a mostani korra nézve jellemzőt, az ilyen csontvázak értékét megemlíteni: egy valamivel kisebb példányt dr. Koch már azelőtt eladott volt 20,000 forintért, s ezt 30,000-re tartotta. Nemzeti muzeumunk csontgyűjteménye leginkább Tisza környéki példányok oly sorozatát bírja, hogy azt Europa e nemű legjelesbjei közé számíthatjuk.

A hasonlító bonctan elvei oly szilárd lábon állnak, hogy, ha nincs is az egész váz minden darabja meg, egy-egy részből az állatot gyakran tökéletesen le lehet írni.

Nem kevésbé lepnek meg a növényország ősterményei; sok nem, melyet most apró cserjének ismerünk, azelőtt óriási nagyságú volt. Kubínyi Ferenc úr Nógrád megyében oly kövült fát fedezett fel, melynek hosszúsága 22 öl, noha hegye és töve felé a részek hiányzanak. Ezen példánynak, mely az ismertek legnagyobbai közé tartozik, egy része a muzeumban látható.

Emberi maradványokat egy oly rétegben sem találunk, mely később még egyszer szenvedett általános pusztulást. Az ember tehát, úgy látszik, csak akkor lépett a földre, miután azon a rend kellőleg meg szilárdult, s az elemek egy oly általános forradalmat sem idéztek többé elő, mely elől menekülni képes ne lett volna.

Középamerika szigetei egyikén, Guadeloupe partjain, a mészképletben találtunk ugyan egy néger csontvázat, s emberi készítmény- töredékeket, de e réteg nem ősvilági, ez folytonosan képződik maiglan is szemünk láttára.

Az ősvilág Florájának s Faunájának maradványai külön tudományágat képeznek, melynek legfőbb segédszere ugyan a növény- és állattan; de tévedne ki azt hinné, hogy, ha ezeket sajátjává tette, petrefactolog lett egyszersmind. Vannak az őslények közt számtalan olyanok, melyeket nem csak egy mostani nembe, de még egy család-, sőt rendbe sem lehet bevenni. Így például, tekintsük többi közt a halakat: könyvekben leírt vagy

muzeumokban kiállított faj körülbelül 8000 van; Agassiz kövült halat vagy 1700 félélt ismer, és még is határozottan állítja, hogy egy kis halon kívül, mely Grönland rétegeiben fordul elő, egyről sem mondhatja, hogy a mostaniakkal fajlag azonos volna. — Innét sejthetni, hogy a kövülettan (öslénytan, petrefactologia, paläontologia) önálló s igen terjedelmes tanszak, melynek számos ágazata van; azok mindegyét részletesen művelni egy ember erejét meghaladja, ezért van, hogy a természetbuvárok azt egymás közt megosztják. A geolognak, ha sajátlagosan nem foglalkozik is a kövülettannal, annyira okvetlenül jártasnak kell benne lenni, hogy az eredményeket érthesse, s azokat saját szükségletére felhasználhassa.

3. Tömeges kőemek.

Ellentétben a réteges kőemekkel, melyeket *rendeseknek* (normal) mondhatni, találunk olyakat is, melyeknél azon rendet nélkülözzük, melyeknél a kőnem vagy kőzet (Gestein), egy szabály- s idomtalan tömeg gyanánt van kiválva, azért ezeket *rend nélküli* vagy *tömeges* kőemeknek nevezhetjük. Ezeknek földünk szerkezetében nem kevésbé fontos szereplés jutott, mint a rétegeseknek.

Mindent, mi a természetben csak történt, úgy lehet tekinteni mint közép számokkal kifejezhető eredményét két ellenkező erőnek. Ezen elven alapul minden esemény a physikai és az erkölcsi világban. Ennek uralma alatt fejlődött földünk is azzá, minek látjuk. Ha csak azon erők összvege működött volna a világ teremtésétől kezdve, melynek a réteges kőzet-csoport köszöni eredetét, földünk szerkezete vajmi egyhangú volna! Lefelé ásva azokat szintes irányban találnók egymás fölött oly sorban mint a vánkókat ágyunkban, mielőtt bele fekszünk. Vagy ha megmaradna a földkéreg szerkezete úgy, miként mai napon látjuk, de azon erőn kívül, mely a réteges kőemeket létre hozta, jövőre minden más egyéb működni megszűnnék, évezredek után földünk felületét egészen másnak látnák utódaink. Ők csak iratainkból tudnák, hogy hegy-, völgy-rendszerek, szemkecsegtető vízzuhanások, az ember egész valóját megrázó vulkáni háborodások léteztek; ők csak azt látnák, hogy a már tán csak dombokká alacsonyult egy-két hajdani hegyóriáson kívül az egész felület róna, hogy a víz ernye-

detlenül nivelláló hatásának vég következménye az lenne, hogy minden hegy előbb utóbb elmosódnék, hogy a mélységek megtelnének behurcolt földrészekkel, a tenger terjedtebb de csekélyebb lenne. Mennyi változást vonna ez maga után égővhajlati tekintetben, a szervezetek eloszlásában, azt nem nehéz következtetni!

Van azonban egy hatalmas ellentéte a víz szintező hatásának, mely annak erőiesen ellenszegül, helyenként ismét felemelvéen, mit az már már elsüllyesztett. Ezt vulkáni erőnek mondhatjuk általában; ez alulról fölfelé hat, tehát fölemel, ellenkezőleg a vízzel, mely lefektet. Mind azon zavarásokat, melyek a rétegek sorozatában oly gyakoriak, az ő hatásának kell tulajdonítani; sokszor fölemeli a vízi rakodmányokat, sokszor áttöri és új kőnemeket tol fel a föld felületére, a tömegeseket. Ezek jelző tulajdonsága tehát, hogy alulról fölfelé tolulva képződnek; képződésök idején izzón folyó állapotban voltak, kihülés által megszilárdultak s képezik a valódi sziklákat. Ilyenek képződés-módjáról tudomást szereshetünk magunknak a láva eredésénél.

Ha azon arányt vizsgáljuk, melyben a réteg és tömeg közetek részt vesznek a fölület összeállításában, ennek legnagyobb részét réteges képletekkel találjuk beborítva lenni, melyekből egyes szigetek gyanánt nyúlnak ki a tömegesek. Azonban sok okunk van azt tartani, hogy ez utóbbiak kisebb nagyobb mélységben szakadatlanul összefüggve képezik planétánk szilárd kérgének legnagyobb részét, mintegy csontrendszerét szervezetének, melyre a rétegesek mint külső boríték vannak lerakva.

A tömeg közetek egymástól ásványtani tekintetben különböznek, s e szerint is határozzuk meg azokat. A gránit 3 ásványból áll, melyeket tisztán ki lehet venni: földpát, csillám és kvarcból. A bazaltban labrador és angit van, tehát egészen más ásványok. Egyéb különbözést a szöveg nyújt, a gránit tömeges, a hozzá hasonló gnajsz palás, rétegzett; az obszidián, gyöngykő és tajtkő alkreszeikre nézve csaknem azonosak, de szövegök által könnyű egymástól megkülönböztetni: az obszidián olyan, mint egy megolvasztott fekete üveg, a gyöngykőből szürke golyócskák vannak kiválva, végre a tajtkőben számtalan likacsok vannak. Kövületek a tömeges képletekben hiányzanak, ezek képződésekor vagy nem voltak még, vagy ott hol azok létre jöttek, nem tartózkodhattak.

E körülmény azokat a rétegesektől végkép elválasztja; de egy-szersmind a korhatározást is bajossá teszi.

Van azonban egy mód, melyet e tekintetben olykor sikerrel használunk: a tömeg közetek, a mint képződtek, sokféleképp hatottak a rétegesekre, azokat fölemelték, áttörték, izzón folyó anyagokba zárták be töredékeiket, melyeket olykor megtalálunk stb; ezen kölcsönös viszonyból következő korhatározási törvények keletkeznek.

A réteges öregebb a tömeg közetnél, ha ez azt szintes helyéből kimozdította; ha belőle ebben zúzdarabok vannak; ha az érülés helyén a réteg közetben feltűnő változás történt, olyan minő egy izzón folyó test hatása szokott lenni, vagy végre ha a tömegkö a rétegek közé mintegy befolyt és megtelepedett.

Ellenben fiatalabb a réteges: ha szintesen, vagy igen csekély lejtéssel, és bántatlanul fekszik a tömeg közeten; vagy ha ebből benne darabok vannak. *(Folytatjuk).*

A HAZAI IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZEMLÉJE

1849—53.

IV. PHILOSOPHIAI MOZGALMAK.

*(Folytatás *).*

VIII. HORVÁTH CYRILL.

I. Ezelőtt másfél tizeddel, bátran merem állítani, csak úgy folyt a szó irodalmunkban a bölcsészetről, hogy már-már hinni kezdők, miszerint a költői kort lejárta nemzetünk, s általmegyünk

*) A philosophia barátjai nem fognak fennakadni azon, hogy öszves philosophiai mozgalmaink az adott időszakból nem azon egy referenstől s azon egy álláspontból ítéltetnek meg. Azon két irány, mely e két iskolát elválasztja, annyira egymást kizáró, tagadó, s oly engesztelhetetlen, hogy a philosophiai közönségre hivatkozhatás terét mindeniknek nyitva kell tartani: ez fogja végre nálunk is, úgy mint másutt, az elfogadás vagy hallgatag mellőzés által a pört befejezni. Ha csak két tudományos közlönyünk volna: mindenik azon felekezethez állhatna, melyhez meggyőződése vonja; de ez nem lévén, az Új M. Muz. a tudomány s mint hiszi saját nézete érdekében is cselekszik, ha az általa nem pártolt iránynak is megnyitja a tért. Szerk.

képtől a gondolathoz, verstől a tudományi prózához. Ez a megjegyzés bármennyire elmésnek látszik is egyelőre, alig több mint ötlet, s azok kedve szerint való, kik örömet látják egymásután és egymáson kívül a szellemi világ tüneményeit, s fiók-rendszerbe öntik gondolkozásaikat, mikép az úgynevezett értelmi bölcsészek szokása, mestersége. Annyi mindamellett sem tagadhatlan, hogy bármely irodalomban is előbb fejlődik a költészet, mint a philosophia; de élő a példa mind régi mind újabb nemzeteknél, hogy költők és bölcsészek egy időt élnek és segítik egymást, mikép Schiller a kanti elveket, Hegel a goethei világnézetet, s megtörténik, hogy a természetbuvár belső frigybe lép mindkettővel, és Humboldt midőn Goethéről ítélt, így szól: „A poézisnak is van képessége a természet fátyolát föllebbenteni ¹⁾”; a bölcsész Hegel pedig a költő Goethe nézeteit legmélyebb vizsgálatokkal igazolja.

Említettem idő folytán bölcsészeti rendszerek és iskolák állottak szemben egymással. A szemközt álló két tábor, épen mint Homér hősei a harc előtt, szemrehányásokkal borítá egymást, azonban az ütközet után nem cserélte ki fegyvereit, mikép az idézett hősök, egy közösen megnyugtató ponton és tudatban: hogy férfiakhoz illő módon csatáztak, s méltók egymásra; hanem elváltak egymástól, vagy inkább: maradtak egyik egy, másik más oldalon, igen természetesen, mert különbözők voltak álláspontjaik, melyekről lehetlen a feleknek a kölcsönös kiengesztelődés.

Hiba volna hinnem, mintha nem értené az olvasó, hogy a hegelismus zaklatói és védőinek póréről szólok, mely az Aethnaeum lapjain és később a Figyelmezőbe áttéve, kezdetett és folyt a hegeli vagy az úgynevezett új philosophia *védőinek* tönkre veretésével. Ez tagadhatlan. Ezóta rossz hirben áll a hegelismus nálunk; nem ok nélkül. Védői megtették, a mit tehettek; de rajtok is beteljesült a szerencsétlen barátok átká, hogy többet ártottak az úgynek, a tudománynak, mint az ellenség.

Nem hiszem, hogy irodalmunkban egyhamar ismét előkerüljön azon eset, mikor bölcsészeti felekezet oly kiméletlenül verdesse egymást nemtudással, érthetlenséggel, mit utoljára is el kell tudni tűrni; de hogyan tanuljuk meg eltűrni, ha neveltség tárgyává tétetünk, mint a hegelisták, Vecsei által?

Már a kezdet igen különös volt. Nem az újabbnak keresztelt

¹⁾ Goethe: Zur Morphologie. I. kötet, 122. lap.

philosophia támadott fel a régi ellen, hanem ez hívta ki amazt. A kihívás, kétségkívül, parancsoló állásba tevő a zaklatót, mellé állítá az őszinteséget, jóakaratot, így az előleges meggyőződést is a közönség részéről. Szerencsétlenségre akadt ember, ki pártúl fogá és magyarázá a hegelistmust, hogy ne értsék; s nem is értették; s úgy lett, mint Kis-Viczay egy közmondásban meghagyta, hogy vén katona gyakran megveri az ifjat.

Hanem okom van hinni, hogy a sürgető is alig volt nemes ellenség. Mert a helyett, hogy a forráshoz ment volna eligazodásért, s gyökeres meggyőződésért: felhasználta a védők homályos és nem kis szemöldü magyarázatait, s ezekből következtetett a tudományra elkárhoztatólag; mi egyrésztől a mint kétes színbe állítja őszinteségét, úgy más résztől vád alá helyezi, hogy örömet halászott a zavarosban. Röviden szólva: az egész eljárás prókatori volt; melyben, a nagyobb szám előtt, mindig annak van igaza, ki jobban tud distingválni, fiókozni, katulyázni az élő elevenség mellőztével.

Azóta sok idő folyt el. A hegélismus követői visszavonultak; egyik sem szól többé a mesterről, miért, miért nem: ők tudják, meglehet hogy elismerik a másik fél igazságát, vagy legalább célszerűnek tartják nem szólani. Bár soha se is szólottak volna! Hanem annál többször emlegeti Hegelt az ellenfél; miért: ezt megint ők tudják; tökéletes győzelemben is háborgatni a meggyőzöttet, több mint győzelem; ez: üldözés; mi ha nem sokat, annyit mégis mutat, hogy az ő győzedelmöknek férge van. Ez a féreg, meglehet, az a szellem, mely mint Hamlet atyjának lelke „hic et ubique“ mutogatja magát; s túr a földben és gondolkozásunk világában. Ez az „old mole“ (vén vakand), mely itt is amott is, és mindenütt megjelen, és felkiált a tudalomhoz: „swear by his word!“ Esküdjetek a szellem szavára! „A worthy pioneer!“

Nevelte még a hegeli bölcsészet elleni csatázás érdemét egy ügyesen kitalált fölfedezés, mely, szerintem, alig több ráfogásnál, t. i. hogy ez a philosophia nem való a magyar tudalomnak. Fölfedezés, melyet mindenki úgy hirdet, a mint a maga álláspontjából szemlélődik; s így hirdették a hegeli bölcsészetet is, ellenzői, nagy bizonyossággal, minek az együgyű magyar nép szó- és észjárása után egész illödelemmel vagyok bátor ellenmondani.

Az igen szép, ha valaki azon töri fejét: mi való és nem való

a magyar szellemnek; az ilyen gondoskodás hálát érdemel ugyan a nemzettől, de rendesen úgy jár, mint a ki sokat markol: keveset szorít. A magyar szellemnek se több se kevesebb nem való, mint a mi benne van. A mi benne van, olyan, mint a fű, melyet, közmondás szerint, kalapáccsal sem lehet leverni sz. György-nap után; annak ki kell belőle fejlőni, az utat tör magának kényyszerűleg.

Ha nemzetről és nemzeti bölcsészetről beszélünk, úgy látom, nem hálátlan igyekezett a nyelvhez folyamodni, mely nem pusztán külső ruhája a nemzet szellemének, hanem az a lélek, a szellem maga külsőleg; s a nyelv, bölcsészetiileg, nem egyéb kategóriák szövedékénél. És ha Czuczor így fejezi ki magát: „a nyelvtudományi kutatás a bölcsészet egyik ága“, én is azt mondom: bölcsészeti kutatás nyelvtudomány nélkül lehetlen. Tehát ki kell keresni, mennyi bölcsészeti elemet foglal magába nyelvünk; miféle hajlam mutatkozik benne a bölcsészethez, és ha már többféle a bölcsészet: melyikhez: hogy így a tudományt annál könnyebben meggyökerezethessük vérünkben, mintegy lekössük a köztudalomhoz.

És itt módom van megjegyezni, mit mások is megjegyeztek már, hogy nemzeti nyelvünkben annyi bölcsészeti elem van, mennyi elég útmutatásnak, irányadónak. Sőt merem állítani, hogy van annyi, mint a németben, csak hogy mi elvagyunk babonázva, mint a mesék elátkozott hercegei, a mozdulhatlanságra; s ha bölcsészeink eddigelé többet gondolnak vala nyelvünkkel, jobban sikerül nemzetileg bölcselkedniök, míg most légbe mondják a szót, és kapuk tetejéről hirdetik az igazságot. Állásnak elég magas, de sehogy sem mély, annál kevésbbé nemzetszerű.

Az együgyű magyar nép szó- és észjárása már nekem kulcsot ad egy titokhoz, az annyszor csuffá tett és lenevetett hegeli *közvetlen* vanhoz.

Uram fia! kiált fel egy némely olvasó. Megint a *közvetlen* van! melylyel, mint Szontagh ír Propylaeumaiban, eléggé elkínztatott már a közönség! Igen is, urak, a magyar köznép, mióta beszél, kínozza magát vele ezer vagy több esztendő óta. — „Annál rosszabb!“ mondja megint más, „minek emlegetitek hát a Heautontimorumenos ¹⁾ komédiáját.“ — Azonban tessék, vagy ne:

¹⁾ Önkínzó. Terenc vígjátéka.

az úgy van. A magyar nép széltiben, meg- vagy fenakadás nélkül használ, mióta él, és így használt már jóval Hegel előtt, egy mondatot, minden akadémiai tanulság, s berlini látogatás nélkül, melynek együgyű értelmét ki fogjátok venni a következő párbeszédből:

Péter. Ugyan, édes komám, Pál, elmégy-e a kereszturi vásárra?

Pál. Elmennék, de ha nem lehet, nem lehet.

Péter. Mi a bajod? Talán hibád van?

Pál. Az a bajom van, hogy *nincs* lovam.

Péter. Nincsen? Hát eladtad, vagy ?

Pál. *Vanni van*, de (. . . . beteg, rossz stb. okokat hoz fel) annyi mintha nem is volna.

Ezen párbeszédet már nem én találtam ki, vagy fogtam rá a magyar népre, hanem hallottam elégszer, és hallotta más is, de nem foglalta figyelmébe. Az ebben előadott értelme a *van*-nak éppen az, és semmi esetre sem más, melyet Hegel zárt a barbar módra hangzó *van*, *közvetlen van* kategóriába, okvetlenül. Mert Pálnak *van* ugyan lova (szekere stb), de annyi, mintha nem volna; mivel *vanni* vagy *lenni* még nem azt teszi, hogy a mi a nap alá kijött, a mi a nap alatt létezik, csak azért, mert léttel bír, már hoc ipso az észszerűség, vagy a dolog fogalmával teljesen egyező legyen. Hiszen Pál komának is volt lova, de azért nem volt, és kedves komája Péter a nélkül, hogy Pál ellenmondásos beszédét kinevette volna, igazságot adott neki. Ez így van Pál koma lován kívül is minden tárgygyal. Létezik (léttel bír, van) a beteg ember, a rossz státusz, a Csáki-szalmája-féle gazdaság; létezik a fetisch és keresztényen vallás; az angol jury és török igazság; de az angol igazságszolgáltatás nem azért jobb a töröknél, mert *létezik*, hanem *épszerűbb*, *valódibb* módon létezik; és a fetisch-imádásnak éppen az a baja, mi a Pál koma lovának, hogy mikép Pál koma lova nem felel meg a jó, használható igaz állat kellékeinek, úgy amaz imádás sem a vallás fogalmának, s még mind igen távol marad ettől. — Azonban megjegyzem, hogy Hegelnél a lét kategóriája csak kezdet.

Képzeltetni: minő vad valami jö ki már abból, ha Hegelet elhírhedt tételét: „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig“, a magyar tudósok így

fordítják, értlik és hagyományozzák : *a mi észszerű, az van ; és a mi van , az észszerű* ¹⁾.

De halljuk magát Hegelt , mennyire üt össze az ő magyarázata a föntebbi, népünkől vett, magyarázattal. Ő így szól : „Azon egyszerű tételek igen feltűntek és kedvetlenséggel fogadtattak.— A közéletben körülbelül minden ötletet, tévedést, rosztat, s egyebet, mi ez oldalra tartozik, úgy szinte minden nyomorú és mulékony létet történetesen valóságnak, valódiságnak (Wirklichkeit) neveznek. Ha én a valódiságról beszéltem, arra kell vala gondolni: minő értelemben használom e kifejezést, mivel én egész részletes logikában tárgyalom a valódiságot, s azt nem csak az esetlegestől, a minek szinte van léte (Seyn), hanem a meglétel (Daseyn), előállás (Existenz) és más határozmányoktól is megkülönböztetem.“

„Az észszerű valódiságának már a képzet (Vorstellung) is ellene áll, a mennyiben szerinte az eszmék és eszmények nem egyebek chimaeránál, a bölcsészet agyrécek rendszerénél; valamint megfordítva : az eszmék s eszmények fölötte dicsők arra, hogy valódisággal bírjanak, vagy épen lelkellenek valódisággá mehetni át. De a valódiságnak az eszmétől külön választását leginkább szereti az *értelem* (Verstand), mely a maga elvontsága általmait igaziaknak tartja, és igen hiú arra, a mi kell (auf das Sollen); s azt a politikai mezőn is örömet ajánlgatja, mintha a világnak szüksége volna reája várni, hogy megtapasztalja : miképen *kellene* lennie, de a miképen nincs ; és ha úgy volna , a mint kell lennie, hová maradna az ő kellőszerűségének koraeszerűsége? Kinek nincs annyi belátása, hogy igen sokat találjon környezetében, mi csakugyan nincs úgy, a mint lennie kellene? De az e nemű belátásnak nincs igaza, ha képzeli, hogy ily tárgyakkal és kellésökkel a bölcsészeti tudomány érdekein belül megállhatni. Ennek az eszmével van köze, mely nem oly gyámoltalan, hogy csak *kelljen*, de valódivá ne lehessen ; és van köze oly valódisággal, melyen ama tárgyak, állapotok, intézkedések csak a fölszines küloldalt mutatják“ ²⁾.

¹⁾ Én e fordítást nem tudom : kié, úgy hiszem a hegeli pörből maradt Paullerra, ki (Bevezetés az Észjogtanba, 89. lap alulról 3. sor) szórúl szóra átvevé, mint *elvet* (!). Purgstaller („A bölcsészet története“ 179. I. felülről 13—14. sorban így fordítja : „mi valóságos, észszerű“, kevésbbé rosztul, de még sem jól.

²⁾ Hegel, Encyklopaedie. Erster Theil ; Die Logik ; Einleitung, 10—11. lap.

Ezeket így mondja Hegel, elég homályosan, meg lehet; de bölcsésznek nem épen megfoghatlanul. Magyar ember úgy fogná mondani, a mint legjobban tudja, ha érti; de ha nem érti, el kell hallgatnia, és nem veszíteni a tudomány hitelét. Hegel szerint már, mint saját szavaiból is kivehetni, fölötte sok dolog: sok esemény, állapot, ötleteskedő okosság, fanatikus tévedés *van* a világon, a mitől jó volna megtisztulni; s e részben az értelem, mint olyan tehetség, mely egy-egy külön oldalról bírja csak felfogni a tárgyakat, előáll mindjárt a maga elvont, az élet által befogadhatlan tanácsaival és ex tripode ajánlgatja: mint kellene lennie.

„Jól van! mond Hegel; de hát addig hogyan leszünk, míg oda jutunk, a hol úgy lesz minden, a mint lenni kell?“ Ezt nevezi ő az értelem koraeszűségének, elvontságának; s így szól egy más helyen: a valódiságot és gondolatot, vagy inkább az eszmét közrendüleg el szokták választani egymástól, sőt ellenébe tenni egymásnak, s ennél fogva hallhatni elégszer például, hogy valamely gondolatnak igazsága ellen nincs mit szólni, de az kivihetlen. Az ilyenek, ekkép szólván, csak azt tanusítják, hogy sem a gondolat sem a valódiság természetét nem fogták fel jól. Egyfelül tudnillik azonosnak veszik a gondolatot az alanyi képzetrel, tervvel, nézettel, másfelül a valódiságot hasonértelműnek veszik a külső, érzéki létezéssel. A valódiság (Wirklichkeit), a pusztá tüneménytől különbségében, ép oly kevésbé van ellene az észnek, mint más egyéb, s már a műveltebb nyelvjárás is ide mutat, mert tartózkodnánk költőt vagy államférfit, ki valami derekast, *észszerűt* nem teremtett, *valódi* költő vagy államférfi gyanánt elismerni ¹⁾.

Az én együgyű elmém már mindezekből úgy vevé ki, hogy Hegel, midőn a főlebb kiírt állítást fogalmazta, nem káromkodott, s úgy tetszik, hogy nem épen ördögség azt megérteni. Hanem a magyar ember a mit egyszer fejébe vett, attól nem egyhamar tágit, és az előítéletet aztán utánzengi egyik kor a másiknak; mi, — tisztelet, becsület, de igazság is! — csakugyan nem járja; miért ideje a magyar bölcsésznek főnökeit legalább emlékeztetni, hogy ha, mint ők hiszik, már legyőzték a hegelismust, jelenleg, midőn követői elhallgattak, ne kegyetlenkedjenek a holtra minduntalan; jó magam részéről élven azon szabadsággal, mely a régi Rómában dívott, hogy győzedelmi szekereitek után kiálthassam: minő

¹⁾ Hegel's Encyklopaedie. 1. Theil, 282—83. lap.

igaztalanságot követtetek el egy nagy gondolkozásu emberen és tudományán.

De a mi bölcsészeink a hegeli bölcsészet hasznavehetlen voltára nézve még példát is tudnak idézni, és nagyra vannak a pápai főiskolával, melynek kebeléből kiüzetett az. *Io triumpho!* A példa, úgy van, megtörtént dolog; de nem bizonyít. Hanem hadd mondjak én is egy pápai történetet. — Oltárkép rendeltetett meg a főegyház számára, és készen is volt már a ráma, befogadandó a művészeti remeket. Azonban, szerencsétlenségre, kisebb volt a ráma, mint a kép, s a kegyes hívek jónak láták abban állapodni meg, hogy elvágják a képet a ráma kedvéért; úgy is lett.

Ha már ez történt a művészettel Pápán egyik oldalon, a másikon éppen a bölcsészetnek úgy járni, azaz száműzetni, bizony nem volt új dolog. Mindkét fél abban vétkezett, a mit főnek tekint a maga cultusában; s onnan még nem lehet úgy következtetni, hogy állandóan a kép mérassék a ráma után, s iskolai kormányosság elve szerint a tudomány becse.

S mindezek dacára mit vehetni észre a bölcsészeti tudományok fejlődésén irodalmunkban? Azt, hogy nem a győzedelmes bölcsészeti felekezet nyomain jár. A magyar philologia, szépirodalom és társadalmi tudományok mai fejtegetése hegeli gondolkozásra mutat, habár nem látja is be mindenki oly könnyen, mint a nap fogyatkozásáról mondják, hogy a paraszt is észreveheti. És ha Gans Edvárd neve a törvénytudósok, Vischeré az aesthetikusok által derék gyanánt emlegettetik: ez az úgynevezett hegeli bölcsészetnek átsordulása íróink eszmélkedő világába. Ez az a „vén vakand“, az a „hic et ubique“, mely ellen nincs ovószere semmiféle szenvedelmes kertésznek a föld kerektségén. Bármit mondjanak is tehát e részben a győzelmi tábor hősei, hogy Hegel le van verve: nem hiszem, mert az ellenkezőt látom; mert a szólamló igazság előtt nem húnyhatom be szemeimet.

Távol legyen azonban tőlem még csak a szándéka is annak, mintha én Hegelt nyakra före ajánlanám; hanem tisztemben állónak tartám, igenis némi szót tenni egyik tételének, forgásba hozott elferdítése, akarom mondani: fordítása iránt; mert rajta csakugyan beteljesedett az olasz mondás: *traduttore traditore*. És ha tán sikerült nekem valahogyan érthetőbbé tenni a hegeli kezdő

kategóriát, mely szerint bölcsészete a *létből indul*, és kellő érvényre emelni a famosus tétel valódi értelmét : ez azon szerencsés gyanumnak köszönhető, melyet bennem bölcsészeink eljárása gerjesztett mind a *vád*- mind a *véd*doldalon, mert csakugyan lehetlen is volt megtudni a vitából, melyik a tulajdonképi vádló, a barát-e vagy az ellenség; azon gyanumnak, melyet mások is érzettek, névszerint Purgstaller, ki még ugyan folyvást lebegésben van a vádlott és védett rendszer között, de mozdulóban már is az abszolút idealismus felé, noha folyvást megismerszik, főleg metafizikáján, a régibb iskola tekintélyének lidércnyomása : miért bölcsészeti munkái igen is tarka vegyülete a mindenféle rendszereknek. Avagy ne tartson-e Hamlettel az igen tisztelt férfit? Bátorság, bátorság! „Then we'll shift our ground. Once more remove, good friends“ (Változtassuk meg állapotunkat. Tovább még, jó barátok!)

II. Azon bátrabb férfiak között, kik magokat emancipálták a régibb bölcsészeti rendszer fagyasztó merevsége alól, irodalmunkban az egyetlen Horváth Cyrillt látjuk a tulajdonképi bölcsészeti mezőn munkálkodni. Hallgatag, de mély gondolkodás embere, ő nem esküszik nevekhez, tekintélyekhez; s úgy lép elő, mint kell, nem a hangos journalistika napszerűsége előtt, hanem egy tudományos akadémia osztályüléseiben; s legelső lépésével behelyezi magát a nemzeti tudalom közepébe, kijelentvén „hogy a magyar nemzet gondolkodásmódjának közvetlen tükörét leginkább az úgynevezett közmondásokban (én feljebb érintém : a nyelvben, mint kategóriák szövedékében) lehet föltalálni.“

Horváth Cyrill akadémiai értekezései eddig elé a következők:

A bölcsészet eszméjéről I. M. Akad. Ért. 1850. és Új M. Muz.

1850—1. II. k. CCLXXXI.

„ „ II. A bizonyosságról. 1852. II. 311. l.

„ „ III. A bizonyosság és igazság egy-
sége. 1853. II. 218. 363. lap.

„ „ IV. 1854. I. 184. lap.

„ „ V. 1854. I. 365. lap.

E cikkelyekből, úgy látszik, valami nagy egész akar készülni, s helyesen. Szinte jól esik másféle bölelkedési előadást is hallani, mint a már egynémely írónknál stereotíppé vált kez-

detet: „az ember érez és gondolkodik“; mely kezdet aztán semmi egyéb mint egy nagy meghasonlás, mikor az *érző* és *gondolkodó* ember egymástól örökös szétdaraboltságban latoltatik, fontoltatik, egymás ellenébe álltattatik a kibékülés várható reménye nélkül, és az alanyiség csára, a tárgyiség-hajszra, mint egy orosz novellában a testet kereső lélek, kalandoznak végetlenül s egymáson kívül az elvontság sivatagain. Jól esik, mondom, hallani értekezést, mely a legelső tételekben már azonnal észrevételi az olvasóval, hogy békére törekszik az anyag és szellem, a tárgy és alany, a lét és tudat között; mert hiszen nem az-e feladata minden philosophiának, hogy fölfedezze a közbeeső magelláni szorost a két világ között, és salto mortalék nélkül verjen hidat egyiktől a másikhoz?

Ezt bevallva, mindjárt fölismerhető a mód és szer, melyben bölcsészünk haladni akar; s ez az általa öszszernek vagy öszszerűségnek magyarított *concretismus*. Mind e mellett nem szólhatunk róla, mint egészről, épen azért be kell várni a folytatásokat. És ha Horváth Cyrill örömet használ közmondási elemet bölcsészete világosítására: értekezései eddig látott folyamából szinte közmondásilag így ítélünk: jól fogant gondolat okosan születik.

Miután már egyszer meg van pendítve nálunk a magyar bölcsészet, mely több jó igyekezetű bölcsésznek kedvenc paripája, az avatlannak pedig bámulattal várt csudája, reménye: Horváth Cyrill nem látja célján kivülinek, ha e fölvelt szójárásnak hizelkedik, mondván: a magyar, valamig saját nemzeti gondolkodásához ragaszkodva, a dologban tisztán felfogott nyit szerint működik, távol van bármily tévelyítő egyoldalúságtól. Nem leend pártolója az egységben szükölködő szakadékosságnak, mely a rideg egyediségek között tapasztalगतokat bélyegzi. Még kevésbbé leend folytonos imádója az egyetemiség kábító ürességének. A tisztán magyar, nemzeti gondolkozásmódot valódi öszszerűség, vagyis az egyediség és egyetemiség nem megmervült, hanem folytonos váltakozás és rugékonyságban nyilatkozó egysége teszi meghatóvá.“

E szavak mindjárt az értekezés elején felhozva, úgy látom, semmi egyéb, mint a Molochnak, a nemzeti hiuságnak, oda vetett konc, hadd rágódjék rajta, és alkalmazkodás a gyöngye időhöz, melynek jól esik efféle hallani. Mert a mi ott a magyar gondolko-

zásmódot és philosophiát illeti, az illeti akármely nemzet gondolkozásmódját is; haugyan az egyediség és egyetemesség egyebütt sem más mint nálunk, mikor nem lehet más az öszszerűség sem. Még a különben lelkes Hetényi szavai sem bírnak elegendő erővel meggyőzni bennünket a nemzeti philosophia igazi értelméről; s mondhatni, hogy ez inkább szó, mint tény; és a szellem nem várat magára, hanem megszüli a tényt iskolamesterek nélkül, mikép megszülte sokkal hamarabb eddig élé például a költőket, Homért és Dantét, Shakespeart és Goethet ars poetica nélkül. A nemzeti philosophiának lenni kell elébb, hogy rá önthessük a keresztvizet; különben valami létalap szerint új, saját bölcsészetet várni, mely ne pusztán csak színczetben legyen magyar: lángoló ifjúság és ifjúsági lángolás a nemzetiség nevében.

Azonban mielőtt csak ígéretesen is szólna magyar bölcsészetről Horváth Cyrill, kerülve, mint kell, az üres verbalismust, halad a bölcsészet eszméjének kifejtéséhez; s belé nyúl mindjárt a bölcsészet történetébe, mint a magyarázathoz szükséges egyik forrásba, és előveszi az elmélkedést, mint a másik forrást ugyanahoz.

E ponton Horváth Cyrill úgynevezett phaenomenologiai kutatásokba ereszkedik, és egyenesen kimondom, mert tudom, hogy az efféle nyomról nyomra lépő, legkisebb hiányt, vagy ugrást meg nem szenvedő előadás nem igen mulatságos, legalább nem olyan könnyű olvasmány mint a regény, melynek fölvelt szálait minden percen elejtheti az író, hogy másutt vegye föl, midőn a hölgyek kíváncsisága már égető pontig van felfokozva; nem olyan mulatságos, igaz, de megint igaz, hogy nem is hölgyeknek van írva. Hanem a mi fajunk választott nép; ez fáradság nélkül akarja enni kenyérét. Boldog nemzet! könnyű nála a föld munkája, s alig szánt egyszer, mégis dúsan terem az isten-adta áldás. A folyók lehordták a hegyek fáit, köveit a síkra, a külföldi kereskedő utánunk jár és behozza a pénzt gabnáért, borért, gyapjuért. Semmiért sem szorulunk másra; nekünk van mindenünk. Könnyen jött, könnyen ment!

Ezt azért irom ide kitérésképp, mert jól emlékszem, hogy ezelőtt harmadfél évvel, midőn valaki referált egy napi lapban a tudós társaság üléséről, melyben Horváth Cyr. ezen értekező irata olvastatott, valami újat mondani akarólag úgy fejezte ki magát,

hogy ezen felolvasást kissé unalmasnak találta. Épen mintha pusztán csak divatnak élő kisasszony referált volna e szavakban!

Annyi való szent igaz, hogy Horváth Cyr. értekezései nem regény; philosophiának sem olyan philosophia, mely fel volna aprítva, mint a macaroni. De Macaulay Angol története sem olyan historia, mint a Hármaskör előadásai, és van ítész mégis, ki meri állítani, hogy soha nem olvasott derekabbat nálánál. Ez igaz, és annál nagyobb baj, mert csakugyan nem igen számos közönséggel dicsekszik a magyar fordítás. Azonban Macaulayt elismeri otthon a maga népe, s nálunk a műveltebb fők. Svajcon nem vonhatni-e párhuzamot a bölcsészeti előadások efféle modorára, minőt Horváth Cyrill követ, olyformán, hogy azért, mert az ő előadását nem találja mindenki mulattatónak, ez oly kevéssé üti Horváth C. urat, mint Anglia történetének magyar irodalmi vékony kelete Macaulayt. Pedig Macaulay történetet írt, és Horváth Cyr. bölcsészeti eszméket feszeget.

Mindamellett semmi hasonlóbb egymáshoz, mint a történetnek Macaulay-féle megírása, s a bölcsészetnek olyszerű fejtegetése, minő a Horváth Cyrillé. És Macaulayról úgy ítélnék, hogy előadása mulatságos mint egy regény, sőt azzal fenyegetik a sok lelketlen regényt, hogy az afféle történetírás fogja leszállítani érdemöket. Bárminő hidegen kopogjanak is első hallomás vagy olvasásra füleinknek a bölcsészeti tudomány szavai, ez sem több sem kevesebb azon szokatlanságnál, melyet érez az iskolás ifju mindig, valahányszor új tudományt kezdenek előtte magyarázni a tanulási év első napjaiban. És van-e barbarabb, unalmasabb valami a törvénytudomány műszavainál; midőn hajdan a sok actio, ubicatio stb vad latinságot verték fejünkbe; vagy mostan a sok „végleg, ideigleneg stb“: s mégis, mert szükség van rájuk, mennyire szájantivá, folyékonyvá lesznek ajkainkon. Legyen csak szüksége, belső szüksége, valakinek a bölcsészet: vonzatni fog általa, mint Goethe halásza a habléány által, ha mindjárt örvény felé is, mint veszedelembe a vitéz az ágyuszava felé. Aztán érti-e minden akademikus Győry Sándor matematikai előadásait, vagy a chemikusok mindenféle jegyeit első hallomásra, minden begyakorlása nélkül a matematikai s chemiai nyelvnek? És kinek jut eszébe unalmasnak tisztelni egyiket vagy másikat? De a philosophia mindkettőnél könnyebb: csak legyen kedvünk istenesen rá

vetni fejünket, legyen türelmünk ne csak a fő motszanatokat tartani figyelemben, hanem az átmenetekre, csiklókra, Horváth Cyrillként, a dolgok nyitjára, vagy mint a magyar másképp így is mondja: csínyjára bínyjára ügyelni: fogadom, regény lesz az; a szellem világának regénye, mely ha nem olyan életteljes is, mint a „sokféle rejtelmek“ (Mystères de Paris, de Londres stb) alakjai, de csendesek és nyugodtak, és örök előképek, minők Platónál az emberi lélek emlékezései az isteni eredetről; emlékezések, azaz eszmék, velünk született eszmék, a magasb lelkek adományai, melyek nélkül a költészet alakjai csak festett alakok, bensőségben, örök becsben szűkölködők.

Hanem a mi embereink körülbelül úgy olvassák a philosophiát is, mint asszonyok a regényt: csak a fő eseményekre szorítják figyelmüket. A hős szereti a hősnőt, ez tetszik; de a legérdekesebb az: elveszi-e vagy nem; a többi — fölösleges. Így járnak az óriások is a mesében; lépvén egyik hegyről a másikra, nem gondolva semmit is vele: rejt-e valami szelíd virányt, saját életet a csendes völgy keble; s kinevetik (haugyan az óriások szoktak nevetni, mit még soha nem hallottam) a kicsiséggel bibelődő fűvészt, vagy kövészt, ki a vízmosásból kavicsot és kagylót szedeget. Bizony könnyebb úgy haladni, mint az óriások, de az a baj, hogy igen sok esik közbe, igen sok marad el, a mit mégis kár elveszteni örökre; és jutalma — óriási fölszínesség.

A Horváth Cyrill által elfogadott mód, nem tekintve ezuttal nyelvezete folyósságát, a bölcsészet körül azért unalmas, mert nem mulatságos. Nem mulatságos pedig azért, mert nyomról-nyomra haladva minden tárgy körül mulat egy keveset, mint az idő, mely apró perceneiteiben állítja ki az évezredek ugrás nélkül. De nem tréfálva: Horváth Cyrill fejtegetési módja olyan mint az élet, melynek a maga határain belül nincs megállapodása; mint a folyó víz, mely soha meg nem nyugodva iramtatja egymás után habjait előre; az a mozgalom maga; képe minden életnek, de mint bölcsészeti előadás, leginkább a szellem életének, mely a maga soha nem szünő működésében fejti, alakítja, szüli és újraszüli magát, melynek a földi dolgok csak elvonuló, ideig óráig tartó árnyékképei; mely szellemnek egy-egy elmuló jelene, létre perccenő egy-egy mozzanata a mi földi életünk; mely szerint, mikép a költő írja, „megnézzük az eget és földet, aztán leszállunk.“

És mindenek előtt meg kell vala jegyezni, hogy a bölcsészet nem konyhatudomány; az, mikép a matematika, chemia stb mindig választottaké marad. Mint a szám egymás után, úgy halad a bölcsészeti fejlődés is. S vajjon nem eléggé hánytuk-e, mi magyarok, egymás szemére, hogy nem tudjuk az egymásutánt, s idegenkedni kell-e oly mód- és rendszertől, melynek irtózat minden hiány, minden legfelülről lekapkodott tudomány? A magyar bölcsészeti irodalom embereiről így nem hihetek, hamindjárt az idegenkedést látom is, de az avatlanságnak, nem ismerésnek tulajdonítom. A magyar velő sem tesz kivételt a teremtettségben. Ez szinte meg fogja bírni a nehezét, csak azért, mert nem ad becset valaminek a könnyüségé. Sőt az ellenkező áll mind tapasztalati, mind lélektanilag; hanem hozzá kell fognunk a munkához és megkóstolni a gondolkodás nehéz, de nem lehetlen, mesterségét s örömét; mert azzal, hogy az egyik fél csak reált, kézzelfoghatót emleget, a másik csak ideált, üres egyetemességet söpör le az egekből: semmire se megyünk, ha lelkünket kiteszszük is.

A régi bölcsész iskola hihetőleg még sokáig fogja kedvelni s tartogatni az úgynevezett analitikai és synthetikai módszert előadásában. A Horváth Cyrill által követett mód ezen ügyes-bajosságon egyszerre túleszi magát, nem hagyván külön egymástól a különbözőket, ellentéteket, hanem inkább egymásba ölti és váltja mindkét oldalt; a sokban egységet, s az egységben sokat keres; csak a kettőnek áthatottsága teszi s állítja ki az öszszert; s ily zárkózott sorokban vezetvén szemünk előtt a gondolkodás phalanxát, megvan az, mit a dialektikai módszer alatt értünk.

E módszer nem nyom a markunkba minden pillanatban egy-egy kikerekített igazságot, mely, mint a vert arany pénz, körül volna szegélyezve, hogy senki hozzá ne nyúlhasson. Ez a módszer legtöbбек előtt, hiszem, csupa készülődés, mert nem vág be huszárosan az ismértek tömegébe, hanem a fölvelt szálat fonja, mintegy unalmas rokkapergésével; s az előfejtett igazságoknál, tételeknél folytonosan kiáltja: ez még nem elég, „e meghatározással még nincs kimerítve az igazság, például: a bölcsészet fogalma.“ Tagadhatlanul így van, de épen abban áll ereje, hogy egyik tétel, mint láncszem a láncszemet, a másikat huzza; hogy tételeiben fokozatot állít elő, s a fokozatok mindegyikén átléptetvén például Horváth Cyrill a bölcsészet, az igazság eszméjét,

mindig nagyobb-nagyobb tartalommal hozza elénk újra meg újra mind addig, míg az elért célnál mint egy nagy kör, mely tömerdek apró körök sokasága, előttünk van az egész, úgy hogy semmi sincs a kör terjedelmében, mi meg nem volna a középpontban; és semmi sincs a középpontban, mi ki ne fejlődne a terjedelemben.

Hogy a „szál“ hasonlatát folytassam: az egyszer felfogott szálnak már az a szerencséje, hogy figyelmesen fejtetvén kiülről, belsőre vezet. Így, fogjon fel a bölcész valamely külsőt, valamely tapasztalati adalékot, mely legközelebb van hozzánk, mely érzéki dolog, vagy közvetlenség, mit nem kell bizonyítgatni, megmutatni: e módszer nyomain a közvetlenségből, melyet lát, tapasztal, szóval: érzékel, által fog menni a közvetettségre, tehát az érzéki létből arra, melyet már nem a test, hanem a lélek szemeivel látunk, mi aztán erő, törvény, állomány, azaz egy szóval: lényeg. S mit érünk el ez által? Azt, hogy nem fogjuk egymástól rideg különváltságban lelni a kanti „Ding an sich“-et, és azt, mi belőle foly mint tünemény, hanem a belsőt meg fogjuk ismerni külsejéből, mint a fát, az írás szerint, gyümölcséről, és igazat adunk Goethének, midőn kérdi: mi volna a látszat lényeg nélkül; s mi a lényeg látszat nélkül?

Valamint egy olasz közmondás tartja, hogy minden út Romába visz: úgy van ezzel a dialektikai rendszer is, hogy minden külső belsőbe vezérel. Ezen hatalmas, ragadó, ha tetszik, ragályos, módszer már meghaladt kérdésnek veszi az elvek kérdését, melynél fogva elvből kell kiindulni a bölcészetnek. Az elv valami kész jószág, s a philosophia, mint elveket alkotó, készítő tudomány, magát előzné meg, ha elvből indulna, mivel venné azt, mielőtt készen volna, vagy más tudománytól, mi méltósága ellen van.

A bölcészet, mint a jó vitéz, indul, mihelyt ideje megjö. Indul, azaz hozzá fog a tapasztaláshoz és szemlélődéshez egyszerre, és sem egyikhez sem másikhoz, külön. Hol kezdje, hol ne kezdje: alig bír fontossággal; hanem fontossággal bír az, hogy magyarázatra nem szorult, első szemre belátható adatból fejtsen, haladjon. Így például nem első szükség a kategóriák afféle szoros figyelése, hogy quantitas, qualitas (mennyiség, miség) stb közül melyikből kell indulni.

Sokan a *miséget*, Kant pedig, tudjuk, a mennyiséget tartotta

első mondománynak; és Horváth Cyr. a legelső tételt a *sok* és *egy* viszonyán s áthatottságán építvén, ott kezdi, hol a miség megnyiségbe foly át, s így, e részben, Kanthoz szít; ez által, nem kétlem, csak azt tette, hogy közelebb akarván férkezni olvasóinak tudalmához: könnyebb végít fogta a dolognak, miután épen a miségbe, mint rendszeresen első kategóriába, eső motszanatok azok, melyeket már egy ízben nem tudott megemészteni a magyar bölcsészeti kar a közvetlenség labdaczában.

És ha ezen előadásból, uram isten! valaki azon gondolatra jöne, hogy Horváth Cyrill utóljára is Hegelt követi, hogy ő hegelista: no akkor el volna veszve örökre minden módszerével; mert az előitéletek még soha sem hállóztak úgy be tudományi felekezetet, mint a magyar úgynevezett dualistikus, ekklektikus és harmonistikus, empirikus stb stb bölcsészeket. Ezek újjok hegyén számolnak ki minden rossz következményt erkölcsre, állodalomra minden philosophiából mely nem övék; magokétól pedig jóllétet, életkedvet, vidorságot, sőt még tán jó idei termést is várnak, ígérgetnek. Lehet valaki akárminő bölcsész: ha egyszer rossz a gyomra. Hiába neki minden jóllét a philosophiából. Ez, ágon látott madár; és ki nem láta ágon madarat? Horváth Cyrill soha se fog ilyet ígérgetni, kezeskedem róla; s kénytelen vagyok legmélyebb meggyőződésemből oda szavazni, hogy féltized óta legnyomosh philosophiai jelenség az ő értekezései, melyekről ezuttal, megállapíttatván a módszer és ajánltatván ennek helyessége, mint be nem végzettekről félbeszakasztom észrevételeimet, nem szűnven meg hivatkozni az ép eszű és velejű magyar bölcsészeti sarkadéokra, hogy ne engedje magát elrettentetni az uralkodó elővélemények által, hanem vizsgálódják minden oldalról; különben szellemi életünk jegecedésbe megy át, mely merev alakokká dermeszti egész valónkat.

Úgy hiszem, a fentebbi kimutatások után, melyek nagyon jellemzik a régibb magyar bölcsészeket, van annyi jogom, hogy ajánlhatok valamit; ajánlhatom különösen a minden oldali vizsgálódást. Az a mód és rendszer, melyet Horváth Cyrill követ, igazságot fog szolgáltatni mindazon rendszereknek, melyeket a mi, egy-egy zugba szorult, bölcsészeink oly egyoldalulag vitatnak. Hadd vitassák. Valami új fordulatnak kell beállani a bölcsészet történetében nálunk is, mint a többi művelt nemzeteknél; mert az

olasz, francia, angol s német bölcsészeti irodalom egyre igazodik új új nyomok után; s annyit föltétlenül vall mindegyik, hogy a philosophia nem mauzoleum, melyben mumiák tartatnak, hanem tiszta életelv, mely folytonos nyilatkozásaiban előhossa például az ind és görög, héber és keresztyén világnézetet, s alakítólag foly be vallás, művészetre, az összes életre, bizonyosságot tévén magáról rendesen, valahányszor az emberi lélek és tudalom egyre magasb fokozatain oda fejlík az idő, hol egy-egy eszme, úgy szólnán, megérik, s átömlík az egészen.

AZ ILYEFALVI HAJDANI ERŐSSÉG EMLÉKE.

„KASTÉLY“ ÉS „VÁR“ NEVEZET ALATT.

ÍRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

Ilyefalva hajdanában nevezetett „villa sancti Eliae Siculorum de Sepsi“ ¹⁾; napjainkban Sepsiszékeknek olti járásában létező, saját városi előljárósággal, s némi kiváltságokkal bíró mezővárosa (oppidum taxale), fekszik az Olt vizének jobb partján, nem messze az ilyefalvi pataknak az Oltba való beszakadásától, őt s fél órányira Brassótól, és két órányira Sepsi-Szent-György mezővárostól. Határos szomszédai: Szotyor, Kőkös, Al-Dobaly és Szent-Király nevű székely faluk.

Lakosi részint székelyek, részint oláhok ²⁾, kik közül 54 egyén egy főhadnagy alatt a második székely gyalog ezrednek

¹⁾ Lásd az itt általam alább közrebocsátandó 1443-beli okmányt. Vagyon Hunyad megyében is egy *Ilye* nevű mezőváros, de az hajdanában *Yliádnak* nevezetett. Lásd azon 1248-beli okmánynak dátumát, melyet közrebocsátott Fejér György „Cod. Dipl.“ VII. Vol. I. 294.

²⁾ Ezek nem szabad, hanem jobbágy sorsuak valának; ezt bizonyítja egy 1569-beli, a kolosmonostori levéltárban lévő okmány, melynek hiteles kivonata ez: „1569. Thordae 13. Junii. Joannis II. electi regis donationales pro Joanne Horváth Szusalith de Ilyefalva ad utrumque sexum super sex colonis sessionatis in Ilyefalva, et Szacsva, sede Sepsi existentibus.“ És egy más, ugyanazon levéltárban lévő oklevél, melynek kivonata: „1678. Michaelis Apafi donatio pro Stephano Popa, super tribus sessionibus colonialibus in Alsó-Várca, et Ilyefalva habitis.“

ötödik századában, 11 egyén pedig egy alhadnagy alatt a székely lovas ezrednek első csapatjában mint határőr katona 1848-ig fegyvert viselni köteles vala; de ez a legújabb időben megszűnt.

Ilyefalvának egy része mezővárosnak, más része falunak neveztetett, de mind mezei, mind lakosi területe különös határok által nincsenek elválva és megkülönböztetve; lehetnek ugyan határai hajdan egymástól elkülönözve, de mikor olvadtak össze? arról nincsen már többi bizonyos adat.

Volt-e Ilyefalvának hajdani időkből oly értelmű vára, mint Szentléleknek ¹⁾, vagy Csík-Szeredának ²⁾? annak alapos nyomára annál kevésbé akadhattam, mivel egy ilyen értelmű várnak omladéka, vagy legalább földalatti alapkövei még eddig fel nem táltattak. De volt mégis Ilyefalvának egy más értelmű és kisebb-szerű erőssége, melynek „kastély“ (Castellum) s vár (Arx) nevezet alatti emlékét lelem legelőbb is 1612-ben.

Fejedelem Báthori Gábornak könnyelműsége, bujasága, s főleg az erdélyi szászok elleni méltatlan fellobbanásai, melyek azután törvénytelen üldözésbe rohantak át, annyira nevelték nem csak egyes hazafiaknak, de a szász nemzetnek is ingerültségét, hogy 1612-ben fegyveres pártütés leve eredménye ezen sajnos viszálykodásoknak. Báthori Gábor pártját követték, főleg a brassai szászok ellen, a háromszéki székelyek, Béli és Szilasi vezérlete alatt; a brassaiak mellé állott Géczi András az elkedvetlenített több magyarokkal. Ezen belháboru alkalmával brassai királybíró Weiss Mihály (Michael Albinus, vagy is Fejér Mihály) a Földvár (Marienburg) melletti útközetben 1612. october 16-dikán anyavárosáért és nemzetéért nem csak vérzett csatázva, de feláldozta életét is ³⁾.

Híven s bőven írja le ezen harcias eseteket az ugyan akkori brassai főpap Fuchs Márk († 1619. jan. 28.) krónikájában ⁴⁾, a melyben a többi közt említvén, hogy a székelyek 1612. septemb. 13-dikán Géczi András serege által legyőzettek, ezeket írja ⁵⁾:

¹⁾ Lásd : „Arpádia, honi történetek zsebkönyve 1833.“ 170—75.

²⁾ Lásd : „Új M. Múzeum 1854.“ I. füzet 44. l.

³⁾ Weiss Mihálynak életrajzát, arcképét és címerét lásd : „Transsilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde.“ II. Band. 167. lapon.

⁴⁾ Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardianum. Edidit Josephus Trausch. Coroniae, 1847. I. 251—65.

⁵⁾ Ugyanott 262. lap.

„12. Septembris circa crepusculum vespertinum Götzius (Géczi András) cum mediocri manu tam stipendiariorum, quam voluntariorum civium, civitate (Coronensi) egressus, nocte cum suis in Siculiam pervenit, et quarta vigilia noctis, summo mane sequentis diei hostes (Siculos) in castris ex improviso adoriri statuerat, si forte quiescentes opprimere, aut praecipuos illorum duces capere posset. Verum illi praemoniti, parati in armis, advenientes nostros expectabant, et cum initio fortiter restitissent, tandem in fugam pulsi, sese dederunt. Duces praecipui Joannes Zilosius (Szilasi) et Beldius ex insequentium manibus vix elapsi, in vicinum *Castellum Ilyefalka*, amissis equis sese receperunt, *quod oppugnare cum quidem spes potiundi illius minime dubia esset, et miles ad oppugnationem paratissimus esset. Götzius misertus plebeculae inclusae, uti praeseferebat, non sinit non sine militum fremitu.* Itaque fugatis, dissipatisque hostibus et nonnullis interfectis, praeda 300 equorum, et pene pari pecorum numero contenti domum (Coronam) redierunt. Poterat ista occasione, omnium prudentum opinione, Götzius quid laudabile gerere, sed praepostero, et nimio *suis Siculis* ¹⁾ parcendi studio et nobis (Coronensibus) et sibi ipsi pluri-

1) Fennemlített Géczi Andrást székely eredetűnek mondja az ugyan akkor élt Fuchs Márk említett Krónikájának 257. lapján: „Andreas Göczi (Géczi) ... studio parcendi *Siculis*, ex quibus *originem ducebat*, ... ductus.“ Ugyan ezen Géczi Andrásról említették u. o. 255. lapon: „Andreas Göczius superior adhuc anno (1611.) a Gabriele Bathoreo ad portam Constantinopolitanam confirmandi principatus sui causa, et ad cogendos Coronenses, ut ad officium redeant dimissus Coronam adveniunt ab Andrea Göczio nuncii (1612. mense máj) afferentes literas nomine Imperatoris Turcorum et praecipue Vezirii, Kaymakan dicti scriptas tum ad Coronenses, tum ad omnes totius Transilvaniae ordines, quibus omnibus et singulis mandatur, ut a Bathoreo discedant, eumque quibus possent modis persequantur, statutum enim omnino esse Imperatori, pessimam et infelicem hanc arborem excindere.“ Hogy pedig *Göczi András* alatt *Géczi Andrást* kelletik itt érteni, kitetszik az 1612-ben november 20-dikán N.-Szebenben tartott országos gyűlésnek 5-dik törvénycikkéből, melynek szavai: „Értvén, Kegyelmes Urunk, Bethlen Gábor, *Géczi András*, és több complicesei felől igaz méltó, és törvény szerint való kívánságát, mivelhogy mindnyájan bizonyosan tudjuk, hogy felséged Bethlen Gábort mennyi sok javaival és kegyelmességével felruházta volt, úgymint nagy úri méltósággal, tanácsossággal és több becsületes tisztekekkel, a mellett várakkal, jószággal, és nagy értékkel, ő pedig ennyi sok rendbeli kegyelmességekről, felségednek tett hűtéről elfelejtkezvén, édes hazájának romlását, szabadságá-

num incommodavit, neque ullam apud Siculos promeruit gloriam.“
 És azután a 263. lapon : „16. octobris, quae erat dies Galli, cum

nak elfordulását semminek vélvén, a felséged hűsége és birodalma alól idegen nemzetség közben futott és onnan minden tanácsával, ügyekezéssel azon volt, most is azon praktikál, hogy mind felséged személye ellen, mind szegény megnyomorodott hazánk ellen nyilván való veszedelmet adoriáljon, itt ben is pedig Déva várában hozzá tartozói által felséged, és birodalma ellen mint nyilván való ellenség opponálta magát, felséged pedig mind Bethlen Gábert, mind a Dévában lévőket evocáltatta, és nem compareáltanak : *Géczi András* azon képen több isszonyu és hallhatatlan árulatásai között, a fényes Portán a neki adatott követség ellen idegen és hamis követséget hordozván, országunknak a török nemzetséggel való régi frigyét és békességét akarta felbontani, a fényes Portát felségednek és egész országának ellenségévé akarta és ügyekezte tenni, s ha felséged szorgalmatos vigyázásával és gondviselésével eleit nem vette volna, eddig is veszedelmet hozott volna réánk, mostan is pedig manifesta rebellióban vagyon. Annak okáért egész országul, három nemzetül, communi voto et suffragio Bethlen Gábert és *Géczi Andrást*, universosque ipsorum complices ilyen hallhatatlan nagy facinusért, hogy minden posteritások és nemzetek az ő gonosz cselekedetek büntetését örökké sirassák és sohajtsák, és jövődöben is mindeneknek rettenetes példák legyenek, juxta contenta Decreti in nota perpetuae infidelitatis, amissione videlicet capitum, et universorum bonorum, rerumque mobilium et immobilium tam priorum, quam etiam liberorum suorum, et iurium possessionariorum, proprietatisque eorumdem condemnáljuk, proscribáljuk, sőt ígérjük országul, hogy mi ezeket a fugitivusokat felséged híre és akaratja nélkül soha be nem fogadjuk közinkbe, sőt ezután való fejedelmeket is arra köteleztünk (így), hogy grátiát nekik ne adjanak, és be ne fogadják se magokat, sem maradványokat.“

Ugyan ezen *Géczi András* magát *Géczinek* és nem *Göczinek* írta alá Váradról 1613. october 13. az erdélyi rendekhez idézett levelében, a melyben Báthori Gábornak Váradon történt megöletését jelenti. Ezen levél az 1613. Kolosvárt october 22-kén hozott végzésekkel együtt ugyan azon évben ki is nyomtatott, s találattik gyűjteményemben. (Nagy ritkaság. Lásd Benkő „de Comitibus“ 27. l. és „Erdélyi Múzeum“ IV. 186.)

Voltak-e ezen székely eredetű *Géczi Andrásnak* maradékai? és név szerint kik? azt el nem határozhatom, habár oklevelekből tudom is, hogy 1626-ban Farnasi *Géczi György*, és 1634-ben Kolosvári *Géczi István* élt legyen.

Azonban bizonyos az, hogy fennemlített *Géczi András* nem azon egy családú azon *Géczi Jánossal*, a ki váradi kapitány, Biharnak főispánja, s végre erdélyi kormányzó vala Báthori Kristóf és Zsigmond fejedelmek idejében, és 1588-ban Fejérvárt elhalálozván, az odavaló nagy templomba temettetett (Budai Ferenc „Lexikon.“ II. 127), mert amaz székely eredetű,

nostri expugnato prius castello Uzon, *Ilyefalvina arce in dedicionem accepta*, ulterius progredi vellent“ stb. Ezek tehát azon helyek, a melyekben az ilyefalvi erősségnek emléke „castellum“ és „arx“ nevezete alatt tudomra legelőbb is érintetik.

Az Ilyefalvi erősségnek „vár“ nevezet alatt emlékét lelem azon verses kéziratban is, melyben egy 1658-beli névtelen székely költő Ilyefalvának és várának ugyanazon évben a tatárok általi elpusztítását örök emlékezetnek okáért magyar versekben leírni törekedett.

Ezen verses kéziratnak eredeti példánya nem létezik talán többé, de 1765-ben ilyefalvi ref. lelkész Lisznyai Ince Sámuel idejében, odavaló iskolamester Dersi Sámuel által egy régi írásból az ugyan oda való egyházi jegyzőkönyvbe átiratott.

Ezen 1765-beli másolatot hitelesen újra lemásolták, Ilyefalván 1853-ban decemb. 30-kán, Jákó Sándor odavaló főbíró és Tankó Áron ugyan odavaló rendes jegyző saját aláírások alatt, s ezen másolat idei martius 9-kén a cs. kir. udvarhelyi katonai kerület igazgatósága által cs. kir. altábornagy, és erdélyi katonai s polgári főkormányzó Schwarzenberg Károly ő hercegségének hí-

meze pedig magyarhoni nemzetű vala, kinek testvérei voltak Géczi Farkas, György, és József, s ezeknek utódjai a magyarhoni Géczi családbeliek. (Lehoczky „Stemmat.“ II. 155.)

Ezeket itt említeni szükségesnek véltem még egy más tévedésnek is megcáfolására. A „Supplex libellus Valachorum.“ Cibirii, 1791.“ című munkának névtelen szerzője, a 24. lapon ugyan ezen Géczi Jánost oláh eredetűnek mondja: „*Joannes Géczi, ex cujus familia adhucdum (1791.) nonnulli nobiles valachi in comitatu Dobocensi superesse dicuntur, sublimis gubernatoris in Transsilvania, origine, ac natione Valachus, sub principe Sigismundo Báthori circa finem seculi XVI. magna cum laude obivit.*“ De itt összezavarta ezen névtelen szerző a magyarhoni Géczi családot az erdélyi Doboka megyei Géczi családdal, a mely Gécz nevű Doboka megyei faluban lévő ősi birtokáról vette családi nevét. — Honnan meríthette ezen, egyébiránt kritika nélküli szerző azon állítását, hogy t. i. a Doboka megyei Géczi család eredetére nézve oláh nemzetű? — azt nem tudom; — a Doboka megyei levéltár hiteles irományából bizonyos mindazát az, hogy Géczi János 1544-ben ugyan azon megyének alispánja, és 1566-tól 1581-ig főbírája volt (Hodor Károly „Doboka vármegye esmértetése. 1837.“ 89. 425. 435. lap.). Hogy pedig ezen Géczi János a fennemlített Géczi Jánossal nem lehetett ugyan azon egy személy, az vagy csak abból is bizonyos, mivel Géczi János már 1567-ben váradi kapitány, és Bihar megyei főispán volt (Budai Ferenc „Lexikon.“ II. 127. lap.).

vatalosan beküldetett, azután pedig ugyan martius 23-kán ⁵²⁵⁵₆₉₉ hivatali számok alatt cs. kir. altábornagy, és erdélyi főkormányzói segéd Borboló János öexcellenciája által velem hivatalosan közöltetett. Ekép jutván tehát ezen kézirati hiteles másolathoz, azt itt csupa tudományos szempontból közrebocsátani annyiival is inkább kívántam, mivel az nem csak a XVII. századbéli honi költészetnek literaturáját érdekli, hanem az illyefalvi állítólagos várnak 1658-beli emlékét is fentartja. Ezen verses munkácskának szavai így hangzanak:

1. „Isszonyu hazánk romlása ,
Ennek egyik díszes tagja ,
Sok néppel volt *Illyefalva*
Erős két vára.
2. Pogányok hogy ránk jövének ,
Öt nap egész estig vélek
Bajlódunk éjjel is untig ,
Egész viradtig.
3. De hogy ők ezt látták volna ,
Köztünk hogy senki nem volna ,
Ki töllök rettegne , futna ,
Sőt merész dolga ,
4. Frigyet velünk szerzének ,
Notáriusok elveszett ,
Mely chámnak nehezen esett ,
Haragra gerjedt.
5. Mondának , hogy ha az embert
Életben adhatnók , ötet ,
Senki nem bántodnék tőlök ,
Bizonynyal hinnők.
6. Merzát de meg nem adhattuk ,
Életét mert elfogyattuk ,
Melyet azután megbántunk ,
Hogy nem gondoltunk.
7. Holt testét is kérték tőlünk
Melyet megadni nem mertünk ,
Nem láttuk , neki feleltünk ,
Nem hittek nekünk.
8. Kít hogy megtromfolhassanak ,
Csalárdságot gondolkodtanak ,
Mind békességre hajlának ,
Élést kívánnak.
9. Hivénk pogányok hitének ,
De az csak fortély nékiek ,

- Várunkhoz hogy jöhessenek ,
A volt elméjek.
10. Élest várunkból kihányánk ,
Eleget az ebnek adánk ,
Őket várunkhoz bocsátánk ,
Mi nagy kárt vallánk.
11. Nem kelle neki prachenda ,
Kozák kurtán köfált vágja ,
Tatár tüzet ránk bocsáta ,
Rablása juta.
12. Várban is erősen vívánk ,
Míg szintén mind ellankadánk ,
Kezünkben hogy mind meghalnánk ,
Ez volt régulánk.
13. De hogy öt nap, és éjszaka
Testünk sok viadal miá ,
Éhség , szomjuság ezt hozá ,
Erünk elfogya.
14. Pogányság minket megtolya ,
És várunkba bétódula ,
Tüz s fegyver rajtunk vala ,
Lelkünk elhala.
15. Szörnyű romlásunk értsed :
Nyolc százat rabságra vittek ,
Várunkban kik égtek , vesztek ,
Számba sem vették.
16. Volt ötszáz ember koponya ,
Vár mellett sok test elhullva ,
Széljel másutt is sok vala
Kínnal meghalva.
17. Pincékben rejtek helyekben
Sokan rejteztek féltökben ,
Vigyázó pogány ezekben
Sem hagyott helyben.
18. Krisztusnak hív tanítványi
Sáphár Miklós Ilyefalvi ,
Márton Kézdí Vásárhelyi
Pogány rabjai.
19. Péter pap Árapataki ,
András pap a Szent-Királyi ,
János pap is a Kilyéni ,
Sokan a többi ,
20. Simon pap Kis-Borosnyoi
Vitézen pogánynyal vívni
Merészelt szegény meghalni ,
Kezével harcolni.

21. Mesterek is kik voltak ,
Vesztek , és raboltattanak ,
Szörnyen megkínóztattanak ,
Kik köztök voltak.
22. Anyáknak gyermekecskéjeket
Ölekből kivonták őket ,
Kőfalhoz verték testöket ,
Szaggatták őket.
23. Mint lapát egy kézből másba
Hajítanak , így csecsemőt kardra
Hántanak rútul tétova ,
Tagok koncolva.
24. Véneknek ősz szakálukat
Elberetválták , és orrukat ,
Pórázba vontak sokakat ,
Nyomorultakat.
25. Szülőknek kisdedececskéjét
El messze hajtották testét ,
Anyját is mindjárást ezek
Hurcolni készek.
26. Sokan közülök megholtak ,
Hogy ily rútul kínoztattak ,
Természet ellen mocskoltattak ,
Melyet nem szoktak.
27. Lóra tették míg éltenek ,
Ha látták ök , hogy betegek ,
És hogy lovan nem ülhetnek ,
Megölni készek.
28. Rútul szüléekkel is éltek ,
Nem nézték , hogy nincs idejek ,
Buja számai életék
Ez pogány népnek.
29. Éhségünk nagy volt közöttük ,
Szokatlan nekünk ő éttek ,
Kit hogy kénytelen étettek ,
Huldogalt könnyyek.
30. Lónak sebessége mellett
Kötözve ha nem mehetett ,
Szegény rab hogyha elesett ,
Vonva vitetett.
31. Mely miá meg is fuladtak ,
Ló mellett hogy hurcoltattak ,
Szörnyűképen kínoztattak ,
Jajt sokat mondtak.
32. Barmokat , nyúzott bőrüket
Törettek napestig vélek ,

- Kötözni, hogy abból nekik
Szíjzat messenek.
33. Kivel úgy megkötöztettek,
Hogy testekben bésülyedtek,
Oztán ha megenyhíttettek,
Kisebesültek.
34. Mely ha meggyógyult forrása,
Mintha karddal vágtak volna,
Úgy látszik ma is, rabokra
Foghatsz bizonyra.
35. Sokan a rabok cséplettek
Buzát, kölest liszté törtek,
Kiből rút italt köpültek,
Abból részt tettek.
36. Keyert, minémü disznóknak
Adatik ez ily állatnak,
Tatárok nekünk is adtak,
Azzal kinoztak.
37. Étekeknek véres tajtéltját
Nem hadták elhánunk gazát,
Gaz lévben itattak mooskát
Megfőtt liquorát.
38. Só nélkül az étket főzte,
Mely csak a esömört nevelte,
Hasnak férgét többítette,
Gyomrát gyötörte.
39. Lóhúst megennünk só nélkül
(Holott édes mindenestől
Mondottuk) nem jó a nélkül,
Megrongált mentül.
40. Némely rabot megsütöttek,
Tűzés karóba is vertek,
Testek rútol metéltettek,
Nem kiméltettek.
41. Láncokkal is kötöztének,
Lószörből porázt fűziének,
Rabot székerhez kötöttek,
Mezítelen vitték.
42. Nem volt kedvezés semmiben,
Amocz nyégyeknek ¹⁾ mint régen
Király kedvezett ügyökben
Rabsági helyen.
43. Nabukodonozor régen
Zsidókkal nem tett szörnnyűben,

¹⁾ Így!

- Lett dolgunk nekünk ez helyben
Kegyetlenebben.
44. Jovaink hamuvá tették,
Kiket pogányok nem vettek,
Szemérmünk mind kimetszettek
Megfertéződtek.
45. Nagy volt istennek ostora,
Mely ma is nagyon felhúzza,
Ezzel sem múlt el haragja,
Szörnyű csapása.
46. Nem kell tudós ő elméjért
Eszes tanács adásáért,
Kell ott szép személy a bűnért,
Nemes penzéjért.
47. Kérjük istent mint atyánkat,
Szánjan meg nyomorodtat,
Nézzé Krisztus főpapunkat
Bűn-olozónkat.
48. Haragját a pogányságra
Fordítsa, az ő nyakukra
Döjtse tüzét országukra
Vég romlásukra.
49. Médiát, és a Syriát,
Orebet, Zebet, Zebaát
Mint elveszté a Salmanát,
Népe rontóját.
50. A kik mondották kevélyen:
Pusztítsuk el nagy erőnkben
Istennek hajlékát épen,
Tegyük semmiben:
51. Tegyen úgy ez pogány néppel,
Mint termékeny emberekkel,
Ezeknek sok seregivel
És ezerivel.
52. Térítsen minket őhozá
Isten szent lelkével jóra,
Oktasson akaratjára,
Szent országára.
53. Támadjon fel mi mellettünk,
Vegye el nyomorult ügyünk,
A pogány népeket értünk
Rontsa el, kérjük.
54. Raboknak erős láncokat,
Törje el, vas békójokat,
Minden kiűző szerszámokat
Isten azokat.

55. Hozza nemzetségük közé ,
Oztán őket templomivé
Csinálja szent edényivé .
Ily eszközüvé.
56. Ninivét a mint megtartá ,
Ezechiást meghallgatá ,
Jósáphátot ő meglátá ,
Így országunkra
57. Tekintsen kegyes szemeivel ,
Dicső székiből kezével
Tartsa meg nagy erejével ,
Kész fegyverével.
58. A mint régen a Sionra ,
Szemeket kik érc kígyóra
Függesztették mint Krisztusra
Megtartójukra :
59. Így minket is kegyelmesen
Tartson meg pogányság ellen ,
Mint tüzes rút ördög ellen ,
Isten kegyesen.
60. Szegény keserves anyákat ,
Örvendeztessen sokakat ,
Rabságból ő magzatjokat
Hozván azokat.
61. Az ő szemek eleiben ,
Hogy azokban egyetemben ,
Mint Jákób Józseffel regen
Örvende szemben ,
62. Kiért öneki dicsőség ,
Légyen mindentől tisztesség ,
Adassék neki nagy felség ,
Minden erősség.
63. Romlásunk ezer hatszásban
Az ötvennyolc forgásában
Eskő Kis-Asszony havában
Aratás tájban.
64. Ilyefalvának romlását
Szemlélvén nagy pusztaságát ,
Pogányoktól elrablását
Irván le kinyját."

Ezen leírásnak ha nincsen is bár némi költői becse, de historiai szempontból véve éppen nem érdektelen, mert bőviti az 1658-beli honi siralmas események ismertetését.

Ilyefalvának, várának, s lakosinak szintűgy mint egész Er-

délynek akkori keserves veszedelmét okozta II. Rákóczi György fejedelemnek nagyravágyó s nyugtalan nyakas elméje, a ki a török tiltásának dacára is 1657-ben fegyveres erővel Lengyelországra rohanván, ott seregei oly annyira megverettek, hogy ő maga is alig menekülhetett az elfogástól, nagy bajjal pedig azután Erdélybe visszakerülve, ott lepte meg őket a török udvarnak azon fenyegető parancsa, hogy fejedelmi székéből kiűzessék, és helyette más fejedelem választassék; de nyakas elméje ravaszsághoz nyulván, ezen parancsnak ellene szegülni merészlett, a minek is a leve az eredménye, hogy 1658-ban a török parancsára Moldovából török s tatár hadak rohantak Erdélyre, kik rémitő dúlást, rablást, égetést, pusztítást és öldöklést vittek véghez; ekkor dúlatott fel Gyulafejervár is, s ott még a fejedelmi tetemek is koporsóikból kihányattak, és drágaságaiktól megfosztattak, a fejedelmi lakhely, s könyvtár, melyet Bethlen Gábor nagy költséggel állított fel, s nem különben a belső és külső város, porrá égett; ekkor veszték el az odaváló káptalani országos levéltárból nem csekély számú régi becses oklevelek is ¹⁾. Ugyan ekkor érte N. Enyedet is a legnagyobb veszedelem és pusztulás ²⁾, nem különben Erdélynek számos helységei s vidékei ekkor lettek az ellenség embertelen dühének áldozatai. Az akkora élt Szalárdi János Siralmas magyar Krónikája ³⁾ VI. könyvének V. részében így festi le Erdélynek akkori súlyos veszélyét: „Siralmas vala nézni a sok ártatlanoknak, nagyoknak, kicsinyeknek, férjfiaknak, asszonyoknak, sokaknak, főképen a nép öreginek fegyverre való hányattatásukat, az erősseinek, ifjainak keserves rabságra való hurcottatásukat; siralmas vala nézni a haza sok sűrű falukkal teljes szép tartományinak rettenetes tűzzel egészen való elborítottatásukat; siralmas vala nézni a sok szép kastélyoknak, sok szép asztagokkal teljes csűrös kerteknek, városoknak, faluknak, sok szép épületeknek porrá, hamuvá tétettetésüket. Keserves vala nézni, hallani, hogy annyi sok kegyetlenkedő, minden könyörületesség nélkül való,

¹⁾ Lásd ily című munkámnak: „Notitia historico diplomatica archi et literarum Capituli Albensis Transsilvaniae. Cibinii. 1836.“ II. 53—56. lapjait.

²⁾ N. Enyed városának ugyanakkori pusztításának egykoru leírása sajtó alá jött N. Enyeden 1838-ban.

³⁾ Ezen becses krónikának, maga Szalárdi János saját kezével írt eredeti példánya megvagyon gyűjteményeimben.

sokaságos ellenségtől minden hegyek, völgyek, erdők, köszik-lák elboríttatván, azok között való lyukak, barlangok, menedék, búvó, rejtező helyek, mint valami vigyázó vizsláktól mindenütt felbújtatnának, kerestetnének és azokba rejtezett szegény község foltonként, csoportonként hajtatnék, húzattatnék a siralmas rabságra.“

De ezen szomorú képektől eltérve, hátramarad még a kérdés, mely helyt állhatott 1612. és 1658-ban Ilyefalván az említett vár?

Hogy Ilyefalván valaha valami katonai szempontból épült rendes vár létezett volna, annak ugyan ott, a mint feljebb is említém, semmi szembetűnő omladékai, vagy földalatti kőalapjai még eddig fel nem találtattak; szükséges tehát az ilyefalvi vár nevezete alatt valami ottani kisebbszerű erősséget érteni és keresni.

Ilyefalvának jelenleg két temploma vagyon, ú. m. a romai vallásu híveké, mely 1701-ben a paulinusok által épült, azon szerzet pedig 1786-ban eltöröltetvén, ugyan ezen templom világi papok által parochialis egyháznak használtatik máiglan is ¹⁾. A második ugyan ott a helvetiai vallásuaké, ez sokkal régibb az előbbinél, és még a reformatio előtt épült szent Illés tiszteletére, a mit a következő 1443-beli okmány bizonyít:

„Conventus beate marie virginis de Clusmunustra. memorie commendamus quod quum justis, et salubribus institutionibus humana subvenire debeat memoria, ne ee cum tempore in oblivionem cadant. hinc ad universorum tam presentium, quam et futurorum volumus pervenire notitiam. quod honorabilis vir Mgtr *Anthonius Siculus* decanus et canonicus ecclesie transylvane ad nostram accedens personaliter presentiam, adstante lateri ejus ob senectutem honorabili viro *Andrea archidiacono de Tylegd* ²⁾ canonico eque dicte ecclesie transylvane, confessus est coram nobis, viveque sue vocis oraculo retulit nobis eo modo, quod decem et novem illas marchas argenti fini ponderis budensis, quibus eidem honorabili viro *M. Anthonio dum idem adhuc presbyter, et rector ecclesie de villa sancti Elie Siculorum de Sepsy fuisset, Michael*

¹⁾ Lásd „Schematismus ven. Cleri Dioec. Transsil. 1840.“ 43. lap.

²⁾ „Tylegd“ nem *Telegd* Biharmegyében, hanem *Telegdi-Bácon* a székelyföldön.

filius Georgii, filii alterius Michaelis de Zenthgiurgi ¹⁾, matruelis suis certis de causis justis, et legitimis hereditariis tenebatur, neque tamen ad presens usque recompensasset, dicte ecclesie sancti Michaelis archangeli transylvane in dotem spiritualem, animeque sue refrigerium donasset et legasset, prout donavit et legavit irrevocabiliter harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria tertia proxima post festum beati Georgij martyris. anno domini millesimo quadringentesimo quadragesimo tertio ²⁾.

Ezen templom, a szomszéd szászföldön régi időktől fogva létező templomok mintájára kőfallal vala bekerítve és apróbb bástyákkal, vagyis kisebb tornyokkal, melyek rendes csendes időben a falusiak által éléskamarák gyanánt használtattak, megerősítve, s ezeknek falai még ma is az említett ilyefalvi templom körül fenállanak.

Ezen templomi kökerítés vala tehát azon erősség, mely 1612-ben, és 1658-ban majd kastélynak (Castellum) majd pedig várnak (Arx) nevezetelt.

Megerősíti ezen véleményemet Erdélynek 1721-beli azon hivatalos összeírása, mely VI. Károly császár rendelkezéséből készült, és „Conscriptio Carolina“ nevezet alatt ismeretes. Ebben Ilyefalvára nézve ezeket lelem említve: „*Ilyefalva templum helveticæ confessioni addictorum clero impositum cingitur Castello quod anno 1612. quo Coronenses, et pars districtus Barcensis procellis Bathorianis agitabatur, praesidio Siculis adversus Saxones fuit.*“

Volt-e? s hol? Ilyefalvának ezen templomi főfali kerítésén kívül egyéb erőssége, vagy kastélya is, azt nem tudom, ha bár a fennebb közrebocsátott verses leírásnak elején ezt olvasom is:

„Sok néppel volt Ilyefalva

Erős két vára.“

Hogy az ilyefalvi romai szertartású mai templom csak is 1701-ben kezdett építtetni, az bizonyos, következőleg 1658-ban nem is lehetett annak kökerítése, vagy bármi más erőssége.

¹⁾ „Zenthgiurgi“, ma Sepsi-Szent-György.

²⁾ Ezen okmánynak másolata találtatik tudós erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignác saját kézírati gyűjteményében, következő megjegyzéssel: „Ex literalibus vetustis Capituli nostri.“

Egyebükt kéne tehát Hye falván (ha az említett verses sorok nem másoltattak hibásan 1765-ben) ezen második erősséget vagy kastélyát keresni.

Másoktól kérek, s várok tehát e tárgy iránt szíves felvilágosítást.

„Quod nostra nequit enucleare tenuitas, id amica suppleat manus.“ A. Borellius.

GRÓF WESSELÉNYI FERENC NÁDOR

NÉMELY NEVEZETES LEVELEI 1663-BÓL.

KÖZLI

RÁTH KÁROLY *).

I.

Illrimi, Reverendmi, Splēs, ac Magei, admodum Rudi, Grosi, Egregij et Nles, Dni Amici nobis obssmi.

Kegyelmeteknek akarván igen nagy sietséggel tudtára adnunk, az Pogánynak véle született lator csalárdsága, békességnek színes tractája alatt, melyet csaknem másfél, ha nem két egész esztendőltől fogvást vontatván kegyelmes Urunk Császárukkal, már most hamis ravasz álnokságának foga fejjérjét kimutatja, és dühét szándékját s veszedelmünkre készített ostorát, föltátott szájjal nyelvén akarja reánk haboztatni, kire isten ne segítse, és im midőn szintén végző félben és conclusióban kegyelmes Urunkkal Császárukkal volna az békesség confirmatiójában megindította erejét reánk, a mint iránk keresztény magyarokra jöven minden ok nélkül bizonyossan, kihez képest kegyelmes Urunk Császáruk és atyai gondviselő királyunk nem akarván henyélő és behunt szemmel ezen pogány gonosz szándékát nézni és az hazát oltalom nélkül hagyni, örökös provinciájában quartélokban lévő hadait

*) Az 1663 és 64. évek sok tekintetben a legnevezetesebbek közé tartoznak I. Leopold uralkodásában. A nádor e néhány levele gazdag színezetet nyújt a történetek körrajzaihoz, s azért azoknak összefüggésben a történetekkel olvasása bizonyosan nem csak a történetvizsgálónak, de minden történetkedvelőnek is élvezet nyújthat. S mely magyar ne kedvelje hona történetét? Azért adjuk azokat, s köszönetet mondunk a munkás közlőnek. Szerk.

kész kéntelen lévén, megindítván, ez hazában hozza, s azon kívül is minden haza törvényünk rendelt oltalmát adhibeáltatván, igyekezik ő felsége mentül hamarább eleink dicséretes reánk maradt jó példája oltalmához nyulni, kihez képest kegyelmeteket nagy szeretettel kérjük, sőt tisztunk s palatinusi autoritásunk szerint hadjuk, kiki vármegyéjében de commeatu provideáljon, böcsületes commissariusokat rendeljen, hogy annál rendesebben s csendesben a szegény honlakosok károk nélkül jöhessen mehessen az ő Fölsége hada, rendelt helyökre. Értvén pedig már hazánk veszedelmére szándékozó pogányság akaratját, kérem s kényszerítem kegyelmeteket, serkentse fel magában magyar szivét és édes eleink vitéz véréből született, pogány ellen való haragját, kardot, bárdot, fegyvert, fegyvert (így) bátor szívet szerezzen s neveljen magában, s mivel az az idő eljött, melyben avagy ezt is elveszessük, ha puhák és degenerált fiai fogunk lenni dicséretes eleinknek a mi keveset még Magyarországunkban bírunk, avagy hogy istent híván segítségül, kegyelmes atyánk királyunk parancsolatit és hozzá való szentelt hűségünket szívesen kívánjuk megmutatni s a pogány ebnek szégyenvallásával s utolsó romlásával, tőlünk s eleinktől torkon verve s prédált hazánk országlásából is, kiverjük. Tudván peniglen a szemek mindenkor többire látnak a szemnél, nem szégyenljük, sőt felette kérjük kegyelmeteket hazánk articulusi s törvényei nyujtott oltalmán kívül suggeráljon minekünk maga oltalmára s megmaradására való mediumokat. Melyeket éjjel nappal alázatos instantiámmal kegyelmes Urunknál ő Fölségénél remediumban vehessek, elvárom szivessen és jó magyarságából indúlt jó tanácsadását s javallását. Kivánván hogy isten sokáig éltesse kegyelmeteket. Datum Murány 22. Maij 1663.

Earundem Dn Vtar.

Amicus et stor paratus

Comes F. Wess. m. k.

A levél külcíme:

Illrimis, Rndissimis, Admodum Rndis, Spectabilibus ac Magcís, Generosis item ac Nobilibus Egregijsque N. N. Supremo ac Vice Comitibus, Judlium, et Jur. Assessores, toti denique Universitati Dnorum, Magnatum et Nobilium Cottus Jauriensis Dnis amicis observandmis.

(P. H.)

Levél alakban egy kis vonalas és jegyes víznyomatu iven. A pecsét alakja, nagysága és köriratáról az utolsó levélnél, melyre legsikerültebben nyomatott le, fogok szólni.

II.

Illmi, Rdmi, Sples, Magci stb. (Olyformán mint az első levélnél).

Nem lehetvén egyéb benne, az ő Felsége kegyelmes parancsolatjából minekünk magunknak Dunán túl kegyelmetek közé kelletik elmennünk, az hova istennek jóvoltából holnapi napon megis indulunk. Akarván de permansione Patriae kegyelmekekkel s több méltóságos urakkal Sopronban consultalkodnunk, mivel pedig periculum est in mora, ahhoz képest akaránk kegyelmezeket szerettettel requirálnunk, tisztünk és palatinusi authoritásunk szerint serio parancsolván, küldje maga vice-ispánját más két adjungálandó követ társaival együtt cum plenaria instructione pro 2. proxime affuturi mensis Septembr. Sopronba. Hogyha pedig az időnek rövid volta miatt ő kegyelmek pro praescripto termino oda nem compareálhatnának, tehát úgy disponálják a dolgot, hogy azután immediate mentül hamarább oda jöhessenek, és az több rendektől el ne maradjanak. In reliquo Isten éltesse kegyelmekeket. Datum Posonij 29. Augusty 1663.

Earund. Dominatio. Vtar.

Amicus ad servien parat.

Comes F. Wess. m. k.

A levél külcíme olyformán hangzik, mint az 1-ső levélen, csak hogy alája még 6 Cito és 4 Citissime van írva.

III.

Illmi, Rndi, Sples stb.

Végző veszedelemben forgó hazánknak szüksége úgy kívánván, magunknak erre az kegyelmekek földére kellett fordulnunk, s ide convocálván Dunán innét levő Méltóságos Urakat s az Nemes Vármegyék becsületes követ atyafiait is, kikkel hazánknak conservatiójáról s Érsek-Új-Várnak országunk egyik szép bástyájának segítség-adásáról consultalkodván egyenlő értelemből tanácsosnak és igen szükségesnek itéltük, hogy az pogány ellenség kegyelmezeket is úgy minden oltalom és készület nélkül, mint

az Dunán-tulsó félt el ne borítsa, nagyobb része már, csaknem az hazának tűzben lévén, kegyelmetek personaliter mentül jobb szerrel és számosabban insurgáljon és eleink dicséretes szép példáját követvén pro die 12. praesent. Vadhoz Vas vármegyében táborba szálljon, az hun kegyelmeteket magunk akarjuk megmustrálni és rendbe venni s azontul az baza szolgálatjára applicálni. Kibez képest akaránk kegyelmeteket Cértvén itt mind az Méltóságos Egyházi és világi Gróf és zászlós urakat, mind pedig Nemes Vármegyéket, szabad városokat és egyéb rendbelieket, mihez az articulus comprehendál) szeretettel requirálnunk, tisztünk, palatinusi autoritásunk szerint serio parancsolván, mindjárt vévén ez levélünket, kiki úgy készüljön insurgálni, hogy ez feljebb megnevezett napon és helyen minden tábori eszközivel és életivel ne kellessék az szegény ember fosztásával, dúlásával s isten boszontásával zsákmányozni, minden okvetetlen jelen legyen. Egyébiránt valaki akkorra oda nem compáreál, bizonyos legyen benne, arról írt törvényünknek súlyos ostorát el nem kerül. Azonban kegyelmetek az föld népével is viritim 16 esztendőttől fogvást valaki fegyvert, botot avagy kaszát foghat, oly készen legyen, hogy mihelyt más parancsolatunkat veszi, azokat is mindjárt felvehesse és táborba mehessen, secus nullatenus factur. In reliquo isten éltesse kegyelmeteket. Datum Sopronij die 4. Septembr. 1663.

Earun. Dnum Vtar.

amicus ad servien. paratissimus

Comes F. Wess. m. k.

A levél külcíme úgy hangzik, mint az elsőnél. Gróf Wesselenyi Ferenc nevének mindig (így Wess.) első szótagját írta csak le, így találtam ezt minden aláírásainál.

Az ezen és következő IV. szám alatti levélben említendő Vad helységet e név alatt még ezen 1663. év korához legközelebb 1689-ben Bécsben kijött Parvus Atlas Hungariae-ban (melyet Colloredo Fabius Antal Marchio adott ki 40 táblában) sem találhattam fel; ezen Vad bizonyosan Váth lesz, mely Szombathely és Sárvár közt fekszik Vas megyében, azon szép nagy térségen, mely a szombathelyi domboktól a Rábáig terjed. Itt gyűlt össze a legutóbbi időkgig a kemenesaljai nagy számu nemesség, és innét indult be mindig Szombathelyre a tisztújítás reggelén.

IV.

Illmi, Rndissimi, Admodum Rndj, Sples, Magci, Grosi, Egregij, Nobiles, item Prudentes ac Circumspecti Dni Amici nobis observandj.

Sopronból való eloszlásunk után érkezék oly veszedelmes hírünk, hogy az tatár, több öszvegyült pogánysággal együtt, általkelvén az Vágon, már Pozsony táján rabol, pusztít. Azonban 4. hujus kegyelmeteknek irt levelünkben meghagytuk, hogy pro 12. praesen. personaliter insurgálván, az föld népét is oly készen tartsa, mihelyest újabb parancsolatunkat veszi, azokat is mindjárt felvehesse. Mivel azért már az ellenség pitvarunkba lépett, méltónak itéljük ilyen extremitásokban, mindent, valaki akarminémű oltalomra való fegyvert foghat, és haza oltalmára felvegyünk. Ahoz képest kegyelmeteket akarunk szeretettel requirálnunk, tisztünk s palatinusi autoritásunk szerint serio sub poena confiscationis universorum bonorum mobilium et immobilium parancsolván, minden cunctatio nélkül nem csak personaliter insurgáljon, hanem viritim per singula capita az földnépét is, valaki 16 esztendő elhaladván akárminémű oltalomra való fegyvert foghat, felvévén, pro praescripta die 12. currentis Vadhoz minden tábori eszközivel és élésével táborba szálljon. Ezen levelünket pedig vice-ispány uraimék mindenütt vármegyékben mind uraknál mind szabad városokban és falukon publicáltassák. Kiben különben se cselekedjék. In reliquo isten sokáig éltesse kegyelmeteket. Datum in castello Keresztur die 5. Septemb. 1663. Earundem Dnaonu. Vrarum Amicus ad servien. paratus

Comes F. Wess. m. k.

Külcím mint az első.

V.

Illrimi, Rndissmi stb.

Ide Murányba jövő útunkban tegnap előtt az secretariánk szekeréről az authenticum és pátens pecsétünk s feles leveleink az ládácskával együtt szerencsétlenül elvesztek, melylyel legutóbb sztrecsini várunkban 13. praesentis bizonyos expeditiókat pecsételttünk, kit mi (netalántán az által valami hamisság jövődben következék) kegyelmeteknek igen tempestive akarunk tudtára adnunk : hogyha valaki a dato praescripto azon elveszett két

pecsétünkkel élni avagy valami praktikát indítani akarna is, tehát azt kegyelmeitek csak pro irritato et invigoroso, omnique firmitate carente tartsa. In reliquo isten tartsa kegyelmeiteket jó egészségben. Datum in Arce nostra Murány die 22. Octobr. 1663. Earundem Donum Vrum.

Amicus ad servien. paratus

Comes F. Wess. m. k.

P. S. Azonban pedig kegyelmeitek ezen — — — pecsétünket addig, míg mást nagyobbat csináltatunk pro Authent. . . agnoscálja.

Külcím mint a többi leveleken. A pecsét csak annyiban különbözik a többiektől, hogy kisebb, kül és bel körirata ugyanaz. Lásd alább az utolsó levélnél.

VI.

Illustrissimi, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi, Egregij item et Nobiles Domini Amici nobis observandissimi. (egészen kiírva.)

Érsek-Újvári török táborából die 22. Octobris Apaffy erdélyi fejedelem ő kegyelme nemes Hont vármegyének írt hódító levelének mássa jutván kezünkben, csudánkkal olvasta (kétségünk nincsen már ez utat kegyelmeitek vármegyéjében is elköveti) akaránk valahogy szóval kegyelmeiteknek levelére ő kegyelmek írunk és serio intenünk is, felette kinyílt szemmel és fontolt elmével olvassa az ő kegyelme levelét s annyival inkább cselekedésit, mivel higye, most van kitelő beszéde az szent evangeliumnak, az holott azt mondja: Venient ad vos lupi rapaces instar ovium. Irom bizonynyal, szánakozással olvastam Apaffy fejedelem ő kegyelme levelét, az holott az ravasz nemzet olyan által kíván bennünket hódítani telhetetlen zsákja alá, mint az, kik felől szokták mondani: maga mezítelen jár s másnak gazdagságot jövendől; keresztényi hitére assecurálja kegyelmeiteket ő kegyelme, bátran mehet s jöhet s küldhet, ő kegyelme által az Vezérnél megmaradásáról valót végezhet kegyelmeitek, s vajjon miért nem végez ő kegyelme nemes Erdélyországának valami állandó és csendes szabadságos megmaradást, s az-e a szabadság? hogy akarátja ellen — — — — — török parancsolatjára sok tekergő bujdosással vezér táborába kellett menni; nemde példa-e ez, egy-

nehány esztendőknél forgása alatt Erdélyben egyik fejedelmet az másikával össze vezetvén az török nemzet, két jó bokor karmazsin csizma elviseléséig s koptatásáig hetedik Erdély Fejedelmet nem értünk-e? Az öreg Rákóczy György Fejedeleme ha meg nem hala vala, gyűjtött kincse ma már infestáltatni kezdett vala az Portától, s fiát dicséretes vitéz ifjabbik Rákóczy Györgyöt nemde maga szíve supplantálásával török kard emésztette meg? Rédey Ferenc urat ő kegyelmét az ifjabbik Rákóczy Ferenc ő kegyelme választása ellen nemde Fejedelemmé tették vala-é? et per consequens im Barchay Ákos, jó emlékezetű Kemény János Fejedelmek sülyeztetési után magát Apaffy Fejedelmet ő kegyelmét felette gyengédeden tartotta s tartja kegyelméből s csak addig, míg valamely hasznát érő vasallust előránthat, tartja fejedelemségben. Nem szükség nekünk Görög, Rác, Örményszágot például előhoznunk, mit használtak az ottomán nemzetnek beholduló csecsés ígértü szavai, tartott-e valamely alája hajtott nemzetet kiadott Atthmancában (így) és hitlevél kiadásában; nemde gyermekjektől s magok vérek atyjokfiából háromhoz hasonló dészma adózósokká tették-e? Hallgasson bár arról pennám, mondja meg nemes Erdélyország lakosa, mennyivel verődött fel summája Bethlen Gábor fejedelemségétől fogvást, micsoda szabad electiója vagyion választásban, maga valja meg Apaffy Fejedeleme ő kegyelme, ha meg meri vallani micsoda szabadságos fejedelmi élte Erdélyben, boldogtalan szabadság az olyan, az mely bárányt farkas őriz, azt kell mondani, azt kell írni s azt kell cselekedni, az kit magyar nemzet gyűlölője s természet szerint való nem szeretője parancsol, mondja meg nemes Nyitra, Bars, Hont, Nógrád vármegyék beholdult s ihon csak szintén mostan keserves példával elrablott és tüzzel emésztetett lakosi, mit használt neki az holdulás, szóljon Nógrád, Gömör, Pest, Pilis, Solt, Heves, Borsod, Torna, Abaújvárban beholdult szegénység és nemesség, miben tartotta meg az török kiadott hitlevele ígértiben. Nemde minden esztendőben s csak nem minden holnapban kiadott holdoló hitlevelei ellen ver-
vén adójakat, sarcollatja s képtelen adózásra annyira erőlteti, harapó falat kenyerek szájokban nem maradván, ezennel minden zsirját kiszopván belőle, kétségbe eső éhségre jutnak, lakhatik-e beholdult nemes ember bátran falujában? Csak addig míg török reá nem akadván bírván véle, vagy levágja vagy elviszi; minde-

nekben zsákmányt hányván. Mit használt Ghijmes vára, Galgóc, Hrusóval s többekkel salva gvardia neve alatt becsúszván híven szép szavának némely rosza az magyarnak, bebocsátván az várbán őket, maradt-e egy szeg? maradt-e egy pánt? Porral vettetésén fel, ilyen szép securitást és békességes megmaradást nyertek magoknak az töröknek hívő magyarok. Szánts bennünket, szánts jámbor Apaffy Fejedelem, de merjük írni, az Jeruzsálemi siralom bátran ápicáltatik magára ő kegyelmére: flete super eos et super filios vestros, hidd meg édes magyar nemzetem, nem utolsó veszedelemben evez Erdély is, kiket isten nemzetünk büneiért ilyen hitegető levelek által tőlünk elszakasztván behódítván a török nemzet, békességet fitogató és szabadságban tartó reményével hizlalván, ezennel egy törvéntelen Moldvát, Havasalföldét s Bolgárországot csinál belőle. Azonban nyílt szemed legyen nemes vármegye, benned levő urak, főrendek: azt iratja a Vezér Abaffy Fejedelem ő kegyelme által: behódolj az hatalmas török császár köntöséhez ragaszkodván: Igaz két neme van az holdulatnak; vagy az telhetetlen — — — bizonyos adó móddal — — — szájáról és kevés értékedet, magad fogyasztásával töltsed telhetetlen erszényét, megmaradván kegyelmes urad s császárod hívsége alatt. Vagy az: kegyelmes királyodtól elpártolván épen török oldalma s birodalma alá adván magadat elszakadván királyunktól. Az elsőben két roszt látok. Értéked fogyását, másikat: eddig Nemes Nemzetes és Vitézlő Tekintetes és Nagyságos, Gróf Úr, az szabad városoknak Prudentes et Circumspecti, Liberae, Regiae stb. szabadságos titulusokkal élt kegyelmetek: innen tova, ha behódol kegyelmetek (kit isten ne adjon) leszen ilyen titulussa kegyelmeteknek, Te megnevezett N. N. disznó lélek, beste lélek kurva fia hódolt jobbágy, hadjuk, parancsoljuk ez címeres úri levelünket látván, mindjárt hozd ezt, hozd amazt, ha arra az napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje keserűvé válik az szádban az. Az másik neme az holdulásnak, bezzeg nekünk még ennél is nehezebbnek tetszik: Ezzel egyebet nem akar, hanem világ s isten ítélete szerint hitetlenné s árulóvá akar bennünket csinálni s legitimus s igaz választott jó édes kegyelmes királyunkkal öszve akar bennünket vesztetni s kegyelmes urunkat s királyunkat méltó haragra az által indítani, és az által keresztények között tüzgerjesztő veszedelmet nemezni, tudván bizonynyal, ha kit isten ne

adjon szent fiáért gondolatjában egy magyarnak is hogy férhes-
sen, kegyelmes királyunktól elpártolást nemezhetne, keresztény
fegyver által kellenék emésztetnünk. Árkusokat irhatnánk s kon-
cok telhetnének az ő véghetetlen ravasz-rókaságáról, keresztényi
nemzet ellen való praktikáiról, de sok írásunkkal kegyelmeteket
terhelni nem akarjuk: Hanem kegyelmeteket kérjük, kényszerít-
jük istennek szent nevére, s igaz magyar vérből született töké-
letességgel hitét, hűségét legitimus kegyelmes királyához állan-
dóképen megtartsa, ebben az töröknek, se Apaffy Fejedelemlnek
semmit se hidjen s ha kis ideig szenved is, mind nagyobb, jobb
s üdvösségesb fidem servare s istennek rendeléséből adatott jám-
bor és kegyelmes királyunknak jó hírünk nevünk megmaradásá-
val urallását követnünk, azminthogy kegyelmeteket, kegyelmes
uram királyom s császárom nevével intem, s mint kegyelmetek
igaz magyar vére, nándorispánja s főbirája tiltom legkissebb gon-
dolatjában is kegyelmes urunk hűségének elállásától, tudománt
tévén az felséges isten trónusa előtt, valaki kegyelmes királya
hűségétől eláll, soha az kegyelmet fejének ne reményljen, mivel
im ezennel meglátja kegyelmetek mint az vízi buborék elolvad ez
az hatalmas fényesség, egy az, adott az isten Ázsiában az töröknek
ügyet s bajt: más az, ezennel ihon jön a kereszténységnek föld-
nehezen-viselő rettenetes tüzes hada, nem hagy isten bennünket,
noha bűnös fiai megérdemlettük az ostromozást. Azonban kardot
kardot köss s vonj édes nemzetem magad oltalmára s jobb dicső-
ségesen kezeden veszteni gyermekeid, feleséged szabadsága nye-
résében, mint öszvetett kézzel gyalázatos puha hírnévvel az tör-
ök véredet, lelkedet, szabadságodat minden jódat kiszopó igája
alá adnod. Szabadságos nemzet az magyar nemzet, nehezebb az
nemes vérnek iga alatt nyögni, mint más megszokott hitvány kö-
tés csorbáját bodza füstivel nyelni. Ez az tanács, erdélyi fejede-
lem névvel bíró Apaffy Mihály úr fordítsa másképen az dolgot, és
ha oly nagy gratiája vagyon az fővezérnél, mint írja ő kegyelme,
Erdélyt szabadítsa meg attól az nyavalyától és ezen hamvában
roskadtságától, az kitől Magyarországot félti, mert ha minket
magyarokat javainkban megkárosít is az pogány, hiszszük az úr
istennek szent nevét s bizunk kegyelmes királyunk keresztényi
oltalmában gyermekeink s javaink dézmaadó jobbágyává soha
az ottomán nemzet lába alá nem tapod, s ha fejedelem, ne te-

gye ő kegyelme az pogány nemzetnek hódító iródeákjává magát, ugyanis nem magyar keresztényhez illik török táborból legitimus király országában kegyelmes királyunk hiveinek irogatni és pogánynak hódítani. Ezek utánna kívánjuk isten szerencsésen éltesse kegyelmeteket. Datum Murány die 3. Novemb. 1663.

Earundem Dnum Vrar.

Amicus servire paratissimus

Comes F. Wess. m. k.

P. S. Hogyha kegyelmetek vármegyéjében ezen Apaffi fedelelem ő kegyelme hódító pátens levele érkezik, kegyelmetek egyáltalában semmiképen ne publicáltassa, hanem küldten küldje kezünkhöz, az olyan hódultató levél hordozó embereket pedig kegyelmetek megragadtatván, vagy küldje kezünkhöz, avagy érdeme szerint büntesse meg.

A rendesen használni szokott külcím alatt ez áll írva: Anno 1663. die Decembr. (így) exhibit. sunt psen. lrae missiles Illmi Dni Comitis Regni Hungar. Palatinj-etc.

E levél két kis durva ívre van írva, de a negyedik levél alsó része leszakadt azonban szerencsére csak oly helyen, hol már írás nem állott. Az írás nem oly rendes, mint Gróf Eszterházy Miklós nádor leveleiben. A két ív összevarva van. A pecsét a leszakadt részen lévén, veszve van. A levél külalakja általában sok hányattatást tanusít.

VII.

Illrimi, Rndissimi, Splis etc.

Minémű nagy atyai gondviseléssel legyen ő Felsége az mi kegyelmes urunk ehez az megnyomorodott hazához ez includált és nyomtatásban küldött ő Fölsége kegyelmes manifestumjából is meg fogja érteni kegyelmetek. Mely materiáról, mivel már annakelőtte is írtunk vala kegyelmeteknek, nem akarván kegyelmeteket sok írásunkkal terhelünk, hanem azon kegyelmeteknek írt leveleimre referálván magokat, kérjük és intjük nagy szeretettel kegyelmeteket, ezen ő Felsége kegyelmes manifestumjához accommodálja magát. His in reliquo isten éltesse kegyelmeteket jó egészségben. Datum in Arce nostra Lipche die 30 Novembris. Anno 1663. Earund. Don. Vrum.

Amicus ad servien. paratus

Comes F. Wess. m. k.

Külcím mint a többin.

A levél nem a legjobb állapotban, a papiros kis vonalas és jegyes víznyomatu s körülnyírott. I. Lipót király 1663. november 10-én Bécsben kelt nyomatott manifestumá e nádori levél kíséretében küldetett széljel Magyarországba.

VIII.

Nos Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae; Marchio Moraviae; Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae etc. Fidelibus nostris universis et singulis, Dominis Praelatis, Baronibus, Magnatibus, Nobilibus, caeterisque Statibus et Ordinibus, Incolisque praedicti Regni nostri Hungariae et partium eidem annexarum. Salutem et gratiam. Luctuosam afflicti hujus Regni nostri Hungariae sortem et calamitatem, qua amissio Vijvár, alijsque Confinijs, et Fortalitijs, ac pluribus innocentium animarum Millibus, non solum ex hoc Regno nostro Hungariae, verum etiam ex vicinis nostris Provincijs haereditarijs, in diram captivitatem abductis, a naturali Christiani nominis hoste vexari proxime contigit, paterno prorsus affectu lugemus et ingemiscimus. Quod non alia de causa evenit, quam quia fraude et dolo praedicti hostis circumventi, oblataeque Pacis violatione foedifrage delusi, adversus ingruentem adeo validam ipsius potentiam instructi et ad resistendum minus parati reperti fuimus. Quibus cladibus et afflictionibus idem Inimicus haud contentus, in alias artes convertitur, modisque exquisitis fideles nostros Regnicolas circumvenire, ac in servitutem suam intolerabilem pertrahere, involvere, illaqueareque, et sibi mancipare intendit, interposita aliorum etiam operá, sub specie quietis, securitatis et permansionis, per subjectionem et deditio-nem Turcis faciendam, bonique status promissione, quatenus dulci ejusmodi veneno inescati, non modo avitae, ac pulcherrimae Libertatis suae perpetuam, incauti, jacturam, patiantur, verum etiam avulsi ab Augustissimae Domus nostrae, atque adeo totius Christianitatis protectione ac defensione, ad libitum convelli, lacerari, et ad extrema redigi queant, quemadmodum alia quoque Regna, omnesque, nulla exceptá, Nationes, pari dolo ac fraude subjectio-

nis, suaviter primâ fronte irretitas, libertatibus omnibus exuisse, et in captivitatem redegisse, ad extremamque plane rerum suarum sortem oppressisse, est in comperto. Et non solum Graecorum, ac orientale Imperium, verum etiam Bulgariam, Bosniam, aliaque huic Sacrae Coronae quondam annexa et incorporata, proxime autem Transylvaniam, violatis Foederibus, armis majori ex parte occupatam, Privilegiisque et libertatibus suis spoliata, quod reliquum superest, ultimam suam ruinam, in dies praestolari conspiciamus. Quapropter universos fideles nostros Regnicolas harum serie parterne monemus et hortamur; imo sub gravissimis Notae infidelitatis poenis, Legibus Regni expressis, serio ac severe mandamus et inhibemus omnibus et singulis cujuscunque status et conditionis hominibus, praedicti videlicet Regni nostri Hungariae, partiumque eidem annexarum habitatoribus, ne ullo sub titulo, neque ad persuasionem nocivam cujuscunque tandem, quisquam eorum, Personas suas, Domos, Villas, Pagos, Oppida, Arces, Territoria et possessiones quascunque Turcis subdere, aut dedititia facere, quovis modo et praetextu audeat et praesumat, sed potius ad instar laudatissimorum Majorum suorum, arrepto ferro et armis, strenue se, Patriamque tutari et infensissimo hosti opponere, ac resistere studeant et adlaborent, neque dubitent de nostra valida et sufficienti defensione et protectione, quae jam partim in promptu adest, ac parata habetur; partim vero in ea instituenda, non solum a nobis in Regnis nostris, ac Provinciis haereditariis, verum etiam in Sacro Romano Imperio, et apud alios Principes, dies noctesque desudatur. Unde cum iidem Sacrum Romanum Imperium, Electoresque, ac Principes et reliqui status et ordines universi, in urbe Ratisbonensi ejusdem Imperij, ex benigno nostro mandato et voluntate, eundem in finem congregati, et Comitia celebrantes, praeter eos, quos hactenus a nobis requisiti prompte suppeditassent, decreverint insuper unanimi consensu, pleno affectu, et conatu, totisque viribus grassanti hosti obviam ire, ad hanc ipsorum salutarem intentionem promovendam expediens fore judicavimus, accedente praesertim instanti ipsorum desiderio et petitione, nos antelatum in Urbem, acceleratis itineribus conferre, personaliterque adesse, coram tractaturi et conclusuri ea, quae ad ulteriorem conservationem, ac defensionem praefati Regni nostri, Provinciarum haereditiarum, atque adeo ipsius Sacri Romani Im-

perij, et Christianitatis proficua ac necessaria esse comperirentur, confectisque ibidem feliciter rebus ac negocijs, quantocyus, intra duorum ad summum Mensium spatium, reditum nostrum huc Viennam admaturare decrevimus, quatenus et bellicis apparatibus melius incumbere, ac pro fidelium nostrorum consolatione propius adesse valeamus. Benigne hortantes eosdem, quos supra Regnicolas, ac fideles nostros universos, ut in absentia nostra, habitâ consuetâ a fidele nostro, nobis syncere dilecto Comite Regni hujus nostri Hungariae Palatino dependentiâ, bonam cum deputato Consilio nostro hic Viennae relinquendo, correnpondentiam, et mutuam intelligentiam servare, ac nos de occurrentibus edocere, et informare velint ac debeant. Omnem daturi operam ne interim Regno huic nostro, et Reipublicae quicquam detrimenti accidere et inferri contingat. Datum in civitate nostra Vienna Austriae die 10-ma mensis Novembris, anno domini 1663. Regnorum Nostrorum Romani 6-to, Hungariae et reliquorum Nono, Bohemicae vero Anno Octavo.

Leopoldus m. pr.

(P. H.)

Geor. Szelepchenij

Archppus Colos. m. pr.

Stephanus Orbán m. pr.

Az eredeti aláírásokon kívül az egész manifestum nagyobb latin betűkkel nyomtatott egy nagy durva írópapír ívre.

IX.

Illussimi, Rssimi, Sples stb.

Akaránk kegyelmeteknek értésére adnunk, hogy az mi kegyelmes atyáskodó koronás királyunk ő Felsége, tovább is akarván gondot reánk viselni, nagy kegyelmesen hozzánk beteges szolgájához küldötte méltóságos Commissariussit, úgymint Tekintetes és Nagyságos Gróf Rottal János és Judex Curiae uraimékat ő kegyelmeket, hogy ő kegyelmek ez megnyomorodott haza oltalma és megmaradása végett conferáljanak velem. A kit, áldassék istennek szent neve, ez mai napon itt teplicei kastélyunkban végezés lévén, már egyéb nem kívántatik, hanem hogy kegyelme-
teket is, mint igaz hazafiaival ezen includált punctumokról consultatiót instituáljunk; melyben meg fogja kegyelmek tapasztalni ő Felsége kegyelmekhez való nagy szeretetit és consolatiójára való atyai kegyelmességét, és mivel magunk személyünk szerint

kegyelmek köziben nem mehelünk, levén az Dunán innét való Nemes Vármegyékkel ugyan ezen dolgokról való Conferentiánk, delegáltuk Tekintetes és Nagyságos Judex Curiae Uramat ő kegyelmét, hogy azon kegyelmek Consultációjában képünkben ő kegyelme praesideáljon, kérvén kegyelmeket nagy szeretettel agnoscálja pro Praeside futurae Consultationis ő kegyelmét, minnek okáért akarunk kegyelmeket ez levelünk által nagy szeretettel requirálnunk (mivel se rövidebb napokat se hosszabbakat nem adhattunk), hogy kegyelmek pro 28 proxime affutur. men. Januarij, nemes királyi Sopron városában úgy küldje böcsületes követ atyjokfiat, hogy ugyan azon estvére compareálván ő kegyelmek, másnap úgymint 29. ejus et subsequen. diebus azon includált punctumokhoz isten segítségéből hozzá kezdván és felül megírt Tekintetes és Nagyságos Judex Curiae Urammal ő kegyelmével consultálkodván, egyenlő akarattal, hazánk és nemzetünk permansiójára minden jót végezessen kegyelmek, kire isten segítse kegyelmeket. His in reliquo easd. Dnes vras valere desideramus diu feliciter. Datum in Castello nro Teplice, die 17. men. Xbris, Ao 1663. Earundem Dnaonu. Vrar.

Amicus servien. paratissimus

Comes F. Wess. m. k.

Külcím mint a többin.

A papiros kis durva ív, körülmetszett s víznyomat nélküli. A levél teljesen ép, csak a pecsétnél felmetszett rész fele van lehasítva, mi jelentéktelen, miután rá semmi sincs írva.

X.

Illrimi, Reverendissimi stb.

Kegyelmes koronás király Urunk ő Felsége az több atyáskodó gondviselése között, akarván maga hiveinek megmaradásáról ezen felháborodott időben is az igazság kiszolgáltatásában, kegyelmesen provideálni, hozzánk küldötte Méltóságos Commisariusi által parancsolja kegyelmeknek intimálnánk, hogy az közönséges igazság az mostani pogány dühösségének ellenünk való agyarkodási között is megsérődött nemes vármegyék tagjainak ratione violentiar. causar. obligaminis, liquidor. debitorum administráltassék, minthogy egyébaránt is vigore Arcli 20. Anni 1548. táborozásban is occasione violentiarum emergált causák

revideáltatni szoktanak, tanto magis extra castra lévén illendőbb igazságnak folyása, kihez képest akarunk kegyelmeket szeretettel kérnünk, sőt palatinusi authoritásunk szerint parancsolnunk is kegyelmeknek, hogy kegyelmek publicálván ebbéli kegyelmes parancsolatját ő Felségének, és az mi az iránt való intimatiókat is azon törvényes processusokat szokott folyásra bocsátani ne nehezeltje, hogy kinek kinek igazsága szolgáltatván, annyi-
val inkább az gonosztevőknek útja és szabadsága pludáltassék. A mellett nem akaránk azt is henyélő szemmel néznünk, hogy némely mint nemes, mint nemtelen föl s alá sétáló és szegénység rontó s pusztító katonák mint a kik az előtt végházakban laktaknak s mint egyéb nemesek, kiknek vagy pogány miatt veszett a házok, vagy másképen is szegényedtek meg, kóborlással akar-
nák táplálni magokat, így össze csoportozván, szabadon gázolják országunkat; kegyelmek ezért mindjárt publicálja maga várme-
gyéjében, valaki találkozik a ki vitézkedni akar, vagy mindjárt zászló alá írassa be magát, avagy álljon másképen szolgálatra és telepedjék le. Kegyelemeknek azért hadjuk és parancsoljuk, va-
laki afféle kóborlásban találtatik, fogton fogattassa, valahol kap-
hatja és vagy kezemhez küldje, vagy érdeme szerint mindjárt megbüntesse. In reliquo isten éltesse kegyelmeket jó egészség-
ben. Datum in castello nostro Teplice die 23. Decemb. Anno 1663.

Earundem Don. Vrar.

Amicus ad servien. paratus

Comes F. Wess. m. k.

Külcím mint a többin.

A tojásdad
pecsét, melylyel a
levél lepecsételve
volt : ekkora, és
egyik a legsiker-
ben lenyomottak
közül, külkörében
ez olvasható :

Com. Fran.
Wesseleni. D. H.

szélessége

hossza

PP. in Muran. Reg.
Hungar. Palatinus.
Jud. Cu

a belkörben

folytatva :
man. S. C. R. M.
Int. Con. Cam. et
Per Hung. Lo-
cumtenens. A pa-
piros a többiekhez

hasonló kis durva ív, vonalas és jegyes víznyomatu. Az egész levél
ép állapotban találtatik. A pecsét mellett ez áll írva : An. 1664. die

7 Január. — mely a kézbesítés kelte. — E leveleket könynyebb olvasás kedvéért kimondás szerint írtam le.

Imé tisztelt olvasó hazánk egyik legviharosb évéből Magyarhon legjelesebb nádorai egyikének gróf Wesselényi Ferencnek 9 nevezetes levele, melyeket Győr megyéhez írt, s melyek maig is a megye levéltárában őriztetnek. Ezekből láthatjuk hazánk akkori szerencsétlen helyzetét, melyből elég része volt a magyarnak!!!

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 3. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Czuczor, Hunfalvy, Repicky és Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

BUGÁT PÁL rt.

physiologiai nézeteit adta elő az emberi nyelv' hangjairól. 'S ez alkalommal az osztályt néhai Kiss Sándor' kézirati munkájára „Organon sermonis et loquellae universalis ad leges attractionis et repulsionis evidenter demonstrati“ emlékeztetvén, indítványára lépés fog tetetni, annak ns Pest vármegye' levéltárából kinyerhelésére.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 10. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' részére).

Gebhardt Ferencz id. rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Horváth Cyr. és Kállay rr. tt., Pauler és Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Bugát, Czuczor, Győry, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

az éjszak-ázsiai schamanismusról, annak viszonyairól a' buddhismushoz 's az ind Soma- vagy holdtisztelethez értekezett, tekintettel a' chami törzs' ősvallásos hittanaira naptiszteleti, jósló 's bűvészeti irányban.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 24. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztálylól: Jerney és Wenzel r. és l. tt. — Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss Kár. rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Repicky, Szőnyi, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Olvastatott a' történeti kútfők' gyűjteménye' tárgyában kiküldött bizottmány' következő jelentése.

Kiküldve a' tisztelet osztálytól az iránt, hogy egy általa eszközendő 's az academia által kiadandó *Történeti Kútfők'* Tára eszméjét bővebben kifejtven, annak előrajzát készítenők; a' következőekben vagyunk bátrak javaslatunkat előterjeszteni.

Rendszabásaink' negyedik pontja azt kívánja, a' haza 's a' tudomány kétség kívül főleg az academiától várja, hogy ez a' hazai történelem' kútfőit összekeresvén, a' tudomány' gazdagítására szolgálókat közzé tegye, 's így a' critical vizsgáladásoknak anyagot nyújtván, a' magyar történetírást olly útra vezesse, mellyen a' homályban levő történeti igazságokat minél biztosabban föderíthesse, 's annak körét minden irányokban kitágíthassa.

Tett e' részben az academia eddig is már nem keveset: bizonyítják ezt Évkönyvei és Tudománytára, mellyekben nem csak történeti értekezések, hanem kisebbféle de becses okmányok 's egyéb történeti emlékek is közzé tetettek; bizonyítja azon előkészítő igyekezete, mellynél fogva kéziratgyűjteménye mind egybe vásárlott illy emlékek, mind ismételt felszólítások' folytán tagok és nem-tagok' hazafiúi felajánlásai által szépen szaporodott; bizonyítják azon utasítások, mellyek mellett némelly utazó tagjai becses jelentéseket 's közléseket is adtak külföldi könyvtárakból; bizonyítja végre azon 1851-ki intézkedése, melly szerint a' török-magyar kor' felderítésére szolgáló török emlékek' gyűjtése, kivonása, fordítása egy tudós tagjának különös teendőjévé tétetett. Mind ez azonban sokkal kevesebb mint a' mit a' haza vár, 's mint a' mennyit most már tehetni is, miután az újabb változások' következtén a' köz és magán levéltárakat őrző féltékenység mind inkább múlni kezd.

Nem szenved kétséget, hogy a' történeti források' studiuma a' kiadott fontosabb kútfőknek újabb, criticaibb, úgy az eddig csak kéziratilag ismeretes, sőt részben még rejtekben levő na-

gyobb kisebb emlékek, úgy mint a' *scriptorok* és egy *egyetemes magyar okmánytár*' kiadását is a' haza méltán az academiától igényelheti : de miután e' része a' történetforrások körüli munkáságnak hosszabb készületeket teszen fel, melyeknek szervezése egy külön munkálat' tárgya, 's ez úttal reánk az indítvány' értelmében csak kisebb vegyes okiratokat foglalandó munka' terve van bízva, melynek rendeltetése egyfelül az ilyen, magánosaknál és köz helyeken is elszórva levő kisebb emlékek' kiadása által a' hazai történelem' egyes pontjai' felvilágosításához járulni, másfelül figyelmet, buzgóságot, az olvasó és író közönség' részvételét felgerjeszteni : alulírtak is ezen, mintegy előleges, és rövid időközökben megjelenendő folyó munka iránti javaslatra kell hogy szorítkozzanak : oly rendet követve, hogy először annak tárgyai és formája, továbbá a' kivitel' módjáról és költségeiről értekezzenek.

Tárgyait e' gyűjteménynek kimerítve elősorolni nem lehet ugyan, mintegy irányul azonban a' következőket említjük fel :

1. *Megyék, kerületek, városok, vidékek, 's kisebb községek*' községi életére, jogviszonyaira és szerkezetére vonatkozó iratok, mint statutumok, jegyzőkönyvek, jövedelmi 's költségkimutatások; a' tanulság és fontossághoz képest egészben vagy kivonatban.

2. *Családok, urodalmak, úgy egyházi megyék, káptalanok, szerzetek és egyházi községek*' történetére vonatkozó iratok, tehát ok- és alapítványlevelek, végintézetek, nemzékrendi jegyzetek, jószágbecsük és jövedelmi kimutatások, egyházlátogatási jelentések, anyakönyvek' 's necrologiumok' kivonatai stb.

3. *A' földművelés, műipar és kereskedés' történetére* vonatkozó emlékek, mint urbáriumok, czéh-szabályok, árszabások, vásárváltóságok stb.

4. *A törvényhozás, közigazgatás, országos pénzügy és jogszolgáltatás' történetét* felvilágosító jelentések, utasítások, magán naplók, összeírások, nevezetesebb pörök és ítéletek, kivált a' régiebb időkbel.

5. *A' külviszonyokat felderítő állami szerződévények, békekötések 's azokra* vonatkozó acták, követségi utasítások, jelentések, a' régiebb időkbel.

6. *Egyes nevezetesebb eseményekre úgy historiai személyekre* vonatkozó okmánysorok, levelezések.

7. Régi kéziratok és könyvek, régi missálék és naptárakban stb. található *historiai feljegyzések*; továbbá kisebbféle naplók.

8. *Tudományos intézetek'* történeti emlékei.

9. *Felirások*.

10. *Pénz-, címer-, nemzék-, okmány- és régiség-tani emlékek'* megismertetése rajzokkal.

11. *Archaeologiai leletek'* krónikája.

12. *Levél-, könyv- és kézirat-tárak'* historiai kéziratai' és okmányainak ismertetése, kivonatai regesták' alakjában.

13. Utasító, ismertető sorozata Magyarországot illető, *külföldön megjelenő, h's oriai külföldiek*; úgy szinte külföldi munkákban található magyar historiai külföldi közlések' kivonatai.

14. Az academiához érkező *okmányok'* tartalomjegyzékes folyó sorozata.

Mi e' közlemények' *formáját* illeti: az azokat bevezető, követő, berekesztő szöveg nem annyira okoskodó, s történetnyomozó, mint lényegesen kütfő-ismertető, ezeket csoportozó és összefüggesztő legyen.

Anyagot egyelőre nagy bőséggel nyújtanak az academia', nemz. muzeum' és egyetemi könyvtár', valamint több academiai tagok' gyűjteményei. Méltán reménylhetni, hogy, mihelyt e' munka megindul, számos köz és magán levéltárak' hivatalnokai, birtokosai, 's más hozzájuk férő történetbarátok annak gazdagítására kezét nyújtandanak; reménylhető egyszersmind, hogy e' közlemények a' Scriptorok' 's a' nagy Okmánytár' részére is számos jeles anyagot fognak az academia' birtokába juttatni.

Hány füzet jelenhessék meg évenként, azt a' közlésre méltó anyagok' tömege 's a' közönség' részvéte határozhatja csak el; czélszerűnek vélné azonban alulírt bizottmány, hogy a' kezdet, még ez évben legalább két füzettel telessék meg, hogy a' közönség, a' résztveendő külső tudósok' 's az academia' e' téreni kölcsönhatása minél előbb induljon meg.

Egy-egy füzet, hogy az minél többet és becsesbet foglalhasson magában, legalább tizenöt ívből állhatna nagy 8-rétben, garmond és borgis betűkkel nyomtatva.

A' tárgyak' megvizsgálását, megbírálását, összeállítását, úgy a' nyomtatást egy *állandó történettudományi bizottmány* folytat-

hatná, mely köteles legyen évenként bő jelentést terjeszteni munkálkodásáról 's az öszves ügy' állásáról az osztály elibe.

Czímül ajánltatik : *Magyar Történelmi Tár. A' külfők' ismeretének előmozdítására kiadja a' Magyar Academia történettudományi osztálya.*

Pest, apr. 22. 1854.

Érdy János,
Jerney János,
Repicky János,
Toldy Ferencz,
Wenzel Gusztáv.

A' nm. Elnök mindenek előtt kinyilatkoztatá, hogy az osztály fő feladatának tekinti a' magyar történettudomány' gyarapítására egy, criticali hűséggel és pontossággal készitendő nagy *Okmánytárnak*, úgy a' *külfőszerű történetirők'* szinte criticali kiadását, 's e' két nagy gyűjtemeny' tervének megkészítése végett a' jelentő bizottmány ezuttal ki is küldetett. Minthogy azonban mind a' két vállalat hosszas készülleteket kíván : mind azért hogy azoknak létesülhetéseig is becses segédeszközökkel támogathassa a' történetnyomozást ; mind hogy az író és olvasó közönségre gerjesztőleg hathasson ; elfogadtatván a' bizottmány' terve, ennek létesítésével a' javaslott *állandó történettudományi bizottmány* biztatott meg, melly a' következő tagokból állittatott össze, ú. m. *Czech, Érdy, Jerney és Toldy* r., *Podhradzsky, Repicky és Wenzel* ll. tagokból ; 's kiknek szerkesztősége mellett azon „*Magyar Történelmi Tár*“ időhöz nem kötött, 15 íves kötetekben kiadatni — 's e' végzés, megerősítés végett az öszves academiái gyűlés elibe terjesztetni rendeltetett.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 1. 1854.

(A' *mathematical és természettud. osztályok'* részére).

Nmél. Széki gr. Teleki József úr ö *exja'* elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : *Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Nendtwich és Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

a' nyelvtudományi osztálynak apríl' 3. tartott ülésében megkezdett phonologiai értekezését az akkor előadottak' kivonatos előre bocsátása után folytatta.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 1. 6 ór. 1854.

Nmél. gróf Teleki József úr ö *exja'* elnöklete alatt

Jelen : *Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Karvasy, Nendtwich, Pauler, Petényi, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

PAULER TIVADOR lt

néhai pozsonyi acad.-jogtanár 's m. academiái alapító *Borsiczky Dénes* felett a' következő emlékbeszédet mondotta :

A' tudományok és művészetek' kimíveltetése magyar nyelven, academiánk' azon magasztos feladványa, melyet alapítói munkálkodása' végeztéljául tűztek ki.

Nemzetünkkel saját nyelvén megismertetni az emberi szellem' legbecsesebb kincseit, részesíteni azt az összes haladás' minden előnyeiben, ez által nyelvét gazdagabbá, csinosabbá tenni, és így közvetíteni az általános emberi érdeket a' szorosabb értelmű nemzetivel, ez jutott intézetünknek hivatása' dicső osztályrészéül.

Czélja tehát kiválólag szellemi; azoknak egyike, mely a' természetünkben nyilvánuló keltős elemnek nemesbikét törekszik jelentőségre emelni, 's tanúságot tészén, miszerint mi az érzékség' mulékony érdekein kívül, fensőbb rendeltetést ismerünk.

A' tudományok' sikeres előmozdítása azonban nagy részt anyagi segédszerektől tételeztetik fel, azok' alkalmazása nélkül majd lehetlenné, majd fölötte nehezzé válik.

Nem szólok kizárólag egyes szakokról, mert egyetemes összhangzó művelődés intézetünk' saját jellemvonása és irányzata ellen vétenék, ha a' tudományok' akár mellyikét kevesebbre becsülném.

Nem is akarom az anyagiasság' jelen korában, annak a' súlyát még a' tudományosság' terén is hirdetni, vagy az erkölcsi rúgók' hatását kétségbe vonni. A' múltak' emlékezete buzdító például szolgál a' jövőre; a' jog és igazság' tisztelete

„Minden országnak támasza, talpköve,
— — — — — melly ha megvész,
Róma ledől 's rabigába görbed.“

De még a' legszellemiebb érdekekre vonatkozó ismeretek is, csak az ó és újkor' irodalmának tanulmányozása, mások' elmeszülményeinek összehasonlítása, kútforrások' gyűjtése által nyerik meg műveltetésök' lágasb talapzatát; szóval intézetünk' minden osztályai kisebb nagyobb mértékben anyagi eszközöktől úgy anyyra függnek, hogy a' legnagyobb munkásság azok' hiánya vagy czélszerűtlen használatából eredt akadályokkal meg nem küzdhetvén, kellő eredmény nélkül maradna.

Ezen nézet' igazságától áthatva alapítóink mindenenek előtt intézetünk' anyagi forrásairól gondoskodtak, azok' előállításával kívánták biztosítani működését; és országos törvények tarták fen kortársaik' buzdításaúl, utódjaik' emlékéül azoknak neveit, kik

akár kezdetben, akár később áldozatkészen járultak alaptökéje' öregbítéséhez.

Ezen nézetnek hódolva a' Tisztelt Akademia! nem csak azok iránt rója le az elismerés' adóját, kik szellemi czéljai' létesítésében buzgó munkatársaiként működtek, hanem megülneni rendelé *Borsiczky Dénes* pozsonyi jogtanárnak emlékét is, ki habár tagjaihoz nem tartozott, vagyonához aránylag tetemes pénzösszeg' hagyományozásával tüntette ki társulatunk iránti rokonszenvét.

Életének csendes folyama nem tarozik az eseménydúsak közé; de nem is minden érdek nélküli, mert tudományos viszonyaink és volt taurendszerünl' határát tükrözvén visza egyesek' állására, tanulságos adatul szolgál azoknak a' tapasztalás' eredményei szerinti megítélésre.

Borsiczky Dénes nemes családból született 1806. évi szeptember 9-én Nagy-Károlyban Szatmár megyében, hol édes atya a' gróf *Károlyiak'* mérnöke, utóbb pénztárnoka, majd uradalmi felügyelője volt. Kora halála után *Faulwetter Ekkárd* urasági építész, a' művészetek' bécsi akademiájában kiképezett férfi' gyámsága alá került, ki a' szép tehetségü ifjú' atyai gondját viselte, és élte' végperczéig legbensőbb barátja, jótévője maradt.

Elemi oktatását Pesten nyerte; ugyanott végezte gymnasiumi tanulmányait. 1815—1821. a' kegyesrendiek' középitanodájában olly előmenetellel, hogy mindig osztálya legjelesbjei közé számíttatott, és szorgalma jutalmául királyi ösztöndíjban részesítetett.

A' bölcséleti tudományokat az egyetemnél, az akkori rendszer követelményei szerint, három évig azon időben hallgatta, midőn több, a' hazai irodalom és egyetem' évkönyveiben egyaránt kitünő férfiak működtek, minek bizonyításául *Schedius Lajos, Tomcsányi Ádám, Imre János, Horvát István'* neveire utalni elégséges.

Jogtanulmányait Bécsben kezdette 1824. és ott *Egger Ferencztől* hallgatta a' kanti bölcsészet szellemében az észjogot, míg tanodáinkban akkor még a' Wolf-Martiniféle rendszer divatozott; folytatta és befejezte azokat részint mint nyilvános részint mint magántanuló Pesten 1826.

Szaktanulmányaitól fenmaradt idejét idegen nyelvek' tanulásának szentelé, és azok közül tökéletesen az angol, francziát és olaszt tette sajátjává.

Tanpályája' befejezése után, a' jog- és államtudományi szigorlatokat a' pesti egyetemenél ohajtott sikerrel állotta ki, és 1827. július' 15. *Vizkelety Ferencz* az idei dékán által jogtudorra avatott fel; a' következő évben hites ügyvéddé lett, és mint olyan, hogy elméleti ismereteit a' jogélet' tapasztalásai által egészítse ki, a' törvények' gyakorlati alkalmazásával, több hivataloknál, különösen a' királyi ügyigazgatóságnál, foglalkodott.

Nem sokára tudoroztatása után a' jogtudományi kar' társas tagjai közé vétetett fel, és 1833. ezen kar' jegyzőjévé választott. Ugyanazon év' auguszt' 1. és 2. a' politikai tudományok és váltójognak *Tipula Péter* az egyetemhez történt előléptetése által megürült pozsonyi tanszékére pályázott; ez alkalommal kitüntetett képzettsége' folytán *Szibentiszt Mihály* 1834. mart. 19. közbejött halála után, a' romai polgári, büntető és hűbérjog' egyetemi tanszékének ideiglenes ellátásával bízott meg.

A' második félév' elején kezdette meg a' büntetőjogból tanításait; élénkül emlékszem, mint akkori hallgatója, az élete' legvirulóbb szakában állott férfi' első föllépésére, előadásai a' gondolkodó főt, a' külföld' irodalmában is tájékozott jogászt tüntették előnkbe; a tankönyv' határain túl a' tudomány' legnyomósabb kérdéseire, névszerint a' hazánkban csak néhány évvel utóbb kelőleg méltányolt büntetőjogi elméletekre irányozá figyelmünket; alapos ismeretei azonban már akkor sem pótolhaták az élénk előadás' gyengélkedő állapotjából eredt hiányát, mely mégis a' tanítói hivatás' sikeres teljesítése' főkéllékei közé tartozik.

A' szünnidő alatt Pozsonyba történt legfelsőbb kineveztetése a' kir. helytartótanács' szeptember' 9. kelt intézménye által közzé tetetvén, miután october' 1. és 2. az általa ideiglen helyettesített egyetemi tanszékért tartott pályázatban dicséretes részt vőn, a' bekövetkezett 18⁴/₅. tanulmányi évben a' pozsonyi akademiánál kezdette meg hivatalos működését.

Állomása, akár tudományai' terjedelmét, akár nyomosságát tekintsük, a' legfontosabbak, feladványa a' legnehezebbek közé tartozott.

A' politikai tudományok csak az új korban emelkedtek nagyobb jelentőségre, részesültek rendszeres műveltetésben.

A' középkor' viszonyai' változtával az állami élet új fejlődésnek indult; az addig működött tényezők azon állapotok' el-

enyészte után, melyeken gyökereztek, életnedvöket szítták, nagy részt elveszték lételők' támpontját; új szükségek, új kívánságok merültek fel, igényeltek kielégítést.

Az álladalom' eszméje, a' polgári főhatalom' köre, az állampolgárok' általános jogaira, a' nemzeti vagyonosság' fentartása' előmozdítására vonatkozó, azelőtt alig elméletileg megpendített kérdések, gyakorlati fontosságúakká lettek, a' tudománytól várak, követelék megoldásukat.

Az megfelelni iparkodván az élet' szükségei által előszabott feladványának, valamint a' kor' szellemétől nyerte lendületét, úgy viszont hatott arra, és *Montesquieu*, *Beccaria*, *Rousseau*, *Filangieri* utóbb *Smith Ádám*' nevei nem csak a' tudomány, hanem az államélet' évkönyveiben lőnek nevezetessékké.

Mária Theresia, ki tág terjedelmű országai' felsőbb tanintézetei' átalakítását vette célba, méltányolván az államtudományoknak mind inkább kitűnő nyomosságát, azokat előbb a' bölcséleti, majd helyes tapintattal azon osztályba helyezé, melynek köréhez a' társadalmi életet szabályozó ismeretek' megalapítása és kifejtése számíttatik.

Helyes tapintattal, mondám, mert valamint a' politica a' jogon, mint a' társas öszlét' alapján gyökerezik, midőn a' jólétre törekszik, annak főfeltételét, az igazságot nem mellőzheti, úgy viszont a' jog' érvényesítése nagy részt az állam és törvénykezési intézetek' czélszerű eszélyes rendezésétől függ.

E' viszony' bensőségét sejdítették már Görögország és Roma' bölcsei, elismerik korunk' legilletékesebb tekintélyei, és ha *Hegel*' azon nézetét, miszerint a' jog és politica eszményileg egybeolvadnak, egész kiterjedésében nem pártolnók is, kétségbe nem vonhatjuk *Warnkönig*' amaz állítását, hogy a' jog és politica ugyanazon egy körnek, a' társadalmi tudománynak két különböző, egymást kiegészítő oldalát képezik; félre nem ismerhetjük *Welcker*' jellemző hasonlításának igazságát, hogy valamint az élet és lélektan csak együtt az embernek, úgy a' jogtan és politica is csak kapcsolatosan lehetségesítik az álladalomnak kellő felfogását.

Ezen tudományok' honosítását ismét szerencsés választással olly férfira bízám, ki áthatva hivatása' fontosságától, illetve az emberiség' szeretetétől, támogatva hatályos előadás, virágzó irány által, sirján túl nemzedékekre hatott; értem az anyyira magasz-

talt, utóbb némelyek által annyira ócsárolt *Sonnenfels Józsefet*, ki megküzdvén a' mostoha sors' viszontagságaival, keresztültörvén az előítéletek' gátjain, önerejéből nem csak méltó helyet vívott ki magának a' tudományok és művészetek' történetében, hanem a' kivallatás' eltörlése körüli személyes hathatós közremunkálása által, hervadhatatlan babérkoszorút fűzött halantékaira az emberiség' szent ügye' előmozdításában.

Tankönyve, melyben a' tudomány' akkori álláspontjához képest, saját világossága és szabatoságával adta elő annak elveit, 1769. a' nagy-szombati, utóbb Budapestre áthelyezett egyetemenél, majd az ország' minden academiaíban előadási vezérfonalul tüzetelt ki, és annak a' legújabb ideig, tehát közel nyolcz évtizedig ismertetett el.

A' tudományokban azonban nincsen haladási szünet; az viszalépés, lassú haláluk volna; a' szellemek' nyugnapja, mint *Verulamio Baco* nevezé, mellyen az ismeretek tökélyök' végpontját elérnék, még nem virradt az emberiségre, soha sem fog reánk virradni; a' political tudományok is tehát ezen idő alatt, és pedig a' kor' eseményei befolyása alatt, roppant haladást tőnek; az alkotmányi, az igazságügyi politika új, önálló körökké emelkedtek; a' rendészet' több részei, mint az ipar-, szegénységi, műveltségi rendészet, tökéletes átalakítást nyertek, a' nemzeti gazdaságot *Smith Adám* követőivel majdnem újjá teremté és így *Sonnenfels'* annak idején jeles sőt kitünő munkája, nagyobbreszt alakja és tartalmára nézve elavult, többé meg nem felelt a' haladott tudomány' követelményeinek.

Tanáraink azonban tevékenységök' szabad kifejtésében a' kitűzött tankönyv által megakasztva, leghosszabb ideig annak magyarázatával, fordításai kivonataival foglalkodtak, és csak a' jelen század' harmadik évtizede' vége felé, felbátorítva a' bécsi egyetem' példája által, egyesek és azok is nagy ovatossággal kezdék előadásaikban tekintetbe venni az újabb kor' haladásait.

Illy viszonyok közt lépett Borsiczky tanszékére, mellyen fennevezett elődje, követve a' tudománynak fejlődését, már előtte annak újabb tanait ismertette meg hazánk' ifjúságával.

Ezen példa és saját tudományos tájékozottsága által indítatva egy perczig sem habozott, és előadásait nem annyira a' vezérfonal mint a' tudomány' követelményeihez alkalmazá.

Tanúságul szolgálnak nyomtatásban megjelent tanvédelmi tételei, melyek felfogása és rendszere' hű tükrözetét, több évekről összehasonlítva folytonos tanulmányai és haladásának kétségtelen bizonyosságát adják.

Tanításait nem csupán csak a' rendészet, kereskedelmi és pénzügytanra szorítá, hanem a' belügyi politica' minden részeire kiterjeszté.

Az igazságügyi politicában rendszeres törvénykönyvek, a' törvényszegések' czélszerű osztályozása, a' halálbüntetés' legritkább esetekbeni alkalmazása mellett szólalt fel: a' büntetési hatalom' megalapításában *Feuerbach*' elméletét követte, de a' javítás' igényeit, főleg kisebb bűntényeknél méltánylandóknak tartá, becsületenitési, testi és jószágkobzási büntetések' ellen nyilatkozott, a' börtönök' elrendezésében a' javító rendszert pártolá.

A' rendészet' köre és értelmezésére nézve, mely körül olly annyira szétágaznak a' vélemények, hogy már e' század' elején *Henrici* ötvennél több meghatározását hozta fel, azon nézethez csatlakozott, mely feladványaihoz a' belső államélet' czéljainak előmozdítását, mennyiben az a' polgári vagy büntető igazságszolgáltatás' köréhez nem tartoznék, számítja. Ehhez képest azt három részre a' biztosság, jólét és művelés' rendészetére osztá; az utóbbiban a' tudományok és művészetek' önálló becsét, belső méltóságát kellőleg méltányolván, azokat nem csupán az álladalmi czélok' elérésére alkalmazandó eszközöknek tekinté, és az irodalmi tulajdonjog' szentségét elismeré.

A' közgazdászatanban *Smith Ádám*' követője, az ipar és kereskedelem' szabadságát védelmezé, az egyedáruságok és kizárólagos czéheket károsoknak állítá, a' kereskedelmi mérleg' elvét mint hibást visszautasítá; később *List*' elmélete' nyomán a' vérendszer mellett nyilatkozott.

A' pénzügytanban a' közjóságok' elidegenítését szabályként rosszalja, azok' kezelésében a' körülmények' tekintetbe vételét javasolja, a' szokásos haszonvételek' legnagyobb részét a' magán-szorgalomra bizandónak, a' fentartandókat nem annyira a' jövedelem mint közjó' szempontjából elrendezendőknak vélte; az adót, csupán a' tiszta jövedelemre szorítá, kivetésében a' physiokraták' emberszerető de ferde nézeteit, melyeknek újabb időben, *Arndt* kivéve, alig akadt védője, határozottan visszautasítá.

A' kereskedelmi és váltó-jogot, mely tanszéke' másod tárgyat képezé, előbb általános elvek, majd a' magyar váltótörvény-könyv' alkotása után, a szerint adta elő.

Tanulmányai' terményei kéziratban maradtak, és Borsiczky jeles ismeretei, bő olvasottsága, rendszeres felfogása' daczára, az irodalom' terére soha nem lépett; e' tünemény' megfejtésének kulcsát részint összes jellemében, részint viszonyaiban találjuk.

Ő a' mélyen gondolkodó, szorgalmas, de ovatos, tartózkodó férfi, valamint élete' minden körülményében a' közérintkezést kerülte, úgy azt elmetermékei' közrebocsátása körül is tevő.

Idegenkedése a' nyilvánosságtól, mely tanítása' kezdetén a' tanszéken olly szembetünőleg mutatkozott, későbbi tanítványai' állítása szerint, soha sem tűnt el végkép; ezen jellemvonása és szerénységénél fogva, mihez még egészségi állapotja járult, ép olly nehezen határozhatta el magát dolgozatai' kiadására, mint a' milly könnyen árasztja el az irodalmi nyegleség, a' gögös elbizottság és fenhéjazó felületesség alig megfogamzott, annyival kevésbé átgondolt elmeszüleményeivel az irodalomnak terét, a' hazai tudományosság' nem csak csekély hasznával, hanem gyakran világos kárával.

Még erősebbek voltak azon okok, melyek tanulmányai, és az akkori tanrendszer' természetéből folytak; ha meggondoljuk, hogy a' political tudományok' honosítása óta, tanáraink közt még a' legtevékenyebbek is, mint *Sax, Beke*, csak *Sonnenfels'* magyarázatára szorítkoztak, hogy az ausztriai egyetemeknél e' szak' legjelesb tanítói, *Kopetz* Prágában, *Kudler* Bécsben, *Schreiner* Gréczenben, kiknek képzettségök, tudományuk és szorgalmukról egyéb dolgozataik kezekednek, kik az ausztriai jogirodalom' legünnepelebb, külföldön is magasztalt nevei közé számíttalnak, meg sem kísérlék a' politica' összes rendszerének közrebocsátását, ha tekintetbe vesszük, miszerint *Karvasy Agost* tagtársunk, felhasználva az idő és helyzete' kedvező körülményeit, az első részt törőleg fellépni bátorkodott közismeretű jeles kézikönyvével: akkor bővebb fejtegetés nélkül is Borsiczkynak eljárását, kiben annyi tetterő nem rejtett, felfogni és megmagyarázni tudandjuk.

Mihelyt azonban *Karvasy* munkájával a' mélyen érzett hézagot szerencsésen kipótolta, ifjabb tisztára' sikerrel koronázott igyekezetét nem csak örömmel üdvözlé, hanem saját tudományos-

ságánál fogva méltányolni tudván e' munka' becsét, azt tanításai' vezérfonalául elfogadta, és a' szokásos évi értesítvényekben a' kir. helytartólanácsnak mint olytant be is jelentette; őszinte bizony-
ságát adván annak, miszerint az ifjuság' haladását kicsinyded sze-
mélyes versenyzés' érdekeinek elébe tenni tudja és akarja.

Hivatása' szorgalmas teljesítésének szentelt életfolyamának nyugalmát, nem kevésbé zavará meg *Faulwetter* egykori gyámja és utóbb legbensőbb barátjának 1847. évben közbejött halála; azóta még elzárkózottabbá lön; nélkülözvén a' családi életnek ke-
dély és szívre ébresztőleg ható örömeit, megfosztva már most a' fölötte atyailag örködő barátság' támaszatól, csak önmagának élt.

Ehhez járult, hogy sorvasztó mellbetegségének némi előjelei annál mélyebben hatának kedélyállapotjára, minél vészteljeseb-
beknek sejdíté azokat; a' jövőnek rémképei elkomoríták lelküle-
tét, túlhajtott elővigyázat ovatosságra indíták, minél fogva a' lak-
helye' tájékán olly bájoló természet, nem különben a' társas élet
minden élvezeteitől tartózkodván, egészsége' fentartására irány-
zott gondoskodásból annak éltető elemét, az élethosszabbításnak
valóságos panaceáját, kedélye' derültségét önmaga végkép ásta
alá, és ekként nem csak czélt nem ért, hanem testi bajainak sú-
lyát lelki gyötrelmeinek nyomatékával tetézte.

Ezen örömtelen, elszigetelt helyzete könnyen megfejthe-
tővé teszi ama' körülményt, hogy kedvező anyagi állásának elő-
nyeit, melybe őt részint saját takarékossga, részint *Faulwetter*'
végrendeleti gondoskodása részesíté, fel nem használhatá; mit a'
külső szín után ítélő sokaság nem annyira egészségi állapotja,
mint hajlamaiból folyó önhatározása, szabad akaratja' eredményé-
nek tekintett.

A' magyarországi academiák' 1850. év' vége felé történt
átalakítása' és új szervezése' alkalmával a' kereskedelmi és váltó-
jog' tanításától fölmentetett, és ámbár a' political tudományok a'
jogacademiák' rendes tantárgyai közül kihagyattak, kivételesen
előbbi rangja és címével hivataloskodásában meghagyatott.

Nem sokára azonban súlyosbuló bajának körjelei mind in-
kább feltűnedezének; gyakrabban kénytelenült előadásait félbe-
szakasztani, mi főleg a' legközelebb lefolyt tanulmányi évben is-
mételve és hosszabb időre történvén, sejdítette végenyészete'
közeledtét. És úgy lön! erősen remélé ugyan, miszerint önmaga

végezhetendi be tanítványai' vizsgálatát; de a' végzet megghiúsítá reményeit, és m. é. július' 23. szolítá ki őt tisztársai, tanítványai' köréből, kik az iskolai év' végnapjaiban ünnepélyesen kísérek hült tetemeit az örök nyugalom' sírhelyére.

Végrendeletében, mellynek teljesítésével a' pozsonyi káptalant bizla meg, vagyona' legnagyobb részét Faulwetter jötevője' testvérgyermekeinek hagyá; az attól reá szállott iparműtani és építészeti munkákat, rajzokat, és műszereket a' József-ipartanodának, egyéb, közel ezer kötetből álló könyvgyűjteményét két ezer pengő forinttal academiánknak hagyományozá.

Borsiczky ez által hazafiúi és tudományos érületének fényes bizonyosságát adá; ő, ki társulatunktól távol állott, teljes mértékben méltányolta annak magasztos hivatását, fontosságát szellemi életünk' tényezői' sorában; és nagy részt nélkülözésekkel összetakarított vagyona' tetemes részének felajánlásával mutatta ki a' nemzeti nyelv és tudomány iránti rokonszenvét.

Ezen nagylelkűségével méltán kiérdemlé hálás elismerésünket, emlékének kegyeletteljes fentartását; örökítsük tehát azt és pedig nem csak intézetünk' évkönyveiben, hanem szíveinkben; örökítsük fáradalmaink', munkásságunk' terményeiben, hogy a' nemzeti értelmiség' gyarapítására irányzott szándoka teljesülését nyerve legnagyobb kiterjedésben.

És akkor méltán remélhetjük, hogy honosaink' jobbainak részvéte továbbá is kísérendi törekvéseinket, méltán remélhetjük, hogy Borsiczky' neve nem leend alapítóink', gyámolítóink' díszszózatának utolsója, hanem egy új korszak, a' nemzet' középosztályaiban ébredező és tettekben nyilvánuló rokonszenv' korszakának szerencsés jóslatú előhírnöke.

— Ez után a' nm. Elnök jelentette, hogy közelebből meghalálozott erdélyi püspök Kovács Tamás úr' ő excja az academiái érdmetár' nevelésére száz aranyat hagyott; pécsi tiszteleti kanonok 's magyarszéki plebános Gruber György úr pedig két rendbeli, együtt hatezer hatszáz pfról szóló, betáblázott kötelezvényét küldötte ajándéku az academiának, melly e' szerint f. évi május' 1-től már intézetünk' részére gyümölcsözik.

— A' titoknak a' következő tudományos testületektől nyújtott be küldeményeket: a) A' tudd. bajor kir. academiájától: 1. Abhandll. d. Philos. Hist. Classe VII. Bdes 1. Abtheil. München 1854. — Bulletin d. kön. Akad. d. Wiss. 1853. Nro. 26—52. — 3. Herrman: Über die Bewegung der Bevölkerung im Königreiche Bayern. München 1853. — 4. Krabinger: Die classischen Studien und ihre Gegner. Münch. 1853. — 5. Martius: Wegweiser f. d. Besucher des

bot. Gartens in Münch. 1852. — b) *A' tudd. cs. academiájától* : 1. Sitzungsberichte der Mathem. Naturw. Classe XI : 5. XII : 1. — 2. Sitzungsber. der Phil. Hist. Classe XI : 4, 5. XII : 1. — 3. Tafeln zu dem Vortrage über den polygraphischen Apparat der Staatsdruckerei in Wien v. Auer. Wien. 1854. — c) *Az austr. cs. birodalmi Geologiai intézettől* : Jahrbuch d. kk. Geog. Reichsanstalt. 1853 : III. Wien 1853. — d) *A' cherbourgi Société des sciences naturelles*, nevű természettud. társaságtól, b. Augusz budai helytartósági-osztályi elnöknek f. é. apr. 4. költ. levele mellett : Mémoires de la Société des Sc. Nat. I. vol. 2. 3. 4. köt. Cherb. 1853. 8r. azon társaság abbeli felszólítása mellett, hogy küldeményeit az academia is viszonzozná. A' küldemények a' könyvtárba tetetini rendeltettek ; a' Cherbourgi term. társulatnak az Ac. Ért. 1850-től megküldetni, 's a' hiányzó I. 1. füzet' utólagos közlése kéretni rendeltetett.

— *Ugyanaz a' könyvtár* számára benyújtotta : 1. Császár Fer. tagtól : Dante Új Élete. Pest, 1854. 2. Czuczor Gergely rtól : Népies Költemények. Pest, 1854.; végre kötelmi példányokban 1) az esztergami nyomdától 7, 2) a pápától 1, 3) a' patakától 1, 4) a' pesti Bucsánszky-felétől 8, 5) a' sopronitól 1, 6) a' szombathelyitől 2, 's végre 7) a' váczitól 8 dbot adott be.

— Olvastatván a' múlt havi jegyzőkönyvek, a' 91. pont' nyomán a' *Magyar Történelmi Tár* kiadása végleg elhatároztatván, a' nm. Elnök kéretett, hogy addig is, míg a' Tek. Igazg. Tanács a' költségek' dolgában végzést hozna, ezeket a' szükséghez képest' utalványozni méltóztatnék, mit ő exja ezennel kijelentvén, a' javaslatba hozott *állandó történettudományi bizottmány* ki is neveztetett a' következő tagokból, ú. m. Czech János, Érdy János, Jerney János és Toldy Ferencz r., Podhradczky József, Repicky János és Wenzel Gusztáv lev. tagokból ; 's e' bizottmány oda utasított, hogy magát megalkotván, a' M. Történelmi Tár' életbe léptetéséhez mielőbb látna ; egyszersmind pedig tervét terjesztené elő az *Egyetemes Magyar Okmánytárnak*, valamint a' *Magyar külfölszerű történetírók*' gyűjteményének ; 's ez ügyekben a' történettudományi osztályt koronként tudósítsa.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 8. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' számára).

Nméli. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Balogh, Czuczor, Szemere, Vörösmarty rr. tt. Hunfalvy, Repicky, Tasner lt. tt. — Egyéb osztályokból : b. Kemény Zsigmond tt. — Bugát, Erdy, Gebhardt, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Tóth ; Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TÓTH LORINCZ lt.

a' következő gyászbeszéddel állította meg osztálybeli elhunyt lt. *Garay János*' emléket,

Tekintetes Academia!

Ma féleve, hogy Garay János társunkat, Kont és az Árpádok és Szent László' ihletett költőjét, kora sírjába kísértük. Ott mentünk az egyszerű koporsó után, melly annyi szeretetet, annyi

nemes érzelmet 's olly' magasztos költői tehetségét zárt magában; hallottuk az ősz' derétől lepett hideg hantok' zuhogását, melyek alatt e' hő kebel', e' szerélemteljes szív elhamvadandott. A' ravatalt, hű barátok könnyűs szemű seregén kívül, kiket e' jó, nemes-szívű, kedélyes, gyermekded emberhez szeretet és barátság fűzött, nagyszámú lelkes ifjúság' köszörűja környezé, a' tisztelet' kegyeletös hallgatagságával, azon ifjúságé, mely Garay' műveiből nem csak édes és nemes élvezet merített, miket minden emelkedettebb költői mű áraszt olvasóira, hanem legfenségesb emberi érzelmeket, magasztos honszeretetet, jog és szabadság iránti fellengő lelkesülést; tiszta áldozatkészséget, nemzeti nyelv és szokások, 's ősi erények iránti mély kegyeletet, az aljas ösztönök, és szennyes önzés iránt pedig büszke megvetést, vagy sajnálkozó mosolyt tanult, azon ifjúságé, mely itt személyesen talán nem is ismert, de azért jól értett 's érzett, felejtethlen mesternek, az ember-, hon- és szabadságszeretet' ékesszóló hirdetőjének róttá le a' végső tisztelet' adóját. Láttunk ott honleányokat is, égő könnyekkel elborult szemeikben, kik Garayban a' hű szív' tiszta szerelmének, a' családélet' boldogító örömeinek édes énekesét gyászolák. Őszi ború fedte a' komor égboltot, hideg 'őszi szél' szárnya vitte tova a' keblekből szakadt sohajtásokat, méla őszhangzatban a' gyászkisérlet' borongó érzelmével.

Oh milly keserű, milly mondhatlanul keserű érzelmek cikáztak át lelkemen, tisztelt Academia! midőn ez egyszerű koporsónál állottam, melyet a' haza' egyik leghűbb szívű, 's legtehetségesb költőjének, a' szegényen megholtnak, a' családjára csak bút és inséget hagyottnak, néhány jó barát' részvéte szegeztetett össze! Midőn láttam a' halvány özvegyet, környezve síró árváitól, tántorgó léptekkel kísérni e' koporsót, melynek árát nem volt képes megtakarítani, két évtizedes munkás életen át, azon költő, ki megéneklé Szent László 's az Árpádok dicsőségét! — Egy pillanatra, de csak egyre, derülni kezdett lelkem, midőn láttam e' népes, e' részvevő gyászkisérletet, az ifjúság' kegyeletét, a' hölgyek' könyeit; azonban csak ismét azt kérdém magamtól: „Tehát meg kelle halnia nyomorban 's inségben, adóssággal terhelve, tehát özvegyet 's árvákat kelle hátra hagynia, kiknek holnapja sinez biztosítva, hogy a' nemzet kitüntesse: mie volt, 's mennyit ért neki e' testromban lakozó szép szellem, mely Hedervári Kontot

annyi magyar ifjú' ajkaira, a' szűz szerelem 's égi könyör' lángoló dalait annyi magyar leány' lelkébe ülteté?!

De megnyugszom a' sorsban, melly úgy rendelé, hogy a' nemes önmagában találja fel jutalmát; a' valódi költőnek, bármilly sanyarúk legyenek külső körülményei, megvan saját trónja, 's gazdagsága, mellyet ő fel nem cserél a' basák' hatalmával, 's a' nábobok kincseivel. Egyszerű kényelmetlen szobáját tündér palotává varázsolja a' mindenható képzelet, 's még oldalát szende, szomorú neje, kopott öltönyű gyermekei környezik, rózsá fellegeken látja maga mellé szállani a' legédesb házi boldogságot, mellyek közül mosolygó angyalarczok néznek reá:

Mert kincset és fényt,

Nem bírhatok,

Ki mondja, gazdag

Hogy nem vagyok?

A' képzeletnek

Dics mezején

Királyi joggal

Járkálók én,

'S van népem : álmok

Szüllötti mind,

Kormányzom őket

Szívem szerint;

Van díszpalástom,

A' tudomány,

Rám öltethő ez

Későn, korán;

Királyi pálczázt?

Azt is bírok:

A' toll az, mellyel

Munkát írok.

De mindenek közt

A' korona:

Szívem' szerelmes

Menyasszonya.

Megnyugszom tehát a' sorsban, 's nem akarom vádolni nemzetemet, annyi nemes akarat' összeségét. Jobb későn mint soha! — Eljött 's átment sírja felett a' tél, melly a' sír' hantjait megkeményíté, és íme a' magyar szívekben lágy részvét' termékenyítő

melege ébredt, a' boldogultnak kezdeményező baráti 's a' hazafi érzelmű lapok által szelpattantott szikra fogékony nemes anyagra talált, 's jótékony tüzzé erősödött, melly felvilágítá 's megmelegíté a' költő' hátramaradt árváinak rideg tűzhelyét; és eljött a' tavasz, elhozva csalogányait, mellyek a' költő' sirjára csendes hajnalokon leszállanak eldallani egyet-egyet szép szerelmi dalai közül, elhozva fényes csillagait, mellyek a' költő' sirjára lemosolyognak; 's a' tavasz' éltető lehellete, melly mindenütt teremt, fejt és tenyészt, még magasbra szítá a' részvét' lobogó lángjait. Garay' árvái a' nemzet' árvái lettek; jövőjük a' legnagyobb szükség ellen már is biztosítva van; elhozta filléreit a' föld' szegény népe, 's forintjait a' vagyonosabb közép osztály; felállított a' részvét' oltára, 's vetélkedve járulnak hozzá a' remegő öregek, kik a' múlt' szép emlékeiben élnek, 's ismerik az *Aranykort*, *Árpádokat*, 's azokhoz írt *Vezérhangot*, és *Szent Lászlót*; az erőteljes férfiak, kiknek szíve *Kont'* szavain büszkén feldobog, a' szelíd de lelkes anyák, kik ismerik a' *Részvét' gyöngyét*, a' *Legszebb hölgyet*, a' *Családi képeket*, 's gyermekeiket ilyen leczkék' nyomán könnyörre 's hazaszeretetre tanítják; a' kis gyermekek, kik anyjaik' jobbán tanulják áldozatul hozni névnapi és születésnapj kedves aranyait; a' lánglelkű ifjuság, melly ismeri az *országgyűlési Szózatot*, a' „*Kelet népéhez*“ 's „*Hazához*“ címzett verset, a' *Polgárszót*, „*A Haza' bűját*“ 's mind azt, mivel Garay lantja a' hazai haladás' minden egyes tényezőjét fáradatlanul, 's a' leghívebb buzgalommal dicsőíté és halhatatlanítá; a' virágzó fiatal lányok, kiket édes-bájos álmokba ringattak Garay' szerelmi és tavaszi dalai, 's „*Parlagi rózsái*“, kiknek fogékony kebelét átvilányozá a' „*Hölgyeinkhez*“ írt szent dal' tanulsága, és mind ezeknek egyesülése megáldja a' költő' emlékezetét, 's megdicsőíti a' jóra szépre fogékony fajt, mellynek ő egyik felkent jósa, 's leg-hívebb híve vala.

A' Tek. Academia, melly Garayt tagjai közé számítá, 's leg-buzgóbb és munkásabb tagjai közé mindaddig, míg teste lelke meg nem törött a' szenvedések' súlya alatt: csak az összes haza' tisztelet-adójához csatolta a' maga részét, midőn Garay' emlékének megünnepelését kedves feladásául tekinté, 's a' Tek. Academia megbecsát nekem, ha Garayról szólva, szavam inkább fölmelegszik, mint a' mathesis és jogtudomány' tételeinek fejtegetésénél.

Ime a' külső fényben szegény, de belértékben 's hatásban dúsgazdag életnek rövid rajzolata.

Garay János született 1812-dik évben Szegszárdon, Tolna megyében, hol atyja, azon még most is élő érdemes férfiú, kihez a' költő mind halálaig gyermeteg szeretettel 's kegyelettel viseltetett, kisebb vagyonú kereskedő 's a' városnál árvagyámi hivatalnok volt. Fia János, tanult először születés' helyén, Szegszárdon, azután 1823—1828-ig Pécssett, 1829 óta pedig a' pesti egyetemen. Szellemének már kora fiatalságában kitűnő főiránya, költészet iránti vonzalma, mellyből később annyi jeles virág fejlődött ki, már Pécssett laktában mutatkozott. Folyvást olvasott és írt, legelőször Rájnis' magyar Virgilje által ébresztetve, hexametekben 's iskolai latin feladatait magyarul is el szokván készíteni; azután, főleg Virág Benedek' ódáinak befolyása alatt, inkább a' lyra felé hajlott, mellyet későbbben annyi bájjal 's erővel tudott pengetni. Első nyomtatott verse „Emlék-áldozat” című alkalmi vers, társai' köz költségén jelent meg, kik már akkor méltánylák szép tehetségét, mellyet csakhamar, magasb kifejlésében, méltányola egész hazája. Pécssett kezde megismernedni a' német irodalommal 's költészettel, melly korábbi lyrai dolgozataira nagy hatással volt; későbbben ezek mind inkább magyarok, eredetiek 's nemzeti színűek lettek. Szépirodalmi tanulmányait azonban Pesten folytatá csak teljesebben, hol az egyetem' könyvtárát buzgón látogató, 's a' kitűnőbb aesthetikai írókból sokat jegyezgetett. Horvát István' philologiai leczkéi által Révai 's a' magyar nyelv' kincseinek buvárlására serkentve, 's e' mellett a' már akkor teljes fényében ragyogó Vörösmarty' hőskölteményeivel is megismerkedve, még tanuló korában készítette *Csatár* című hőskölteménye' tervét, melly 1834-ben jelent meg, 's legelső nagyobb műve volt. Már egy évvel előbb az akkorában keletkezett *Regélő-Honművész*' szerkesztőségénél segédül vétetvén fel, e' lapnak, melly a' mostani haladásokhoz mérve tökéletlen zsenge volt ugyan, de a' fiatal tehetségek' ébresztése 's a' dolgozatoknak nyitott térmező által tagadhatlan érdemet szerzett, munkás dolgozó társa maradt 1836-ig, a' szépirodalom' több ágában, különösen a' lyra-ban kísértgetve erejét. 1837-ben a' *Rajzolatok* című folyóirat' szerkesztésében vett részt, mellyet számos dolgozattal gazdagított. Ugyanekkor szerkeszté a' Trattner-Károlynál megjelent *Hajnal*

című almanachot, és Shakespeare' tanulmányozása' 's a' m. academia' jutalom-kitűzése által buzdítatva, a' nehéz drámai mezőn is sok erőre mutató, és szép reményekkel biztató kísérleteket kezdte tenni. 1835-ben *Csáb* című öt felvonásos szomorújátékkal kezdte meg drámairói pályáját, mellyen azonban kevesebb szerencsével járdalt, mint a' lyrain; azonban e' műve is az academiái bírálók által dicséretre méltattatván, később *Jós-ige* cím alatt a' budai színész-társaság által színpadra hozatott. E' mezőn találkoztam először a' szerény, de hivatását melegen érző, 's ritka lelkeségű ifjával a' pesti vármegye-útca' egyik kis házának kis udvar-szobájában, mellynek egyetlen ékessége: gondosan gyűjtött könyvtára, 's kegyelettel tisztelt egykét emberének arczképe volt. Velem ugyanis, és Szigligetivel, Gaallal és Vajdával eredeti történeti színművek' írására szövetkezvén, a' társulatunk által kiadott gyűjteménynek második kötetét írá, mellynek tartalma: *Arbocz*, szomorújáték öt felvonásban. — A' Hajnal zsebkönyvben „*Ország-h Ilona*“ című történeti szomorújátékát adá három felvonásban; pályázott egyszersmind az academiái drámai jutalomra is, „*Az utolsó Khán*“ című öt felvonásos szomorújátékával, melly ismét dicsérettel említettett. Később még *Bátori Erzsébet* történeti drámát írta, melly *Nagy Ignác* boldogult társunk' Színműtárában jelent meg. E' mellett termékeny tolla elárasztotta a' zsebkönyveket 's folyó iratokat részint már classicus, részint még ekkor gyengébb, de a' nagy tehetség' jeleit mindenkor magukon hordó lyrai 's rokonnemű költeményekkel; 's ezeknél aránylag kevesebb becsű beszélyekkel, úti és életrajzokkal, genreképekkel, aesthetikai 's bírálati czikkekkel. Elhintve ezek az Auróra, Hajnal, Emlény zsebkönyvekben, az Árvíz- 's Kliegl-könyvben, a' Regelő, Rajzolatok, Természet 's több folyóiratok' hasábjain. 1838. elején szigorú sorsa a' Hírnök politikai lap' szerkesztőségéhez üzte Pozonyba, hol az 1839-diki országgyűlés' kezdeteig segédkedett, szentebb hivatása' ellenére, 's unalommal forogván e' száraz, gépies foglalatosság' sivár mezején.

1839-ben, a' fővárosba visszatérte után, a' m. academia 's majd a' Kisfaludy-társaság' tagságával tiszteltetvén meg, körülbelül innét számítható Garaynk' lyrai költészetének aranykora. Munkáiban mind több és több kellem, erő és zamat, a' művészi formára is nagyobb 's nagyobb figyelem. Szerkesztése alatt jelent

meg 1841-től 1842-ig az Emlény zsebkönyv három évi folyama. Küzdve a' magyar költő' szegénységével, melly mellett csak egy gazdag és ihletett kebel' ellenállhatlan ösztönéből lehet magyarázni a' hű kitartást, mivel a' nemzet' néhány csalogánya a' költészet' kertében olly fáradatlanul énekel, kénytelen volt, míg egy részről bájos költeményeit zengé, családja' fentartása végett Landerer' Honi Vezérének több évi folyamát szerkeszteni, 's azon kez, melly Szent Lászlót írá, nem kevés időt fordított a' hazai és külföldi vásárok, a' t. ns. megyék' esküttei, a' cselédber és kamalláb' correcturájára. Hasznosb, bár géniusának szinte meg nem felelő munka volt „a' magyar és német beszélgetések' kézikönyve“ melly két kiadást ért. A' Regélőt 1842. 43. 's 44-ben szerkeszté, nem nagy hatással. A' Kisfaludy-Társaság' Évlapjaiban jelent meg értekezése „lyrai költészetünk' késő kifejlésének okairól.“ 1843-ban jöttek a' közönség' kezébe „Versei“, 1845-ben beszélyei 's egyéb prózai dolgozatai' gyűjteménye „Tollrajzok“ czim alatt, 's *Frangepán Kristófné* költői beszély; 1847-ben, 's egy év múlva második kiadásban jelentek meg az „Árpádok“, történeti legendák 's mondák, kincse az irodalomnak; és ismét „Újabb versei“ 's a' „Balatoni kagylók“ költemény-füzér. Legutolsó bevégzett nagy műve végre *Szent László*, tizenkét énekben, hattýúdala Garaynk-nak, 's koronája költői munkásságának, melly 1852-ben látott napvilágot. Az 1840-től 1848-ig olly vidáman 's erőteljesen pezsgő magyar nemzeti élet, az egyleti tevékenység' virágdús tere, a' politikai mozgalmak' lelkesítő tengerhullámzása, melly ez említett években a' magyar történetet zománczozza, 's Pestet a' szárazföld' egyik legérdekeseb pontjává tette, nem maradhattak mély és termékenyítő hatás nélkül e' forró hazaszeretettel dobogó, minden szép, jó, nagy és nemes iránt nyíltan fogékony költői kebelre. E' forrásból buzogtak ama' szent költemények, mellyeket jól ismer a' magyar ifjuság 's a' magyar hölgykoszorú, mellyek irányköltemények ugyan a' szabadelmű iskola' szellemében, 's hatalmas emeltyűi politikai és nemzeti czéloknek, de azért általános költői becsesél is bírnak, mint bír *Vörösmarty' Szózata* 's *Hontalana, Élő szobra* 's *Főtí Dala*, magasan emelkedve túl az egyhangú divatos hazafiúi ömledezéseken, mikben annyi kezdő kísértgette gyarló erejét; 's a' rimekbe foglalt, költőietlen 's csak a' jó szándék által menthető politikai leczkéken, mikben annyi versirová

fajult táblabíró tetszék magának. E' hazafiúi költeményeket, a' szent akaraton 's üdvös irányon felül, megragadó melegség, illott lélektrázó erő, 's mindenkor valódi költői kedély ajánlja.

E' jeles és hőkeblű költő, ki' több éven át kénytelen volt, hogy családjának enni adhasson, hírlapi forgácsokat keresgetni, naptárt 's kis fiúk' számára szolgáló dialogusokat szerkeszteni, másodrendű lapoknál másodrendű szerepet vinni, 1850-ben az egyetemi könyvtárnál nyert nyugalmas, őt legalább a' legnyomasztóbb szükség ellen biztosító hivatalt. De már ekkor elbetegedett; elhagyta őt testi erejének, szemei' világának, szelleme' rugékonyságának jobb része. Mert annyi nemes fáradozás, olly folytonos lelkes munkásság közepett ezer hajjal kelle küzdeni Garaynknak, mellyek előbb testi erejét, majd szellemét is megtörék. A' szegénységhez, mellynek nélkülözései neki nem annyira szerény és igénytelen önmaga, mint szeretett családja, reménydús gyermekei miatt voltak fájdalmasak, hozzá járult gyakori gyöngélgedése, későbbben vaksággal fenyegető szembaja, 's köszvényes bántalmak által megtámadott agyrendszere. Ki nem emlékezik közölünk a' szomorú jelenetre, midőn Pest' utczáin járva, találkozott egy félvak, homályos és merev szemű, tapogatva 's ingatag léptekkel tántorgó, roskadt, dúlt arczatú férfival, ki ollykor neje 's gyermekei, majd szánó barátai által vezettetett, majd csak vastag támaszbótjára bízta magát. Ha ismerőssel akadt össze, nem ismerte meg annak alakját, mert felsötétben élte le élete' végső éveit azon költő, ki annyi lángot gyújtott, annyi fényt terjesztett; de megismerte a' szíves hangot, melly üdvözlé, 's ekkor mosolygott, nevetett. Jaj, de e' mosoly fagylaló, e' nevetés kínos volt. Szeretett kezét szorítani, mint hajdan, mert epedett a' barátság, a' szeretet után, de kézszorítása hideg volt, benne a' közelgő halál' jegével; szeretett ölelni és csókolni, mert roskatag kéblében nem aludt ki a' holtiglan meleg szív' szeretetgazdagsága, de leheltetésben ott volt a' közelgő halál' szele. Rekedt, kellemetlenül hörgő és sípoló hangon mondott gyakran ízetlen dolgokat 's rossz tréfákat a' beteg férfi, kinek ép és dús lelkéből annyi édes dal, annyi talpraesett gondolat fakadott. Szegény, szegény köllő! és téged még szellemed' e' szomorú ellankadásában, midőn előbbi létednek csak töredékesen viszhangozó roma 's kísértetes árnyéka valál, még ekkor sem hagyott el a' hő részvét

hazád, és barátid, és nemzetiség, nyelv és irodalom iránt; még ekkor is élt és buzgott benned a' bár sikertelen törekvés, újra meg újra nagyot és dicsőt teremteni! Legélesebb fájdalmai közt sem hagyta el természetes jószívűsége, kedélyessége, soha sem szűnt meg szeretni istent, hazáját, barátit; mindenkor édes vigaszt 's enyhületet tudott találni a' részvétnek legcsekélyebb jeleiben is. Ha tapasztalta, hogy nemzetének, legalább nemzete' néhány jobb-jának gondja 's részvéte viraszt fájdalmai felett, nem érzé e' fájdalmakat; ha hallotta, hogy egyik vagy másik tisztelt embere, szeretett barátja szíves melegséggel tudakozódott hogyléte után, vaksága' éjjelét felvilágosítja az öröm' sugára. Oh ha tudta volna halálos ágyán, hogy imádott nemzete, mely őt élve nélkülözni és szenvedni hagyta, 's melyet ő egy perczig sem szűnt meg imádni, egy lehetével sem vádolt soha, hogy ezen olykor feledékeny 's mozdulatlan, de minden nemes érzelmenek nyílt, 's a' jónak és szépnak fölemelt zászlaját örömet követő keleti faj, családjáról — keserű gondjainak féltett tárgyáról — gondoskodni fog, Garay az éktelen testi fájdalmak közt mosolyogva fogott volna meghalni.

Sok szenvedésének 1853. nov. 5-ikén vetett véget a' halál, szélhűdés' alakjában, — melyet keresztyéni türelemmel 's megadással várt és fogadott.

Garayknak, mint költőnek, az őt őszinte, bár nem mindig tetterős rokonszenvvel kísérő, 's most özvegyéről és gyermekeiről gondoskodó magyar haza régebben kimutatta már az előkelő helyet, mely őt azon Pantheonban illeti, hol a' Kisfaludyak, Kőlcsey, Berzsenyi, Vörösmarty' nevei aranybetűkkel írva díszlenek. Ő főleg későbbi éveiben mély eszmékkel, meleg képzelettel, szép és tiszta nyelven írt költeményei által minden nemzet' kitünő költői közt foglalna helyet, mert műveit valódi költői szellem lengi át, 's azok nem csak szép eszméket adtak szép alakban, hanem a' költészet' legmagasb célját is elérik: édes vigasztalást 's enyhülést nyújtanak a' jelenben, 's erőt adnak a' jövőre, míg dicsőség' sugaraival özönlik el a' múltat, 's így valóban vezetik, tanítják 's jóra, szépre lelkesítik az emberiséget; a' mi azonban honfiktársai' szeretetét 's tiszteletét főleg megnyerte számára, az különösen lángoló honszeretete, 's hű nemzetisége, mely őt kiválólag jellemzi. Mondhatni, hogy őt főleg e' meleg hazafi érzés ihlette 's avatta költővé, mert korábbi költeményei, bár szinte legnagyobb

részben jelesek, korántsem állanak a' tökélynek azon magas fokán, melyre 1840. őlta emelkedett. Minden egyes dalának, annyi-val inkább nagyobb költeményeinek alaphangja ezen kifogyhatlan heví hazafiság, melly azonban a' költői léleekben valóban emberivé, 's a' legnemesebb tisztaságra, salaktalanságra 's férfiaságra emelkedett. Az ő költeményeiben nem a' gyáván siránkozó, czéltalanul epekedő, írósvaj-lágyságú, és csüggeteg 's szárnyaszegett világfájdalomba olvadozó hazafiság sohajait, 's nem is a' bunkós modorú, nyers, a' magyar hazaszeretetet minden külföldinek megvetésével 's gyűlöletével azonosító, hogy úgymondjam, csikóbőrös hazafiság hetvenkedéseit: hanem azon valódi, megtisztult, emelkedett, tetterős hazafiság' hangjait halljuk zengeni, melly iránt lehetetlen rokonszenvvel nem viseltetni még annak is, ki a' cosmopoliticaí téveszmék felé hajlik, 's mellynek e' nemzet' testére általános szétáradásában lehet egyedül biztos üdvünk 's jövődünk. Nemzetiségében egyetemesség, magyar igazságaiban 's érzelmeiben, örök igazságok 's általános emberi érzelmek sugárzanak vissza. — Alig volt köztisztületű név hazánkban, melyet lantja meg nem énekelt: ott látjuk József nádort, Széchényit, Wesselényit, Deákot, Csapó Dánielt, Bezerédit, b. Eötvöst verseinek homlokán, alig egy nemes, közérdekű haladási eszme, mellynek felkarolására lantja nem buzdított; megénekelve az örökvált-ságot, szabad földet, szabad sajtót, a' nemzeti nyelvet, színeket, egyleteket, ünnepélyeket, vállalatokat egész a' gőzerőig, a' vasutakig. Ezen jellemző irányból következik, a' mit Garayról méltán jegyzett meg egy némelly a' hazafi irány által magát elkapatni nem engedő komoly ítész, hogy költeményeiben, azoknak nagy összességét véve, több a' gondolat, a' reflexio, a' didacticus elem, mint a' lyrai érzés; melly szabály alól azonban egyes gyönyörű dalai-ban elég kivételt találunk. De nála ott sem hiányzik soha betegesség 's érzélgés nélküli valódi mély érzelem, hol az ész látszik túlnyomónak, 's versei többnyire egyszersmind szép lyrai művek, és tartalmas tanköltemények. — A' jelesb német és angol költők' kedélymélységét a' francziák' eszmedús, életre való költészetével párosítja. Nyelve, modora nemesen egyszerű, dagálnak, fárasztó piperének nyoma sincs rajta. — Több költészetsfajban kísértette erejét; legkisebb sikert eszközölt a' drámában, legtöbbet azon fajban, mellyre utóbbi időben szentelte napjait 's éjeit, a' balla-

dában, melynek összefűzött zamatos virágai nagy hőskölteményekké csoportosultak az Árpádokban, 's Szent Lászlóban, egész történeti korszakot foglalva át. Ha az ezen versekben foglalt történeten, historiai hívség 's pontosság' tekintetében meg nem felel is a' szigorú ítészet' kívánalmainak, — a' mi a' költőnek úgy sem feladása, mert hiszen a' legnagyobb költő tengeri hajókat költet ki Csehországban, 's egyik legnagyobb festőművész kámszás barátokat vezet föl az ótestamentomban: — de szentül megfelel a' nemzeti költő' hivatásának, mely nem más: mint tanítani örökhű, fáradatlan, tetterős hazaszeretetet.

Szabad legyen még Garayról, mint emberről, néhány szót mondanom. Költészete hű kifejezése volt emberi tulajdonainak. Benne egyesült mind az, a' mit *szép léleknek* szokás nevezni. Az erények, a' szív, a' könyör' dalnoka tiszta és nemes lelkű ember volt. Szeretett mindenkit, nem volt haragosa, nem volt ellensége. Őt is szereté mindenki, a' ki egyszer beszélt vele, 's betekintett nyílt lelkének tiszta tükörébe. Barátihoz melegen ragaszkodott; az irodalmi pártoskodás' mérge nem fért szelid lelkéhez. Közéleti környezete rövid időre, a' Regélő' szerkesztése' idején, olly útra ragadta, mely neki sok kellemetlenséget termelt, de jó szíve, mely haragot 's boszút nem ismert, kegyelele a' férfiak iránt, kiket mestereiül tisztelt, csakhamar visszavezeté az egyetértés sima útjára. Megbocsátóbb kedély sohasem lakott férfi szívben, ő nem ártott soha senkinek, 's könnyen kezét fogott azokkal is, kik neki ártottak; az ellenfeleket szerette kibékíteni; rosztul érezte magát ott, hol viszálykodtak; önzéstelen szószólója volt a' gyöngébbnek, kegyeletes tisztelője pálya-elődeinek 's vezéreinek. A' kedélydús, teli szívű embernek mély szeretete első, 's ennek kora elvesztése után, második neje 's ettől lett gyermekei, 's fogékonysága a' családi boldogság iránt, mely bájos „*családi képeiben*“ olly elevenen tükrözi magát — egészen természetéből folyt: nem volt abban a' magára ollykor álművelmeket hazudó affectációnak de csak egy szikrája sem. Kedves jó férj, nyájas gyöngéd atya házi körében, csak ott érezte magát egészen boldognak. Gyermekeire nagy gondja volt, 's tudott is ezekért szorgalmasan, fáradatlanul dolgozni. Éjjel 's nappal munkálkodott, míg ereje engedé. Ha nappal prózai munkáit végezé, csöndes éjjeleken megnyitotta hajlékát a' Múza' látogatásának, mely őt íróasztalánál,

halvány arcját a' mécs' rezgő sugaraiban fürödve találta. Ez életmód ölte meg; családtyai kötelességeinek hű teljesítésében merült ki ereje. — Nem lehele a' legélénkebb részvét nélkül tekinteni e' kedélyes, szenvedő háznépet, hol a' legkeserűbb fájdalommal szeretet 's magasztos költészet lakott egyesülten, melly utóbbiak amannak sebeit ernyedetlen hűséggel orvosolák.

Tekintetes Academia! nem akarok hosszas lenni. Mindazok, kik a' valódi költészet' becsét 's hatását méltányolni tudják, kiknek a' magyar nyelv' művelése 's virágoztatása, 's e' nyelven, őseink' zengzetes szép nyelvén, a' magasztos nemzeti érzelmek, fajhűség, szilárd önérzet, nemes büszkeség' ápolása, 's az anyagiakon túl emelkedő szellem' gazdagítása szívökön fekszik, mind azok, kik nincsenek elfogúlva azon egyoldalú nézetben, melly míg a' mathesis' száraz igazságait, a' természettudományok' gyakorlati becsét, a' múltnak titkaira fényt derítő történetbuvárlást, a' társaság 's állam' jóllétének üterét tapogató társadalmi tudományokat kellőleg méltányolja; más részről a' lelket és szívet, kedélyt és jellemet, az életnek, 's az embernek, anyagi 's gyakorlati irányokon túlszárnyaló magasabb 's nemesebb részét emelő 's ébresztő költészetet hiú gyermekjátéknak, 's álmadozó leánykák' időtöltésének tekinti csak — mind azok, mondom, örömet hintik velem a' tavasz' egy emlényvirágát Garay' sírjára, 's örömet mondják el velem: Áldott legyen a' költő' emlékezete, 's áldott a' nemzet, melly gyermekeivé fogadta a' költőnek árváit. "Mert itt, a' komoly tudományok, de egyszersmind a' magyar nyelv' 's nemzetiség' egyik asylumában nem kell soha felejtenuk, a' mit egy hű barátja a' költőnek 's összes munkáinak kiadója olly helyesen 's találólag mondott: hogy valamint azon nemzet, mellynek *még csak* költészete van, éretlen gyermekkorát éli, úgy ellenben a' nemzet, mellynek már nem kell a' költészet, a' lélek ezen ifjúsága, — illy nemzet haldoklik 's közel van feloszlásához. — De mi, kik a' komoly tudományokbani előhaladás' érett gyümölcseinek örülünk az utóbbi korszakban, nem akarunk még nemzetileg elöregedni, 's meghalni, és azért örömmel és meglelégedéssel látjuk a' mély történetbuvár gr. Teleki' nevével egy koszorúba fonva 's egy pantheonban egyesülve Vörösmarty a' költő' nevét, 's idvezeljük Toldyt, ki mindkettőnek külön úton járdaló, de egy azon célra vezető érdemeit a' magyar irodalom történetében kellőleg

méltányolja. — Tegye mindenki, mit isten tudnia 's tenni adott, csak gyáva tétlenség 's elcsüggedés ne zsidbaszsa inainkat! 's nemzeti egyetértés olvaszsa harmoniába a' rokon cél felé irányzott törekvéseket. — Ezt énekelte Garay' hű lantja szebbnél szebb változatokban; 's illy komoly fogadás a' legszebb ünnep, mely a' hazafi-költő' emlékezetére tartatik.

— Ez után

BUGÁT PÁL rt.

folytatta a' május' 1. megszakasztott magyar phonologiai előadást.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — *Száraz Lombok.* Irta *Mentovich Ferenc.* Pest, 1854. Lukács és társa nyomd. nSr. 160 l. füzve 1 ft. (Lyrai költemények).

Romvirágok. Ballada-, románc- és regefüzér. Irta *Győrffy Gyula.* Pest, Müller nyomd. 1854. 32r. 163 l. füzve 50 kr.

Jósika Miklós Regényei. Újabb olcsó kiadás. 3-d. köt. *Zólyomi.* Harmadik kiadás. 16r. 208 l. füzve 30 kr.

A Kalandornő. Regény. Irta *Degré Alajos.* Pest, Müller Gy. sajátja. 1854. 16r. I. köt. 240 l. II. köt. 281 l.

Világ folyása. Beszélyek. Irta *Bérczy Károly.* Pest, 1854. Számvald Gyula sajátja 1854. 16r. I. köt. 202. II. 256. III. 222 l. füzve 3 ft.

— *Nyelvkönyvek.* — *Olvasásjáték* négy öt éves gyermekecskéké számára, mely által ők tanító és sajátlagos oktatás nélkül megfelelő rövid idő alatt nem csak olvasni megtanulnak s az elejökbe mondott gyakorlatok helyesírásában ügyességre jutnak, hanem egyszersmind szellemöket s erkölcsüket a kifejlődés oly fokára viszik, mely eddig ily korban a ritkaságokhoz tartozott. *Winternitz Károly*, a pozsonyi városi ipartanodában matematika tanára mint szerző vezérlete alatt a német eredetinek negyedik javított kiadása után magyar nyelvre alkalmazá *Matics Imre*, magyar nyelv tanára a pozsonyi cs. kir. gymnasiumban s a városi ipartanodában. . . Bécsben, *Lechner Rudolf* egyetemi könyvtáros költségén 1854. 8r. 109 betűvel kártya-papírosan, 19 olvasó-

táblával, melyek közt a 8 első képes, s 1 kirakó-táblával s 1 $\frac{1}{2}$ ív szöveggel vagyis utasítással, miként kelljen az olvasásjátékot alkalmazni, 24 l. Ára 48 kr. A szebb kiadásé 1 fr. 30 kr.

„A főnebbi cím minden szava, mond sz., több ezer családban már bebizonyított igazság. Az anya, a számára írt alkalmazási utasítás szerint, melyben csak kilenc lapot kell olvasnia, kezébe adja a négy éves gyermeknek a játékot; ez kezd vele játszani, iránta csökkenhetlen szeretetet és kedvet kap, önkényt foglalkozik, tartós időtöltése van, s minden illetlenségtől, melyet különben az unalom szül, annyira elvonja, miszerint alig venni észre, hogy gyermek van a házban, és legfőlebb öt hónap alatt olvas a gyermek derekasan, s alig tudni, honnan eredt az: a gyermek gondolkodik, kénytetés nélkül, teljes gyermekiségében szellemileg fölébresztve, mi az illetlen magaviseletet csaknem lehetleníti. E játék értékét máris sok anya megismeré s méltányolá, élvezvén immár a ráfordított csekély fáradság jutalmát.“

Magyar Olvasókönyv gymnasiumok, polgári és reáltanodák s magán növendékek használatára. Az oktatás- és lélektan mái igényei szerint szigoruan korhoz alkalmazva, néhány pályatárs közremunkálásával dolgozák és szerkeszték *Gáspár János és Korácsi Antal*, nevelők. *Első folyam* 7–11 éves gyermekeknek. Második javított és bővített kiadás. Kolosvár, 1853. özv. Barrané és Stein sajátja; Budapesten, Geibel Armán bizományosunknál. n8r. I. fele 224 lap. füzve 30 kr. kemény kötésben 40 kr. II. fele 248 l. füzve 40 kr. kemény köt. 50 kr.

A szerzők 1853. év elején költ „értésítésükben a tanítókhöz és szülékhez“ következőleg szólnak:

„Még ez előtt öt évvel közöltük volt tervezetét egy *magyar Olvasókönyv*nek, mely mint általános kézikönyv alapja legyen a magyar nyelvészeti teljes tanfolyamnak. „Az oktatás- és lélektan mái igényeihez képest — miként magunkat akkor kifejezök — főképen azon cél lebegett előttünk, hogy könyvünk az anyanyelv tanításánál mindenütt kiinduláspontul, alapul és példány gyanánt szolgálhasson, melyből a gyermek tanuljon szabályosan, tisztán s mindenek fölött értelmesen olvasni, a célszerűen választott s magokban is becszel bíró tárgyak érdekessége által az olvasáshoz kedvet és vonzalmat nyerjen. Továbbá, hogy könyvünkben a gyermek olvasásbeli képződése mellett anyanyelvének a közelet-

ben és élet által kifejlett s használatba ment szavaival, alakjaival, a beszélt és írott nyelv végetlen változatosságával megismerkedve, nyelverejét és képességét fejtsé, gyarapítsa, és a komoly nyelvtani oktatásra szükséges anyagot, szó- és mondatkincset megszerezhesse; a korához alkalmazott célszerű darabok emlékezése által pedig emlékező erejét, és a szó- s írásbeli előadásban, kifejezésben magát gyakorolja. Végre a nyelverő, olvasási készség és kedv gyarapításán kívül célunk a szép, nemes, erkölcsi és nemzeti érzelmek ébresztése, és a gyermeki kebleknek ama magasztos eszmék elfogadására elkészíttetése. De mind ezt nem annyira szavak vagy hosszas meggyőzni kívánó s épen ezért nagyon is fárasztó, unalmas okoskodás, hanem az életből és gyermekvilágból vett egyszerű beszédek, mesék, jellemző vonások stb. által kívánjuk elérni. Ezekből aztán a tanulság ügyes kikeresése és érzékeltető felfogatása az oktató kötelessége levén.

Az idők mostohasága miatt azonban olvasmánytárunkból csak az első folyam első fele jelenhetett meg, melynek első kiadása minden hirdetés nélkül, úgyszólván kéz alatt, már elkelt, s most midőn annak második kiadását van szerencsénk a magyar közönség s különösen a t. c. tanítók és szülők becses figyelmébe ajánlani, örömmel mondhatjuk, miképen valamint Olvasókönyvünk szerkezetén mit sem változtatunk, úgy most is híven megmaradunk azon elvek mellett, melyek dolgozásában és kivitelében vezéreltek.

Ezen vezérelveinket azonban, valamint azon szempontokat, melyek szerint munkánkat használtatni kívánjuk, egy külön, a jelen folyam második felével megjelenendő röpiratban fogjuk az illetőknek felmutatni. Addig is szükséges értesítésül nyilváníthatjuk, hogy könyvünket a tudomány jelen állásához képest azon elvek nyomán szerkesztők, melyek a legjobb nevelési intézményekkel bíró nemzeteknél már alkalmazva s huzamos gyakorlat által helyeselve vannak. És épen ez okból a magas kormánynak legújabb tanodai reformjával nem csak nem ellenkeznek, sőt abba tökéletesen beléillenek, úgy hogy olvasmánytárunk egy teljes gymnasiumi magyar nyelvészeti tanfolyamhoz kimerítő kézikönyv.

Ugyanis gyűjteményünk *első folyamát* az elemi, polgári és reáltanodáknak és a gymnasiumok I. és II. osztályainak (7—11 éves tanulóknak) szántuk, oly növendékeknek, kik az olvasás

gépiességén túl vannak. Tartalma leginkább elbeszélői, költői és leíró elemből áll. Ezen folyam első felét itt bemutatván, bátrak vagyunk a tisztelt oktatókat és szülőket könyvünk futólagos átnézésére fölkérni; mert ez adhat legjobb fogalmat arról: mikép igyekeznék kitűzött célunkat megközelíteni, mikép választók és dolgozók fel, s mikép rendezők el fokozatosan a tárgyakat. Ezen átnézésből látni fogják a t. c. szakértők, hogy nemzeti irodalmunk a jelen folyamra alig levén képes egy pár egyes hajtást nyújtani, az adjuk prózai és költői darabok, saját kísérleteinken kívül, nagyrészt a külföldi gyermekirodalom becsesb termékeiből vannak gonddal szemelve; úgy azonban, hogy bevallott célunk s a nevelés-oktatás elveihez hűen szinte mindnyáját át meg átdolgoztuk, s öszhangzó egészsze öntöttük.

A *második folyam* első felét polgár- és reál tanodáknak s a gymnasiumok III. osztályának, másik felét a gymnasium IV. és V. osztályainak, nem különben a felsőbb polgári és reál tanodáknak szántuk. Ezen folyamban (11—15 éves tanulóknak) a leíró, történeti és oktató elem bírnak túlsúlyal, tehát a költői beszélyeken, balladákon kívül természettünemények, termény- és néprajzi érdekességek, szokások, utazások, hon- és világtörténeti események, levelek stb.

A *harmadik folyam*ban (15—18 éves serdülőknek) a gymnasium VI. VII. VIII. osztályainak számára a nemzeti irodalom prózai és költői szépségeit, az egyes írókat jellemző és mennyire lehet egy kis egészset alkotó darabok válogatott gyűjteményét szándékunk adni, azon cél forogván előttünk, hogy a serdülőket hazafias érzelmekre buzdítsuk, hazánk és nemzeti irodalmunk kincsei-nek illő becsülésére elkészítsük és megnyerjük.

E sorokból a szerzők célja s a munka terve kitűnik. Gondal és kedvvel átlapoztuk s olvasgattuk a munkát, s mindent a feltételhez alkalmazottnak találtunk. A tartalom egyáltalában mulattatólag tanulságos, előadásilag s tárgyilag fokozatosan az olvasó fejlődő felfogásához mért, a gyermek eszme- és érzéskörével egyező; s mindenütt a szépérzést is figyelemben tartó. Egyetlen olvasókönyvünk, mely a gyermeki olvasókönyv elvét öntudatosan létesíti mind végig. Vágyva nézünk a második és harmadik folyam elébe is.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXIII. — *Egy tárgyalási jegyzőkönyv a XVII. század elejéről.* — Felde-
ritéseül hajdani törvénykezési eljárásunknak, a következő — szóbeli eljárás
modorában — az előbb fennállott tisztiszékek alkalmával felvett jegyzőköny-
vet mutatom fel a tisztelt olvasó közönségnek.

Anno 1612. 24. Septembris.

A. pal kouacz giermeki kepebe proponit szerencses georgj : hogy az
meghholt pal kouacz az eo feleségeuel Agotaua : szeorzeot edgj retet it ; az
Hedgjsfaluj feoldeon , holtok utan maradt az eo aruajra neuéletlenek leuen az
aruaij : az eo aruay kepebe uallotta tutorra az eo hugat Veoreos Borholt : Veo-
reos Borbolj nemjnemeo maga sukségeert , ugian itt Hedgjsfalun el zalogosi-
totta : az melliet Pal kouacz aruay megh ertuen Teoruenj szerent az falunak
igazsaga szerent megh kerestének ugian azon rett eoreokseget ket estendeonn
is eltek az teoruenjkezesek alat senkj nem tilalmazta mast penigh Horuat Mate
Uram az aruaknak kezebeol kj fogta az melliet nem czelekedhetet uolna : de
mind az által keuantatik hogij ha keresnj akaria ezt az ret eoreokseghet az
keuaniok ma hogy azt a leuelet eo kgcielme eleo adgia auadgj megh byzonycza
hogi az Pal kouacz giermekj uallottak azt az ret eoreokseghet fel az eo attia-
nak mert Attianktül marat eoreok udgj bjrjuk minth eoreokunket. Azt is ke-
uanniak Pal kouacz giermekj meghertenj : hogj Horuat Mate Vramnak az attia
kinek adot penzt rea erre az eoreokseghre. — Teoruent uaruan Pal kovacz
giermeki kepebe immar ennek eleotte meghfelelték ezeketh mj eleottunk , s a
nouom melet hogj ha ualamit akar felelnij szerenczes Georgj Vram felelion
mert ez nem nuom.

Az A. azt mondgia Pal kouacz giermeki kepebe hogj az elmúlt ideőkben
az minemeo keresetj uolt ennek az Horuat Matenak az ret eoreoksegh feleol az
eo kgcielme keresetebe bizonsaghokat Tamaztot : az meli bjzonsagoknak es az
eo ualasoknak tiztesegh adassek eo kgelmeknek, ha bjzonitott valakjvel mj íth
nem leuen heljt nem lehet ratioa ennek ezen biro eleot ennek az ritnek teor-
uenje is uolt , ualamy jusa volt Horuat Matenak hozza ellene keollegt uolna
mondanij mierth hogj ellene nem mondot ig az rett nem illetj eoteot ezen bjrak
teoruenj szerent attak mj kezunkbe udgj elliuk minth szabad eoreokunketh
teoruenjt uariuk.

Az I. azt mondgia Czerebe lakozo Poszauciz Jakap : Az eo kgcilmek
feleletj ellen ezt feleliek melibul tiztessegh adassek eo kgcilmeknek semmj
beli ninczen kerestiknek mert okot mondunk benne , az okot meghmonduan
udeo teolt benne , meljnek uagion Harmincz ket eztendeje : ez melet tartiuk az
falu eleo teoruenyehoz magunkat hogj ha kj rett eoreokseget uagj egiebfelc
eoreokseghz attiafinak tartia magatl benne errül megh írot teorueniunk
uagion , hogj mellette lakuan , soha semmikepen az eleot ellene nem mondot-
tak sem nem tilalmaztak abban az ideobe. — tulajdon ezen Balinth kouacz az kj
edgijk atta eoreok arruba Horuat Georgjnek udgj minth Horuat Mate at'janak
tulajdon ugian az eo kgcilmek feleletibol ki teczik az a Veoreos Borbala tulajdon

az minth az bjzonsagok behoztak, miczoda okkal ezek az szemeliek az kik akkor enghettek az bjzonsagoknak, mast, az Vij feleleiben mj okkal akaria az bjzonsaghokat eluetnij mondgon okot benne merth tiztesseghbelj iambor szemeliekkal bjzonijtotunk.

Pro A. az mondgia : hogy az alpeoreos keuansaganak semmi helie nincz — oka ez, — hogj tiztesseghet az nouom alat megh aduan azoknak az seomileknek nouomot ueuen benne, az minth ot feen megh feleltük, Item az aak protesaltanak hogj az orsagh eleo teorueniehez tamazkodik, hogj az kj udeot mulat akar minem eo neuel neuezetetett ioszagiban es eoreokseghen idgj az eoreoksegh mj kezunkben leuen az teoruenj teueo Vraknak fejenkent tiztessegh adassek az mastanj pcor a'att ualo rett eoreokseghet az eo kgielmek io lsten szerenth ualo teoruenyek atta mj kezunkbe minth aruaknak ezt az rett eoreokseghet : az I. feleletj szerent udeot mulattal benne, ahun magad azt felelted hogy teolt uolna harmincz ket eztendeo ebben, mjerth hogj nem tilalmaztad ez az rett eoreokseghet minden eztendeonkenth, az teoruenj nekunk atta az minth az eo kgielmek teoruenje es ueghezese talalta : az melj tizenket forintban uolt zalagon ez rett azt is le telek ennek az mostanj nouomnak ez az oka es az bjzonysaghnak elene mondasa hogj az nouommal akarunk elnij : keuaniumk teoruenj szerenth hogy kgttek nekunk itellie az rettet az eo mellatlan rajtunk kereseti keoltsegunket eo faratsagunkath luzon eoth forintert feol nem vettuk uolna, az ret füne tilalomban leuen eo kgelme elhozta.

I. dicit hogj mj tamazkadunk az Igaz teueo bjrakra, hogj az Vij feleltre megh felelünk, hogj az Vij feleltel elnij akar tartiuk ahöz magunkath : hogj mindenutt igazsagaban uolt s uagion, az teoruenjnek foliasa szerinth Vrasagara hattuk ezen Igaz teueo bjrak ugian azon bjzonsagoknak az eo igaz ualások által mjuel hogy ezt ez teoruent eleo uette : feolpeoreosse tete magat, tartozik az mj keuansagunk szerenth bjzonytanij, merth innen mj bjzonijtotunk : azert hagit igassagaban az teoruenj az ideonek allapattiat is tartozik megh bjzonytanij, s ennij okkal el nem mehet mellette, mihelt feolpeoreosse tete magat neuezet szerent ezek az szemeliek valahanian ehez az ret eoreokseghhez ith ualo tiztesseghbeli iambor szemeliekkal hogj tulajdon udgj uagion az minth magok felelik, hogy nem eoreokbe adot hanem zalagh harmad harmad magokkal megbyzonijczak :

Deliberatum est

Miuel hogj az A. prokatora azt mondotta, hogj napot hadgianak neki kész bjzonijtanij : Azert az mj teorueniunk udgi talalta : hogj azok az pal kounacz giermeki ualahanian uannak ehez az rett eoreokseghhez harmad harmad magokkal bjzonyyczak megh, harmad esten nap ith az Hedgjfaluij bjro hazanal ith ualokkal hogy nem eoreok hanem zalagh : hogj ha megh bjzonythattiak Horuat Mate elszakad az rett eoreokseghüül :

Szerenczes Georgj az A. kepeben apellallia Vram eo Nagga szekjro Saruarra.

— Jegyzőkönyvünk egy ív papír három hasábjára van írva, költénék megfelelő írásmóddal.

Az eredeti közlő birtokában van.

Meglepőleg találkozunk ezen úgynevezhető tárgyalási jegyzőkönyvben nemzeti nyelvünkkel; holott tudjuk hogy különösen jogtudósainknak tulajdoníthatjuk egy részben nemzeti nyelvünknek az időbeni elhanyagolását.

Maga a stílus arra mutat, hogy az előforduló ügyvédek, Szerencsés György uram, és Poszavicz Jakab uram, többször feleselhettek nyelvünkön, s valóban oly tiszta és szabatos nyelvel találkozunk ezen szóbeli tárgyalásnál, hogy sóhaj fakad ki keblünkől, miért nem követelek akkorbeli jogtudósaink fennevezett ügyvédek példáját.

Répcemelléki.

XXIV. Magyarországi kormányzó Ampringen Gáspárnak 1675-iki június 19-én kelt s a Sopron városi tisztikarnak hivatalában mikénti eljárást rendelő parancslevele. — Prudentes ac Circumspecti Nobis dilecti. Quandoquidem a Sacratissima Cassarea Regiaque Majestate, Domino Domino nostro Clementissimo, benigne in Nos collati muneris nostri ratio id quoque inter alia a Nobis efflagitet, ut peculiarem Civitatum etiam Regiarum curam et sollicitudinem, tamquam Peculii Regis et Coronae Regni hujus, cum incremento Earundem, geramus assiduo: Cui quemadmodum pro debito et Nos respondere ac satis facere desideramus, ita quoque ipsis serie praesentium committendum et mandandum esse duximus, quatenus omni studio, opera et alacri conatu incumbant et adlaborent, ut in hac Regia Civitate Locisque ad eam pertinentibus praeprimis maximaque Sacrorum cura habeatur et cultus Divinus perpetuo observetur, promoveatur et augeatur. Deinde profana quae concernunt, ut tum publica, tum privata quam optime administrentur, abundantia rerum, praesertim victualium, semper quantum possibile habeatur et procuretur, earumque ac aliarum rerum et mercium quarumvis vendibilium et emptibilium, aridorum scilicet et liquidorum, justum sit pretium, ponderum et mensurarum justitia et a qualitate accuratissima servatis adque mature praeventendas in his committi solitas quaslibet fraudes, contra vero agentes et compertos etiam condigne puniendos, adeoque diligentiores dictae justitiae ex aequalitatis servandae vigilantiam et inspectionem, venalium hujusmodi rerum Praefectis undique constitutis. Curant praeterea, ut ab omnibus et singulis Inhabitoribus honestas et vitae probitas, nec non alia in Civitate omnigena mundities colatur et observetur diligentissime. Ignotis Advenis, quid agant quove tendant, sedulo attendatur, iidem de molimine quocunque contra Suam Majestatem et Augustissimam ejusdem Domum Austriacam, vel Regnum seu Regni quietem et tranquillitatem publicam tendente suspecti confestim comprehendantur, idque tandem e vestigio nobis et Regiae huic Gubernationi, exacta cum Informatione, ad ulteriorem desuper ex hinc secuturam ac praestolandam dispositionem, insinuetur et transmittatur. Justitiam etiam ex praescripto Legis et Consuetudinis Patriae, sine respectu et acceptione personarum, dilationibus quibusque damnosis et protectionibus Litium praejudiciosis omnino rescissis, administrabunt; Pupillorum vero, Viduarum, Peregrinorum, Pauperum et Egentium ac aliarum miserabilium quarumvis personarum Causas rite promovebunt. Pupillis porro de idoneis ac fidelibus Tutoribus providebunt, et rationes ab iisdem debitae semper temporibus exigent, ac ne in ullo periclitentur Pupilli, aut damnificentur, diligentissime praecavebunt, denique et vel maxime quidem, ne delicta impunita ma-

neant, sed pro demerito condigne castigantur et plectantur noxii ac delinquentes, exactam et in eo boni ac inculpati Magistratus functionem sequi; Nos autem interea, imo quantocumque de Civici Magistratus sui munerumque et officiorum Civilium nec non Oeconomiae communis praesenti constitutione, genuine informare studiosissime allaborabunt. Neque secus fecerint. Quibus in reliquo bene propensi manemus. Datum Posonii die 19. Junii Anno 16.5. Eorundem Benevolus Joh. Caspar m. p. Andreas Földváry m. p.

Cím: Prudentibus et Circumspectis N. Judici Magistro Civium caeterisque Senatoribus Regiae Civitatis Soproniensis nobis dilectis. (Gamauf gyűjteményéből, mely szerint a levél eredetileg a Sopron városi levéltárban XXXIX. ladv. 00. 10. sz. alatt őriztetik).

Garády.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (Junius).

Híába! csak rosszul, nagyon rosszul esik a magyar írónak az a kritika! És jaj a' kritikusknak, ha legyezgetés nélkül mondja ki az igazat! Nyomában a gúny és kicsínlés álarca mögé rejtőző haragos kifakadások hosszú uszálya nyúlik; még jó, ha az érzékeny írónép csak — tudatlansággal vádolja; de többnyire roszakaratot szoktak szemére lobbantani. Ez indokolatlan vád ellenében minden cáfolat csak annyi volna, mint ha valaki — mint nem rég olvasók — „egy bűzhödt mocsár víztükrére fejsze élével ütne.“ S azt hiszi olvasónk, hogy viszont a dicséretet, a gyakran mérték felett osztogatott magasztalást a legcsekélyebb író is elégti? Koránsem. Még a hízlegést is keveslik.

S a kritika e ferde állásba szemközt az irodalommal, úgy hiszszük, saját hibája által jutott, mert eleinte, midőn célszerűbbnek hívé a' gyengéket inkább bátorítani, buzdítani, mint joggal tehetett megrovásokkal elcsüggeszteni és visszariasztani, nem csak a kisebb erőket csábító elbizakodásra, de az irodalmi nyegléket és üzekeket is tolakodásukban előmozdítja. Keserű érzés foghatta el ilyenkor azon írókat, kik írók a szó legnemesebb értelmében, ha látniok kelle, hogy becses munkáikat a bírálók ugyanazon tömjénező phraseologia koszorújával tisztelik meg, melyet hitvány félceletekre is szoktak pazarolni. A dicséret elkopott. Úgy történt azután, hogy csak a legtulzóbb magasztalás vétetett némi elismerés jelének, a mérsékelt dicséretet pedig annyiba vették, mintha igaztalan kicsínlés, ócsárlás volna. „Si laudaveris, parcus, — si culpaveris, nimis fuisse dixeris: quamvis illud plenissime, hoc restrictissime feceris!“ Dicsérv hatalmasan: keveslik; — merészeli bármi csekély megrovást: sokalják! — A kritika így szomorított körülményei között valóban csak *Lessingek* és *Börnök* volnának képesek irodalmunkat, vagy jobban mondva íróinkat — bocsánat e kifejezésért — ráncba szedni.

Íróink legnagyobb része semmitől sem fél annyira, mint a kritikától. Nem-e saját gyengeségök önkénytelen bevállása ez? . . . Attól félnek, a mi csak azon egyetlen esetben teheti őket tönkre, ha silány munkával mernek közönség elé lépni! Előlt-e a kritika valaha valódi tehetséget? Képes volt-e valaha valódi remekművet halhatatlanságától megfosztani? . . . És ellenkezőleg, nem tudjuk-e az irodalom történelméből, hogy éppen a valódi tehetségek érezték mindig legnagyobb mértékben, mily szükséges nekik a kritika, hogy éppen ezek, ha olykor nem voltak is mentek hűségük fájértetétől, mindig figyelembe

vevék és hasznosíták a kritika tanácsait. Hogyisne? Hiszen a valódi tehetség csak művében és művének él, csak művét akarja minél tökélyesebbé idomítani, s elfeledkezik fölötte saját személyiségéről; míg a napszámos író vagy művész csak édes énjével van eltelve s munkáját nem célnak tekinti, hanem eszköznek — személye glóriájára. Valódi művész mindig felismeri műve hiányait, sőt meg van győződve, hogy eszményét benne nem tudta oly tökélyvel megtestesíteni, mint az lelkében megfogamzott volt; ellenben a nyegle, a kontár könnyen elhitetik magokkal, hogy munkáik „ne-tovább”ok, — mit egyébiránt egy francia jezsuita az isteni gondviselés jóságából magyaráz. A jó író — úgymond — hitványabbnak tartja munkáját, mint a milyen valóban; a rossz író ellenben a magáét sokkal jobbnak, mint a milyen, mert nagyon boldogtalan lenne, ha munkáját, melyet az értelmesek úgyis rosznak tartanak (mi már kétszeres baj reá nézve), még maga is kénytelen volna rosznak ismerni. — Szerénység tehát csak valódi tehetség tulajdona lehet; s a kritika nagylelkűség nélkül is megboszosíthatja a gyarlók kifakadásait ellene, mert hiszen ezek — személyes jogaikat gondolják védelmezni, midőn a kritikát igaztalanság, részrehajlás, roszakarat bűncseivel vádolják.

Igen, de nem tévedhet-e a kritika maga, a valódi kritika is? És mi legyen annak kritériuma, hogy nem tévedett?

Felcset: a kritikus tévedhet; de ha tévedett, állításait kell megcáfolhatni, — s míg ez nem történik, míg a kritikusknak nem állításait, hanem állítólagos szándékait mérlegelik, vagy pusztán ellentmondanak neki, vagy élcekkkel akarják nevetségessé tenni: addig nem lehet ráfogni, hogy tévedett. Van egyébiránt egy másik, bár nem egészen biztos, de sokkal kézzelfoghatóbb kritériuma az igaz bírálatnak, s ez az, midőn csak az illető, kit a keményebb szó sújt, berzenkedik ellene, míg a többiek, már emberi gyarlóságból is többnek hívén magokat, ha valamely versenyző társ gyengéi kimutatlatnak, a tett észrevételeket helyeslik. Igazságos bírálatnál minden elfogulatlan olvasó meg fog egyezni, csak a maga képe nem tetszik senkinek.

Hanem bármennyire lármáztanak is a kritika ellen, ez mégis mellőzhetlenül szükséges marad, és hatást gyakorol mind a közönségre, mind az írókra, mely utóbbiak — ha bevállva nem is — tekintetbe veszik annak utasítását, s igényeinek, mennyire tőlök telik, megfelelni törekszenek. És azért folytatás minden, ki erre hivatással bír, bátran a személyére nézve nyíltan háladatlan, de irodalmi közügyeinknek oly hasznos kritikai mesterséget, mely az emberi haladásnak általában fő tényezője. Jó munkát a kritika nem ölhet meg, ha akarná is; roszt pedig nem menthet meg az elsőyedéstől: maradjon tehát a kritikus csak hű az igazsághoz, s nem félve a kigyót-békát kiáltóktól, nem ohajtva hiú viszont-dicséreteket, legyen mind az író, mind az olvasó közönség tanácsadója: s az utóbbi annyival inkább, mert ennek izlését, világnézetét, egész szellemi s erkölcsi látókörét ferde irányú és szerkezetű irodalmi termékek elszaporodása s divatba jövelele igen kártékonyan képes elmérgezni és szűkíteni.

A *Hölgyfutár*ra e folyóiratban tett észrevételek szintűgy feljajdulást okoztak, mint az egyéb lapokról mondottak. A *Hölgyfutár*, hogy magát nemesebben megboszosúlja, kegyes jóakarattal jelenté, hogy az *Új M. Muzéum* a lefolyt félévi folyamattal meg fog szűnni — részvéthiány miatt, melyet, a *Hölgyfutár*

nézete szerint, különösen a muzeumi lapszemlész „leckéző“ modora idézett volna elő. Kegyetlenség volna tőlünk e légből kapott jelentést azon sokkal alaposb állítással visszatörlni, hogy a közönség részvéte épen a *Hölgyfutár* irányában napról napra szemlátomást csökken, és könnyen lehet, hogy a muzeumi szemlész fogja jelenteni a *Hölgyfutár* csendes elszenderülését, — mikép ezt, fájdalom, sokkal derekasaliban szerkesztett folyóiratokról kellett már jelentenie. De nem akarjuk e kényes dolgot feszegetni, mert szomorúan tapasztaljuk, hogy nem csak a *Hölgyfutár*, de a másik két szépirodalmi lap szintén ki nem elégítik azon igényeket, melyekkel napjainkban a magyar közönség szépirodalmi lapok iránt méltán lehet. Tárgyak változatossága, gondos kezelés tekintetében, igaz, hogy a *Dívalcsarnok* s a *Budapesti Viszhang* igen-igen felülmúlja a *Hölgyfutárt*: hanem, ha helyeselnünk nem lehet amott a nagyon is középszerű külföldi dolgozatok közlését s a többnyire felületen uszkáló bírálatokat, s ha még inkább kell roszalnunk a *Budapesti Viszhang* botrány-hajhászatát, melynek elég csodálatosan az szokott alapul szolgálni, hogy mie van valakinek, s mely a mellett, hogy caricatura helyett inkább pasquillhoz hasonlít, köznapias bárgyúsággal maga a tudomány, nem pusztán a tudósok, ellen száll síkra, — úgy hiszszük a józan közvéleményt fejezzük ki. Legyen szabad remélnünk, hogy *Pompéry János*, ki engedélyt kapott egy magyar szépirodalmi folyóirat szerkesztésére s kiadására, erőyesen lépend fel e mezőn, mely-jelenleg nem műveltetik oly buzgalom- és kitarással, mint az *Athenaeum*, a *Pesti Divatlap* és *Életképek* idejében.

Irodalmunk emelésére hathatósan fog befolyani az írói gyámlintézet eszméje, melynek létesítésére máris egész hazánkban a legörvendeteseb részvét nyilatkozik. Célja: szegénységbe süllyedt írók segélyezése. Az alapszabályok tervezetét a *Pesti Napló* közlő 1273-dik számában. Az ügy fontosságánál fogva, s hogy az olvasó közönség a létesítendő nagy eszmét kellően felfoghassa, ez alapszabályok tervezetét, melynek ugys még nyomosabb megvitatás által kell véglegesen elkészülnie, mielőtt megerősítés végett felső helyre terjesztetnék, mi is közöljük olvasóinkkal. 1. §. Betegség vagy a sors csapása által inségre jutott magyar írók, azok családja s vagyontalan maradékai felsegélésére Pesten pénztár alakittatik, melynek címe: a magyar írók segélypénztára. 2. §. E pénztárból segélyeztetik mindazon inséget szenvedő magyar író, ki az irodalom valamelyik ágában magát kitüntette, vagy ki több évi folytonos írói munkásság által az általános irodalmi tevékenység részesévé vált. 3. §. A pénztár jótéteményében részesülend az ily író családja is. 4. §. E pénztár alapjául szolgálnak az írók és irodalombarátok önkénytes adományai és alapítványai. 5. §. A pénztár tőkájének növesztését a bizalmi férfiak gyűjőívek kibocsátásai, az összes írók közremunkálásával szerkesztendő évkönyvek kiadása, évenkénti hangversenyek és színházi előadások tartása s más jövedelmi források útján eszközlik. 6. §. A bizalmi férfiak, száma ötven, hat évre választatnak és solidáris felelősséggel a pénztárt ingyen kezelik, a három tagból álló s három évre választandó vizsgálati bizottmány ellenörködése mellett a segélyt titokban üzvén. 7. §. A bizalmi és ellenörködő férfiak a magyar tudós társaság elnöke s Pesten lakó-tiszteletbeli tagjai és a fővárosban megjelenő magyar politikai és szépirodalmi lapok felelős szerkesztőinek hozzájárultával, a legnagyobb össze-

get alapító és adományozó 24 irodalombarát által választatnak. Ezek távolléte vagy meg nem jelenése esetében a tudós társaság elnöke a Pesten lakó alapítók és adományozók közül helyettesít. 8. §. A bizalmi és ellenörködő férfiak újra is megválaszthatók. 9. §. A kezelő és vizsgálati bizottmány, az időközben elhalt bizottmányi tagok helyébe, a magyar tudós társaság elnöke s a fentebb (7. §) említett alapítók és adományozók részvételével választand új tagot. 10. §. A bizalmi férfiak és ellenörök képességi feltétele: az irodalom ügye iránti részvétel, és becsületesség. 11. §. A pénztár állapotáról az ellenörök ellenjegyzésével nyilvános számadás adatik évenként. 12. §. A pénztár megalakulásaig az adományok a magyar t. társaság pénztárnoka által fognak kezeltetni. 13. §. A pénztár tevékenysége azonnal életbe lép, a mint az adakozások és alapítványok összege 30,000 pftra emelkedik. 14. §. A pénzkezelést rendező és az illetőket kötelező szabályok a magyar t. társaság elnöke által e célra felkérendő bizottmány által fognak kidolgoztatni. 15. §. A bizalmi s ellenörködő férfiak választásánál mindig a magyar t. társaság elnöke, a bizalmi férfiak tanácskozásain pedig a legidősb kora tag elnököl. — Nem lehet semmi kétségünk az iránt, hogy ezen, irodalmunk történetében bizonynyal korszakot képező nagy eszme legszebb sikerrel fog létesítettetni, miután azt nem csak az összes közönség tetteles részvétele, hanem oly magas állású és jellemű férfiak közbenjárása is felkarolá, mint *Károlyi István* s *Toleki József* grófok.

Szívünköl sajnáljuk a polemiát, mely az írói segélypénztár eszméje megpendítésének elsőse felett a journalistikában kiittott, habár természetesenek találjuk egy részről, hogy minden magyar méltán büszkeségének szeretheti tartani hasonló gondolatnak első kinyilatkoztatását, s meg is lehetünk győződve más részről, hogy e polemia az ügynek magának ártalmára nem volt. — Ki fedezte fel Amerikát, *Kolumb* vagy *Amerigo*? Ki találta fel a könyvnyomtatást, *Kosztler* vagy *Guttenberg*? Ki pendítette meg a magyar írók segélypénztárát? Mindezek utoljára is személyt, s nem dolgot illető kérdések.

Juniusban még egy más, nyelvészeti ügy is szőnyegre került, mely szintűgy mint az írói gyámintézet kérdése, részletes megvitatása terét a *Pesti Napló*ban találá. A latin „res“ szóra, mit magyarban akár „ügy“ akár „dolog“ csak sajátlanul fejeznek ki, egy derék magyar nyelvész, ki magát azonban meg nem nevezé, a „vány“ kifejezést ajánlotta. (Lásd a *P. Napló* 1277-dik számát). Egy másik, *A. V.* (a *P. Napló* 1283-dik számában), az „érgy“ szót indítványozta. Végezetül *Ember Pál*, már júliusban (a *P. Napló* 1295-dik számában), helyeselvén a „vány“ szót a „res“ kifejezésére, a „real“t „valárd“dal (nem pedig „ványos“ vagy „ványi“val, a „vány“ után) kívánja magyarittatni. E sorok írója nem tartja magát illetékes bírónak arra nézve, hogy e philologiai kérdésben ítéletet mondhasson; de mivel meg van győződve, hogy a latin „res“re csakugyan hiányát érezzük egy sajátlagos magyar kifejezésnek, nem mulaszthatja el ez ügyet, tudományos kifejtés s végeldöntés tekintetéből, a magyar nyelvészek figyelmébe ajánlani.

Kiemelendőnek tartjuk még a juniusi lapirodalomból *Pompéry János* közleményeit az iparról, melyek a *P. Napló* tudományos tárcájában, öt szám alatt, jelentek meg. Céljoknak, érdekes és számos példákkal megmutatni a műipar eszményesítő hatalmát, mely a legsilányabb tárgyat is megnemesíti s hasznossá

teszi, tökéletesen megfelelnek. Ilyen és hasonló iparcikkekkel ohajtanánk minél többször találkozni a magyar irodalomban.

Egyéb folyóirati közlemények között ezuttal nem találunk különösen kiemelni valót. Lapjaink, általában véve, szokott modorukban látják el hasábjait. Mivel azonban a „Jeles íróink csarnoka“ című rovatot az *Új M. Museum* szemlészeti eddig folytonos figyelemmel kísérek, nehogy a fonalat elveszítsük, megemlítjük, hogy a *Pesti Napló* ezen rovata júniusban *Anyos* (XXIII. sz.) és *Zrínyi* (XXIV. sz.) irodalmi jellemrajzait hozta: az elsőét *Greguss Ágost*, a másodikét *Toldy Ferenc* és *Szontagh Gusztáv* tolla után. *Toldy Ferenc* mint költőt, *Szontagh Gusztáv* mint prózairót jellemezte *Zrínyit*. Annnyival örömebb emlékeznünk itt „Jeles íróink csarnoká“ról, mert épen éve múlt, hogy a *Pesti Napló* e szép rovatot megkezdé, s havonként kétkét magyar író szellemi arcképét mutatván be a közönségnek, most már (hozzászámítva *Dugonics* jellemrajzát *Greguss Ágosttól*, mely az első júliusi számban jelent meg) egy negyedszázra, huszonötre emelkedik az egyenként s lelkiismeretes gondossággal jellemzett magyar írók száma. Halljuk, hogy *Török János* úr a „Jeles íróink csarnoká“ban megjelent rajzokat, az illető írók életrajzának, arcképének, kéziratának s munkáik jegyzékének hozzámellekelésével, önálló munkában is szándékozik kiadni, mely 25—25 magyar író magokban foglalandó kötetekben fogja megjelenni. E korszerű, s valóban szép és hasznos gyűjtemény, mondhatjuk, nélkülözhetlen kiegészítője leendő minden magán, s még inkább minden nyilvános, kivált tanodái könyvtárnak. A *Pesti Napló*, ha — miről meg vagyunk győződve — ezen túl is eddig követett pontosságával látandja el „Jeles íróink csarnoka“ című rovatát, minden évben egy-egy ily becses kötetre fog tárgyat szolgáltatni. Ohajtjuk teljes szívből, hogy mielőbb jelentést tehessünk az első kötet megjelenése felől; mert bizonyosak vagyunk benne, hogy a magyar közönség e derék vállalatot legbuzgóbb részvételével támogatandja — nem csak nemzeti büszkeségből, de azon oknál fogva is, mivel ily gyűjtemény segélyével mindenki legkönnyebben tájékozhatja magát az irodalmi férfiak és termékek ismeretében.

Szemlénket szomorú hírral fejezzük be. Az *Ifjuság Lapja*, mely múlt évi november óta jelent meg *Gönczy Pál* szerkesztése alatt, júniusban megszűnt, miután — miként a szerkesztőség jelenti — „alig találkozott száz husz egyén, kik e kis lapot, mely a mi meggyőződésünk szerint legszigorubb körülményei között feladatát lehetőleg teljesítette, pártolni tudták; alig száz husz egyén, kik a magyar ifjusági irodalom megalapítását fel bírták fogni. Szomorú, mondhatni kétségbeesett állapot, kivált ha ezt kell a mi ifjuságunk műveltsége mértékeül felvenni!“ — Nem az ifjuság, de az ifjuság vezetői, a szülők és nevelők okolandók e részvétlenségért.

Az idegen, politikai lapok sokkal inkább elfoglalvák a keleti kérdéssel s ennek eshető következményeivel, semhogy a magyar irodalmi, tudományos és művészeti, általában közmíveltségi mozgalmakról olykor-olykor megemlékezni idejük maradna. Jövő hóban azonban lesz néhány szavunk a Bécsben megjelenő *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* című folyóirathoz, melynek könyvészeti rovatából eddig is többször mutatott fel az *Új M. Museum* megrovásra méltó botlásokat, s mely a könyvészetet még mindig régi módja szerint kezeli.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

Úgy halljuk, *Székács József* és *Török Pál*, az egykori „Protestáns egyházi és iskolai lap” szerkesztői, egyházi beszédeket készülnek kiadni. Az egyházi irodalomban jelenleg nálunk leghátrább maradtak az ágostai vallásnak; míg katolikus és református lelkészekről egymás után jelennek meg a magyar munkák, Luther hívei szinte életjelt sem adnak a magyar irodalomban. Hát egyházi protestáns folyóiratot, magyar nyelvűt, nem volna-e nagy szükség alapítani? Német már van, Pesten jó ki *Heckenast*nál; de minthogy ezzel a magyar protestánsok be nem érhetik, valóban ideje volna már komolyan gondolkodniok közlönyről.

Dienes Lajostól nem sokára két ifjusági munkát várhatunk. Az egyik „Ifjusági Olvasmánykönyv”, prózai és verses eredeti dolgozatok, fametszetekkel, kiadja *Heckenast*. A másik huszonöt eredeti magyar mese, szintén legalább ugyanannyi eredeti fametszettel. Ez utóbbi gyűjteményt a szerző maga szándékozik előfizetés útján kiadni.

„*Családi Könyvtár*” cím alatt *Heckenast*nál még e folyó évben meginduland szabad füzetekben egy ismeretterjesztő olvasókönyv, különösen a közép-osztálybeliek és nők számára, melynek feladata lesz — minden szépirodalmi dolgozatok kizártával — népszerűsíteni könnyen érthető cikkeken előadni mindent, mi a történelem, természetrajz és természettan, sőt bölcsészet és ember-tan körében legnagyobb fontossággal és érdekléssel bír. A „*Családi Könyvtár*”nak, mely, hogy valóban minden magyar család könyvtárában található legyen, őszintén kívánjuk, szerkesztői, mint értesülünk, *Greguss Ágost* és *Hunfalvy János* lesznek.

*Flavius Josephus*nak a zsidók háborújáról szóló munkáját *Rokonstein Lipót*, zágrábi főrabbi, magyar nyelvre fordítja, s ezen művet nyelvtani és történelmi jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadni szándékozik. Ajánljuk azt előleg is minden művelt magyar olvasó figyelmébe.

Regényirodalmunkat *Balázs Sándor* „Egy boldog ember” című, *Müller Emil* költségén megjelenendő munkája növelendi. Hallomás szerint *Sue* „*Survill* ezredes” című regénye, *Gerő* fordítása szerint, melyet *Martius* — májusban a *P. Napló* szépirodalmi tárcája közölt volt, szintén önálló kötetben nem sokára meg fog jelenni.

Greguss Ágost „*Magyar Verstan*”át, mely a *P. Napló* tudományos tárcájában cikkenként megjelenik, tanodai és magán használatra, külön füzetben adandja ki a *P. Napló* szerkesztője. Ajánljuk e munkát előleg is magyar tanulóink figyelmébe.

Brassai Sámuel és *Kovács Gyula* „Új magyar fűvészkönyv”ök, melynek programját a szerzők már részletesen közölték, aláírás útján fog megjelenni. Hát nem találkoznék ily hasznos munkára magyar kiadó?

HALÁLOZÁS.

Keglevich Gábor gróf, Magyarország egykori tárnokmestere, s a magyar akadémia igazgató tagja, június 16-dikán hunyt el, élete 70-dik évében.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

AUGUSTUS. 1854.

VIII. FÜZ.

MAGYAR KIRÁLYOK UTAZÁSAI.

RÁTH KÁROLYTÓL.

Történeti munkálódásim közepett egyik fő feladatomul tűztem ki magyar királyaink utazásait főkép okleveleik keltjeiből, továbbá történetírók és egyéb adatokból összeszerkeszteni, a melytől nem csak az oklevelek hitelessége, hanem a történetírók évtani s egyéb történetünkbe becsúsztott hibák kijavítása legbiztosabb úton reménylhetők.

A XIII. századig e végre hagyott lapjaim nagyobbára üressek maradtak, kivéve az 1074. és 1075-diki éveket, a melyekbe a krónikairók a nevezetesebb események napjait és helyét is több helyen feljegyezték.

A XIII. század elején az 1217. és 1218-dik év tűnik fel legelőször, a mikor II. Endre királyunk a szent földre indúlt és visszatért; de ily helyekre bővebben csak IV. Béla, V. István, IV. László s a következő királyok alatt akadhatunk.

Történetíróink közül többen állígtatták, hogy a tatárok két, három évig is voltak Magyarországhban, mit azonban ha IV. Béla király oklevelei keltjeit s a jelesb történetírókat figyelemmel olvassuk, könnyen megcáfolhatunk. A tatárok beütése ugyanis az 1241. év martius hava első napjaira esik, a *Sajó melletti csata* pedig apríl hó elejére, honnét IV. Béla király *Znió várába*, Po-

szony, Hainburg, Németújvár, Segesden keresztül Zágrábba szaladt május havában; itt a nyarat s őszt eltöltvén, még *Potokán* volt dec. 11-én ¹⁾, azonban karácsonkor Esztergamnál, Pestnél a tatárok a Dunán átjöttek és őt üldözőbe vették. 1242-dik év elején tehát Spalatro felé szaladott, de itt sem maradhatván bátorságban, *Trau* városába menekült mart. 10-én, honnét a szigetekre vonult s csak ekkor hagytak fel a tatárok üldézéseikkel. Oklevelei keltjeiből kilünik, hogy május végén a király kísérvével megindult Magyarország felé s így a tatárok honunkbai tartózkodása nem több, mint egy egész év s egy pár holnapra tehető.

Ezen évtől kezdve királyaink oklevelei egy részén a kelt nap és hely is föl van jegyezve, mi oly sok világot vet honi történetünkre, bár a cancellárok azt minden oklevelekre feljegyezték volna. Lássuk például IV. Béla uralkodása éveiből az 1244. és 1267-ik éveket.

1244-dik évben IV. Béla király *Győrött* volt mart. 21. ²⁾ és 23-án ³⁾, *Budán* apr. 5-én ⁴⁾, *Gyarmaton* apr. 22-én ⁵⁾, ezután hadsereggel Dalmátiába indult s *Verőcén* (Verőce megyében) volt május 8-kán ⁶⁾. *Gallas vár melletti táborban* (Jadra körül) jun. 15-kén ⁷⁾ és 30-kán ⁸⁾, úgy jul. 30-kán ⁹⁾ is, innét visszatért és *Budán* volt aug. 26-kán ¹⁰⁾, *Szigeten* (Nyulak szigetén) septemb. 10-kén ¹¹⁾, *Bokányi cistercita kolostornál* (Verőce megyében), oct. 2-kán ¹²⁾, *Zalai várnál* oct. 11-kén ¹³⁾, *Zalában* oct. 31-kén ¹⁴⁾, *Sági ügynevezett Márton Bán kolostoránál* ¹⁵⁾ nov. 16-kán ¹⁶⁾,

¹⁾ Magyarország története Szalay László által. 2. köt. 48. lap.

²⁾ Fejér György: Oklevélgyűjtemény IV. 1. 342. l.

³⁾ U. o. IV. 1. 313. l.

⁴⁾ IV. 1. 335.

⁵⁾ IV. 1. 338.

⁶⁾ IV. 1. 316.

⁷⁾ IV. 1. 324.

⁸⁾ IV. 1. 318. és VII. 5. 265.

⁹⁾ IV. 1. 322.

¹⁰⁾ VII. 5. 268.

¹¹⁾ IV. 1. 322.

¹²⁾ IV. 1. 325.

¹³⁾ IV. 1. 343.

¹⁴⁾ In Sala nella vigilia di tutti li Sancti VII. 4. 96.

¹⁵⁾ VII. 5. 266.

¹⁶⁾ V. 1. 308. és VII. 1. 286.

Pesten nov. 24-kén ¹⁾, *Zólyomban* dec. 11-kén ²⁾, *Korponánál* dec. 15-kén ³⁾. Mennyi vezérfonál a történet mezején!

1265-ben IV. Béla király *Füzitőről* (Komárom megyében pusztá a Duna mellett) írt a pápának, azonban a Phyzegni kitételt Pray tudós történetírónk sem tudá megfejteni ⁴⁾, de a melyet oklevelei keltjének összevetése s e helynévnek okleveleinkbeni figyelmes kíséréte old meg. Lásd IV. Béla királynak 1260-ban a győri, abdai és füzitői vám-árt rendező oklevelét először Hormayrnál ⁵⁾, úgy 1270-ig kiadott okleveleit s a füzitőieknek adományzott birtok határai előszámlálását ⁶⁾. Ugyanezen 1265-dik évben a *visegrádi várban* volt IV. Béla király oct. 13-kán ⁷⁾, s ugyanezen hó 15-kén adott ki egy oklevelet, mely *Isacra várában* kelt ⁸⁾: ugyan ki ne ismerne ezen noha igen elrontva leírt szóban Visegrád helynévre!

Szalay László „Magyarország története“ című munkája II. köt. 72. lapján azt mondja: „— — — e tájban 1262. kitört fegyveres villongásoknak — — — a feketehalmi és ilsvaszegi gyászos napok után a pozsonyi, poroszlói és Szokoly monostor melletti egyezkedések vetettek véget.“ Mily roppant tévedések, melyeket csak az oklevelek figyelmes olvasása után dönthetünk meg ezek segédelmével. Ugyanis a Pozsonynáli ⁹⁾ egyezkedés az öreg és ifju király között 1262-ben történt, hasonlólag a poroszlói is dec. 5-én ¹⁰⁾, a Szokoly monostor melletti pedig 1263-ban máj. 3-án ¹¹⁾, a feketehalmi bekörítés és isaszegi csata nem 1262-be, hanem 1267-dik évre esik ¹²⁾, mely belvillongáskor IV. Béla király nem maga vezette seregét, hanem azalatt az ország nyugati részein utazgatott és pedig *Füzitőn* volt febr. 25-én, *Zólyomban* jul. 1-én ¹³⁾,

¹⁾ Ekkor újítá meg a pest- és budaiak szabadalmait IV. 1. 326—329.

²⁾ IV. 1. 347.

³⁾ IV. 1. 331.

⁴⁾ Pray György: *Annales Regum Hungariae*. Pars 1. 320. l. és az ¹⁾ jegyzést.

⁵⁾ Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten I. köt. 86. oklevél.

⁶⁾ VII. 1. 365.

⁷⁾ IV. 3. 267.

⁸⁾ IV. 1. 13. lapon.

⁹⁾ Pray György: *Annales R. H. I. k.* 312. lapján vagyon említés róla.

¹⁰⁾ U. o. 311—314. lapig.

¹¹⁾ U. o. a 314—316. lapig. Szokoly Sáros megye déli részén fekszik.

¹²⁾ Lásd IV. Béla és V. István királyok ez évi okleveleit.

¹³⁾ IV. 3. 403.

Budán aug. 26-kán, *Füzitőn* sept. 29-kén ¹⁾, *Aranyoson* (Komárom mellett) nov. 8-kán ²⁾ és 16-kán ³⁾, és még *Nagy-Szombat* mellett ⁴⁾ is. István ifju király pedig feketehalmi bekörítettése után részt vett az *isaszei csatában*, s miután itt a szerencse neki nem kedvezett, atyjához indult bocsánatkérés végett, mely sikerülvén, *Füzitőn* találjuk őt oct. 9-kén ⁵⁾; azonban a békeoklevél még eddig nem jött napvilágra.

V. István király alatt még kitünőbb siker mutatkozik oklevelei keltjének vizsgálatával.

Ő atyja halála után (mely 1270. apr. végén történhetett, kitünvén ez saját május 2-kán kiadott okleveléből, hol ezt mondja: „Boldog emlékü édes atyánk Béla király oklevelét nekünk előmutatá“ ⁶⁾, *Budán* volt máj. 13-kán ⁷⁾, *Székesfejérvár* at megkoronáztatván magát, ott volt máj. 21. ⁸⁾ és 24-kén ⁹⁾, *Ercsin* jul. 29-én ¹⁰⁾, ezután útját *Krakkó* felé vette s itt aug. 26-án ¹¹⁾ Boleslaw lengyel király sógorával Ottokár cseh király ellen szövetséget kötött. Ezen útját augusztushó első napjai és sept.hó eleje között tette, mit onnét következtethetni, hogy ezen idő alatt egy oklevelet sem adott ki ¹²⁾. Ősz elején sept. 14-kén ¹³⁾ már *Ó-Budán* volt, *Csepel szigeténél* sept. 25-kén ¹⁴⁾, *Curhagon* (?) oct. 9-kén ¹⁵⁾, *Pozsonynál* egy szigeten Ottokárral összejeövetelt tart 16-dik oct. ¹⁶⁾, hol nov. 11-kig fegyverszünet kötött. Ottokár ezután Fülöp aquileji pa-

¹⁾ VII. 1. 36.

²⁾ V. 1. 56.

³⁾ IV. 3. 396. és 407. lapokon.

⁴⁾ IV. 3. 395. kelt nap nélkül.

⁵⁾ VII. 1. 343.

⁶⁾ V. 1. 19.

⁷⁾ In monte Pesthiensi V. 1. 21. lapon.

⁸⁾ V. 1. 23.

⁹⁾ V. 1. 24.

¹⁰⁾ Vesd össze az V. 1. 31. és 52. lapon levő oklevelek keltjeit Fejér György észrevételével.

¹¹⁾ Dlugoss, Chron. Pol. VII. köt. I. T. 791. lapon.

¹²⁾ V. 1. 19—97. lapig.

¹³⁾ V. 1. 56.

¹⁴⁾ V. 1. 277. Ezen év nélküli oklevele V. Istvánnak 1271-ik évre nem tehető, mert akkor Pozsonynál állott hadseregével, 1272-ben pedig ekkor már nem élt.

¹⁵⁾ ¹⁶⁾ Katona István: Historia Critica R. H. VI. 475. és Cod. Dipl. V. 1. 109. I. maga a király is említi oklevelében.

triarcha ellen indult Krainba, mire István király sereget gyűjtött s *Komáromból*, hol oct. 29-kén ¹⁾ és nov. 5-kén ²⁾ volt, megindulván *Vasvárra* volt nov. 21-kén ³⁾, innét dec. elején *Ausriára* ütött 50,000-nyi seregével és a *Simmering* hegye alatt *Schottvien*-nél leste *Ottokárt* dec. közepén, ki *Krainból* közelgetett *Austria* felé, de ezen cselt *Ottokár* németújhegyi polároktól *Judenburg*-ban megtudván, seregét más havasi úton nagy veszteséggel vezette keresztül s így menekült meg.

1271-ben V. István király már *Pozsonynál* állott hadseregével mart. 10-kén, *Ottokár* pedig apr. elején rohant *Felső-Magyarországra*. V. István, hogy a dúló ellentől megmentse a dunántúli részt, a *köpcsényi térségen* várta be gyülekező hadait, *Ottokár* átjövételét meggátlandó. De a csehek a velök hozott hidat *Pozsonynál* berakván, azon átjöttek és az ellentálló magyar sereget máj. 9-kén ⁴⁾ visszanyomták, hasonlólag az *Óvár* segélyére a király által küldött hadakat is máj. 15-kén ⁵⁾, hat nappal később pedig a *Rábca mellett* (*Ötevény körül*) egy nagyobb csatát vívtak máj. 21-kén ⁶⁾; de itt *Ottokár* megveretett, mit onnét lehet következtetni, hogy a csehét a *Rábcán* túl lépni sehol, sem oklevelek, sem történetírók sem krónikák nem mondják. A cseh király ezen csata után visszavonult és *Sopron* megyén dühöngött, míg végre *juniusban* teljesen kivonult honunkból, nyomba kísérve V. Istvántól és hadseregétől, ki *Pozsony melletti táborában* volt *julius 2-kán* ⁷⁾, *3-kán* ⁸⁾, *7-kén* ⁹⁾, úgy *august. 6-kán* ¹⁰⁾ is, a *Csallóközben* *oct. 6-kán* ¹¹⁾, *Magyar Bródban* (*Morvaországban*) *oct. 26-kán* ¹²⁾, honnét *Budára* visszatért és itt oklevelet is adott ki *nov. 1-jén* ¹³⁾. Még decemberben honunk éjszakkéleti része felé indult s

1272-ben *Marmarosban* volt *jan. 6-kán* ¹⁴⁾, azonban tavaszra

¹⁾ V. 1. 38.

²⁾ V. 1. 93.

³⁾ V. 1. 42.

⁴⁾ ⁵⁾ V. 1. 108—113. lapon.

⁷⁾ VII. 5. 375. lapon.

⁶⁾ V. 1. 126.

⁹⁾ VII. 5. 375.

¹⁰⁾ ¹¹⁾ V. 1. 102.

¹²⁾ V. 1. 128.

¹³⁾ V. 1. 129.

¹⁴⁾ V. 1. 177.

visszatért *Budára*, hol mart. 20. 21-kén ¹⁾ okleveleket adott ki. Innét Horvátországba indult és *Zágrábban* volt máj. 24-én ²⁾, *Borsfalvához* közel máj. 29-kén ³⁾, *Toplikánál* (Varasd megyében) jun. 9-kén ⁴⁾. Ezen időben történt kisebb fiának Endrének elragadtatása Pektári Joachim horvátországi bán által, kit elérendő maga éjjel nappal a bán után lovagolt, de ezen útjában megbetegedvén, a *Nyulak szigetére* vitette magát, hol kedves nővérénél aug. 1-jén e jeles és derék fejedelem a magyar nemzet nagy kárára meghalt.

IV. László király uralkodása alatti évekből kisérjük figyelemmel az 1278., 1282. és 1290-diki éveket.

1278-ban *Budán* volt apr. 17-kén ⁵⁾, ezután Ottokár cseh király ellen hadsereg gyűjtésével foglalkozva *Temescvárott* találjuk őt máj. 8-kán ⁶⁾, *Csanádon* jun. 19-kén ⁷⁾, innét seregével Austria felé vonulva *Győrött* volt jul. 31-kén ⁸⁾, és a Morva-mezőn *Marchecknél* (Austriában) aug. 14-kén egyesült Rudolf német császár kis seregével. *Stilfridnél* az aug. 25-diki előcsata után más nap aug. 26-kán ⁹⁾ Ottokárt tönkre veri s *Laa* vár felé kergetvén romseregét itt a *vár melletti táborban* aug. 27-kén ¹⁰⁾, tehát a csata utáni nap oklevelet is adott ki. Ezen oklevél keltjéből tisztán kitűnik, hogy László király személyesen jelen volt nem csak a csatában, hanem a csehek üzésében is részt vett, a minthogy a deréksata utáni nap már hadaink királyukkal együtt *Laa* vár alatt táboroztak. Nevetség volna tehát ezen-tul állítani, hogy a magyar király nem vett részt ezen csatában, holott mindenütt jelen volt serege között. Innét visszabocsátá Rudolf Lászlót hadával, hogy megmentse Cseh- és Morvaországot a

¹⁾ V. 1. 189. 231. 232. lapokon.

²⁾ V. 1. 254.

³⁾ V. 1. 251.

⁴⁾ VII. 2. 18. I. év nélkül ugyan, de sem 1270-dik évre, sem 1271-dik évre nem tehető, hanem 1272-re, a mikor a többi oklevelekből is észrevehető, hogy Horvátországba utazott ez időtájban.

⁵⁾ V. 2. 432.

⁶⁾ V. 2. 443.

⁷⁾ V. 2. 448.

⁸⁾ VII. 2. 68. 69. lap.

⁹⁾ V. 2. 459—461. lapokon.

¹⁰⁾ V. 2. 463.

kúnok pusztításaitól, és László Pozsonyon ¹⁾ keresztül hazájába visszatért.

1282-dik évben *Visegradon* volt mart. 13-kán ²⁾ a király, *Zakafalvához* közel (a Hernád mellett) mart. 21-kén ³⁾, *Budán* máj. 19-kén ⁴⁾, ez időtájban ütöttek be a kúnok Oldamur vezérlete alatt, a kik ellen *Csanádról*, hol aug. 30-án ⁵⁾ volt, megindulván seregével, azokat a *Hód tava mellett* Kolosvárnál megverte ⁶⁾, s csak tavaszra tért vissza *Budára* ⁷⁾.

Ez évtized utolsó éveiben hazánk szomorú sorsa mindenki előtt ismeretes, szükségtelen tehát azt vázolni. 1288-ban *Szepesben* lévén IV. László király mart. 5-én ⁸⁾, ez időtájban dúlták fel bolgár, kún és schismaticus vallást követő hadai a szepesi káptalant ⁹⁾. Május 31-kén *Rákos mellett* volt ¹⁰⁾, Erdélyben *Tordán* jun. 8-kán, közel *Füenhez* jun. 23-kán ¹¹⁾, *Rákosban* jul. 1-jén ¹²⁾, ősszel pedig Erdélyben *Brassóban* volt oct. 27-kén ¹³⁾. A király és hívei ellen Lodomér esztergami érsek által kihirdetett kereszties had okozta, hogy nem csak a papság, hanem tulajdon cancel-lárja is elhagyta őt, s ha végig nézzük Fejér oklevélgyűjteménye ¹⁴⁾ lapjait, máj. 13-kától kiadott oklevelei végén Tamás váci püspök

¹⁾ V. 3. 31.

²⁾ V. 3. 112.

³⁾ V. 3. 119.

⁴⁾ V. 3. 122.

⁵⁾ V. 3. 116.

⁶⁾ Kézai, Pray történetirók s az oklevelek. V. 3. 250. lapon.

⁷⁾ 1283-ban febr. 23-kán Csatfálvánál volt. V. 3. 180. „

⁸⁾ Cod. Dipl. V. 3. 403.

⁹⁾ Wagner : *Analecta Scepusii* I. r. 303. I. III. r. 14. I., Katona : T. VI. 972. I., C. D. V. 3. 442.

¹⁰⁾ V. 3. 407. Számos ily nevű helységek lévén hazánkban, melyik lett légyen az, bizonyosan meghatározni nem lehet.

¹¹⁾ Fejér által V. 3. 446. lapon hibásan Vien-nek vétetik. Ugyanis hogy gondolható az, hogy ősünk külföldön tartották ezen országgyűlést vagy bármelyikét is. Fessler határozottan kimondott állítását is II. kötet, 693. lapon, hogy Füen Torontál megyében feküdt légyen, alap hiányában elfogadni nem lehet, mert Fény helység neve — mely az említett megye déli részén fekszik — csak névhasonlaton alapul s épen csak ezért azt elfogadni nem lehet.

¹²⁾ V. 3. 407.

¹³⁾ V. 3. 409.

¹⁴⁾ V. 3. 419—448.

cancellár neve nem fordul elő ¹⁾ többé ez évben, sőt az 1289-dik évben is csak egy helyen bukkanunk Gergely csanádi püspök alcancellárra egy sept. 1-jén ²⁾ kiadott királyi oklevélben, mely Péter erdélyi püspököt s az egyházat érdeklő — tehát nem világi — ügyben adatott ki. De nem csak a papság hanem a nemesség is elhagyta őt, s azon keveseket is, kik hűségében megmaradtak, csak nagy jutalmakkal tudta oldala mellett megtartani. Ilyenek voltak: Kemén — Lőrinc fia — királyi főpohárnok mester és barynai főispán ³⁾, Demeter gróf és Mihály nyitrai főispán fivérek ⁴⁾, de kivált az okleveleiben leginkább emlegetett István és Pál mesterek, kik fivérek voltak ⁵⁾ s mások ⁶⁾. Meg kell itt említenem a történetírók haladását Németújvári Iván birtokai kiterjesztésénél, így a többek között Fessler azt mondja: ⁷⁾ „Németújvári Iván birtokai a Rába és a Dunától az osztra határszélekig terjedtek.“ Szalay ⁸⁾ még tovább megy Fessler szavain, a Raab szót Győrre fordítván azt mondja: „Németújvári Iván . . . uradalmi az austriai és a steier határszélektől Győrig terjedtek“, mi ha így megy, utóbb a történetírók az egész Dunántúlt Iván birtokának mondják. Viszont hibát követ el Fessler az Iván elleni hadjáratról szólásban, bizonyosan a Pray ⁹⁾ által jegyzésben felhozott oklevél hibás értelmezése által, hol ez áll: . . . 1289. in die S. Georgii 8 videlicet Cal. May in Conventu expeditionis edicta Viennae . . . s ebből a jámbor azt magyarázza, hogy: „Albert osztrák herceg Vas megyébe apr. 24-kén rontott be“ ¹⁰⁾. Minő roppant félremagyarázása a történet dolgoknak! Egyébiránt hogy lehessen feltenni azt, hogy Kőszeg apr. végétől nov. 1-ig tudta magát védeni, 6 hónapig úgy, hogy ekkor is csak egyezkedéssel juthatott az osztra körítő sereg birtokába? Az említett nap tehát a táborozást-elhatározó volt csak, s azután a seregyűjtés be-

¹⁾ V. 3. 407. 446. 409. 398.

²⁾ V. 3. 455.

³⁾ V. 3. 448—450. 1.

⁴⁾ V. 3. 460. 461.

⁵⁾ V. 3. 455. 456. 457. 487. 489. 504. 506. 507.

⁶⁾ V. 3. 457—460. 488. 489. 490—492.

⁷⁾ II. köt. 691. lapon.

⁸⁾ Magyarország története II. köt. 103. l.

⁹⁾ Pray: Annales Reg. Hung. I. 357. lapon, lenn a jegyzésben.

¹⁰⁾ Fessler II. köt. 692. l.

végeztével fogtak a hadjáráthoz, mely hihető hogy nyár végén kezdődött.

Ez év (1289.) második havában *Borostyánkő* várát vitta s ez alatt volt febr. 16-kán ¹⁾, *Budán* mart. 10-kén ²⁾, *Csepel szigetén* máj. 22-kén ³⁾, *Rákosban* máj. 26-kán ⁴⁾, *Zekesen* jun. 4-kén ⁵⁾, *Patakon* aug. 5-kén ⁶⁾, *zelenchi vár alatt* aug. 9-kén ⁷⁾, *Vizsolyban* aug. 24-kén ⁸⁾, *Gebléhez közel* aug. 27-kén ⁹⁾, *Alsó-Apoldiában* sept. 1-jén ¹⁰⁾, pártja igen megfogyván közbocsánatot ígér a részére térőknek *Beregben* nov. 4-kén ¹¹⁾ kiadott oklevelében, *Szent-Vit vára* alatt nov. 8-kán ¹²⁾, *Csanádon* dec. 7-kén ¹³⁾, *Körösszegen* dec. 25-kén ¹⁴⁾.

1290-ben *Ceglédhez közel* volt mart. 6-kán ¹⁵⁾, *Mező-Somlón* mart. 15-kén ¹⁶⁾, *Karán-Sebesen* apr. 29-kén ¹⁷⁾. Két hó mulva pedig *Körösszeg vára mellett* egy sátorban Árboc, Törtöl és Kemencse kún főnökök által jul. 21-kén ¹⁸⁾ meggyilkoltatott.

A honnagyság most III. Endrét hívták meg trónra, ki megkoronáztatása után az éjszaki vidékekre rándult, és *Zólyomhoz* közel volt sept. 22-kén ¹⁹⁾.

¹⁾ C. D. V. 3. 460. lapon. Pozsony megyében.

²⁾ " V. 3. 513.

³⁾ " V. 3. 505.

⁴⁾ " V. 3. 457.

⁵⁾ " V. 3. 506.

⁶⁾ " V. 3. 510. " Zemplén megyében.

⁷⁾ " V. 3. 510. " sub castro Zelench, Szerencs (Zemplén) tán, de inkább Szalánc Abaúj megyében.

⁸⁾ V. 3. 512. Abaúj megyében, délre Szalánctól a Hernádhoz közel.

⁹⁾ Prope Geble, Gebe van Szatmár megyében V. 3. 456.

¹⁰⁾ V. 3. 455. plebanus de Apold, ugyanott a 409. l. említettik, Erdélyben.

¹¹⁾ V. 3. 457. in Berecha.

¹²⁾ Tán Vitenc Nyitra megyében, hol maig is van egy nagy várkastély. V. 3. 508.

¹³⁾ V. 3. 505.

¹⁴⁾ V. 3. 507. Hogy a 6. 7. 9. 10. 11. 12. és az ¹⁾ és ²⁾ alatt említett évnélküli okiratok ezen évben keltek, bizonyítják először a körülmények, melyek itt fel-
említvék, másodsor a hadra hívó parancsok, harmadszor István és Pál mes-
terek emlegetése, és negyedszer, hogy a cancellár neve benne nem fordul elő.

¹⁵⁾ V. 3. 489.

¹⁶⁾ V. 3. 280.

¹⁷⁾ V. 3. 487.

¹⁸⁾ Új M. Múzeum 185½. I. köt. 213. l.

¹⁹⁾ VI. 1. 58. l.

1291-ben Albert osztrák herceg trónkövetelő ellen hadsereg gyűjtésével foglalkozva, *Fülpösön* volt jan. 22-kén ¹⁾, Gyulafejervárnál martius 11-kén ²⁾, *Győrött* mart. 21-kén ³⁾, *Budán* jun. 27-kén, ugyanott jul. 3-kán ⁴⁾, ezután pedig *Székesfejevről* ott hadseregével hadi misét tartva zászlót emelt s *Györbe* jött s itt jul. 10-kén ⁵⁾ Duruslausnak előde II. Endrétől nyert kiváltságát megerősítette. Aug. 9-kén tehát nem egészen egy hónapjára már *Bécshez közel* ⁶⁾ volt taborban s ezen időtájban ütközött meg Albert seregével s belőle 7000-et levágván, *Bécsnél állott* aug. 17-kén ⁷⁾, de akkor az békeért esengett, mely Haimburgban a meghatalmazottak által a minoriták kolostorában aug. 26-tól 28-kig tartott alkudozások után meg is kötöttetett ⁸⁾, s így Endre győzelemteljesen visszatért honába.

A vegyes házakból származott királyok közül lássuk I. Károly király uralkodása éveiből az 1317-dik évet. Ezen év első felében hadsereg gyűjtésével foglalkozott, s *Lippán* volt febr. 22-kén ⁹⁾, *Temescsáratt* febr. 24-kén ¹⁰⁾, *Pankotán* jun. 6-kán ¹¹⁾, *Adrián vára alatt* jul. 1-jén ¹²⁾, *Szegeden* aug. 2-kán ¹³⁾, ezután Trencsényi Csák Máté ellen indult s *Komáromhoz közel* volt sept. 25-kén ¹⁴⁾, *Semptén* sept. 26-kán ¹⁵⁾, *Komárom vára alatt* oct. 21-kén ¹⁶⁾ és még *Zsámbokréten* is. Ez ősszel vette meg Károly király Csák Máténak Komárom és Visegrád várait, mely veszteségek után hatalma is nem sokára elenyészelt, s 1318-dik éven túl már a történetírók sem említik többé.

- 1) VII. 2. 166. Egy ily nevű hely, Daróc melléknévvel Szatmár megyében maig is áll; M. Fülpös Erdélyben fekszik; melyik legyen az igazi, bizonytalan.
- 2) V. 1. 119.
- 3) VI. 1. 187.
- 4) VI. 1. 131.
- 5) VI. 1. 116—118. lapig.
- 6) VI. 1. 137.
- 7) VI. 1. 141.
- 8) VI. 1. 180—185. lap.
- 9) VIII. 2. 42.
- 10) VIII. 2. 73.
- 11) VIII. 2. 70. — „Castra Keresszeg et Adrian . . .“ in Com. Bihoriensi X. 4. 65. lapon.
- 12) VIII. 2. 68.
- 13) VIII. 2. 78.
- 14) és 16) VIII. 2. 30. és 57. lapokon.

I. Lajos király uralkodása alatti évekből kisérijük figyelemmel az 1365. és 1366-it.

Az 1365-dik évről így szól Fessler: ¹⁾ „Apr. 28-kán Lajos király lovagaival Budáról elindult s Lippa, Lugos, Karansebesen keresztül a Dunához érkezett, Ó-Orsovánál átlépven a folyamon, Viddin előtt táborozott . . .“ Ezt legjobban megcáfolják Lajos király okleveleinek keltjei; ugyanis: hadra hívó parancsa, melyet Ung megye nemességéhez küldött, *Visegrádon* kelt jan. 5-kén ²⁾, a melyben febr. 24-re parancsoltatik a felülés; világos tehát, hogy I. Lajos király jóval előbb indult meg seregével s hogy *Zalánkeménen* keresztül, hol apr. 26-kán ³⁾ oklevelet adott ki, indult Zizmán bolgár fejedelem ellen Bulgáriába s már máj. 30-kán *Viddin előtt* ⁴⁾ Zoard fiait, Jánost és Györgyöt birtokaikon vértalmat gyakorló engedménynyel ruházza fel. Ugyanazért I. Lajos királynak Fessler által légből merített hadi útja figyelmet sem érdemel. Már augusztus hóban elvégezhetette ezen hadjáratot, mert septemb. 20-kán *Székesfejérváratt* ⁵⁾ volt, *Zólyomban* pedig nov. 6-kán ⁶⁾.

Egyelőre mindenkorra meg kell itt jegyezni, hogy királyaink neve alatt a nádor, országbíró s általában a kormány főembereitől annak távollétében is számos oklevelek bocsáttattak ki, melyek alatt a kelt nap és hely (leggyakrabban Buda és Visegrád) feljegyezve találhatók. Így tévedett Fessler olvasván Lajos király egy 1365-ki Budán apr. 27-kén kiadott oklevelét, melyből ő azután az elindulást apr. 28-kára tette. Ily oklevelek a vizsgálódót gyakran megcsalják, ugyanazért történetkönyveinket az oklevelekkel együtt figyelmesen használjuk és vigyázattal legyünk minden körülményre. Például jól tudjuk, hogy I. Lajos király a litvánok ellen harcolt személyesen 1351-ben, és mégis számos okleveleket olvashatunk Fejér oklevélgyűjteményében, melyek az alatt Budán keltek, úgy 1357-ben Lajos király dalmátföldön harcol július havában és ugyanekkor Visegrádon neve alatt jul. 21.

¹⁾ Geschichte der Ungern 3. Bd. 436.

²⁾ IX. 3. 470.

³⁾ IX. 3. 490.

⁴⁾ IX. 3. 492.

⁵⁾ IX. 3. 510.

⁶⁾ IX. 3. 504.

és 30-kán oklevelek kelnek. Sok ily példát lehetni itt felhozni, azonban legyen ez itt elég.

Nagy hibát követ el Fessler az 1366-dik évről szólván ¹⁾: „Már kikeletkor válogatott sereggel állott Viddin előtt“, és „jul. 20-kán a király viszont Lippán volt a bevégzett hadjárat után“ ²⁾, mit újra Lajos király okleveleinek keltjei cáfolnak meg. Ugyanis ez év három első hónapjait *Visegrádon* és *Budán* tölté ³⁾, a tavaszt és nyarat pedig Erdélyben és pedig *Kapuson* (Kolosvár mellett) volt apr. 11-kén ⁴⁾, *Tordán* gyűlést tart máj. 9-kén ⁵⁾.

Maros-Vásárhelyt jun. 24-kén, innét *Csanádra* indult s itt volt jul. 9-kén ⁶⁾, *Gyulafejevárárt* jul. 13. és 14-kén ⁷⁾, innét *Lippára* indult, hol jul. 20-kán ⁸⁾ oklevelet adott ki, a melyben megparancsolja Benedek mester kevi és krassói főispánnak, hogy megyéjebeli szláv schismaticus szerzeteseket övéivel együtt elébe állítsa. Ebből kitűnik, hogy nem Bolgárhonban, hanem Erdély és Magyarhon déli részein utazgatott, s csak ezután indult a török ellen, oklevelet ugyanis nem találunk tőle egész nov. 9-kig, a mikor már elvégezvén a hadjáratot, *Mező-Somlón* (az alföld síkjain) volt ⁹⁾, egy hónapjára pedig *Visegrádon* dec. 9-kén ¹⁰⁾ találjuk Lajost a nagy királyt.

Ez évből találunk Fejér oklevélgyűjteményében okleveleket, melyek egy napon, de más helyen keltek, például Erdélyben *Maros-Vásárhelyt* volt I. Lajos király jun. 24-kén, és vannak oklevelei, melyek neve alatt jun. 24. és 27-kén ¹¹⁾ keltek. Mennyire kell vigyázni ily példáknál — mert ilyesmik többször is fordulnak elő — az magából is világos; ez utóbbiak, a Pozsonyban kelt oklevelek, bizonyosan hamisak lesznek.

1366. év utolján visszatérvén Lajos király a táborozásból,

¹⁾ 3. kötet, 437. lapon.

²⁾ 3. kötet, 438. lap.

³⁾ IX. 3. 527. 532. 538. 540. 547. 581. lapokon.

⁴⁾ IX. 3. 580.

⁵⁾ IX. 3. 571.

⁶⁾ IX. 3. 539.

⁷⁾ IX. 3. 569. és 549. 552. lapokon.

⁸⁾ IX. 3. 544.

⁹⁾ IX. 3. 546.

¹⁰⁾ IX. 3. 575.

¹¹⁾ IX. 3. 532.

a következő 1367. év első felét részint Visegrádon, részint Budán, felváltva tölté. *Visegrádon* volt jan. 16-kán, Budán febr. 1-jén ¹⁾, *Visegrádon* mart. 7-kén ²⁾, *Budán* azon hó 17-kén ³⁾; *Visegrádon* apr. elején ⁴⁾, *Budán* jun. 17-kén ⁵⁾, azon hó 29-kén ⁶⁾ és 30-kán ⁷⁾ *Visegrádon*. Azonban ekkor, hogy V. Orbán pápa és Károly német császár és cseh király Viterbóba küldött meghatalmazottjaik által kötendő szövetség létesülési pontjához közelébb legyen: székhelyéről megindult, s már jul. 18-kán a tengerparton *Predava villában* ⁸⁾ volt. A szövetség megkötése Viterbóban ⁹⁾ jul. 31-kén történt Bernabó s többek ellen ¹⁰⁾. *Wechлиндán* volt nov. 1-jén ¹¹⁾, *Kaproncán* dec. 15-kén ¹²⁾.

Egy kezünkön levő oklevél bizonyítása szerint még 1368. mart. 16-kán is távol vala. Távollétében adatott ki hát az 1367. oct. 28-kán ¹³⁾ kelt oklevele, mit a „*Commissio Dominae Reginae*“ kitétel is leginkább bizonyít, mi szerint (mint előbb, mart. 17-kén a király által ugyan, de anyja kértére történt adományzásában ¹⁴⁾ az ó-budai Klára-szüzek bőkezűleg adományoztattak; valamint az ugyanazon 1367. évi oct. 20-kán ¹⁵⁾, nov. 19-kén ¹⁶⁾, 1368. febr. 19. 25-kén ¹⁷⁾, mart. 1-jén ¹⁸⁾ *Budán kelt királyi oklevelek*, a király távollétében a kormányzóság által adattak ki.

¹⁾ Cod. Dipl. tom. IX. vol. 4. 41. l.

²⁾ U. o. 88. l.

³⁾ U. o. 44.

⁴⁾ U. o. 40.

⁵⁾ U. o. 52.

⁶⁾ U. o. 51. és 65.

⁷⁾ U. o. 53.

⁸⁾ U. o. 54.

⁹⁾ A pápai birtokban.

¹⁰⁾ Nagyon hibázott Szalay, Magyarország története II. 223. lap, hol I. Lajost jul. 31-kén, és sept. elején találkoztatja V. Orbán pápával Viterbóban. Ezt az utalt helyen Raymundnál, valamint a Cod. Dipl. IX. 4. 61. lap sehogy sem lehet úgy olvasni, mint Szalay értelmezé.

¹¹⁾ Cod. Dipl. Tom. IX. vol. 4. 45. l.

¹²⁾ Ugyanott 49.

¹³⁾ U. o. 58.

¹⁴⁾ U. o. 44.

¹⁵⁾ U. o. 60.

¹⁶⁾ U. o. 78.

¹⁷⁾ Tudomántár, Új foly. Ért. IV. 295. l.

¹⁸⁾ Cod. Dipl. Tom. IX. vol. 4. 120. l.

Nagy zavarra akadunk az oklevelek keltjei vizsgálásánál az 1381-dik év vége és 1382-dik év elején; e keltek szerint I. Lajos király Diósgyőrött volt nov. 1-jén ¹⁾, Verőceben nov. 5-kén ²⁾, Diósgyőrött nov. 29-kén ³⁾, Körösön (Crisii) dec. 6-kán ⁴⁾, Diósgyőrött dec. 7-kén ⁵⁾ és jan. 9-kén ⁶⁾, Zágrábban jan. 18-kán ⁷⁾, Diósgyőrött febr. 20-kán, mely zavart csak az eredeti oklevelek szoros megvizsgálása után lehetne eligazítani. Itt a Körös és Zágrábban kiadott okleveleket tartom hamisaknak, mert Lajos király a lengyel ügyek elintézése végett mindig honunk éjszaki részén, a kedves diósgyőri várban tartotta tanácskozásait, közelebb es-
vén ez, mint Buda és Visegrád — kivált téli időben — Lengyel-
országhoz.

Szalay említett munkájában az 1382-dik évről ⁸⁾ így szól: „Lajos Libethányáig kísérte őket — — — — — ő maga Nagy-Szombatba indult“ — — — már pedig a mint oklevelei keltjeiből kitűnik, egészen más irányban indult oda, ugyanis *Szutfalván* volt aug. 20-kán ⁹⁾, *Mislyén* (Kassa alatt) aug. 29-kén ¹⁰⁾, innét s ezen irányból indult *Nagy-Szombat* felé, hol sept. 11-kén meghalt.

1386-ban a Budán februar havában történekről s ennek következményeiről Mária és Erzsébet királynék által tudósíttatván Zsigmond, megkéretett, hogy sereggel is támogassa Mária kormányát; azalatt a királynék az ország déli részén kiűtött zavart csupán megjelenésükkel lecsillapítani gondolván, *Budáról* jun. végén kiindultak s *Esztergamot* jul. 15-kén ¹¹⁾ megnézvén, a déli részekre indulának, azonba *Diákóvárnál* (Pozsega megyében) a lesben álló horvátoktól jul. 25-kén elfogatnak s először a *gomnechi várba*, mely a zágrábi püspök birtoka volt, később pedig a tenger

¹⁾ IX. 5. 481.

²⁾ IX. 5. 461.

³⁾ IX. 5. 469.

⁴⁾ IX. 5. 472.

⁵⁾ IX. 5. 561.

⁶⁾ IX. 5. 592.

⁷⁾ IX. 5. 580.

⁸⁾ 2. kötet, 250. l.

⁹⁾ IX. 3. 589.

¹⁰⁾ IX. 3. 585.

¹¹⁾ X. 1. 292.

melléki *novigrádi várba* záratlak. Zsigmond azalatt sept. 5-kén *Székesfejérvár*ra¹⁾ volt, *Óvár*ra²⁾ sept. 15-kén, később octob. 27-kén újra *Székesfejérvár*ra³⁾, mely város körüli bolyongása aligha a megkoronáztatás végett nem történt, mihez a magyar nagyok Mária kiszabadítását reménylén, nem igen mutattak kedvet, ugyanazért Mária és Erzsébet királynék helyett magok kormányozták az országot, mit pecsétjök, melyen „*Sigillum Regnicolarum Hungariae*“ volt körülvésvé, legjobban bizonyít⁴⁾).

1387-ben Zsigmond jan. 4-kén *Csurgón* volt⁵⁾, honnét Horvátországba indult s *Kaproncán* volt jan. 10.⁶⁾ és 19-kén, *Dombón* febr. 2-kán⁷⁾, *Kőszegen* mart. 1-jén⁸⁾, *Székesfejérvár*ra⁹⁾ megkoronáztatott mart. 31-kén, innét *Budára* ment s itt volt egész apr. havában⁹⁾, úgy májusban is¹⁰⁾, jun. elején kiindult *Budáról* Horvátország felé s *Veszprémben* volt jun. 12-kén¹¹⁾, honnét *Zágrábba*¹²⁾ ment. De lássuk a királynék állapotját is.

A *novigrádi várban* Erzsébet királyné jan. 16-kán megfojtattott s febr. 9-kén temettetett el *Jadrában* szent Chrisogon monostorában¹³⁾. Mindezek a velencei hajóhad vezérét Barbadico Jánost arra bírák, hogy az ostromot szakadatlanul folytassa. Jun. 4-kén reggel kiadatott Mária királyné az aurániai perjel által, ki *Luchen* keresztül, hol az úgynevezett *Dole villában* megnyugodott, *Nónába* indult, itt egész 15-ikig időzvé, ez napon hajóra ült és *Szegniába* érkezett jun. 16-kán¹⁴⁾, hol a hónap egész másik felét tölté. Innét jul. 1-jén elindult s 4-kén *Zágrábban* találkozott Zsigmond magyar király férjével¹⁵⁾. Itt a királyi pár egy hóig időzött. Aug.

1) X. 1. 301.

2) X. 1. 299.

3) X. 1. 298.

4) X. 1. 323.

5) X. 1. 452.

6) X. 1. 380.

7) X. 1. 371.

8) X. 1. 326.

9) X. 1. 331. s egyéb helyeken : X. 3. 62 63.

10) X. 1. 374. stb lapokon elszórva.

11) X. 1. 330.

12) X. 1. 341.

13) X. 1. 325. és X. 3. 61.

14) X. 3. 61.

15) X. 1. 343.

elején Zágrábból megindultak, *Kaproncán* voltak aug. 3-kán, *Kőrösön* aug. 6-kán ¹⁾, *Gomnech váron inneni erdőben levő tanyánál* aug. 12-kén ²⁾, *Nagy-Váradon* sept. 12-kén ³⁾, *Debrecenben* sept. 14-kén ⁴⁾, *Diósgyőrött* oct. 13-kán ⁵⁾, *Budára* oct. vége felé érkeztek, hol Zsigmond e hó 28-kán oklevelet adott ki. Pár nap mulva meglátogatták *Visegradot*, itt voltak ugyanis a keltek szerint nov. 3-kán ⁶⁾, 10-kén, innét télre a hónap közepén *Budára* tértek, hol őket nov. 19-kén, 20-kán ⁷⁾, 25-kén ⁸⁾ és dec. 3-kán ⁹⁾ lenni találjuk; de Zsigmond már dec. közepén *Budát* elhagyta, mert már *Győrött* volt dec. 18-kán, honnét az ország nyugatészaki részeire, s innét Prágába utazott 1388. elején.

Zsigmond király 1397-ben több irányban utazta be Magyarországot; a nikápolyi vészből hazatérvén ez év első napján *Spalatóra* érkezik, innét *Kninbe* utazott, hol gyűlést tartván, itt volt jan. 3. 12. 14. 16. 17., febr. 2. 3. és 5-dik napjain ¹⁰⁾, *Zókánban* (Bokány?) mart. 2-kán ¹¹⁾, *Budán* apr. 1-jén ¹²⁾, *Temesevárat* apr. 5-kén ¹³⁾, *Budán* máj. 3. ¹⁴⁾, 28. ¹⁵⁾, 29-kén ¹⁶⁾, *Esztergamban* jun. 1. ¹⁷⁾ és 7-kén ¹⁸⁾, *Banován* (Banovic Trencsény megyében) jun. 15-kén, *Nagy-Szombatban* jun. 26-kán, *Késmárkon* jul. 15-kén ¹⁹⁾, újra *Nagy-Szombatban* aug. 2. ²⁰⁾ 3. ²¹⁾ és 4-kén ²²⁾.

¹⁾ X. 3. 63. és X. 1. 336. 340. 347. 370. lapokon.

²⁾ In descensu nostro sylvestri cis castrum Gwmnectz X. 1. 333.

³⁾ X. 1. 350.

⁴⁾ X. 1. 363.

⁵⁾ X. 1. 351.

^{6) 7)} X. 1. 365. és X. 3. 64.

⁸⁾ X. 1. 364.

⁹⁾ X. 1. 355.

¹⁰⁾ X. 2. 411. 412. 413.

¹¹⁾ X. 2. 454.

¹²⁾ X. 2. 476.

¹³⁾ X. 2. 522.

¹⁴⁾ X. 2. 524.

¹⁵⁾ X. 2. 455.

¹⁶⁾ X. 2. 414.

¹⁷⁾ X. 2. 414.

¹⁸⁾ X. 2. 495.

¹⁹⁾ X. 2. 456.

²⁰⁾ X. 2. 477.

²¹⁾ X. 3. 195.

²²⁾ X. 3. 196.

Újhelyen (Nyitra m.) aug. 14. ¹⁾ és 17-kén ²⁾, Monoszló falvában aug. 24-kén ³⁾, Viglyes várában (Zólyom mellett) sept. 5-kén ⁴⁾, ezen tájról Temesvár felé utazott, hol a hongyulést sept. 29-kén megnyitá, s itt volt oct. 15. 22. 25. 26. 28-kán ⁵⁾, míg ez év végén Erdélyországba utazott, hol

1398-dik év elején Brassóban volt jan. 9-kén ⁶⁾, a Kercsi monostorban (Szebennél az Olt vize mellett) jan. 12-kén ⁷⁾, Erdélyből Horvátországba utazott, hol Kőrös-Udvarhelyen február 26-kán ⁸⁾ gyűlést tartott, s az év többi részét is hazánk déli részein tölté ⁹⁾.

1401-ben, miután siklósi börtönéből kiszabadult, az ország nyugoti részein tölté az esztendőt, és pedig Nagy-Szombatban volt sept. 3-kán ¹⁰⁾, Pápán oct. 27. és 29-kén ¹¹⁾, Zólyomban nov. 30-kán ¹²⁾, Pozsonyban dec. 31-kén ¹³⁾, honnét Szokolcán, Olmüczon ¹⁴⁾ keresztül az 1402-dik év elején Prágába Vencel testvéréhez utazott ¹⁵⁾.

Szalay Magyarország történetében ¹⁶⁾ Windeck és Dlugossra utalva azt mondja az 1406-dik évről: „Zsigmond 60,000 emberrel indult Boszníába, mihelyest az austriai herceggel ügyét elintézte.“ Május havában történvén az ügy elintézése, Zsigmond királyt Kassán találjuk jun. 15-kén ¹⁷⁾, Lipcsén aug. 20-kán ¹⁸⁾, Viglesi várban sept. 3-kán ¹⁹⁾, Egerben sept. 25-kén ²⁰⁾, Nagy-

¹⁾ X. 2. 423.

²⁾ X. 2. 429.

³⁾ X. 2. 468. in villa Monoszló.

⁴⁾ X. 2. 478. Romvárat máig is láthatni.

⁵⁾ X. 2. 434. 453. 477.

⁶⁾ X. 2. 568.

⁷⁾ X. 2. 569.

⁸⁾ X. 2. 537.

⁹⁾ ¹⁰⁾ X. 2. 500—600. lapokon.

¹¹⁾ X. 4. 77.

¹²⁾ X. 4. 77. 75.

¹³⁾ X. 4. 80.

¹⁴⁾ X. 4. 105. 106. 112. 116. 120. lapokon.

¹⁵⁾ X. 4. 102—155. lapokon.

¹⁶⁾ 2. kötet, 319. lapon.

¹⁷⁾ C. D. X. 4. 487.

¹⁸⁾ „ X. 4. 515. in Lipse Zoliensi.

¹⁹⁾ „ X. 4. 486. in castro Wygles.

²⁰⁾ „ X. 4. 518.

Váradon oct. 19-kén ¹⁾, az 1407-dik év elején pedig újra *Kassán* jan. 20-kán ²⁾: világos tehát, hogy ő maga személyesen nem az 1406-dik év, hanem az 1407-dik évnek őszén indult a bosznyákok ellen ³⁾.

1412-ben a lengyel király eltávozta után személyesen indult a velenceiek ellen, s *Zágrábban* volt november 4-kén ⁴⁾ és 8-kán ⁵⁾, *Bihachon* nov. 15-kén ⁶⁾, *Brinyén* nov. 27-kén ⁷⁾, honnét *Laibachon keresztül Udinébe* indult, hol dec. 18-kán találjuk őtet.

Az 1413-dik évet egészen távol tölté Magyarországtól. *Triestben* volt apr. 17-kén, *Udinében* máj. 25-kén ⁸⁾, *Tridentben* jun. 25-kén, *Bocenben* aug. 1-jén ⁹⁾, *Lódinál a Vigludi villában* oct. 30. és 31-kén ¹⁰⁾, s *Lódiban* dec. 21-kén ¹¹⁾, de nem csak ezen, hanem még az 1414-dik évben is, a mikor Felső-Olaszországot, Helvétiaát és Németországot; 1415-ben : Német- és Franciahont, 1416-ban Francia-, Angolihont és Burgundiát, 1417-ben Burgund és Németországot, 1418-ban Helv. Felső-Olasz és Németországot utazta be, volt távol Magyarhontól, és így nem öt évig, mint Szalay állítja ¹²⁾, hanem 6 év és két hónapot töltött külföldön ¹³⁾.

1418-dik év őszén lassanként közelgetett Magyarország felé, oct. 25-én még *Regensburgban* volt, *Passau városábann* dec. 11-kén, 1419-ben jan. 15-kén *Lincben*, jan. 27-kén *Bécsben* ¹⁴⁾, míg végre jan. 28-kán *Pozsonyban* érkezett. Innét *Zólyomban* temetett febr. 1. 2-án ¹⁵⁾, s viszont *Pozsonyban* találjuk febr. 6-án ¹⁶⁾,

¹⁾ C. D. X. 4: 527. 529.

²⁾ „ X. 4. 604.

³⁾ „ X. 4. 583. in descensu nostro campestri prope castrum Babuntz.

⁴⁾ „ X. 5. 305.

⁵⁾ „ X. 5. 301.

⁶⁾ „ X. 5. 308.

⁷⁾ „ X. 5. 309.

⁸⁾ „ X. 5. 415.

⁹⁾ „ X. 5. 411.

¹⁰⁾ „ X. 5. 426.

¹¹⁾ „ Új Magyar Múzeum 1852. I. köt., 825. lapon.

¹²⁾ 2. köt. 334. 335. lap.

¹³⁾ Lásd a Cod. Dipl. X. 5. 6. V.

¹⁴⁾ Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 6. 192-dik lapon.

¹⁵⁾ X. 6. 177.

¹⁶⁾ X. 6. 184.

Szokolcán volt febr. 20-kán ¹⁾, mart. 24. ²⁾ és 25-kén ³⁾, *Esztergamban* apr. 2-kán ⁴⁾, *Visegrádon* apr. 24. ⁵⁾, máj. 5. ⁶⁾ és 6-kán ⁷⁾, *Kassán* máj. 11. ⁸⁾ 25. 29. ⁹⁾ 31-kén ¹⁰⁾, úgy jun. 3. ¹¹⁾, 18. ¹²⁾, 20-kán ¹³⁾, *Zólyomban* jul. 2-kán ¹⁴⁾, *Esztergamban* jul. 27-kén ¹⁵⁾, *Kassán* aug. 7. 17. és 18-kán ¹⁶⁾, *Sandecben* a lengyel királylyal összejön sept. 8-kán ¹⁷⁾, azonban már *Nagy-Váradon* volt oct. 1-jén ¹⁸⁾, honnét nagy gyorsasággal serege között termett *Nikápoly* és *Nissza* között, hol oct. 4. ¹⁹⁾, és 13-án ²⁰⁾ okleveleket bocsáta ki. Bulgáriában a Vaskapunál *Novigrádon* volt oct. 26-kán ²¹⁾, mely hónapban és még novemberben elvégezvén győzelmesen ezen hadjáratot, *Visegrádon* találjuk őt dec. 22-kán ²²⁾, honnét tüstént Csehországba indult, hol az egész 1420. 1421. és 1422-ik éveket, kevés kivétellel, (megfordulván ugyanis a magyar és németföld határaiban is egy kevéssé) töltötte ²³⁾.

1426. 1427. és 1428-dik években honunk déli részei védelmével foglalkozott, 1426-dik év őszén *Lippán* ²⁴⁾, *Tordán* dec. 6-kán ²⁵⁾, *Földváratt* ²⁶⁾ (Erdélyben), és *Brassóban* karácson ünnepekor dec. 26-kán ²⁷⁾ találjuk Zsigmond királyt.

¹⁾ X. 6. 78. 951.

²⁾ X. 6. 217.

³⁾ X. 6. 215.

⁴⁾ X. 6. 78. 951.

⁵⁾ X. 6. 194.

⁶⁾ X. 6. 196.

⁷⁾ X. 6. 199.

⁸⁾ X. 6. 78. 952.

⁹⁾ X. 6. 184.

¹⁰⁾ X. 6. 227.

¹¹⁾ X. 6. 79. 952.

¹²⁾ ¹³⁾ X. 6. 79. 952.

¹⁴⁾ X. 6. 201.

¹⁵⁾ X. 6. 209.

¹⁶⁾ X. 6. 189.

¹⁷⁾ X. 6. 79.

¹⁸⁾ X. 6. 80.

¹⁹⁾ ²⁰⁾ ²¹⁾ X. 6. 80.

²²⁾ X. 6. 217.

²³⁾ X. 6. 251-dik laptól 483-dik lapig.

²⁴⁾ Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 6. 791.

²⁵⁾ X. 6. 790.

²⁶⁾ X. 6. 785.

²⁷⁾ X. 6. 796.

1427-dik évben *Brassón* volt mart. 13. 17. ¹⁾ és 20-kán, *Hosszúmezőn* (Erdélyben) apr. 6-kán ²⁾, *Szepesi-Szent-Györgyön* apr. 28-kán ³⁾, *Földváron* máj. 11-kén ⁴⁾, *Monyoróson* jun. 13-án ⁵⁾, *Brassóban* jun. 16-kán ⁶⁾, és jul. 7-kén ⁷⁾, és még ezen napon *Rozsnyón* jul. 7. ⁸⁾ és 8-án, ezután indult Oláhországba seregével. Szalay munkájában ⁹⁾ zavarosan adja elő a múlt év vége és ezen év első felében történeteket. Ő az 1426-dik év őszére teszi Dán oláh vajda visszahelyezését, és más szavában azt mondja, hogy: „e hadviselés alkalmával 1427. mart 17-kén hirdette ki Zsigmond katonai szabályzatát.“ A 369-dik lapon pedig azt mondja, hogy: „aprilisben Zsigmond személyesen indult Oláhországba“: a fönthebiekből igen világos, hogy Zsigmond 1426-dik évben nem hagyta el Erdélyt, és hogy nem aprilis, hanem julius havában 1427-ben indult Oláhországba, mit onnét is lehet következtetni, hogy jul. 8-tól nov. 9-kig oklevelet tőle kiadva nem lelünk, mert erre hadjárat alatt nem igen értek reá királyaink. *Nándorfejérvár* alatt találjuk őt a bevégezett hadjárat után nov. 9. ¹⁰⁾ és 11-kén ¹¹⁾.

1428-ban *Tarnován* volt febr. 16. ¹²⁾ és mart. 22-kén ¹³⁾, *Kovinban* apr. 10-kén ¹⁴⁾, *Kemleken* máj. 7-kén ¹⁵⁾, ezutáni hónapokban történt *Galambóc* ostroma, nem pedig mint Fessler állítja ¹⁶⁾ 1427-ben, mert említettem időtől fogva egész sept. elejéig nem találunk okleveleket általa kiadva. *Illednél Temescár* alatt volt Zsigmond király sept. 12-kén ¹⁷⁾, így tehát visszavo-

¹⁾ X. 6. 888.

²⁾ X. 6. 876. 878.

³⁾ Erdélyben a székelyföldön X. 6. 898. és az oklevél utáni jegyzést.

⁴⁾ Brassó fölött a Bárcaságon X. 6. 852.

⁵⁾ Erdélyben a Bárcaságon X. 6. 872.

⁶⁾ X. 6. 860.

⁷⁾ X. 6. 853.

⁸⁾ Brassó mellett X. 6. 891. 892.

⁹⁾ Magyarország története 2. köt. 368. 369. l.

¹⁰⁾ X. 6. 854. Horvátországban.

¹¹⁾ X. 6. 867.

¹²⁾ X. 6. 910. 2-dik.

¹³⁾ X. 6. 928.

¹⁴⁾ X. 6. 925.

¹⁵⁾ X. 6. 924. Horvátországban.

¹⁶⁾ Geschichte der Ungern. 4. köt. 374. l.

¹⁷⁾ Most Ligeth X. 6. 930.

nulva Szent-Lászlóvára alól, azonban a Bánátból el nem távozva mindig figyelemmel kísérvén a törökök további mozdulatait. *Váradján* volt sept. 20-kán ¹⁾, *Karansebesen* oct. 19-kén ²⁾, nov. 29-kén ³⁾, és dec. 2-kán ⁴⁾.

1429-dik évet legnagyobbára *Pozsonyban* töltötte ⁵⁾, 1430-ban az év második felében Némethonban utazgatott ⁶⁾, 1431-ben Német, Helv. és éjszaki Olaszországba ⁷⁾, 1432-ben legnagyobbára Siena városában ⁸⁾, 1433. Siena, Roma városokban és Helvetiában ⁹⁾, 1434-ben Helv. és Németországban, azonban oct. végével *Pozsonyba* jött ¹⁰⁾, és itt, valamint az 1435-dik évet, nagyobbára töltötte ¹¹⁾, 1436-ban lerándult *Temesvárra* a tavaszon, honnét felfelé indult s az év többi részét Csehország fővárosában *Prágában* töltötte ¹²⁾, úgy az 1437-dik évet is, honnét az év vége felé *Budára* szándékozván utazni, útközben *Znaymban* (Morvaországban) dec. 9-kén elérte a halál.

Albert király az 1438-dik év első napjait *Székesfejérváralt*, jan. febr. mart. hónapjait *Budán* töltötte; apr. 6-kán *Bécsbe* indult, innét Csehországba ment, hol az év többi részét és 1439-ből a három első hónapot töltötte, apr. 1. és 4-kén *Pozsonyban* volt, innét *Bécsbe* és *Mária Cellbe*, azután pedig *Budára* érkezett, honnét jul. 23-dika után *Szegedre*, *Futakra*, *Pétervárad* és *Szalánkeménre* seregével együtt, melyet a török ellen vezetett, érkezett, innét azonban oct. elején visszatért s *Visegrádon*, hol oct. 13-kán s *Esztergamban*, hol oct. 17. és 18-kán volt, keresztül *Neszmélyre* jött, hol a betegség terhe miatt, mely őt igen elnyomta, megtelepedvén, miután oct. 23-kán itt végrendeletét elkészíté, 4 nap

¹⁾ Versectől jobbra X. 6. 927.

²⁾ X. 6. 921.

³⁾ X. 6. 929.

⁴⁾ X. 7. 85—120. lapig.

⁵⁾ X. 7. 190—269. és 316. lapon.

⁶⁾ X. 7. 316—347.

⁷⁾ X. 7. 413—434.

⁸⁾ X. 7. 450—467. és 472—488.

⁹⁾ X. 7. 532—573.

¹⁰⁾ X. 7. 610—680.

¹¹⁾ X. 7. 742—787.

¹²⁾ X. 7. 840—876. Chmel s egyéb más helyeken, melyeknek elszámolása sok helyt foglalna el.

múlva oct. 27-kén meghalt, honunkat több évi belviszályban és veszélyben hagyván ¹⁾.

Mátyás királyunk utazásából kivonatokat közleni fölöslegesnek tartom; az olvasó gr. Teleki József úr „Hunyadiak kora” című jeles munkájában megtalálhatja.

1494-ben II. Ulászló király mart. elején, mart. 5-kén még *Budán* levén, az éjszaki vidékekre rándult s *Eger*, *Kassa*, *Kis-Szeben*; *Szepesváron* keresztül *Löcsére* érkezett, hol mart. 10. 30. 31-kén okleveleket adott ki. Apr. 5. 7. 8. 10. 13-kán még ott volt, s ezen idő alatt Albert öcscsével tanácskozmányt tartott. *Kassán* hét hétig mulatott, mely idő alatt általa kiadott s történetíróinknál többféle munkákban felhozott okleveleire bukkanunk, a többek között máj. 10. 12. 15. 18. 24. 26-kán, jun. 2. 7. 13. 14-kén kiadottakra. *Nagy-Váradon* volt jul. 28-kán, aug. 6-kán, innét *Kolosváron* keresztül *Meggyesre* utazott, hol aug. 20-kán őt lenni találjuk. *Szebenben* volt aug. 24. 28. 30-kán, sept. 2. 4. 13. 14-kén, *Temescvár* sept. 25. és 30-kán, *Zynchán*? oct. 21-kén, *Péterváradon* oct. 24. 29-kén és nov. 1—13-áig, ez napon megindult *Belgrád felé*, 14-kén már ott volt, innét ismét *Péterváradra* menvén, nov. 17-kén innét *Bács* városába utazott. *Bácson* volt nov. 18-tól dec. közepéig, *Athya*? városában dec. 16-kán, innét *Újlak* ostroma szemléletére utazott, hol az év hátralevő részét, sőt

1495-dik évben is jan. 2. 4. 8-kát töltötte. Ezen utazása, mely 1496-dik évi martius haváig terjedett, legnagyobb leghosszabb volt Ulászló életében, melyről Dlugoss, Bonfinius ²⁾ és Engel ³⁾ munkákban bőven olvashatni.

II. Lajos 1522-ben február hó utólján — febr. 22-két még *Budán* töltvén — *Prága* felé utazott, *Holicson* (Nyitra megyében) volt mart. 6-kán, *Deutsbródban* mart. 17. 24-kén, innét *Brünn*, *Csaszaun* keresztül a hó végén *Prágába* érkezett, hol. jun. 1-jén cseh királynak megis koronáztatott, és az év hátralevő részét is ott töltötte. 1523-ban *Prágából* mart. végén megindulván *Olmücön* keresztül, hol apr. 5. és 12-kén oklevelet adott ki, *Budára* megérkezett, hol őt már máj. 2-kán lenni tudjuk. Ez évben még *Esz-*

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. XI. 29—125. és 213—321.

²⁾ V. Decad. V. könyv, 748. l.

³⁾ Geschichte des ungrischen Reichs I. rész, 40—181. lapjáig, és a magyar történeti könyvekben felhozott oklevelei, például Pray, Katonánál stb.

tergamot is meglátogatta sept. 24-kén, itt oklevelet adván ki, dec. elején pedig *Pozsonyt* (8-kán), de már a karácsoni ünnepeket *Budán* töltötte.

Osztrák házbóli királyaink keveset tartózkodván honunkban, ez időből mi érdekést sem lehet felmutatni.

Vajha nagyobb figyelemmel lennének történetiróink e tárgyra, mi oly biztos lépésekre segítheti őket e téren. Azonban, noha királyi okleveleink keltjei gyakran a legnagyobb felvilágosításokat nyújtják hazánk történetére: azokat mégis csak jelesb történetiróinkkal összevetve, itészileg s vigyázva kell használnunk, hogy útba igazítás helyett tévedésbe ne vezessenek.

MAGYAR HAZÁKBAN LÉTEZŐ OLÁHOK

HAJDANI VAJDASÁGAIKRÓL.

ÍRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

Szirmay Antal „Szatmár vármegye esmertetésében“ a 95-dik lapon ezeket írja: „Balk 1383. esztendőben főispány vajdájának is nevezetetik, mely hivatal azon időben zászlóaljának vezérjét tette 1597. esztend. 2. törvénycikk szerint.“

Az 1597-dik esztendőbeli 2. törvénycikknek, melyre Szirmay hivatkozik, szavai pedig ím ezek: „Pro hoc anno quilibet Dominorum praelatorum, baronum, magnatumque et nobilium, aliorumque possessionatorum de singulis decem portis ternos equites et totidem pedites, bene armis instructos in campum expedit, atque statuat, quorum mediam partem dominus terrestris, alteram autem partem colonus solvat et interteneat. Ita quilibet Comitatus pro sua gente peculiarem, ac particularem capitaneum, et *vairodam*, nec non vexillum habeat.“

Ha megengedem is, hogy a „főispáni vajda“ nevezet alatt 1597-ben a vármegyei zászlóalj vezérét kelletik értenünk, de azért alig hihetem még is, hogy a „főispáni vajda“ nevezetnek értelme általánosan véve, 1383-ban is már ugyan azt jelentett legyen, s hogy következőleg a fennemlített 1383-beli Balkat, mint a Szatmár megyei zászlóaljnak akkori vezérét kellessék tekinte-

nünk azon okból, mivel ugyanazon évben főispáni vajdának neveztetett.

Egyes szavak értelmét egy közelebbi századról idősb századokra is alkalmaztatni nem örökké biztos okoskodás, mert némely szavaknak értelme a változó századok folyamata alatt gyakran változott, így p. o. a „Tributum“ a XIII. stb századokban egyebet jelentett annál, a mit a későbbi századokban alatta értenünk kelletik ¹⁾. Helyesen jegyezte meg Montesquieu a következőt: „Transporter dans des siècles reculés les idées des mots du siècle plus avancé, c'est des sources de l'erreur celle, qui est le plus féconde.“

Részemről teljesen meg vagyok győződve az iránt, hogy a vajdai hivatal alatt 1383-ban a *fenemlített Balkra* nézve nem egyebet, hanem a Szatmár megyei oláhságnak vajdaságát (főnökségét) kelletik érteni. Ennek bebizonyítására közre bocsátok ezennel az eredetiből egy 1368-beli oklevelet, melyben tisztán iratik: „Balk Woyvoda Olocorum.“ Ezen okmánynak tartalma így hangzik:

„Nos Lodovicus dei gratia Rex Ungar. Memorie commen-

¹⁾ I. Mátyás király által a vajdahunyadiaknak 1480-ban adott kiváltságos okmányban a következők szavak olvashatók: „Universos cives, et incolas oppidi nostri Hunyad a solutione quorumlibet tributorum tam nostrorum, quam aliorum quorumcunque intra ambitum regni nostri, de plenitudine nostre regie potestatis in perpetuum eximendos duximus, et libertandos.“ A vajdahunyadiak 1794-ben az akkori erdélyi országgyűléshez az iránt folyamodtak, hogy ezen okmánynak szavai szerint tételnének mentté minden adózástól (Contributione). Lásd. „Protoc. Com. Transilv. anni 1794.“ p. 197. Már pedig ezen szó „Tributum“ 1480-ban nem adózást, hanem vámadást jelentett. Szint oly helytelen az is, hogy az ily című könyvnek: „Über das ausschliessende Bürgerrecht der Sachsen. 1792.“ szerzője a magyar nemességet a szászföldön való megtelepedéstől a többi között azon okból is kívánta kizárni, mivel a szászok régi kiváltságos leveleiknek tiszta szavai szerint, minden „descensus“ violentus²⁾tól az akkori időben mentté tétetni parancsoltattak; holott a „descensus violentus“ akkori időben nem „erőszakos megtelepedést“, hanem „ingyeni vendéglátetésnek kisikarását“ (hospitationis gratuitae exactiót) jelentett. Nem volt-e szinte nevetséges azon perbeli vitatás is, mely az erdélyi szászoknak II. András király által adott kiváltságos levélnek hitelességét azon okból kívánta kétségbe hozni, mivel az ezen okmányban előforduló szó „Charta“ gyanút gerjesztett azok előtt, a kik nem tudták, hogy „Charta“ világszerte a régi oklevelekben nem egy csupa pusztá papirost, vagy íróhártyai lapot, hogy egy hiteles okmányt jelentett.

dantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod nos in memoriam nostre celsitudinis reductis, et animo gratuito pensatis fidelitatibus, et servitorum fidelium meritis, nobilium et strenuorum virorum Comitum *Balk Woyvode Olacorum*, et *Drag* ¹⁾ ejus fratris *de Beijth*, que iidem toto posse in nostri, et regni nostri processibus, et negociis, prosperis scilicet et adversis sumpma cum sollicitudine, et laboribus assiduis nobis, et sacro nostro diademati exhibuerunt constanter et impenderunt fideliter, et que in presenti exhibent eadem fulti fidelitatis constantia, ac in futurum se exhibere offerunt, ad eorundem petitionem humilimam, quandam *terram nunc vacuam, et desertam Senye* ²⁾ vocatam nostre collationi spectantem in Comitatu Zathmarien: existentem pertinentem olyn ad dictam possessionem eorundem *Balk Woyvod*: et *Drag*, *Beijth* vocatam, per nos ipsis collatam, quam *Ladislaus* filius *Elleus de Gatha* pretensa falsitatis astutia in prejudicium juris dictorum *Balk Woyvode* et *Drag*, a nobis sibi dari, et conferri procuraverat, cum omnibus suis utilitatibus, et pertinentiis, quocunque nomine vocitentur sub antiquarum metarum suarum veris cursibus, et limitibus, revocata, et cassata ipsa donatione nostra dicto *Ladislao* filio *Elleus* tanquam injusta et illicita procuracione ejusdem facta, literasque nostras sub qualicunque forma verborum usque nunc super donatione hujusmodi confectas annihilando et in nichilum convertendo, prefatis *Balk Woyvode*, et *Drag*, *Item Dragamer* et *Stephano* fratribus eorundem carnalibus ³⁾, ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis, *noxe donationis nostre*, et omni eo juris titulo, quo ad nostram spectat collationem, dedimus, donavimus et contulimus perpetuo et irrevocabiliter possidendam et habendam *Salvis Juribus* alienis, *Inponentes ipsi Ladislao filio Elleus*, suisque posteris super facto dicte terre *Senye silentium perpetuum* ⁴⁾, committendo *Palatino* nostro et *Judici* curie nostre, vicesque ipsorum gerentibus regio sub edicto, pre-

¹⁾ „*Drág*“ törzsöke a Béltéki Drágfi-családnak.

²⁾ „*Senye*“, ma „Egyházas-Sennye“ Szatmár megyében.

³⁾ E szerint kipótlandó az, a mit a Drágfi-családról írt *Wagner* (a ki egyébiránt ezen családot a Drágfi-családdal összezavarta). „*Coll. geneal. hist. famil.*“ Dec. III. 26. 27. l.

⁴⁾ „*Silentium perpetuum*.“ Ezen kitétel használtatott tehát nem csak ítélo okmányokban („*Perger. Diplom.*“ III. 110. lap.), hanem adománylevelekben is.

sentibus videlicet et futuris, ut ipsos Balk Woyvodam et Drag ipsorumque fratres heredes ac posteritates, in facto prenominate terre Senye adversus memoratum Ladislaum filium Elleus, suosque heredes non audeant judicare et eorum iudicio aut iudicatu astare compellere presumpmant, harum *sub secreto nostro sigillo* testimonio literarum, quas dum nobis fuerint reportate *sub magno nostro sigillo faciemus emanari* ¹⁾. Datum In inpcbe Zolien. tertio die festi beati Jacobi Apostoli, Anno domini millesimo CCCmo LXmo octavo.“

Ezen oklevélnek eredeti példánya, melynek híven utánzott másolatát a szerkesztőséggel közlöttem is, találtatik okmányi gyűjteményekben. Ezen példányom íróhárttyára vagyon írva, de a reá nyomott királyi titkos pecsét egészen le vagyon már tördelve; ezen pecsétnek helyén pedig ezek olvashatók: „Relatio Petri Zudar Bani Sclavonie per Stephanum suum notarium facta pet.“ (petitio ?) ²⁾.

1383-beli oklevélnek pedig, melyben ugyan ezen Balk Szatmár megyei főispáni vajdának neveztetik, és a melynek csak magyar fordítása kivonatát közölte vala Szirmay Antal fenemlített munkájának 95-dik lapján, tartalma egy régi másolat után így következik:

„Excellentissime domine ipsorum, Domine Marie dei gratia Regine Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Dominicus prepositus, et Conventus ecclesie sancte crucis de Lelez. Orationes in Domino pro ipsius vita, pariterque salute. Literas vestre Serenitatis nobis directas, honore quo decuit recepimus in hec verba. Maria dei gratia Regina Hungarie, Dalmatie, Croatie Fidelibus suis Conventui de Lelez salutem et gratiam. Dicunt nobis *Balk Vayroda Comitis Zathmariensis* ³⁾ et Drág, et Joannes fratres sui, quod

¹⁾ Érdekes! mert I. Lajos király itt maga ad egy esetet elé, mikor használta legyen t. i. a titkos kisebb, és mikor a nagyobb királyi pecsétet.

²⁾ Ilyen pecsét alatti írásokról lásd „Perger“ u. o. 48. l. Ezen oklevéllel pedig mi köze volt a sclavoniai bánnak? talán némileg megmagyarázható, ha fontolóra vesszük azt, a mit „Pray. Dissert. VII.“ az oláhokról írt: „Alioquin Cumanis primum parebant, et Graecis aliquamdiu, postea autem quam in Hungariae regum dominatione erant, Banos Severinenses ex Hungaria illuc missos fuisse, qui populum cum suo capite in obsequio et fide continerent, *diplomatum subscriptiones testantur.*“

³⁾ Fejér Györgynél „Cod. Dipl. Tom. X. Vol. I. 99. l. egy, csakugyan 1383-beli

ipsi in dominium cujusdam castrī nostri Aranyos ¹⁾ vocati in districtu de Zilagy ²⁾, habiti, et pertinentium ejus per nos ipsis mediantibus aliis literis nostris exinde confectis, sub conditione ³⁾ in eisdem expressa, nostro beneplacito perdurante collati, legitime vellent introire, super quo fidelitati vestre firmiter mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Laurentius de *Wafar* vel Dominicus de *Sarvar*, altero absente, homo noster ad facies prelibati castrī, et suarum pertinentiarum, vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime convocatis, et presentibus accedendo, introducat ipsos in dominium eorundem, statuaturque ipsum castrum et pertinentias ejusdem ipsis Balk Vayvode, et fratribus suis perpetuo possiden. si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint, evocet ipsos contra predictos Balk Vayvodam et suos fratres in nostram presentiam ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituros. Et post hoc totius facti seriem cum nominibus citatorum, si necessum fuerit, et termino assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Bude in festo resurrectionis Christi Anno ejus-

oklevélben, mely Cornides kézírataiból iratott által, említették „Balk Vayvoda Comes Zathmariensis“, de úgy látszik, hogy ott „Comes“ helyett „Comitis“nek kellene lenni, mivel az általam most itt közrebocsátott okmányban is „Vayvoda Comitis“, nem pedig „Vayvoda Comes Zathmariensis“ vagyon írva; de egyébiránt is Szirmay szerint u. o. 95. lap., azon időben nem Balk, hanem annak testvére Drág volt Szatmár megyei főispán.

1) Érttem itt Aranyos Meggyest. E szerint kipótlándó tehát az, a mit Szirmay Antal „Szatmár“ II. 312. l. Aranyos Meggyesről írt.

2) Mit kell ezen „Districtus de Zilagy“ alatt, melynek területéhez Aranyos Meggyes is tartozott, értenünk? Lehet-e alatta az úgynevezett Szilágyságot, mely Erdélybe is bérugott, képzelnünk? Ezekre alaposan felelni nem vagyok képes. A mi mindazt az első kérdést illeti, gyanítom, hogy Szatmár megyének szilágysági kerülete ugyanazon megyének egy akkori oláh kerületét jelentette; a mi pedig a második kérdést illeti: alig hihetem, hogy Szatmár megyének akkori szilágysági kerületét össze lehessen kötni az úgynevezett erdélyi Szilágysággal. Bővebb felvilágosítást e tárgyban másoktól ohajtvá várok.

3) Bár lehetne valaki oly szerencsés, I. Lajos királynak ugyan e tárgy-iránti adományzó okmányát közölhetni, mert abból ki lehetne mutatni nem csak azon feltételeket, melyek alatt az adomány tételezett, hanem talán az akkori megyei oláh vajdák hatalmát, jogát s köteleességét is. Nem lehetne-e ugyan ezen igen érdekes adományzó okmányra a gróf Károlyi családnak gazdag levéltárában akadni?

T. Fejérvölgyi Sándor

dem Millesimo tercentesimo octuagesimo tertio. Nos itaque mandatis vestre Serenitatis satisfacere cupientes ut tenemur, unacum predicto Dominico de Sarvar homine vestre majestatis unum ex nobis, videlicet fratrem Joannem presbyterum ad predictam stationem castri Aranyos et pertinentiarum ejusdem faciendam, pro testimonio transmisimus, qui demum exinde ad nos reversi, nobis uniformiter retulerunt, quod ipsi die dominico primo ante festum beati Georgii martyris nunc proxime elapsam, et aliis diebus subsequentibus ad id aptis, ad facies prescripti castri Aranyos, et ejus pertinentiarum, universis vicinis et commetaneis earundem inibi legitime convocatis, et eisdem presentibus accessissent, ibi memoratos Balk Vayvodam, et fratres suos in dominium predicti castri, et pertinentiarum ejusdem juxta premissam vestre Majestatis collationem introducendo, castrum idem simul cum quibuslibet suis pertinentiis ejusdem, Balk Vayvode, et suis fratribus sub eadem conditione, ut prefertur, in aliis literis vestre Celsitudinis conscripta, et expressa perpetuo statuissent possiden. tenen. et haben. nullo contradictore penitus inibi apparente. Datum in festo ascensionis Domini. Anno Supradicto“ ¹⁾.

Ezen általam most legelőbb is közrebocsátott két rendbéli oklevelekben Balk 1368-ban „Wayvoda Olacorum“nak, 1683-ban pedig „Vayvoda Comitatus Zathmariensis“nek nevezetvé, csekély vélekedésem szerint Balknak azon időbeli hivatala utáni elnevezetéseit legtermészetesebben úgy egyeztethetem, ha azt mondom: hogy Balk az említett időben a Szatmár megyei oláhoknak ugyanazon megyei főispán alatti vajdája volt. Ha tehát azon időbeli egyéb oklevelekben Balk szigorúan csakis vajdának neveztetik, abból nem lehet még következtetni, hogy Balk erdélyi vajda volt, a mint ezt igen helyesen már némileg megjegyzette hontudós diplomatikusunk Waltherr László „Tudománytár. 1836.“ II. 140. 141. lapon.

A magyarhoni oláhoknak ilyen vajdái már 1247-ben IV. Béla-nak egy oklevelében jönnek elő Praynál „Dissert. VII.“ az azutáni időkben pedig számosabban ²⁾: így példának okáért a kriesori

¹⁾ Ezen okmány találtatik egyszerű régi másolatban a hadadi báró Wesselényi család oklevelei között.

²⁾ Fejér Györgynél „Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. III.“ 122. 123. említettik egy 1359-beli oklevélben „Vayvoda Comitatus de Sarus.“ Keler e szavakat u.

4 Közli Fejér X. 1 kötet 99 lap.

oláhoknak (Zaránd megyében) vajdájok volt 1415-ben Boalya, a kiről a következő érdekes, és eddig még közre nem bocsátott oklevél ekép szól:

„Nos Pyro de Ozora Themesiensis, et Camerarum salium regalium Comes. Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis. quod licet nos *Boalyam Voyvodam de Krestor*, qui pro suis multiplicibus, et sepiissimis excessibus, et notoriis infamiis, ac diffamationum et dictorum offensionibus, quibus idem erga serenissimum dominum nostrum Regem diversis locorum in temporibus non immerito fuit accusatus, ex ejusdem domini nostri Regis commissione et mandato specialibus (így) ipsum *Boalya decollari fecerimus, universasque possessiones et portiones possessionarias erga manus suas tam jure perpetuo, quam etiam pro officio* ¹⁾ aut alio *habitas*, et existentes abstulerimus, ad manusque aliorum locaverimus, tamen quia idem serenissimus dominus noster Rex prenotatus attentis et consideratis fidelitatibus, et fidelium servitiorum gratuitis meritis, quibus *nobilissimus Ladislaus filius ejusdem condam Boalya* propter sua servitia diversis locorum et temporum curriculum, et *specialiter nuper in regno Bosnie in Castro Balavar vocato, ex nostra commissione pro defensione, et tuitione regni, et castri premissorum remanendo, per sui, et suorum familiariorum sanguinum effusionem, non parcendo rebus, et persone, sed se, et sua diversis fortune casibus opponendo* ²⁾, eidem domino nostro Regi, et per con-

o. így magyarázta: „Per Vajvodam Comitatus Sárosiensis Vice Comes videtur intelligi.“ Nem lenne-e helyesebb úgy vélekedni, hogy az említett szavak alatt a Sárosmegyében számosan lakó oroszok vajdája érthető?

¹⁾ Tehát a honi oláhok vajdasága hivatal volt, mely után birtok is járult. Ez igen is megjegyzendő.

²⁾ A magyarok részére 1415-ben az alatt, hogy Zsigmond király a constantiai nagy gyűlésben az egyházi zavaroknak lecsendesítése körül fáradozva, szerencsétlenül kiűtött boszniai háborúról emlékszik röviden ugyan Turóczi Chronikájában (P. IV. cap. 16.) s utána Katona XII. 223. lap., de Balavárának akkori védelmének, s ostromának, és Kristori Lászlónak azon alkalmi vitéz tetteinek emlékét csakis egyedül ezen oklevél tartotta fenn. A Kristori család maga sem tagadja, hogy eredetire nézve Zaránd megyei oláh törzsekül. Örömeire és diszére szolgálhat tehát az oláh nemzetnek, hogy idő-szülte aljasodása dacára is oly férfiakat szült, kik vitéz tetteik által magyar közös honunk védelméért vértettek. Ilyenek valának említett Kristori Lászlón kívül, nagy Hunyadi János idejében: Bajsed

sequens nobis exhibitis, et impensis, per nosque sue Majestati in partibus Alemanie ore proprio reservatis (így!) fuit recommendatus, possessiones Kristor¹⁾, Riska²⁾, Zdravez³⁾ et Czernezel⁴⁾, in districtu albi Crisii⁵⁾ existentes, propter dicti Boalya excessus per nos ablatas mandavit nobis eidem Ladislao remittere et resignare, atque cum omnibus utilitatibus et pertinentiis quibuscunque, easdem de jure pertinere debentibus facere remitti et resignari. Nos itaque mandatis ejusdem domini nostri Regis satisfacere, et eidem obtemperare volentes, premissas possessiones Kristor, Riska, Zdravez et Czernezel duximus (így!) et remisimus presentium nostrarum literarum per vigorem, ipsum in dominium earundem restituendum. Datum in Ozora predicta (így!) secunda die festi nativitatis virginis gloriose. Anno domini millesimo quadringentesimo quinto decimo.“

Ezen igen is érdekes okmány, a mely említett Pyronak zöld viaszra nyomott, de már eltördelt pecsétével erősítetett meg, a Záránd megyei nemes Kristori család tulajdona⁶⁾.

Óngor és többen a malomvizi Kendres, és Kendesi családból, a mint ezt nem sokára okmányosan be fogom bizonyítani. Ha honi történeteinkben ezeknek emlékét eddig még meg nem leltük, annak egyedüli oka csak az, hogy sok becses régi okleveleket eddigelé por és penész lep.

¹⁾ „Kristor“, eredeti magyar neve : Keresztur, ma Kristor Záránd megyében.

²⁾ „Riska“, ugyan Záránd megyében.

³⁾ „Zdravez“ ma : Zdrapc, vagy Zárapc u. o.

⁴⁾ „Czernezel“ ma : Cerecel u. o.

⁵⁾ „Districtus albi Crisii“ azaz : Fejér-Kőrösi kerület.

⁶⁾ Alkalmam lévén ezen családnak okleveleihez juthatni, nem tartottam helytelennek, a jelenlegi alkalommal még egy pár régebbi okleveleit is diplomatikusaink kedvéért itt független gyanánt közre bocsátani, melyek így következnek :

I. „Nos Sigismundus Dei gratia Rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Marchioque Brandeburgie et Sacri romani Imperii Vicarius generalis, Regni Bohemie Gubernator. Memorie commendamus present : quod nos considerantes, et in regalibus nostris servitiis digna mentis meditatione diligenter pensatis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum laude dignis meritis, et servitiis quibuscunque fidelis nostri Boalya filii Boar de Kerestur districtus de feyerkeres regno nostro, et fati nostri diademati sub diversorum locorum, et temporum..... juxta sue possibilitatis exigentiam, cum sempiterna fidelitatis constantia exhibitis, et in posterum volentes servitiorum intuitu nostram regiam aliquantisper ostendere favorabilem, et gratiosam..... beneficiis ad..... obsequia fuerint,

Ugyan ezen oklevélből gyanítható, hogy valamint a Szatmár megyei oláhság, és annak vajdája a Szatmár megyei főispán-

in eternum, quasdam possessiones..... *Vithka, Chernetsalva, Zwalth*..... habitas dicti districtus feyerkeres..... pariformiter desertas, et habitatoribus destitutas, cum omnibus earum utilitatibus, et pertinentiis quovis nominis vocabulo vocitatis, *exceptis duntaxat censibus, seu datis ovium de dictis possessionibus seu villis annuatim et ad instar aliarum villarum predicti districtus nobis provenire debentibus, quas in signum domini nostri realis nobis, et fisco nostro regio*..... reservand..... eidem Boalya, suisque heredibus et posteritatibus universis, *de manibus nostris regis, nostreque nove donationis titulo, et alio eo jure, quo cedem nostre rite*..... collationi, dedimus, donavimus et contulimus imo damus donamus et conferimus jure perpetuo, et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas, salvo jure alieno. Harum nostrarum vigore literarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. *Datum Tyrnavie ... festi beati Barthol. apost. Anno domini millesimo quadringentesimo quarto.*“ Ezen nyíltan készült okmány íróhátyára vagy on irva, de már nagyon rongyos. A veres viaszra nyomott királyi pecsétnek csakis nyoma látható.

II. „Magnificis viris dominis Joanni Keuvia, et Jacobo Lachk Vayodis transsylv. et comitibus de Zonuk. amicis suis honorandis capitulum ecclesie transsylv. amicitiam paratam debito cum honore signif. nos literas serenissimi principis domini Sigismundi Dei gratia regis Hungarie, domini nostri gratiosi, honore quo decuit recepisse in hec verba. *Sigismundus Dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatie ect. marchioque Brandenburgensis, et sacri romani imperii Vicarius generalis, et regni Bohemie Gubernator, Fidelibus suis capitulo ecclesie transsylv. salutem, et gratiam. cum nos quasdam possessiones nostras regias Vithka, Kereztur, Czernehsalva et Zwalth vocatas, in districtu de feyer keres habitas et existentes, exceptis iuribus nostris, videlicet censibus et datis ovium, et porcorum de ipsis possessionibus nobis proveniendis fidei nostro Bolya filio Boar de dicta Kerestor pro suis fidelitatibus, et fidelium servitiorum meritis, mediantibus aliis literis nostris vigorosis nove nostre donationis titulo contulerimus, ipsumque in dominium earundem legitime statui facere vellemus, ideo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Johannes filius Dyonisii de Illye, vel Kenderes de Zentgiorgy, aut Nicolaus, sive Andreas de Branchka (Branyicska), sive Johannes filius Stephani de Lupsa, aliis absentibus, homo noster ad facies predictarum possessionum, vicinis et commetaneis suis universis illic legitime convocatis, et presentibus accedendo introducat prefatum Bolya in dominium earundem, statuaturque easdem eidem, et per eum Ladislao, et Chuka filiis suis, simul cum universis earum utilitatibus, et pertinentiis quibuscunque premisse nove donationis nostre titulo per-*

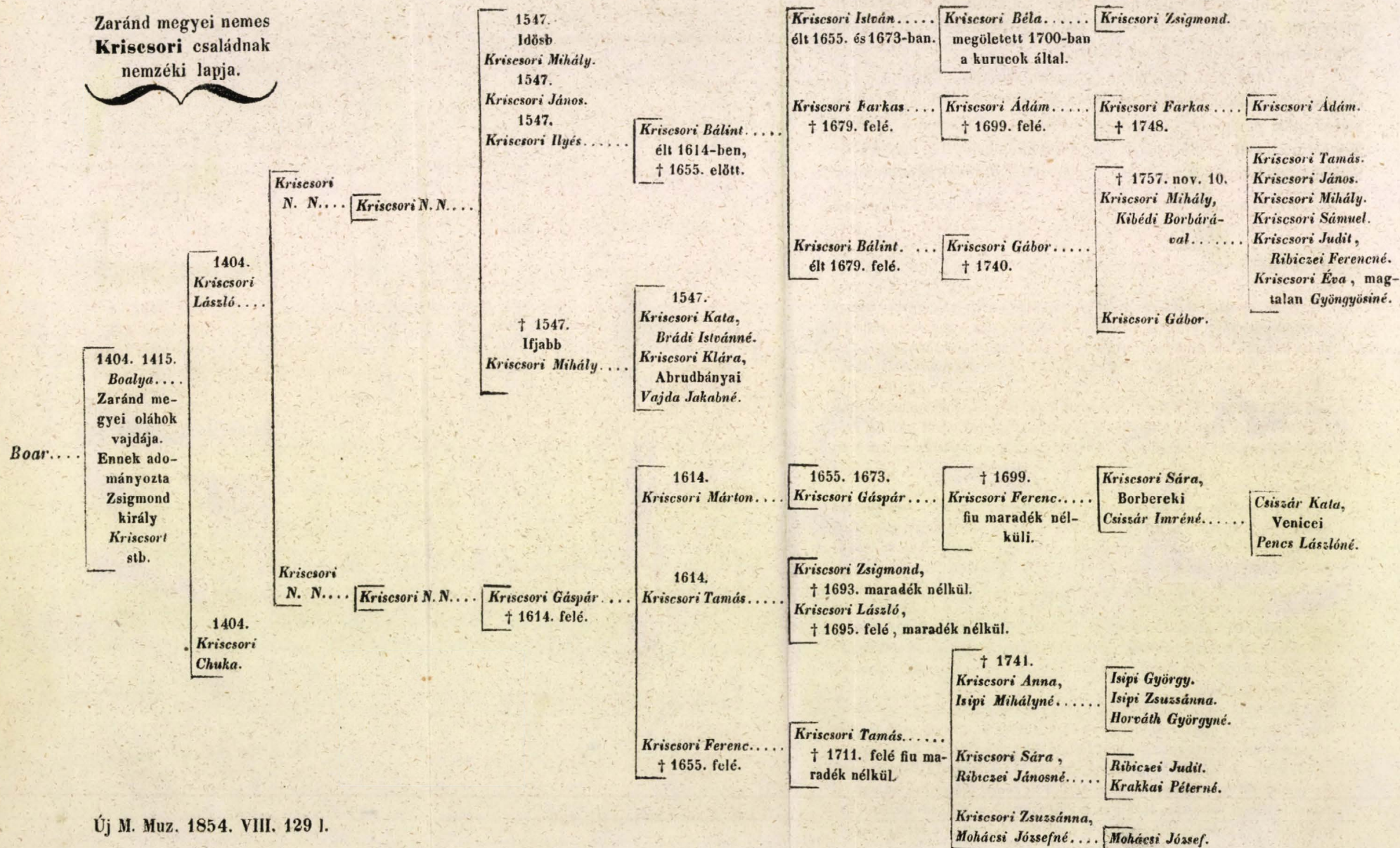
tól függött, úgy a Zaránd megyei oláhság is, és annak vajdája a temesi grófnak volt alája vetve, és hogy az ilyen vajdák ezen hi-

petuo possidendas si non fuerit contradictum, contradictores vero, si qui fuerint, citet ipsos contra annotatum Bolya in presentiam Vayvodarum partium nostrarum transsylv. ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituros, et post hec ipsius possessionarie introductionis et statutionis seriem ac diem et locum dicte citationis cum nominibus contradictorum et citatorum, si qui fuerint, terminoque assignato eisdem Vayvodus nostris more solito rescribatis.“ *Datum Tyrnavie secunda die festi beati Barthol. apost. Anno domini millesimo quadringentesimo quarto.* Nos enim mandatis ejusdem domini nostri Regis obedire cupientes, ut tenemur, unacum Nicolao de Branchka homine suo, nostrum hominem, videlicet Mathiam presbyterum de choro nostro ad premissa exequenda fideliter duximus transmittendos, qui dum exinde ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt, quod ipsi prima feria proxima post festum beati Mathei apostoli et evangeliste proxime preteritum ad facies predictarum possessionum Viithka, Kereztor, Kemechfalva et Zvalth vocatarum pariter accessissent, ac easdem cum omnibus earum utilitatibus, et pertinentiis quibusvis, exceptis prenotatis juribus regalibus, vicinis et commetaneis earundem undiquaque legitime convocatis, ipsisque presentibus juxta continentiam prescriptarum literarum regaliū prenotato Bolya filio Boar de eadem Kereztor, et per eum Ladislao, et Chuka filiis suis statuissent perpetuo possidendas, penitus nemine contradictore apparente, *tribus diebus continuis secundum regni consuetudinem in iisdem moram faciendo.* Datum in festo beati Michaelis archangeli. Anno quo supra.“

Ezen zárva költ, és hátulján az említett káptalannak sárga viaszra nyomott pecsétével erősített okmány íróhártyára vagon írva.

III. „Nos Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper augustus, ac hungarie ect. Rex. Memorie commendamus per presentes, quod nos de pietate regia, qua delinquentibus veniam et lapsis sublevamen solemus impertiri, jurisque rigorem interdum lenitate misericordie consuevimus temperare. Bolya filio Boar de Krisztíol nobili comitatus de Zarand super necesse, seu interemptione Johannis familiaris nostri de Norenberga per ipsum Bolya facta, capiti, possessionibus, rebusque et bonis suis universis gratiam et misericordiam parcemus (igy!) specialem, imo parcimus presentium per vigorem, ita tamen, quod ipse previa ratione penam non subeat capitalem, De homagio tamen prefati Johannis fratribus et consanguineis ejusdem, quibus magis congruit, juxta regni nostri consuetudinem, satisfactionem realem impendat et congruentem. Quocirca vobis fidelibus nostris totius regni nostri iudicibus, et justiciariis, ecclesiasticis videlicet et secularibus, presentibus et futuris presentium notitiis habituris firmissime precipimus, et animo volenti mandamus, quatenus prefatum Bolya ratione, et pretextu premissorum, in persona, possessionibus, rebusque suis, et bonis universis, intra vel extra iudicium, ad cuiusvis instantiam

Zaránd megyei nemes
Krisesori családnak
 nemzéki lapja.

vataluk után bizonyos jószágokat is bírtak, s következőleg nemeseknek hivattak, így p. o. a fenebbi 1368-beli oklevélben olvasuk: „Nobilium et strenuorum virorum Comitum Balk Woyvodae Olacorum stb.“, és a csak most említett 1415-beli okmányban „Nobilissimus Ladislaus filius Boalya.“

Egy 1444-beli oklevélben („Spiess. Aufklär.“ 266. l.) a Záránd megyei oláhok közt voltak „Valachi Castrenses“ek is. A temesi oláhságnak pedig négy kerülete: „Districtus Valachales Swdya, Monostor, Bosar, et Swpan in Comitatu Themesiensis“, egy 1453-beli okmány szerint („Spiess.“ u. o. 271. l.) a dévai urodalomhoz

impedire, superinde molestare, seu quovis modo perturbare nequaquam presumptis, neve sitis ausi modo aliquali. Secus contra faci. premiss. nostram. incursuri in premiss. sigillo nostro solito consignatas post earum lecturam. Datum.“

Ezen nyíltan költ, és Zsigmond császár s királynak veres viaszra nyomott pecsétével erősített okmány, melynek vége a penész és rothadás miatt egészen már nem is olvasható, egy papírszeletre vagyon írva.

I. Zsigmond királyunk 1410-ben szeptember 20-dikán választottott romai császárnak, de ezen címmel ugyan azon évi december 27-dikén még nem élt (Katona XII. 8. lap.). A feljebbi kegyelmező okmányban említett Kristori Boalya pedig a még feljebb közrebocsátott 1415-beli oklevél szerint 1415-ben már el vala halva, ennél fogva bizonyos, hogy a csak most közrebocsátott megkegyelmező levele Zsigmondnak 1411, és 1414. között költ.

Bérekesztvén ez uttal ezen családi oklevelek rendkívüli közrebocsátását, nem tehetem, hogy ezen alkalommal az ide mellékelve előforduló táblán ugyan ezen Kriszcsori családnak, mely Záránd megyében az előkelőbbek közé számíttatik, hiteles nemzéki lapját is ne közöljem. Nem tartozik ez ugyan a jelenlegi értekezésemnek fő tárgyához, de midőn ezt mégis teszem, akkor csak hálámat nyilvánítom azon egyénnek, a ki oly szíves vala: saját családi régi okleveleit nyílt kezekkel velem közölni. Lennének bár mások is ily nyílt keblűek! mert akkor egy része azon tömött homályoknak, melyek honunk történeteit még sok helyen beborítva tartják, valahára eloszolnék.

Meg kell végre rendkívüleg ugyan, de mégis azt is itt jegyeznem, hogy Zsigmond császár és királynak azon oklevele, melyet „sub Dato in Visegrad feria quarta proxima post festum Corporis Christi“ Fejér György „Cod. Dipl.“ X. vol. V. 50. l. közrebocsátott, nem lehet 1410-beli, mert Zsigmond 1410-ben úrnapiján még nem volt romai császárnak választva, mivel részletes választása csakis azon évi szeptember 20-ikán történt (Katona. XII. 7. l.), de, a mint feljebb is említém, Zsigmond a romai császári címmel 1410. december 27-dikén még nem is élt.

csatoltattak. Gyanítom egyébiránt, hogy a Hunyad megyei és hat-szegvidéki oláhság is szintúgy, mint a Zaránd megyei oláhság, vajdajokkal együtt, hajdan a temesi grófságtól függtek.

Ezen oláh vidékek régenten több kerületekre (districtus) valának osztva, így p. o. a temesi oláhság: „Swdya, Monostor, Bosár, Swpán“ és talán több kerületekre, hasonlólag a Zaránd megyei oláhsági is, mert az említett 1415-beli oklevélben tisztán említetik „Districtus albi Crisii“, azaz: fejeérkörsi kerület. De ezeken kívül említetik egy 1489-beli okmányban („Batthiányi, Leg. Eccles.“ I. 216. lap.) a szilágyi, csicsói és bálványosi kerületi (Belső-Szolnokmegyében) oláhság is, és ez függött akkor az egyházi tárgyakra nézve a marmarosi görög klostrom előljárójától „a Primori claustris S. Michaelis Archangeli de Marmaros.“

Úgy látszik tehát, hogy régenten, a magyar hazákban nem az egész oláhság nyögött légyen a jobbágyságnak súlyos igája alatt, hanem valának bizonyos részeinek tulajdon előljáróik (Vajvodae, Kenezii ¹⁾ és bizonyos apróbb szabadságaik ²⁾. Ilyen sorsuak valának hajdan a csak most említett oláhságokon kívül, Erdélyben a fogaras- és radnavidéki oláhok is. Erdélynek többi vármegyéiben levő oláhságról pedig ezt erősíteni alig merem, ámbár egy 1547-beli oklevélben, melynek tartalma szerint Krisztori János, Illés és Mihály, a Krisztori, Zdrapceri és cereceli birtokba újra iktattattak, látom, hogy az abrudbányai oláhságnak (Alsó-Fejér megyében) még 1547-ben külön (Jakab nevű) vajdája volt. Ennél időbbi oláh vajdákat a magyar hazákban nem is tudok, legalább kezemben forgott ezen inneni okmányokban említve nem láttam.

Ha a vajdaságot általánosan azon értelemben veszem, melyet Du Cange, Du Fresne és Carpentarius ³⁾ a vajdaságnak tulajdonítanak „Vaivoda, Voyvoda Dalmatis, Croatis et Hungaris est exercitus ductor“, úgy azt kellene következtetnem, hogy a magyar hazánkban különös, magános vajdaságok alatt létező hajdani oláhságnak a katonáskodás volt fő hivatása, mert egyébiránt mire

¹⁾ Lásd ily című értekezésemet: „Über die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen.“ „Magazin für Geschichte in Siebenbürgen.“ Kronstadt. 1846.“ I. 286—339. l.

²⁾ Lásd ugyanott 309. l.

³⁾ „Glossarium manuale Halac. 1784.“ VI. 707. l.

való volt, nekik hadi vezéri előjárókat adni? Mindazonáltal vélekedésem szerint a hazánkbeli oláhok hajdani vajdaságának más értelmet kell adni, s még pedig nem hadi, hanem szűk korlátok közé szorított, s épen nem független polgári felügyelői és alkotmányi, s következőleg nem is valami hadi vezéri értelmet, mert ennek nyomát oláhinkra nézve honi törvényeinkben és régi krónikáinkban nem leljük, de sőt még annak sem, hogy honi oláhaink tulajdon vajdájok kapitánysága, vagy alvezérlete alatt háborúba menni valaha parancsoltattak, vagy vitettek volna: nincs is annak nyoma, hogy táborozás alkalmával ezen oláhaink egy különös zászlóaljat képeztek volna ¹⁾, habár a Hunyad megyei és hátszegvidéki oláhság számos egyéneket mutathat is elé, kik főleg Zsigmond király és nagy Hunyadi János idejében katonai vitézségöket a török elleni háborúkban, vérök ontásával is hősileg bebi-

¹⁾ Nem lehet tehát a honi oláhság hajdani vajdaságára alkalmaztatni tudós Hannulik Kristófnak következő szavait, melyekkel Nagy-Károlyból augusztus 19-kén 1796-ban írt levelében Aranka Györgyöt kívánta felvilágosítani: „De Vayvoda vocabulo illud tibi in memoriam reducere possum, saepe illud in historiis attributum fuisse militiae praefectis. Ita, ut ex multis pauca proferam, Ludovicus Rex profligatis Lithvanis Joannem de Kapol et Emericum Bebek ad regendum ipsum regnum Voyvodas, seu Capitaneos praefecit. Imo sub Matthia II. quoque 1618. Valentinus Kerecsenyi Vayvoda praesidii Egerszegiensis, et Emericus Vajda Vayvoda praesidii Szécsi-Szigethiensis vocantur. Illud prius apud Thurocium legimus; hoc alterum in ipsis regni decretis. Sed haec, uti vides, non efficiunt, ne dubitemus de sensu vocabuli Vayvoda, ubi illud nude in publicis instrumentis deprehendimus scriptum, in quibus excellentia dignitatis hac voce expressa debuit designari.“ Szintoly kevésbé alkalmazhatók az oláhaink hajdani vajdaságára Leunclau Jánosnak is („Pandectae historiae Turcicae. Parisiis 1650.“ fol. num. 71.) következő szavai: Vayvoda nomen generaliter significat praefectum militum, quem Capitaneum vulgo vocant, sed apud Hungaros ut olim, sic etiam hodie (a XVI. században, mert akkor élt Leunclau) duae sunt administrationum maximarum appellationes: una Bani, altera Vayvoda, Vayvoda vero Praeses dicitur, loco regis administrationem habens in aliqua provincia, puta Transsylvania, Valachia“ stb. Némileg, de csakis némileg, sokkal helyesebb az, a mit Szegedi János „Decreta et vitae regum Hungariae“ 339. l. a vajdaságról általánosan megjegyzett: „Est inter eruditos Daciae vir. . . . qui Transsilvaniae praefectos non Banos, Panos, seu Dominos, ut Sclavoniae, sed imitatione Polonorum dictos esse Wayvodas existimat. . . . Verum meminisse oportet: Polonis, a quibus fors vocem, non vocis potestatem Ungari mutuati sunt, idem esse Wayvodas, seu Palatinos, quod Ungaris Supremus Comes est.“

zonyították, a mi, saját tapasztalásom szerint, azon vidéki egyes családoknak akkori okleveleikből tagadhatlanul bizonyos. Ha ezen, teljes figyelmünket érdemlő utóbbi körülményre eddigelé kevesebb figyelem fordítottott, annak csakis az az oka, hogy az ilyen okmányok utáni kutatás eddig elhanyagoltott, holott bátran s nyíltan merem erősíteni, hogy Hunyadi Jánosnak főleg 1442, és 1443-ban a törökök ellen viselt háborújának előadása ezen oklevelek ismerete és használata nélkül örökös homályban fog maradni. Erről más alkalommal többet ¹⁾).

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 15. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' részére).

Nmél't. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyrill és Kállay rr. tt., Bertha, Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

folytatta az éjszak-ázsiai shamanismusról, annak viszonyairól a' buddhismushoz 's az ind soma- vagy holdtisztelethez szóló előadását, tekintettel a' khámi törzs' ősvallásos hittanaira naplisztelési, jósló 's bűvészeti irányban.

— Utána

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta a' *codificatióról* szóló előadását.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 22. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmél't. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Érdy, Jerney rr. tt. Wenzel lt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Ágost. tt. — Bugát, Czuczor, Fogarasi, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Pauler és Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

ÉRDY JÁNOS rt.

az aszódi pogány sírokról értekezett a következőkben:

Pest megyében, Aszód mező város' területén, az abba vezető országút mellett délnek, a' Galga, II. Béla király' névtelen

¹⁾ Kérem a' nemes grófot: mielőbb! Szerk.

jegyzőjénél Caliga folyamtól nyugatnak, háromszögben emelkedik az aszódi evangelicus egyháznak egyik szántófölde egész a' baghi határdombig, mint az I. alatt ide mellékelt helyrajz mutatja. E' szántóföldnek mostani birtokosa Mikulás Dániel Eduard helybeli evangelicus lelkész, kinek munkásai a' múlt 1853. ban e' földnek emeltebb helyeit egyengetvén, többféle cserép edényekre akadtak. A' földén háborgatott lelkeknek minden képzelt árnyékától remegő lelkész, e' leleményt hite szerint rendkívüli tüneménynek tartván, az edényeket Podmaniczky Lajos báróhoz küldötte be Budára, és én azokat ott vettem át april' 18-kán (1853.) a' m. n. muzeum' részére.

Minthogy e' lelemény' helyszínének vizsgálata kötelességemül tétetett : april' 9-kén (1854.) indultam el Aszódra, hol más nap hét munkással mentünk ki jókor a' lelkész' szántóföldre. A' feladat nem az volt, hogy minél több cserépedényt találjak és gyűjtsek; részint azért, mert az itt lelt edényeket már úgy is ismertem; részint pedig és főkép mivel magok az edények, valamint más egyes régiségdarabok vagy épen nem, vagy igen ritka esetben vezetnek bizonyos eredményre. A' kérdés csak az volt : Miféle alkatású sírokba vannak ezen cserépedények letéve?

Ezt hogy kitanuljam, a' helyszínnel meredek oldalán, a' baghi határdombtól kezdve árkot vonattam keletnek a' Galga folyam és város felé, melylő árok' oldalában fekete gyepföld alatt, majd sárga agyag, majd homok rétegekbe ásott, és fekete földdel tele hányt sírgödrök tűntek elé, 's az azokba hányt hamuval vegyített fekete föld' között : cserepek, széndarabok, megégetett csont töredékek és itt-ott kődarabok voltak eltemetve.

Ezen a' baghi határdomb között szétszórott sírokban lelt néhány épebb edényeket a' II. III. és IV. alatt ide kapcsolt rajzok mutatják. Az

- 1) Fekete agyag bögre két apró füllel és fedővel.
- 2) Fekete agyag korsó, szinte két kis füllel.
- 3) Tégla színű agyag bögre.
- 4) Füles bögre tégla színű agyagból.
- 5) Tégla színű csésze.
- 6) Fekete agyag bögre töredék.
- 7) Füles csésze fekete-agyagból.
- 8) Fekete horgászko; mások ezen kilikasztott és pogány sí-

rokban előfordulni szokott karikákat Westendorp Miklós' véleménye után, a' nap' jelvének tartják. A' pogány sírok' edényei nem hamvedrek (urnae cinerariae); mert nem hamuval, hanem lágy földdel vannak tele, 's azokban étel és ital volt az akár megégetett, akár meg nem égetett halott mellé letéve, hogy az a' túlvilági hosszú útjában meg ne éhezzenek.

A' sírok' alkatásának kikutatása után, a' pinczék között vezető mély úton azon helyre mentünk át, hol egykor a' szent Keresztnek aszódi prépostsága állott, mellynek földdel borított dűledékei közt az itt V. 9. alatt lerajzolt vaskésre akadunk.

Innen Isaszegre siettem már estefelé, hova archaeologiai vizsgálatok végett régen és nem kevesebbé vágytam, mint a' Tisza' vidékeire. De mi érdekes lehet Isaszegen? Megmondom, ha meg tudnám röviden magyarázni.

Hazánkban az első szülött királyfiak az ország' harmadát bírták vezérségül, a' többiek hol Erdélyben, hol Dalmatiában, Horvátországban és Slavóniában vagy másutt vezérkedtek; ha pedig több volt három királyfinál, negyediket az egri püspök volt köteles tartani s nevelni. V. István törvénybe idézte atyját, a' királyt IV. Bélát az örököül rá szállott vezérség' kiadása miatt; innen háború ütött ki az atya és fiú között, ki fölkelést hirdetett atyjának hadikészületei ellen. Ezeket V. István 1271. évi oklevelében következőleg beszéli el: „Cum nos olim necessitate compulsi contra dominum Regem karissimum patrem nostrum Jus Ducatus, a progenitoribus nostris Regum primogenitis institutum, requirere voluissemus *iusticia mediante* (törvény' útján), idem Dominus Rex propter hoc indignationis materiam concipiens, contra nos *exercitum regni sui convocavit*. Et similiter nos contra ipsum dominum Regem patrem nostrum *exercitum fecimus proclamari*“ ¹⁾ Isaszeg' térségén ütközött meg a' két rokon tábor; mert V. István' 1272-ik évi oklevelében ezek olvastatnak: „In conflictu, quem in Ilsvazegh (most Isaszeg) contra generalem exercitum patris nostri habuimus.“ ²⁾ Az e' csatában elesett harczosokat akartam sírhalmaikból Isaszeg' területén föltámasztani 's kitanulni: millyen fegyverrel harczoltak a' vérrokonok egymás ellen ez öldöklő csatában? De mivel láttam, hogy itt Szina bárónak, mint földes úrnak en-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1828. II. 90. Cod. Dipl. V. Vol. I. 103.

²⁾ Katona, Hist. Crit. VI. 591.

gedelme nélkül semmit sem tehetni; más nap Gödöllőre, 's onnan haza siettem.

Most térjünk ismét vissza az aszódi síroknak további vizsgálatára. Az aszódiakhoz hasonló sírokat láthatni a' vízmosások, partomlások és mély utak' oldalain az országnak különféle vidékein.

Illy sírgödrök fölött eleinte kétségkívül halmok emelkedtek, mellyek kedvező körülmények között sok helyütt az országban úgy, mint mindenütt fennmaradtak; másutt szántás, ásás, homokos vidéken pedig zivatar és erős szél által túratván föl, végkép eltűnedezték.

Hasonló sírokat fedeztek föl 1847-ben, Zebegény és Szob' területén, a' Duna' meredek partján, az ottani vasút' vonalának ásatásakor; az e' sírokban lelt teljes épségű cserépedényeket Kazda Ferencz volt főmérnök válogatta ki 's foglalta el, nekem csak töredékeket engedvén át azokból a' m. n. muzeum' részére. E' vasúti vonalhoz mentünk ki többen sept. 27-kén (1847.) archaeologiai vizsgálatokra, hol földfúró segedelmével az aszódiakhoz hasonló három sírt találtunk és ásattunk föl, mellyekben cserép edények, horgászkö, széndarabok, hamu, sok békateknő, ember, szarvas, és más állatsontok fordultak elő.

Illyen sírokat láttam 1851-ben jul. 21-kén Fejér megyében Felső-Czikolán az ottani mély út' oldalában, hol azokat tábori sütő kemenczéknek mondták, és hol sírhalmok is vannak, mellyekről Kovács Elek különös témondákat írt az 1847-diki Társalkodó' 72. számában. Nagy kedvem volt pár halmot fölásatni; de azt sem a' czikolai ispán Schneller Lajos, sem az adonyi tisztartó Kovács János, engem szokás szerint valami csavargó bűvös kincsásónak tartván, meg nem engedték, kik oda utasítottak, hogy az iránt a' Lángi Zichy grófok megkérendők.

Az aszódi sírokban lelt II. 2. alatt látható fekete agyag füles korsóhoz hasonló, hevesmegyei Tisza-Dercs' területén is fordult elő, melly összehasonlítás végett a' VI. 10. alatt van lerajzolva. E' korsó' találtatásának körülményei ismeretlenek; mert azokra senki sem ügyelt.

Azok, kik nem tudják, hogy a' hajdankori sírok' értelmes ásatása 's tudományos kutatása új időszakot alkotott az archaeologiában : a' Pannonia és Dácia' téerein lelt minden régiséget a'

rómaiaknak szokták tulajdonítani; de az aszódi sírok már azért sem rómaiak; mert a' Dunán innen fekvő Aszód Barbaricumhoz tartozott, és a' romai sírokban romai érmek jönnek elő. A' rómaiak arról nem kételkedtek, hogy Charon, a' túlvilági zsémbes révész nem kimél senkit, hanem így szólítja meg a' más világra költözött minden lelket: „Redde naulum sceleste“ azaz: révpénzt ide, gonosz!

A' hajdani Aquincum, máskép Acincum' düledékei Óbuda' területén omladoztak el, és az óbudaiaiak még most is akadnak romai temetőhelyekre az éjszaknak Békásmegyer határáig terjedő szántóföldeiken.

Ide mentünk ki többen archaeologiai vizsgálatokra 1848. octob. 19. az ott munkában volt sánczok' ásatásához, hol előttünk emeltek ki mintegy öt lányi mélységből nagy követ, mellyel temetőhely volt lefödve úgy, mint azt a' VII. 11. rajz mutatja. E' nagy kő alatt volt:

a) Két téгла színű agyagkorsó fölállítva.

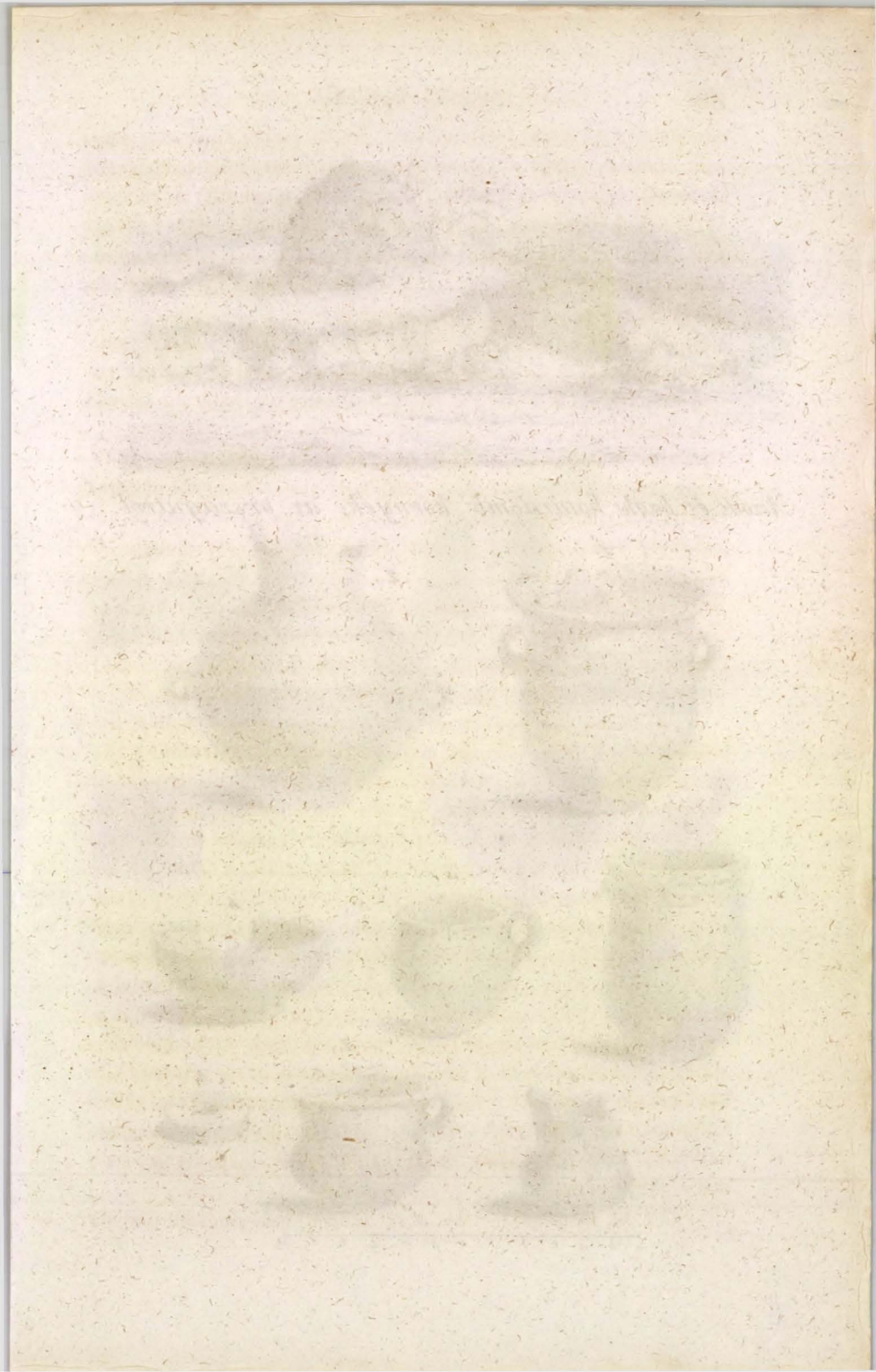
b) Vörös agyagtál (terra sigillata), mellynek fenekén belül: PATERA NON, olvasható.

c) Cseréplámpa vagy mécs, üveg és vas töredékek.

d) Cserép hamvveder összetörve, ebben idősb Faustina, Antoninus Pius (138—161. Kr. ut.) romai császár nejének († 141. Kr. ut.) rézérmé, mellyen a' zöldrozsa már keresztül harapózott. Előlapján: DIVA FAVSTINA; ennek balra fordult fejével. Hátlapján: AVGVSTA S C (Senatus Consulto), és jobbra fordult Faustina állva, jobbjaiban szövétnek, baljában kalász. E' rézérem határozza meg ezen temetőhelynek korát.

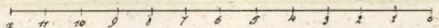
Ezen aquincumi romai sírban lelt edények, hasonlóak a' Szombathelyen 1819. év óta fölasatott szinte romai sírokban találtatott cserép edényekhez, melyekből Farkas László, Petrédy Antal és mások egész gyűjteményeket állítottak; de azért nem tudjuk a' szombathelyi egyes sírok' korát, nem ismerjük azok' különféle alkatását; mert ott mások érmekeket, mások edényeket, mások sírköveket stb gyűjtöttek, nem ügyelvén az egymástól kétségkívül különböző temetőhelyek' sokféle alkatására. Így jutott Szombathelyről a' m. n. muzeumba külön, majd korsó, majd üveg, majd mécs gyűjtemény.

De ha az aszódi sírok ezek szerint nem rómaiak; miféle

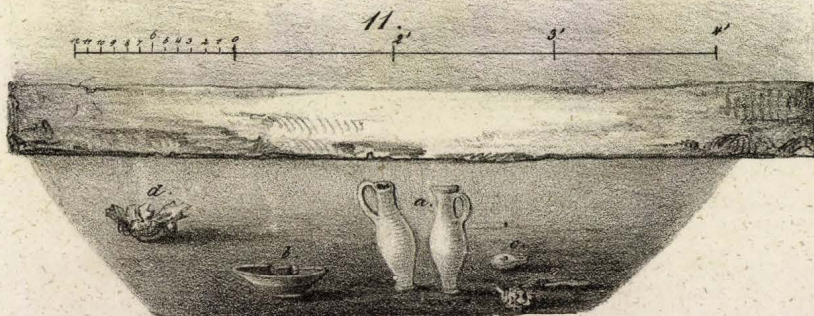
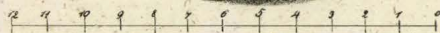
Aszódi és baghi határdomb, környéke az országútról.

A'szent Kereszt aszódi prépostsága düledékei között lelt vaskés.

Heves megyei Tisza-Dercs-területen lelt edény.

Aquincum (Óbuda.) düledékei között lelt római sir.

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

népnek tulajdonítható e' temetőhely az e' vidéken hajdan lakott pogány népek közül ?

A' szláv népeknek épen nem, mind azért; mert ezeknek Lisch Fridrik más alkatásu 's ezektől lényegesen különböző temetőhelyeket tulajdonít ¹⁾, mind pedig azért; mert az már régen tudva van, hogy azon csehországi sírok, melyeket Kalina, Wocel és mások szláv síroknak hirdetnek, kétségkívül kúnhalmok ²⁾.

A' Duna és Tisza között fel a' Kárpát bérczekig, Ptolemaeus szerint, ki 120—160. évek között élt Kr. ut. a' metanasta jazygek, azaz : vándor, jövevény, vagy pártus jászok laktak ³⁾, kikről semmi hiteles kütfő nem állítja, hogy szlávok voltak; mert ezeknek itt még híre sem volt, mikor a' kún, chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palóczok, átkelve a' Dunán pusztításokat űztek Pannoniában; becsapásaik ellen a' Duna' partján a' romaiak őrhelyeket építettek. Illyen őrhely' dűledékei láthatók Fejér megyében, Bata helysége alúl a' Tárnok völgyben, melly romok között következő feliratú kő találtatott:

IMPerator CAESar An

TONINVS AVGVstus PIVS SARmaticus — —

BRITannicus PONTifex MAXimus TRIBuniciae POTestatis —

COS (Consul) III (tertium) PP (Pater Patriae) RIPAM OMNEM B — —

— — OLO EXTRVCTIS ITEM PRAESi

DI(i)s PER LOCA OPPORTVNA AD

CLANDESTINOS LATRVNCVLO

RVM TRANSITVS OPPOSITIS

MVNIVIT PER — — — — —

Itt másfél sor ki van törölve ⁴⁾.

E' kő szerint, melly a' m. n. muzeumban őriztetik, a' tárnokvölgyi őrhelyet, Caracalla melléknevű Antoninus romai csá-

¹⁾ Friedrich Lisch, Friderico-Francisceum, oder Grossherzogliche Alterthümersammlung aus der altgermanischen und slavischen Zeit Meklenburgs. Leipzig, 1837. 8. XXXVII. Taf.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1836. XI. 124.

Joh. Erasmus Wocel, Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde, Prag, 1848. 8.

Magyar Academiai Értesítő. 1853. V. füzet, 283.

³⁾ Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. L. III. cap. 7. 8. p. 75.

⁴⁾ Magyar Academiai Értesítő. 1847. sept. 2.

szár 211—212. Kr. utáni évek között építtette a' Latrunculusok azaz : palóczok' becsapásai ellen, kikiről ama' híres római jogtudós Ulpian, ki 228. évben szűnt meg élni Kr. után, ezeket írja : „Hostes sunt, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano : caeteri *latrunculi* vel *praedones* appellantur. Et ideo, qui a *latronibus* captus est, servus *latronum* non est : nec postliminium illi necessarium est.“ (Digestorum, Lib. XLIX. Tit. XV. De Captivis et postliminio. 24.) Krónikáinkban a' rablót jelentő palócz szó ¹⁾ helyett, mindig Latrunculus vagy horrom, későbbi változás szerint haram fordul elő; tudjuk, hogy a' magyar királyok alatt Haram vármegye is volt. E' haramok vagy palóczok szokásaik szerint, hadüzenés nélkül rohantak az ellenségre 's azt, hacsak lehetett, véletlenül is kifosztották. A' bécsi képes krónikában olvastatik : „Tunc legati Abae Regis, venientes ad Caesarem, repetebant *Hungaros*, qui ad Caesarem fugerant, conquerentes et dicentes : quod ipsi essent *praedones et Latrunculi Regni Hungariae*.“ Ugyanott mondatik I. Endre király' uralkodásáról : „Is autem, qui ferebat literas, Deo sic volente, captus est a *Latrunculis* Andreae Regis, et ad eum ductus.“ Említetnek még itt : *Latrunculi Cunorum*²⁾, más történeti kútfőkben pedig a' palóczok *Latrunculi Bessorum*, vagy a' mi mindegy : *Latrunculi scythicae gentis* nevezetek alatt fordulnak elő³⁾, és Mátra' mellékén most is palóczok laknak.

Ámde miként tulajdonítsuk ezeknek az aszódi pogány sírokat, mikor hasonlókat túl a' Dunán és így Pannoniában is találunk?

Hogy a' paczinaczita, Bissenus, Bessus három különböző név azonegy scythia népnek neve, azt a' hiteles történeti kútfőrásekból nem nehéz megtanulni; de mivel e' valóságos scythia nép egykor az úzok' szomszédságában, éjszaki Németországban is lakott : azért nem kételkednek, hogy mind a' kettő német eredetű nép. Az úzokra nézve Tacitusra hivatkoznak, ki ezeket írja : „Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab *Osis Germanorum Natione*, an

1) A' magyar palóczol, annyi, mint ide 's tova csavarog, a' latin palor, aris, annyi, mint vagor, aris; és palantes annyi, mint palóczolók, palóczok, csavargók, rablók.

2) Schwandtner, SS. rer. Hung. fol. T. I. pag. 102. 109. 131.

3) Tud. Gyűjt. 1834. XI. 121.

Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utuntur, incertum est.“ Ezekből következik ugyan, hogy az araviskok és úzok egy nyelvű és szokású; de az épen nem, hogy német eredetű népek voltak; mert Tacitus alább világosan mondja: „Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos“ ¹⁾. Tacitusnak tehát ime' kifejezése: „*Germanorum Natio*“ nem annyi, mint *Germanica Natio*, vagy *Natio linguae Germanicae*; hanem csak annyi, mint *Natio inter Germanos degens*. Ezek szerint az úzok vagy ózok, pannon, azaz: jász nyelvű nép volt; mert a' vas szorgalmu Katancsich ok nélkül panaszkodik, hogy nem kevesen találtnak, kik a' jászokat pannonoknak nevezik ²⁾.

Pannoniában gyűléses, azaz: olyan jászok laktak, kik közgyűlésekben intézték el közdolgaikat; ezt bizonyítja azon romai kö, Commodus (175—192.) romai császár' korából, mely a' Dráva' vidékein találtatott, következő felirattal:

DIVO

COMMO

DO RESPV

BLICA IA

SORV(m) ³⁾.

E' gyűléses jászok egyedül abban különböztek a' Duna és Tisza közötti jászoktól, hogy ez utóbbiak királyi hatalom alatt éltek. A' Pannonia, másképp Pan-Ionia, vagy Paeonia név maga is annyi, mint gyűléses Jásztartomány, vagy jász közönség' tartománya. Strabo elsorolván a' pannoniai népeket, utána veti: „*Aliique minores et obscuriores conventus*“ ⁴⁾. Tehát gyűlésekre osztja fel Pannonia' népeit, és ezek közt a' jászokat is. A' görög *IIAN* annyi, mint *omnes, universi, congregati*; ilyen jelentése van e' szónak a' Pan-Achaei, Pan-Athenaea (*Minervae sacrificia*), Pan-Dia (*Jovis sacrificia*), Pan-Iones stb nevezetekben, és Pan-Aetolium Liviusnál annyi, mint *Concilium Aetoliae populorum*. Ha a' Pannonia név Pan istentől sem magyarázható ⁵⁾; mit mondjunk

¹⁾ Caii Cornelii Taciti Opera. Antverpiae, 1668. fol. In Germ. Cap. 28. pap. 446. Cap. 43. pag. 450.

²⁾ Katancsich, Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 329.

³⁾ Horváth István, Jászok. Pesten, 1829. 8. 12. I.

⁴⁾ Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. T. I. L. VII. 463.

⁵⁾ Tud. Gyűjt. 1834. VII. 106.

azokról, kik annak valódi értelmét, majd a' szláv Pan, Dominus, úr, majd a' latin Panis, kenyér és hasonló gyermekeszmék után fejtegetik? Mit tartsunk azokról, kik nem is hiszik kétségbe vonhatónak, hogy Pannonia annyi, mint Herrenland?

Gyülékes szent hegy volt csaknem mindenütt, hol hajdan gyülékes jászok laktak. Szent László törvényeiben, régi pogány hagyomány után, de már keresztényül gondolkodva mondatik: „Temporibus piissimi Ladislai Regis, omnes nos Regni Pannoniae Optimates, in Monte sancto conventum fecimus“ ¹⁾. E' gyülékes szent hegy, vagy Pannonhalma alatt Pannonia nevű város is volt (most sz. Márton), Kálmán király' fényes palotájával, ebben fogadta e' király a' keresztes had' fővezérétől hozzá jött követséget ²⁾. Ezt említi sz. István' 1001. évi oklevele: „In monte supra Pannoniam sito.“

Voltak tehát Pannoniában jászok, és a' Pannonia név maga is annyi, mint gyülékes Jásztartomány. Voltak, mint fönnebb mondatott, úzok is, Tacitus szerint, mint láttuk, pannoniai nyelvű nép. De miféle nyelv volt e' pannoniai nyelv? Megmondja Anna Comnena: „Quos Unnos dicimus, vulgaris agrestium ac plebeiorum lingua Uzoz solet appellare“ ³⁾. Kún népnek nevezi az úzokat Cedrenus ⁴⁾ is több másokkal. És mivel azonegy eredetű 's nyelvű rokon népek' nevei a' kútfőkben gyakran cseréltetnek föl egymással: Glycas az úzokat paczinaczita, vagy Bissenus néven nevezi ⁵⁾.

Ezek szerint ismét a' kún vagy chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palócokhoz jutottunk, és az aszódi pogány sírok, úz vagy a' mi mindegy palóc temetőhelyek, mellyekhez hasonlók Dunán túl is fordulnak elé. Uzd hely most is van nem csak Somogyban és Tolnában, hanem van Úsz-Peklin, és Úsz-Salgó Sárosban is úgy, mint Uszka Szatmárban, és Uszód Pest megyében. Előfordúl az Úz név úgy is, mint keresztnév, finév. 1323. évben kelt ítéletben mondatik: „Praedicti filii Vz et filii

¹⁾ S. Ladisl. Decr. L. II. Cap. I.

²⁾ Bongarsii, Gesta Dei per Francos. Hanoviae, 1611. fol. Tom. I. Albertus Aquensis, pag. 197—199.

Cf. Katona, Hist. Crit. III. ad ann. 1096. pap. 46.

³⁾ Annae Comnenae, Alexias. L. VII. 201.

⁴⁾ II. 775.

⁵⁾ Karamsin, Russ. Gesch. I. 255. Anmer. 86.

Stephani supradicti pugilem, in congressum iuxta regni consuetudinem approbatam adducere tenebuntur, qui nudi cum contis (hastis longis) more solito, in area duelli dimicabunt coram nobis“ ¹⁾. Úsz-falva Sárosban innen azaz : keresztnév után magyarázható.

Hivatnak az úzok Asii néven is. Strabo a' scytha népekről írja : „De his (scythis) maxime innotuerant, qui Graecis (Ellenibus) Bactrianam ademerunt Asii.“ ²⁾. Az Asus, Osus, Usus nép, Latrunculus, haram azaz : palóc vagy rabló nép volt; mert Plinius beszéli : „Susianis ad orientem versus junguntur Oxii (kimondva : Osii) latrones“ ³⁾. Ezt Arrianus bővebben következőleg adja elé : „Ad hunc amnen (Pasiutirim) usque Persae habitant : ulterius Susii incolunt. Horum gens quaedam libera, Uxii (kimondva : Usii) dicti, ulteriora loca tenent : quos in superiore opere *latrocinia* exercere diximus“ ⁴⁾.

Né nyomozzuk tovább az úz scytha népnek őstörténeteit; ez háladatlan fáradozás mindaddig, míg a' Pannonia és Dacia' tércin tartózkodott, vagy azok fölött elvonúlt hajdani népek' kimerítő őstörténete hiányzik. E' népeket kell sírjaikból föltámasztanunk, és azoknak különböző, vagy egymáshoz hasonló alkatasu temetőhelyeikből, mint látható emlékeikből, azok' rokonságát, vagy rokonalanságát meghatároznunk. A' mi e' tárgyban ekkorig nálunk történt, az nem egyéb, nem több kezdetnél; mert ehhez nem egyes ember szorgalma 's ereje kíváncsatik, és már e' kezdetet is nem kevesen haragos, ne mondjam harcziás indulattal fogadják, valahányszor történeti kútforrások, tapasztalati kutatások és látható emlékek' nyomán más mondatik, mint mihez ők szoktak.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta *historiai tanulmányait*, különösen a' történelemben felkapott nyelvészeti, physiologiai és philosophiai irányokról, vonatkozva a' magyar történetírásra.

¹⁾ Katona . Hist. Crit. VIII. 499.

²⁾ Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. L. XI. 779.

³⁾ Plinii Hist. Nat. Parisiis, 1741. fol. I. L. 27. cap. 27. pag. 334.

⁴⁾ Arriani Nicomediensis, Expeditionis Alexandri Libri VII. Amstelaedami, 1757. 8. pag. 629.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 29. 1854.

(A' mathematicai és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Csorba, Nendtvich, Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Erdy, Horváth Cyr. és Jerney rr. tt. — Bertha, Podhradczy, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

PETÉNYI SALAMON lt.

a' vastagbőrűek és az orrszaruakról általában, a' hornyolt száratlanóczról pedig különösen értekezett a' következőkben.

A' magyar hazánkban előforduló számosb ős-gerinczes állatok közt fő szerepet játszanak a' *vastagbőrűek* (Pachydermata; Dickhaeuter). Ezeknek maradványai a' honunkban előjövő harmadrendű és özöni képletekben nem csak leggyakoribbak, de minthogy legroppantabbak, tehát legerősebbek, valamennyi ős-emplős maradványok közt egyszersmind a' legjobban, legépebben tartattak is meg.

A' pachydermák jobbadán nagyobb, nem ritkán roppant emlősök. Újjaik' vége vastag, széles körmeikkel egészen be lévén takarva, nem képesek azokkal sem a' tárgyakat körülfogni, sem ezeket megtartani; vastag lábaik tehát csupán támasz gyanánt szolgálnak, 's azért vállkulcsok mindenkor hiányzik. Gyomruk egyszerű, növényeledelre szorítvák. Minthogy idomuk 's életmódjuk sokkal kevesebb változásokat mutat mint a' karmós emlősöké, nem lehetett köztök többet két alrendnél fölláttani, t. i. az *Ormányosak'* (Proboscidea; Rüsselthiere), és a' *tulajdonképi vastagbőrűek'* (Pachydermata proprie sic dicta; eigentliche Dickhaeuter) rokonzatait.

Ezen emlősök valának az ősvilágnak szárazon élő állatnagyjai, óriásai, uralkodói, fölülmúlván mind roppantságokra, mind nemek és fajak' számára nézve hasonrendű mostelő rokonait. Azok töltik be 's pótolják ki az emlősök' szervezetében azon hézagokat és hiányokat, mellyek a' most élő emlősöknek nem csak egyes nemei, hanem egész családjai, sőt rendjei között találhatók.

Az ős pachydermák beléesvén a' harmadrendű képletek' első szakaszába, tehát a' földgömb' képezésének azon korába, mellyben a' hűsevő, vagy is hibásan úgynevezett ragadozó emlősöknek még semmi nyoma sincsen; igen világos, mikép az állatország'

teremtésének rendje azt hozá magával, hogy a' húsevő állatok' föllépte, sok más egyéb, azoknak eledelül szolgáló állatoknak nagyobb számára, 's így már terített asztalra akadjon. Innen kiindulva, azt állítják a' geológok, hogy az éjszakamerikai őscsontokat tartalmazó képletek, miután azokban Koch' puhatolásai' nyomán semmi jele sem találtatik az ős húsevőemlősök' maradványainak, minden valószínűséggel sokkal később népesítették meg emlős lakosokkal mint az óvilág' részei.

Az őskor' vastagbőrű emlőseihez tartozának : az elefántok, mastodontok (kúpfogúak), tetracaulodon, missourium, sus, hypopotamus, anthracotherium, elasmotherium, lophiodon (tarajfog), palaeotherium (hajdanócz), anoplotherium (fegylenősd), tapyrus, rhinoceros (orrszaru), 's ezekkel közelebb távolabbi rokonságban volt, jobbadán ormányos, agyaras egyéb számos emlősei az ősteremtésnek.

Az itt elősorolt ősemlősök' többjeitől azonban elválva, ez alkalommal csak az orrszaruak' családjáról kívánok még néhány szót ejteni, 's azok' sorában jelesen a' *hornyolt szarútlanócnak* (Aceratherium incisivum) hazánkban fölfedezett lelhelyei 's maradványaira annál is inkább irányozni a' tek. academia' figyelmét, minthogy maradványai a' rokonesaláduak közt legritkábbak, azoknak hazánkban tudományos fölfedezése, tudtommal, csak 1847. óta, tehát még csak ez utolsó évtizedben lön ismeretes; mivel azok tudtommal és a' magyarhoni serdülő őslénytan' (palaeontologia) tudtával eddig csupán négy helyen lelettek föl; leginkább pedig azért, mivel utolsó lelhelyök épen lakhelyünk, Pest-Buda testvérvárosunk' határában esik, 's minthogy a' legközelebb föllett maradványnak megmentését az ezen tisztelt academia' egyik köz-tiszteletű tagja, m. b. Eötvös József tiszteleti tag úrnak köszönhetni, ki egyszersmind szíves volt ezen kétes ősereklények meghatározását és megismertetését reám bízni.

Minthogy szarútlanóczunk a' vastagbőrűek' egyik igen érdekes családjához, t. i. az orrszaruakhoz tartozott, helyén lesz előbb e' családról általában pár szót előre bocsátanom, aztán a' hornyolt szarútlanóczról különösen értekeznünk.

Az orrszaruak vagy *sarvorrúak*' (Rhinoceros-ok) családjához tartozó emlősök jobbadán roppant nagy állatok. *Testök* sarvállományu vastag bőrrel és sertékkal fódott. A' most élők' lábai

3 egyenlő újjra 's csak a' kihalt fajok' egyikénél, 's épen a' hornyolt szarutlanócnál, négy újjra osztvák. Nagy *fejek*, tehát koponyájok is, felette hosszú, hátrafelé gúlásan emelkedő, végén pedig rögtön 's függélyesen leszakadó ¹⁾. Rajta az *orrcsont* igen elnyúlt, felette vastag és erős, fölül boltidomban és mintegy dagályban egyesült, mellynek érdes, ripacsos fölületén a' bőrhöz tapadott rostos, szarvállományu 's mintegy összeenyvezett szőrökből álló 1 vagy 2 szaru áll. *Szemeik* kicsinyek; *fogaik* fölül alul két-két metsző, hét-hét záp, összesen tehát 32. *Szemfogak* hiányzanak.

Nálók a' *metszőfogak* rendkívüli idomúak és nagyságokra nézve a' két állkapocsbán különbözök; ezektől a' zápfogak, mint az őrlőknél (Glires), nagy hézag által elválasztvák. A' *felső zápfogak* — kivéve a' háromszegü utolsót — négyszegűek, az *alsók* kettősfélholduak; mind kétrendűek pedig különféle emelkedettséggel, völgyeletekkel, gömbölyű likakkal ellátvák.

Ezen nagy, esetlen, otromba, nedves helyeket kedvelő, növények 's főleg fagallyakkal élő állatokból a' világ' mostani teremtésében is több faj fordul elő, még pedig az újabb emlőstan szerint mintegy 5 élőfaj. Ismereteseek:

1) A *keletindiai orrszaru* (Rhinoceros indicus. Cuv. Rhinoc. unicornis. Linn.). Egy szarvu, bőre mélyen redős 's annyira vastag, hogy abból botok és paizsok készíttetnek. Hona keletindia 's ennek főleg a' Gangesen túli tartományok. Ez többször volt látható Európában, 's tudtommal (1818-ban) egyszer Pesten is.

2) A' *szumatrai orrszaru* (Rhinoc. sumatrensis, Cuv.). Az előbbtitől az által elváló, hogy bőrén a' redők alig észrevehetők: ellenben annál szőresebb. Rendes előszarva mögött még egy más kisebbet is hord. Hona leginkább Szumatra.

3) A' *javai orrszaru* (Rhin. javanus). Bőrredői csekélyek, egész bőre azonban apró, sűrű, szegletes gumókkal födött. Jáván kívül sehol sem találhatik.

4) Az *afrikai orrszaru* (Rhinoc. africanus, Cuv.). Redőtlen bőrű, metszőfoga nincs, orra két szarvu. Afrika' lakosa.

¹⁾ Az ásatag (fossil) orrszaruak' kaponyái soká a' mesés kondor madár (Gryphus antiquitatis, Schubert) fejeinek tartattak, szarvaik pedig ugyanazon mesés madár' karmóinak, míg ezen balvélekedés Fischer által megczáfoltaték. (L. Fischer de Waldheim: sur le Gryphus antiquitatis, Moscon, 1836).

5) *Tompaorrú orrszaru* (Rhin. simus, Burshel). Közel kétszer nagyobb az előbbinél, szinte redőtlen bőré, két szarvu, igen tompa és széles orru, Afrika' mélyeiben tartózkodó.

A' most élő orrszaruak' fajainak számát sokkal felülmúlja a' már csak eddig is fölfedezett, kihalt, ős, tehát ásatag orrszaruak' sorozata. Hogy ezeknek is nevei, jelényei 's lelhelyeivel jobban megismerkedjünk, bátor lesznek közölök szinte néhányat fölemlíteni :

1) *A' rekeszorru (átfalazott orru) orrszaru* (Rhinoceros tichorhinus. Cuv.; Rhin. antiquitatis. Blumb.; Rhin. Pallasii. Desm.; Rhin. Sibiricus. Fischer).

Az egész földkereken, 's így Európa' tartományainak harmadrendű képleteiben, a' barlangok, csonttorlatok, folyamokban leggyakoribb, legterjedtebb faj. Az ősvilág' ezen volt lakosának tökéletesen megtartott hullája már 1771-ben találatott az Irkuczki melletti Wilhufi folyampartja' iszapjában befagyasztva, melyről a' híres porosz buvár, Pallas, azt írja : „hogy teste, főleg feje 's lábai hosszú szőrrel fedetvék.“ Ennek nyomán azt hiszik a' mastodológok (emlősbuvárok), miszerint ez állat, valamint a' szőrös mammutok is, inkább teremtetek volt az éjszaki hideg, mint a' déli 's keleti meleg éghajlatok' lakóivá.

A *rekeszorru orrszaru* szembeszökőleg különbözött minden egyéb fajoktól az aránylag felette hosszú, keskeny, majd mindenütt egyenlően magas és széles koponyája, valamint azon vastag rekeszcsontjával, mely orrgödrét végig kétfelé választja vagy is átfalazza. Orra' fölületén állott két tetemes, három-négy láb magas szaru, mit érdes, ripacsos két dagályából következtethetni.

E' fajról azért szoltam bővebben, mert maradványai hazánkban gyakoriak. Tudtommal eddig legtöbb fogatott ki a' Tiszából, honnan nemzeti muzeumunk' őslény-gyűjteménye 3 koponyát, 2 alsó állkapcsot, 1 fölkaresontot 's több más töredéket bír. Egy töredékes kaponya, több, ugyanazon állathoz tartozó csontokkal együtt ásaték ki mintegy 1842. táján Maros-Vásárhely mellett, Szent-Gerliczén, marosszéki főorvos, dr. Bélteki Zsigmond úr által ajándékozottván a' m. nemzeti muzeumnak. Azon töredékes kaponya pedig, mely a' m. orvosok és természetbuvároknak Kásán 1846. tartott VI. nagygyűlése' alkalmával volt az ottani főtanoda' gyűjteményeiben látható, Ungvár megyében Kapos mező-

város' határában Ortó nevű tóból fogatott ki. Az eperjesi evang. collegium' gyűjteményeiben látható szinte egy felső állkapocsi zápfog, mellynek lelhelye azonban ismeretlen. Nekem is sikerült 1851-ben e' fajból hazánkban több maradványokat, jelesen több szép felső zápfogakat, kar-, lábszár-, újjpercz- és sarkesontokat megszerezhetni a' nemzeti muzeum' gyűjteményeinek, a' vashá-morok és vasöntő hutákról ismeretes, Zólyom megye' felsőgarami völgyében fekvő, Garamfalva (Hronecz, Rohnitz) mellett éjszak felé emelkedő hegyoldalában levő „Lipova“ nevű csontbarlangból, hol az *ősmedve* (*Ursus spelaeus*), az *ásatag ló* (*equus fossilis*), az *ősbika* (*bos primigenius*), a' *juhika* (*ovibos fossilis*), az *ásatag gímszarvas* (*cervus elaphus priscus*) és az *őselefánt* (*Elephas primigenius*) maradványai közt eltemetve valának. Szerencsém van azokból néhányat bemutatni, a' többinek megtekintésére a' tisztelt urakat a' nemzeti muzeum' őslénytani gyűjteményébe meghívni.

Az *ős orrszaruak*' fajaihoz számíttatnak azon kívül:

2) A' *Schleiermacherféle orrszaru* (Rhin. Schleiermacheri, Kaup.). Orra' képleténél fogva legközelebb állott a' most élő szumatraihoz. Szinte 2 szarvu. Leletik Bajor- és Würtemberg országokban.

3) A' *vékonyorrú orrszaru* (Rhin. leptorhinus. Cuv.); Franciaországban;

4) Az *óriási orrszaru* (Rh. giganteus), Éjszakamerika;

5) A' *törpe orrszaru* (Rh. pygmaeus. Münster.), Bajorország;

6) A' *szélesfogu orrszaru* (Rh. latidens), a' birmán tartományok;

7) A' *keskenyfogu orrszaru* (Rhin. angustidens), Európa, Amerika;

8) A' *Humboldtféle orrszaru* (Rh. Humboldtii), Chili;

9) A' *Goldfussféle orrszaru* (Rh. Goldfussii, Kaup.), a' rajnai vidék;

10) A' *kordillérai orrszaru* (Rh. Cordillerarum), Chikito hegyeiben. Ezekon kívül említetnek még:

11) *Rh. angustirictus*; 12) *Rh. Steinheimensis*; 13) *Rh. mollasicus*; 14) *Rh. alleghaniensis*; 15) *Rh. leptodon*; 16) *Rh. elephantoides*; 17) *Rh. tapiroides* és 18) *Rhin. incisivus*. Cuv.

Újabb időkben sikerült főleg a' darmstadti híres palaeontolog, Kaup tanárnak annyi maradványokat összeszedni az utoljára

megnevezett faj, t. i. a' *Rhinoceros incisivus*' csontvázából, jelesen az eppelsheimi homokból majd egészen ép koponyákat, hogy Kaup ez által képes volt a' legérdekesebb összehasonlítások' nyomán nem csak azt bebizonyítani : hogy a' *Rhinoceros incisivus* Cuvieri, szorosan véve igazi Rhinoceros nem volt, hanem azt mint magánálló ősemlős nemet fölállítani az őslénytanban. Minthogy pedig ezen ősemlős leginkább az által különbözik a' valóságos orrszaruaktól, hogy, míg ezeknek orrcsontjaik igen vastagok, boltidomban egyesültek, érdesek 's így a' szaruhordásra alkalmasak, akkor amannál az orrcsont rövid, vékony, keskeny, finom, sima és fölfelé görbült voltánál fogva képtelen volt a' szaruhordásra, tehát valóban szarutlan is : ez okból nevezé azt Kaup „*Akeratherium*nak“ azaz szarutlan állatnak. Én magyarul : *hornyolt szarutlanócnak* nevezem (*horony*, incisio ; die Falz, Einschnitt, Kehle, Kerbe ; *hornyos*, incisus ; *hornyolt*, incisivus, gefurcht, gekerbt, eingeschnitten).

A' fentérintett megkülönböztető főjelvényeken kívül, még az által is eltér az *Aceratherium*' neme a' valóságos Rhinocerosoktól, mert annak majd disznó alaku *kaponyája* hátul csak lassan emelkedik fel magasságáig ; *taraján* végig egy barázda fut ; *kaponyáján azon szeglet*, melly az orrcsont és a' felső állkapocs közt képeztetik, sokkal hátrább esik mint az orrszaruaknál, állván t. i. ottan a' negyedik, ezeknél pedig a' második zápfog fölött ; valamint az által is, hogy az *Akeratherium*nál a' *szemgödör* kisebb, mint a' Rhinocerosoknál, mert nála a' járomcsont sokkal szélesebb 's előbbre nyújtózik, mi által a' szemgödör keskenyül, levén azonfölül még két kiugró al- és felsontnyújtványnyal ellátva. Az *Akeratherium*' mellső lábai négyujjúak voltak, míg az igazi Rhinocerosokéi csak háromujjúak. A' szarutlanócnak szinte 32 foga volt, t. i. minden állkapcsában 1 erős metsző és 7 zápfog. *Felső metszőfogai* a' legnagyobb őslénytani ritkaságokhoz tartoznak, 's ha netán honunkban találtattak is, a' tudománynak megmentve nincsenek.

A' Kaup által fölállított *Akeratherium incisivum* együtt találtatott a' sokkal nagyobb Schleiermacherféle orrszaru' maradványaival, a' mainzei palában, az oppenheimeri és budenheimeri mészpalatelepekben, leginkább pedig az eppelsheimi, a' monbacheri és windheimeri homoküledékekben ; 's ezen maradványok' legnagyobb

része Kaup' gazdag őslénytani gyűjteményeibe került, szolgálván nekie a' szükséges összehasonlításokra és leírásokra. Bajorországon, 's főleg a' Nürnberg mellett fekvő Georgengsmünd' határában talált maradványok, frankfurti híres palaeontológ Meyer Armín által irattak le; míg a' franciaországi Abbéville, Avaray és Sansan határaiban fölfedeztettek Cuvier' puhatólásainak tárgyai valának.

A' hornyolt szarutlanócz' csontvázának több részei fedeztettek fel már Ausztriában is különféle helyeken. Így például : a' bécsi Rennweg nevű külvárosi Belvedere' tőszomszédsága' homok- és kavicsgödrei' 8 ölnyi mélyében, 1846. decemberben egy egész koponya találtatott a' felső állnak mind a' 14 fogával együtt; 's egy évvel később ugyan azon helyen, mintegy száz ölnyre az előbbtől több töredékei az alsó állkapocsnak is, *sőt egy metsző foga is!* Szintúgy ásaték ki 1845. dec. 6. a' Wienerberg' alján, az inzersdorfi Miesbachféle téglavető-agyagnak hét ölnyi mélyében egy épségben kivett egész alsó állkapocs mind a' hét fogával együtt. Sőt, maga a' gloggniczi barna köszénbányájából is nyert Miesbach úr egy alsó álltöredéket.

Egyes töredékek 's elszabadult fogak találtattak gyakrabban a' lajtai mészkőben is, a' bádeni kálváriahegyen, Eisgrub, Hohenwarth, Krems és több helységek' szomszédságában.

Ezen a' végveszélytől a' tudomány' számára szerencsésen megmentett ősvilági ereklyék láthatók Bécsben, részint a' cs. kir. udvari ásvány-kabinetben, részint a' cs. kir. birodalmi geológiai intézet' gazdag őslénytani gyűjteményeiben. Ha pedig valaki azokról olvasni is kívánna, azt bátor vagyok utasítani a' Haidinger Vilmos által kiadott „Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien“ című folyóirat' I. kötet, 50—55-dik és II. köt. 40, 41, 411—412. lapjaira, hol azokról Dr. Hörnes Móricz bővebben értekezik.

Kedves hazánkban, Magyarhonban szinte lelettek fel néhány helyen a' hornyolt szarutlanócz'nak egyes maradványai. Eddig négy lelhelye esett tudtomra.

Első hely, a' sósikúti durvamészkőbánya, itt, a' budai hegység' délnek elnyúló fokán. Ott töretvén a' kő 1847-ben a' pesti lánczíd-építés' számára, mintegy három ölnyi mélységben az anyakőbe beöntve merült fel ezen őszallat' *egész koponyája*, melly azonban fájdalom! a' köfejtők' vigyázatlansága 's tudatlansága

miatt összezúzálva széthányatott. Sikerült azonban mégis a' tiszt. academia' egyik tagja, Tasner Antal úrnak az itt bemutatott, 6 foggal bíró, alsó bal állkapcsot megmenteni, mely általa a' nemzeti muzeumnak ajándékozttván, általam kivésve meghatározották (l. a' 2. tábla' 2. ábráján).

Második lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' maradványának honunkban a' Sopron városán kívül éjszaknyugatra fekvő *Kurucz-domb* (Krutzenberg), hol ezen *alsó állkapcsi* szép 6. zápfog, több lábnyi mélységű kavicsgödörben kiásatván ¹⁾, a' soproni lyceum' tanára, tisztelendő Vidák Öse úr által megszerezttetett, ki azt nekem a' magyar természetvizsgálók és orvosok' 1847-iki (utolsó) nagygyűlése' alkalmával átadá a' nemzeti muzeum' gyűjteményei' gyarapítására (l. a' 2. táblán 3. ábrán).

Harmadik lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' magyarhonbani maradványainak a' Bars megyei, Garam' mentében fekvő Szent-Kereszt püspöki város' közelében műveltetett *Ferdinánd Császár* nevű főbányamenete (Kaiser Ferdinand-Erbstollen). Ott töretett ki az 1850-iki november' napjaiban az ottani bazalttuffában három lábszár-töredék mellett a' felső bal kapocsnak elülről való harmadik zápfoga, mely körmöczbányai cs. kir. kincstári bányamérnök Jurenák András barátom által hozzám küldetett meghatározás végett.

Felette sajnálom, hogy a' ritka tárgyat — nem lévén a' hornyolt szarutlanócz' felső állkapocsi zápfoga sem a' nemz. muzeum, sem egyetemünk' gyűjteményeiben — a' maga valóságában elő nem mutathatom, mert több sürgönyök' következtében kénytelen voltam azt a' selmeczi cs. kir. bányászti főtanodának, mellynek tulajdonává lön, visszaküldeni, honnan azonban nem sokára, 's így hazánkából is, eltűnt. Hogy mégis legalább árnyékában köztünk megmaradjon, lerajzoltattam azt Haan Antal öcsém által, külön három oldaláról természeti nagyságban (l. a' 2. táblán 1. ábrán a. b. c. alatt).

¹⁾ Dr. Hörnes Móríc úr, a' bécsi cs. kir. udv. ásvány-kabinet' segédőre, hoz fel „Verzeichniss der Fossil-Reste des Tertiaer-Beckens von Wien“ című munkéskájá' 13. lapján még két helyt Sopron megyéből, hol az *Akeratherium incisivum*' maradványai lelettek volna, ú. m. *Loretót* a' Lajtahegy' alján, és (?) *Goyss*-ot a' Fertő tava' szomszédságában. — Ez utolsó hihetőleg *Nyulas-Joisz* (nem *Goiss*) lesz! 's akkor Moson megyében.

E' rajzon is kivehetni, hogy az *Akeratherium incisivum*féle felső állkapocsbani zápfogak négyszegű koronásak valának; hogy fogkoronájokon különféle emelkedések, hornولاتok, kivőlgyelések és likak elhelyezvék; hogy tövük' alján elnyúló ránczos megvastagulásokkal ellátvák, minők az igazi orrszaruak' zápfogain nem láthatók. Hogy pedig az általam meghatározott fog, valóban harmadik zápfoga volt a' felső bal kapocsnak, az a' fogak' jelénzéséből, jelesen pedig abból tetszik ki, hogy csupán a' harmadik elülről zápfog' belső alja' hosszában van egy elnyúló, fűrész, az a. és b. ábrán x. alatt jól kivehető ránczmegvastagulás, és egy félholdképű tekervényes közép hornolat z., mely jelény minden egyéb fogaknál vagy máskép képeztetik, vagy épen hiányzik. (L. Bronn *Lethaea geogn.* 1—14. lap, XLVII. táb. 2. a—d. ábra. *Cuvier*, *Recherch.* s. l. oss. foss. 89. l. XVIII. ábra, 2. sz.) ¹⁾

Negyedik lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' magyarhonbóli maradványainak, iker városunk 's lakhelyünk Budapest' határa.

Budai gyakorló orvos, dr. Patacsics úr, türetvén a' múlt 1853-iki nyáron építő követ a' budai Istenhegy' keleti csúcsa alatt levő homokkő- és kavicstorlat' harmadrendképletű kőbányájában, az általa ugyanott az Istenhegyen önmaga és a' hegyi biztosok' számára építendő lakokra : a' kőbánya' munkásai, mint monák, *egyszerre egy kőbefoglalt nagyszerű állat' csontvázára akadtak.* Nem annyira az ősvilág' szent ereklyéje iránti kegyelettől, mint inkább valami ismeretlen józanabb ihlettől áthatva, oda futának a' bánya' tulajdonosához, bejelentvén neki a' ritka fölfedezést. De a' tudós doctornak minden czélszerű intézkedései mellett is az ősalatnak minden ereklyéi befalaztattak!

Fájdalom! későn esett e' szomorú hír b. Eötvös József úr' tudomására. Midőn a' tudományok' barátja éjszakeurópai utazásából istenhegyi csendlakába kedvesei közé visszatért, ott az elszomorító hírnél egyebet sem a' félig felépített házaknál, sem a'

¹⁾ *Mértékei* azon felső bal állkapocsbani elülről 3-dik zápfognak : átmérőjének ottan vett legnagyobb *hossza*, hol a' fog' belszéle hátrafelé kidudorodik : 2'' ; kisebb *hossza* külfelei belszélén és a' gyök *hossz* : 3'''-al csekélyebb. — *Szélessége* vagy is *vastagsága*, künn : 1'' 5''' ; középen és benn : 1'' 3''' . — *Magassága*, elül, legnagyobb : 1'' ; legmélyebb kivágásánál : 10½''' ; belül, a' legnagyobb : 9½''' ; a' legkisebb : 9''' ; lapított oldalain, a' legnagyobb : 9''' ; a' közép : 7''' ; 's a' legkisebb : 6½''' .

kőbányában nem találván, már-már könnyeivel kezdé kísérni az ismeretlenül maradt, a' készülöben levő Budapest' természetrajzi helyiratától 's a' honi őslénytantól — itt épen a' honi tudományoság' székhelyén — kiragadott, csak most igazán megsemmisített ősereklyét. — Illy kétséges gondolatok és nyomasztó érzelmek közt ide 's tova forgolódva 's az itt-ott heverő kődarabokat minden oldalról feszített figyelemmel megtekintgetve, el sem tudott távozni előbb védangyal gyanánt a' tisztelt báró, míg végtére mégis reá akadott íme ezen kötöredékre! mellyen, bár első pillanatra semmi csontállomány nem, de 's hátha tán épen a' befalazott őszállatnak legalább valami nyoma látható! — Ő ezt is megmentendőnek gondolván, többek közt hozzám is hozta. 'S lám! ezen csekélység mind az, mi rajta az őszállatból fenmaradt: a' fogaknak három üres benyomata, és az egyikben egy körömszemesnyi fogzománczból hozzá tapadó töredékecske. Ez képviselője, a' földgömb' felbomlása' katasztrófhja által a' jövő világ' őslénytaná' számára az Istenhegybe eltemetett, de az ezen világ' úgynevezett „homo sapiens“ tagjai által megsemmisített őszállatnak.

Én benne első rápillantásra pachydermának foglennyomatait látám, sőt a' tisztelt bárónak azonnal megnevezém az állatot, t. i. a' *hornyolt szarutlanócsot*; meghatározván egyszersmind azon lenyomatokban: az *alsó baloldali állkapocsnak negyedik és ötödik egész, és a' hatodik zápfog' egy kis. töredékének lenyomatait*. Ez azonban sokkal tökéletesebben látható íme ezen gypsöntvényen, melyet a' kőbeni foglalenyomatokból eszközlék, 's melly a' sósokúti állkapocsbani megfelelő negyedik, ötödik és hatodik zápfogakkal egészen egyezik (2. tábl. 4. ábrán).

Jóllehet mind azon Akeratherium incisivum csontmaradványok, mellyeket ez alkalommal szerencsém volt felemlíteni vagy be is mutatni Magyarhonból, aránylag azokhoz, minők a' francia- és németországi őslénytani gyűjteményekben díszlegnek, valóságos csekélységek: minthogy azonban alig egy évtized' lefolyta alatt honunkban már is négy külön 's egymástól annyira távol eső helyeken találtattak, világos hirdetői annak, hogy részint magyar földünk, mellynek mélyében olly roppant sok és nevezetes föld-'s őslénytani kincsek rejlenek, képes az Akeratheriumok' maradványaiból is többet, hihetőleg egész csontvázakat is fölmutatni; részint örvendeztető bizonyítványai annak is, hogy a' ha-

zánkban ezelőtt annyira parlagon heverő öslénytan, valamint annak segédeszközei 's emellyüi, jelesen az östárgyaknak szorgalmas kutatása, gyűjtése, megmentése, megismerttetése, ez utolsó évek óta mindinkább fejlődnek, műveltetnek, gyakoroltatnak.

Már e' foglennyomatká' megmentésének is milly szép az eredménye! Vele gyarapodott ismét a' honi palaeontologia. Általa gazdagítottatott a' hornyolt szarullanócz' természetrajza negyedik új lelhely' tudomásával. Nekünk is nyújtott alkalmat arra, hogy az eddig alig neve szerint ismert tudományos tárggyal és nevezetes ösemlőssel ismét jobban ismerkedénk meg.

Hogyha tehát igazán alapítani, öregbítni kívánjuk honunk' serdülő öslénytanát, ha nagyszerűvé, virágzó, oktató, hasznárasztó 's világhírűvé akarjuk tenni öslénytani gyűjteményeinket: kutassunk, gyűjtsünk, szerezzünk, mentsünk számukra annyi tárgyakat, ereklyéket és kincseket, a' mennyit lehet! követvén ebben academiái két tagtársunk, Tasner Antal és b. Eötvös József urak' dicséretes példáit.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 29. 1854. 7 ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: ugyanazok.

— Olvasatott Egyed Antal Itagnak Földvárt május' 28-kán költ levele, melyben jelenti, hogy az academiái pénzalap' nevelésére némelly munkáiból, név szerint Ovid' Készeiből, Pontusi Leveleiből, úgy saját Elegiáiból százszáz példányt ajánl fel: melly becses áldozat köszönettel fogadtatott.

— A' titoknok a' cseh kir. tudós társaság'ól benyújtotta a' következő könyvet: Systematisches u. chronologisches Verzeichniss der Werke der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag, 1854. — Dr. Weitenwebertől, ezen társaság' állandó titoknokától pedig e' két emlékiratot: 1) *Mittheilungen über die Pest zu Prag in den J. 1713—14. Prag, 1852. 4r. 2) *Denkschrift über A. J. Corda's Leben und Wirken. Prag, 1852. 4r. — A' budapesti kerületi helytartóság' alelnöke b. Angusz Antal úr' levele mellett jászvásári orvos Dr. Fétul' küldeményéből két rendbeli moldván orvosi munkát. — *Finály Henrik*től: *A polgár és kereskedő számvetése. Kolosvár, 1853. — *Oltványi Pál*től: *Vegyes házasságok 's az új polgári törvénykönyv. Temesv. 1854. — Végre kötelmi példányokban öt darabot a' pataki főtanodái, 's hármat a' pesti Bucsanszky-féle nyomdából.

KIS GYÜLÉS, JUN. 12. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Balogh r., Hunfalvy, Mátray, Tasner ll. tt. —
Egyéb osztályokból : Császár tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss
Kár. rr. tt. — Csorba, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CSÁSZÁR FERENCZ tt.

az egi érseki lyceum' könyvtárában őrzött *Dante-Codexet* ismertette meg a'
következőkben.

A' tek. academia' titkára *Toldy Ferencz* úr, a' múlt 1853-dik
őszi ülések' egyikében jelentést tevén egi utjáról, többek közt
azon „Dante-Codex“ről is emlékezett, mely az ottani érseki ly-
ceum' könyvtárában őriztetik, 's mellyet e' könyvtár' ritkaságainak
1819-diki névtelen ismertetője a' „Tudományos Gyűjtemény“ben
csupán nevérol hozott fel ¹⁾.

Némelly ügyeim f. évi aprílban engemet szinte Egerbe szó-
lítottván : siettem fenmaradt egypár üres órámat azon codex' átné-
zésére fordítani; mely vizsgálódásom' eredményét, a' tiszt. acade-
mia' engedelmevel, előterjeszteni bátorkodom. — Mentheti az időt,
mellyet ezen előterjesztésem által elrablok, 's az unalmat, mit illy
könyvtári buvárlattal dante-irodalmi szenvedélyemben okozhatok,
azon körülmény, hogy az egi codex, mely magában a' nagy
olasz költő *Dante Alighieri* „Divina Commedia“jának *da Serravallo*
János fermói püspök által a' konstanzi zsinat alatt készí-
tett latin fordítását 's a' *Pokoľ* magyarázatát foglalja, annál érde-
kesebbnek és nevezetesebbnek tekinthető, mivel *Serravallo* püspök'
mai napig kiadatlan ezen latin fordításából a' dante-buvárok előtt
csak egyetlen példány — a' vaticáni — vala ismeretes. A' jeles
német fordító *Kannegiesser* csak *Ronto'* latin fordításáról emlé-
kezvén, úgy látszik, *Serravallo* püspökét nem is ösmerte ²⁾; *Cary*
pedig, a' „Divina Commedia“ angol fordítója ³⁾, és a' nagy tudo-
mányu göttingeni tanár *Blanc*, szinte *egyetlennek* tarták a' vati-

¹⁾ V. ö. *Toldy Ferencztől* : Egi szünnapok, Új M. Múzeum 1853. X. füzet,
az 525. lapon.

²⁾ „Die göttliche Komödie des Dante Alighieri. Aus dem italienischen über-
setzt und erklärt von Karl Ludwig Kannegiesser. Vierte, sehr veränderte
Auflage.“ Leipzig, 1843. Erster Th. lap LVIII.

³⁾ „The Vision; or Hell, Purgatory, and Paradise, of Dante Alighieri.“
Translated by Henry Fr. Cary, a new edition, corrected. London, 1846. 2. l.

cáni példányt ¹⁾. Véleményöket mindketten *Tiraboschi*, az olasz irodalom' történetének nagy érdemű szerzője' nyilatkozatára alapítják, ki tudommal első állítá, hogy az említett vaticáni példány „talán“ egyetlen, melly ezen soha ki nem nyomtatott fordítás- és magyarázatból korunkig fenmaradt ²⁾.

E' tárgyra alább visszatérvén, itt előlegesen csak azt jegyzem meg, hogy bármint legyen is ez : *Tiraboschi*-ből annyit biztosan következtethetünk, hogy *Serravalle* püspök' latin fordításának codexei fölötte ritkák, 's így a' mi egrink bizonyára megérdemli, hogy arról bővebben emlékezzünk.

Külső alakját tekintve, e' codex kis ívrétű kemény papírlevelekre van írva ollyformán, hogy a' papírlevelek közé, minden negyedik után, két-két hártalevél van beillesztve. Egykor nyirkos helyen tarthaták azt, mit a' némelly papírlevelek' felső szögletein látható vízfoltok 's azon körülmény is tanúsít, hogy több helyütt a' nedvesség által megrongált szögletek újabb papírdarabokkal foltozván ki; mi valószínűleg a' könyv' későbbi, sajtolt fejeér bőrbe lett kötésekör történhetett, mikor az talán épen a' megrongált szögletek' lenyesése miatt, nagyon is körülvágatván, nyéré mai kisebb ívrét alakját.

Kivülről a' sarkon e' fölírat olvasható : „*Dante Aldigherii Poemata diversi argumenti*“ ³⁾; mi nyilván mutatja a' könyv' tartalmával ismeretlenségét annak, a' ki írta; mivel a' „*Divina Commedia*“ n' s a' *Pokol*' magyarázatán kívül, sem *Dante*, sem senki más' költeményei e' codexben nem találhatók. — Az ezen fölírat alatt olvasható íme jegyzet : „*Mss. saeculi XV.*“ egyenesen azt látszik igazolni, hogy az egész kézirat csakugyan a' XV. században készült, még pedig — miként a' könyv' első tiszta levelén belül kitett év : „*Ms. anni 1417.*“ mutatja — ép a' fordítás' idejében, 's így talán a' fordító' szeme és felügyelése alatt. Mert, ha fölteszszük is, hogy a' codex másodszor köttetvén, e' szavak annak sarkára és belső levelére e' másodszori — a' leírásnál kétségkívül

¹⁾ Ersch und Gruber, Allg. Encykl. der Wissenschaften und Künste. I. Sect. XXIII. Th. E' czikk alatt : *Dante Allighieri*, a' 72—73. ll.

²⁾ „*Vita di Dante.*“ Ed. Pad. Tom. V. p. 97. így idéz *Blanc*. Én azt a' milánói 1804. kiadásban bírom, 's az idetartozó helyet, ebben, a' LXIII. lapon olvasom.

³⁾ „*Aldigherii Dante*' vegyes tárgyu költeményei.“

jóval későbbi — bekötése után jegyeztettek is föl, teljes bizonyosságot nyújt aziránt a' *Paradiso*' végén álló saját nyilatkozata a' leírónak, melyet alább majd felhozok, 's melyet, noha abban „translatio = fordítás“ említetik, mégis alig lehet magára a' fordításra, hanem igen is a' leírásra kell értenünk; részint, mivel a' három cantica, vagyis az egész „Divina Commedia“ fordítására az ott kitett idő (január—május) még akkor sem képzelhető elégségesnek, ha a' fordító azon négy-öt hónap alatt semmi egyebet nem tett, mint szüntelen a' fordításon dolgozott volna is; részint, mivel a' fordítás' idejét úgy találom följegyezve az ajánlólevélben — 's így bizonyára önmaga a' fordító által — hogy az, 1416. február' 16-ikán kezdődvén, 1417. február' 16-ikán, 's így épen egy év alatt, lön bevégezve. Mihez képest a' mi egri codexünk' írása 1417. januárban, vagyis akkor vette kezdetét, mikor a' fordító a' költeménynyel már egészen készen lehetett, 's csak a' magyarázat' vége felé dolgozott.

Az iránt általában szépnak, 's a' gyakori rövidítések mellett is, könnyen olvashatónak találom. Azonagy kéz vonásai tűnnek föl az egész könyvön; de a' sietés vagy unalom' nyomai, mind a' szöveg' némelly részein, mind különösen a' kezdőbetűk' elhanyagolt kivitelén szinte meglátszanak.

Tartalmát illetőleg, a' legelső két levél kötéskor tisztán hagyatván: ezek' elsejére, mint már említém, a' kézirat' kora: „*Ms. anni 1417.*“ van följegyezve; a' másodikán pedig e' szavak olvashatók: „*Alighierii mors 1321.*“ melly év csakugyan a' nagy költő' halálának éve. Különben a' codexnek czíme nem levén: kezdődik a' hátyára írt ajánlólevéllel *Zsigmond magyar királyhoz*, illyformán:

„*Prologus in qualibet parte libri tnslati.*

Serenissime et invictissime atq. metuendissime Dne. d. Sigismunde dei gratia Romanorum Rex et Cesar semper auguste nec non et Vngarie rex etc. Vestre clementissime et Cesaree majestati omnis sit virtus et omne imperium, omnisq. salus honor et gloria per cuncta vasti orbis spatia uti est bene congruum atq. decens. Quoniam liber poeticus trium Comediarum theologi poete Dantis Aldigherii de Aldigheriis de Florentia valde fortis est et difficilis nimium ad ipsum intelligendum, tm quia est editus in ydiomate vulgari ytalico rithmice perconte plurimum et ornate tum quia est de materia profundissima etc.“

Az ajánlat — vagy, mint már *Tiraboschi* megjegyzé, a' „lunga prefazione“ — két egész sűrűn írt levelet foglalván el, abban kitéve, többek közt, a' fordító' neve, 's a' fordítás' ideje is, melly, mint mondtam, 1416. febr. 16-kától, 1417. febr. 16-káig tartott.

Az ötödik levélen kezdődik a' *Pokol* (*Inferno*) így : „Caplum primū inferni.“ A' fordító t. i. „fejezetnek“ czímezé mindenütt a' canticákat. A' XXV. canticáig egyszerűen a' szám és fejezet van csak kitéve, így : *Secundum Caplm* — „*Tertium Caplm*“ — stb ; a' XXV. felett azonban ekép találtam a' feliratot : „*Incipit Capitulum vicesimumquintum huius inferni*“, melly változatosság' okát egyébben, mint a' fordító' vagy leíró' szeszélyében, nem találhatom. A' XXXIV. vagyis a' *Pokol*' utolsó canticája után áll : „*Explicit infernus. Deo gratias.*“

A' *Vezeklény*' (*Purgatorio*) első lapján így áll a' kezdet : „*Incipit Purgatorium Dantis et primum capitulum eiusdem*“; 's míg a' többi canticák itt is egyszerűen számok szerint jegyeztetnek csak : a' XXXIII. vagy is utolsó felett e' felirat olvasható : „*Incipit Tricesimum tertium Capitulum et ultimum istius purgatorii*“; az e' fejezet' utolsó verse utáni sorban pedig : „*Explicit Purgatorium imaginatorium Dantis.*“ 'S itt az „*imaginatorium*“ szó bizonyosan nincs jelentőség nélkül; mert a' fordító püspök kétségkívül e' szóval akará kifejezni abbeli nézetét, hogy a' katholika egély' tanai sokat máskép tanítanak a' *vezeklényről*, mint a' mikép azt *Dante* „képzelt“ *Vezeklényében* előadá.

A' *Mennyeg* (*Paradiso*) egészen egyszerűen kezdődik : „*Incipit Paradisus. Primum Caplm.*“ Végén azonban a' következő sorok olvashatók : „*Explicit translatio libri Dantis, edita a Rndo patre et Domino fratre Johanne de Serravalle arriminiensi Dno episcopo et principe firmano de ordine minorum assumpto. Principiata de mense Januarii anno Domini milesimo quadringentesimo septimo et completa de mense maji eiusdem anni in civitate Constantiensi Provinciae Moguntinae in partibus Alemanniae vacante sede apostolica et tempore concilii Generalis ibi Constantiae celebrati. Quae translatio fuit compilata et facta ad instantiam Reverendissimorum in Xto patrum et Dnorum Dni Amadei miseracione divina ecclesie Sctae Mariae novae Sacro-Sanctae ac universalis ecclesiae Diaconi Cardinalis de Salutis vulgariter nominati; et Dni Nicholai Bubwig (Carynél : Bubwihj), Dei et apli-*

cae Sedis gratia Bathoniensi et wellensis episcopi necnon et Dni Roberti Halam eiusdem Sedis aplice gratia Saresburgensis eppi, qui ambo sunt de regno Angliae in quo suas sedes habent. Completo libro reddantur gratiae Xto. Amen. Amen. Amen.“

A' költői mű' ezen befejezése után egy egészen üres hártylevél van, mellyre aztán következik a' fönnbbi ajánlólevél *Zsigmond királyhoz*, betűről betűre hasonló ahoz, melly a' könyv' elején olvasható; mi, tekintve a' legitt felhozott zárszavak' utolsót: „*completo libro*“ stb oda látszik mutatni, hogy a' commentár, melly előtt ezen ajánlólevél ismételtetik, eredetileg talán külön kötetben iratván: szinte *Zsigmond királynak* lőn ajánlva.

Magát a' commentárt értekezés előzi meg „*praeambulum*“ ok czíme alatt. Illy „*praeambulum*“ van nyolcz. Az utolsó után szól a' magyarázó *Dante*' származásáról is, illyeténkép: „*Dicitur ergo Dantes auctor noster, Dantes Aldiguerii de Aldigueriis, pater suus fuit magnus utriusque iuris doctor. Notandum, quod haec agnatio de Aldigueriis principaliter fuit de Ferraria. De qua agnatione ferrariensi Dnus Cacciaguida de Florentia habuit unam uxorem, quam duxit Florentiam, ex qua genuit filium, quem vocavit Aldigherium, qui fuit homo magni valoris et magnanimus et habuit altas cervices et fastosas, fuit multum superbus. Iste Dnus Cacciaguida fuit de Frangipanis vel Frangipanibus. Dominus Frangipanis fuit antiqua domus de roma, hic dnus Cacciaguida habuit duos germanos, quorum unus fuit vocatus Elyseus, a quo mutatum fuit nomen de Frangipanis in nomen Elyseorum. Tandem iste Aldigherius fuit tantae voluntatis, quod ipse voluerit domum suam vocari domum de Aldigheriis, sicut adhuc die hodierna vocatur.*“

— A' vélemény, melly e' szavak szerint *Dantét* a' romai Frangepánoktól származtatja, Serravalle püspök' korában már általános lehetett, 's itt sem egyéb, mint kivonatott ismétlése annak, mit a' nagy költő' első életirója, *Boccaccio*, a' „hír' tanuságára“ hivatkozva ¹⁾ már elmondott, de mire nézve biztos alapot a' történeti adatokból felhozni még senki sem tudott.

Ugyan ezen értekezésben a' költő' jellemzését így olvassuk: „*Dantes fuit poeta theologus, et licet Dantes possit variis modis interpretari, ad praesens sufficiat dicere, quod Dantes dicitur*

¹⁾ „Secondo che testimonia la fama“. . . Vita di Dante Alighieri composta da Giovanni Boccaccio. Paris, 1847. lap. III.

quasi dans te ad aliqua; iste auctor Dantes dedit se in juventute omnibus artibus liberalibus studens eos Paduae, Bononiae, demum Oxoniis, et Parisiis, ubi fecit multos actus mirabiles intantum, quod ab aliquibus dicebatur magnus philosophus, ab aliquibus magnus Theologus, ab aliquibus magnus Poeta "stb; mi az „Oxoniis“ szó tekintetéből azért nevezetes, hogy ez az egyetlen hely, melyre némelyek *Danténak* Angolországban volt tartózkodását 's oxfordi tanulmányait építeni szokták.

Az előadottakra következik a' fordító' okoskodása a' „Divina Commediá“nak „*effectiva* — *agens* — és *materialis*“ okáról, egészen scholasticai modorban. Majd átmegy szerző a' *Pokol'* magyarázatára, mely — az egyfolytában írt első három canticát kivéve — szinte fejezetekre van osztva, 's magában foglalja mind a' XXXIV canticát; végén pedig e' szavak olvashatók: „*Explicit ultimum Caplm. tricesimum quartum huius inferni*“; 's ezekkel be van egyzersmind fejezve az egész codex is, mellyben a' *Vezektlény* és *Mennyeg'* commentára nem foglaltatik; mire nézve, hogy teljesebb-e a' vaticáni? meghatározni nem lehet; mert *Tiraboschi*, kire az általam idézett *Cary* és *Blanc* is hivatkoznak, azon codexet maga sem látta, 's vele csupán annak „hosszú előbeszéde“ közöltetett.

A' fönnebb említett „praeambulum“okat és a' commentár' egy pár fejezetét átolvasván, úgy találtam, hogy mind azok, mind ez utóbbi is tisztán és kiválólag egélytani szempontból irattak, 's így valódi műbecscsel nem bírnak, sem műfordításnál nagy hasznót és szolgálatot nem nyújtanának. E' tekintetben sokkal nagyobb becsü maga a' fordítás, mely a' szó' legszorosz értelmében betűszerinti; mi latin, és kivált prózai fordításnál, minő a' jelen, tekintve a' nyelvrokonságot, nem is fölötte nehéz, 's a' célra, mely a' fordító előtt „prologus“a és „praeambulum“aihoz képest állt, legalkalmasabb is; csakhogy itt-ott aztán igen is furcsán hangzik, 's még az eredeti eszmét sem adja vissza.

Kiírtam néhány verset, mellyeket mutatványul felhozni nem lesz fölösleges.

Dell' Inferno. Canto I.

Nel mezzo del cammin di nostra vita,
Mi ritrovai per una selva oscura;
Che la diritta via era smarrita:

Ahi quanto a dir qual era, e cosa dura
 Questa selva selvaggia ed aspra e forte,
 Che nel pensier rinnuova la paura etc.

Caplm primum inferni.

In medio itineris vite nostre
 Repperi me in una silva obscura.
 Cuius recta via erat devia.
 Heu quantum ad dicendum qualis erat est dura
 Ista sylva silvestris et aspera et fortis
 Que in renovatione (*cogitatione helyett*) renovat pavorem.
 etc.

A' Pokol.

Első ének.

Min életünknek pályaközepében
 Homályos erdön történt tévelyegnem,
 Mert a' valódi ösvényt elhibáztam.
 Ah! olly kemény elmondanom: minő volt
 E' sűrű, zordon 's erdőséges erdő,
 Melly gondolatban újra megremegtet; stb.

Canto II.

Lo giorus se n' andava, e l' aer bruno
 Togliere gli animai, che sono'n terra
 Dalle fatiche loro, ed io sol una
 M' apparecchiava a sostener la guerra
 Si del cammino, e si della pietate,
 Che ritrarrà la mente, che non erra.
 O Muse, o alto ingegno or m' aiutaté:
 O mente, ch'è scrvesti cio, ch'io vidi,
 Qui si parrà la tua nobilitate. etc.

Secundum Caplm.

Dies descendebat et aer brunus
 Retrahebat animalia, que sunt in terra
 A laboribus suis, et ego solus unus
 Me preparabam ad sustinendam guerram
 Tam itineris et tam pietatis
 Quod retractabit (?) mens, que non errat.
 O Muse, o altum ingenium, nunc me juvetis,
 O mens, que subscripsisti (?) quid quid vidi,
 Hic apparebit tua nobilitas! etc.

Második ének.

A' nap hanyatlék, 's a' lég' barnasága
 Megszünteté a' földi állatoknak
 Fáralmait: 's csak egymagam valék én,

Ki készülődém harcztát elviselni
Mind a' nagy útnak, mind a' szájalomnak,
Mit téyedéstől ment elmém lerajzol.

Musák, 's te fennész, ah segitsetek most,
O elme, melly azt, mit láték, megírtad,
Itten tűnend ki, milly hü, milly nemes vagy. stb.

Canto. III.

Per me si va nella citta dolente:
Per me si va nell' eterno dolore:
Per me si va tra la perduta gente.
Giustizia mosse 'l uno alto Fattore,
Fecemi la divina Potestate,
La somma Sapienza, e 'l primo Amore.
Dinanzi a me non fur cose create,
Se non eterne, ed io eterno duro:
Lasciate ogni speranza, voi che 'ntrate.
Queste parole di colore oscuro
Vid' io scritte al sommo d' una porta;
Perch' io : maestro i' l senso lor m' e duro; etc.

Tertium Caplm.

Per me itur in civitatem dolentem,
Per me itur in eternum dolorem,
Per me itur intra perditam gentem.
Justitia movit meum altum factorem
Fecit me divina potestas,
Summa sapientia et primus amor.
Ante me non fuerunt res create
Nisi eterne et ego eterna duro
Ponatis omnem spem vos, qui intratis.
Ista verba coloris obscuri
Vidi ego scripta in summo unius porte
Quare ego : magister sensus eorum est mihi durus; etc.

Harmadik ének.

Énrajtam át az út a' bús hazába,
Énrajtam át a' végtelen kinokhoz,
Énrajtam át a' kárhozott sereghez
Nagy alkotómat igazság vezérlé,
Isten' hatalma, legfőbb bölcsesége
'S első szerelme épített föl engem.
Nem volt előttem semmi tárgy teremve,
Csupán örök volt, 's én örökre tartok,
Ki rajtam átlépsz : hagyj föl a' reménnyel.

Sötét színekkel ímezen ígéket
 Látám fölírva egy kapúnak ormán,
 Miért én, mester, értelmök' keménylem; stb.

Del Purgatorio. Canto I.

Per correr miglior acqua alza le vele
 Omni la navicella del mio ingegno,
 Che lascia dietro a se mar sì crudele.
 E canterò di quel secondo regno,
 Ove l' umano spirito si purga
 E di salire al Ciel diventa degno; etc.

Purgatorii primum Caplm.

Propter currere meliorem aquam elevat vela
 Admodo (?) navicula mei ingenii,
 Que dimittit (?) retro se mare tam crudele.
 Et cantabo de illo secundo regno
 Ubi humanus spiritus purgatur
 Et ascendit (így) in coelum devenit dignus; etc.

A' Vezeklény.

Első ének.

Felvonja vásznát, kedvezőbb vizekre
 Futandó immár elmém kis hajója,
 Melly olyl kegyetlen tengert hagy nyomában.
 'S éneklek ama' második hazáról,
 Hol tisztulásban lelke embereknek
 'S az égbe szállni válik érdemessé; stb.

Del Paradiso. Canto I.

La gloria di colui, che tutto muove,
 Per l' universo penetra e risplende
 In una parte più, e meno altrove; etc.

Paradisi primum caplm.

Gloria illius, qui totum movet
 Per universum penetrat et resplendet
 In una parte plus et minus alibi; etc.

A' Mennyei.

Első ének.

Annak, ki mindent mozgat, glóriája
 Áthatja a' nagy mindenséget 's fénylik
 Egy részen inkább, másutt meg kevésbé; stb.

És most visszatérve azon becsre, melyet codexünknek, tartalmán kívül, ritkasága is nyújt, illő felhoznom *Tiraboschi*' szavait, mellyeket Serravalle püspök' ezen latin fordításáról mond: „A'

munka — így szól a jeles történetíró — sohasem volt kinyomtatva, 's csak fölötte kevesen ismerik azt; 's *talán* „egyetlen“ példány az, melly a' *Capponi*, most *vaticáni* könyvtárban őriztetik, mellyből kaptam a' hosszú előbeszédet (ajánlólevelet), stb. 1).

Utána indultak *Blanc* és *Cary*; amaz így írván: „A' XV. századból, nyomatlan munkákból, csak a' következő három ismeretes: 1) *Fra Stefano* bolognai domonkos-szerzetesé, ki a' „Divina Commedia“t 1408-ban sorokközli és lapszéli jegyzetekkel kísérte. 2) *Giovanni da Serravalle*, fermói püspök, a' konstanczi zsinat alatt 1416. febr. 16-kától, 1417. febr. 16-káig, a' „Divina Commedia“nak latin fordítását és magyarázatát írta meg Saluzzói Amade bíbornok, és Babwich (Bubwith) Miklós bathi, és Halm (Halam) Róbert salisburyi angol püspökök' kérelmére; e' munkának *talán egyetlen* fennmaradt kézírata a' vaticáni könyvtárban találattik. 3) *Francesco Filelfo*, ki *Dantét* Florenczben nyilvánosan magyarázta, stb.“ 2)

Cary, a' „Divina Commedia“ angol fordítója szinte fölemlíti *Serravalle* e' művét, hanem a' *vaticáni* „egyetlen“ példányt illetőleg megjegyzi: „Hajlandó volnék valószínűnek sejtteni több példányok' létezését ez országban (t. i. Angliában). *Stillingfleet*, „*Origines sacrae*“ czímű munkájában, kétszer idéz a' *Mennyeg'* helyeiből „latin fordításban“ ('s csakugyan latin próza), mellyet, mint a' tudós püspök mondja, F. S. készíte 3). De a' nélkül, hogy

1) *Vita di Dante*, a' már id. helyen: „L' opera non e mai stata stampata, ed è nota a pochissimi; ed è forse unico l' esemplare che se ne conserva nella Capponiana ora Vaticana, da cui io ho avuta copia della lunga prefazione...“

2) *Ersch és Grubernél*, a' már id. helyen: „Aus dem 15. Jahrhundert kennt man von ungedruckten Arbeiten nur folgende drey: 1) *Fra Stefano*, ein Dominikaner zu Bologna, welcher im Jahre 1408, die *Divina Comm.* mit lateinischen Interlinear- und Marginal-Glossen begleitete. 2) *Giovanni da Serravalle*, Bischof von Fermo, schrieb auf dem kostnitzer Consilium, vom 1-ten Februar 1416. bis zum 16-ten Februar 1417. eine lateinische Übersetzung und einen Commentar zur *Div. Comm.* auf Bitten des Cardinals Amadeo di Saluzzo, und der engländischen Bischöfe Nicolaus Babwich (?) von Bath und Robert Halm (?) von Salisbury; das *vielleicht* „einzige“ erhaltene Manuscript dieser Arbeit befindet sich in der Vaticana. 3) *Francesco Filelfo*, welcher den *Dante* öffentlich in Florenz erklärte stb.

3) „The Vision“ stb, az idézett helyen: „I would suggest the probability of others existing in this country. *Stillingfleet*, in the „*Origines Sacrae*“ twice quotes passages from the *Paradiso* „rendered into Latin“ (and it is latin prose) as that learned bishop says „by F. S.“

tagadni akarnám avagy bátorkodnám a' Serravallei codex egy vagy több példányainak létezését Angliában : épen ezen jegyzetéből látom, hogy gyanítása itt nem alapos. Az „F. S.“ által készített fordítás ugyanis, melyből Stillingfleet idéze, nem Serravalle püspöké, hanem inkább „Fra Steffano“é lehetett, ki mint főnnebb *Blancból* láttuk, 1408-ban kísérté a' „Div. Commediá“t sorokközti és lapszéeli glosszákkal.“

Ezekhez képest tagadhatatlan, hogy a' mi egri „Dante-codex“ünk nemében mindig nagybecsű ritkaságnak marad.

Fölötte érdekes volna megállapíthatnunk : *mikor és ki* által került e' codex hazánkba, 's különösen az egri lyceumi könyvtárba? Azonban ide vonatkozó adatok' nyomára nem találhatván, megvallom, még csak gyanítani is alig merek. Azt, hogy e' példány az volna, mely talán Zsigmond királynak maga a' fordító által, ajánlatához képest, bemutatott, épen nem bátorkodnám állítani; mert arra, hogy illy fejedelemnek átnyujtassék, igen szegénynek találom mind a' kezdőbetűk kivitele körüli pongyolaságot, mind a' papírlevelek' használatát is. Valóbbszínű, hogy hazánk valamelyik lelkes főpapja iratá, vagy hogy gróf *Esterházy Károly* egri püspök, a' nagyszerű lyceum és könyvtárának halhatlan alapítója, a' már kész codexet, tartalma' becsénél 's ritkaságánál fogva, megszerezvén : telepítette át hazánkba. — A' codexen magán semmi jegyzet, sem a' könyvtár buzgó örétől, *Albert Ferencz* úrtól, felvilágosítást e' részben nem nyerhettem.

A' *titoknok* itt azon véleményét fejezte ki, hogy valamint a' többi külföldi, általa „*Egri Szünnapok*“ című czikkelyében megismertetteket, úgy ezt a' codexet is néhai gr. Esterházy Károly egri püspök szerezte meg.

— Következett

SZABÓ ISTVÁN lt.

illy című nyelvtudományi értekezésének : „*Prometheus' gyűrűje*“ olvastatása Hunfalvy Pál lt által.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— *Nyelvkönyvek.* — Magyar és német *Szótan és Mondattan* gyakorlati szempontból szerk. *Melczer Lajos* a pesti ev.

gymn. egyik tanára. Harmadik kiadás. (Magyar és német). Pest, 1853. nyom. Kozma. 8r. 88 lap.

Írás és mindennapi társalkodásban előforduló *Idegen-Szavakat magyarázó Kézikönyv*. Legjelesb kútfők után szerkeszté Forstinger János. Pest, Müller Gyula saj. 1854. 32r. 1088. hasáb. füzve 2 ft.

— Egyéb tankönyvek. — *Bölcsészettan*. Második kötet. *Gondolkodástan*, mint előkészítő tudomány a Bölcsészettanhoz. A felgymnásiumok számára írta Wurga János. Kecskemét, Szilády bet. 1854. 8r. 75 l. füzve 30 kr. (Az első kötet, mely a Tapasztalati lélektant tartalmazza, 40 kr.)

Földrajzi Vezérfonal. Két tanfolyamban a cs. kir. osztrák algymn. és alrealiskolák számára írta Bellinger J., ford. Fényes Elek. Pest, 1854. Heckenast tulajdona. 8r. 80 lap.

Kis Iskolai Földirat, különös tekintettel az Ausztriai Császárságra, rövid vázlatával a bibliai földiratrak Kuttner Sándor által. Pest, Lampel Robert sajátja. k8r. 84 lap.

Föld- és Természetrajz népiskolák számára. Kiadta Jánosi Ferenc tanár. Második megjobb. kiadás. Pest, 1854. Heckenast tul. 8r. 151 lap.

Népiskolai Könyvtár II. III. IV. kötet. Sárospatak, a főiskola bet. és költs. 1854. n8r., ily külön címek alatt: *Erkölcsei és Vallásos Olvasókönyv*. 63 l. kötetlen 6 kr. — *Világ- és földismeret*. 96 l. kötetl. 8 kr. — *Természetrajz* 160 l. 16 kr. (E tanmódszerűleg szerkesztett könyvecskék szerzője Hegedűs László).

Elemi Mennyiségtan. Felgymnásiumi és magántanulók számára. Írta Theodorovics Anasztáz (Tomori), okleveles mérnök és mennyiségtan tanára a körösi nagy gymn. Pest, 1854. nyom. Landerer és Heckenast. 8r. Első füzet 80 l.

Tanítók és Anyák könyve. Riemann után fordít. Szeberényi Lajos. Szarvas, nyomt. Réthy. 1854. 8r. 36 l. füzve 10 kr. (Edelmann Károlynál Pesten).

— Ifjúsági iratok. — *Illendőségtan*, vagyis a mívelt és jó erkölcsű magaviselet szabályai. Toldalékul életre hasznos tanuságok gyűjteménye. Írta Sasku Károly. Pest, 1854. Kiadja Heckenast. 16r. VIII. és 415 l.

Ifjúsági Iratok. Kiadja a *Szent-István-Társulat*. I. füzet: *Szent Miklós napja*. Írta F. L. Franciából, a negyedik kiadás után

ford. Alvinczi Ferenc. Pest, 1854. nyomt. Lukács. k12r. 149 l. — II. füzet, *Pali és Gyuri*, vagy a keresztyén szeretet és szigorúság. Irta F. L. Franciából az ötödik kiadás után ford. Alvinczi. Ugyan ott. 147 lap.

Bármi különösnek tessék, de gyermekek ítéletére hivatkozva a legbuzgóbban ajánljuk e kötetkéket, miknél a Szent-István-Társulat egy-egy üdvösebb, egy-egy kiáltóbb szükségét pótló, vállalatot nem kezdhetett.

— *Történet s r o k o n.* — *Egyetemes Történelem*, melyet érettebb ifjak és olvasók számára írt *Maár Bonifác* stb Győr, 1854. n8r. 417—560 l. füzve 48 kr.

E füzet a görögök történetének szinte egész negyedik időszakát hozza, a perzsa háborúktól a szövetségesekkel háborúig. Itt megszakaszlván szerző a historia fonalát, mielőtt a chaëroni utközethez érne, a görög vallást és művészetet kezdi tárgyalni, s itt a *képző* művészetet a *szép* művészetektől megkülönbözteti.

A Világtörténet zsebben. Irta *Helfy Ignác*. Pest, Müller Emíl sajátja. 1854. 32r. füzve 50 kr.

Magyarország Története az olvasó közönség számára. Irta *Pálkövi (Palkovics) Antal*. II. kötet. 1527—1606. Sárospatak, a főisk. bet. 1854. n8r. 376 l.

Magyar és Erdélyország képekben. Harmadik kötet. Kiadják és szerkesztik *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre*. Pest, 1854. Emich nyomd. 4r. 140 l. 41 nagyobb-kisebb, fa- s kömetszetű képpel, s 12 arcképpel. füzve 3 ft.

Mint mindig, úgy most is, buzgón ajánljuk ez eleget dicsért, de érdeméhez képest mind eddig tétlleg eléggé nem pártolt vállalatot. Mi az az ezer előfizető egy, minden magyart legbensőbb valójában érdeklő könyvnél? A nemzet múltjában él, és csak úgy lesz jövődjé, ha abból tudja színi fenmaradása nedveit. A jelen kötet is gazdag ez életnedvekben. Mert néhány természet- és műrajzi, úgy archaeologiai érdekes cikkein kívül minden a mit közöl, vidékek, várak ismertetései s életrajzok, át vannak szöve történelmi, hol emelő, hol szomorító, de mindig vonzó, mindig tanulságos, részletekkel; ehez véve az ethnographiai, statistikai, műveltségtörténeti számos adatokat, azt egyesíti magában e könyv, mi ama minden tekintetben egyedül üdvezítő gyakorlati tétel valóítására vezet: Ismerd meg magadat: t. i. magadat mint magyart.

Ebben benfoglaltatik a haza is, s ki ezt ismeri, szereti is, és ki szereti, nem mulasztandja el annak érdekét, közvetve vagy közvetlenül, tág vagy szűk köréhez képest előmozdítani. Ily munkák olvasása minden izgató beszédek és vezércikkeknél hathatósban mozdítják elő a munkás hazafiságot.

Az Orosz-török háború, történeti jegyzetekkel, okiratokkal, a szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és útközeti térképekkel felvilágosítva. Szerkeszti *Fényes Elek*. Pest, 1854. Heckenast. n8r. 1—4-dik füzet. 1—192 l.

Hírlapszótár az orosz-török viszály előidézte háborúnak magyarázatára. Betürendbe szerkesztett segédkönyv hírlapolvasók számára. Németből. Pest, 1854. Edelmann Károly saj. n8r. 154 l.

Úti Jegyzetek Nyugoteurópa fővárosaiban 1852—3-ból. Írták *Hámos Gusztáv* és *Kubinyi Lajos*. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya. k8r. 187 l. füzve 1 ft 40 kr.

— *Törvénytudomány.* — *Új Törvénytár*, utasító s felvilágosító jegyzetekkel. Szerk. több pesti jogtudós. Nyolcadik kötet: *Az Ausztriai császárság számára . . . kihirdetett Büntető Perrendtartás magyarázata . . .* írta *Csatskó Imre*. Második rész. Pest, 1854. kiadja Heckenast G. k8r. 228 l.

Magyarországra alkalmazott *Osztrák Polgári Törvény* kérdések és feleletekben előadva. Acsádi *Acsády Sándor* által. Budán, 1854. Bagó bet. 8r. 254 l.

Az Ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. novemb. legf. nyiltparancs ismertetése s magyarázata. Második átdolgozott s bővített kiadás. Írta *Tóth Lőrinc*. Pest, 1854. Heckenast. n8r. 174 l. füzve 1 ft 20 kr.

Örökösödés az ausztriai általános Polgári Törvénykönyv szerint, nevezetesen végrendeletekről, törvényes örökösödésről és a hagyatékok tárgyalásáról, örökösödésrendi táblával s irománypéldákkal. Írta *Tóth Lőrinc*, m. acad. t. Pesten, 1854. Heckenast saj. 8r. VIII. és 300 l. füzve 1 ft 30 kr.

Közönséges Ausztriai Váltórendszabály és váltótörvénykezési eljárás. Szerzé *Szinováczy György*, cs. k. váltóbíró Pozsonyban. (M. és ném.). Pozsony, 1854. a szerző saj. Wigand bet. 8r. 247 l.

A közönséges Váltórendszabály Alapvonalai, váltójogi alaptannal együtt. Írta *Fogarasi János*. Pest, 1854. Trattner betűivel 8r. 20 lap.

Az Árvaügyek s azok gyakorlati vezetésének módja a m. kormányrendeletek s legújabb törvényekre alapítva, közhasználatul írta *Szobovits Ferdinánd*. Nagy-Kanizsa, 1854. Markbreiter gyorsrajtóján. 8r. I. köt. 141 l. II. köt. 148 l. és táblák, meg egy Függelék III lap. Ára 3 fr. 30 kr.

Eljárások s Okiratok elemzése törvénykezési kiküldöttségben helységbírák számára. Szerk. *Györök György*. Pest, Kozma bet. 1853. n8r. 90 l.

A Helység Jegyzője, hivatásában mint a község hivatalnoka s tanácsadója. *Hahn Mihály* Pest-Pilis megyei hatóság cs. kir. aladófelügyelőjétől. (Magyar és német nyelven). Pest, 1854. k8r. 439 lap.

— Szám- és Természettudományok. — *A polgár és kereskedő Számvetése*. Elméleti és gyakorlati kézikönyv, ok-szerű számismeretek terjesztésére. Irta és a jelen idő szükségéhez alkalmazta *Finály Henrik Lajos*, magán tanító. Kolosvár, özv. Barráné és Stein tulaj. 1853. n8r. VI. és 233 l. s egy ívnyi tábla.

Természettani Földrajz, kapcsolatban a földismével, kövülettannal s a föld termékei elterjedésével. Irta *Schirckhuber Mór*ice kegyesrendi tanár. A szövegbe nyomott 24 (igen díszes) fametszvénynyel. Pest, 1853. Kozma bet. 8r. IV és 100 lap. füzve 36 kr.

Vezérkönyv a Növénytan tanítása és tanulására. Tanítók s öntanulók számára *Lüben* után készítette *Gönczi Pál*. IV. folyam. Pest, 1854. Müller bet. n8r. 351—475 és III lap. füzve 50 kr.

E füzettel, mely a *növénytermészettant*, ú. m. a növénybonctant, vegytant és élettant, továbbá magyar-latin-német műszótárt és bő mutatót tartalmaz, ezen módszerével és anyagi tartalmával kitűnő jelességű tankönyv be van fejezve. Ez jelenleg azon egyetlen könyv irodalmunkban, melyet a növénytan ujoncainak minden tekintetben ajánlhatni.

Mezei Gazda népszerű gyám és vezérkönyve... írta *Galgóczi Károly*. Harmadik kötet. Pest, 1854. Kiadja Heckenast. k8r. 96 l.

Kertészet kézikönyve. Tüzetes utasítás a konyhakertészet, virágmivelés és gyümölcsstenyésztés körében. A legújabb kútfők után írta *Galgóczi Károly*. Pest, 1854. kiadja Heckenast. 8r. 256 lap. füzve 48 kr.

Vadászok Könyve. *Hicover* után *Szalbek György*. Pest, 1854. kiadja Számvald Gyula. Emich G. bizománya. k8r. (10 és) 120 l.

— Eg ély. — *A katholika Religio tankönyve. Martin Konrád*, theologia rendes tanára s a bonni kathol. theologiai intézet igazgatója után német eredetiből fordította *Mester István*, egri megyei áldozó pap, sajóvámosi plébános. I. kötet. Kiadja a *Szent-István-Társulat*. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Egerben, 1854. Az érseki lyceumi gyorsajtón Sr. 431 lap.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXV. *Cserével vegyes adománynak egyik (ritka) példája.* — I. Nos Conventus Monasterii S. Salvatoris de Kapornuk, omnibus Christi fidelibus quibus praesentes ostendentur volumus fieri manifestum, quod cum secundum continentiam priorum litterarum nostrarum exinde confectarum, Joannes filius Pauli, et Joannes filius Bartholomaei, ac Alexander filius Budur nobiles de Bogud ab una parte, et magister Andreas filius Emerici de Kald, pro domina consorte sua Bosou vocata, ac Michaelae filio eiusdem dominae de priori marito suo progenito, cum litteris procuratoriis honorabilis capituli de ferreo castro, ab altera Sabbato proximo post quindenas festivitatis Corporis Christi cum homine nostro conventuali adducto, ad faciem praetitulatae terrae, inter possessionem praedictam Bogud et possessionem Vythned existentem, super qua iurgium litis et materia quaestionis diucius disceptata exstiterat inter ipsos, accedere debuissent, et ipsam terram, juxta seriem et continentiam litterarum privilegialium dicti Capituli Castri ferrei reambulando, metas ejusdem inveteratas et abolitas renovare, et ab invicem disjungere seu separare. Tandem die praefixo, ad instantiam et petitionem partium, virum religiosum et idoneum, fratrem Benedictum custodem ecclesiae nostrae praedictae, ad praemissum negotium peragendum duximus transmittendum. Qui quidem demum cum praedictis nobilibus utriusque partis, remeando, nobis retulit, ut metas ipsius praetitulatae terrae hoc ordine seu modo, distinxissent, scilicet prima meta secundum situm et ritum privilegii praedicti incipit juxta rivulum Pogag vocatum circa puteum in primo feneto existentem, a parte meridionali circa villam Vythned praedictam, ubi sunt positaе duae metae terreae, deinde parum pertendit ad occidentem, et juxta viam sunt situatae duae metae terreae, ab hinc iterum ad occidentem in longitudine unius iugeris terrae circa virgultum sunt erectae similiter duae metae terreae, adhuc ad partem occidentalem progrediendo pervenit ad duas metas terreas antiquas, quas Joannes filius Pauli praedictus sorte sibi cedente inter ipsos imposite, fide sua mediante, asseruit esse metas possessionis eorundem haereditariae inter quas duae novae terrae, erectae per ipsos exstiterunt, deinde transit in virgultum versus eandem plagam occidentalem similiter ad duas metas terreas, abhinc pergit adhuc ad occidentem ad duas metas terreas similiter de novo cumulas, deinde venit in fluvium Surkádpathaka vocatum

iuxta arborem *Iharfa* vulgariter nuncupatam, et ibi terminatur. Per quas quidem metas praefata possessio Bogud separando a parte meridionali remanebit nobilibus de Bogud supradictis et eorum successoribus, possessio vero *Vythned* a parte aquilonis jurisdictioni dominae antedictae et filii sui praedicti subiacebit perpetuo possidenda, quin imo et utrique parti percursus et distinctiones earundem metarum possessiones praehabitaе exstiterunt perpetualiter devolutae partibus ratione praemissorum perpetuum silentium imponendo. Propterea propositum et relatum concorditer exstitit per eosdem super universis causis et earum articulis hinc et inde attentis inter ipsos motis suscitatis et exortis ratione possessionis iudiciorum vel quarumlibet injuriarum illationem usque modo in plenam formam pacis et concordiae unionem perpetuam devenisse mutua vicissitudine omnes causas inter ipsos habitas sopitas et penitus sedatas relinquendo, ita ut neutri partium super actis iam praeteritis contra partem alteram suscitare valeat materiam quaestionis seu litis temporis in processu. In cuius rei memoriam perpetuaeque firmitatis stabilitatem partibus nostras litteras concessimus pendenti nostro sigillo roboratas. Datum feria Sexta proxima ante festum nativitatis beati Joannis baptis. Anno Dni M. CCC. XXX. quarto.

Hosszukás keskeny szelet hártýára csinosan van írva ez okmány. A pecsét sárgás viaszból van, olvashatlan betűkkel, s ösméretlen alakkal három részre törve; a széllel eséstől csak a belé öntött zold-vörös színű selyem fonaték tartja össze. — Külirata: Metalis reambulatio in Anno 1334. inter possessionem Bogud, et Vityned peracta.

II. Bela Dei gratia Hungariae Dalmatiae Croatiae Ramae Serviae Galliciae Lodomeriae Cumaniaeque Rex. Omnibus Christi fidelibus salutem in omnium Salvatore. Circumspectio Regum nobilis sic cavet subditorum injuriis, ut in negotiis eorum quibuslibet, juris, et aequitatis tramitem non excedat. Proinde ad universorum, tam praesentium, quam posterorum notitiam harum serie volumus pervenire. Quod cum Thomas Comes de Lipto, et Madach, ac Thobias uterini fratres sui, quamdam terram *Rachic* nomine in Comitatu *Nitriensi* sitam, super quam aliquando fuerant duae villae, ex donatione patris nostri felicitis recordationis *Andreae Regis*, meritis eorum poscentibus possedissent, quia tamen eadem terra *Rachic* dilecto et fideli nostro *Mathaeo Magistro* bonae memoriae placuit habenda, idem nostrae Celsitudini supplicavit humiliter et instanter, ut ipsam sibi conferre ex benignitate nostrae gratiae dignemur, cujus petitionibus acquiescentes de bona voluntate praefati Thomae, et fratrum suorum praedictorum dicta terra ab eis recepta, *Mathaeo magistro* contulimus perpetuo possidendam, in concambium autem memoratae terrae *Rachic* alias terras scilicet *Aszlár* nomine in Comitatu *Neogradiensi*, quae quondam fuerat *Udvarnicorum* nostrorum, et quamdam particulam *Castrensi* aequivalentes ipsorum terrae in omnibus eidem Thomae, et fratribus suis per *Mikou* Comitem de *Zolum* fidelem nostrum sub eisdem metis, et terminis, sicut ipsas dictum castrum dignoscitur possedissee, fecimus assignari, adjicientes, quod eadem cum terra *Udvarnicorum* fuerint, et *Castrensi*, ne ipsi vel eorum posteritates praetextu ipsarum terrarum conditionem inferiorem contrahere valeant tempore successivo, in conditione eorum, qua nobis esse obnoxii dignoscuntur ipsos volumus, et decernimus remanere, praesertim cum bonum statum subdi-

torum nostrorum non solum inviolabilem observare, verum etiam in melius mutare favore regio affectemus. Ut autem praedictarum terrarum cambium robur obtineat firmitatis perpetuae, nec processu temporis possit in irritum renovari: praedictis Thomae et fratribus Madach ac Thobiae praesentes cessimus litteras, et haeredibus eorumque haeredum successoribus sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum anno incarnationis dominicae 1249 decimo Kalendas Augusti: —: — Regni autem nostri quartodecimo: —: —: —: —

Fél ivnyi hártýára csinos kerekded betűkkel levén írva ez okmány, szemet gyönyörködtető betűi annyi idő óta szépen megtartották eredetiségöket. A függő pecsét hiányzik; csak a lila és sárga selyemszálak kuszálva lógnak rajta.

Babóth Sopron vármegyei helység ládájában levő eredetiekből közli

Zerpák Antal, kapuvári plébános.

XXVI. Egy érdekes összeírás a XVII. század közepéről. — Anno Domini 1659. die 22. Mensis Septembris Consignatio et Registratura rerum mobilium simul et pecuniae paratae, per Magnificum Dominum Sigismundum Melith de Briber familiae Beczki extradatarum coram infrascriptis personis perceptarum. — Egy Jaspisos Türkese pallos. Egy veres bársonyos Türkese kard. Egy veres bársonyos türkese kard. Egy veres bársonyos pallos egy néhány türkese benne. Egy fekete czapas aranyas hegyes tör. Egy fekete czapas ezüstös pallos. Egy aranyas türkese bot. Egy koczkas aranyas fekete szügyelöstül. Egy keskeny aranyas fekete szügyelöstül. Egy pikkeles ezüstös kantar szügyelöstül. Egy par ezüsttel boretot kengyel. Negy egy forma ezüst csesze hat szegű. Negy kis ezüst Tál harma viraghos. Egy előregh Selleghe fehér, másik is kisebb fehér Selleghe. Kilenccz ezüst aranyas czapa pohar. Harom czapa pohar ezüst, az szeli aranyas. Egy ezüst gyertya tartó. Egy ezüst tanyer. Egy előregh fedeletlen aranyas kupa. Egy Fileki gomb. Egy előregh fedeletlen kupa aranyas. Egy fedeletlen kis kupa aranyas. Egy romlot fedeletlen aranyas kupa. Egy sima aranyas pohar. Egy veritekes aranyas pohar. Mas egy aranyas veritekes pohar. Egy labas fedeles aranyas pohar. Egy szerezsen díó pohar labas aranyas. Harom aranyas pohar. Harom romlot aranyas pohar fedel. Harom kanal es harom villa. Egy romlot Soo tartó. Egy mosdo medenczestül aranyas. Egy aranyas leány pohar. Egy gallya aranyas pohar. Egy oláh aranyas szelű poharka. Egy kis Talpas kopot poharka. Egy fekete bársony palast gyöngy viragh rajta 138. Egy veres bársony Scophiummal veret Czafragh. Egy veret arany Tál. Egy kek granat mente Terczen allával bellet. Egy vont arany szoknya. Egy kek granat mente nestel bellet. Egy veres bojtos bársonyal bellet fekete suba. Tizen ket ezüst aranyas. Egy Terczenalla nyári kesztyű. Egy darab kek Terczenalla szoknyához való. Egy rubintos gyemantos gyöngyös nyakra való. Egy fekete zomanczos gyemantos arany viragh. Egy rubintos gyemantos arany függő. Egy arany függő Thelegdi Pal s Vardai Katha neve rajta. Egy kis gyemantos függő. Egy rubintos Nasfa. Egy nyakban veteő arany lancz husz rubint, s husz gyöngy boghlar. Egy arany lancz huszon negy arany gombból allo gyöngyös. Egy arany Eő. Egy kis arany lancz. Egy arany szemes nyakra való gyöngyös. Egy rubintos

fűben való tű függöstül. Egy rubintos gyöngyös parta. Egy gyöngyös boghlaros fűkötő. Egy köves gyöngyes koszoró. Egy arany pesma szaghló. Egy fűzöt Csomo Gyöngy apro szerű. Egy par gyöngyös Taszli. Egy fel arany perecz. Egy gyöngyös galler. Egy kis Iskatulyaban három Gyűrű arany, egyikben Saffir, masikban gyemant, harmadikban veres peczet nyomo kü. Egy fejer Zomanczos arany szek fű. Egy veres barsonyos varro ladaczka, a kiben arany mivek vadnak. Egy kek Terczenalla Lant uj. Egy fekete belletlen nyari palast. Egy viraghos tafota nyari palast. Egy veres selyem also ingh val. Egy veres barsony csipkes kesztyű. Egy merczin barsony gyöngyös kesztyű. Egy veres skatulyaban három csipkeből allo fodor, negyediken egy nehany gyöngy rajta fatyolbol valo. Egy fekete gubas barsonyal bellet Fekete barsony kis Suba arany premes. Egy fekete premes negyes köteses korczovágy. Egy kiraly szín sima barsony szoknya aranyas csipkes. Egy veres Terczenalla szoknya csipkek egy sorral rajta. Egy Tenger szín habos tafota szoknya. Egy fejer fatyol elő köteő. Egy aranyas Tükör. Egy veres Selyem sinor üü.

Mind ezek az marhak vadnak egy nagy eöreg h zöld Ladaban Egy szederjes Terczenallaval.

Masodik Bűrös Ladaban.

Az mely arolekos res mobilisseket Melit György eo Ngha Beczki Susanának adot, azoknak szama.

Egy kek Terczenalla szoknya. Egy viseltes Teczin vont arany vál kapczok rajta ezüstösök. Egy köteses szőr selyem csipkes fejer fatyol elő ruha. Egy vekony patyolat elő ruha köteses, körül csipke rajta. Egy gylolz elő ruha. Harom patyolat ingh val. Egy veres karmasin varrot czipelyüs. Egy fekete csipke galler. Egy szőr selyem Taszli körül csipkes. Egy Teczin barsony sima parta rubintos boghlar kilencz rajta, mindenikben egy egy rubint. Eöreg h szem gyöngy kilencz apro gyöngyel csinalt haj fonojan három eöreg h boghlar, egy egy eöreg h tabla rubint benne. Ket rubint nélkül valo arany boghlar haj fonoja közepiben, hat Esses arany boghlar, mindenikben egy egy arany, s egy egy rubint.

Ezek az res mobilisiken kívül kesz penzt attanak :

Aranyat Nro. 1484.

Tallert Nro. 1018.

Poltura penzt. flor. 1727. 65.

Totalis summa facit flor. 8902. 45.

Egy sorban spanyol viaszra nyomott petsét

Coram me Nicolao Leozi Judlium Cottus de Szabolcz. m. p

Coram me Francisco Petri Jur. Assessore ejusdem Cottus.

Coram me Georgio Horvat Jur. Assessore ejusdem Cottus
de Szabolcz. m. p.

Az eredetiből közli

Podhradczy József.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (Julius).

Ha valami képes jellemezni embereinknek sajnálandó kiskorúságát, úgy azon körülmény az, hogy mihelyt valami visszaélést, balfogást, hiányt fel-

említő cikk bárhol megjelen, azonnal csak azt kutatják, ki írta! Mit írt? jól írt-e? igazat írt-e? mindezek mellékes kérdések azon személyes fő kérdés mellett. S ha kisütik aztán az író kilétét, elkezdődnek a magyarázatások ennek feltölt személyes indokok szerint. „Természetes, hogy Y. versei felől nem nyilatkozott kedvezőleg, mert hiszen Y. vetélytársával barátkozik, vagy ő maga vetélytársa neki, vagy Y. egyszer gorombán szólott hozzá a színházban“ stb, s még valami ezer vagy... Ha Kölcsy azt mondá:

„Jaj nekem s jaj annak, a ki engem
Verset írni bűmra megtanított“;

úgy a szegény bíráló csekély változtatással még inkább elmondhatja:

„Jaj nekem s jaj annak, a ki engem
Versről írni bűmra megtanított!“

Hanem akár versről írjon, akár egyébről, bizonyos lehet benne, hogy lehetőleg — betörik a fejét. Mi a lapokról mondogatjuk el havonként szerény észrevételeinket, melyek bizony-bizony inkább túlszelideknek, mint szigorúaknak mondhatók, s mennyi szép címmel — névtelenségünk fejében kiosztottakkal — gondolják állításainkat megcáfolni. Hátha tudnák kilétünket! Istenem, hiszen a jó urak nem is ohajtának semmit oly forrón, mint ezt. Mi mély kombinációknak eresztették fejüket, ráadták magokat hasonszenvi sejtésekre, talán még a kéziratot is megkaparították a nyomdában, csakhogy megismerjék ezt a gonosztevőt. A gyanítások tere is természetesen megnépesült. „Nem írhatja senki más, mint Tóth Lőrinc“, mondák némelyek. „Bizonyosan Greguss írja“, mondák mások. „Hátha többen vagy Toldy maga?“ tépelődének még néhányan. És így tovább. Ha gondolnók, hogy a nevezett tisztelt urak bántva érzik magokat ezen, többnyire szóbeszédben előforduló, de célzatosan már folyóíratilag is kijelentett gyanítások által, szívesen elhárítanók rólok az ártatlan gyanút és — miért ne? — szükség esetében magunkat is megneveznök; — minthogy azonban a nevezetteknek, ha bántja őket a ráfogás, ugysis szabadságukban áll bármikor nyilatkozatot tenni a ráfogás eloszlatása végett; s minthogy névtelenségünkben maradvá, legalább személyes indokokat nem tolhatnak alá észrevételeinknek: inkább csak leeresztetten hagyjuk sisasunkat, s ki nem mondjuk a nevet, melyen az emberi társaságban szólíttatni szoktunk. Elhallgatjuk nevünket annyival inkább, mert nem tartozunk azon tekintélyesek közé, kik csak nevök súlyával is lebillenteni képesek a különben üres mérleget is; aztán hizeleg hiuságunknak is, hogy a személy nem-ismerése következtében — mert emberi természetünkben fekszik mindig többet tartani attól és arról, a ki vagy a mi ösmeretlen — mind magok eljárása mind mások véleménye iránti figyelemre épen azokat gerjeszthetjük, kik magokat csalhatlanoknak tartván vagy legalább azoknak kürtölvén, szeretik úriás megvetéseket fitogtatni minden más, habár józanabb s elfogulatlanabb nézetek iránt. Mellesleg bevalljuk, hogy mi sokat forgunk ezen urak között, s épen az ő társaságukban győződünk meg elveik — ha elveknek mondhatni — s irányaik tarthatlansága felől, épen az ő társalgásuk szilárdít meg bennünket az általunk vallott elvekben. És azért, bármennyire ne tessék is feddő hangunk ezen, az igazságok irányában oly vakon türelmetlen embereknek, mi nem szűnendünk meg, a hol kell s a hol csak le-

het, felemelni szavunkat minden olynemű folyóirati tévedések, botlások és visszaélések ellen, melyek könnyű szerrel kerülhetők volnának.

És nem fogja-e minden elfogulatlan olvasó a szerkesztői joggal való visszaélésnek találni, ha látja, hogy egyes lapok — tisztán személyi indokokból vagy a „figulus figulum odit“ gyűlöletes elvnel fogva — oly csunya polemiát folytatnak, mint a *Hölgyfutár*tól megtámadott *Divatcsarnok* az elébb nevezett lappal, mely egyébiránt a „Friebeisz István szózata“ című parodia kiadása által győztesi dicstelenséget vívott ki magának. Szerencsét kívánunk a *Divatcsarnok*nak, hogy a *Hölgyfutár* említett közleményének megjelenése után a vitát félben hagyja, a közönségre bízván végítéletét mondani ki felette. S a közönség miképen ítél? Mennyire értesülénk, úgy, hogy a *Hölgyfutár*ban végre nyíltan kiütötte magát a szeg a zsákból (t. i. a kenyérirígyesség); voltak, kik a *Hölgyfutár*ra gúnyos sajnálkozással alkalmazák az ismeretes közmondást: vak akarja vezetni a világtalant.

A *Pesti Napló* tudományos tárcája júliusban csaknem csupa philologia volt. Folytatásait vettük benne *Greguss Ágost* „magyar verstani kísérlet“ének, mely a vers-sorok elemzéseig haladt elő. Fentartjuk magunknak, ez érdekes munkáról, ha majd be lesz fejezve, tüzetesen elmondani ítéletünket, ezuttal csak annyit jegyzünk meg, hogy *Greguss* úr verstana különösen részletezőbb, bővebb s (*Fogarasién* kívül) bölcsészetiebb fejtegetés által különbözik többi verstanainktól. Állításai sokszor tán igenis kizárólagosak, kivált az elisiók s diphthongizálás körül, — de mind ezekre, mind egyebekre nézve, mint mondók, csak a munka bevégezése után teendjük meg észrevételeinket. — A „vány“ szónak ajánlójától is megjelent egy újabb cikk, melynek tárgyát a „van“ ige rendes, és egyes kifejezésekben még mai napig fenmaradt, hajlítása képezi. — *Ember Pál* értekezéséről, melyben a „valárd“ szó ajánltatik, már mult szemlénkben szólottunk. — Újabb viszhangnak, hanem egyszersmind mélyebb nyelvbúvárlat eredményének tekinthető a „Resről“ című értekezés, *Kont* aláírással, — melyet figyelemmel megolvadni nyelvészeink bizonyosan el nem mulasztandnak. — *Halka Sámuel* észleletei a „ki“ névmutató személyragozásáról (kiem, kied, kiejé vagy kié, stb), a dunántuli vidékeken előforduló ezen alak megismertetésével adalékul szolgálnak ugyan a nyelvtudományak általában, hogy azonban az alak maga felvétessék az irodalmi nyelvbe is, azt annál kevésbé tehetjük fel, miután a visszamutató névmásnál, mely mindig harmadik személy, az első és második személyi ragozás egészen felesleges *). Egyéh rendszerinti

*) A nyelvészet körébe vágó ezen kérdések alkalmat szolgáltattak egy külföldi tudosnak, a nyelvünk s irodalmunk körül érdemeket szerzett *Stern*nek, hogy néhány észrevételt írjon arról, „mikép kell banni a magyar nyelv etymológiájával.“ A kis cikk, melyet szerzője magyarul írt és küldött e folyóirat szerkesztőjéhez, megérdemli, hogy közöltessék. „Az etymologia tudományának is volt gyermekkor, midőn alapeelv nélkül, csupán hanghasonlat szerint ítélve, nem gondoltak sem a nyelvek rokonságával, sem az értemények logikus kifejlésével, sem végül a hangok változásának meghatározott törvényeivel. A német *auge* szót kételkedés nélkül a görög *augetöl*, a *Kirchhof* (*Kerkhof*) szót a héber *Karkomtól* stb. Ezen idő elmúlt. A nyelvészek igazabban tanulták becsülni a nyelvek eredeti rokonságát s történeti kifejlődését; most már tudjuk, hogy német szavakat nem kell

tárgyai a *P. Napló* tudományi tárcájának: könyvismertetések, *Toldy Ferenc* magyar költészettörténeti előadásai s a „Jeles íróink csarnoka“ XXV. és XXVI-dik

sémi nyelvek, hanem csak indogermán nyelvek szavaival összehasonlí-
tani. De a latin és német nyelvek sokszoros történeti érintkezéseinel fogva
ismét több ízét, hasonlati pontot, szükség megkülönböztetnünk, s a *Grimm*
testvérek hangtörvénye végrehajtá e különböztetést. A törvény következő
példákban mondatott ki: *duo, tu, thüater*, — *two, thou, daughter*, — *zwo,*
du, tochter. Ezenkívül e szavak: *vater, pfalz, papier*, kétségtelenül vissza-
mutatnak e diák szavakra: *pater, palatium, papyrus*, — melyek közül
azonban az elsőt mind a két nyelv magával hozta közös, ázsiai honukból,
az tehát ősrokon (*urverwandt*), — a két utóbbi szó pedig idegen, kölcsön-
zött (*lehnwörter*), de oly különbséggel, hogy a *palatium* akkor vétetett át,
midőn a német nyelv még eléggé erőteljes volt minden idegen szót határo-
zott szabályok után átalakítva magához hasonítani, míg a *papier* az utolsó
századok átvevése, midőn az alakokban megfogyott nyelv tömegestül s
feldolgozatlan olvasztá magába az idegen szavakat. Meggyőző erővel sem-
miféle etymologia sem bírand, mely e háromféle rokonság módjait kellőleg
el nem választja s nem kutatja a hangkifejtés törvényeit: ez esetre nézve
igazán mondá *Voltaire*, hogy az etymologia oly tudomány, melyben a ma-
gánhangzóknak semmi, a mássalhangzóknak pedig csak csekély a becsük.
— A mit mondtunk a német nyelvről, ugyanazt mondhatjuk a magyarról is,
csak hogy azon különbséggel, hogy a magyarok nem lakván velők törzsro-
kon nemzetek között, nyelvök, a keresztyéniséggel együtt, elfogadott más,
a magyarral ősrökonságban nem álló nyelvekből is számos szavakat. A ma-
gyar nyelv a finnországi vagy csüd nyelvek szavaival áll rokonságban, mi-
kép *Révai Miklós, Schott Vilmos* („Zahlwort der tschudischen Sprachclasse“) és
mások többszerűen bebizonyították. A kölcsön szavakat pedig szinte
mind a latin, szláv vagy német nyelvből vette át. — A magyar nyelv ide-
gen alkatrészeinek száma, mint *Schleicher Ágost* („Sprachen Europas“, 79.
lap.) helyesen mondja, gyakran nagyított; tekintetbe vévén azonban a
magyar nemzetiség elszigeteltségét, valóban nem volna szegényítő, ha ne-
talan bebizonyították, hogy összes nyelvkincsének tizenketted része sem
finn, kivált ha gondolóra vesszük, hogy a sokkal jobb helyzetű olasz
nyelvnek kilenced, a németnek pedig tized része idegen eredetű. Az igen
biztosan meghatározott hangtörvények a magyar nyelvben, melyek közül
néhányak kimutatását *Guzmics*nak köszönhetni, kétszeresen könnyítik a
kölcsönvétel két időszaka közötti különbségtételt. Egy két példa felvilágo-
sítandja ezt. *Lényeges változtatás nélkül* vétettek kölcsön: a diák nyelvből
cet, gracia, kontignáció, kriptá, préda és számtalan más; a szlávból *gazda,*
kard ¹⁾; a németből *früstök, mopsz, zsinde* stb. Csekély mássalhangzói vá-
toztatással kölcsönöztek: a diákból *almáriom, angyal*; a németből *bá-
tor* ²⁾ (*baltr* = *kühn*), *bükk, fára, frigy, gyertya, hácsér, pintér*, stb. Ma-
gánhangzók hozzátételével ³⁾: a diákból *iskola*; a szlávból *barát* (óporoszl
brati), *kalásza* (*klasz*), *korcsma* (krécsma, litv. *karczema*), *király* ⁴⁾; a né-
metből *berek* (*blärke*), *zsinór*. Magánhangzók változtatásaival: a diákból
deszka (*discus*, ném. *tisch*), *fáklya*, görög, *kémény, keresztyén, patika*; a
németből *cél, címer* (ónémetül *zimier*), *fortély, föld, fufangos, jáger, drót*.

¹⁾ E német szavak: *degen, säbel, lanze*, szintén idegen eredetűek; a frankok és góthok is a német *schwert* helyett mind elfogadták a római *spatha* szót: *épée, spada, espada. Stier.*

²⁾ Ezzel egyez a mandsu *bahadur*, mi ugyanazt jelenti. *Közlő.*

³⁾ E törvény tökéletesen egy az arab nyelv törvényével, hol például *Skauderune* (Alexandria) helyett *Iskanderune* és *Sakanderune* hallatik. *Stier.*

⁴⁾ A németek is *kaiser* kölcsönszóval nevezték fejedelmöket. *Stier.*

számai valának (*Dugonics* és *Faludi*, mindkettőnek jellemzése *Greguss Ágostól*). — A szépirodalmi tárcza folytatásokat hozott *Jókai Mór* „Karpthy Zoltán” című regényéből, mely, a mennyire tapasztaltuk, a közönségben — jól lehet ezt jelenleg csaknem egészen a kelet és éjszaka háborús ügyei foglalják el — élénk viszhangra talál. Ha be lesz fejezve, szölandunk róla.

A *Budapesti Hirlap* tárcája júliusban, s még augusztusban is, szakonként közölte az *Új M. Múzeum* után *Kiss Károly* értekezését a várnai útközetéről *).

A *Hetilap* érdekes közléssel kecsegtetett az olvasó közönséget, midőn állítólag nyomtatásban meg nem jelent XVI-dik századbeli nyelvemléket, *Temesvári István* deák 1569-diki versét adta ki „a jeles győzedelemről Erdélyben a Kenyérmezőjén.” Tudásaink azonban e verses históriának három nyomtatott kiadását ismerik, s így a közlemény csak azon érdekel bér, hogy kézirat (s bizonyosan nyomtatott példány másolata) után negyedik kiadást képez. Haszna egyébíránt még lehet e közleménynek, mert *Vass József* felderítván a figyelmetlenségből elhomályosított ügyet, ugyancsak a *Hetilap* egyik júliusi számában, felszólítja az erdélyi hazafiakat, nyomozzák azon elveszett beces kéziratot, mely a kenyérmezei viadál historiai verses krónikáját a XV-dik századból, foglalja magában, s melynek — ha minden jelek nem csálnak — Erdélyben kell valahol léteznie.

Figyelmeztetjük olvasóinkat *Urházy György* „Keleti Képek” című munkájának, mely — mint halljuk — szeptemberben önálló kötetben fog megjelenni, a *Dívatcsarnokban* kijött mutatványcikkeire. *Egressy Gábor* „Törökországi Napló”-ján kívül nem igen bírnak uti rajzokkal e vidékekről; annál érdekesebbek ezek minden olvasóra nézve. A szerbek élete, szokásai, intézményei,

A következő szavak nagyobb változtatásokat mutatnak: a diákból *bíbor*, *káptalan*; a németből *eper*, *fánk*, *garajcár*, *gerend*, *móring* (ónemetül *morgingab*), *polgár*, *sógor*, *szeg*, *szekrény*, *tányér*. — Ittott más nyelv kölcsön-szavaival is találkozunk, milyen például *számár* (olaszul *somaro*), *kalugyer* (újgörögül *kalógerosz*), *arany* (szanszkritul *hiranya*). — Mindezen szavakat öntudatos vizsgálat alapján egymástól megkülönböztetni s így belőlök kifejtetni s meghatározni a törvényeket, melyek szerint azokat a magyar ajk meghonosította: ím, ez a magyar etymologia legközelebbi feladatainak egyike. Ennek végbevitelére a nyelv belső kifejlésére nézve is felvilágosítand bennünket, megőrizvén egyszersmind a múlt századok azon meg gondolatlan eljárásától, mit a különben értelmes *Télfi János* is követett „Studien über die Alt- und Neugriechen” című munkájában, ki például a *cím*, *király*, *ék*, *edény* szavakat a görög *széma*, *koiranoss*, *eikósz*, *edeion* szavakból származtatja ugyan, de nem mutatja meg sem a görög és magyar nyelvek közti eredeti rokonságot, sem a görögöbli kölcsönvét lehetőségét. Ily etymologia nem nagy becsületet szerezhet a magyar nyelvnek, mert így szókinccse szükség nélkül kevesítették s édes gyermekei mostohákká tétetnek. Természetes, hogy a nyelvész, általános nyelvi búvárlatokban, fő nyelvét is tekintetbe venni kívánja; s a nyelvészet saját érdekében áll, hogy az tekintetbe is vétessék: a magyar nyelvben pedig, ha indogermán nyelvekre vonatkozik a vizsgálat, csak a belső hangtörvényeket, nem magokat a szavakat lehet egyenesen megállapítani. — A kijelentett módor szerint e finomul kifejlett nyelv bizonyosan több méltatásban is részesülne, — a mit kívánok.

Stier Theophil.

*) Szabad-e az ilyen az írói tulajdon világos sérelmével, az illető kiadó meg-egyezése nélkül? *Toldy F.*

népköltészetük, a bolgár és török nép élete, a török hadsereg stb, hely színéni tapasztalás és tanulmányozás után leírva.

Figyelembe veendő még a *Gazdasági Lapok*ban megjelent s innen a nagyobb magyar lapokba is átvett felszólítás a gazdaközönséghez „egy kiadandó gazdasági kézikönyv ügyében“, *Korizmic László*, *Benkő Dániel* és *Morócz István* uraktól. A mű *Stephens* angol nagy gazdasági munkájának Magyarország gazdasági viszonyaihoz alkalmazott átdolgozása leendő; eddig is már a legelőbbke-lők részéről érkeztek ajánlatok, melyek biztosítják a kiadás költségeinek fedezhetését. Egy, legfeljebb másfél év alatt meg fog jelenni. Megrendelések a *Gazdasági Lapok* szerkesztőségénél fogadtatnak el f. évi sept. 15-ig. A munka ára nincs előre meghatározva; hogy minél többen megszerezhessék azt, az ár (t. i. előleges megrendeléseknél) legfeljebb 5—6 pft. lesz, a közönség részvételének arányához képest azonban sokkal alacsonyabbra fog határozatni.

Meg kell még emlékeznünk röviden a *P. Napló*ban megjelent „Cserhádi levelekről a nemzeti színház ügyében“, melyeknek szerzője *Festetics Leo* gróf hibás intézkedéseit történetírói részletességgel s részrehajlatlansággal adja elő. A második rész, mely a nemzeti színház rendbehozatásának módjait tárgyalja, még nem jelent meg. Ezen levelek szerzőjét is betegesen izgult kíváncsisággal kutatják a sujtott illetők; mi, ha tudnók is, meg nem neveznők. Nézzék önök, mit mond valaki, nem pedig, hogy ki mondja vagy miért mondja, — s ügyekezzenek már valahára, legalább köz ügyekben, hódolni az igazságnak.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

Dr. *Entz Ferenc* összegyűjtve a kertészet körüli dolgozatait, melyek a *Gazdasági Lapok*ban megjelentek, külön füzetekben adandja ki, melyeknek elseje a gyümölcsenyésztés fontosságát Magyarországon, második a gyümölcsös kertben előforduló téli munkákat, harmadika a konyhakertészet tavaszi teendőit fogja tárgyalni, s így tovább a többi füzetek. A füzetek összege, ha majd mind megjelentek, egy teljes kertészeti kézikönyvet képezend.

Dr. *Arányi Lajos* „Kór- és bonczitani levelek“et ad ki, magyar és német nyelven.

Azon új regénye *Fáy András*nak, melynek iratásáról minap szólottunk, a lapok állítása szerint be van már fejezve. Címe leendő: „Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus.“

Pompéry János beszéleyei második, olcsó kiadásban e napokban jelennek meg *Emich Gusztánnál*.

HALÁLOZÁSOK.

Ezeket ezuttal csak Párisból, még pedig mindakettőt jul. 6-dikáról kell jelentenünk; ott ugyanis meghaltak e napon *Désiré Raoul-Rochette*, az óságbuvár (szül. 1790), és *Émile Souvestre*, a regényíró (szül. 1808). Magyarországon jeleseinket, jobbainkat most a halál kiméltni látszik.

A' 2. táblának magyarázata.

A' hornyolt szarútlanócz (Aceratherium incisivum. Kaup).

ELSŐ ÁBRA.

Felső bal állkapocsbani harmadik zápfoga, külön oldalról, és pedig : a. koronájának területe külfelül, melyen z. a' félholdu tekervényes középhornyolatra mutat;

b. beloldalának magassága, hol x.-nél a' csak harmadik felső zápfog' belalján létező fűrészkes ránczmegvastagulás kivehető;

c. Jobb oldalának területe 's magassága.

Szent-kereszti példány bazalttuffából.

MÁSODIK ÁBRA.

Alsó bal állkapocsnak majd egész fogsorozata, ú. m. a' III. IV. V. VI. és VII-dik zápfog.

Sóskúti példány, durvamészköből.

HARMADIK ÁBRA.

Alsó bal VI-dik zápfog.

Soproni példány, kavicsgödörből.

NEGYESEDIK ÁBRA.

Alsó bal IV. és V. zápfog, a' VI-dikből egy töredék.

Buda-istenhegyi (Schwabenberg) példány.

r. Darabja azon homokkő- és kavicstorlatnak, melyben a' fogbenyomatok láthatók.

s. Azon üres fogbenyomatokba eszközölt gipszöntvény.

A. S. tablanak magvarasla

A. nornholt sarrthandos (Acetathetium incisum, Knap)

ELSO ABRA.

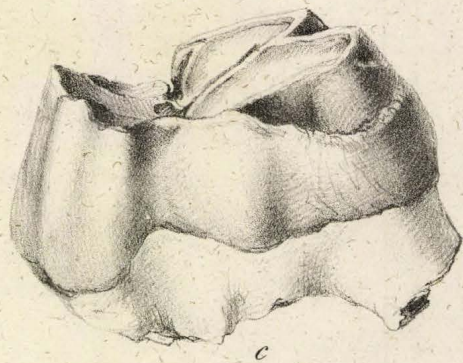
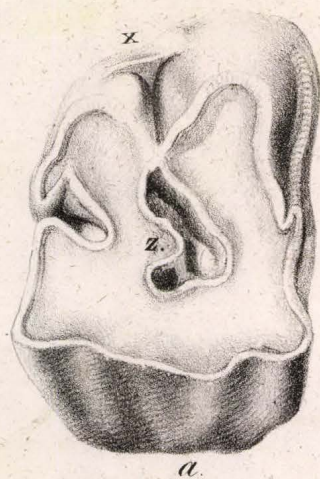
HARRIMAN ABBEY

VEGETABLE ABRA

HORNÝOLT SZARÚTLANÓCZ. PET.

/Aceratherium incisivum. Kaup./

I.

III^{ik.} felső bal zápfog külön oldalról.

II.

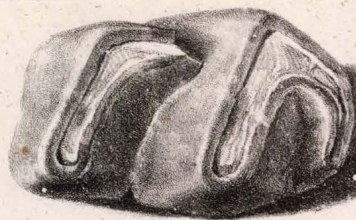
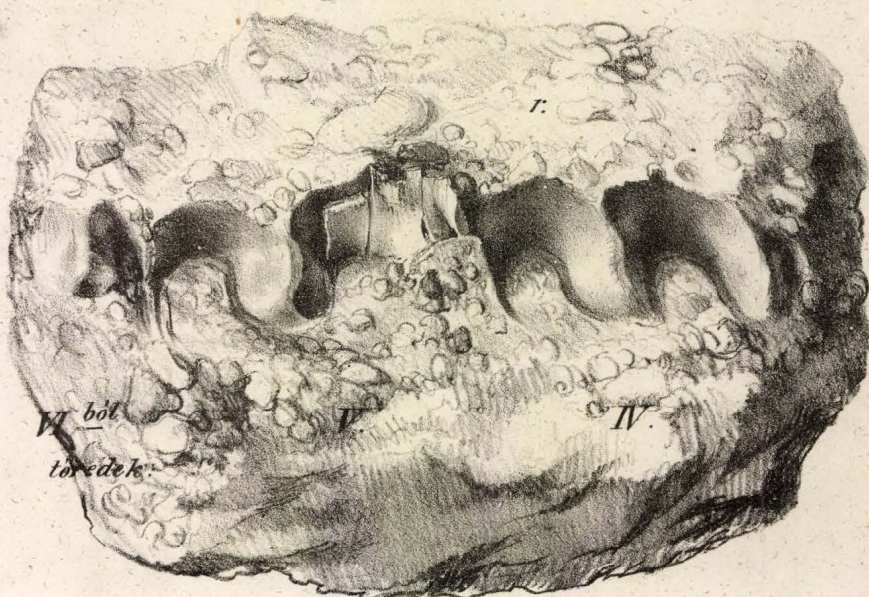

alsó bal zápfogak.

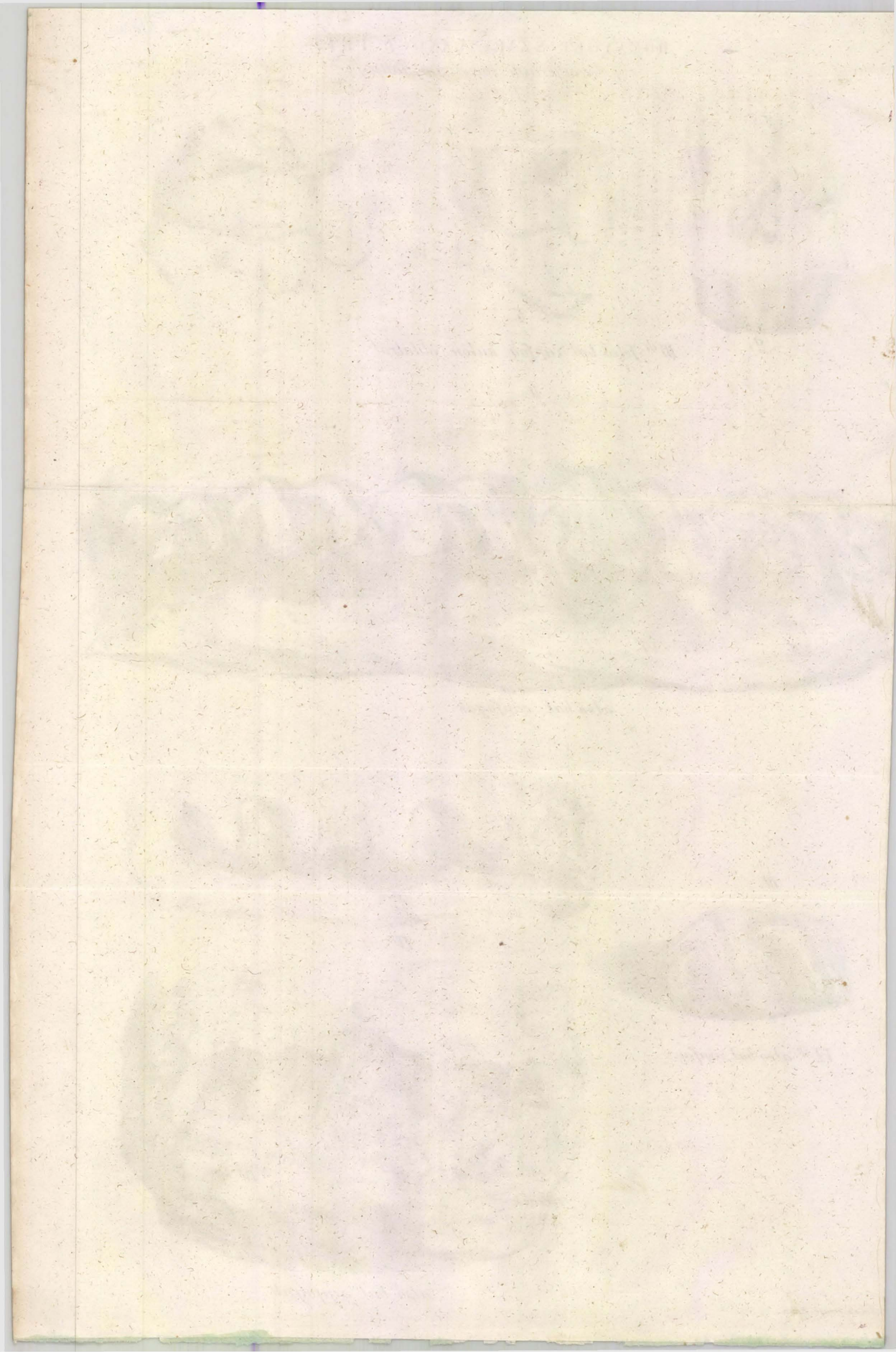
III.

IV.

VI^{ik.} alsó bal zápfog.

alsó bal zápfogak.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

SEPTEMBER. 1854.

IX. FÜZ.

AESTHETIKAI ELÖTANULMÁNYOK.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

II. *).

Azon állításnak, hogy a természet tárgyait inkább *hasznos-
sági* mint *szépségi* szempontból lehet összeállítani, nagyon föl kell
tűnni egyelőre. Ám legyen feltűnő, de igazolása el nem maradhat.
Azonban míg ez történnék, szorítkozzunk pusztán csak a *mű-
szépre* ¹⁾.

*) L. az Új M. Muz. ezidei III-dik füzetét.

¹⁾ A „Pesti Napló“ ezidei apr. 7-ikei Tárcájában — ss az Új M. Muz. febr. és
mart. füzetét ismertetvén, az „Aesthetikai előtanulmányok“ felől is szól
egy kevés méltánylással, de irányára nézve kárhoztatólag, és pedig elő-
ször azért, mert Szontagh G. őt, i. i. az ismertetőt, „egyor azzal vádolá,
hogy szépségetben a természet szépségeit kelletén túl szerény szerepre
kárhoztatja.“ Itt annak kellene állani, hogy Szontagh szavához semmi ki-
fogás nem férhet, a mi rá nézve nem áll; és ha ismertető a Szontagh
szavain megrendült előbbeni nézeteiben, most szabad lesz neki visszareu-
dúlni; mert a természeti szép nem fog „egészen“ kitagadtatni a szépnek
tudományából csak azért, mert a természeti dolgokban fő szempont a hasz-
nosság, hanem meg fogja kapni az illető szerepet, de nem a fő helyet. Má-
sodszor azért kárhoztat, mert „Vischer munkájában egy főszakasz nem
foglalkozik egyébbel, mint a természeti szépség rendszeres tárgyalásával.“
Azonban ezen ellenvetés előbbeni vallomásom után megszűnik; a mi pedig
azt illeti, hogy Vischer munkájából szeretett volna kivonatokat az ismer-

Legelsőben is azon kérdés merül fel: vajjon lehet-e a szépművészetet tudományos vizsgálódás tárgyává tenni, miután a szokásos tudományosság rendszeren definiciókból szeret kiindulni; a műszépről pedig azt tartják, hogy definicióba nem foglalható. Szokták kérdezni továbbá, méltó-e a szép, hogy más egyének is legyen hozzá szólása, mint a gyakorlatnak, mely nem keresi mesterét az elmélet emberei között. Végre: a szépművészet nem eléggé alkalmas tárgy bölcsészeti vizsgálódásra.

Mi az *első*t illeti: az értelmezés időelöttinek látszik, s nem egyéb föltevésnél, mind addig, míg a fogalom a maga egész terjedelmében ki nem fejtetik; s tudományos vizsgálódásnak nem szükség azonnal értelmezésen kezdődni; levén a kezdetnek természete csak *hozzá fogás*, nem pedig *bevégezés*.

Másodikra nézve, igaz ugyan, hogy a művészet, mint bárátságos, jöltező angyal vonul végig az élet minden változatain, midőn a külső világ jeleneteit vidám színbe öltözteti, s ha csak egy percre is kiragad a köznapi valóságból, és ha nem hoz is hasznót, de kárt sem tesz, ha jót nem eszközölhet, legalább a rossz helyét jobban tölti be, mint a rossz maga. És ha mindenüvé bevergyl bár a művészet, elkezdve a vadember durva csicsomájától a legpompásabb egyházakig, úgy látszik mégis, hogy mindez nem esik együvé az élet valódi céljával, s így a művészet inkább a szellem otiuma, talán csak időöltése vagy legfőlebb: kéjelgése, holott az élet igazi feladatának megfejtése erőködésbe, küzdelembe kerül. Ez uton könnyen belátható, mikép a művészet csak fölösleg, a lényeges kívánalmak mellett; asszonyias mesterség, mely puhán tartja a kedélyt, elmaznítja szellemünket annál inkább, mert azon eszköz, mely által dolgozik, nem való, hanem csak valószínű, nem igazi, hanem csak *látzat*; ily eszközök pedig nem elegendők komoly célokra. Tehát hadd legyen a művészet a szel-

tető, erre csak annyi mondani valóm van, hogy Vischer is úgy tanít mint az én idegen író, s csak rendszerezője az én nagynevű idegenem fölfedezéseinek. Egyébiránt, ha ismertető is *följebb* becsüli a műszépet a természetnél, ez csak annyit tesz, hogy emezt *alább* helyzi amannál, úgy együtt vagyunk mindnyájan: ő, és én, Vischer és az én nagy nevű idegenem: Hegel, kiről Vischer csak kevésben tér el, sőt a ki mellett Vischer halálig polemiz Weisse és Danzel ellen, a jegyzetekben, tömérdekszer, az egész munkán keresztül.

lem játéka; a játék nem egyéb mint időtöltés; s minek erre nagy hangu komoly tudományos vizsgálódás!

Ezeket így összeállítva, igaz, hogy a művészet játék, mely időtöltésül szolgál; olyan, mint Ábrahámnak Sára mellett Hágár. De mi nem szolgál, hanem *szabad* művészetet keresünk, nem törődven vele, ha olykor más idegen célra fordítják is, mint akár-mely más tudományt elégszer. Maga a vallás nem egyszer szolgál eszközü, mindamellett nem veszi becsét, ha eme szolgálai állapotából kiszabadítva, lényegében fogatik fel, aminthogy a művészetet is így akarjuk felfogni: szabad önállóságban, véges céloktól menten, a maga igazságában, függetlenül, s betöltve saját céljaival.

Csak így lesz a művészet valódivá, mikor legnagyobb feladatát fejtí meg, ha közösen a vallással és bölcsészettel, egyik útja és módja leszen a szellem igazságai, az ember legméltóbb érdekei, szóval az isteni dolgok nyilatkozásának, s élénk állításának. A népek rendesen műemlékekben szokták letenni belsőjük s képzelődésük ereklyéit, a honnan valamely nép vallása és bölcsészete, azaz teremtő erejének felfogásához művészetének tanulmányozása szolgáltat kulcsot. Csakhogy a művészet igen saját, neki való módon, azaz érzékileg állítja elő az istenit, s ez által közelebb hozza érzékeinknek, s szemlélésünknek. Így a művészet összekötő kapocs a külső érzékiség és a tiszta gondolat, a természet végessége és a gondolat végtelensége között.

Hogy a művészet sajátlagos eleme a látszat, a valószínűség, ez gyöngé ellenvetés; egyedül akkor bírna érvénnyel, ha olyan-nak hinnők a látszatot, a melynek nem kellene meglennie. Sőt inkább a látszat lényeges magára a lényegre nézve, mert mint Goethe mondja: mi volna a látszat, ha nem mutatna lényegre, s mi volna a lényeg: látszat nélkül? Ezért nem általában a látszat ellen van s lehet kifogás, hanem csak annak bizonyos módjai ellen; az inkább illeti, s érdekli a külső anyagi világot, az érzéki folszint, mivel csak a közvetlen érzékiségen túl és belül van az igazi valóság, bensőség, s igazán valódi csak a természetnek és szellemnek állománya (substantia); mikor a művészet világa leszen a belsőt külsővé tevő működés, tehát nem pusztán látszat, hanem odamutatás a magasabb valóságra, azaz látszata, tünete, alakba öltözködése a természet és szellem állományának.

De midőn ily magas rangra helyezzük a művészetet, nem kell felejtetni más részben, hogy nem ez az egyedüli módja, akár tartalmilag akár formailag, a szellem valódi érdekei előállításának. Sőt épen formája miatt van a művészet bizonyos, határozott tartalomra szorítkozva; máskép: az igaznak csak bizonyos köre és foka az, mely a művészet elemében előállítható. Magának az isteninek is érzékivé kell lenni, hogy művészeti előadás tárgyává lehessen, mint volt a görög istenvilággal. Ellenkezőleg van egy mélyebb felfogása az igazságnak, melyet az érzéki elem nem oly könnyen ejt kezünk ügyébe; ilyen pedig a keresztyén felfogás; s úgy látszik, hogy a mai szellem, a mi észí műveltségünk-s vallásunk már túlvannak azon fokozaton, melyen a művészet, mint legfőbb előállítási módja az igazságnak, mutatkozott valaha. Innen az a mély összevágása a görög költészet és vallásnak. Ekkor a művészet volt az uralkodó forma és lehető előállítási mód; e szerint fogta fel isteneit a nép. Azért költői egyszersmind a vallást is alkották, mikép a theogoniák mutatják, melyeket Hesiod és Homér szerkesztettek össze. De már Plátó kikelt a theogoniák ellen, a költőket ki akará tiltani köztársaságából; és a mi korunk jobban érti, érzi azt, mi Plátónál viszketeleg gyanánt mutatkozott; s a jelen bölcsészeti művelődés nem elégszik meg a felfogás érzéki módjával; hanem mind abba, mit a művészet élvezetül ad, belé vegyül azonnal ítéletünk, és tartalmat úgy mint előállítási módot egyiránt alávetünk a gondolkodó vizsgálódásnak. Az ítélet eme kérlelhetlen szigora nem egyéb mint kisztetés a tudományos előadásra; hivogatás, melynek, akarva nem akarva, hódolni kell inkább most, mint valaha; s az műveltségünk szüksége, kívánalma, parancsa.

Hogy a szépművészet remekei nem eléggé alkalmas tárgy bölcsészeti vizsgálódásra, ez az ellenvetés onnan veszi eredetét, a honnan a művészet, tudnillik a képzelődésből. Azaz jól tudjuk, hogy a művészetet képzelődés szüli, ez pedig úgy szólván ellenlábasa gondolatnak, így vele, némelyek szerint, nem is boldogúlhat a gondolkodás. Ha a gondolkodás, a felfogás megölné az elevenet, helyén volna az ellenvetés. Azonban a gondolkodás és képzelődés egy anyának gyermekei. Mind kettő szellemünkben ered; de a gondolkodás mintegy középpont, melynek sphaerájából soha sem mehet ki végkép a képzelődés. Szellemünk legben-

sőbb természete a gondolkodás. Mint olyannak van birodalma a művészet fölött is; vagy azt kellene hinnünk, hogy a képzelődésnek van joga eszeveszetten bitangolni. A műemlek, szellemből ered, szellemi természetű, s eme viszonyban már a művészet közelebb áll a szellemhez és gondolkozáshoz mint a külső természet, vagyis a művekben a szellem tulajdon magáéban s otthonosan érezvén magát, csak a magáéval bánik, saját másolatával foglalkozik.

Ha mondjuk, hogy a művészetnek feladata a szellem legmagasb érdekeit előadni, már ez által kijelöltük tartalmát, s ez nem lehet pusztá véletlenség, korlátlan vadon képzelődés, hanem a szellem érdekeinek képviselése, nem tagadva, hogy a forma lehet bármennyiféle és kimeríthetlen. De mindamellett a forma sem pusztá bizonytalanság; mert nem minden alak képes az említett érdekek előállítására; hanem bizonyos tartalomnak bizonyos forma felel meg; egyik a másikat szüli, alkotja; ez azt, az ezt; innen az a mély egység, mely a művészetben forma és tartalom között van.

Ezek szerint a művészet régiója nem terjed túl a gondolkodás világán, sőt inkább a képzelődés elfogadja mindig a gondolkodás nyomon követését; a minthogy rendesen nagy művészek nagy gondolkozók, s esztelen művészet nincs.

Ha tehát lehet tudományosan vizsgálni a művészetet, a vizsgálás módja jó kérdés alá. E részben két út van előttünk az eddigi műértők szerint, és pedig egyik út az, melyen a vizsgálódás egyes műemlekek körül fáradoz, műtörténetet állít össze, a meglévő műveken tapasztalgot, s elméletet alkot egyetemes érvényítés végett.

Másik út az, melyen a tudomány oda veti magát a szépen való gondolkodásnak, és csak egyetemeset, olyat hoz elő, mi a művekre a magok sajátságában épen nem illik, vagyis absztrakt bölcsészettét állítja elő a szépnek.

Az első vizsgálódási útnak induló pontja a *tapasztalás*; ezen mívelik magokat a műismerők. Innen a ki sok művet lát, tapasztal, azonnal felhíva érzi magát műbölcsész címmre. De ha valódi becsü akar lenni az efféle tudomány, végetlen térre kell kiterjednie. Mert ismernie kell, először is, az ő és új idő műveit, melyek nagy része már elveszett, más része igen messzi országokba van

elszórva, s végig tapasztaltatniok lehellen. Ezen kívül minden mestermű bizonyos koré, népé, a maga koraé, s népeé, és tömördek különösségektől, történeti és helyi képzetektől függő. E roppant gazdagsághoz az emlékezet, az összehasonlító képzelődés, az összevető élénk felfogás szinte lehellen. Nem győzi az ember fejjel.

Ez a tapasztalásból induló vizsgálódás aztán, mindenünne összehordott adatokból, alkotja, szerkeszti az elméleteket, formalis egyetemességű tételeket, melyeknek igen jó hasznát veszik azon idők, mikor a művészet alászálló félben van. Ilyenkor rendszeren igen tudják a horáci „Ars poetica“ tételeit, melyben sok jó egyes helyek vannak, de igen korlátozott művészeti körből levén elvonva az egész, ha általánosan megáll is tanítmánya, nem képes a kezet vezetni, midőn munkához látunk. Azonban ez nem is követeltetik az efféle iratoktól, hanem csak annyi, hogy az ítélethezadásban segítsék, műveljék az ízlést. Ilyen iratok Home „Elements of criticism“, Batteux dolgozatai, Ramler bevezetése a szép tudományokba. Szerintök az ízlés egyedül a külsőre műveltetik; ezenkívül minden ember saját maga szerint ítélvén, jellemet, cselekvényt saját belátása szerint helyesel, végképi eligazodás nélkül. Ekkor állnak elő a definitiók. Némelyik a szépet mint egyszerű valamit képzeli, holott már Leibnitz mondá, hogy nincs egyszerű magában. Sine simplici non datur compositum és viszont¹⁾. Sőt fel is tűnik mihamar, hogy a széphen több oldalak fellelhetők, mikor előáll a kérdés az iránt, melyik a lényeges és nem lényeges oldal. Ez az eljárás szolgált alkalmul a sok értelmezésre, melyeket Bolzano, prágai tanár, mind egymás mellé állított és végig bíralt, a nélkül, hogy csak egyet is helyben hagyott volna.

Nem akarván senkivel mérközni eme finomságok finomságainak megbírálásában, csak egyet, a goethei véleményt említjük. Goethe így szól: A régiek legfőbb elve a művészetben a *jelentes* (das Bedeutende) volt, a szerencsés *kezelésnek* pedig legfőbb

¹⁾ Mi legyen az egyszerű szép, nem gondolható. Szín, hang, vonal, alak *magokban* nem adnak semmi olyast. Az tehát csak képzet, ügygondolás, legjobb esetben absztrakt idéntítés, mely a különbözöket kizárván, holt félszég. Az Új M. Muz. philosophiai referensének egyszerű szép melletti vitatása egyedül ötle várja a szükséges felvilágosítást.

eredménye a szép. Tehát valamely műremeknél azt nézzük, a mi nek közvetlenül mutatkozik, de aztán azt kérjük, mi abban a jelentesség, a tartalom. És így a külső nekünk nem mint közvetlen, bír becsesél, hanem valami belsőt keresünk a külső megett és alatt, keressük a jelentvényt, mely a külső tüneményt átszellemlíti. A külsőnek erre az ő lelkére kell mutatni. Mert a tünemény, mely valamit jelent, nem magát mint külsőt, állítja elő, hanem mást, mikép a jelvben (symbolum), hol minden szó valamely jelentvényre mutat, és nem pusztán magára nézve érvényes. Ilyen mutató az emberi szem, arc, hús, bőr, sőt az egész alkat; bennök és benne a szellem, a lélek látszik, és a jelentvény mindig más, mint a mi közvetlenül előttünk áll. A műremeknek ily módon kell jelentésnek lenni; és nem pusztán a kö eme vonalai, hajtásai, lapja, mélyedése s domborodása, a színek ezen váltakozása, a hang és szó, vagy bármely műanyag természete szerint kimerítetni, hanem belső elevenséget, érzemést (Empfindung), lelket és szellemet tüntetni, hogy jelentésnek mondathassék.

Másik útja a vizsgálódásnak egészen ellentétes, azaz teljesen *elméleti*, mely a szépet mint ilyet magából akarja fölismerni és eszméjét megalapítani; Plátó ismeretes kezdeményezése után. Azonban a szépnak ilyennemű vizsgálása könnyen válhatik elvont metaphysikává, s a plátói abstractio bennünket ki nem elégíthet, a mennyiben gazdagabb tartalmat ohajt s igényel a mai bölcsészeti művelődés. Lehet, hogy mi is a szép eszméjéből fogunk kiindulni, de az nem lehet hogy amaz elvont, a szép fölötti bölcselkedést csak megkezdő, plátói módhoz ragaszkodjunk. A szép fogalmának tehát egyesíteni kell magában ama két szélsőséget, vagyis összefoglalni az egyetemességet a különösséggel. Mert csak így lesz felfogva a maga igazságában, mikor egyfelől ment lesz a reflexio meddőségétől, másfelől kifejlendő különösségben is meg fog látszani rajta a fogalom egyetemessége.

E tekintetben megjegyzendő, hogy a philosophiai előadás a kezdetre nézve lényegesen különbözik a többi tudományokétól. A természettudományok tartalmát nem kell bizonyítgatni. A meleg, a világosság készen vannak, ezekre csak oda kell mutatni. Már a szellemtudományban is kérdés alá vonatik a tartalom, például, ha van-e lélek, vagy az anyagtól különböző önálló alany; vagy a theológiában, hogy van isten. Bölcsészeti tudományokban

nem csak annak kell világosságba tételni, hogy a tartalom, mint szellemünk munkássága, megvan, hanem annak is, hogy *szükségkép* úgy van.

A műszép tudományát azonban itt úgy vesszük, mint a mely már a bölcsészet rendszerében föl van fedezve, sőt arról: vajjon bölcsészeti tudomány-e az aesthetika, köz hit szerint sincs már többé kérdés. Annálfogva a szép fogalmát vesszük egyelőre úgy, a mint előttünk megjelenik, tudván hogy mindaz, mit művészet gyanánt látunk, annak elemei, oldalai a szerint a mint azokat szépek hiszi a mai vagy régi képzetmód.

A műrekekről, vagy műszépről eme három képzetmód a legszokottabb:

1. A műrekeket nem a természet, hanem emberi munkásság állítja elő.

2. A műrekek lényegesen emberért van, és pedig emberi érzékért, többé kevésbbé az érzéki világból véve.

3. Van benne *cél*.

1. Azon nézetből, hogy a műszépet emberi munkásság állítja elő, azt vélték kihozni, hogy e munkásság, mint öntudatos szülemles, mások által is megtanulható s tanítható. Mert a mit egy ember megtesz, más is megteheti, ha egyszer a módját tudja; s az csak ügytetszéstől függ, hogy a szabályok betanulása után műrekeket állítson elő. Így keletkeztek sok szabályozó elméletek. De a mit ezek segítségével elő lehet állítani, az csak formai szabályosság, gépiség. Mert a gépi az, melyre az üres akaró munkásság s ügyesség elegendő. Aztán jöttek a szabályok és határozatlan egyetemességek, minők: a tárgynak érdekesnek kell lenni; mindenkit rangja, kora, neme, állapotja szerint kell beszéltetni. Azonban e szabályok nem képesek betölteni a művészi tudalmat, mivel a művészeti szülemles nem adott szabályok utáni formai működés, hanem önmagából dolgozó szellemi munkásság, mely, mondhatni, új tartalmat, s egyéni képeket hoz a lélek szemei elé. Ha van e szabályokban haszonvehető, ez csak a külsőségre illik. — Majd elfordulva e nézettől, úgy nézték a műrekeket, mint valamely adományzott szellemi termékét, mire csak talentum és genie kell. És nagy részben jól, de annyiban mégis rosszul, hogy e nézet szerint a művésznak saját, magára ügyelő, munkássága fölöslegesnek tartott. Ekkor valami kivételes állapotot hittek szüksé-

gesnek, különösen a *lelkese*dés állapotát, melyre magától, vagy mesterségesen is eljuthat a művész, például poharazás által; művészi állapot, mely, mint Kazinczy mondaná, „büdöslik a bortól.“ Ritka nemzet, hogy művészetének ilyen lelkesedési kora ne lett volna, most e majd ama nézetekkel. Azonban elfogadandó az egészről, hogy talentum és lángész a művésznél lényeges mozzanat, de tökély mégis csak gondolkodás, elmélkedés, gyakorlat és készség által elérhető. Különben is a művészetnek egy része szinte kézműi ügyesség főleg az építészet és szobrászatban; kevésbé a zene és képirásban, legkevésbé a költészetben. Az anyagot egészen le kell győzni a művészetnek, s erre nem elég a pusztá lelkesedés, hanem iparkodás, gyakorlat, gondolkodás is megkívántatik. És mennél magasabban áll a művész, annál alaposabban kell előállítania a szellem és kedély titkait, mélységeit, mi egyenesen csak úgy érhető el, ha saját szellemét mennél nyomosabban irányozza a külső és belső világra, melyből kelmét s tartalmát, feldolgozandókat, szedjen a maga tudalmába; s ez lesz a tanulmányozás, studium. — Most jött egy harmadik nézet, mely a műremeket a természet tüneményeivel veté össze, s úgy ítélték, hogy az emberi mű utána áll a természet munkáinak; mert a műremekben semmi érzés, elevenesség, hanem az csak holt, külső tárgy; már pedig az elevenet többre nézzük a holtnál. Hogy a műremek nem véges végig mozgó elevenesség, tagadhatlan; míg a természeti eleven mind kül mind belképen célirányt mutató kivitt szervület; a műremek ellenben csak fölszínleg s látszólag eleven, belképen pedig pusztá kő, vászou, vagy, legjobb esetben, betű, szó. De nem e külsőségi oldal az, mi a művet remekké teszi; műremekké csak az által lesz valami, ha szellemtől eredett, s azt állítja elő, mi a lélek hangjai által veszi alakulását. Embert, eseményt, a lélek érdekeit tisztábban, átlátszóbban fogja fel s emeli ki a műremek, mint ez a művészietlen valóságban lehet. Ez által fentebb áll a műremek mint a természet munkája, mely még nincs úgy át és keresztül vezetve a szellemen, a lelken.

E fensőbbiséget mégis kétségbe vonja a közrendű tudalom, mondván: a természet és munkái isten művei; ellenben a művészet csak embertől van. Eme szemközt állításában műnek és tüneménynek fölüllik egyszerre azon balhit, mintha isten nem működne emberben és ember által, hanem hatása egész körét egyedül

csak a természetre szorítaná. Sőt épen az ellenkező áll. Jobban tetszik istennek, a mi szellemtől jő, mint a természet csinálmanya. Mert nem csak hogy van emberben isteni, hanem egyedül benne munkál isten oly alakban, mi az istenséghez méltóbb, és nem a természetben. Isten szellem, és csak az emberben van meg azon medium, melyen az isteni áttalmege, az öntudatos és munkáló szellem alakjában. Természetben az a medium öntudatlan, érzéki, külső, mi utána marad a tudalmasságnak.

Levén a művészet emberi teremtmény, kérdezhető: mi szüksége embernek művészetet alkotni? Mert egyrésztől bizony csak úgy mutatkozik az, mint ötletek és véletlenség játéka; más résztől úgy látszik, hogy magasabb ösztön és szükség hozománya, a mennyiben kifejezést nyer általa koronként a legfőbb érdek, összekötve korok és népek egyetemes világnézetével, vallásos meggyőződéseivel. Az egyetemes s általános szükség, melyből a művészet ered, az, hogy az ember gondolkozó lény, és azt, a mi benne és körülte van, magából s magáért csinálja. A természeti dolgok léte közvetlen és egyszeri; ellenben az ember kettős léttel bír, mert *létezik*, mint a természeti dolgok, de *magáért* is létezik, azaz magát nézli, gondolja, képzei, s mint ilyen tevékony önlét, egyszersmind: szellem. Ezen magáról tudalmat nyeri az ember *elméletileg*, a mennyiben mindazt, mi benne él és mozog, dül és forr, belsőleg fölismeri; általában magát képzei, s abban mit magából vesz, úgy találja magát, mint ha kívülről vette volna. Aztán *gyakorlatilag* siet az ember mindenben, a mi előtte és érte van, magát kifejezni, azt maga képeire átalakítani. Isten teremté az embert maga képeire, ember a külső dolgokat magáéra; azaz külső dolgokra mindenütt rá nyomja önbelsejének pecsétjét, bélyegét, hogy elvételessék a külvilág merev idegensége, s barátságossá tétessék neki az, mi kívülte van, nem csak, hanem a dolgok alakításában ön jóra valóságának is élvezze gyönyörűségét. Emé szükség, emé ösztön addig megy, hogy még saját testét sem hagyja úgy, a mint leli, hanem szándékosan idomítja, másítja. Ez oka minden csicsomának, ha még oly vador, izetlen, torzító is, minő a khinai hölgyláb, a műveltek divatvilágával egyetemben, kiknél a külső viselet dolga már szellemi haladás szüksége.

2. Általmenve a második képzetmódra, hogy a művészet emberi *érzékért*, s az *érzéki* világból van véve, megjegyezzük,

mikép ez az észrevét alkalmat nyújtott a szépművészetnek mint olyanak tekintésére, melynek feladata az érzést — a kellemesnek érzését — fölébresztetni. Így a művészet vizsgálata érzések vizsgálatává lett, és kérdezzék: minő érzések a művészet által fölébresztendők, talán a félelem, szánalom érzései? de úgy hogy egyszersmind kellemesek legyenek, s a nyomor látása is kielégíthessen. Ezen irány leginkább Mendelsohn Mózsés korából való; irataiban sok ide vágó találtatik. Azonban e vizsgálódás nem vitt messzire, mert az érzés igen sötét határzatlan vidéke a szellemnek; és a mit érezünk, az be van pólyálva az egyes alanyiség elvont formájába; miért az érzések különbségei nem a dolgokéi is egyszersmind. Példaul félelem, aggódás, borzadály csak módosulásai ugyanazon érzésmódnak, vagy mennyiségi fokozatok. Egyik fél, másik nem, a mint az alany érdeke hozza magával; így az érzés semmi egyéb, mint az alanyi megindulás üres formája.

De a művészet az érzések ébresztése után még nem lesz művészet, nem fog különbözni a szónoklattól, történetírástól, melyek szinte keltik az érzést. Mi volt tehát mit tenni, mint valamely *különös* érzést kötni ki a művészet számára, és valamely különös felfogó tehetséget. Eme különös érzés és tehetség lett volna az *ízlés*. De a dolgok mélységeig az ízlés el nem hat; sőt épen az úgynevezett finom ízlés ied meg az újtól, meglepőtől. Hol nagy szenvedélyek, lélekmozgalmak nyilatkoznak, nincs többé szó az ízlés finom különbségeiről, apróságos szatócskodásáról. A genius ellép fölötte, mintha nem is volna.

Elvégre a műemkek az érzékinek felfogása, de nem pusztá érzéki mindamellett, hanem oly nemű, hogy benne az érzéki lényeges a szellemre nézve, a szellemnek kellvén általa kielégíttetni. Azonban az érzéki, különböző viszonyban lehet a szellemhez. Ott van mindjárt a pusztá érzéki felfogás, mely csupán a látás, hallásban, érzésben áll, mikor valaki úgy szólván, gondolat nélkül elmereng a külső tárgyakon, s mulatságát leli az elme tétováin. Az ily hallás, látás általi felfogásnál nem állhat meg a szellem, hanem siet a dolgokba mintegy belé vegyülni, midőn azokat *kivánja*. Ezen kívánsági viszonyban a dolgok iránt az ember mint egyes érzéki teremtes áll az érzéki egyes dolgokhoz; azaz nem gondolkodva, hanem csak egyes ingerek és érdekek szerint járul hozzájuk, midőn azokat felhasználja, fölemésztí s ez

által magának kielégítetést szerez általok. Az érzéki dolog fel van áldozva a maga egész lényében; formája, anyaga, egész önállósága semmivé téve; s ez a kívánság műfolyama, processusa. Ily viszony a művészet iránt nem képzelhető; vagy a műélvvel semmi köze a kívánságnak; s nem szükség hogy a tárgy természeti elevenséggel bírjon, mivel nem kívánságot, hanem szellemi érdeket kell kielégítenie.

Ezen praktikus viszonynyal ellentétos amaz elméleti vizsgálódás, mely szerint a dolgokban levő egyetemesre irányztatik a felfogás, s elvontságokra megyen ki. A művészeti érdek ilyeket nem követel, s ez által megkülönbözteti magát a tudományos felfogástól; s ha a kívánságtól abban különbözik, hogy a tárgyakat magok önállóságában hagyja: az elméleti vizsgálódástól abban üt el, hogy szereti a tárgyat mint egyest, de nem képes azokat egyetemes gondolatokká, fogalomná elfinomítani.

Ezekből következik, hogy a művészetben ott kell lenni az érzékinek, de csak fölszín, de csak látszat alakjában. Mert a szellem épen oly kevésbé ohajt a művészet érzéki oldalában hústest anyagot, vagy a szervületnek tapasztalati tömörségét, mint nem egyetemes gondolatot, fogalmat; hanem ohajt érzéki jelenlétet, mely az anyag terhetől meg van szabadítva. Ennélfogva a művészeti érzékiség, a természeti dolgok létehez képest, pusztá látsszáttá van emelve, és a műremek *középben* áll a közvetlen érzékiség és az eszmei gondolat között. Még nem tiszta gondolat, de érzéki léteire sem pusztá anyag *többé*, minő a kőnövény, állati élet, hanem az érzéki benne már eszmei; de a mely különbözőleg a gondolat eszmeiségétől, külsőleg is megvagyon; s az érzéki, mint külső, látszik, azaz leszen alak, hang. Innen a művészetben levő érzékiség csak a két elméleti érzékre, a látás és hallásra vonatkozhatik, míg az inylés, szaglás, tapintás kizárva a művészet élvezetéből, mert mind e háromnak egyedül csak az anyaggal mint ilyennel van köze ¹⁾. A mi ezen érzékekre nézve kellemes, nem lehet művészeti szép. Annálfogva a művészet az érzékiekből úgyszólván csak árnyékvilágát kölcsönzi az alakok, hangok és

¹⁾ Maga az, hogy az érzékek többsége ki van zárva a művészetből, mutatja, hogy a művészet csak félig érzéki; mind ennek dacára a muzeumi referens mind az öt érzéket felruházza oly képességgel: így a legvastagabb empirismushan sínylik.

nézleteknek; s képtelenség úgy gondolkozni, hogy az ember, midőn művészsze lesz, pusztá fölszínért, látszatért törje magát, csak látszatot, fölszín akarjon mutogatni. Mert ez alakok és hangok a művészetben nem magokért vannak ott, hanem oly végből, hogy magasabb szellemi érdekeknek juttassanak kielégítést. E módon van az érzéki átszellemítve, a szellemi átérzékítve a művészetben ¹⁾.

3. Mondottuk: a művészetben van cél; s jelenleg kérdésül támad: minő lehet az. — A szokott tudalom szerint, cél, először is a *természet utánzása*. Ezen nézet után, lényeges a művészetre nézve, hogy a természet a maga műveiben minél nagyobb hűséggel másoltassék, vagy épen utóléressék. Azonban ez üres formai cél, mert csak másodszori csinálása ugyanannak, s úgy tekinthető, mint *fölséges* fáradság, mert a mi odahaza is kapható, minek azzal a dologgal szaporítani a művészetben? De vakmerő játék is, mert mögötte fog maradni a természetnek, miután a művészet eszközei e részben fölötte hiányosak, s az egész elevenség nem lesz egyéb hazudságnál. Ezért a törökök s muhammedánok nem is szeretik a képeket, és James Bruce, abyssinai utazásában említi, hogy midőn egy töröknek főstett halakat mutatna, ezek őt először bámulatra indíták, de majdan ily szókra fakaszták: ha e halak az utolsó ítéletkor feltámadván, ezt mondanák ellened: te nekem testet adtál, és nem lelket is belém, hogyan fognád iga-

¹⁾ Érzékekről levén szó, megjegyzendő, mily zavar kapott lábra e miatt a szép tudományában. Maga az ízlés, Geschmack, sapor, átvitetett a szépre. Ez mind rendin van, csak ne túloztassék. Részemről én az inylést az ízléstől ezért különböztetem meg, s ez utóbbit használok a művészetben, mint mások; amazt az anyagi gustusra, javaslatkép. Figyelmet érdemel mégis, hogy a szépet rendesen oly gyököktől vonja le sok nyelv, melyek a látásra vitetnek. Így a latin pulcer am. fulcer, a „Fulgeo“ igétől, melynek jelentése: fénylik, ragyog; a német egyenesen a „scheinen“ (látszik) igére mutat; hát a magyar szép? Ha Kerekes Ferenc élne, talán bebizonnyítaná, hogy a k és sz pattanó betűk cserélik egymást, mint máskor, másszor, szerencse, kerencse; talán a magyar szép is a kép-ből van alakítva, mint a mely szinte látás dolga; tehát oly alapfogalomból ered, mint a német schön (scheinen), és latin pulcer, pulcher (fulgere). Ezek szerint a nyelvhajlam is oda látszik mutatni, hogy a szép több mint minden vas-tag érzékek műve, tárgya; vevén az elnevezést a szem, a látás érzékétől, mely midőn legkevésbbé érintkezik az anyaggal, egyszersmind leginkább tánteti a lelket. Szem a lélek tükre. Szem az érzések Diánája.

zolni magad panaszai ellen? Vannak ugyan példái sikerült utánzásnak; és a Zeuxis füstelt szőlőfürtei, melyekre a galambok reá szállottak, az utánzási elv győzelmeül nézettek; azonban e régi példához járulhat még egy újabb is, mikor Büttner majma Röselt rovargyűjteményéből a füstelt cserebogarat kiharapta, s urától, kinek egy szép példánya lőn megsemmisítve, jó ízlésének ily módoni bizonyításaért, megsimogattatott. — Az ugyan szép dolog, ha azt, mi készen van, saját ügyesség által is tudjuk ismételni, de mind e szép dolog annál hidegebben hagy, mennél hübb az utánzás; és vannak arcképek melyek az undorodásig hasonlóak: például a viasz ábrák; valamint csakhamar megúnjuk a fülmile csattogását, ha, mint Kant említi, érzésünkre jut, hogy ember utánozza azt. Ez nekünk sem természet, sem műremek, legfőlőbb is oly ügyesség mint azon emberé, ki Nagy Sándor előtt lencseszemmel mindig betalált egy kis lyukba, s e hasztalan és üres művészeteért egy véka lencsével lőn általa megjutalmazva. De az utánzásban semmivé lesz a tárgyilagossá szép; mert nem az van tekintve: *mi* utánoztatik, hanem csak a *pontosság* az utánzásban. A tartalom e mellett elvész. Azonkívül a tárgyak választása mindig alanyi ízléstől függ; s arról ítélni, mi szép, mi rút, és azért utánzásra méltó-e, nagyon bajos; s körülbelül nincs oly tárgy a természetben, melynek kedvezője ne akadna. Az szerencse, ha például Zschokke hosszú évek múlva is oly szépnak találta feleségét, mint mikor legelsőben meglátta egy erkélyen, de nem ad szilárd szabályt a művészetre. Mit mondjunk a nemzetek s népek ízléséről, s ne jusson-e eszünkbe Fáy meséje, hol elmondván, mikép imádja kedvesét a fejér, a fekete fajta, helyesen kiált fel a vég tanulság: határozz itten, jó aesthetikus! Az európai szépségről a hottentott talán meg fog iszonyodni. Az europaiatlan népek bálványai, melyek elé imádással borúlnak a jámbor képzelődők, ocsmány valami alakok, zenéjük fülhasgatás nekünk; s a mi szobraink, zenénk és képirásunk szembe sem tűnő, alávaló nekik.

De a természet utánzásának elve még azon bajban is szenved, hogy kelleltinél szűkebb. Mert ha füstés, metszés oly tárgyakat állít is elő, melyek a természetből vehetők, de hogyan vétetik természetből az *építészet*, pedig ez is oda tartoznék a művészetek közé; valamint maga a költészet is, a mennyiben több mint pusztá leírás, mely a költészet alsóbb neme, utánzásnak soha

sem nevezhető. Így amaz elv leginkább csak a főtészetre hat ki, de nem az egyetemes művészetre. Az mindenképen szükség, hogy a művészet alapul a természetet vegye, mivel előállításait külső, így egyszersmind természeti, tünetenyekben üzi. A főtésztre nézve például, fontos tudni a színek viszonyát, a fényhatást, a tárgyak alakját, és e szempontból emelék ki újabb időben a természet utánzásának elvét, hogy a gyöngé, kimerült, ködössé vált művészetet a természet szilárdságához, határozott voltához visszavezessék, annak nyomos és következetes eljárására figyelmeztessék; de mind ennek dacára sem mondhatni, hogy a természet utánzása a művészet valódi céljaul elegendő.

Kérdezhetni továbbá, mi legyen a művészet tartalma, s miért kell ennek előállítatni. Feleletül adatik erre, hogy a művészetnek feladata s célja mindent, mi az emberi szellemben rejlik, érzékünk elé hozni s lelkesítésre felhasználni, valósítani a Terenc által mondott ismeretes tételt: *homo sum, humani nihil a me alienum puto*. — Tehát cél fölébreszteni a szunyadó érzéseket, hajlandóságot, szenvedélyt, velök betölteni a szívet, s mindazt átéreztetni, a mi az emberi kedélyben legtitkosabban lappang, minden nemes, jó és igaz élvezetében részeltetni az érzést; valamint felfoghatóvá tenni a nyomort és bünt; mintegy pótolni a tapasztalás netaláni hiányait, hogy fogékonytságot nyerjünk minden oldalra. E dús tartalmat összesen bírhatni a művészet által saját tapasztalás nélkül is, a látszat segítségével oly módon, hogy minden életviszony, minden esemény, mielőtt az akarat és kedélyig hatna, általmegy előbb a nézlet és képzet közegén; s az mindegy akár közvetlen külső valódiság, akár oly tüneteny hasson reánk, mely a valódiságot csak színli, láttatja, minők a kép, jel, színi cselekmény; mert az ember képzelbeli a dolgot, mely nem való, mintha való volna. Tehát a gyönyörködtetés, megindítás vagy megrendítés mind lehető, s mi a harag, szájalom, félelem, szeretet, becsülés, imádás érzéseiben részesülhetünk a művészet által. Azonban ez csak formai feladat, de nyomatékosabban úgy szokták kifejezni, hogy cél a művészetben a kívánságok vadságának, indulatok zordonságának szelidítése, tisztítása, és erkölcsi tökéletesbítés. E szerint fő dolog mindjárt a tiszta és nem tiszta indulatok megjelölése, elválasztása, vagyis a lényegesnek a nem lényegestől elkülönítése, mi az által történhetnék, ha a művészet

tanulságos lenne. És így a művészet egyfelül az érzések föléb-resztésében s kielégítésében, a műelvben állana, másfelül kötelessége volna tanítani, ama horáci mondat szerint: *Et prodesse volunt et delectare poetae.* — Igaz ugyan hogy a művészet a népek első tanítója volt; de mindamellett a tanítási elvhez némely magyarázat szükséges. Ugyanis, ha az előállított tartalom mint elvont tétel, prózai elmélkedés, okoskodás röviden, világosan adatik elő, és nem befoglalva csak pusztán az öszszerű (concret) műalakba, ez által az érzéki, a képes forma, mely művé teszi a művet, pusztá henye mellékség, hüvely, üres látszat lesz, mikor vége a művészetnek. Mert a műremeknek a tartalmat nem egyetemességben, hanem az egyetemességet egyénítve, érzékileg kell előállítani; már Goethe mondá: Az igazi költő különösen láttat egyetemest. Ha a művészet nem ezen elvből indul, hanem elvont tanokat egyetemességökben sürget, akkor az érzéki s képes elem külső, fölösleges csicsoma gyanánt fog függeni a művön, azaz alak és tartalom el fognak esni egymástól, mert az érzéki egydedség, s a szellemi egyetemesség egymásra nézve teljesen külsökké lettenek. — Legyen továbbá cél a tanítás, akkor a másik, a gyönyörködtetési oldal nem látszik lényegesnek, hanem olyan mellékdolognak, mely becsét a tanulástól nyeré; s a művészet kiforgatva eredeti természetéből, magán kívüli másban alapul, fogalma más valamiben fekszik, melynek csak eszközül szolgál, s egy leszen azon többféle intézkedések közül, melyeknek célja a tanítás, oktatás. Ez oly véghatár, melyen a művészet vagy pusztá mulatsági játék, vagy másnál alább való oktatási eszköz.

Hogy ennél jobbat mondjanak, feltaláltatott az *erkölcsi* javítás. Azonban erre is az mondható, mi a tanításra. Hogy a művészetnek nem célja erkölctelenít adni, megengedhető. De más erkölctelenséget, és más nem-erkölcsit állítani a művészet céljaul. Minden valódi műből húzható ki morál, csak ember legyen hozzá valaki. Így a legerkölctelenebb rajzolatokat is azzal védelmezhetni, hogy a rosznak, gonosznak ismerése szükséges a jónak cselekvésére; ellenkezőleg felhozzák azt is, hogy a szép bűnhődő Mária Magdolna bűnbánása lefőstve, sokakat bűnre csábított, mert a művészet igen feldicsőíti a megtérő bűnbánatot, mire megkívánható, hogy valaki előbb már vétkezett legyen. Azlán, ha követ-

kezetesen át akarjuk vinni az erkölcsi elvet, nem csak az követelendő, hogy erkölcsi tanítás szóljon a műből, hanem kizárólag csakis erkölcsi tárgyakat, jellemeket kell felmutatnia, mert a választással a művészet szabad, nem úgy mint a történetírás, melynek tartalma, erőnyéből, bűnből, kész; ezt pedig senkinek sem fordult meg eszében állítani.

Azonban a morál nem pusztá szakadozott jócselekedetekben, egyes talpra esett mondatokban áll; és tehet valaki sok jót a nélkül, hogy morálisnak mondathassék. Mert a morálhoz nem elég az eredeti ártatlanság, hanem elmékedésnek is kell járulni, bizonyos tudalommal bírni arról, a mi kötélyszerű és e tudalomból cselekedni mindent; s a kötelesség akaratunk törvénye, mely szerint a jót tesszük magáért, hogy jó, meggyőződés után. Ez a törvény, a kötelességé, mindenütt ellentétre talál a természetben, az érzéki ingerek, önös érdekek, szenvedélyekben, szóval mind abban, mit kedélynek, szívnek nevezünk. Ezen ellentétben egyik oldal fölemi (aufheben) a másikat; az alanynak, kiből megvannak, választani kell közölök, melyikre hallgasson. De ezen választás egyedül akkor lesz erkölcsi, ha a kötelesség fölöli szabad meggyőződésből ered, és nem csak a természeti ösztönök, hajlamok és szenvedélyek, hanem a magasb érzelmek, és indokok felett is uralkodó állást foglal. Így az ember valóságos kétféle életben két ellenmondó világ polgára; és emez ellenmondatban majd ez majd amaz oldalra hanyódván vetődve, lehetlen egyik vagy másikban külön, megnyugovást szereznie. Jól van-e ez így; lehet-e ily kétes állapot, igazság, fő cél? A bölcsészet hivatása itt föllépni, és az ellentéteket összeengesztelni, azaz bebizonyítani, hogy a maga elvontságában egyik mint másik igaztalan; ellenben az igazság a kettőnek közvetlésében (Vermittelung) áll, és e közvetlés nem pusztá kérelem, hanem magában és magára nézve beteljesült dolog, s folytonos beteljesedés. Egyik betölti a másikat; de egyik a másik nélkül üres, absztrakt, élehetlen.

Ezen magas álláspontot a művészetre nézve is feltartjuk, s ez által fölmentjük azt minden alárendelt állástól, hol célját magán kívüli másban, legyen ez tanítás vagy jobbítás, lehetné. Azért hagyjunk fel a hasznossági cél merev állításával, mert a művészet nem haszonhajtó műszer vagy mesterség, hanem hivatása: érzéki műalakban tárni fel az igazságot, előállítani ama kiengeszt-

telt ellentétet, hogy magában és ezen előállításában jusson el vég céljához.

Ez a művészet morális célja, egyszersmind a morál művésze, hol a kettő, a legfelsőbb csúcson mintegy együvé esik, egymásba átmegy; s ez annak magyarázata: mennyiben érintik egymást a szép, jó, igaz ¹⁾. Ime a szellemi testvériség: egymásban, egymáson kívül.

DIPLOMATIKAI KUTATÁSOK *).

ÍRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

I.

1561. ÉS 1562-BELI TITKOS MŰKÖDÉSEK, ERDÉLYNEK MAGYARORSZÁGHOZ VALÓ VISSZAKAPCSOLÁSA IRÁNT.

Rejlenek a császári nagy birodalomnak számos levéltáraiban még sok olyas okmányok, a melyek, mivel a régen már elmúlt időben titkon készültek, jelenleg számos oly históriai eseményeket s adatokat fedeznek fel, a melyek még az egykoru történetírók előtt is ismeretlenek maradának.

¹⁾ Midőn e ponton a szép, jó és igaz összehozatnak, óvakodom úgy érteni, mintha e két utolsóról csak átvinném az elsőre is azt, mi ezekkel közös, mi ezekről mondathatik. Ez inductio volna, mely fölött régen kimondá ítélét a bölcsészet. Mert ha egyezik is valamivel a szép, jó, igaz, ez nem engedi meg, hogy a szép az legyen *magára és magában*, mi amazokkal. Példaul a föld égi test és rajta, emberek, állatok stb laknak; a hold is égi test: tehát ezen is, kell, hogy lakjanak. Ily okoskodás inductión alapult analogia, hamis, tökéletlen okoskodás; épen ezért van elhibázva alapján már Szontagh Gusztáv „Szép és rút” című értekezése az idei Új M. Múzeum februári (?) füzetében. A szép eszméjének önállólag kell kifejtetni s felfogatni.

*) Jelenlegi bécsi mulatásom alkalmával azon szerencsés viszonyokba jöttem, hogy idevaló némely levéltárakban eddig lappangott oly hiteles régi okmányok leírásához juthattam, melyek hazánk történetét annyival is inkább képesek felvilágosítani, mivel ezen érdekes oklevelek eddig porlepten heverve, historicusaink előtt ismeretlenek voltak. Kötelességemnek tartottam azokból néhányat itt közre bocsátani, nehogy azok továbbra is használatlanul lappangjanak. Írásm Bécsben, nyárhá első napján, 1854. Gr. K. J.

Ilyenek azok is, a melyeket itt közre bocsátok, előre megjegyezvén a következőket.

Első Zápolya János királynak özvegye Izabella 1559-ben sept. 15. elhalván, Erdélynek és Magyarország némely részének birtoka 19 éves fiára Zápolya János Zsigmondra szállott.

Ezen ifjanc uralkodónak testi s lelki gyengesége kétségesse láttatik vala tenni csendes kormányának állandóságát; ehez járult az Erdélyben akkoron még létező vallás iránti indulatos viljongozásokon és némely erdélyi uraknak egyébíranti kedvetlenségén kívül még az is, hogy az erdélyi szászok több vonzalmat tápláltak keblökben I. Ferdinánd kormányzásához, hogysem a magyar szellemű igazgatáshoz; a székelyek pedig ősi jogaikban megsértve érezvén magokat, a belmozgalomnak nem lehettek elenségei.

A dolgok ezen állását figyelemre vévén az akkori váradi püspök, lehetőnek vélte ez, hogy Erdély Magyarország koronájához, és törvényes királyához vissza álljon. Titkos egyetértésre lépven tehát Mailáth Gáborral, Pathocsi Gáspárral és Harinai Farkassal, Erdélynek Magyarországhoz való visszakapcsoltatása iránt egy titkos tervet készített, s azt I. Ferdinánd császárral közölni szükségesnek vélte. Ezen tervezésnek tartalma így hangzott:

„*Deliberatio ad Ferdinandum Imperatorem de negotio Transsylvaniam a filio regis Joannis recuperandi cum succursu Despotae, Wayrodæ Moldaviæ, ab Episcopo Varadiensi clucubrata 1561.*

Etsi certissimum est, cuncta fatali providentia administrari, in nulla tamen re magis variabiles sortes, quam in bellorum casibus est videre. Nam uti e longinquo, matureque petita consilia suis destinatis finibus nonnunquam privari, illudique a fortuna solent, ita subitanea consilia, et extempore capta quandoque optatos sortiri fines, quorum alterum bellum Gallicum Italiae infestum, alterum vero Sultanorum Egypti miserandus exitus ostendit.

Proponitur itaque in praesentiarum ratio recuperandi Transsylvaniam, et ditionem Trans-Tibiscanam, nisi fata justis et certis consiliis aliena sint.

Nam Despotes (Wayroda Moldaviæ) per avios montes justapeditum equitumque utriusque generis manu, lomentorumque apparatu Moldaviam ingressus, ac summa vi animi, et corporis prelio fudens, si eadem celeritate et virtute utatur, dubio procul

Transylvaniam spe citius recuperaturam, et *Transylvanum* ¹⁾ simul nutantem, nihilque tale cogitantem, extuncque et interna militia carentem opprimi posse ²⁾).

Ad hoc prestandum non deest *Despoti* erga nomen Caesareum, quod imprimis est necessarium, fidelitas ³⁾. Non desunt milites et duces praeclaræ fidei, fortissimi ac prudentissimi. Et his copiam provincialium ⁴⁾ adscribere potest, quorum plurimi et si praecipui quique vel metu, vel praetio, vel lucri causa, castra sequuntur. Auri et argenti magnam vim consecutum, quae militi solvendo, scribendoque suppetant, constans est fama, facturumque ipsum, bona cautione, dubium non est.

Accedit utriusque provinciae ⁵⁾ contigua propingvitas, nemine mortalium saltus alpium, per quos agmen duci debet, prohibente, haec omnia celeritate et insperata profectione praevertente. Ac ultro etiam *Gabriele Mailath* possessore Castri *Fogaras*, qui imis alpium insidet, non solum passum permittente, sed iustis copiis, qui sex dierum curriculo equitum mille, peditum supra duorum millium numerorum ex sua ditione cogere potest, adjuvante, cujus fides nequaquam est dubia, ac in *Transylvanum* certissimi odii tam paterno, quam privato nomine, prout notum est, manifestissima sunt indicia.

Ad haec plerique et praecipui quique ita sunt Caesarei nominis studiosi, e contra in illum ⁶⁾ inveterato et naturali quodam odio affecti, inter quos est *Caspar Pathochy*, dominus *Arcis Bethlen* et *Volfgangus Haryniay*, qui concepto jam odio, et exercitu prompto confisi Caesareum nomen statim certatim amplectantur.

Jam vero ad hoc intentandum, et bono fine terminandum ista est via, quae celeritate, et dexteritate ingenii consistit, nimirum ut *Despotes* de ratione totius consilii per literas quam citissime certior fiat, adhorteturque praemiis, ut totam vim belli et consilii quam celerrime et secretissime in *Transylvanum* vertat. Fore, ut eundem imparatum, consilii inopem, quique solius

¹⁾ Értetik Zápolya János Zsigmond.

²⁾ Így!

³⁾ Lásd az itt alább következő levelet.

⁴⁾ Értetnek az erdélyiek.

⁵⁾ Erdélynek és Moldovának.

⁶⁾ Zápolya János Zsigmond ellen.

salutis spem in fuga habiturus sit, observatis omnibus passibus et itinerum saltibus opprimat, Transylvaniam totam ingenti virtute, nullo periculo recuperet.

Praemium optime navatae virtutis *Vayvodatum Transylvaniae* futurum, honorem amplissimum et principatu Moldaviae magis expetendum, ac insuper universa bona simul cum castris et castellis *Joannis* et *Antonii Kendy*, ac *Francisci Bebech* in perpetuam liberorum successionem.

Alberto Laskio, *Antonio Zekel* et *Joanni Villyey* in eandem sententiam itidem scribendum et praemia proponenda. *Alberto Laskio Bathoreorum Somloiensium* universa bona, illis vero singulis quingenti coloni. Et si quid amplius eos desiderare, nullam gratiam illis denegatum iri.

Haec quoad Transylvaniam. Prout autem periti medici vulneri medendo pus et saniem abstergere consueverunt, ita quoque in praesenti, ex Hungaria in Transylvaniam omnes aditus occupandi et avertendi. Id sic fiet, si Generalis partium superiorum Capitaneus, habita mutua cum *Despote* intelligentia, ipse quoque armatus in campum majoribus, quanto fieri potest, copiis progrediatur. Sic enim saltem ostendendo vires, nulla conserendi manus data copia, cunctando in utramque partem, Turcas pariter et *Lupinae factionis* contribulos non solum remorari, sed prohibere ab ingressu poterit. Nec enim timendum, revocatis ex Hungaria *Bisantium* plerisque *Turcarum*, eos justis exercitus speciem constituere posse.

Quin insuper ad eludendos hostes illud quoque ad omnium regnorum confinia mandandum, ut per id tempus, quo haec gerentur, minisque, certisque apparatibus ex instituto factis, utpote tormentorum praeparatione, carrorum, equorumque instructione, *falsisque rumoribus passim sparsis*, hostilia significantur, nihil tamen palam attentandos, quo tali ludificatione, saltem hostium animi in omnes partes distineantur.

Cum autem praeter *Melchiorum Balassy* nullus adversae factionis sit, qui vel militari peritia, vel copiis metuendus esset, et alioqui ut *Andreas Báthory* significat, non est alieno reconciliandi se se gratiae Imperatoris animo: si ab una parte rem in Transylvania sinistre geri videat, ex altera vero praemiis oppugnetur, ipsum ad clementiam Imperatoris rediturum, inclinato ultro animo,

mihi persvadeo, ac eum, qui modo adversus nos, jam pro nobis strenue dimicaturum habituros. Cui, si reconcilietur, promittatque fidelem navare operam, noxa omnis deleatur, ac universa bona *Casparis Drágffy*, quae *Georgius Báthory* occupat, donentur.

Hac ratione, negotio feliciter transacto, ex occasione saltem nato: oppresso *Transylvano*, quinque et triginta annorum controversia puncto temporis terminabitur. *Transylvania* vero recuperata, et *Melchior Balassy* in gratiam recepto, reliqui in Hungaria nempe, inferioris conditionis ad Caesaris clementiam confugient, vel certe nullo negotio cogi possunt.

Quod vero ad rei bene gerendae summam adinet, haec omnia summa celeritate et secretissima cautione indigent, quae magis dexteritate ingenii, rerumque agendarum, quam periculo constant, ne illinc occasio, quae, ut dicitur, calva est, elabatur; nam, cum minime *Despoten* diu rerum potiri posse, ratio ipsa dicat, ea qua ivit, regrediatur, vel foedere cum *Transylvano* perculiat, hinc vero patefactis rebus irrita consilia fiant“ ¹⁾.

Az említett váradi püspöknek ezen titkon tervezett irománya I. Ferdinánd császár kezébe jutván, ugyan akkor a moldovai vajdának is következőzendő levele, melyben tettél is bebizonyítandó szolgálatját ajánlá, I. Ferdinánd fiához (akkor cseh király, atyja halála után pedig császár) Maximiliánhoz érkezett.

„Serenissime Rex, Domine clementissime! Salutem, ac omnia felicia, post meorum servitiorum commendationem, Majestati Vestrae praecor! Quamquam Rex piissime! eventum totius negotii magnifico Capitaneo Caccoviensi ²⁾ scripseram quem Majestati Vestrae significasse existimo, tamen etiam volui scripto meo Majestatem Vestram certiores reddere, quomodo Deus exercituum manu sua potenti hostem nostrum profligavit bis, habuit enim prima vice 15 millia, secunda autem vice habuit 200 Turcarum, et 20 millia incolarum. Sed Deus, qui non numerat multitudinem, miseratus est mei, et hostem nostrum profligavit, et in posterum spero, quod ejus omnipotentia tuebitur me. Caeterum nunc Deo juvante *Majes:as Vestra cognoscet, qualis ego Majestati Vestrae sim servitor*. Quemadmodum per *Legatum*, quem post meam *coronationem*, quae erit 12 Januarii, ad Majestatem Vestram mittam,

¹⁾ Találtatik a cs. kir. udvari, jelenleg pénzügyi ministerium levéltárában.

²⁾ Így!

Generosum *Roussuel* ¹⁾, ordinis nostri equitem, et Capitaneum Gardiae nostrae, Majestatis Vestrae fidelissimum servitorem significabo, ac de omnibus Majestatem Vestram certiozem reddam, *pro servitio autem Majestatis Vestrae quod adinet in me nihil desiderari patiar, prout brevi, Deo volente, re ipsa Majestas Vestra experietur*, his me gratiae, ac favori regio Majestatis Vestrae commendo. Ex oppido nostro *Jas, 27. Decembris 1561.* Majestatis Vestrae deditissimus, studiosissimusque servitor *Despota m. p.*“

A külső címezete e levélnek ez:

„Serenissimo *Maximiliano* Dei gratia Bohemiae Regi, etc. Domino observandissimo, ad manus proprias“ ²⁾.

Így állván a dolgok, I. Ferdinánd a váradi püspöknek fen-nebbi titkos tervezetét józan figyelemre méltónak tartván, azt említett fiával Maximiliánnal közölni, és tőle ez iránti vélekedését s nézeteit a következő levél által megtudni kívánta:

„*Ferdinandus*, divina favente clementia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Marchio Moraviae etc. Comes Tyrolis etc. Serenissimo Principi Domino *Maximiliano* Regi Bohemiae, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, et Silesiae etc, Marchioni Moraviae ac Lusatae etc. Comiti Tyrolis etc. filio nostro charissimo Salutem, et paterni amoris, omnisque felicitatis continuum ac perpetuum incrementum.

Serenissime Princeps, fili charissime! Oblata fuit nobis adjuncta praesentibus *deliberatio de rebus Transsylvanicis, et Despotae, ab Episcopo Varadiensi, qui tamen nomen suum suppressum, et silentio praetentum cupit*, unde Dilectio Vestra intelliget, quae proponatur consideranda rei bene gerendae opportunitas. Etsi autem nos in ea sententia persistamus, si spes sit, nos posse cum *Transylvano et Turca* pacem honestam colere, quod nolumus hoc rerum et temporum statu propter talem commoditatem ultro arma capere, aut dicto filio Regis Joannis atque per consequens Turcarum Imperatori ansam praebere, arma contra nos movendi, ad quod, novit Dilectio Vestra, quod simus ad praesens imparati. E diverso tamen, quando *filius Regis Joannis* induciis violatis se

¹⁾ Russel, vagy is Russell.

²⁾ Találtatik az említett levéltárban.

se hostem declarasset, sicuti nuper *Franciscus Zay* non obscure affirmavit, aut tractatus instituti cum *Melchiore Balassa* eo redacti essent, quod evidens necessitas belligerandi nobis incumberet, utique tam insignem occasionem nequaquam negligendam censemus, praesertim cum ad consequendos prosperes successus non parum momenti afferre videantur tum ipsius *Melchioris Balassa* ad fidem atque obedientiam nostram reditus (quae quidem tractationes auctorem discursus latent), tum etiam *inclinatum Civitatum Transylvarum* ¹⁾ *studium*, quas sane sperandum foret, talibus conatibus non repugnaturas, ubi certo scirent *Despotam* omnia nobis consciis et volentibus, adeoque pro commodo nostro agere et de hac re cum *ipsis clandestini tractatus instituerentur*. Quare Dilectionem Vestram paterne hortamur et requirimus, ut rem omnem diligenter discutiatur, atque perpendat et nobis non modo, quae sua sit opinio atque sententia de memorato discursu, sed quae praeterea et Dilectioni Vestrae de his rebus cogitanti occurrerent, primo quoque tempore significet. Et quia non videtur consultum, rem evulgari, Dilectio Vestra paucos ad hanc consultationem adhibeat, eos scilicet, quorum fides, providentia et taciturnitas prae caeteris spectata sit.

Porro, cum opere praetium arbitremur, *Despotam* idoneis modis, ac rationibus in praeclara sua erga nos voluntate retineri et confirmari, haud dubie in omnem eventum consultum erit, quod Dilectio Vestra hominem aliquem, non magni nominis, sed tamen cautum, atque industrium, cujuscunque nationis existat, ad *Despotam* cum literis mittat, qui ei nostro, et Dilectionis Vestrae nomine gratuletur, atque apud ipsum maneat, statum rerum pernoscat, et quae in dies occurrerent, subinde *per notas secretiores, seu ciffras* ad Dilectionem Vestram perscribat, sic enim longe facilius nobis erit deliberatio de omnibus, quae nobis ac Dilectioni Vestrae pro re nata, et pro conditione temporis suscipienda, vel ommittenda forent.

Caeterum ex quo credimus Dilectioni Vestrae non parum lucis accessurum in deliberatione negotiorum istorum ex iis, quae his diebus ad nos allata sunt ab Oratore nostro *Valentino Saurman* de dicti *Transylvani* animo, quem in literis quibusdam ad *Ducem*

¹⁾ Értetnek itt főleg az erdélyi szászok.

Radivillum ¹⁾ datis non obscure declarat, voluimus Dilectioni Vestrae his exemplum literarum transmittere ²⁾).

Itaque de his a Dilectione Vestra clarum et maturum responsum expectabimus. Dilectioni Vestrae recte, feliciterque valere optantes. Datum in Arce nostra Regia *Pragae, die XXIX. mensis Decembris*. Anno Domini exeunte *MDLXI*. Regnorum nostrorum Romani *XXXI*. aliorum vero *XXXVI*. *Ferdinandus* m. p. Ad mandatum Sacrae Caesareae Majestatis proprium *M. Singhmoser* m. p. ³⁾).

Mit válaszolt ezen levélre Maximilián? annak nyomára nem akadtam, de bizonyos Zay Ferencnek és Báthorinak leveleiből, hogy mind a kettő a váradi püspöknek fen említett tervezetét partolta, és Maximiliánt ezen tervnek követésére biztatni látatott annyival is talán inkább, mivel Balassa Menyhért is 1562-nek elején már I. Ferdinánd részére nyíltan hajlott. Az érintett levelek így következnek:

Zay Ferenc levele Maximiliánhoz. 1562. jan. 13.

„Serenissima Regia Majestas! Domine Domine clementissime! Post fidelium servitiorum meorum in gratiam Majestatis Vestrae Serenissimae humilimam mei subjectionem. Scripseram Majestati Vestrae humilime, me missurum Majestati Vestrae Serenissimae literas *Christophori Hagymássy* scriptas *Stephano Seregy* Praefecti istius *Castelli Ochwa*, quas nostri interceperant. Eas in specie, ac ex hungaro in latinum traductas Majestati Vestrae Serenissimae mitto ex quibus Majestas V. S. clementer intelligere dignabitur, quomodo et *Turcarum* ⁴⁾ contra fideles subditos, et servitores Majestatum Vestrarum educatione eum assecuret ⁵⁾, et fidelibus subditis Majestatum Vestrarum in eisdem minetur, quod non tantum verbis auderent dicere, verum et re ipsa, si in eorum potestate esset, ostendere parati essent; nunc enim *Transylvanus* tertium jam oratorem ad Bassam Budensem misit, ut eo magis Bassa ad insurgendum contra fideles Majestatum Vestrarum Sacratissimarum sollicitaret, non potuit enim exspectare, ut illi duo nuncii,

¹⁾ Így! helyesebben „*Radivillum*.”

²⁾ Ezen levél nem találtatik a fennebb érintett levéltárban.

³⁾ Találtatik ugyan ott.

⁴⁾ Így! ⁵⁾ Így!

qui prius missi ad Bassam erant, redirent, tertium misit, ut tanto citius Bassam inducere ad movendum posset.

Simul et *Transalpinum Wayvodam* sollicitat, ut ei auxilium ferret, quod mihi Dominus *Despotes* per literas suas significavit, quas mihi homo suus hesternae die adtulit; qui scribit mihi, ut ego Majestatibus V. Sacrat. humilime significarem talem intentionem ipsius *Transylvani*, et si clemens voluntas esset Majestatum, ut ipse eum a proposito prohiberet, ac contra eum bellum moveret, ne huc Majestatibus V. nocere posset, sin minus, si Majestatibus V. S. aliter videretur, ut ipse supersederet, ipse paratus esset clementi mandato Majestatum V. obtemperare.

Verum si Majestatibus V. ita clementer videretur, non esset prohibendus Dominus *Despotes*, quin potius hac justa occasione, quam ipse *Transylvanus* in ruptis induciis contra Majestatis V. S. ostendit, promovendus esset, qui non solum bona fidelium subditorum Majestatum V. depraedavit, et occupavit, verum Castellum in medio ditionis Majestatum V. erigi facere curavit, omnesque Comitatus Ultratybiscanos pro se usurpare conabatur, et plura quoque Castella in ditione Majestatum V. erigere intendebat, omnemque hostilitatem in fideles subditos Majestatum V. S. exercere cogitabat. Quare Serenissime Rex, Domine clementissime, aut nunc, aut in posterum Majestatibus V. animadvertendum erit contra hunc *Transylvanum*, non enim aliter, quam serpens aleretur in gremio, qui quanto longius alitur et nutritur, tanto major et fortior crescit, qui in dies Majestatibus V. S. ac earum ditioni magis magisque nocere desiderat, et nihil aliud cogitat, quam ut hoc Regnum afflictissimum pro se usurpare, et se in Regem eligi facere et extollere in injuriam, et detrimentum Majestatum V. posset, prout Majestates V. S. jam ex principiis facile colligere clementer potuerunt, tum se jam dudum aperte Regem Hungariae electum scribat, et appellari publice faciat, atque hujus residui et afflictissimi Regni partem in duas scidit partes, pro seque injuste tot Comitatus usurpare ausus sit, qui nihil extra Transylvaniam digne, ac juste habere posset, tum Majestates V. S. etiam ad petita Imperatoris Turcarum illi nihil extra Transylvaniam concesserint, quod nos *Oratores* Majestatum V. S. solemniter in curia Principis Turcarum protestati sumus, nihil ipsi *Transylvano* extra Transylvaniam concedere Majestates V. velle, sed sola Transylvania contentum ipsum

fore debuisset, qui non tantum Transylvania, sed nec Hungaria, si fieri posset, ut jam ostendit, contentus esse possit, melius itaque esset, atque commodius, nobis omnibus fidelibus Majestatum V. S. pro dignitate Majestatum, et patriae commodo mori, quam hunc in pernitiem et oppressionem ditionum, atque subditorum fidelium Majestatum V. crescere permittere, quid enim Majestatibus V. in eo sperandum sit, nihil aliud video, praeter perpetuas inimitias, et perturbationem Regni, qui nisi hinc ejiciatur, majus periculum quotidie sperandum esse possit, cujus occasione et auxilio *Turca* quoque majorem aditum contra Majestates V. S. habebit, ut etiam tempore *Patris ipsius Transylvani* ¹⁾ habuit, si enim Majestates V. S. *Hungariam* aliquando liberam esse, et habere nolunt, *Transylvania* omnino liberanda est, et si induitiae Majestatum V. S. cum Principe Turcarum habitae, inspiciendae et considerandae sint, quae quam firmas et stabiles sint, Vestris Majestatibus S. optime constat, quidve in illis sperandum sit, V. Majestates S. ex suo sapientissimo consilio clementer considerare possunt, quantum ab initio induciae Turcarum christianis Principibus profuerunt, atque commodi adtulerunt, hoc idem decaetero expectandum omnibus Christianis est, qui non inducias et conditiones pacis cogitat, sed occasionem sui commodi expectat, *Transylvano* autem, si Majestatum V. S. esset clemens voluntas, vel saltem ea, quae extra Transylvaniam nullo jure pro se usurpavit, ei adimerentur, dignum equidem foret praesenti justa occasione.

Igitur Serenissime Rex! optimum fuit semper omnibus Principibus, occasione omnibus rebus uti, et cum occasio alicujus rei optima offertur, eam non spernere, qua amissa non semper alia occurrere solet, nunc autem optima quidem praeberetur occasio, cum Imperator Turcarum, ut etiam Dominus *Despotes* scribit, ad futuram aetatem personalem expeditionem contra Persam habiturus est, interim cum ipse cum Persa, et filio agit, Deus fortassis eam gratiam praestabit, quam solae Majestates V. S. optarent.

Quidam nobilis *Petrus Mwtwochnay*, arcis *Kowáso* possessor, affinis Domini *Melchioris Balassa*, conversus erat ad fidem et fidelitatem Majestatum V. S., volebatque in suam arcem gentes Majestatum V. pro praesidio introducere, quod cum *Christophorus Hagymassy* cognovisset, fraude aliqua eundem *Petrum Mwtwochnay*

¹⁾ Ertetik Zápolya János király.

ex arce ad se venire rogavit, illi nihil mali facturum promittens. Qui cum ad eum venisset, oblita promissione sua, idem *Hagymassy* eum captivavit, ac arcem ad se recepit, quae nunquam in manibus servitorum *filii Regis Joannis* fuit, sed semper per eundem *Mutwochnay* possessa fuit, ac tandem ipsum *Mutwochnay* una cum uxore captivos in Arcem *Hwzth* praemisit, in injuriam *Dominici Melchioris Balassae*, quem certo scio, non posse pati, quin pro injuria ei illata aliquid contra eosdem *Hagymassy* et *Daczó* molietur, ac consanguineum suum liberare conetur ¹⁾.

Et V. S. Majestatem Deus altissimus felicissimam, atque incolumem conservare dignetur. Datum *ex Castris in expugnatione Castellum Ochwa positum*, 13 die Januarii. A. D. 1562. Ejusdem V. S. Majestatis fidelis et humilis servitor *Franciscus Zay* de *Che-mer* m. p. ²⁾.

Zay Ferenc levele Maximiliánhoz 1562. jan. 16.

„Serenissima Majestas Regia! Cum literas meas ad S. Majestatem V. expediendas absolvissem, certo allatum est mihi, sicuti in aliis meis literis S. Majestati V. significavi, *filium quondam Joannis Regis* certos nuncios ad Passam Budensem cum literis *Turcarum Imperatoris* expeditisse, quorum medio idem auxilium contra nos *pro hoc Castello* ferendo plurimum sollicitavit, ita, quod *Turca* ad intercessionem ipsorum Nuntiorum contra nos quinque millebus equitum *Turcarum*, duobus millibus peditum conatur, ipsi *Regulo* auxilium ferre. Sed juvante Deo ditionem istam S. Majestati V. communicando negotio cum Magnificis Dominis *Melchiore Balassa* et *Nicolao Báthory*, omnibus viis, et modis conabimur defendere, ac rabiosam intentionem *Reguli* et *Turcarum*, quantum in nobis erit, evitare.

Postquam Dei auxilio *Castellum hoc* eis ademptum est, suppetias ferre hinc non opus erit, ditionem tamen, seu bona fidelium Subditorum in his partibus existentia depraedare, et depopulare intendunt, ex hinc igitur S. Majestas V. clementer perpendere dignabitur, quomodo induciae per *filium Joannis Regis* observentur, qui in perniciem Christianorum *Turcas* ad devastandam hanc ter-

¹⁾ Így!

²⁾ Találtatik ugyan ott. Ezen levélnek némi bővebb értelmezésére, lásd: „Miles. Siebenbürgischer Würgengel.“ pag. 51.

ram educere curavit, ac omni saevitia atque crudelitate ditionem S. Majestatis V. ope et rabie *Turcarum* delere intendit, vel aut si nihil aliud *Turcae* efficere poterunt, *castellum* in Oppido *Debreczen* aedificare volunt, ac ex eo totam hanc partem Regni occupare. Ista S. Majestati V. humilime significanda duxi. *Ex Castris ad Castellum Olchwa positis. 16. die Januarii A. D. 1562. S. R. Majestatis V. fidelis et humilis servitor Franciscus Zay de Chemer m. p. 1).*

Ugyan ezen Zay Ferenc „*Ex Castris ad Olchwa positis. 1652. 21. Jan.*“ ide vonatkozólag, Maximiliánnak ezeket jelenti: „Id etiam significare volui Majestati V. quod *Transylvanus* statim postquam Dominum *Balassa* ad fidelitatem Majestatum V. conversum intellexit, *Arcem ipsius Dyodh* in Transylvania obsidere fecit²⁾, cui ipse Dominus *Balassa* suppetias ferre omnino conatur“³⁾.

Bátori András levele Maximiliánhoz. 1562. jan. 27.

„Intra Transylvaniam Dominus *Melchior Balassa* optimum modum posset habere practicas movere, proxime enim rediens ad me inde quidam servitor meus, quem visendum domus suae gratia dimiseram, ab Egregio *Sebastiano Zekel* tale nuntium ad me attulit: se in tempus praesens cavisse, ne iuramentum *Reginae* 4) *ejusque filio* praestaret. Et quia *Siculi* per filium *Reginae* insveta exactione usque adeo jam sint pressi, ut nihil supra, *eos parvo negotio adduci posse* crederet, contradicere *filio Reginae*. Et *Saxones* quoque, quos imperium majestatum *Vestrarum* semper libentius affectasse opinatur, redire in obedientiam Majestatum V. speraret, si qua bona ratione tractari cum eis incipereretur, paucosque ex *Nobilibus*, qui stipendio aluntur filii *Reginae*, illi favere.

Dixit etiam eidem servitori meo *Nicolaus Walkay*, se non volentem, sed quia bona sua ibidem habuit, coactum fuisse et hactenus factiosis adhaerere. Ita, ut si in ferventi quaeque agerentur, speraverim propitium futurum felicibus Majestatum V. conatibus,

1) Találtatik ugyan ott.

2) Ugyan ezt jelenti a váradi kapitány Báthori István Váradról jan. 21-dikén Kerecsenyi Lászlónak írt levelében ily szavakkal: „Myért ezt írhatom, hogy eő Felsege (János Zsigmond) Dyodot, az Balassa Wárát meg zálotta, eő maga Koloswarra jeő mynd az orzág hadaival egetembe.“ Ezen levél is ugyanott találtatik.

3) Találtatik hasonlólág ugyan ott.

4) Isabellae.

et dicioni nunc opportune augmentandae, ut vel *filius Reginae* ex Transylvania ejici possit, vel ad eas conditiones sponte sua accedat, quae Majestatibus V. forent consentaneae.

Sed haec omnia vehementer consistunt in copiis paratis, ac solutis alendis, et justo aliquo numero ad eas partes intertendis, rebus enim in omnibus mea humili opinione maturatione maxima negotia confici possunt, neglecta vero oblata occasione majore interdum recedere consueverunt, gravibus postea etiam curis non obventa.

Demum dicunt et Capitaneum Waradiensem *Stephanum Báthory* de Somlyo inducias servare cum copiis Majestatum V. Gyulensibus, idque eo maxime praetextu, ut et Castellis erigendis, et contra Cassoviensem exercitum liberius gentes suas dimittere possit, ne forte igitur non abs re fuerit, illis mandare, ne ipsi Gyulenses indutias aliquas observent, dum cum aliis fidelibus et subditis Majestatum V. dictus capitaneus Waradiensis bellum gerit. *Datum in Sempthe die 27. Januarii A. D. 1562.* Majestatis V. Sereniss. humilis servitor *Andreas de Báthor*¹⁾.

Zay Ferenc levele Maximiliánhoz. 1562. Jan. 28.

„Majestati Vestrae significandum esse existimavi, filium quondam Regis Joannis *Franciscum Némethy* in suum praefecisse Generalem Capitaneum, qui hodie mihi, tamquam Capitaneo Majestatum V. S. istarum partium bellum apertissime indixit. *Transylvanus* in aperto Marte, ut jam video, contra Majestates V. S. procedere vult, quoniam et *Turcae* jam ex suis confiniis copias suas moverunt. *Bassa Themeswariensis* circa *Lippam* jam castra metatus est, ad quem alii *Turcae* ex suis locis congregantur. Non dubito autem et *Bassam Budensem*, sicut jam antea omnibus *Turcis* ad hoc deputatis commiserat, similiter sese parare ad hanc expeditionem. *Transylvanus* quoque omnes suas copias, quas habere potest tam ex Transylvania, quam extra Transylvaniam levare fecit, ac simul et semel cum *Turcis* omnem hanc ditionem, et fideles subditos, tam veteranos, quam recens ad fidem et obedientiam Majestatum V. S. conversos subvertere, et in praedam convertere, ac depopulari ac devastare intendit. Simul ex ore ipsius proprio dixisse fertur: malle eum hodie et Transylvaniam et omnia,

¹⁾ Találtatik ugyanott.

quae ipse possidet, Turcarum Imperatori dare et resignare, quam unum pugnum terrae Majestatibus V. S. vel concedere, vel resignare; quod si Turca non esset, cui Regnum assignare posset, etiam Diabolo libentius concederet, quam germanis.

Quare cum jam nullum dubium inimitiarum sit, eritque omnino, non solum cum ipso *Transylvano*, sed et cum *Turcis* nobis absque dubio pugnandum. Igitur si ipsa necessitas non postularet, quemadmodum hactenus Majestatibus V. S. inanes expensas facere non cogitaverim, ita nunc quoque paratus essem, hujusmodi sumptibus Majestatum V. S. parcere. Magis tamen sumptibus non parcendum hoc tempore Majestates V. S. censere existimo, quam et terram hanc devastandam permittere, et fideles subditos in praedam pati convertere.

Igitur Majestas V. S. considerata hac necessitate, et inimicorum quoque respectu nostri magnitudine, dignetur ipsos Cathafractos, de quibus prius supersedendum, ne huc mitterentur, scripseram, ocysus expediri facere clementer, vel saltem quadringentos Cathafractos et vel dua vexilla Germanorum peditum quoniam nobis non solum defendendum nosmet ipsos jam in posterum, sed auxilio Dei, et offendendum omnino erit, ne hi fideles Majestatum V. S. qui nunc noviter ad fidem et fidelitatem Majestatum V. S. conversi sunt, alii quoque, qui jam jam converti volebant, in desperationem veniant, sed magis roborentur, et ditio Majestatum V. S. potius augeatur et dilatetur, quam minuat. Quod si Turcae Budenses et alii ultra Danubium existentes aliquid ad has partes, ut dicitur, movere intenderint, non esse abs re, si in illis partibus, sicut a S. Caesarea Majestate constitutum fuerat, Domini illarum partium molirentur, ut eorum conatus impediri hoc pacto possint.

Paeterea cum et nuper Majestati V. S. pro solutione militum Majestatis V. S. humilime supplicaveram, nuncque supplico, dignetur eorum necessitatem tempestive gratiose prospicere, ne ita destituti pecuniis, qui et nunc, credat V. S. Majestas! tam inermes sunt, quod me pudeat cum illis in conspectum aliorum fidelium Majestatum V. S. prodire, cum nunquam fortassis exercitus Majestatum V. S. ita armis destitutus, quemadmodum soli Capitanei farentur, fuit, ut hac gratiosa provisione, et solutione qualicunque parva possint promptiores ad servitia Majestatum V. S. esse; gratiosum a Majestate V. S. exspecto responsum.

Caeterum cum aliquot dies circa *Báthor* in expeditione *Turcarum*, si versus *Debrecinum*, ut dicebatur, venire voluissent, consumpsissemus ¹⁾, visum est Dominis *Balassa* et *Báthory* ²⁾, simul et mihi, ut ad expugnandum *Castellum Kowazo*, unde rebelles Majestatum V. S. fidelibus subditis, et eorum colonis quotidie infestare non cessabant, proficisceremur, quo nunc recta proficiscimur, ut auxilio Dei inde quoque ejicere, hancque terram Majestatum V. a quotidiana infestatione liberare possemus.

Reliquum est, Deus optimus maximus Majestatem V. S. sanam, atque incolumem ad vota conservare dignetur. *Datum ex Castris juxta Numan positis, 28. Januarii. A. D. 1562.* Ejusdem V. Seren. Majestatis servitor *Franciscus Zay* de Chemer. m. p. ³⁾.

Ha bár ezen jelentések némileg nem is a legkedvezőbbek valának, de a moldvai vajda segedelmével célbe vett visszafoglalása Erdélynek, és annak Magyarországhoz való kapcsolása azon időben még mind lehetőségnek ítéltetett, a mint ez a következő okmány tartalmából gyanítható.

Pozsonyi kamara elnöke Thordai Zsigmond levele Maximiliánhoz.

„Serenissime Rex! Domine clementissime! Immortalem fidem cum humilima subjectione! Etsi ad Majestatem Vestram incerta et ambigua scribere temeritatis est summae, tamen cum Celsitudo Vestra Regia mihi Lyncio discedenti, ut ad se quocunque de genere negotii occurrentis scriberem, clementer injunxerit, scribenda etiam haec popularia duxi.

De *Despota*, deque *novatione partium Transylvanarum* quae ego propter loci longinquitatem vel auditu tantum, communique fama, vel interdum amicorum literis, atque significationibus accipio; quod si eo loco essem, ubi res geruntur, vel ubi antea egi, plura Majestati Vestrae, et certiora scriberem, et fortasse Dei auxilio aliqua rebus adjumenta adferre possem.

De *Despote* haec feruntur, quod *Turcarum Imperator* ei Regnum (Moldaviae) adprobavit et vexillum pro more miserit, *Alexandrum* thesauro privaverit, ac ad Portam suam redegerit. Sed haec furate a Turca agi, ego mihi persvadeo. An enim Turca tum

¹⁾ Így!

²⁾ „Báthory Nicolaus.“ Lásd a következő levelet.

³⁾ Találattik a fenn említett levéltárban.

ex *Serenissimo Poloniae Rege*, tum ex *Alexandro* non clare intellexit, hinc promotionem *Despotae* factam? An nescit cum eo Cathafractos esse? Hispanos milites esse? Hungaricum equitatum, et peditatum esse? Connivet ad praesens, quia rebus suis laborantibus id consultius duxit, a tempore capiendam censet hujus eventus corrigendi opportunitatem, nisi, quod Deus summus humanas cogitationes dissipare solitus est, cum ipse hujusmodi praeclaras et admirabiles res ex parvis principiis operatur, ad finem suae gloriae accomodatum, et christianae societati salutarem ¹⁾).

Rusellum ferunt in itinere esse, ac *Vestris Caesareae*, ac *Regiae Majestatibus* equos, atque alia honoraria adducere, sed haec, ut praemisi, popularia.

Antonium Zekel cum suo ordine ad XXI. Januarii domum revertisse certum est. Meo quidem tenuissimo sensu praestaret et hunc, et caeteros veteranos *Majestatum V. servitores* apud *Despotam* manere eousque, dum concepta nuper de *Transylvania* consilia in effectum mandarentur.

Agitatum esse intelligo inter *Magnificos Dominos Franciscum Zay, Melchiorem Balassa et Nicolaum Bathoreum*, ut *Castellis* in circuitu collatis arces *Koalo, Munkács* et *Huzt* occluderentur. Quod quidem hoc tempore opportune fieri existimo. Et initio arcem *Huzt* circumvallandam castellis censerem, nisi *Koalo* obstet, quia ea recepta reciperetur *Camera Salium in Maromarusio*, imo si vel tantum ea occluderetur, salium proventus *Majestatibus Vestris* illico procederent. Nec est metus, ne aliquae validiores suppetiae obsidionem discuterent, cum omnis auxiliis aditus jam sit interclusus, quando oppida *Rivulus Dominarum* et *Zathmár Némethi* in fide sunt, et potestate *Majestatum Vestrarum* et *Joannes Secundus* perturbato statu *Transylvanis* fidere non audet. Ea tamen arcium obsidio ita processura videtur, si *Majestates Vestrae* aperte agere decreverunt, quod vix jam evitari poterit, cum ad hunc terminum res sunt adductae.

Certum habeo, *Majestates Vestras* rationes et consilia *Dominorum* dictorum de illis arcibus tentandis, ex eorum scriptis copiose accepisse, atque etiam de *Francisco Némethi* rem omnem a fundamento cognitam habere, quem ego ex certorum hominum significationibus percipio ad fidem, atque obedientiam *Majestatum*

¹⁾ Így!

Vestrarum aut rediisse, aut rediturum esse. Illud erat pertimescendum, ne *Joannes Secundus Turcas* accerseret, quod ego illum facturum divinabam, id quod jam res docuit ipsa. Ajunt enim illum juravisse, se *Turcas* adducturum, atque ita injurias ulturum, vel si Turcica se religione initiari oporteat. Atque duo millia *Turcarum* non procul ad Tibiscum in promptu esse dicuntur. Sed in spem nemo Turcicum auxilium illi plus nociturum, quam profuturum dubitat, non tantum ob eam causam, quod si pereundum caeteris est, ipse primus perierit, verum etiam propterea quod *Transylvanos* accersendis Turcis reddat a se alieniores; sciunt enim Transylvani, *Turcas* jam dudum eam provinciam adfectavisse, et sibi ipsis dominium quaerere, et esse sublatam spem illos ejiciendi cum semel in provincia firma fixerint vestigia, atque omnino totis animis jugum servitutis Turcicae refugiant, atque abominantur. Facile autem hinc liquet, *Turcas* provinciae occupationem meditari, quod, ut fertur, *Waradinum* pignoris nomine, et certos Nobiles obsides postulant.

Eo magis maturandus est ergo cum *Despota* et *Civitatibus Transylvaniae* tractatus, et omni contentione praeveniendus *Turcarum* in Transylvania ingressus, nam si Turca in ea provincia, quam tam longo tempore, et tam afflictim adpetiverunt, eam sine dubio mox Ottomannico imperio adaptabunt, atque etiam si ad tempus *filium Regis Joannis* in ea patientur, prout ipsis commodum visum fuerit, tamen profecto vel Passam aliquem, vel Sangiacum in eam cum valido praesidio imponent. Invenient ad id praetextum, quo *filium Regis Joannis* eludant. Videt potentissimus Imperator se esse imparem viribus ad resistendum inimicis et animadvertit subditos suos sibi esse infideles. Igitur ipse se vult potenti brachio defendere. Tenemus memoria, quali arte Solymannus Budam occupavit. Jam cogitandum venit, quantum possit vaferrimus et formidolosissimus hostis ex ea provincia Regno Hungariae reliquo, rebusque christianis incommodare.

Credo equidem *Despotam* requisitum, omnem in hanc rem operam Majestatibus Vestris navaturam, neque commissurum, ut ipse quoque hinc seclusus et interceptus praeda fiat, et mancipium *Turcarum*. Ad quem quidem qui mittatur? hominem cogitando, ego non invenio. Nam ille, quem nominavi, pro principali satis aptus non videtur. Sive autem unus, sive duo mittendi videbuntur,

id tecte faciendum esse existimo, ut etiam apud *Despotam* dissimulentur, potissimum propter Turcam.

Est quidam *Petrus Literatus* cognomento *Zentgyergy* in *Rivulo Dominarum*, qui sub filio Regis Joannis in eo loco officio *Comitis Camerae* functus est, et initio non postrema causa exstitit introductionis *Petri Petrowith* e Polonia, cumque ob proditorem, et certa crimina alia captus esset, et in arce Posoniensi teneretur, dimissus fuerat de clementia Excelsae Imperatoriae Majestatis ad nonnullorum intercessionem, stipulatione fidelitatis in posterum observandae. Ille tamen inscia S. Caesarea Majestate, clandestino itinere, recta ad Strigoniensem Beghum contenderat, atque ab illo ad Fillekiensem rursum tenuerat, atque ita per Turcas ad Reginam Isabellam se receperat, a qua *Comitis Camerae* officium in *Rivulo Dominarum* susceperat. Eum nunc intelligo apud Sacratissimam Caesaream Majestatem pro gratia laborare, atque ad eam obtinendam offerre certam pecuniam Joannis Secundi, quae apud ipsum habeatur, atque in eo uti opera *Francisci Pestiensis*. Tametsi autem eum ego ita novi, ut nullam ab eo sinceram in Majestates Vestras fidem sperem, et sciam esse hominem timidum ob malam mentem, quae in eo est, tamen non is sum, qui ei gratiam denegandam dicam. Neque meum est, pro mea humilima conditione, quicquam in ea svadere, aut disvadere, nec modestiae meae convenit, ut gratiam Majestatum Vestrarum cuiquam clausam cupiam, tantummodo gratia tribuatur citra Earum incommodum, ita ut vitentur imposturae. Esse autem putarem e re Majestatum Vestrarum intelligere, quae commoda in eis metallis, eoque in loco antea Sacratissima Majestas Caesarea habuerit, quae fodinae praeler Cameram ipsam et officinae metallica ad Ejus Majestatem pertinuerint, id quod etiam ex Regestris *Thomae Francisci* demortui, qui ibi *Comes Comerae* fuit, cognosci potest, quae apud hanc Cameram habentur.

Velit, quaeso Majestas Vestra de *postulatis Oporini Typographi* clementer recordari ¹⁾. Posteritas id de Majestate Vestra, grata celebratione promerebitur, quod ego meis humilimis servitiis adsequi nequeo.

¹⁾ Értetik itt Thordai Zsigmondnak szándéka, Bonfinius Decásait Maximilian költségén, könyvnyomtató Oporinus által kiadni, a miről lásd bővebben Bonfinius munkáiról írt, és az idei „Új M. Muzeum“nak III. füzetében kiadott értekezésemet.

De prolixitate literarum Serenitas Vestra mihi benigne ignoscere dignabitur, ea enim secuta est, materia stylum ducente.

Deus Optimus maximus Majestati Vestrae cuncta fausta, et felicia largiatur. *Dat. Posoni 2-da die Februarii A. D. M. D. LXII.* Serenissimae Majestatis Vestrae humilis et fidelis servitor *Sigismundus Tordaim.* p. 40.

Itt szakadnak meg Erdély iránti azon 1561. és 1562-beli okmányok, melyeknek nyomára az említett levéltárban akadhattam.

II.

II. RUDOLF CSÁSZÁR, ÉS ERDÉLYI VAJDA BÁTHORI ZSIGMOND KÖZTI 1594-BELI TITKOS KÖVETSÉGEK.

E pont alatt is van szerencsém oly okmányos régi irományokat közölni, melyek eddig elrejtve, s következőleg minden historiai haszon nélkül heverve, jelenleg rész szerint félig ismeretes némi historiai eseményeket felvilágosítanak, részszerint egészen ismeretleneket felfedezni képesek.

Ha bár többen is előttem e részben sokkal többet is kutattak már, s fedeztek fel, azért még is reménylem, hogy ezen közléseim, melyek csak is az okmányok lemásolása iránti fáradságnak szigorú jutalmát érdemlik, nem fognak unalmat szerezni azon olyasóimnak, a kik hazánk történeteit a lehetőségig alaposan kimeríteni ohajtják.

Minckelötte pedig ezeket folytatólag közrebocsátanám, röviden a következőket kell előre megjegyeznem.

Nagy vala 1594-nek elején Magyarországbán, és II. Rudolf császárnak többi tartományaiban, a török háborúra való készüllet; de hogy sikeres lehessen ezen működés, szükséges vala erdélyi vajda Báthori Zsigmondot is arra bírni, hogy a török ellen nyíltan fegyvert fogjon, és remélhető hadait a magyarországiakkal összekapcsolja.

Bajos lévén pedig Báthori Zsigmondnak (a kívül a török elleni támadás tekintetéből sokan Erdélyben ellenkező véleményben valának) állapotja, hozzá titkon, s minden külső, szembevető

1) Találtatik ugyan ott.

zaj nélküli követséget küldeni, és így vele egyezkedni tanácsosabbnak ítéltetett.

Ennek eszközzése felső-magyarországi főkapitány *Teuffenbach* Kristófra bízott, a ki Kis Mátyást a szükséges útasítással, és II. Rudolf levelével Báthori Zsigmondhoz Erdélybe küldött.

Kis Mátyás híven eljárta ezen követségében, ennek módját, tartalmát és bevégezését bőven leírván, követségi eljárása iránti hiteles jelentését ily hangulag küldötte meg *Tieffenbach*nak.

„Spectabilis, ac Magnifice Domine! Legationem Transylvanicam meae fidei concreditam hoc ordine fideliter peregi.

Cum *Albam Juliam*, propter difficultatem itineris 6-a die februarii circa horam 11. meridianam pervenissem, quo etiam Illustrissimus Dominus Vajvoda¹⁾ quadriduo ante me *Corona*, et *Fogararas* redierat, diverti pro hospitando apud fabrum ferrarium Illmi Dni Vajvodae, qui non ita pridem hinc Cassovia eo se contulit; ibi ego residens, eadem die mei adventus post unam horam, circiter horam 3. pomeridie ingressus sum civitatem pro perquirendo Reverendo Domino *Alfonso Carillia* confessore Ill. D. Vajvodae, qui nuper apud *Magnificentiam Vestram* aderat, ut ab eodem de praesentia Illustrissimi, ac Reverendi Domini *Alexandri Cumulei* Legati Summi Pontificis, et etiam de modo accessus ad Ill. Vajvodam informationem caperem. Monstratum est mihi tandem ejus hospitium in monasterio, in quo Ill. Vajvodae Sacra celebrantur. Ibi januam pulsando, interrogatus sum, quemnam quererem? respondit Rever. D. Alfonsum, quem apud Principem tunc fuisse dixerunt. Eundem ergo per spatium fere horae in monasterio exspectabam, qui reversus agnovit me subito. Eundem nomine *Magnificentiae Vestrae* salutavi, qui me una deduxit in suum cubiculum, et dixit me oportuno tempore supervenisse, efficereque ipsum apud Ill. Vajvodam, quo sine mora audientiam habere possem, in quo et ego diligenter nomine *Magnificentiae Vestrae* rogavi, Legatio enim esset Suae Majestatis, neque moram ideo pareretur.

Finito hoc colloquio quaesivi eundem de praesentia Dni *Alexandri Cumulei*, respondit ipsum nondum advenisse, neque hactenus suam legationem Principi enarrasse, hora tamen septima vespertina ipsum exspectari. Monstravit mihi ejusdem hospitium

¹⁾ Értetiki Báthori Zsigmond.

ordinatum, ut possim altera die accedere. Mirabar ego, ubinam tam diu Dnus *Alexander* mansisset; respondit Dnus *Alfonsus*: ipsum hactenus in *Keövár* propter absentiam Principis haesisse. Ego laetabar, cum illum mea legatione praevenire potuerim et ideo magis atque magis D. *Alfonsum*, ut mihi audientiam impetraret, rogabam. Promisit certo, sequenti die, id est 7-ma hujus mensis impetraturum. Quem ego tandem reliqui, et me recepi in hospitium, dixit tamen idem ad me, quod ea die sequenti septima hora matutina iterum ipsum accederem, quod ego studiose feci.

Ascendens septema hora non inveni eum, vocatus jam antea ad Ill. D. Vayvodam fuerat, quem ibi ad unam fere horam expectavi; interim alter quidam Canonicus animadvertens me ibi adesse, allocutus est, dicens sibi per D. *Alfonsum* injunctum esse, ubi me praesentem animadverteret, subito ad Ill. D. *Alexandrum* dirigeret, qui jam supervenisset. Ego obtemperans, una cum illo accessi D. *Alexandrum*, ipseque Canonico revertente, officiosissime nomine Magnificentiae Vestrae salutavi, parataque servitia eidem detuli, ac literas credentiales exhibui, quibus lectis primum quaesivit de statu Magnificentiae Vestrae, et laetatus est vehementer mei adventus, conquestus tamen in eo, quod suam legationem tamdiu exequi non potuerit, causam absentiae Ill. D. Vayvodae adscripsit, dixit enim, ubi apud *Keövár* Principem abesse intellexisset, celeriter ad Ill. D. Vayvodam scripsisse, an eum sequeretur, vel quid opus facto esset, cui Princeps rescripsit: debere ibidem in *Keövár* interea manere, donec *Albam Juliam* reverteretur; reversoque Principe per eundem admonitum esse, quod *Albam Juliam* ingrederetur, ipsumque jam in eo laborare, ut quam citissime accessum ad Principem habere possit. Cui ego quoque respondi: me similiter hoc ipsum optare.

Interim ingressus est etiam D. *Alfonsus*, qui dixit mihi: jam mei praesentiam Ill. D. Vayvodae significasse, velleque eundem, die eadem libenter me exaudire. Et hac voce prolata, capta manu mea, duxit in suum cubiculum, relicto ipso D. *Alexandro*, quaesivit ex me: an literas Suae Majestatis haberem? respondi: me habere, ubi ille statim me praesente schaedam Ill. D. Vayvodae scripsit, et per puerum suum cubicularium deferendam transmisit. Reversus puer dixit: statim ad manus Ill. Vayvodae schaedam esse assignatam, postque prandium responsurum Principem.

Ego volens tandem in hospitium exire, non sum dimissus per D. *Alfonsum*, sed detentus in prandio, una cum D. *Alexandro* pransimus, nondumque finito prandio, renunciatum est D. *Alfonso*, me una cum ipso debere Ill. D. Vayvodam accedere; rogaveram tamen eundem D. *Alfonsum*, ut a Principe privatam, et secretam audientiam impetraret, nam legatio mea esset nimis secreta, per quem renunciaret Principi, velle ipsum quoque *absentibus Consiliariis* me exaudire.

Et sic nos relicto prandio nostro ingressi sumus arcem, ascendentes palatium Principis, ubi prius D. *Alfonso* ingressus ad Principem, jussit me paululum foris exspectare, qui iterum exivit, et quaesivit me ex abrupto nomine Principis, *an haberem literas Suae Majestatis, et qualiter essent intitulatae?* Ego dixi: me habere Suae Majestatis, et Magnificentiae Vestrae literas, ostendique eidem literas Suae Majestatis, ut videret intitulationem earundem. Quibus visis ingressus est ad Principem, et paulo post egressus iterum, per eundem vocatus sum; ac sic *adstante eodem* D. *Alfonso*, Ill. D. Vayvodam nomine Magnificentiae Vestrae, ea qua decuit, reverentia salutavi, et ejusdem servitia diligenter commendavi, literasque Magnificentiae Vestrae exhibui, indicans Magnificentiam Vestram habere certam commissionem a Sua Majestate ad ipsam Ill. Dominationem, quam personaliter exequi debuisset, sed propter aegram valetudinem, et tumultus bellicos, evitandamque notam et suspicionem, benigno Suae Majestatis Caesareae mandato satisfacere nequivisset, ideo nolens rem differre, eamque per varias personas tractare, verum *ut in alto et secreto manerent*, per priorem legatum, Dominum nimirum *Sigismundum Paczot* secundam hanc quoque benignam Suae Majestatis commissionem peragendam decreverat, qui saepius per Magnificentiam Vestram ad ingressum admonitus, propter adversam valetudinem, de die in diem ingressum protrahebat; ad extremum tandem hisce proximis diebus movisset quidem dimidium fere iter conficiendo, persvasione tamen aliqua ductus, contra voluntatem Magnificentiae Vestrae iterum rediisset, in quo Magnificentia Vestra vehementer offensa fuisset. Qua in parte rogavi Ill. D. Vayvodam, vellet Magnificentiam Vestram excusatam habere, moramque omnem legato adscribere. Ne tamen res ulterius differretur, noluit eam alio fideli, et ab initio *in hoc ipso negotio Transylvanico in secretis versanti*, mihi scili-

cet, peragendam committere, ea partim de causa, quandoquidem sciret, Ill. D. Vayvodam per quasi ignotas, et non splendoras personas, tum propter apud *Turcas*, quam alios evitandam suspitionem, rem illam tractare cupere, prout etiam similes ad Magnificentiam Vestram Idem D. Vayvoda expedire solitus esset.

His tandem prolatis et praemissis, Eundem nomine Suae Majestatis salutavi, gratiamque ejus Majestatis et clementiam sedulo commendavi, literasque Suae Majestatis debita cum reverentia assignavi et dixi: Quandoquidem Majestas Caesarea ex relatione *Sigismundi Paczot* proxime facta, de integritate animi ipsius D. Vayvoda non parum spei conceperit, nihilque dubitet quin D. Vayvoda se se etiam deinceps effective erga suam Majestatem Caesaream demonstraturus sit, nihilominus tamen ejus Majestas eundem adhortandum duxit, ut in proposito, et spe concepta pergat, et *in hac generali expeditione suas copias viribus ejus Majestatis adjungat*, ut mutuis auxiliis eo magis hostis Dei et Christianorum immanissimus profligi possit, ac Regnum Hungariae e faucibus ipsorum liberetur; Sua enim Majestas Caesarea non saltem opera suorum regnorum atque provintiarum haereditariarum, sed et vicinorum Regnorum, atque Pontificis, Regis item Hispaniarum, ac Principum Italiae, denique totius Imperii Romani auxilio hosti jam jam obviaret, prout etiam cum Rege Poloniae, et Moscovita, optima jam intelligentia intercedit, speraretque Sua Majestas: quod etiam Ill. Vayvoda cunctis suis viribus una cum ipsa Christianitate contra hostem immanissimum pugnabit. Quod si facere certo sibi statueret, Suam Majestatem Caes. superiorum omnium, quomodocumque accidissent, offensarum oblituram, eumq. Ill. D. Vayvodam una cum suis in veram, ac sinceram tutelam, clientelamque clementissimam velit recipere, eidemque ingruente belli necessitate praesertim adversus *Turcas* omnibus viribus protectione et auxilio sibi, suaeque provintiae benigne subvenire parata erit, et imo ipsum nunquam derelicturam; de quibus omnibus firmiter assecuravi, addendo et hoc, quod jam 24.000 cataphractorum in conductu essent, ex quibus 12.000, nec non 24.000 peditum ad 1^m Martii in regno Hungariae certo affuturi essent, prout nunc 1200 *Cassoviani* supervenerunt, pluresque cum peditatu 5000 jam jam expectari.

Ad extremum deinde rogavi eundem Ill. D. Vayvodam, ut mentem suam aperiret, quo pacto nimirum et quibus modis ac con-

ditionibus Caesaream Majestatem sibi gratificare cupiat, et qua ratione vicissim Ill. Vajvoda Suae Majestati promptitudinem suam, animumque propensum declarare vellet, Suam enim Majestatem sua gratia non defuturam, certo sibi persvaderet.

Qua oratione finita, subjecti quoque *excusationem Intitulationis* ¹⁾ *literarum Suae Majestatis*, quandoquidem jam antea animadverteram, non libenter eam intitulationem videre, factumque eam esse non aliunde, nisi ex usu et precessu veteris styli Cancellariae aulicae. Eodem enim titulo autecessori etiam *Stephano Báthorio* felicitis memoriae, antequam in Regem Poloniae fuisset creatus, ex aula Suae Majestatis scribebatur, et quod nondum Suae Majestatis Caes. mens et voluntas Ill. D. Vayvodae perfecte constaret; ubi enim Ill. D. Vayvoda promptitudinem, propensumque animum erga Suam Majestatem declaraverit, certo sibi persvaderet, non saltem in titulatione, sed etiam in omnibus aequilibus et licitis, ex gratia Imperiali Suam Majestatem gratificaturam. Et ideo non esset, quod Ill. D. Vayvoda in eo offendatur.

Finitis tandem his omnibus, feci etiam mentionem Oratoris Suae Majestatis Caes. quandoquidem *Szinan Pascha* una secum et Porta Imperatoris Turcici *Albam Graecam* adduxerit, *ibique perierit*. Ideo non esse tantam commoditatem Suae Majestati, de novis Constantinopolitanis, quid nimirum Imperator Turcarum adversus Christianitatem moliretur intelligendi, atque rescindi. Qua in re Ill. D. Vayvoda cum ibidem in Porta continuum suum habeat Oratorem, ab eoque nova Turcica, praesertim de maligno intentu Turcarum Caesaris facile intelligere poterit, rogavi diligenter, ut de iis omnibus quaecumque intellexerit, Suae Majestati, ac demum etiam Magnificentiae Vestrae in secreto significare non dedignaretur, facturus esset in eo rem Suae Majestati gratissimam. Rogavi quoque nomine Magnificentiae Vestrae, si quid de praeparatione Turcarum Imperatoris haberet, item, de bello Persiaco, Georgianis Cirkessianis, et de motu Tartarorum quid audiret, an plures Beglerbeghi ultramarini ad hasce partes expediantur; quid in praesenti *Szinan Pascha* moliretur, et quas secum haberet copias, medio mei Magnificentiae Vestrae indicaret. Et sic meae legationis

¹⁾ Báthori Zsigmond az említett levélnek külső lapján hihetőleg csak erdélyi vajdának, nem pedig erdélyi fejedelemlnek vezérvetett, a mi neki nem igen tetszhetett.

meae coram Ill. D. Vayvoda finem imposui. Qui subito in praesentia Reverdi D. *Alfonsi* breviter de singulis articulis propositis mihi hunc in modum respondit.

Salutando imprimis officiosissime Magnificentiam Vestram, praecandoque eidem felicia quaeque, dixit: Nil obesse, quod Magnificentia Vestra personaliter eam legationem exequi non potuerit, imo consulte, et prudenter factum esset, quod Magnificentia Vestra per me ignotam, et non suspectam personam eam peragituraverit, non dubitaret Magnificentiam Vestram optime statum suae ditionis nosse, quam si Magnificentia Vestra ingressa fuisset, multae notae ac suspiciones inde exortae fuissent, neque ipsi modus et tempus Magnificentiam Vestram in quocunque loco, propter continuam praesentiam Chaussiorum et etiam exploratorum Turcicorum, conveniendi adfuisset. Quibus prolatis demissas tandem, et ingentes Suae Majestati Caesareae egit gratias, quod in ipsum clementi gratia ducatur, certoque sibi persvasum haberet eandem Suam Majestatem Caes. sibi non defuturam; *nunc tamen non posse decise aliquid concludere, neque ad proponendas condiciones descendere*, status enim suae provinciae modernus Majestati Caesareae, et Magnificentiae Vestrae alias bene notus ipsum prohiberet, mens nihilominus benevola non deesset, quam etiam in expeditione Transylvanica proxime elapsa re ipsa demonstravit, cum nullas copias suas ad creberrimas instigationes Paschae Szinan in auxilium ejusdem miserit, ita deinceps quoque rem directurus, ne hosti aliquid prodesse, multoque minus Christianitati nocere comperiat; studet in omnibus saluti, ac permansioni Reipublicae christianae; quem ipsum eundem affectum etiam medio Dni *Paczot* satis abunde Magnificentiae Vestrae significasset.

Quod vero attinet *intitulationem literarum Suae Majestatis ad ipsum datarum*, in eo ipsum non moveri; sciret enim suam Majestatem Imperatoriam clementem suae dignitatis habere respectum, neque velle literas easdem suis Consiliariis monstrare, qui fortassis plus in eis, quam ipse solus offenderentur.

Demum his addidit: velle etiam nova, quae haberet, Magnificentiae Vestrae significare, et ideo me de iis paululum expectare debere admonuit.

Quo tandem responso egressus sum, ibidemque Albae Juliae per sextiduum mansi, exspectando responsum.

Eodem die circa 4 horam pomeridianam accessi etiam Reverendissimum D. *Alexandrum Cumuleum* Legatum Summi Pontificis, qui nondum per Ill. D. Vayvodam exauditus erat, eidemque summam meam legationem propositam, una cum responsione Ill. D. Vayvodaë communicavi, qui libenter audivit, dixitque ipsum etiam ad eundem scopum tendere, laborareque in eo diligenter, quo citius accessum ad Principem, responsumque ab eodem obtatum habere queat, neque intermissurus, si quid efficeret, celeriter Magnificentiae Vestrae perscribere.

Interim vero contigit etiam Rev. D. *Alfonsum* eo venire, qui significavit D. *Alexandro*, Ill. D. Vayvodam statuisset, vesperi circa 8 horam ipsum exaudire, quos ambos ego ibi reliqui, et veni in hospitium meum. Altera etiam die, imo singulis fere diebus, a quo ibi mansi, R. D. *Alexandrum* conveniebam, non tamen suam legationem D. Vayvodaë eo tempore, quo ibi fui, uti dicebat, proponere potuisset, in primo quidem accessu solummodo Principem salutasset.

Sic itaque 11-a die hujus mensis mane 8-a hora per D. *Alfonsum* vocatus sum, qui dedit schaedam Ill. Vayvodaë, propria manu ejusdem hungarica lingua ad me scriptam, quod fidem indubiam dictis D. *Alfonsi* adhiberem, atque ea, quae mihi diceret, Magnificentiae Vestrae referrem. Penes eandem schaedam restituit quoque mihi benignas Suae Majestatis Caes. literas inapertas, quas ego Ill. D. Vayvodaë exhibueram, indicans causam, quo minus eas D. Vayvoda aperuerit, eam, ne nimirum illas literas Suae Majestatis Ill. D. Vayvoda suis Consiliariis monstrare deberet, qui sine dubio, viso titulo earum literarum, vehementer offenderentur, inceptoque operi contrariarentur. Item addidit: libenter ipsummet Principem haec, et alia subsequencia de novis mihi indicare voluisse, sed propter evitandam notam, et suspicionem, medio Rev. D. *Alfonsi* aperiendum et renunciandum consultius duxisset. Quod attinet oratorem Suae Majestatis obiisse affirmavit, nescire tamen, an morte naturali exstinctus esset; incumbit autem in eo diligenter, ut quaecunque nova Constantinopolitana, et aliorum locorum a suis legatis intelligere posset, Magnificentiae Vestrae tempestive nota fiant, prout etiam modo motum *Tartarorum* per specialem suum hominem renunciasset, quod in posterum quoque similiter facturum non intermitteret.

De praeparatione *Turcarum Imperatoris* nihil certi se intellexisse asseruit. *Georgianos*, et *Cerkessianos* contra *Imperatorem Turcarum* insurrexisse, et *Persas* bellum movisse audivit, brevi tamen de his omnibus majorem certitudinem exspectaret, subitoque superinde *Magnificentiam Vestram* edoceret.

Pascham Szinán *Albae Nándor* haerere, eidemque in succursum aliquas copias inermes, et nullius momenti supervenisse, eosdemque in timore maximo esse dicit.

Haec nomine *Ill. D. Vayvodae Rev. D. Alfonsus* mihi retulit, deditque literas *Ill. D. Vayvodae* ad *Magnificentiam Vestram* exaratas, qui etiam nunciavit *Magnificentiae Vestrae*, quod *intitulatio literarum Suae Majestatis* inceptum negotium apud *Ill. D. Vayvodam* non retardaret, neque impediret. Et sic ab ipso sum dimissus, valedicens etiam *Rev. D. Alexandro*, qui *Magnificentiam Vestram* officiosissime salutavit, cunctaque felicia eidem praecatus est promittendo, si quid efficere poterit, sine mora *Magnificentiae Vestrae* perscripturum, rogavit tamen eundem, ubi cum exercitu *Suae Majestatis* moveret, eidem perscribere non intermitteret.

Fui eodem die circa vesperam apud *Magnificum Dominum Franciscum Gezthy*, quem nomine *Magnificentiae Vestrae* officiosissime salutavi, literasque salvi conductus *Suae Serenitatis* eidem exhibui. *Maximas Magnificentiae Vestrae* pro literis illis egit gratias, dixitque: brevi personaliter eandem requisitum, quem ego tacite quaerebam: quonam animo erga *Suam Majestatem* *Caes.* affecti essent, reliquos enim *Consiliarios* non poteram accedere. Fueram admonitus, ne me *Consiliariis*, et aliis manifestarem, sed in secreto manerem. Respondit *D. Gezthy* ad mea quaesita: ipsum solum nihil aliud cupere, quam quod vires *Transylvanicae* copiis *Majestatis* *Caesareae* conjungantur, ut sic mutuis auxiliis hostis immanissimus profligi possit; quod ipsum etiam major pars *Statum* *ditionis illius Transylvanicae* comprobaret. Certum est autem, multos ea in parte consentire, prout ipsemet audivi, imo publice in *Diaeta generali ibidem Albae Juliae* modo celebrata voce alta acclamarunt, nolle ipsos contra *Christianitatem* arma summere, imo ubi eis insurgendum erit, contra naturalem hostem potius insurrecturos, quamvis huic bonae intentioni duo praecipui *Consiliarii Alexander Kendy* et *Volfgangus Korásochy* *Cancellarius* re-

pugnant, maleque propterea a Nobilitate et Statibus ejus ditionis publice audiuntur.

Habui quoque sermonem cum *Magistro Agazonum Petro Ajkay* Illustrissimi Vayvodae, significans mihi: procerto ipsum intellexisse, Ill. D. Vayvodam occasionem saltem exspectare, qualiter jugum Imperatoris Turcarum exuere posset, optimeque cum *Vayvoda Moldaviae* corresponderet, nam non ita pridem quoque *ambo simul clam constituti fuissent*. Quem ego reliqui, et cum his omnibus praemissis huc demum properavi.

Exhibeo demum clementes Suae Majestatis Caes. literas ad Ill. D. Vayvodam scriptas, quas inapertas Magnificentiae Vestrae, sicuti dixi, idem Vayvoda remisit, cujus etiam schaedam propria manu ad me scriptam in originali una cum pariis, ac translatione Magnificentiae Vestrae praesento.

Atque haec sunt, quae in hac legatione Transylvanica juxta commissionem Magnificentiae Vestrae peregi. Cui me demisse commendo. *Cassoviae. 24. februarii A. 1594. Mathias Kys. m. p.*¹⁾

Ezen követségi jelentésből látható, hogy Báthori Zsigmond februarius elején 1594-ben nyíltan még nem ígérhette a török elleni hadi segedelmet II. Rudolf császárnak, valamint el sem határozhatta azon feltételeket, melyeket ezen nyujtandó hadi segedelmének jutalmául neki megadatni kívánhatott volna. De az itt alább következő levelekből kitetszik, hogy már martiusban Carillia Alfons, Báthori Zsigmondnak legbiztosabb embere, általa II. Rudolfhoz titkos követségbe küldetett, az említett hadi segedelem jutalmául a császártól kettőt főleg kérendő, ú. m. hogy Báthori Zsigmondnak és családjának (hihetőleg Carillia javaslására) az erdélyi uralkodási birtok örököségi joggal (jure successionis), személyének pedig a romai birodalombeli fejedelmi címzet adassék²⁾. Bibornok Báthori András ezen feltételeknek elsőjét nem helyeselte, alaposan állítván, hogy Erdély örököségi jog által Magyarországtól el nem szakadhatna; egyébiránt javasolta, hogy a romai birodalombeli fejedelmi címmel ne csak Báthori Zsigmond, hanem egész családja jutalmaztassék.

¹⁾ Találtatik a bécsi cs. kir. hadügyi ministerium levéltárában.

²⁾ Ezen címzet megadatott II. Rudolf által Báthori Zsigmond személyének Prágában 1595. jan. 28-dikán. Az eziránti okmány találtatik a magyarországi kir. udvari kamara levéltárában Budán.

Ezen igen érdekes, és hazafias levelek így hangzanak:

I. „1594. 9. martii. *Andreae Báthori literae ad Patrem Alphonsum Carillia Soc. Jesu, Confessarium Principis Sigismundi Báthori.*“

„Reverende in Christo Pater! Responsum ad Sanctissimi Domini Nostri (Pontificis) literas Reverentiae Vestrae mitto, simul et exemplum mearum videt, qua de re simus solliciti. Hoc vero unice provideat, ut ea Caesarea Majestas promittat, quae praestare possit, ne postea Respublica Hungarica dicat, se inscio Caesaream Majestatem nil facere nec potuisse, nec debuisse. Dicam quod sentio: re magis intellecta, video in fine nos differre, meque alium finem proposuisse, longe faciliorem et utiliorem, id est, Cupivi semper, ut Transylvania ita Ungariae uniatur, ut fuit olim, omniaque tam jura sint communia, quam dignitates et officia, defensio certis legibus, et pactis confirmata determinaretur, amplissime praecaventis Principis nostri dignitatem, et ea omnia, quae caveri in amplissima forma deberent. Superioritas penes Caesaream Majestatem esset, liberamque Transylvanorum electionem ipsa ratam, gratamque haberet. Nam etsi cupiendum nobis esset, ut Successio locum suum haberet, cum tamen videam non esse in potestate Caesariae Majestatis, ut liberam electionem alicujus provinciae impediatur, haereditariamque efficiatur, nec Ungaros unquam permissuros, ut Transylvania a visceribus Regni avellatur, abscissumque membrum sit, quin eos semper protestari sciam, existimarem non esse tam profunde hoc negotium intelligendum, ne dum tractandum.

Nec certe Transylvaniam ipsam quisquam adducet, ut video, ut ab Ungaria penitus divellatur, haereditariaque sit, jugoque collum ita facile submittat; Justa sunt ergo petenda, idque ita, ut quod Caesarea Majestas concedet, idem tota etiam Ungaria concedat, confirmetque.

Nodus iste magnus est, quem Reverentia Vestra ita tractet, ne injustis petitionibus Caesarea Majestas deterreatur. Caeterum quaecunque ad privatam Principis nostri dignitatem spectant, Reverentia Vestra summam rationem habeat, promoveaturque, nec ejus rei immemor sit, ut tota familia in Principes Imperii creetur, perpetuumque foedus cum Imperio ineatur, in ejusque patrocinio et Transylvania, et nos simus, Reverentia Vestra pro sua prudentia

et illud videat, ut Senatum de omni re certiolem reddat, qui certe captivus esse non vult, nec pati, ut a moderno iugo in duriorem servitutem incidat, ne tam recuperata, quam amissa libertas Transylvaniae videatur. Atque de his sic ego philosophor.

Non oberit tamen, Reverentiam Vestram tentare omnia secundum instructionem suam, quamvis ego videam ad hunc meum sensum, Nostrates his accedere potius, huicque subscribere his de rebus meditari et loqui, quam de iis, quas Reverentia Vestra apud se habet.

Ego in Poloniam revocor, hodieque iter Alba occipio; ad omnem laborem paratus sum, ubique pro salute patriae, id quod etiam Sanctissimo Domino Nostro significavi. Haec breviter Reverentiae Vestrae significare volui, quem feliciter valere cupio. Datae *Albae Juliae, die 9 martii. A. D. 1594.*" ¹⁾

II. „1594. 8. Aprilis. *Andreae Báthori literae ad Patrem Alphonsum Cariglia.*“

„Nona martii, quae mihi ad rem patriae videbantur pertinere, omnia Reverentiae Vestrae perscripsi, Illustrissimoque Principi statim mittendas Reverentiae Vestrae tradidi. Si sint literae nec ne redditae, incertum est, ac ob id copias earum iterum Reverentiae Vestrae mitto. Illud addo ²⁾, me mirari, quod Magnates Ungariae nil hac de re sciant, quae res non erit sine nostro periculo. Nil enim eorum manutenere fortasse volunt, quae inter se Principes, Caesarea Majestas, et noster Princeps concludent, sed nec Transylvania unquam consentiet ad ea omnia, quae Ill. Princeps per Reverentiam Vestram tractat, nec enim divelli unquam se ab Ungaria patietur, licet sua iura privata, et separata ut jurisdictionem esse cupiat summum tamen Dominum, ac tutorem Caesaream Majestatem habere desideret. Ut video, differimus a sensu et Senatorum, et praecipuae Nobilitatis toto caelo. Reverentiae Vestrae significanda haec duxi, nam me valde affligunt. Quid impedit, quo minus cum Ungariae Procëribus Caesarea Majestas communicet, eorum consensum petat. Nos similiter faciamus, alias nec Caesarea Majestas promissa, nec noster Princeps cogent sua regna ad privatas inter promissiones servandas, nec Transylvania

¹⁾ Találtatik az említett levéltárban.

²⁾ Ezen levelet úgy kell érteni, mint az előbbennek merőbeni folytatását.

se privatis Caesareae Majestatis promissis patietur illudi (sic enim ajunt). Igitur quidquid fiet, sit cum Ordinum consensu. Caeterum nec illud mihi valde placet, quod Reverentia Vestra in instructione habet, daturam Caesaream Majestatem operam, ut in comitiis primis, re bene confecta, haec omnia confirmetur ab Ordinibus Regni. Quid, si non consenserint? Quid, si se insciis Caesaream Majestatem nil statuere debuisse vociferabuntur? Nunc, nunc opus est, ut nobis provideamus, ne in perpetuum lugere velimus. *Nunc tota Nobilitas confluit*, nunc Proceres omnes coiere Ungariae. Haec horsum scribo, ut Reverentia Vestra intelligat, quorsum Nostrorum animi et voluntates tendant, ac ipsa etiam pro dignitate negotium tractare possit. His Reverentiam Vestram feliciter valere opto. *Ex Sárospatak 8. Aprilis. 1594. 1).*

Nem kevésbbé érdekes e tárgy iránt a fenn említett *Teuffenbach Kristófnak* ugyan azon időbeli következendő levele is:

„1594. 15. Aprilis *Christophs von Tieffenbach Bericht an den Erzherzog Mathias über die Aeusserungen des Cardinals Andreas Báthori, bezüglich der Unterhandlungen des Kaisers mit den Fürsten Sigmund Báthori, wegen dessen Lossagung von der Pforte.*“

„Ewer Fürstliche Durchlout werden one zweiff von der Röm. Kais. Majestät Rath, und Hof-Khriege-Praesidenten Herrn *David von Ungnad Freyherrn* e.c.t. gnädigst verstanden haben, dass Herr *Cardinal Báthory* mir geschrieben, gen *Torbess* zu mir zu khommen. Darauf ich mich alsbaldt gericht, und nach *Torbess* gereist in Mainung, seiner alda zu erwarten. Alss ich nun eintheils Weeg fortgefahren, begegnet mir sein, Herrn Cardinals Diener anzeigendt, dass er seine Mainung geändert, und nit zu *Torbess*, sondern gen *Cassaw* zu mir khommen will. Derowegen ich mich alsbaldt widerumb zuruckh begeben, und ist also H. *Cardinal* vorgestern den Abend gen *Cassaw* gelanget, und gestern nach Fruestuckh widerumb von hinnen den negsten Weg nach Polen gen *Herknecht* (így!) zum altem Herrn *Forgatschen* abgereist. Er hat mir aber die Ursach, warumben Er sich zu mir ferfügt, in Vertrauen gemeldt. Nämlich wellichermassen die Röm. Kais. Majestät bericht, und erinert soll werden, dass der Process, so in

1) Találtatik ugyan azon levéltárban.

tractatu zu Erhandlung des Wayda 1) Devotion bisher gehalten, und die Fürschlag oder Mittl, welche durch die Röm. Kais. Majestät auf Summi Pontificis intercession, (ader durch etlichen Geistlichen 2) ungleiche information erfolgt) ihme Vayda offerirt, und bereit willigt sein sollen, den Senatoribus, und Fürnembisten in Siebenbürgen mit nichten gefalle. Wie dann diese Handlung vom Vayda mit Vorwissen der Rätthe nit tractiret werde. Daher denn erfolget, dass hierinnen grosse errores geschehen, und weder der Kais. Majestät authorität und Frummen, noch des Landes Siebenbürgen Wolfart, viel weniger der ganzen Cron Hungarn emolumentum bedacht wird. Man wolss auch nicht glauben, dass die Kais. Majestät zu derselben grossen praejudicio so grosse Zusage gethan habe, noch thun werde. So hetten die Stende in Siebenbürgen sonders Bedenken, dass so wichtige, Land und Blutt antreffende Sachen durch frembde *geistliche Personen, welliche sich darzue eindringen*, und deren underfahen (igy!), gehandelt werde, dabey sie mehr auf Ergeiz, Befürderung, und hoffenden Genuss, als auf des ganzen Weesens Beständigkeit sehen. Wie man es den albereit erfahren, und austrücklich gemeldet, dass *Possevinus* 3) vor zehen Jahren in der Naidowanischer Handlung, sowohl König Stefan, als die Kais. Majestät verfortheilt habe. In massen dan *Pater Alfonsus Carillia*, so des Vayda in Siebenbürgen Beichtvater, und *anjezo zu der Kais. Majestät gefertigt ist*, ihne Vajda auch fast eingenomben, und ohne der Rätthe Wissen zu übermässigen, ungleichen Begehren anweisen thue, auch ihne Vayda persvadirt habe, dass die Kais. Majestät auf intercession des Bapts ime Vayda, und seinen Erben ganz Siebenbürgen eigenthümlich geben, und genzlich von der Cron Hungarn adgeschnitten hette. Welliches doch ohne Regnicolarum consensu nit geschehen, noch geleist werden khundte; Und desswegen gedachts *Alphonsi* von Vajda zuhabende instruction, und was er *Cardinal* bemeldten *Alphonso* darüber zweimalen geschrieben, Abschrift mir zugestellt, welche Ewer F. Durchlaucht hinnebens gnedigst zu vernemben 4). Darun-

1) Értetik Báthori Zsigmond.

2) Értetik Carillia Alfons jezuita.

3) Jezuita, a ki Báthori István lengyel király udvarában nagy szerepű vala.

4) Ide mellékelve valának Báthori Andrásnak fennebb közrebocsátott két levele Carilliához.

ter nun Er fürnemblich sich dahin bezogen, dass sein, und seiner Gebrüder sowol der Fürnembsten in Siebenbürgen Meinung sey, dass ihm Vayda, und seinen Erben das Land Siebenbürgen von der Kais. Majestät zwar verliehen, und in Principem Imperii angenommen, aber doch nit eigenthümblich geben, noch von Königreich Hungarn abgesondert werde, sondern er Vayda der Kais. Majestät, und eines Königs in Hungarn ein weeg als des andern Subditus und Vasall verbleiben soll. Wie auch all andere in mergedachten des Vayda dem *Carillia* gegebenen Instruction begriffen beschwärlische Artiggel, wenn es zu rechter tractation khumbt, weit anderen Weeg gewonnen wurde, darbey der Kais. Majestät nichtig, ungleichs zugemuert (így!), und sy unbeschwärt bleiben, ja viel zu derselben allergnedigsten Gefallen haimbgestellt, und Dero mit nichten leges fürgeschrieben werden sollen, daherr diese Handlung auch mit Vorwissen der Senatoren, und Ordinum Transylvaniae, so gegen der Kais. Majestät semmtlich unterthenigst wol affectionirt (wie auch ohne denselben Consens nichtig ratificirt, noch die Sachen Bestand haben khünnen), tractirt werden solle aber nit durch geistliche, sondern andere fürnembe taugliche Personen, welliche Ihr Majestät derselben gnedigsten Gefallen nach, auf gewissen Tag und Ortt, zur tractation allergnedigst verordnen möchten. Darüber der Cardinal, da man ihm zu dieser Handlung brauchen wollte, und er ohne das zu Rom dieser Sachen Anfang gemacht hat, seine gehorsamist Dienste angeboten. Und darumben, da Ewr F. Durchlaucht ihm Cardinal desswegen gnedigst was zuschreiben, und solliches mir zuekhommen lasse wollten, hat er mir wegweiss andeutet, solliches durch *Montelupi* einen fürnemben Handelsmann zu *Crakau* ihm zuzufördern.

Beinebens hat er auch seines Brudern, Herrn *István* ansuchen wegen der *Bebeggischen* Güter berüret, in Mainung, dass bey so gefährlichen Läuften er Gelegenheit haben khundte, sein Weib, Khindt, und Sachen an sichren Ort zu bringen. Darauff ich ime aber zu versteen gegeben, dass Zweifls ohne die Kais. Majestät sich allergnedigst gegen ihn erzeigen werden, allein dass man der Zeitt erwarten müsse.

Under andern hat er auch gemeldet, dass sein Bruder *Boldischar* Willens wär, ohne der Kais. Majestät Zuthuen, aus eigenem Säckhl, um die gross *Walachey*, und nit umb die *Moldau*, da

Aaron Wayda ist, anzunehmen, hätte auch allbereit sollichen Weg für sich, dass er dieselbe einzubekommen nit geringe Hoffnung erlangt, da allein die Kais. Majestät darein consentiren, und ihme vergewissen wollte, dass, wo ers erlangete, die ihme, doch wie solliche zuvor der Cron Hungarn zugethan gewesen, verbleiben sollte, Er aber als Ihro kais. Majestät behenglich und Vasall jederzeit sich entnehmen wollte. Ob es aber de tempore, und dass man jetzo auss utcunque Freundten, offne Feinde machen solle, das ist wol zu bedenken.

Sonst zeigt er an, dass *Aaron Wayda* der *Moldau* gar christlich, und wol gegen die Kais. Majestät affectionirt, und ob die *Tattern* durch sein Landt den Pass fürnehmen, würde er zwar gnau ihnen sollichen verwehren, aber zu sorgen, er sey zu schwach.

In der Conversation hab ich so viel von ihm verstanden, dass man in *Siebenbürgen* über 15,000 zu Ross, und sonst bey 2000 wehrhafte Mann zu Fuss nit aufkhummen kann.

Wie er auch vermeldt, sage man, dass *Wayda* ¹⁾ der Kais. Majestät schreiben uneröffneten wiederumb zurückgeschickt haben soll, de er *Wayda* die Sachen den Senatoribus communicirt hatte, wäre es wol vermieden blieben, sey allein mit obengedeuts *seines Beichtvatern* ²⁾ *consulto* beschehen.

Sonsten wie ich in der kurzen Conversation abnehmen mögen, befinde ich *Herrn Cardinaln in seinem Thuen als ein vernünftigen, bescheidenen, und verständigen jungen Mann von dreissig Jahren*, der sich Ihro Kais. Majestät, und Ewr F. Durchlaucht unterthenigst befehlen, auch denselben, und dem ganzen Hauss zu Oesterreich zu dienen gehorsambist erklären thuet, daneben unterthenigst pittend, der Kais. Majestät zum Pesten in Vertrauen gethanes Anbringen in höchster Gehaimb zur halten, damit es ihme an Ort, und Endt nit Hinderung und Nachtheil bringen, und der Kais. Majestät auch hinfüro desto sicherer dienen möge.

Thue beinebens Ewr Fürstliche Durchlaucht mich gleichfals unterthenigst bevehlen. *Megesso, auf der Reiss nach dem Veldt-lager, den 15. Aprill. Anno Vier und Neunzig.* Ewr Fürstlichen Durchlaucht unterthenigster, und gehorsambster Diener. *Chr. v. Teuffenpach.* m. p. ³⁾.

¹⁾ Báthori Zsigmond. ²⁾ Carillia. ³⁾ Találtatik ugyan azon levéltárban.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, JUN. 19. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' részére).

Érdy János id. rt' helyettes elnökle alatt

*Jelen az illető osztályokból: Kállay, Horváth Cyr., rt. és Pauler lt. —
Egyéb osztályokból: Gebhardt, Kiss Kár. rr. Hunfalvy és Wenzel lt. tt. — Toldy
Ferencz titoknak.*

KÁLLAY FERENCZ lt.

folytatta az *éjszaki shamanismusról*, annak viszonyairól a' bud-
bismushoz 's az ind Soma vagy holdtisztelethez, szülő előadását.

WENZEL GUSZTÁV lt.

a' *codificatio*' történetét tárgyzó értekezése' harmadik czikkjét
adta elő.

KIS GYÜLÉS, JUN. 26. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

*Jelen az illető osztályokból: Bajza, Érdy r. Kiss Fer. és Wenzel lt. tt. —
Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Gebhardt, Győry, Horváth Cyrill rr. tt. —
Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.*

WENZEL GUSZTÁV lt.

történettudomány körüli tanulmányai' harmadik részét adta elő.

REPICKY JÁNOS lt.

II. Szulejmn' naplójából és Dselasade török egykorú íróból a'
mohácsi veszedelemről szóló tudósításokat olvasott törökből for-
dítva, mellyek a' történettudományi bizottmányhoz tetettek által
kiadás végett.

— Olvstatott az erdélyi cs. kir. helytartóságnak Nagyszebenben máj.
31. költ levele, melly mellett egy, az udvarhelyi hadi kerületi parancsnokság-
tól hozzá beküldött, az illyefalvi helybeli consistorium' jegyzőkönyvéből kiírt
1658 -ki verses krónika' mását használatul az academiával közöl. A' becses fi-
gyelemért köszönet rendeltetett íratni, 's egyszersmind felkéretni a' cs. kir.
helytartóság, hogy, ha más alkalommal is illy régiebb, tudományos vagy irodalmi
iratok, eredetiben vagy másolatban rendelkezése alá kerülnének, miknek köz-
igazgatási tekintetben semmi használatuk nem lenne, azoknak is az academiá-
val közlését elrendelni méltóztatnék. A' jelen közlemény pedig, miután az a'

titoknok' jelentése szerint gróf Kemény József úrnak egy, hozzá az Új M. Muzeumban kiadás végett beküldött értekezésbe beiktatva immár sajtó alatt van, a' levéltárba teendő.

KIS GYÜLÉS, JULIUS' 3. 1854.

(A' mathematicai és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss K. rr. tt. Nendtvich Kár. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Erdy, Horváth Cyr. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Wenzel tt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' közelítő törekek' közbeiktatásáról értekezett.

Mikor közelítő törekeket keresünk, gyakorta meg szokott történni, hogy valami kis számokból álló arányra azonnal felette nagy számokból álló következik. Illyenkor ha a' kisebb számokból álló, nem eléggé, — a' következő pedig fölöslegesen is szabatosnak látszik, olyan törekekre van szükségünk, melyek kisebb számok által legyenek kifejezve mint az utóbbi, 's egyszersmind az igaz arányhoz közelebb járjanak az előbbinél.

Például az általmérőnek arányát a' körülmérőhöz kifejező közelítő törekek $\frac{355}{113}$ és az utána következő $\frac{103993}{33102}$ melyek

közöl, ha az elsőbb aránynál szabatosabbra volna szükségünk, az utóbbit pedig nem akarjuk alkalmazni, mivel felette nagy számokból áll, olyan közelítő töreket kell keresnünk, mely kisebb számokból álljon mint az utóbbi 's egyszersmind az igaz arányhoz közelebb járjon az előbbinél.

Az ilyen törekek' feltalálása közbeiktatásnak neveztetik, 's következőképen eszközölhető. Minthogy :

$$Mr_{+1} = Mr. Nr_{+1} + Mr_{-1} \text{ és } Nr_{+1} = Nr. Nr_{+1} + Nr$$

látnivalóképen, míg az $\frac{Mr}{Nr}$ törektől, a' mingyárt utána következő

$\frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$ közelítő törekre érünk, a' kettő között még a' következő törekek találhatnak helyet.

$$\frac{Mr}{Nr}; \frac{1Mr + Mr_{-1}}{1Nr + Nr_{-1}}; \frac{2Mr + Mr_{-1}}{2Nr + Nr_{-1}}; \frac{3Mr + Mr_{-1}}{3Nr + Nr_{-1}}; \dots$$

$$\dots \frac{(Nr_{+1} - 1) Mr + Mr_{-1}}{(Nr_{+1} - 1) Nr + Nr_{-1}}; \frac{Nr_{+1} Mr + Mr_{-1}}{Nr_{+1} Nr + Nr_{-1}} = \frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$$

melly közbe eső törekek, hogy nagyobb számokból fognak állani mint $\frac{Mr}{Nr}$ ellenben kisebbekből mint $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ magában látható.

De hogy ezen közbeiktatási mód tetemes hibákra vezethet, az alább előadandó fejtegetésekből ki fog tűnni, 's nincs is olyan világosságra hozva, mint a' tiszta mennyiségtan' minden tanítmányait lehet és kell, annak megbizonyítására a' következők szolgáljanak.

1) *Klügel, Math. Wörterbuch. Leipzig 1808. Art. Kettenbruch* 9. sz. alatt matematikai szigorral bebizonyítja, hogy : azon törekek, melly két közelítő törek közé esik, szükségképen nagyobb nevezővel kell bírni mint a' közelítő törekek utolsóbbika, mellyből azután azt következteti, hogy a' keresett közbe iktatandó törekeket nem két közvetlenül egymásután következő, hanem, vagy két páros vagy két páratlan helyzetű közelítő törekek közé kell iktatni. Egyébiránt közbe iktatott törekei ugyanazok mint fentebb láttuk, azon különbséggel, hogy a' közben eső közelítő töreket kihagyja, mivel úgymond a' 12. sz. vége felé : *ezek közül kettő között nem találtatik törek, mellynek nevezője kisebb volna mint az utóbbi közbe iktatott töreké.* Szerinte tehát a' közbeiktatott törekek' sorából $\frac{Mr}{Nr}$ kihagyatván' azok ekképen következnének :

$$\frac{Mr-1}{Nr-1}; \frac{1Mr+Mr-1}{1Nr+Nr-1}; \frac{2Mr+Mr-1}{2Nr+Nr-1}; \frac{3Mr+Mr-1}{3Nr+Nr-1} \dots \dots \frac{Mr+1}{Nr+1}$$

De így éppen a' dolog lényege marad érintetlenül, melly abban áll, hogy olyan törekeket találjunk fel, mellyek az igaz értékhez jobban közelítsenek mint $\frac{Mr}{Nr}$ és kisebb számokkal legyenek ki fejezve mint $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ ha pedig nem tudjuk, hogy közelítési

tekintetből $\frac{Mr}{Nr}$ a' közbe iktatott törekek között hol foglal helyet, azt sem fogjuk tudni, ha vajjon mindnyájan jobban közelítenek-e az igaz értékhez mint $\frac{Mr}{Nr}$ vagy csak némelyek, vagy egyik sem? Tehát :

2) *Eytelwein, Höhere Analysis. Berlin 1824.* a' 333-dik lapon kétszer ismételve állítja, hogy a' közbeiktatott törekek mindegyi-

ke jobban közelít $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ -hez azaz : egyszersmind az igaz értékhez

mint $\frac{Mr}{Nr}$ Ellenben :

3) *Littrow : Elemente der Algebra und Geometrie. Wien 1827.* ugyanazon megmutatásnál fogva, mellyel Klügel is élt, tagadja hogy két közelítő törek közé lehetne más közelítőbbet közbe iktatni, mellynek nevezője kisebb volna az utóbbi közelítő törek' nevezőjénél (25. lap), melly állításának értelmét félre értetlenül példával világosítja 28. l. *dass Z. B. der Bruch $\frac{355}{113}$ die gegebene Zahl 3, 1415926. . . . ganauer ausdrückt, als jeder andere Bruch, dessen Nenner noch kleiner als 33102 ist.* Végezetre :

4) *Nagy Károly : Arithmetika. Bécs 1835.* úgy látszik, hogy igyekezett ezen eltérő nézeteket kiegyenlíteni 's összeegyeztetni, de az neki sem sikerült nem is sikerülhetett.

a) A' közbeiktatást Klügel szerint adja elő, mellyhez képest 141 lap. 8 sz. alatt azt mondja : *Két páros vagy két páratlan helyű tag közé lehet olly számokat iktatni, mellyek az adott tört valódi értékéhez közelebb állnak a nálok nál?* 's ebben még az is feltűnő, hogy szerinte nem csak ollyan törekeket lehet közbe iktatni, mellyek az előbbi közelítő töreknél, hanem az utóbbinál is jobban közelednek az igaz értékhez.

b) a' 7. sz. alatt *Egy páros és páratlan helyű tag : közé nem lehet olly számot beiktatni, melly közelebb lenne a' valódi értékhez 's egyszersmind nagyobb nevezővel bírna, mint az elsőbb tag, vagy kisebb mint a' második tag.* Itten elég lett volna csak azt mondani : melly kisebb nevezővel bírna, mint a' második tag, 's akkor egy véleményben volna Littrowal az idézett helyen — a' többi nem csak fölösleges, hanem homályt is okoz.

c) Idézett mondatát ekképen világosítja : *Előttünk levő példát vévén ez azt teszi, hogy $\frac{36}{37}$ és $\frac{181}{186}$ közé nem lehet olly tört számot iktatni, melly közelebb lenne $\frac{25000}{25691}$ valódi értékéhez mint valamellyike ezen kettőnek.* Igen de illyen töreket senki sem keres, hanem csak ollyat, melly a' felhozott példa szerint jobban

közelítsen a' való értékhez mint az előbbi $\frac{36}{37}$ és kisebb nevezővel bírjon mint az utóbbi $\frac{181}{186}$

d) Mind ezeknek ellenére még is azt hiszi Eytelweinnal egyezőleg, hogy a' közbeiktatott törekek együl egyig jobban közelítenek a' való értékhez, mint két közvetlenül egymásután következő közelítő törekek, mint ezt a' 146-dik lapon közölt ki számításaiából láthatjuk.

Az elősorolt ellenmondások összeegyeztetésére és a' közelítő törekek' közbe iktatása körüli homály' eloszlatására következő tételt fogom behizonyítani: *hogy a' közbeiktatott törekek' egy része távolabb jár a' való értéktől, mint két egymásután közvetlenül következő törekek elsőbbsike, másik része pedig jobban közelít.* Mellyet sem bizonyítva sem csak meg is említve nem látunk sehol.

Erre nézve a' következő szemléletekre leszen szükségünk.

Hogy az $\frac{Mr}{Nr}$ és $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ közé iktatott törekek az igaz értékhez $\frac{Mr}{Nr}$ -nél inkább közelítsenek, közelíteniök kell egyszersmind $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ -hez is, mivel ez, mint tudjuk, az igaz értékhez $\frac{Mr}{Nr}$ -nél jobban közelít. Az pedig másképen nem történhetik, hanem, ha a' közbeiktatott törek', mellyet tegyünk általánosan $\frac{pMr+Mr-1}{pNr+Nr-1}$ -nek, külzése $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ -től kisebb mint $\frac{Mr}{Nr} - \frac{Mr+1}{Nr+1}$

Tételvén pedig egymásután, $p=1, 2, 3, 4, \dots$ stb $Mr+1$ és $Nr+1$ értékeinek helyettesítésével következő külzésekre fogunk akadni.

$$Nr+1 (Mr+Mr-1) - Mr+1 (Nr+Nr-1)$$

$$= (Mr-1. Nr - Nr-1 Mr) nr+1 - 1 = nr+1 - 1$$

$$Nr+1 (2Mr+Mr-1) - Mr+1 (2Nr+Nr-1)$$

$$= (Mr-1. Nr - Nr-1 Mr) Nr+1 - 2 = nr+1 - 2$$

's akármeddig folytatva általában:

$$Nr+1 (pMr+Mr-1) - Mr+1 (pNr+Nr-1) = nr+1 - p$$

$$\text{Mivel továbbá } \pm(nr+1 - p)$$

$$\frac{\pm(nr+1 - p)}{(pNr+Nr-1) Nr+1} = \frac{\pm 1}{\left(\frac{pNr+Nr-1}{nr+1} - p\right) Nr+1}$$

kisebb tartozik lenni mint : $\frac{\pm 1}{Nr. Nr_{+1}}$ ezen föltétel másképen nem

teljesülhet, hanem, ha : $\frac{pNr + Nr_{-1}}{nr_{+1} - p} > Nr$ következöleg :

$$pNr + Nr_{-1} > (nr_{+1} - p) Nr ; 2pNr > nr_{+1} Nr - Nr_{-1}$$

$$'s \text{ mivel : } nr_{+1} Nr > nr_{+1} Nr - Nr_{-1}$$

$$\text{tétetvén } 2pNr = nr_{+1} Nr : p = \frac{nr_{+1}}{2}$$

p-nek ezen értékével 's azontúl a' közbeiktatott törekeknek jobban kell közelíteni $\frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$ -hez, tehát az igaz értékhez is egy-

szersmind mint $\frac{Mr}{Nr}$

Például. Keressünk az általmérő és körülmérő között, Archimedeszénél közelítőbb arányokat minél kisebb számjegyekből

$$\text{álló törekekben, leszen : } \frac{Mr}{Nr} = \frac{22}{7} ; \frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}} = \frac{333}{106} ; nr_{+1} = 15$$

$$'s \text{ tegyük elsőben } p = 7 > \frac{nr_{+1}}{2} = \frac{15}{2}$$

$$\text{mellyből : } \frac{pMr + Mr_{-1}}{pNr + Nr_{-1}} = \frac{7 \cdot 22 + 3}{7 \cdot 7 + 1} = \frac{157}{50}$$

mind eddig a' *hét első* közbeiktatott törekek nem fognak az igaz arányhoz jobban közelíteni, mint Archimedeszé.

Ellenben a' *nyolczadik*, mellyben $p = 8 > \frac{nr_{+1}}{2} = \frac{15}{2}$ és

$$\text{minden következök } \frac{179}{57} ; \frac{201}{64} ; \frac{223}{71} ; \frac{245}{78} ; \frac{267}{85} ; \frac{289}{92} ; \frac{311}{99} \text{ Archi-}$$

medesz' arányánál jobban közelítenek, 's kisebb nevezővel bírnak, mint a' következő közelítő törek' nevezője $Nr_{+1} = 106$

$$\text{És valóban : még a' hetedik közbeiktatott törek' } \frac{157}{50} = 3,14$$

az igaz értéktől távolabb jár, mint Archimedeszé $\frac{22}{7} = 3,14285....$

De már a' *nyolczadik* $\frac{179}{57} = 3,14035$ jobban közelít valamivel,

a' többiek még inkább, 's az utolsó $\frac{311}{99} = 3,1414141... \text{ csak}$

a' *negyedik tizedes* helyen távozik el az igaz értéktől, Archimedeszé a' *harmadikon*.

Hasonlag találhatunk Metziusénál közelítőbb arányokat, melyeknek nevezőjök kisebb a' következő közelítő törek' nevezőjénél = 33102 ha tesszük:

$$\frac{Mr}{Nr} = \frac{355}{113}; \frac{Mr-1}{Nr-1} = \frac{333}{106}; p = \frac{nr+1}{2} = \frac{292}{2} = 146$$

$$\text{tehát: } \frac{146 \cdot 355 + 333}{146 \cdot 113 + 103} = \frac{52163}{16601} \text{ és minden következő be-}$$

iktatások jobban közelítenek az igaz arányhoz mint Metziusé, és kisebb nevezővel bírnak, mint a' következő közelítő törek' nevezője = 33102

Végezetre lássunk egy példát arra is, hogy a' közbeiktatások' ezen előadott helyre-igazítás nélkül milyen tetemes tévedésekre szolgáltathatnak alkalmat.

$$\text{Az év' hossza } 365 \text{ nap } 5^0 48' 49'' = 20929''$$

$$\text{egy nap} = 86400''$$

Ha tehát az év' hosszát a' közönséges időszámítás szerint 365 napnak vesszük, minden évben elhagyjuk egy napnak 20929

86400 -ad részét.

Ezen hibának tökéletes kiegyenlítésére 86400 év' lefolyta közben szükséges volna 20929 napot szökő esztendőik által az időszámításba beiktatni.

De mivel a' nevezett arány felette nagy számokból áll, ha kisebb számokból álló közelítő töreket keresünk:

$$\frac{20929}{86400} = \frac{1}{4} + \frac{1}{7} + \frac{1}{11} + \frac{1}{3} + \frac{1}{11} + \frac{1}{16} + \frac{1}{11} + \frac{1}{15}$$

mellyből közelítő törekek:

$$\frac{M_1}{N_1} = \frac{1}{4}; \frac{M_2}{N_2} = \frac{7}{29}; \frac{M_3}{N_3} = \frac{8}{33}; \frac{M_4}{N_4} = \frac{31}{128}$$

$$\frac{M_5}{N_5} = \frac{39}{161}; \frac{M_6}{N_6} = \frac{655}{2704} \dots \text{ stb 's mivel már } \frac{M_6}{N_6} \text{ 's a' kö-}$$

vetezők nagy számokból állanak, ha $\frac{39}{161}$ mellett maradunk, az

igaz értéktől $\frac{1}{161.2704} = \frac{1}{435344}$ -ed rész nappal sem fogunk eltávozni. Vagy is:

Az igaz érték $\frac{20929}{86400}$ -ad rész nap = 20929" a' közelítő
törek = $\frac{39}{161}$ -edrész nap = $\frac{86403." 39}{161} = 20929,19242 \dots$ a' kü-

lönbség egy évben nem teszi $\frac{1}{5}$ másod perczet, egy másod perc

86400 évben tenne egy napot, a' közelítő töreken elkövetett hiba pedig $86400.5 = 432000$ sőt mint már fentebb láttuk 435000 évben sem tenne egy napot.

Hanem, ha még ezzel sem érjük be 's közbeiktatás által közelítőbbeket akarunk keresni, lesznek a' $\frac{39}{161}$ és $\frac{655}{2704}$ közé iktatott törekek Nagy Károly' Arithmetikája 146. l. szerint.

$$a) \frac{70}{289}; \frac{109}{450}; \frac{148}{611}; \frac{187}{772}; \frac{226}{933}; \frac{265}{1094}; \frac{304}{1255};$$

$$b) \frac{343}{1416}; \frac{382}{1577}; \frac{421}{1738}; \frac{460}{1899}; \frac{499}{1060}; \frac{538}{2221}; \frac{577}{2382}; \frac{616}{2543}$$

's ezek közül a' leghasználhatóbbnak látszót $\frac{109}{450}$ választván, mint-

hogy fentebbi megmutatások szerint az a) alattiakat a' közelítők' sorából ki kell rekeszteniünk, nagyobb hibába fognánk esni, mintha $\frac{39}{161}$ -et megtartjuk. Ugyanis:

$$\frac{86400." 109}{450} = 20928" \text{ egy egész másod percczel kisebb,}$$

azaz: ötször annyinál nagyobb hibával távozik el a' felvett igaz értéktől, mellynek kifejezésére közelítő törekeket kerestünk.

— Következett

GEBHARDT FERENCZ rt.

előadása az újon épült házak' káros hatásáról az egészségre és életre, nem különben azoknak egészségi szemléje' becseről.

KIS GYÜLÉS, JUL. 10. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: Balogh, Vörösmarty r., Hunfalvy, Mátray l. u. — Egyéb osztályokból: Bugát, Erdy, Győry, Kiss Kár. rr. Wenzel ll. u. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknak

Nagy Ignáczt elhunyt lev. tag' emlékezetét olvasta a' következőkben :

Tekintetes Társaság! Nagy Ignáczt, szépirodalmunknak e' lefolyt húsz évben legnépszerűbb művelői' egyike, 's példánya az ernyedetlen, kitűző írói szorgalomnak, martius' 19-dike' reggelén hosszas gerincz-szenvedésből váratlan halállal kimúlt körünk-ből. Nem hagyott ő classicai becsű műveket maga után, de ha há-lás elismerésre méltó olly író, ki a' kor' szükségeiről tehetsége' minden erejével tenni iparkodott, ki ezen erővel tetemesen ne-velte azon irodalmi tőkét, melyből a' közönség húzamos ideig élt, sőt gyarapodott : úgy a' mi társunk' neve is méltató emleget-telést érdemel a' síron túl is.

Egyike volt Nagy Ignáczt azon befolyásos íróinknak, kik idegen nevelést, idegen képeztetést nyervén, már első fejlődé-sük' kora után ismerkedtek meg a' nemzeti irodalommal; de en-nek megragadó erejétől hathatósan vonzatva, annál buzgóbb, lel-kesedettebb 's nagy hasznú hívei lettek. Bár Keszthelyen születve, 's magyar városokban iskolázva, nüllyek Gyöngyös, Újvidék, Baja, Pécs, sőt Buda is voltak : a' régi tanrendszer' áldatlan befolyása alatt sokat tanult, csak azt nem, mi nemzete' lelkének legsajá-tabb nyilatkozása : a' nemzet' irodalmát. Első környülete Klop-stockot, Schillert nyújtá kezébe, 's ő elragadtatva e' nagy írók által, nagy fogékonysággal és szeretettel folytatta a' német írók-kali ösmerkedését, sőt nagy termelő hajlammal bírva, jókorán ön-álló kísérleteket is tett a' dráma mezején, elhatározva e' kör-nek szentelni minden erejét. Illy iránynyal és szándékkal lépett ő 1829-ben a' pesti egyetem' teremeibe a' bölcsészetet hallgatni, magyarul, mint maga vallotta, akadozólag beszélve, 's tökéletesen németül gondolkozva. „Ekkor hallám — így nyilatkozott maga a' Kisfaludy-Társaságba felvételekor tartott beszédében — ekkor hallám, úgy mond, életemben először említetteti Kisfaludy Károly' nevét, 's azon lelkesülés, melyet iránta tanulótársaim tanusítottak, annyira fölébreszté bennem a' kíváncsiságot, hogy végre a' magyar irodalom' e' kitűző bajnokának munkáit olvasni kezdém. Egészen új világ tárult ki előttem e' művek' olvasásakor, előttem, ki azon pillanatig az egész magyar irodalmat csupán azon tör-ténelkékből képzelém állani, miket gyékényen árultatni láttam. Igén, Kisfaludy Károly az, kinek munkáiból a' honszerelem 's

nemzetiség' tisztelésének első szent szikrája hatott keblem' mélyébe, 's egyedül e' dicső elhúnytnak köszönhetem, hogy parányi tehetségemet, 's ennek hiányait némileg talán pótolható buzgalमत úgy használhatom, hogy némileg én is előmozdíthassam szépirodalmunk fölvirágoztatását."

Örvendjünk, Tekintetes Társaság, hogy annyi merész remények' elenyésztevel, annyi fájó veszteségek után, a' jelenkor azt adta meg, mit a' régi jó idők megtagadtak tőlünk: a' nemzeti oktatást, és fiainknak a' nemzeti irodalomba korai bevezettetését. Hány derék erő maradt fejletlenül, vagy nem saját házuk' oltárára rakta le áldozatait; 's hányszor csak szerencsés véletlen, vagy a' magán közlés' töredékes útja vezetett bennünket saját isteneink' tiszteléséhez: míg fiaink a' tanodában tanulják már ismerni és becsülni e' nem gazdag, de régi, és saját fejlődési menetében erős, nemzetileg kifejtő és nevelő irodalmat! Illy véletlennek, néhány lelkes iskolai barát' buzdító példájának köszönjük elhúnyt társunk' megtérését a' nemzeti szellem' házitüzéhez, 's azon hű munkásságot, mellyel azt ő is élesztette 's táplálta. Egész hévvel látott ő most jelesb íróink' munkái' megismeréséhez, német dolgozatait, mellyek költemények, beszélyek és színdarabokból állottak, megsemmisítette, 's 1833-tól fogva, miután már két év óta a' m. udvari kamaránál hivatalba lépett, hivatalán túl fennmaradt minden idejét a' magyar szépirodalomnak kezdte szentelni. Első fellépése első szépirodalmi folyóiratunkban, Mátray Gábor' Regélőjében történt, versekkel és fordított beszélyekkel; de alig nyílt meg 1835-ben Pest megye' pártfogása alatt a' budai magyar színház, drámai kísérletekkel lépett elő, millyek a' *Mátrai rabló* című dráma, *Soroksári János* bohózat voltak, mik a' színpadon fenn nem tartották ugyan magokat, de előjelei voltak még is azon szerencsének, mellyel Nagy utóbb e' pályán feltűnt. A' „Rajzolatok“ című folyóírás, mellyet 1836-nak utolsó negyedében önállóan szerkesztett; a' Jelenkor, mellynek 1837-től fogva sok éven át rendes segéde; az Athenaeum; a' zsebkönyvek 's egyéb lapok busásan hozták dolgozatait; a' nemzeti színház' repertoriumára ügyelő academiái bizottmány megbízásából számos külföldi jelesb drámát fordított, 1840-ben „*Életúntak*“ című vígjátékával az academia' másod, 1842-ben a' *Tisztújítás* cíművel első drámai jutalmát nyerte el, 's academiánk által levelező taggá választatott.

Nagy lökést adott ő színírodalmunknak „Szinmütárával“ is, melytől 1839-től négy éven át folytatva, negyvennyolcz füzetében ötvénhat, részint eredeti, részint idegen művet tett közzé, mik közül töle egy eredeti és tizenhárom fordított darab találtatik. A Kisfaludy-Társaságba felvéve, nem csak több évig jutalom nélkül 's a legnagyobb pontossággal kezelte annak vagyonát, hanem szerkesztette és saját dolgozataival nevelte annak Külföldi Regénytárát 36 kötetben. 1842-ben megjelent vegyes munkáit három kötetben nyomban követték „*Torzképei*“ négy kötetben, mik őt mint nedélyes gúnyorköltőt a' magyar közönség' köz kedveltségű írói közé helyezték. Népszerűsége' telőpontján 1843-ban látjuk őt, midőn a' Sue Jenő' Párizsi Titkai számos hasonló regényeket idézőn elő külföldön, Nagy is felhasználva a' francia irány' ezen népszerűségét, „*Magyar Titkok*“ című nagyobb regényét írta, melly azonban, számtalan érdekes részletei' daczára a' belső valótlanságnál fogva a' kritika' javasolásában kevesbbé részesült. Innen kezdve a' tömérdek kisebb nagyobb beszélek által kimerített ér kevesebb sikerrel működött, 's „*Menny és Pokla*“ a' közönség' részvételének is sülyedését mutatta. A' forradalom megfosztotta írónkat tárgyaitól, annak következményei, bár a' szertelen munka közt elbetegült író a' nehéz idöket némán négy fal közt töltötte, hivatalától. Első volt ő, ki a' catastroph után a' szépirodalmi idöszaki sajtót Hölgyfutárával felélesztette; de valamint a' világ, úgy ő sem volt többé a' régi. E' napi lap mellett, nehéz betegségének fogyasztó szenvedései' daczára, izzadva és fáradva töltötte ez őt évet, és csak néhány órával utóbb, hogy tollát életében utolszor tette le, lepte meg a' halál, kiragadva őt családjából, mellyről ritka szeretettel és kitűréssel gondoskodott vég leheletéig. Nem győzőm elsorolni dolgozásai' hosszú sorát, mellyek közül 1852-ben még vígjátékai' közül nyolczat adott ki egy kötetben; de a' mondottak vissza fogták Önök' emlékezetébe hívni azon kifogyhatatlan gazdagság' jeleit, miket hagyott. Nagy Ignácot szellemének iránya az élet' furcsaságai és apró bajai' kedélyesen szeszélyes előadására hívta meg, 's ha e' beszélek, képek és színművekben a' valóság sokszor, a' mélység mindig hiányzik is: azt lelke' szervezetén kívül a' philosophiai és historiai stúdiumok' hiányának — melly tanodánk', tapasztalásai' szűk körének, melly elvonult egy-színű élete' következménye, kell tulajdonítanunk. Mi lett volna ő,

ha másutt nevelkedik, ha tarka, viszontagságos élet' hullámain hanyatlik, miután illy kedvezőtlen viszonyokban is olly gazdag ért, illy könnyűséget 's ügyességet bírt kifejteni, 's a' mulattató irodalom' illy virágzó korában a' legkedveltebbek közt első kedvenczvé emelkedni. Annál nagyobb az ő érdeme, mint ki a' viszonyoknak keveset, ébersége és munkásságának mindent köszönhetett. Mint író kiavúlhat, az irodalom' történetében őt elfelejteni nem lehet.

— Ez után

MÁTRAY GÁBOR II.

a' magyar nemzeti muzeum' *négy magyar codexe'* ismertetését adta, mint következők:

Sokkal ritkábbak lévén magyarhoni régibb codexeink, hogyszem kétszeres részvéttel ne viseltetnénk újabban fölfedezett példányaik iránt, régi ohajtásomat teljesítem, midőn a' t. akademiának a' közelebb mult századokból három magyar kéziratot, egyet pedig a' XIV. századból mutatok be, annál nagyobb örömmel, mert azoknak ketteje csekély számu hártya-codexeink' kitünő díszére válik, 's ezeknek egyike talán egyellen a' maga nemében, melly eddig hazánkban találatott.

A' Clarissa-szűzek, kik hajdan *magyar apáczáknak* nevezettek, már csak ezen elnevezésnél fogva is méltán érdemlik figyelmünket. E' szerzetben nagy tekintélyű magyar családok' sarjadékai leltek menhelyet, és számukra a' lelkiatyák magyar könyveket írtak, mellyeknek legnagyobb része elveszett ugyan, de maradt mégis belőlük egy pár; minek bizonyítványaul szolgálhat a' következő három példány.

D) A' *Szent Clara Szerzetiben Élő Apáczáknak Regulaiók. Melliet nekik adot és megerősitet à Negiedik Orbán Pápa, Vrunkszületése után 1263. Eztendőben. Magiaról irattatot 1627. eztend. Nagyszombati Szűzekért.* Erős hártýára iratott codex magas 4-ed réltben, 's terjed 159 oldalra, azon hat 4-ed réttü 's 1 háránt nyolczadréttü papiriratokon kívül, mellyek a' könyv' végéhez füg-gelékül vannak kötve. A' hártýalapok' írója, Frater Monaki Pál, megnevezi magát az 50. és 159. lapokon, 's hihetőleg Csöppön Anna apátnő' kormányja alatt a' nagyszombati Clarissa-convent' lelki-atyja vagyis káplánja volt, ki a' könyv' első részét 1627-ben,

a' másikat, miként a' könyv' végén említi, 1630-diki oct. 19-kén végzé be.

E' codex mind belső csínra, mind eredeti tiszta ezüst filigran díszítményekkel 's kapocscsal megrakott zöldbárson borítékára nézve codexeink' legékesebbike. — Magában foglalja a' Clarissáknak 24 tanúlság vagy is czikkből álló 's IV. Orbán pápától nyert alapszabályait; ezek után a' későbbi pápák 's előjárók által változtatott és újabban hozott rendelményeket, vagy is Reformatiót öt részben, mellyeket Frater Rudinay János, Magyarországbán a' Ferencz-szerzet' Boldogasszonyról nevezett tartományának főnöke 's a' nagyszombati és pozsonyi Clarissák fölött ügyelő biztos németből magyarra fordítván, szabályszerűleg adott ki a' szűzeknek 1605-ben; miként ez a' 60-dik 's következő lapokon olvasható, hol egyszersmind az akkori háborús idők 's a' magyar Clarissa-szerzet' zavart viszonyai emlittetnek. Végre következnek részint a' szerzetre felügyelő bíbornok, részint pápák' végzései és engedélyei, mellyek egybefoglalva, a' *Clarissák' regulájok*, *constitutiójok* 's *pápai engedelmeknek* neveztetnek. — A' könyv' végéhez csallott papírkézirat VIII-dik Kelemen és VIII. Orbán pápáktól kiadott, valamint a' Generalis Constitutióból vett végzéseket „*ajándékok adása* 's *kiosztása*“ felől foglalja magában.

Nyelvtani tekintetben mind orthographiai mind grammatikai sajátságokra, 's kivált a' magyar apáczáknál szokásban volt műszavakra nézve téres mezőt nyújt e' régi codex is nyelvészeinknek; melly hihetőleg Csöppön Anna nagyszombati apátnő' részére iratott illy díszes alakban, 's egyik kitünő példánya lehetett az ottani convent' könyvtárának. — A' Széchenyi-országos könyvtár' részére gróf Széchenyi Lajos' alapítványából vásároltatott Felsenstein Antal budai polgártól 1852-ben.

A' II-dik kézirat szintén 4-edrétű, de papircodex 1649-ből. Czíme 's tartalma ugyanaz, melly az előbbié. Terjed 83 levélre vagy is 166 lapra. Régi barna bőrkötetére, csínra és írásbeli pontosságra közel sem hasonlítható az előbbi codexhez. Tapasztaltam benne némelly szavak és egész mondatok' hiányát. Különös az, hogy e' kéziratban a' reformált Constitutio' kiadójául (miként a' XXXIII-dik levelen és a' LXVIII-dik levél' tulsó oldalán olvasható)

már nem Frater Rudinay János, hanem Frater Ebeczky Sándor, szintén Ferencz-szerzeti főnök neveztetik a' Clarissákra ügyelő biztosnak (mi ugyan a későbbi kor' tekintetéből állhat), de egy-szersmind a' reformált Constitutio' fordítójának is, holott e' pász-tori levélnek egész folyama szóról szóra ugyan az, melly Rudinay Sándoréban volt. Hihetőleg tehát 1649-ben Ebeczky Sándor levén a' Ferencz-szerzeti főnök és biztos, a' könyv' írója (ki egyéb-iránt sehol sem nevezi magát) önkényéből cserélte fel a' főnök' nevét, valamint több helyen a' latin szókat magyarul fejezte ki.

E' papircodex' végén a' pápai újabb rendelmények és bullák nem azon rendben írvák, mint a' hártyakéziratban, sőt hiányzik benne a' XIII-dik Gergely pápa' bullája és ama' papiriratok is, mellyek a' hártyacodex' függelékét képezik. Azonban e' papirco-dex' LXXIX-dik levele két oldalán van egy rövid értesítvény: „Mivel hogy az Constantiai Conciliumban“ kezdettel, melly a' hárt-yacodexben nincsen.

Mellyik convent' tulajdona volt e' codex, nem említetik. Hi-hetőleg a' czímlap' tulsó oldalának ama' helyén, melly kivakarás' nyomait árulja el, volt a' tulajdonos' neve írva. — A' kötés' há-tulsó táblájának külső oldalán egyébiránt még olvashatók levén némileg e' tintával írt szók: „*Abatissa Valcouienka*“ — könnyen meglehet, hogy e' kézirat a' zágrábi Clarissák' tulajdona volt, kik 1645-ben jöttek ide a' pozsonyi conventből, 's a' sz. Háromság' templománál épített kolostort foglalák el; melly sejtelmet azért is alapítom e' körülményre, mivel e' codexet Litterati-Nemes Sámuel (miként saját irata a' czímlap' alján bizonyítja) Velenczében fedezé föl, 's tőle visszajöttekor feledhetlen emlékü cs. kir. főherczeg József Nádor Ö Fensége' engedelmével a' magyar nemzeti Mu-zeum' költségén vásároltatott meg 1842-ben.

A' III-dik codex ismét papirkézirat 1768-ból. Czíme követ-kező: *Szent Ferencz Atyánk Rendén Lévo Boldog Asszony Pro-vinciájának Megyében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szűzek Klastrominak Kezdeté, Nehai, és mostani Állapottya Amint az Emlétté Provinciának Archirumából A Szűzek Conventeinek Pro-tocollumbul, és Egyéb Írásokbul, es Könyvekből Deák nyelven egybeszedte, és az után Emlétté Szűzek Kedvéért Magyar Nyelvre fordította P. E. K. 1768. Esztendőben.*

E' sűrű folyóbetűkkel csinosan írt 's 52 oldalra terjedő papircodex' írója szintén valamely Ferencz-szerzeti pater lehetett; neve azonban kiírva sehol sincsen. — A' könyv' tartalma a' magyarországi Clarissák' történetét adja elő, szorgalmasan összeállítva régi 's újabb irományok és az írónak saját tapasztalata szerint. Érdekes még azért is, mert a' szerző a' Nyúlak vagy is Margit-szigetében volt 's a' nép által *fehér apáczáknak* nevezett domonkosi szerzetesnők' egybeolvadását a' nagyszombati 's pozsonyi Clarissákkal történeti egybekötötetésben terjeszti elő. — Tulajdona volt e' codex a' pozsonyi Clarissa-conventnek; mi nemcsak régi kötéstáblájára volt írva, de kitűnik a' 47—49. lapokon asszonyi kézzel 1775. mart. 20-kán magyar nyelven iratott 's a' kolostori börtön' megvizsgálatáról szóló hiteles bizonyítványból is, mellyet az említett conventben Mária Terézia Ő Felsége által rendelt küldöttség' tagjai, kik között Barthodeszky Szidónia perjelnő és Korlátkeőy Magdolna apátnő is aláírvák. E' bizonyítványban olvasható, hogy a' perjelnő csak *tisztelendő szűznek*, az apátnő ellenben *nagyságos főtisztelendő fejedelemasszony*nak címmezte-tett. — Az 51. 's 52-dik utolsó lapokon végre 1751-től kezdve 1770. aug. 10-ig a' conventben 's templomában történt nevezetesebb egyházi ünnepélyek 's események vannak asszonyi kézzel följegyezve. — Végző függelékül egy helylajstrom' rövid latin kivonata olvasható, melly a' Margit-szigetnek múlt század' közepe táján (midőn a' budai Clarissák' birtokában volt) állapotáról tesz említést. Ez irat a' folyó századra mutató puszta másolat.

E' codexet 1852-diki január' 20-kán vevé meg a' magyar nemzeti muzeum néhai Jankowich Miklós' örököseitől. Csinosan írt 's bekötött másolatát azonban a' muzeum már Jankowich' első gyűjteményében vette át.

A' IV. Codex, mellyet különös érdeke miatt legelőre kellett volna bocsátnom, egy háránt 16-od rétű hártya-codex a' XIV-ik század' első tizedéből, vagy talán inkább a' XIII-diknak utolsójából; melly *magyar képes krónika* címet visel. — Áll 36 darab hosszú 16-od rétű és az ezek után álló 4-ed rétű hártylevélből, mellyekre részint magyar és külföldi férfiak 's nők' arcképei, részint egyes épületek, várak, városok és tájrajzok vannak festve, — részint végre latin és magyar feliratokkal díszítvék. — 1851-ki

junius' 18-kán vétetett meg m. n. muzeumunk' számára gróf Széchényi Lajos' alapítványából Csillagh Károly ügyvédtől, ki azt atyjától öröklé ugyan, de a' codex' egyéb körülményei felől nem volt értesítve. Midőn megvásároltatott, semmi boritéka nem volt; hanem csak a' lapok' balszélén szorosan összevarrva, 's a' varrás sűrű enyvvel bekenve. Egy régi 's már enyészete felé hajló bőrtokba volt szorítva, mely a' közelebb múlt két századbeli munkára mutat, 's mellynek arany czifrázatú előtáblája' fejezetére nagy betűkkel MAGYAR KRONIKA szokat nyomott a' könyvkötő. Mostani kötését én készítettem, 's régi czíme iránti kegyeletből „magyar képes krónika“ címet adék neki, megtartván emlékül régi tokját is.

E' magyarhoni codexet maga nemében egyetlennek tartom, nem emlékeztvén, hogy nálunk valahol hasonló léteznék. Régiségét bizonyítják a' XIII. század' végére mutató latin feliratok, és a' festmények, kivált arczképeknek régi modora 's kopottsága. — A' levelek' sarkaiba beszorult arany 's ezüst porszemeket is találtam még; miről gyanítom, hogy az előforduló nevek' kezdő betűjei eredetileg arany 's ezüsttel voltak díszítve. Írásneme többféle kerül elő; más kéztől látszanak lenni a' személynevek, mástól a' résznyire szent írásbeli szövegek, mástól a' tájképek és épületek' nevezetei, ismét mástól a' később időbeli magyar írások, és a' latin chronosticonok.

Mi a' festvények' becsét illeti, úgy látszik, hogy a' festész a' művészet' magasabb fokáig nem emelkedett, 's csak természeti hajlama volt egyedüli mestere. 'S habár az arczképeket, mellyeket közül, nem mind festé is természet után, annál hitelesebbeknek tarthatjuk a' későbbi arczképek 's tájfestvényi tárgyakat, mellyeket hihetőleg vagy már akkor létezett eredeti festvényekről készített, vagy saját szemeivel látott. E' festvények, névszerint az arczképek, többnyire az Árpád családi királyok és leginkább IV. Béla és három utóda' korára vonatkoznak; csak egy arczképet lehetne Venczel király' idejére szorítani; miről azonban lehetséges, hogy még az is III. András alatt festetett. És így, miután a' vegyes uralkodó családokból egy király' képe sem fordul elő benne, minden egyéb személy' arczképét is a' XIV. század előtt élt egyéneknek kell tulajdonítanunk. — Sajnálni lehet egyébiránt, hogy későbbi évek alatt nem egy, hanem több avatatlan kéz megújítván a' talán színöket vesztett 's elhalványult képeket, eredeti való-

ságuk nemcsak megrongáltatott, hanem el is torzítottatott. Az eredeti festész' műveit a' halvány veres festék jellegezi; az élénkebb, kivált sötétebb veres és rózsaszínek későbbi kézre mutatnak.

Azonban nem akarom további hosszas bevezetéssel fárasztani a' t. academiát: megkezdem inkább a' képek' magyarázatát, 's folytatom lapról lapra.

1-ső lapon. Buda város és vidéke a' mostani Pest' éjszaki oldal aláról tekintve. A' tájrajz már nagyon homályos és kopott, mi a' könyv' borítéknélkülisé gének tulajdonítható leginkább. A' Gellérthegy alatti torony éjszaka felé, kivált nagyító üveggel még jóformán kivethető. Ez lehetett ama' sz. Erzsébet' temploma, melly a' Gellérthegy' tövénél állott, 's mellyről Schier Xystus gyanítja, hogy talán Magyarországbán a' legrégibb egyház volt. — Felirat e' lapon goth betűekkel: Buda an adu dn Mo ter p. Q (Buda anno adventus Domini millesimo tercentesimo primo). A' végső Q valamely siglának tekinthető.

2-dik lapon. Rövid de olvashatlan (talán német) irat apró betűekkel: Leütendes cap; m̄ mint geoh meech.

3-dik lapon Simeon (Symeon) vagy talán Sempronianus budai prépost' mellképe ez irattal: Symeon (vagy Sepron*) ppost bud (Simeon, vagy Sempronianus, praepositus budensis). Ezen kívül következő két rendbeli apró irat:

D. pr. mit^{do} s. s. fr' filiu

Beata ūgo ostēdendo filiu

Mag^s ū ostendēdo pot. di

unitatis sue mutādo

aq̄ in unū. ī sic cpetit

trib; festiuitatib; hodiernis

azaz:

Deus pater mittendo Spiritum Sanctum super filium. — Beata Virgo ostendendo filium. — Magister Jesus ostendendo potestatem divinitatis suae, mutando aquam in vinum. Et sic competit tribus festiuitatibus hodiernis.

A' másik irat:

b — Aurū sāpia inuītābilī
 — Thus oratio īcupiscībī
 — Mirha rigor m̄tis īrascībī

Azaz:

Aurum sapientia invitiabilis — Thus oratio in concupiscibilis (azaz : igen ohajtható) — Mirha rigor mentis inirascibilis.

E' két felirat három király' napjára vonatkozik, mellyen a' cath. egyház Krisztusnak Jordánban kereszteltetését, a' napkeleti bölcsek által imádatát, 's kanaani menyekzőben a' víznek borrá változtatását ünnepli, vagy is inkább ezekre emlékezik.

Ez alkalommal meg kell jegyezni, hogy az e' codexben előforduló illynemű szövegratok' nem mindig látszanak vonatkozni az ábrákra; miből gyanítom, hogy ezen szövegecskék majd egy majd más kéz által a' könyv-tulajdonos' kérése' folytán emlékül irattak; 's ebből gyanítható is, hogy e' codex emlékkönyv lehetett. Az is lehetséges egyébiránt, hogy e' hátya-lapok' valamely régibb codexből metszettek le (mit a' lapok' oldalán látható homályos vonalak után gyaníthatni), 's az említett szövegratok ama' codexnek maradványai voltak.

A' 4-dik lapon két templom látszik, 's inkább ecsettel mint tollal írva : aedes st Step bud — és — capel st Ener (Aedes sancti Stephani Budae — Capella Sancti Emerici). Budán igen sok templom volt valaha. A' várbeli boldogságos szűz' temploma pompás épületnek mondatik, 's ezt a' nép sz. István' templomának is nevezte, ámbár hibásan. De Schier Xystus szerint (*Buda Sacra* munkájában) volt egy budai külvárosi monostor is sz. István protomartyr' templomával; 's itt alkalmasint a' várbeli van festve. — Sz. Imre' kápolnájának nyomára nem akadtam.

Az 5-dik lapon : két hős arczépe, mellyek között írva : Bathr & syam. Lehet, hogy itt Báthor Opus, I. András és fija, Salamon királynak egyik hive, ábrázoltatik. A' *syam* szónak értelmét eddig kifürkészni nem lehetett.

A' 6-dik lapon két épület látszik; fölöttük írva : Clsu st Erem — és — por capls (Clausura sancti Eremi, — és — porta capitalis). Az egyik rajz t. i. nyílt kapuval ellátott épületfalat mutatván, hihetőleg az előbbi kolostor' főkapuja ábrázoltatik). Budán voltak-e ezek (mi hihető) ? nem lehet meghatározni.

A' 7-dik lapon hegyes tájkép várral, 's más hegyen templom látszik. Jobb oldalról nehezen olvasható felirat, talán : „Te fct Energy stryg“ (Templum Sancti Emerici Strigoniense), vagy inkább : Te fcor P & petri Stryg (Templum Sanctorum Pauli & Petri Strigoniense), melly utóbbi a' szabad királyi városban parochia

volt már 1294-ben, 's a' város' szélén állott, közel sz. Pál helységhez.

A' 8-dik lapon egy pompás templom e' felirattal : tem st Joan Stry (Templum Sancti Joannis Strigonii). Legfölül e' szövegirat : Seqū c̄fessiōē; sic̄ enī ait. c̄fessio t pl̄itudo (Sequere confessionem; sicut enim ait confessio est plenitudo); Sz. János' temploma sz. Tamás külvárosban parochia volt, 's itt alkalmasint ez van rajzolja, nem pedig a' Conventus Hospitalariorum Sti Joannis Hierosolymitani crucigerorum, melly szent Istvánnak volt szentelve.

A' 9-dik lapon folytattatik a' most érintett szöveg : p̄ c̄fessiō; reddit iter ad uomitū pr̄or. (Post confessionem redit iterum ad vomitum priorem). Ez alatt látszik hihetőleg a' IV. Béla alatti Váncsa István esztergomi érsek' színvesztett mellképe 's előtte ez irat : Stepanu' arch epps stry & reg pal nry v. (Stephanus archiepiscopus strigoniensis et regni primas nostri venerandus). — Az érsekfő mellett jobbra illy forma de nehezen olvasható irat : Marcē (vagy Math) Cap V (Marci, vagy Mathaei Cap. V-to). — A' *Primas* szó már a' keresztyénség' első évezrede' közepén használtatott.

A' 10-dik lap üres.

A' 11-dik lapon Visegrád vára látható. Felirat : Plendburg pan (azaz : Plendenburg vagy Plindenburg Pannoniae. Így nevezék t. i. a' németek Visegrádot).

A' 12-dik lapon látszik az öreg Salamon, vagy hihetőbben atyja, I. András király' képe; mellette újabbkori, talán XIV. vagy XV. századi chronosticon : SaLaMon reX VirIbVs Cesslt reg(num). E' fölött régi apró betűkkel e' szövegirat : ita bāta maīa totū mūdū illuīauit (Ita beata Maria totum mundum illuminavit). — A' chronosticon 1173-ra mutat; de Salamon 1074-diki mártius' végén veszté el Czinkota és Mogyoród között nagybátyjai Geiza és László ellen a' csatát, és ezzel a' koronát is.

A' 13-dik lapon egy fiatal herczeg az arany almát tartja baljában, melly mellett a' festész' ecsetirata : h rēg fylyv' neo coron (hic regis filius neo coronatus). Ezekből gyanítható, hogy a' festész az előbbi lapon látott öreg királyban nem Salamont, hanem atyját Andrást, e' fiatalban pedig Salamont akará ábrázolni, 's a' chronosticon' későbbi írója csak hely' szűke miatt írta szövegét

András' képe mellé. — Az utóbbi 13-dik lapon, fölül, még e' szöveg : *hom̄es dicunt' sc̄i q2 cāp ad celū h̄nt. t. ad celestia. s; p̄cr̄es* (Homines dicuntur scilicet, qui caput ad coelum habent et ad celestia, seu peccatores). A' herczeg és arany alma között keresztben írva, de már nehezen olvasható : *querite Deum*.

Megjegyzendő, hogy e' fiatal Salamon és az öreg király viselik leginkább magukon, valamint az ezután következő néhány tájrajzok ama' sárgás veres színeket, melyek az eredeti festész-től származnak.

A' 14-dik lapon. Két nagy templom e' fölíratokkal : *Claustr̄ cv̄p bud — és — ec̄l st. Pet* (Clastrum cum praepositura budensi — és — Ecclesia Sancti Petri). Fölül a' két épület között e' szöveg : *festinauitq; ī domū t fleuit. cmota s̄t viscera ei sup fr̄e; suū.* (Festinavitque in domum & flevit : commota sunt viscera eius super fratrem suum). Budán több prépostság volt; itt hihetőleg ezeknek egyike, talán B. M. Virginis van érteve. — Sz. Péter martyr' temploma a' várhoz közel külvárosi magyar parochia volt, melyet saját költségükön a' magyarok építettek, 's benne az isteni tisztelet magyar nyelven tartatott. — Óbudán is volt egy pompás templom sz. Péter és Pál' tiszteletére.

A' 15-dik lapon fölül e' szöveg : *colaphos p uno d'nario. Quare go mihi nō uultis sustinē,* (Colaphos pro uno denario. Quare ergo mihi non vultis sustinere). Ez alatt : „Margyth reg abat ȳns lpr̄um (Margitha regina abbatissa insulae leporum). Jobbra Margit herczegasszony 's apátnő' arczképe; utána keresztben : *fylia reg vre b* (Filia regis Ungariae Belae).

A' 16-dik lapon két templom látszik. Feliratuk : *par Step bud — és — Cap Ec̄cs bud* (Parochia Stephani budensis — és — Capitularis Ecclesia budensis). Itt alkalmasint sz. István protomartyr' külvárosi monostora, és az óbudai káptalan' temploma értetik.

A' 17-dik lapon Lázár prépost' arczképe e' felirattal : *Laza' ppost' āra; p̄r* (Lazarus praepositus aradiensis pater). — Itt a' megrövidített *ara* alatt, melynek első *a* betűje fölött is már rövidítésjel látszik, mit kelljen érteni, aradiensium, vagy arcis vagy más *patert*-e, nehéz meghatározni.

E' lap' jobb oldala' felrészén több rövid mondatokból álló apró iratú szöveg van, melyet kibötnözni igen nehéz, ú. m. *q̄ ē tria. inq̄ sc̄i oīa possidentes ad° ūe t felciū possidētur. Debēt t ui-*

dere ad orientē. t \tilde{X} respicere. Zach. V. Ecce u oriēs nom̄ ei. Jtē ad orientē. cōsiderandō ortus sui uilitatē. Jtē dt respicē ad occidētē t ad suū t alior. finē. ecē. Memorare nt. tc. Cū enī moriet̄ hō. h̄rditabit. sp. b. tu. Cū m̄lis annis uixit hō tc. — Azaz : Quare ergo trina inquit, scilicet : omnia possidentes a Deo, vere et feliciter possidentur. Debent etiam uidere ad orientem, et Christum respicere. Zach. V. (Ez a' citatio hamis). Ecce vir oriens nomen eius. Item ad orientem, considerando ortus sui uilitatem. Item debent respicere ad occidentem et ad suum et aliorum finem. Eccles. Memorare novissima tua etc. Cum enim morietur homo, hereditabit serpentes, bestias et vermes. Cum multis annis vixit homo etc.

A' 18-dik lapon tájkép.'s város. Balra oldalvást a' felirat nehéz olvasatú, talán : Arx Wacy sup (azaz : arx Vaciensis superior, — vagy — arx Vacium supra Budam).

A' 19-dik lapon Henrik püspök' mellképe. Föliat : Heynryc' Epp' asnis pr (Heinricus Episcopus pater vagy praelatus). Legföül e' szöveg, melyet nehéz megfejteni : n notabl'e úbü īecc' leg'. Tamq̃ dom' (Talán : Nam notabile verbum in ecclesia legitur, tamquam domi). Micsoda Henrik vagy Imre püspököt kell itt érteni, nem lehet meghatározni.

A' 20-dik lapon XIV. vagy XV. századi magyar irat :

A' tiztölend̄ zent atyā

embörokneć mutathya

hol uan a buldog sz : anya. n. 33

A' 21-dik lapon két hősnek mellképe e' föliatokkal :

Zobr̄ dux -- és Prȳn' es soc

(Zobor dux et princeps ejus socius).

A' 22-dik lapon 1249-re, tehát IV. Béla' idejére mutató chronosticon : BeLa Coro reX InClpIt ILLE VInCere qVI proVIDIt ConsVLto ne VInCatVr a hoste nō pa (talán : a hoste nostro patriae). Minthogy Béla országlása' kezdetén 1235-ben koronáztatá meg magát másodszor, a' fennebbi chronosticon' évszáma ide nem alkalmazható.

A' 23-dik lapon : Béla király' mellképe. Föliat : Bela apost reg nry (Bela apostolus regni nostri). — IV. Béla' érme után 's az előbbi chronosticon szerint itélve, e' kép IV. Bélát ábrázolhatja. — A' lap' alsó szélén jobbra még e' betűk láthatók : t hm boū (talán : et homo bonus).

A' 24-dik lapon e' magyar szöveg : Jutanac Kahnan var capityához es kerenece menedoghhelet felele eő = az en hazam te hazad, meg elok, — semibe megfogatcozn̄y nem fogtuc. Am. (azaz : Jutának Kánaán vár kapitányához, és kéreinek menedék-helyet. Felele ő : „az én házam te házad; míg élek, semmibe megfogatkozni nem fogtok.“ Amen). — E' szöveg vonatkozni látszik Bélának menekülésére vagy Dalmátországba, vagy a' Sajó melletti ütközet után Turóc várba Ivánka, a' Forgáchok' ős atyja' birtokába, hova ütközet után Forgách János 's András' segedel-mével menekült a' király.

A' 25-dik lapon két pompás egyház látszik e' feliratokkal : ecl cath bud — és — ecl fylia bud (Ecclesia cathedralis budensis — és — ecclesia filia budensis). Ez talán inkább mondható az óbudai káptalan' templomának, mint amaz a' 16-dik lapon.

A' 26-dik lap üres.

A' 27-dik lapon Pest, Buda és Óbuda városok' tájképe. Fel-iratok balról : Pestyn — jobbról : bud ue pr (Buda uetus praesens, — vagy — pro praesenti).

A' 28-dik lapon Verner László budai bíró' mellképe. Fölirat : Ladisl^o Uerñer Judex bud^a pp^a (Ladislaus Vernerus judex budensis pro praesenti).

Ez a' Verner László sem Venczel sem Ottó király, hanem Robert Károly' pártjához szított. Ezt a' Budán mulatott öreg cseh király Venczel megtudván, Vernert a' bírói hivatalról letette, be-záratta, 's helyébe Petermann nevű bíró't nevezvén, Vernert ma-gával vitte prágai fogságba; honnan a' fogoly az öreg és ifjabb Venczel király' holta után, használván az ott kiűtött országos za-vart, megszökött, és haza érve, Csáky Jánossal 's barátival szö-vetkezvén, 1307. jun. 1-jére viradó éjjel, csütörtökön berohant a' budai várba, hol a' Robert Károly' elleneinek ismert polgárokat a' dühöngők felkonczolák; Petermann bíró félmeztelen megmenekül-vén előlök, más napon a' városi tizenkét eskütt' kettejét, Hermann Mark és Márton mestert lófarkhoz kötözve a' város' utczáin hur-czolák, azután elégették, javaikat pedig Verner' számára lefog-lalták. Végre a' Robert Károly ellen működött papokat fogván el, kezeik- 's lábaikat öszveköttözik, 's Tamás esztergomi érsekhez küldék, hol mély tömlöczben nyomorult éhhalállal vesztek el. Így beszéli Turóczi F. II. C. 85—86. Utána *Buday és Fessler*.

A' 29-dik lapon két pompás épület van. Föliratok : caste sup bud — és — dom reg bū (Castellum supra Budam, — vagy — superius Budae — és — domus regia budensis).

A' 30-dik lap üres.

A' 31-dik lapon két templom. Föliratok : Paroh bud — és — Claust Jac bud (Parochia budensis — és — Clastrum Jacobi Budae). — A' harmadik fölírat : reg dus in arce bud (regia domus in arce budensi) üres helyen áll. Sz. Jakab apostol' kolostora 's parochia a' császárfürdön túl állott; mellyik szerzeté volt, nem tudatik.

A' 32-dik lap üres.

A' 33-dik lapon Margit-sziget látszik. Föliratok, balra : Insyla bud w m (Insula budensis virginis Margaritae). Fölül a' lap' közepén : Insul fratrum — vagy talán : sublatum. — Itt az újabb ecsetelés nagyon szembetünő.

A' 34-dik lap üres.

A' 35-dik lapon két főpap' mellképe van : Colom. reg fyl' — és — Nykolau' arch Epps stryg & reg pal pv (Colomannus regis filius), hihetőleg III. András' természetes fija és a' Kún László király alatt élt Darabos Miklós (de genere Nádasd) primás érsek „Nicolaus archiepiscopus Strigoniensis & regni primas pater venerandus.“

A' 36-dik lap üres.

A' 37-dik lapon Győr város' tájképe. — Fölírat : Civ. rea Jaurynya (Civitas regia Jaurinia).

A' 38-dik lap üres.

A' 39-dik lapon két templom. Föliratok : ecl Cath javr — és — paroh javr' a post fund (Ecclesia Cathedralis Jaurini — és — parochia jaurinensis a praeposito fundata).

A' 40-dik lap üres.

A' 41-dik lapon két mellkép. Föliratok : Dyony' Epps stryg & reg pal nry — és — Toma' pryor st Joan hyer. bud (Dionysius Episcopus strigoniensis et regni primas nostri — és — Thomas Prior sancti Joannis Hierosolimitani Budae).

Itt az író alkalmasint elhibázta a' nevet; mert azon korban, midőn e' könyv' festményei készültek, Dénes esztergomi érsek nem volt : de élt egy Dénes nevű győri püspök III-ik vagy is Kún László alatt; 's minthogy a' kép papi öllözetet mutat, nem lehet

mondani, hogy talán a' IV. Béla alatti Hederváry Dénes vagy más hasonlónevű nádorra vonatkozhatnék a' fölírat.

A' Johanniták vagyis keresztes vitézek' temploma (Sti Joannis) Felhévíz nevű külvárosban állott Budán a' császárfürdő' táján, tehát közel a' káptalani főegyházhoz.

A' 42-dik lapon ismét egy chronosticon : ALeX ab EsthVr. est, eras, & sIs Constans fIDeLIS Deo RegI patriae et LegI. (Az ezután álló : *vaxit nory pgyw* nem fejthető meg). A' chronosticon 1271. számra mutat.

A' 43-dik lapon két hős' mellképe e' fölíratokkal : Esth̄r dux & fratr opr & p solut iūs — és — Tolok̄y po pīn (Esthur dux et frater oppressus et poenas soluit iustas — és — Tuloky vagy Tyloky poloniae princeps. Ha egyébiránt e' megfejtés megállhat). Lehetséges azonban, hogy ezek kúnok vagy jászok voltak. Horvát István szerint létezett a' XIV. században Thekele, vagy Thekule-nemzetség honunkban; 's egy oklevél szerint somogymegyei Teluky nevű falu 1271-ben jutott végintézet' folytán a' budai fetherápéczák' birtokába.

A' 44-dik lap üres.

A' 45-dik lapon két főpap' mellképe. Fölíratok : Matyas Epp' stryg. re pr — és — Georgūs Epp javrēn pr (Mathias Episcopus strigoniensis, regni primas — és — Georgius Episcopus, jaurinensis praelatus). Mindkettő IV. Béla' oldalán a' Sajó mellett veszté életét.

A' 46-dik lapon 1232-re vonatkozó chronosticon : CaVe DVX ne sIs praeCoX In praeDa ap̄ (talán anno praesente).

A' 47-dik lapon két hős' képe íjakkal. A' fölíratok közül egyikéből csak *Tath* olvasható — a' másik : Belucha dux es p pres (talán : Belucha dux exercitus pro praesenti).

Magyarok, kúnok, tatárok vagy lengyelek voltak-e, meghatározni nehéz.

A' 48-dik lap üres.

A' 49-dik lapon két mellkép. A' fölíratok' egyike : Benedikt' Epp' varad nr (Benedictus Episcopus varadinensis noster). — A' másik : Nykolau' ps reg ecance nry reg. nehéz olvasatú; ítéletem szerint így lehetne megfejteni : Nicolaus praepositus, regius et cancellarius nostri regni. Csak az a' baj, hogy ez a' Miklós világi öltözetben 's buzogánynyal van festve. Azonban, miután a' szom-

széd arczkép IV. Béla alatti váradi püspök Benedekre látszik mutatni 's Miklós nagyszebeni prépost és alcancellár részt vett a' Sajó melletti ütközetben, nem lehelten, hogy itt ő van értve, habár hősi jelmezben.

Az 50-dik lap üres.

Az 51-dik lap két Frangepán-hőst ábrázol, hihetőleg Ferdinándot és Bertalant, kik IV. Bélát visszakísérték Dalmátországból. A' fölírat: Frangepan fratr ij (Frangepanii fratres duo).

Az 52-dik lap üres.

Az 53-dik lapon két mellkép. Fölíratok: Yoñs reg pol cos — és — Ling^s (vagy Lung^s) dux reg tpō pal (Joannes regni poloniae comes — és — Lingius (vagy Lungius) dux regius et Poloniae Palatinus). Itt az írás nehezen olvasható.

Az 54-dik lapon e' magyar szöveg: „Zent Atyā naponked zegenoc aruac, es zarandoknak asztalt ad vala, mert“

Az 55-dik lapon két templom, e' fölíratokkal: temp St Mart Cepus — és — dom pat kart a reg rest (Templum Sancti Martini Scepusiensis — és — domus patrum Carthusianorum a rege restituta).

Az 56-dik lap üres.

Az 57-dik lapon két, hihetőleg galicziai orosz férfiú' eltorzított képe, következő, nehezen olvasható fölíratokkal: Ladimyr pps socer Matr — és — Podrhr Matēr dux eds. (Ladimirus princeps socer Matr... — és — Podehradus Mater... dux et dominus). Talán ama' krakkói Vladimir herczeg' képe értetik itt, ki 1241-ben a' tatárok ellen megütközött, de szerencsétlenül. A' másíknak neve hihetőleg Podehradus; kire azonban az akkori évkönyvekben nem akadhattam.

Az 58-dik lapon e' magyar rímes szöveg:

O kegotten Tatoroc
oda uagnac a uaroc
a nemes Urasagoc
a segon iobagoc
yfyoc es leanioc

ty kegotten Satanoc
pokolboly hoheroc
ivyon (jőjön) ratoc az atoc
Amen

Az 59-dik lapon hihetőleg V. István király 's a' királyné, kún Erzsébet', kit némelly írók Kuthen' leányának tartanak, arczképei. A' fölíratok: Stefan reg apo nry & regin nrae (Stephani regis apostolici nostri et reginae nostrae).

A' 60-dik lap üres.

A' 61-dik lapon Krupina vagy is Korpona város' rajza e' fölíratl : Civit̄ reḡ Crup̄ a reḡ rest (Civitas regia Crupina a rege restituta). Krupina tót neve Korponának.

A' 62-dik lapon e' chronosticon : FVIt reX CVtenVs proMssIs non serVatIs saCratVs rapin(is). — E' chronosticon' nagyobb számbetűjéből ugyan csak 1239. év jő ki, holott 1241-nek kellene lenni; de ha a' kis betűkkel írt rapinis szónak két I betűjét is számítjuk, kijő az 1241., midőn Kuthen megöletett.

A' 63-dik lapon Kuthen' törzképe és csinos leányaé látszik. Közöttük e' fölírat : Cutenu^s dux & fylia.

A' 64-dik lapon két templom van. A' fölíratok : tem epple qunq — és — capel Andr (Templum episcopale quinque-ecclesiense — és — capella Andreae).

A' 65-dik lapon hegyes vidék pompás templommal. A' fölírat : Cat Qunqel (Cathedralis Quinque-ecclesiensis). A' festés kézzel foghatólag új, 's roszul javított.

A' 66-dik lap üres.

A' 67-dik lapon van hihetőleg Kún vagy is III. László király' és hitese Izabella vagy is Erzsébet' szép mellképe e' fölíratl : Ladislau^s rex & apost regna nryes, B' (Ladislaus rex et apostolica regina nostra Yesabella). Az utolsó nagy B' értelme nem magyarázható.

A' 68-dik lap üres ugyan, de jobbra a' lap' alján e' szó írva : iniquitate (iniquitatem).

A' 69-dik lapon III. András király 's hitésének mellképe e' fölíratl : Andrea^s ap rex & regy nr ag (Andreas apostolicus rex et regina nostra Agnes).

A' 70-dik lap üres.

A' 71-dik lapon Eger akkor királyi város' tájképe. Fölírat : Cyv. reg. Agr. (Civitas regia Agria).

A' 72-dik lap üres.

A' 73-dik negyed rétű de összehajtogatott lapon a' Duna' jobb és bal mellékének (a' Csalóközzel és Balatonnal együtt) földképe látszik; mellyen 19 torony vagy templom, ugyanannyi helység' jele. E' mű talán legcsekélyebb e' gyűjteményben. Legfölül a' fehérrre hagyott lap három mezőre van osztva véres vonalokkal, mellyeknek mindenikén négy-négy, de már igen nehezen olvasható város, neve írva, ú. m.

Pysony(um)	Plindenb(urg)	Zollyum
Haimburga	Buda et Pest	Bystryz
Javrynya	Alba reg(ia)	Crupyna
Istrigony(um)	Qnq eclisiae	Crepniz
	(Quinque ecclesiae)	

Az itt előforduló némelly német helynevekből gyanítani lehet, hogy a' tájképek 's e' földrajz' festője nem magyar, hanem német, 's talán (minthogy a' szepesi némabarátok' templomát is lefesté) valamelly carthausi szerzetes lehetett.

Mellyek után mai közleményemet befejezván, kívánom, vajha hasonló régi képes codexek közül még többet is fedezhessünk föl, kivált honunk' történetére vonatkozókat. 'S ha ehhez még egy ohajtást csatolhatnék, az volna, hogy bár az illy codexekben előforduló személy- és helynevek' könnyebb meghatározásaul olly igen szükséges és régen kívántatott egyetemes magyar történeti nagy szótárnak elkészítését a' magyar academia szintén olly feladatul tűzné ki, miként a' magyar nyelv' nagy szótárának létesítéséről bölcsen intézkedni szíveskedett. Óriási munka volna ugyan, de az academia' érdemkoszorúja újabb hervadhatlan bokrétával díszítenék.

— A' *titoknok*, mint a' régi magyar nyelvemlékek' ügyével megbízott rendes tag, végéhez közelítván a' folyó academiai év, az ennek lefolyása alatt általa készíttetett, következő magyar *codexmások*at adta be, ú. m. 1) *Görmöry-codex*, 1516-ból; 2) *Horvát István-codex*, 1522-ből; 3) *Vitkovics-codex* 1525-ből; 4) *Kazinczy-codex* 1526, 27, 41-ből: mind ezeket a' m. nemz. muzeum' könyvtárából másolva, 5) *Patay-féle pataki hymnarium*, a' reformátusok' sárospataki collegiuma' könyvtárából. Végre bemutatta a' muzeumi *Érdy-codex*-nek eddig kész (két harmad) részét, abbeli reményét fejezván ki, miszerint a' magyar codexek' ezen legnagyobbika még ez év' lefolyta alatt végkép elkészülend. Mik kedves tudomásul vétettek.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 17. 1854.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Balogh, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Petényi, Székács, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

PAULER TIVADOR lt.

a' kalózkodókról értekezett a' következőkben:

I. Az évek' hosszú során át gondosan megőrzött europai béke alapjaiban megingattatott, a' diplomatiái alkudozások' csendes folyamát nagy részt fegyverzörej váltotta fel.

Tengeren, szárazon, Európában, Ázsiában harczmoraj halatszik, és a' két világrészt átható mozgalom' utóhullámzatai Sína, Japan' vizein, a' csendes-tenger, Brasilia' partjain válnak érezhetőkké.

Nem cselekszem talán annál fogva időtlenül, ha a' tisztelt academia' figyelmét a' *harczjog*' egyik érdekesebb és pedig olly tárgyára irányzom, melyre nézve a' jelen hadjárat lényeges és pedig az igazság' elveinek megfelelőbb gyakorlat' kiindulási pontjául szolgált.

A' harczjognak, mondám, mert, habár e' két szó' alkotó eleme, a' physikai erőn gyökerező harcz, és az ember' felsőbb, szellemi természetén alapuló jog, melyet már *Homer* isteninek nevezett, némi ellentétben lenni látszanék, megvannak annak daczára a' harcznak is saját, az ember' észszeres természetéből folyó szabályai.

Az erőszak' alkalmazása az ész által, csak mint a' sértett jogok' utolsó védezköze, minden enyhébb eszközök' hiányában javaltatik, és ekként már végcélja által korlátoltatik, bizonyos határok közé szoríttatik.

Ezen, az ember' szellemi természetéből eredő igazságot sejdíték, habár homályosan a' legbarbárabb népek, melyek a' harcz' tüzeiben is érzék a' közeledés, kiengesztelődés' szükségét, és azt bizonyos jelképek, a' vallás' ernyőzete alatt álló harczszabályok által kívánák lehetségesíteni.

Azon némelyek által felállított elv : „*Mars exlex*“ sokkal inkább ellenkezett a' romlatlan kedélyekben nyilvánuló jogérzelemmel, mintsemhogy általános érvényre emelkedhetett volna.

Tanusítják azt az ó, közép és újkor' történetlapjai.

A' *sínaiak*' békére irányzott régi intézményeinek szelleme szende harczszokásaikban is mutatkozik ¹⁾.

A' *héber*ek kegyetlenségek mellett, szabályként ismerék el a' harcz-üzenet, a' békés kiegyenlítés' ajánlatának szükségét; és csupán hét eredeti örökös ellenségeik és az amalekitákra nézve azt némely esetekben fölöslegesnek tarták; csatában az elhelyezést úgy intézik, hogy az ellenségnek menekvésre helye vala, és az elestek' eltemetetését emberi kötelességüknek tekinték.

A' *indusok* a' vitézséget legfőbb erénynek tarták, de törvé-

¹⁾ Müller : Geschichte d. Völkerrechts in Alterthum. Leipzig, 1848. 46. lap.

nyek a' harc' módját határozott szabályokkal irák körül; ezek szerint mérgezett, tüzes nyilakkal élni, szekérről gyalogot, alvót, fegyvertelent, sebesültet megtámadni, kegyelemért esdeklőt bántalmazni, templomokat, lakhelyeket feldulni, pusztítani tilalmasnak tartatott ¹⁾.

Zoroaster' törvényei a' háború körül mitsem rendeltek, a' *perzsák*' eljárása azért ingatag volt, de annál világosabb nyomaira akadunk a' harc'jognak a' régi *görögöknél*.

A' harc'-üzenet föltétlenül szükségesnek tartatott; a' *spartaiak*' barbar szokásai mind inkább szelidültek; a' *chalcidaeiak* és *krétaiak* közt bizonyos fegyverek' használata, általában pedig a' legyőzött, de jobbát nyújtó ellenségnek megölése tilalmas volt.

Mit mondjak a' *romaiakról*, kiknél a' *secialisok*' testülete örködött a' nemzetközi jogviszonyok fölött, különösen hogy a' háboru igazságosan folyjon: „Ut purum piumque sit duellum.“

Innen az elégtétel' előleges szorgalmazása, a' harc'-üzenet' ünnepélyei, a' megadás' szabályai, melyek' megsértése „*facinus*“nak tekintetett; miért is *Camillus* nem kételkedék állítani: „Sunt belli etiam sicut pacis iura, iusteque non minus, quam fortiter bella gerere didicimus“ ²⁾.

Habár pedig mind ezen szabályok inkább nemzeti és vallásiak, mint nemzetköziak voltak, mégis a' háború' korlátozása iránt nyilvánuló jogérzelem' mindannyi bizonyítványaiként tűnnek fel.

A' *középkor*' első szakában, a' folytonos harc' dulásai közt némi visszalépések történtek; de nem sokára a' *keresztén* vallás' szende szelleme, a' római *pápák*' befolyása, majd a' *lovagiasság*' dicső intézménye, e' kor' legbecsesb' tüneményeinek egyike ³⁾, melynek elvei szerint nem a' győzelem egyedül, hanem annak becsületes nemes kivívása tekintetett a' vitéz férfi' feladványának, kezdék gyakorolni jótékony hatásukat; mihez a' *középkor*' alkonyán már kevésbé nemes tényezők' közremunkálása járult, mint-hogy a' zsoldosok főleg Olaszországban, miután már az egyik már a' másik fél mellett harczoltak, önérdöknél fogva egymás iránt kölcsönös kimélettel viseltettek; miből megmagyarázhatókká vál-

¹⁾ Menu: Törvénykönyv. VII. 89.

²⁾ Livius: V. 27.

³⁾ Rotteck: Allgem. Geschichte. V. 19. l.

nak több egyébként alig felfogható harczesemények, mint az 1448. évi *cararaggiói* csata *Sforza Ferencz* milanói herczeg és a' *velenceiek* közt, melyben az utóbbiak tökéletesen megveretvén, egyetlen egy embert vesztettek, míg a' többiek a' proveditorével együtt hadi fogságba estek ¹⁾).

Az *újkorban* mindazon okok, melyek a' nemzetközi jog' fejlődését, az europai állodalmak' szorosabb viszonyzatát, a' szerződések és szokások által biztosítottabb jogállapotot idéztek elé, hatottak a' harczjog' határozottabb, emberiebb gyakorlatára.

Elősegíték nagy mértékben azt az uralkodó házak' véro-konságából származott kötelékek és az állandó hadseregek' felállítása, mely valamint egyrészt az ellenfélben egyenjogú, hason foglalkozású harczos' elismerését eredményezé, más részt a' fegyelem és hadigazgatás' czélszerűbb, szigoruabb kezelése által, a' harcz' bajainak gyérülését szülé.

Végre nem csekély érdeme volt e' részben a' nemzetközi jogtudomány' művelésével foglalkodó férfiaknak; mert, habár *de Groot* és utódjainak szava gyakran elhangzott a' harcz' férfiai' tanácsa és táborában, mégis az igazság' elveinek tisztább felfogása és terjesztése által szilárdult közvélemény' útján sikerült leginkább a' harcz' folyama alatt bizonyos jogszabályokat érvényesíteni, és a' jogszerűség' varázs erejével olly tekintélyre emelni, hogy nagyobb al az állodalmi hatalom' egész befolyása, törvénszékei' ítélete által istápoltt polgári törvények sem bírnak.

II. A' harczjog' szelidülésének következményei azonban nem mutatkoznak egyaránt a' *szárazföldi és tengeri* háborúban.

Mert míg *szárazföldön* a' magánvagyon' kimélése harczszokási elvként áll, minél fogva csak némelly esetekben kivételkép engedtetik meg a' zsákmányolás, névszerint a' hadi fogságba került harczosok' ingóságaira nézve, vagy a' harczszokás ellen cselekvő lakosok' megfenyítéseül, visztorlásul, vagy végre rohammal bevett várakban, egyébként pedig legszigorúabban tilalmaztatik; addig *tengeren* az ellenséges vagyon' lefoglalása általán gyakoroltatik; és a' harczjog' szigora alól csupán a' halászbárkák, a' hajótörést szenvedettek a' francziák' amaz elve szerint: Tisztelet a' szerencsétlenségnek! végre a' tudományos kutatásokra kiküldött hajók vétetnek ki, mint legújabban a' britt kormány a' *Frank-*

¹⁾ Leo : Geschichte der italienischen Staaten. Hamburg, III. k. 152. l.

linféle kutatásokra kirendelt hajókat 1855. évre visszaparancsolván, minden ellenségeskedésektől eltiltá, miután rendeltetésöknél fogva a' művelt nemzetek' szokásai szerint ök sem esnek azok alá. Az előbbi elv' okát mi nem találjuk *Jakobbal* azon körülményben, mintha a' háború egyedül a' kormány' ügye lévén, a' magánpolgárok és azok' vagyonát nem érdekelhetné; mert ha az történetileg némelykor állana is, az állodalmi élet' olly állapotjára utalna, melyet szabályszerűnek el nem ismerhelni; ha az állodalmat szerves testületnek, polgárait élő tagjainak tekintjük, kik a' jogi kötelék, honszeretet és érdekközösség' kapcsai által egybefűzve közös akarattal és erővel egy cél felé törekszenek: akkoriban öket az állodalom' harczaiban közönyöseknek vélelmeznünk nem lehet, illyen az államélet' rendszerinti állapotjával össze nem egyeztethető vélelemből olly nagy fontosságú jogi következtetéseket származtatni nem szabad.

Helyesebben azon elv' alapját az igazság és eszélyesség' követelményeiben találjuk, mert amaz az ellenségeskedéseket csupán a' harcz' czélja, a' hadi működések' elérésére szükséges közegekre szorítja, millyennek a' magán vagyon' pusztítását nagyon ritkán tekinthetni; emez pedig mindazon eszközöket határozottan kárhoztatja, melyek az ellenfél' visztorlásaira szolgáltatván alkalmat, a' háborúnak bajait mind két fél' békés polgárait nézve még sulyosabbá teszik a' nélkül, hogy sikeresebb eredményre vezetnének.

A' *tengeren* meggyökerezett gyakorlat' igazolásaül több okok hozatnak fel: nevezetesen ¹⁾, hogy az ellenséges hajót hazája' területi ²⁾ részének, mintegy uszó szigetnek tekinthetni, melyet analfogva mint a' szárazföldi tartományokat elfoglalni szabad; hogy a' tartományok' megszállásának, hadiadó, sarczolás, takarmányoztatási, szállítási terheknek tengeren helye nincsen; a' kereskedelmi hajók' legénységében a' tengeri hatalom nevezetes' tényezője rejlik, és a' hajóhadak' egész használata némely esetek' kivételével majd nem egyes helyek' ostromzárlatára, szárazföldi csapatok' szállítására szoríttatnék; valóságos oka azonban a' tengeri nemzetek' kereskedelmi féltékenységében, melly vörös fonalként az egész történeten keresztülvonul, és a' kereskedelmi rendszer' ama'

¹⁾ *Wheaton* : Elem. du droit international. Leipz. 1848. II. 17. l.

²⁾ *Zachariae* : Vierzig Bücher. IV. 112. l.

hibás elvében található , hogy a' külkereskedés a' nemzeti gazdaság' legfőbb és legjelentékenyebb forrását képezi, melynek megrontására a' kereskedelmi hajók' zsákmányoltatása legsikeresebb eszköznek mutatkozik.

Kezdetik a' zsákmányolás a' háború' kihirdetésével, ámbár némelykor bizonyos határidő tüzetik ki, mely előtt annak helye nincsen; mint legújabban Franciaország és Anglia hat, Oroszország négy hetet engedményezett az ellenségi hajóknak visszatérésükre; kiterjed az ellenségi és semleges hajókra, mennyiben ezek a' harczszokással ellenkező kereskedést üznének; milly eltérők azonban e' tárgy körül a' gyakorlat' elvei, a' nemzetek' nézetei, és milly súlyos következmények származzanak innen a' semleges nemzetekre, más alkalommal bővebben fejtegettem ¹⁾).

Hogy pedig céljokat annál sikeresebben érthessék el, szorosán vett hadi hajókon kívül magányosok' hajói úgynevezett *kalózosok* is zsákmányolási felhatalmazással láttatnak el, melyeknek viszonyait a' nemzetközi gyakorlat' elvei szerint tüzetesen kifejtetni, jelen értekezésemnek feladványa.

III. A' kalózat' történeti eredetét a' középkor' harczias körülményeiben találjuk; azon időben, midőn szárazon, tengeren az erősebb' joga divatozott, a' fegyverforgatás a' férfi' legfőbb díszének tartatott, a' keleti és északi tenger' vizein a' zsákmányolás' számos példaira akadunk; a' norman királyok' ifjabb fiai, kiknek atyjok után örökségül szárazföldi birtok nem jutott, *tengeri királyok'* (*Viking*) neve alatt bizonyos számú hajókkal tengeren kerestek kárpótlást, míg végre szerződések e' visszaélésnek végét nem vetettek ²⁾. A' XII. században Roeskildében *Wethemann'* vezérlete alatt társaság alakult, mely a' keresztyén hitű rabszolgák' felszabadításának örve alatt, 80-nál több hajót foglalt le, és a' nyert zsákmányt tagjai' osztalékának tekintette.

Még inkább történt az elkövetett jogsértések' megtorlásául; az egyesek önjerejökkel kísérlék meg az elégtételt, ha nem sikerült, fejedelmök, községök' közbenjárását szorgalmazzák; azok, ha eredmény nélkül maradt, alattvalóikat, polgáraikat visztorlásra hatalmazták fel külön levelek által, melyek a' mint az ország'

¹⁾ A' nemzetek' semlegességi viszonyai. Magyar Academiai Értesítő. 1851.

IV. sz. 227—239. l.

²⁾ *Zachariae* : Vierzig Bücher. IV. 114. l.

határain belül vagy kívül (extra marcam) található ellenségi vagy vonatkoztak, *megtorlási* vagy *kalózleveleknek* (lettres du represailles, lettres de marque; litterae marcales) neveztek.

A' magánosok' védelmére eleinte gyakorlott kalózlást, már a' XIV. században Hollandia' grófjai a' keleti frizek ellen, a' kormány' érdekében kezdék alkalmazni, megengedvén különös felhatalmazványok által a' tengeri zsákmányolást; és ámbár az innen eredt visszaéléseket leginkább a' hanza városok synlék, mégis ugyanazon században *Wismar* és *Rostok* városai Mecklenburgi *Öbert* svéd király' segedelmezésére a' dánok és norvégek ellen, ugyanazon eszközhöz nyultak; a' felhatalmazott tengerészek, mivel *Stockholm*' élmeztetése eredeti feladásuk volt, vitalisták' (élelmi testvérek) neve alatt a' háború' befejezése után is, éveken át folytatván zsákmányolásukat, az éjszaki és keleti tenger' kereskedését legérzékenyebben sújták, míg elnyomatásuk, miután 80-an a' tengerbe vettek, 70-en pedig Hamburgban lefejeztettek, a' legszigorúbb büntetések által nagy nehezen sikerült.

Az adott példa utánzásra talált; és már a' XV. században a' kalózlát visszaélések' meggátlása végett törvények által szabályoztatott; ide tartoznak 1400. a' franczia, 1414. a' britt, 1487. a' németalföldi rendeletek, melyek közül a' britt az első állítá fel a' martalékbíróságok' elvét.

Még nagyobb kiterjedést nyert a' XVI. században a' németalföldiek' harczában Spanyolország ellen, midőn a' száműzöttek tengeren keresvén menedéket az oraniai herczeg' felhatalmazványánál fogva, gr. *Mark Vilmos*' vezérlete alatt (tengeri gueux-ek) a' spanyol kereskedést támadták meg; és nem sokára azután a' brittek' legtekintélyesebb tengerészei *Hawkins*, *Drake*, *Frobisher* stb, mint kalózsok kezdék meg pályájokat ¹⁾.

A' kalózlát' kiterjedése mindinkább szükségessé tette szabályozását, miből a' maiglan is kötelező részint szerződésen, részint szokáson gyökerező nemzetközi elvek fejlődtek.

A' kalózsok magányszemélyek vagy társulatok ²⁾, melyek a'

¹⁾ *Wurm* : *Prise*, *Prisengericht* a' *Staatslexiconb.* XIII. köt. 138—143. lap.
Kaltenborn : *Geschichte der Kaperey im Seekriege.* *Bülow* : *Jahrb. der Geschichte und Politik.* 1849. VII. füzet.

²⁾ Egy németalföldi kalóz-részvénnytársulat' tervezetét közli *Martens* : *Erzählung merkw. Fälle des neuern Europ. Völkerrechts.* II. 322—330. lap.

harczó felek' egyikétől különös okmány, *kalózlevél* által arra hatalmaztatnak fel, hogy saját költségeiken fölszerelt hajókkal a' harczszokás' korlátai közt zsákmányolhassanak ¹⁾).

A' kalózt tehát meg kell különböztetni mind a' *ezírkalóktól*, melyek' neve alatt az állodalom' költségén fölszerelt, és közvetlenül az által tartott hadi hajókat értenek, mind a' tengeri *rablók*-tól, kik felhatalmazás nélkül zsákmányolnak, és annál fogva, mivel az csupán két esetben szabadnak tartatik t. i. ha megtámadott hajó ellenét legyőzi vagy hadi foglyok önmagukat felszabadítván, a' hajót hatalmukba kerítik ²⁾), legszigorúbb fenyíték alá vétetnek és mint gonosztevők bűnhődnek.

Kalózleveleket csak a' főharczosok adnak, a' segédhatalmak kiadásuktól tartózkodnak; ha még el nem ismert kormánytól erednének, érvényességük gyakran kétségbe vétetik; így Spanyolország a' XVI. században a' németalföldi, Anglia a' XVIII. az éjszak-amerikai kalózokat tengeri rablóknak tekinté, utóbb azonban a' visztorlás' kikerülése végett jogszerű harczosoknak ismeré; a' görög-török háborúban 1828. *Dandolo* cs. kir. altengernagy a' görög kalózleveleket elismerni vonakodék, sőt még a' szövetséges védhatalmak' tengernagyai is a' navarini csata után azokat csak bizonyos határokon belül vevék tekintelbe, és még a' görög martalékbíróságok' illetékességét is nemzeteik' hajóira nézve kétségbe vonák.

A' kalózok nemzetök' tengernagya alatt állanak, annak rendeleit, ótalomleveleit tiszteletben tartani, a' harczszokás', felhatalmazványuk' tartalma, utasításaikhoz ragaszkodni kötelesek: miért is gyakran biztosítványnak fizetésére szoríttatnak, millyent már a' Hanza 1364. végzeményében követelt, és Németalföld 1622. 10,000 majd 12,000, a' XVIII. században pedig 30,000 forintra szabott.

Felhatalmazásuk a' nagy tengerre és az ellenség' tengeri területére szól; semleges tengerrészek vagy folyamokra nem terjed ki; és az ellenségi folyamom legyőzött kalóz jogszerű hadfogoly' előnyeit igénybe nem veheti.

¹⁾ Kalózlevél' példányát olvashatni *Martens* : id. m. II. 331—332. lap.

²⁾ Illy eset történt 1761., midőn *Stachno* szigeténél a' keresztyén rabszolgák a' török tengernagyi hajót elfoglalták, és a' maltai vitézeknek átadták. Lsd. *Martens K. Nouvelles causes célèbres du droit des gens*. Leipzig, 1843. II. köt. 555. lap.

IV. A' kalóztat által történhető visszaélések' korlátozására a' lefoglalt hajó' igazságos *martaléknak* csak akkor ismertetik, ha annak az illetékes bíróság által kijelentetett.

A' kalóz ennél fogva köteles a' zsákmányolt hajót személyesen vagy kirendelt tisztje által azon kikötőbe, honnan kalózzal levelét nyerte, vagy legalább állodalma' más kikötőjébe kalauzolni és az illetékes törvényszék elébe állítani.

Illetékesnek tartatik az európai nemzetek' gyakorlata szerint azon hatalom' törvényszéke, mellytől a' kalóz felhatalmazását bírja, és az ellenségi hajókra nézve alig vétetett kétségbe.

Semleges hajókra vonatkozólag egy ideig nemzetök' törvényszékét vitatták illetékesnek főleg mivel, mint *Galiani* kifejté, a' semleges törvényellenes tényről vádoltatik, és állodalmának érdekében áll, a' békét mind két féllel az igazság' részrehajlatlan kiszolgáltatása által fentartani; de az ellenkező gyakorlat általánossá lön, és újabb időkben csupán egy ízben II. *Frigyes* porosz király által 1752. vétetett kétségbe: okoskodásai azonban a' britt jogtudósoknak 1753. január' 18. kelt emlékirata által a' nemzetközi gyakorlat' szempontjából teljesen megczáfoltattak ¹⁾.

Az okok, mellyek az érintett törvényszékek' illetékessége mellett felhozattatnak, részint onnan meríttetnek, hogy a' lefoglalt hajó' tulajdonosa panaszlóként lép fel a' kalóz ellen, már pedig a' fölperes az alperesi törvényszéket elismerni köteles: „Actor sequitur forum rei;“ részint hogy ez esetben a' *lezárolási* törvényszék' (forum arresti) eljárásának helye van; miknél sokkal alaposabbnak látszik azon ok, mellyet *Lampredi* és *Pöhls* fejtettek ki, miszerint a' *martalékbíró*ság inkább politikai- törvénykezési mint tisztán bírósági intézmény, mellynek hatósága azon gyökerezik, hogy a' kalózzleveleket kibocsátó állodalom' kötelessége a' fölött örködni, hogy felhatalmazványával visszaélések ne történjenek, az föltételei' határain belül, elismert nemzetjogi elvek szerint vételessék fogamatba.

A' *martalékbíró*ságok, nevezetesen Angliában a' tengerügyi főudvarszék, az illető nemzettel kötött szerződésekben foglalt elvek, azok' hiányában az általános nemzetközi jog' szabályai,

¹⁾ *Martens* G. F.: Erzählung. merkwürd. Fälle des neueren Europ. Völkerrechts. I. 261—282. I. *Martens* K.: Causes célèbres du droit des gens, II. 46—73. lap.

soha azonban sem honi törvényeik' rendeletei szerint ítélnék; kijelentette azt *Newcastle* herczeg britt minister II. Frigyes porosz királyhoz a' fennebb érintett ügyben intézett jegyzékében; elismerték a' leghíresb jogászok nevezetesen *Scott Vilmos*, midőn állítá, hogy a' jog nem ismervén a' térnek határait, ezen kérdések' eldöntésében a' bírónak általános elvekből kell kiindulnia; a' híres *Wheaton*ként ép oly bölcs mint erélyes *Portalis János Istrán*, ki a' szabályzatokat a' nemzetek' jogából, nem pedig ezt amazokból származtatandónak mondá; leghatározottabban pedig *Mariott Jakob* martalékbíró, *San Jago* spanyol hajó' alább megérintendő esetében, kijelentvén: miszerint az ezen ügyben hozandó ítélet nem régi iratok és törvényekre, hanem a' józan észre alapítandó, melly minden ember' tulajdona, vagy mellyel legalább minden embernek kellene birni ¹⁾.

Az eljárás ellenségi hajóknál rövidebb, mint semlegeseknél; mivel azoknál csak a' hajó' nemzetiségét, lefoglalása' idejét, módját kimutatni szükséges, holott ezeknél a' semlegesség' megszegésének tény és jogkérdése bonyolultabb.

A' kalóz mihelyt kikötőbe ér, köteles a' zsákmányolt hajót minden foglyok és okmányokkal a' bíróságnak átszolgáltatni, melly a' feleket jegyzőkönyvileg kihallgatja, a' szállítmányt pecsét alá veszi, a' fen nem tartható tárgyak' eladását megrendeli, és a' létező bizonyítékok és fenforgó körülményekhez képest részint a' martalékot felszabadítja, részint tüstént vagy bizonyos határidő, többnyire egy év' lefolyta után, ha viszkövetelők nem jelentkezének, a' kalóznak oda ítéli; ha viszkövetelők (reclamantes) jelennek meg, a' forma szerinti pör' folyama rendszerint hosszadalmassá válik, minthogy az okmányok és tanúk gyakran messzei távolságból, több országokból állítandók elé.

A' bizonyítási teher a' viszkövetelőt illeti, mert a' kalóz mint bírláló mellett, a' birtokolás' jogszerűségének vélelme, ama' jogelv szól: *Beati possidentes*.

Bizonyítékoknak rendszerint csak a' hajón talált okmányok fogadtatnak el; ámbár mind *Scott* mind *Portalis* elismerék, hogy azokra nem mindenkor alapíthatni biztosan az ítéletet, és ennél fogva más védveket is szükség tekintetbe venni.

A' pörbeli költségek és kármentesítés' kérdései az érdemle-

¹⁾ *Martens*: Erzähl. merkw. Fälle. I. 293. J.

ges ítélet' tartalmához képest különbözőleg döntetnek el; azokban a' viszkövetelő, ha igényei alaptalanoknak találtnak, ellenben a' kalóz marasztaltatik el; midőn némelly pontokra nézve a' viszkövetelő' keresetének hely adatik másokra nem, a' költségek mind két részről kiegyenlítettnek tekintetnek.

Minthogy azonban a' törvényszékek, nehogy a' kalózok' buzgóságát lelohaszszak, a' költségek és kárpótlás alól azokat, akár-milly csekély jelenségeknél fogva is történt légyen a' lefoglalás, szokták fölmenteni, a' letartóztatás és lassú eljárásból eredt károk a' megszűnt nyeremény' kipótlására a' kalózok' biztosítványai legtöbbsnyire elégtelenek, gyakrabban az időmulasztásból származott veszteségek felszámíthatlanok, az egész eljárás olly nyomasztóvá válik, hogy majd nem minden háború' alkalmával a' semlegesek' legkésőbb panaszaira szolgáltatott alkalmat; a' mondottak' némi bebizonyításul szolgáljon Sz. Barbe nevű éjszakamerikai hajó' története. Ez 1795. Hamburgból Surinamba vitorlázván, útközben elmerülő félben lévő hajóra akadván, azt a' vég veszélytől mentette meg; ezen *Isabella* nevű angol szállító hajónak kapitánya, kalózlevelénél fogva St. Barbét azon ürgy alatt, mintha ellenségi vagyont szállítana, lefoglalta Teneriffába majd katonákkal meg-rakva Barbadoesbe vitte: itt ugyan felszabadítottat, de lefoglalója a' 10,000 font sterlingre számított kár' megtérítésére képtelen lévén, megszökött, és a' károsítottak több év mulva a' britt kormánytól katonaszállítás' fejében csak 500 fontot nyertek; többi vagyonuk veszendőbe ment.

A' martalékbíróági ítélet ellen föllebezésnek, de csak a' végrehajtás után van helye; azzal az ellenségi hajóra nézve a' perorvoslatoknak vége szakad; a' semleges még saját kormányához folyamodhatik, mely mint *de Groot* mondja: „in re minime dubia“ diplomatikai alkudozások' útján elégtételt szorgalmazhat; sőt ha az megtagadtatnék, megtorláshoz nyulhat, mint több példa mutatja. Így 1794. Anglia több éjszakamerikai polgár' igényei' vizsgálatára vegyes bizottmány' kiküldetésébe egyezett, mely a' hozott ítéleteket megvizsgálta, de a' nélkül, hogy azokat megváltoztatta volna, a' károsultaknak általános kármentesítési összeget határozott; hasonlólag kármentesítési általánynak kifizetése által a' híres *Wheaton Henrik* mint éjszakamerikai követnek közremunkálásával, 1830. évben egyenlítették ki némelly 1810 óta függő-

ben lévő amerikai követelések Dánia' irányában ¹⁾; és 1828. *Tri-kupis* görög külügyi minster hason panaszok' elintézésére vegyes bizottmány' alakítását önkényt ajánlá a' többi hatalmaknak; megtorlási eszközökhöz nyult II. *Frígyes* 1752. Britannia' irányában, midőn a' sziléziai adósság' angol hitelezőknek járó kamatai' kifizetését letiltá, míg 1756. 20,000 font sterling utalványoztatott kárpotlásul az angol kalózok által lefoglalt hajók' tulajdonosainak ²⁾.

Némellykor a' kalóz martalékával nemzete' kikötőibe részint azok' távolsága, részint más akadályoknál fogva nem érhetvén, azt semleges kikötőbe kalauzolni kénytelen.

Ez esetre nézve a' nemzetek' gyakorlata ingatag; voltak szerződések, mellyek által a' semlegesek a' martalék' kiadására köteleztettek ³⁾; míg másokban törvénykezési hatósággal a' martalékok körül ruháztattak fel ⁴⁾, sőt ez utóbbit általános elvként vitatta *Blackstone*, *Binkershoeck*, *Valin*, igénybe vette XIV. *Lajos* francia király.

Jelenleg a' semlegesek csak kivételként bíraskodnak martalékok fölött, ha a' lefoglalás állítólag semleges területen történt, a' kalózhajó netalán ott szereltetett föl, saját polgáraik érdekévé, a' kalóz vagy viszkövetelők önkényt fordulnának hozzájuk; egyébként, mennyiben a' martalékok' előadása egyáltalán nem tilalmaztatnék, az illető nemzet' kereskedelmi ügyelője vagy követje az ügyet vizsgálás alá veszi, a' megkivántatott ügyiratokat hazai martalékbírósága elé terjeszti, és a' hozott ítéletet a' helybeli hatóság' hozzájárulásával végrehajtatja.

Vannak példák, hogy az ellenséges felek semleges területen is külön martalékhatóságot gyakoroltak, mint 1787. Oroszország a' középtengeren; megtagadta azt ugyan Éjszakamerika Franciaországától a' forradalmi háborúban, de megengedte 1794. Dánia, ámbár *Scott Vilmos* britt martalékbíró azt hallatlan bitorlásnak állítá; sőt volt eset, mellyben *Galiani*' tanúsága szerint e' jogot az angolok is névszerint Livornóban foganatba vették.

¹⁾ Nemzetek' semlegességi viszonyai című fenidézett értekez. 236. lap.

²⁾ *Martens G. F.*: Erzählung merkw. Fälle. I. 236—284. lap. *Martens K.* Causes célèbres du droit des gens. II. 1—87. lap.

³⁾ Britannia és Portugallia' szerződése 1654. 17. cz. Németalföld és Portugalliaé 1620. 20. cz.

⁴⁾ Nápoly-szárdíniai szerződ. 1742; nápoly-dán 1748; dán-genuai 1784. stb.

Az elítélt martalék' értékének felosztása a' kalózok' számára kiadott utasítás szerint történik, melyekben mind az állodalom, mind a' kalóztulajdonos, hajóskapitány és legénység' osztalékra-sze meghatározlatik ¹⁾.

A' lefoglalt hajót főleg azelőtt váltság, vagy *váltsági kötvény* (billet de rançon) mellett, melynek biztosítására túsok is adtak, gyakran szabadon bocsátották; ezen kötvény a' kiadóra nézve azon erővel bírt, hogy a' lekötött díjt föltétlenül kifizetni tartozzék, mire saját honi törvényszékei is szoríták; az ellenségre, kitől magát megváltotta, pedig, hogy ha utazása' kitűzött iránytól el nem tért, annak hajói által másod ízben le nem foglaltathatott; a' XVII. század óta azonban a' megváltás' elfogadásától a' kalózok rendszerint eltiltatnak, mivel a' zsákmányolást nem saját érdekekben, hanem állodalmuk' meghagyásából, annak nevében üzik ²⁾.

V. Gyakran történik, hogy a' lefoglalt hajó, saját hazája vagy szövetségese' hadihajója vagy kalóza által visszafoglaltatik, melly esetben a' *vízmartalék'* tulajdona körül nem csekély nehézségek támadnak.

Nem szenved ugyan kétséget hogy, ha az elfoglalás jogtalan volt, a' vízmartalék tulajdonosának kiadandó, csak hogy némelly nemzetek, mint a' brittek, akkor is váltságdíjnak adnak helyet; történik az annál fogva tengeri rablók' vízmartalékaival, mert *Binkershoeck*ként: „Ea quae piratae nobis eripuerunt, non opus habent postliminio, quia ius gentium iis non concedit, ut ius domínii mutare possint;“ úgy hogy csupán Spanyolország tesz az iránt kivételt ³⁾; és a' semlegeseeknek hajóival, ha lefoglalásuk nem közösen elismert jogelvek szerint eszközöltetett, minek alapján *Portalis* a' francziák által a' brittektől visszafoglalt semleges hajók' legnagyobb részét kiadandónak ítélte.

De a' jogszerűen lefoglalt martalékok körül is az idő és nemzetek' különbségéhez képest különböző elvek ismertettek érvényeseknek.

¹⁾ Körülményesen rendelkezik arról az 1803. dec. 11. francia utasítás; az 1854. máj. 10. kelt és 20. megerősített brit-francia utasítás hadihajóknak ez ügybeni eljárására vonatkozik.

²⁾ *Heffter*: Europ. Völkerrecht der Gegenwart. 249. lap. *Wheaton*: Elem. du droit internat. II. 69—71. lap.

³⁾ Ha a' martalék 24 óra alatt birtokukban volt, ugyanazon elvet követte régebbi időben Németalföld és Velence.

A' *romai* jogászok, kik elveiket a' józan észből ép oly éles ítéllettel, mint következetes okoskodással származtatták, egyrészt a' foglalatást befejezettnek tekintvén, ha az ellenség a' kérdéses vagyont biztos helyre szállította, másrészt az ellenség' hatalmából visszakerült emberekre és dolgokra nézve a' feléledt jog' (ius postliminii) kedvezményét egész terjedelmében alkalmazták; a' polgár ismét elnyerte polgárjogát; a' rabszolga előbbi ura, az ingatlan jószág volt tulajdonosa' birtokába került, és ugyanaz *Marcellus*ként történt a' hajókkal is, kivévén a' halász- és kéjbárkákat ¹⁾.

A' *Consolato del mare*' 287. cz., mely a' középkorban legnagyobb tekintélylyel bírt, a' martalékot, ha biztos kikötőbe vagy hajóhad' ótalma alá vezetett, lefoglalója' teljes tulajdonának, és ennél fogva visszakerülése' esetére többé nem előbbi tulajdonosa, hanem a' viszfoglaló' sajátjának tekintette; ha azonban a' viszfoglalás előbb megtörtént, váltságdíj' lefizetése mellett visszaadandónak rendelte.

A' XVII. század' elején leginkább a' francia törvényhozás' nyomán a' 24 óra alatti elévülésnek elve a' hajókra nézve is felállított, úgy hogy az' előbb visszakerült hajó értéke' egyharmadának váltságdíj' fejében lefizetése mellett, ezen idő' lefolyta után pedig egyáltalán nem adatott többé vissza. Ezen elv, mely a' szárazföldi ingó zsákmányra nézve már azelőtt is elfogadtatott, 's *de Groot* által a' longobardoknak a' vadakra vonatkozó régi törvényéből származtatott, oly elterjedésben részesült, hogy ámbár *Binkershoeck*, *Linguet* stb igazságtalanságát, méltatlanságát világosan bebizonyíták, már *Loccenius*' korában a' keresztyénség' általános elvének tekintetett.

Ujabbán végre némelly nemzetek, névszerint egy ideig a' brittek' törényszékei az elítélést állíták fel a' tulajdonváltozás' ismervéül.

Míg így saját hajóik körül elágaznak a' nemzetek gyakorlatukban, a' külföldiek' viszfoglalt martalékaira vonatkozólag rendszerint a' viszonyosság' elvét követik. De lássuk a' legnevezetesebb tengerészeti állodalmak' elveit részletesebben.

Brittannia, mely nem mindig ugyanazon eljárást követte, a'

¹⁾ Fr. 5. D. de acquir. rer. dom. fr. 2. 5. D. de capt. et postlim. fr. 22. D. de adq. vel amit. rer. posses. c. 19. C. de postl. revers. stb.

múlt században az éjszakamerikaiak ellen viselt háborújában, mivel azokat jogszerű ellenségeknek nem tekinté, a' vízfoglalt martalékok' kiszolgáltatását állítá fel zsinórmértékül, és azt utóbb is megtartotta; újabb törvényei szerint ¹⁾, a' martalék, ha vízfoglalása hadihajó által történt, az érték' egy nyolczadának, ha kalóz által, hatodának levonása után adatik vissza; ha mind ketten közremunkáltak, a' megmentési díjösszeget a' bíróság határozza meg; más nemzetek' irányában a' viszonyosságot tartja meg. Ez értelemben döntenet el *San Jago* spanyol hajó' esete, melly gazdag szállítmányával 1793. apríl' 5. „*Dumouriez*“ nevű francia kalóz által zsákmányoltatván, azon hó' 14. britt hajó által vétetett vissza; a' vízfoglalók külön britt-spanyol szerződések' hiányában a' 24 órai elévülés' alapjánál fogva a' hajó' elítélését sürgeték; *Mariott* martalékbíró azonban főleg az akkori britt-spanyol szövetség' tekintetbe vételével, a' hajót értéke' harmadának lefizetése mellett szabadnak azon föltétel alatt nyilvánítá, ha Spanyolország hat hó' lefolyta előtt azon elvnek alkalmazását a' britt hajókra nézve elismerné, ellenkezőleg jogszerű martaléknak jelentette ki ²⁾.

Éjszakamerika' egyesült államai, a' még el nem ítelt martalékokat saját polgáraiknak visszaadják, megmentési díjúl értékének nyolczadát; ha pedig hadihajóvá átalakítottatott volna, felét szabván ki; midőn a' visszakerült jármű államtulajdon, a' hadihajónak kijáró díja $\frac{1}{12}$ -ed, a' kalózénak egy hatodban állapítottatott meg, az elítélés után a' víszmartalékok jogszerű zsákmánynak tekintetnek; külföld' irányában a' viszonyosság' elvét követik.

Franciaország az elévülésnek 24 órai határidejét fogadta el, saját és szövetségesei' hajóira vonatkozólag; ezen idő' lefolyta előtt megmentési díj' fejében kalóznak harmada, államhajónak harminczadrésze jár az értéknek.

Ez elv' szigora az által enyhült leginkább, hogy semlegesekre nem alkalmaztatott, és 1775. július' 15. kelt kir. rendelet szerint valahányszor a' vízfoglalás államhajó által eszközöltetett, a' méltányosság' követelményei vétettek tekintetbe; milly súlyos következtés azonban mind annak daczára, bizonyítja többek közt azon 40 németalföldi hajó' példája, mellyek Sz. *Eustache* sziget'

¹⁾ III. György XL. sz. 160. cz. és XLV. sz. 72. cz.

²⁾ *Martens*: Erzählung merkw. Fälle d. neueren Europ. V. R. I. 287—294. l.

1781. febr. 3. történt elfoglalása után *Rodney* britt tengernagy' hatalmába kerülén, május' 2—4. közt a' francziák, mint a' né-metalföldiek' szövetségei által viszfoglalva, a' 24 órai elévülés' elvénél fogva a' bresti martalékbíróság és a' martalék-feltörvény-szék' ítéletei által jogszerű zsákmánynak nyilvánítva, tulajdono-saiknak vissza nem adattak ¹⁾).

Spanyolország a' bourbonok' uralkodása óta, és *Portugallia* 1704. és 1796. rendeleteiben a' francziák' elvét követték; ez azon-ban 1797., amaz 1801. a' barátságos nemzetekre nézve a' viszo-nyosság' tekintetéből attól eltérvén, a' viszmartalékokat meg-mentési díj' lefizetése után, melly Spanyolországban ahhoz képest, mint a' viszfoglalás állam- vagy kalózhajó által történik, $\frac{1}{20}$, ille-tőleg hatodban, Portugalliában nyolczad, illetőleg ötödben állapít-tatott meg, kiszolgáltatták.

Németalföld a' viszfoglalás' idejéhez képest egy nyolczadtól egész egy harmadig emeli fel a' megmentési díj' összegét; *Dánia* 1810 óta az érték' egy harmada, *Svédzia* 1788 óta felének lefi-zetése után tekintet nélkül az időre adja ki viszmartalékait ²⁾).

Milly sulyos legyen ezen eljárás a' harczoló és semleges nemzetek' polgáira nézve, mennyire sulyosbúl az elveknek kü-lönbsége által, világosabb mintsem hogy azt bővebben kellene bi-zonyítanom; elismerék azt a' nemzetközi jog' legnagyobb tekin-télyei : *Binkershoeck*, *Martens*, *Jouffroy* stb; és alig van egyéb módja e' baj' elhárításának, mint a' józan észszel leginkább meg-egyeztethető azon elvnek általános elfogadása, miszerint valamint szárazföldi ingatlanokra úgy tengeri hajókra nézve is, a' háború alatti foglalás csupán lezárolási birtokolási jogot ad, melly csak a' békeszerződés' tartalmához képest válhatnék teljes tulajdonná, míg a' semleges szövetséges vagy viszfoglaló' honosaira nézve egyáltalán fentartatnék bizonyos mentési összeg' lefizetése után a' kiváltási lehetőség, habár a' híres britt jogtudós *Scott Vilmos* azt vízőzön előtti bölcelet' ábrándjának állítá ³⁾).

VI. Minthogy pedig a' martalékok és viszmartalékok körüli nehézségek és visszaélések nagyrészt a' *kalózsoktól* erednek, és a' kármentesítés, pörköltiségekből eredt bonyodalmak nem annyira

¹⁾ *Martens* : Erzählung merkw. Fälle d. neueren Europ. V. R. I. 45—50. l.

²⁾ *Wheaton* : Element du droit internat. II. 33—39. l.

³⁾ *Heffter* : Europ. VR. 335. l.

államhajók mint az azok által zsákmányolt martalékokra nézve valának súlyosakká, a' kalózzlat' megszüntetésére, mely ellen *Franklin*, *Büsch*, *Massé*, *Reddie*, *Hautefeuille* emelék szavukat, és melyet *Wurm* polgárisulásunk' szegényfoltjának nevezett, több kísérlet történt, jóllehet vannak kik, mint *Kaltenborn*, ez intézetnek korszerű átalakítását, korlátolását, de semmikép végleges megszüntetését állítják tanácsosnak ¹⁾).

A' XVII. században Svéczia és Németalföld 1675. szerződésök 14. cz. a' kalózzatról lemondottak, de 1679. szerződévényök' külön cikkében attól ismét elállottak; a' XVIII. században Poroszország és Éjszakamerika 1785. évi, *Franklin* által eszközölt kötésök' 23. cz. által a' kalózzlatot egymás közt megszüntették; e' cikket azonban az 1799. és 1828. évi szerződéseikben meg nem újíták; 1792. a' francia nemzeti convent a' kalózzlás' megszüntetését mondotta ki, mennyiben az a' többi nemzetek által is történnék; ajánlása azonban az akkori viszonyoknál fogva csak a' hanzavárosok által fogadtatván el, eredmény nélkül maradt.

Többször történt, hogy a' harcosok kalózzlevelet ki nem bocsátottak. Így 1767. Oroszország Törökország' 1803. Franciaország a' spanyolok ellen; de a' következő években mind ketten az előbbi gyakorlatot követték. Legújabban 1840. Anglia Sína ellen, 1848. 1849. Ausztria és Szárdinia, Dánia, Schleswig-Hollstein és Németország, kalózzleveleket nem adtak, ámbár az állodalmi hadihajók zsákmányoltak; az egyesült éjszakamerikai állodalmak és Mexico közti háborúban 1846—1847. az utóbbi ugyan ezen eszközt meg akarta kísérteni, de kellő siker nélkül ²⁾).

A' jelenleg folyó tengeri háboru' kitorése előtt, a' britt parlamentben f. é. febr. 28. *Gibson* alsóházi tag azon ohajtását fejezé ki, hogy a' bekövetkező háborúban a' britt kormány kalózzlevelek' kiadásától tartózkodjék, véleménye mellett hangosan nyilatkozott a' sajtó, és a' közvélemény által istápoltt várakozás teljesülésbe ment.

A' mart. 28. kelt britt és francia hadhirdetményhez csatolt örökké nevezetes nyilatkozványban, melyben a' semlegesek' kereskedelme körüli kérdések az ész és igazság' elveivel megegyezően oldattak meg, nyíltan elismertetett: hogy a' lobogó fűdőzi a' szállítmányt, a' hajó' elkobozása nem vonja maga után a' szál-

¹⁾ Praxis und Reform der Kaperey. *Bälau*, Jahrbüch. 1849. IX. füzet.

²⁾ Nemzetek' semlegességi viszonyai című erlek. 230. lap.

litmány' elvesztését, és az ostromzár' fogalma csak elegendő hajóval létesített zárvonalra alkalmazható; egyszersmind ki is jelentetett, miszerint további intézkedésig a' szövetségeselek kalózkok' felhatalmazásától elállanak.

Az általános örömmel fogadott nyilatkozványt, melyben Britannia mind addig szigorúan fentartott elveitől nagyrészt elállott, a' semlegesek annak megfelelő rendszabályokkal viszonzák.

Éjszakamerika' egyesült államai már a' harczhirdetés előtt kijelenték, miszerint polgáraikat kalózlevelek' elfogadásától letiltják, az érintett nyilatkozvány' megjelenése után pedig Europa és Amerika' semleges nemzetei egyáltalán nem csak a' kalózlevelek' elfogadását, hanem a' tengeri vész' kivételével idegen kalózhajók' kikötését, horgonyozását, és martalékaik' eladását területökön szorosan tilalmazták.

Nevezetesen a' cs. ausztriai kormány május' 25. rendeletében nyilvánítá, miszerint a' cs. kir. alattvalóknak kalózleveleknek bármilyen alakban és lobogó alatti használása, vagy a' kalózlataban bármilyen részvételök rablás vagy rablási kísérlet' büntetése alatt tilalmaztatik; idegen kalózkoknak az ausztriai kikötőkbei evezés meg nem engedendő, tengeri veszély' sürgős esetében pedig őrizet alá veendő és minél előbbi kivezésre szorítandók; a' hadihajók által elvett martalékok pedig csupán Trieszbe bocsáttassanak, és az illetékes bíróság' ítélete után csak ott adassanak el ¹⁾.

Illy módon az igazság' elveinek teljes méltánylásával a' kalózlát és semlegesség körüli kérdések nagyrészt szerencsés sikerrel megoldattak; tagadhatatlan ugyan, miszerint az csak ideiglenes további intézkedésig történt, de ha tekintetbe vesszük, mily csekély viszhangra sőt erélyes ellenmondásra talált a' britt törvényhozás' termeiben *Philippemore* és *Mitschell* alsóházi tagoknak legközelebb a' régi gyakorlat' fölélesztésére irányzott indítványa, ha megfontoljuk az elismert igazság és jogszerűség' ellenállhatatlan erejét: méltán remélhetjük, hogy az éjszakamerikai kormány' nyilatkozataként a' jelenleg föllállított elvek zsinórmértékül szolgálódnak, mindenkorra minden művelt nemzeteknek harczviszonyaiban.

¹⁾ Birodalmi törvényl. 1854. XLVI. darab, 137. sz. Magyarországi kormányl. I. Rész, X. darab, 133. sz.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

összeköttetésben a' magyar bányajog' phasisairól régebben tartott előadásaiival, rövid pillantást vetett az ujonnan kihirdetett *austriai bányajogra*, kiemelvén ennek legfontosb néhány határozatát.

— A' *titoknok az angol kir. társaság' részéről* annak Értésítője' VII. köt. 1. 2. füzetét, 's a' *göttingeni kir. tudós társaságtól* a' „Gelehrte Anzeigen“ 1853-ki folyamát négy kötetben nyújtotta be. — Továbbá magányosaktól : *Gáspár János*tól* : Magyar Olvasókönyv, I. 1. 2. Kolosvárt 1853. — *Medgyes Lajostól** : Eredeti Egyházi Beszédek, új folyam, I. füz. Kolosv. 1854. — *Révész Bálint*tol* : Székfogl. Beszéd. Szarvas, 1854. — *Virozsil Antal*tol* : Specimen Juris Publ. R. Hung. sextum. Buda, 1854. — *Zsoldos Ignác* rttól* : Volksthümliche Sittenlehre von Ig. Zsoldos, übers. v. Frankenburg. Wien, 1854. — A' kéziratárba az elnöktől : Pauli Sípó de conicis sectionibus geometrice explanatis. Francof. ad Viad. 1792. önkezü kézirat. — Végre kötelmi példányokban két darabot a' kecskeméti, hármat a' pataki és négyet a' váczai nyomdákból.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

Irodalmunkra régen járt oly termékeny hónap mint a most végére siető september. Nem csak nagyobb munkák folytatásai, nem csak kisebb bár, de becses új dolgozatok láttak a szokottnál sűrűbben világot, hanem olyak is, melyek minden irodalmakban csak ritkán létesülnek. Mielőtt e publicációket lajstromba vennők, a köz figyelmet mindennek előtt *Debreczeni Márton* eposi nagy hagyományára fordítjuk, melyet gróf *Mikó Imre* úr Ö Exja áldozatra kész buzgóságának köszön az irodalom, s köszön az elhúnyt költő családjá. Címe : *A Kióvi Csata*. Hösköltemény. Pest, 1854. Emich Gusztáv bizománya. K8r. XXXIX és 367 lap, díszkiadásban 3 ft. A kritika tiszte lesz a művet fényoldalaival és gyengéivel részletesen ismertetni : de annyit mondhatunk, hogy az helyet követel minden irodalombarát bármely kisded könyvtárában.

A másik, melyet soron kívül hozunk fel, *IPOLYI ARNOLD* *MAGYAR MYTHOLOGIJÁJA*, Pest, 1854. n8r. a legtömöttebb nyomtatással öszvesen 660 lap. Ára füzve 8 ft.

Tartalma : Isten. Istenek. Szelleme. Ördög. Tündérek. Óriás. Hösök. Elemek. Állatok, növények. Égi testek, természeti tüne-

mények. Világ. Lélek, végzet, átok, üdv. Halál utáni állapot. Varázs. Boszorkány. Papok. Szent helyek, oltárok, bálványok, jelvek. Istentisztelet, áldozat, ünnepek, szertartások. Temetés.

Ezek fő szakaszai e *páratlan munkának*, mely nagyszerű tudományos készüllettel és lángelmű vizsgálattal hozza napfényre a magyar nép ősvallása egész rendszerét, kimutatja annak ezer meg ezer fenmaradt szárait népünk regéi, példabeszédei, szokásai és babonáiban, folytonos tekintettel azon solidaritásra, mely közte, s az új és ó világ valamennyi hitregéi közt van, de nem mindig kölcsönzésben, hanem igen is gyakran, sőt alapvonalaiban mindenütt, a mindenütt azonegy emberei lélek felsőbb törvényeiben leli eredetét. A philosophiára nincs érdekesebb a népek ősvallásai ismereténél; s az új koré a dicsőség, hogy az élő népek mythológiáit ezer forrásaiból merítve, újra megteremtette. De e perctől fogva nem csak a skandinávok és finnek és németek dicselkedhetnek ilyennel: büszkén állíthatjuk Ipolyi Arnoldot e tudomány Columbusai mellé, s munkáját a historiai tudomány nagyszerű fölfedezményei közé. Egy csapással meg vannak cáfolva azon celebritások, kik a kereszteleetlen magyart isten, vallás, bölcsészet nélküli, emberévő és vérivő, vadaknak kiáltozák, s nemzetünknek kivíva a miveltségi népek közt azon hely, mely egy ily szellemiséggel bíró népet köztök megillet.

Ime első lajstroma azoknak, mik e hóban kezünkbe jutottak:

— Szépirodalom. — *Tompa Mihály Versei*. Második kötet. Kiadta *Friebeisz István*. Második kiadás. Pest, 1854. Müller Gyula bizománya 8r. 165 lap.

Pályalomb. Költeményfüzér. Írta *Czelder Márton*. Pest, 1854. Emich bet. 16r. 78 l. füzve 20 kr.

Részvét Hangjai, a pesti felgymnasium és mások közremunkálásával, szerk. *Siegmund Vilmos* és *Huszár Imre*. A Garay-árvák felsegélésére. Pest, 1854. Müller bet. n8r. 193 lap.

Garay-Album, az aradi nagygymnasium nyolcadik osztályának közremunkálásával szerk. *Oláh Gyula* és *Rochel Béla*. A tiszta jövedelem (a) Garay-árvák némi felsegélésére fog fordíttatni. Pest, 1854. Müller nyomd. k8r. 225 lap.

Erdély Aranykora. Regény. Írta *Jókai Mór*. Második kiadás. Két kötet. Pest, 1854. Kiadja Emich Gusztáv 12r. I. 236 lap. II. 225 lap. Füzve 2 ft.

Erdélyi Képek. Novellák. Irta Jókai Mór. 2 köt. Pest, 1854. Emich nyomd. 12r. öszv. 288 lap.

Beszélyek. Irta Pompéry János (Ervin). Olcsó kiadás. Pesten, Emich Gusztáv bizománya. 1854. 12r. Első kötet : 214 lap. Második kötet : 274 lap. Ára mindkét kötetnek 2 ftp.

Lucifer Kisasszony. Regény. *Montépin Xavér* után *Gerő*, Pest, 1854. Kiadja Számvald Gyula. Emich Gusztáv bizománya 12r. 227 lap.

Pontanges Marquis. Irta *Girardin Emilné*, franciából ford. *Salamon Ferenc.* Kiadja Szilágyi Ferenc. Pest, Lukács nyomdája. 1854. 12r. 310 lap.

Artatlan Mulatság, avagy Flórenc és Lion vitézeknek, úgy szinte Marcebillá török kisasszonynak ritka példájú története. Kőnyi János által. Szarvason, nyomt. Réthy Lipót. 1854. 8r. 87 l.

Várta-Mulatság, avagy Sármánt kir. és Florína kisasszony tündéres és ritka történetei. Németb. magyarra ford. *Kőnyi János*, Mars zászlója alatt vitézkedőknek egyik hű tagja. Szarvas, Réthy, nyomt. 1854. 8r. 39 l.

„*Ezópusi Mesék* Fédrus után szabadon fordítá s előfizetés útján közrebocsátá *Komáromi Károly*“ Debrec., a város nyomd. 1854. k24r. 89 lap. füzve 24 kr.

Balaton-Füredi Emlék. Társaságos sorsjáték Balaton-Füreden aug. 23. 1854. Versbe foglalta Dr. *Tavasy Lajos.* Pest, 1854. Müller nyomd. n16r. 52 lap.

— *Eg ély.* — *A Hitoktatás gyakorlati Kézikönyve* szent Ágoston szellemében katolikusok számára, *Gruber Ágoston* néhai salzburgi herceg-érsektől. Első rész : Gyermekek elemi oktatása. A t. magyar clerus használatára ajánlja *Ranolder János*, veszprémi püspök, ő cs. kir. ap. felsége valós. bel. titk. tanácsosa stb. Pest, 1854. Emich bet. n8r. 108 lap.

Népszerű Polemiai Hittan. Az egyházköi plébánosnak ötven estvéi, a katolikusok, protestánsok, zsidók és a XIX. század pogányainak oktatására és épülésére németül írta *Jarisch Jeromos Antal.* . ford. *Barlt György* Kalocsa főmegyei áldozópap. Pesten, 1854. nyom. Trattner. 8r. 525 lap.

A katolika isteni tisztelet szelleme, avagy az egyházi személyek, helyek, szerek, cselekvények s idők magyarázata. Az algyrnásium osztályai számára *Terklau* után ford. *Dornis Gás-*

pár, Zirc-cisterci rendü tanár. Pest, 1854. Müller nyomd. n8r. 144 lap, füzve 30 kr.

Szent Biblia Ismertetése helv. vallástétel szerint. (A) kijelentett vallás elemeit tanuló fiú és leány iskolák számára készítette *Zákány József*. Ötödik kiadás. Debrec. Telegdi Lajosnál, 1854. 8r. 36 kr.

Új testamentom magyarázata. Második szakasz : az apostoli levelek és a mennyei jelenésekről írott könyv. Kolosvárt, Barráné és Steinnál. N8r. 833—992 lap.

A szent Historiának rövid summája. Bővített s javít. kiadás. Sárospatak, a főisk. bet. és költs. 1854. 8r. 48 lap.

Keresztyén Egyháztörténet a népiskolák számára. *Hepp J.* után ford. a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. 3-dik átd. kiad. Buda, 1854. Bagó 12r. 260 lap. füzve 12 kr.

Történetekkel felvilágosított *Egyházi Beszédek*. Németből szabadon *Huszár Károly*. Székesfejérvár, kiadja Ráder Antal. 1854. 8r. 4-dik füzet 233—392 lap.

Eredeti Egyházi Beszédek. *Irta Medgyes Lajos*. Új folyam, első füzet, vagy az összes beszédek harmadik füzeté. Kolosvár, Barráné és Stein tulajdona. 1854. n8r. 217 és 8 l. füzve 1 ft 30 kr.

Egyházi Beszédek, *Kálmán Ferenctől*. Első füzet. Kecskemét, Szilády, 1854. n12r. 125 lap, füzve 36 kr.

Székfoglaló Egyházi Beszéd az egyházi tanításról, mint a predikátor fő kötelességéről. Írta s elmondta *Révész Imre*, a szentesi ref. gyülekezet egyik pred. Szarvas, Réthy 1854. n8r. 16 l.

Keresztyén Énekeskönyv, mely alkalmas igazításokkal és némely régi énekek helyett újakkal jobbítva készítettett és kibocs. az ágostai vall. ev. Dunán túl levő superintendenciája által. 6-dik kiadás. Sopron, Reichard Adolf költs. és bet. 1854. 8r. VIII és 528 lap, s a passio 16 lap.

Keresztyén Áldozat magános elmélkedések és imádságokban közrendű prot. keresztyének számára kiadta *Katsó Lajos* kálmáncsai ref. pap. Pest, 1853. Kozma bet. 8r. 157 lap.

A boldogs. Szűz Máriának Élete. Írta *Munkay János*. Pest, 1854. nyom. és kiadja Bucsánszky Alajos. 16r. 149 l. Igen szép acélmetszetekkel.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (Augustus).

A *Pesti Napló*ban, augustus havában, „Jeles íróink csarnoka“ *Katona József* (XXVII) és *Gyöngyösi* (XXVIII) arcképével szaporodott. Az utóbbiét *Toldy Ferenc*, az előbbiét *Greguss Ágostól* vettük. Ohajtandók, hogy *Katona* jellemrajzolójának kívánata „Bánk bán“ ismétli adatása iránt a nemzeti színházban teljesejdk; erre azonban a színház jelenlegi igazgatósága mellett, mely leginkább idegen szín- és dalműveket vesz pártfogása alá, nem nagy a kilátás. Eredeti darabok pártolását akkorra remélhetjük, ha azon jó tanácsok, melyeket a *P. Napló*ban újra megindult „Cserháti levelek“ szerzője ad, életbe lépendettek. — E hó folytatában már a nyelvészeti értekezések háttérbe szorultak, helyet engedve részint nagyobb számú könyvismertetéseknek, melyek közül *Hámos Gusztáv* és *Kubinyi Lajos* „Úti jegyzetei“nek ismertetését emeljük ki, részint pedig történelmi czikkeknak, minők a „történelmi sorok“ *Páur Iván*-s, s a „polgári háború Sinában“ *Hunfalev Jánostól*. *Toldy Ferenc* költészet-történeti előadásából négy cikk jelent meg folytatólag. — A szépirodalmi tárcza „Karpáthy Zoltán“ folytatásait hozta.

A *Budapesti Hírlap* tárcája augusztusban *Tackeray* rajnai novellájával lepte meg a közönséget; angolból fordítva *Salamon F.* által.

A *Religio* közleményei között különösen érdekes a *Galilei* perére vonatkozó cikksorozat *Danielik Józseftől*, mely részben kevésbbé ismeretes kútforrásokból van merítve.

A szépirodalmi lapokban megjelent szépirodalmi dolgozatokról általában elmondhatni, hogy mulattató anyagban eléggé gazdagok, de bizony csak hamar készült munkák azok, az aesthetikai formák nagy hiányával. A' közép-szeretiségen felül emelkedő munkát nem találunk közöttök. Tudományi szempontból figyelemre méltóknak csupán *Atádi Vilmos* cikkeit az itészetről¹⁾ tart-hatjuk, melyek a *Budapesti Viszhangban* jelennek meg, melyek azonban eddig csak egész általánosságban szólottak a valódi itészethez megkivántató kellé-kekről, a nélkül hogy még concret részletekbe bocsátkoztak volna, — mi egyébiránt remélhetőleg még meg fog történni, miután példakkal legvilágo-sabbán s felfogásra nézve legkönnyebben lehet a felderítendő tárgyakat előadni.

Közhasznu cikkeken s ismertetéseken a *Vasárnapi Újság* gazdag. Örömmel olvastuk a mértékletesség- s mértékletlenségről szóló tanuságos kis

¹⁾ E sorok írója megvallja, hogy semmikép sem tud megbarátkozni az „itész-et“ szóval. Kritika alatt — köz felfogás szerint is — mindig valami adott tárgy, mű feletti bírálatot értünk, oly bírálatot, mely a művet szellemi lényegében elemzőleg felmutatja, irányát és szerkezetét kipuhatólja, s ha tevőlegesen is lép fel, az illető eljárásnak legcélosabb mű- és minőségét adja elő. Sokkal helyesebb szót alkotott az, ki a kritikát műkémlenek, a kritikust műkémlnek nevezé, csakhogy itt a „kém“ szó kellemetlen mellék-gondolatot támaszt. Egyébiránt eső után nem kell köpönyeg; az „itész-et“ közönségesen elfogadtatott: éljünk hát vele. Verba valent sicut nummi.

értekezést. Ajánlhatjuk még minden olvasónak *Dienes Lajos* cikkeit a vakokról, és *Dr. Hegedüs* közleményeit a föld körüli utazásról, *Anderson* munkája után. Érdekkel bír *Kardos István* rövid cikke is: „néhány szó Csepel szigetéről“, melynek elnevezése nem „csép hely“ből, hanem egy *Sepel*¹⁾ nevű kún katoná nevé után van származtatva, kire bízva volt, hogy *Árpád* és vezérei számára sátrak helyett kényelmesebb, s egyszersmind várak gyanánt is használható lakhelyeket építsen.

Utóbbi szemlénkben száadékoztunk volt ismétlőleg figyelmeztetni a Bécsben hetenként egyszer megjelenő *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* című folyóirat szerkesztőjét, hogy több gonddal legyen a könyvészeti rovatban közzététetni szokott újabb (Austriában megjelent s kötetmi példányokul beküldött) nyomtatványok címeinek helyesírására. Az *Új M. Múzeum* már felmutatott a könyvészből néhány mulatságos botlást. Most a *Pest-Ofner Zeitung* is helyén találta megrovólag felszólalni a magyar munkák címének hibás — mindenesetre csak tudatlanságból hibás, de mégsem menthető — íratása ellen; és méltán: mert oly lap szerkesztőjétől, mely a birodalmi székvárosban mintegy középponti irodalmi folyóiratnak vallja magát s homlokára tűzi az összes austriai irodalmaknak képviseltetését, bizonyosan joggal megkívánhatjuk, hogy jelentései, adatai pontosak és hibátlanok legyenek. S oly nehéz volna-e a magyar munkáknak legalább címét hiba nélkül kitenni, miután az 1852-diki máj. 27-dikén kelt legf. nyiltparancs értelmében a belügyminiszterium közigazgatási könyvtára minden Austriában megjelent nyomtatványból kötetmi példányt kap, s az említett folyóiratban közöltetni szokott „egyetemes könyvészet“ (allgemeine Bibliographie für das Kaiserthum Österreich) számára ezen példányokból csak egyszerűen leírni kell az illető címeket? — Az említett folyóirat jelenleg számszerű kimutatást közöl az austriai birodalom összes könyvészetéről, 1852-diki szeptembertől az 1853-dik év végeig. Ezen 16 hónapi időszak alatt, az adott kimutatás szerint, Ausztriában összesen 6874 nyomtatvány jelent meg. Ezek között németül 2787; olaszul 2723; magyarul 428; csehül, lengyelül, szerbül stb 659; franciául 24; angolul 4; svédül 1; latinul 173; görögül 7; héberül 14. Az encyclopaedicus munkák összes száma 248, melyek közül olasz 122; német 49; magyar 27; szláv nyelveken írott 46. Ezen munkák, melyekben Felső-Austria, Salzburg, Steiermark, Krajna, Korontal, a tengerpart, Tirol, Dalmácia, Morvaország és Szilázia nincsenek képviselve, s melyek „a birodalom sajátképi tudományos elemét képviselik“, 11 városban 26 kiadónál jelentek meg: Bécs- és Velencében öt-öt, Pesten, Milanóban és Prágában három-három, Krakkóban és Lembergben két kiadónál. Magyar munkák közül e szakmában az *Új M. Múzeum*, az *Ujabbkori Ismeretek Tára* és az *Ujabb Nemzeti Könyvtár* vannak felemlíve: az első mint „*Új magyar Kiadók Múzeum*“; a második mint „*Ismeretek újabb kori tara*“; a harmadik mint „*Könyvtár újabb nemzeti*.“ Érdekes lesz ide tenni a jelentést tevőnek saját szavait. Az *Új M. Múzeum*ról így nyilatkozik: „A magyar *Múzeum* kiválólág hazai téren áll, s természettudományi tárgyak kizárásával, csak a magyar történelmet, hely-, föld- és népis-mét, magyar régiségeket, magyar nyelvet, vagy pedig a remekírókat, s kü-

¹⁾ Olvasd : Csepel. Anonymus korában a cs s-sel is fejeztetett ki. T. F.

lönösen a romaiakat, választja tudományos értekezései tárgyául.“ Az *Ujabb Nemzeti Könyvtárról* méltánylattal szól, s azt mondja, hogy nagyszerű mérvben állítatják ki. — A theologiai, egyháztörténeti s egyházismei munkák összes száma 419, melyek közül olasz 193; német 101; magyar 12; szláv nyelveken írt 13; francia 1; latin 92; görög 1; héber 6. A városok száma, hol e munkák megjelentek, 53; a kiadóké 114. Mint ide tartozó magyar művek különösen említvék a *Katholikus Néplap*, a *Religio* s a *Szepesy Ignác* (!) rendezte katolikus biblia. Nagy dicsérettel van kiemelve az olasz „Biblioteca ecclesiastica“, *Pirota* vállalata Milanóban, mely három osztályból ¹⁾ áll s melyből már több mint 60 kötet jelent meg (néhány kötet több kiadásban). Ezen gyűjtemény az által is nevezetes, hogy belé felvételik mind az, mi a theologia körében a külföldön jeles valami megjelenik. Így többek között közöltetett benne *Schmittől* „az új görög egyház bírálatos történelme“, *Möhlertől* „a patrologia“, úgyszintén „az egyház egysége“ s a híres „symbolika“, továbbá franciák és olaszok kitűnőbb munkái, régiebb s újabb korból. A legutolsó évek eseményei csak halasztói, nem akadályozói valának mindezen munkák megjelenésének, s ha tekintetbe vesszük Olaszországban a könyvkereskedelmi szervezetség teljes hiányát (mely oly rendkívüli, hogy olasz kiadónál megjelent könyvet Olaszországon kívül gyakran épen nem, s különben is könyvtárusi úton csak nagy bajjal lehet megszerezni, — épen úgy, mint a magyar könyveket is): valóban csodálatra méltó, hogy e nagyszerű olasz vállalatok, melyek még azonfelül díszesen kiállítvák, magokat fentarthatják s kelendőségnek örvendenek. Ezen utóbbit azonban leginkább azon körülményből magyarázhatni, hogy Olaszországban minden, még oly csekély községnek is megvan saját *községi könyvtára*, mely megszerzi maga számára a legdrágább könyveket is. Fájdalom, hogy nálunk Magyarországon a községi könyvtárak eszméje, melyet tavál egy politikai lapunk lelkes vezércikke megpendített, még mindig nincs életbe léptetve! Mily rendkívüli lendületet adnának pedig községi könyvtárak összes irodalmi forgalmunknak! mily sikeresen folynának be a nép, a valóságos népek felvilágosodására!... De menjünk tovább. — Az imakönyvek, egyházi szónoklatok s egyéb ajtatossági munkák összes száma 677, melyet egyéb szakmákból csak a regényeké (728) múl felül, s a jogtani munkáké (630) s a gyógyászati könyveké (506) közelít meg. Az ajtatossági munkák közül ismét olasz nyelven jelent meg legtöbb, azaz 224; németül 220; magyarul 47; szláv nyelveken 146; latinul 37; héberül 2; franciául 1. Kiállítás és szabatos nyomat tekintetében ezen szakma legsó fokón áll. — Az állam- és jogtani, s államismei munkák száma 630, melyek között az olasz nyelven írottaké ismét legnagyobb, t. i. 278; németül van írva 219; magyarul 76; szláv nyelveken 55. A magyar munkák közül különösen kiemeltetnek a *Hye-féle* büntetőtörvénykönyvi magyarázat fordítása *Somossytól*, s az *Új Törvénytárnak* addig megjelent hét kötete.

Jövő alkalommal közölni fogjuk a még hátralevő többi 11 szakmába tartozó munkák számszerinti kimutatását, ha t. i. ez adatok közzétételét az *Új M. Múzeum* tisztelt szerkesztője helyesnek itéli, — de természetesen felelőssé-

¹⁾ *Első osztály: egyházi történelem, életrajzok. Második osztály: dogmatika, erkölcsi bölcsészet. Harmadik osztály: egyházi szónoklat, irodalom.*

get nem vállalunk e közlemények adatbeli pontossága- s hibátlanságára nézve, miután azokat a feljebb idézett *Österr. Blätter f. Literatur u. Kunst* című folyóirathból vonjuk ki.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

Szeberényi Lajos, békés-csabai reáltanodai oktató, jövő év januárjában „Néptanítók könyve” cím alatt szabad füzetekben megjelenendő nevelési munkát indít meg, melynek tartalmát értekezések a nevelés, különösen a népiskola köréből, jeles nevelők s tanítók élet- és jellemrajzai, nevelési s tanodai könyvek bírálatai s ösmertetései, egyes tanintézetekről tudósítások, alapítványok, statisztikai adatok, s minden egyéb, a nevelés körébe tartozó tudnivalók végezendik. A vállalat annál inkább számolhat nagy elterjedésre, mert egy részről nem lesz semmi vallásfelekezeti színezete, más részről pedig rendkívül olcsó. Hat füzet (mindegyik 4—5 ívnyi) előfizetési ára, mely f. é. novemb. 20-dikáig B. Csabára beküldendő, postán keresztkötésben küldve 2 ft 36 kr., helyből elvitetve 2 ft p. Örömmel üdvözljük a derék vállalatot, melynek irodalmunkban régóta nagy hiányát érezzük, s ohajtunk neki legszebb sikert.

Dr. *Nendtvich Károly* vegytana, különösen magyar reáltanodák számára írva, díszes kiadásban és rajzokkal, talán addig meg is jelenedett, midőn e sorok olvastatnak. A munka 25 sűrűen nyomott ívet képez.

Így *Laky Demeter* premontréi kanonok *Irályrendszerét* is e napokban várjuk. Közel húsz ív, s ára csak 1 ft.

Podhorszky József Párisban *Dsingiszkhán* életét fordítja mogulból magyarra, mit az *Új M. Museum* még tán ez év folytatában fog közölhetni.

A *Kolmárféle* újabb katedrai tanítások *Vári Szabó* által adatnak ki.

Hamari Dániel magyarra fordítá *Diegelmann* „méregtan”át, mely kiadóra vár.

Szentkirályi Móricról írják a pesti lapok, hogy egy physiologiai munkán dolgozik, mely jövő évben fogna megjelenni.

B. *Eötvös József*, „a XIX-dik század uralkodó eszméi” című munkájának második kötete, magyar eredeti kiadásában, legközelebb várható.

Kertbeny gyűjteményt szerkeszt össze a külföld lantos költőinek munkáiból, magyar költők fordítása szerint. Ugyan ő „Magyar Irodalmi Értesítő” is szerkeszt, mely félévenként fog megjelenni, szakok és szerzők lajstromával. Magában foglalandja mindazon munkák lajstromát, melyek Magyarországon megjelennek. Első füzeté, az 1854-dik év első felére vonatkozó, úgy halljuk, még f. évi szeptemberben fog kijönni.

Glatz Gyula, ki múlt évben *Kisfaludy Károly* „Szeget szeggel” című vígjátékát kis szótárral, nyelvtani s irodalomtörténeti magyarázatokkal adta volt ki tanodai használatra, jelenleg ismét egy *Kisfaludy*féle vígjátékot s e mellett *Bajza* „Chatam”jét szándékozik hasonló modorban kiadni.

Mihály Antal székely népdalok gyűjtésével foglalatoss, melyek még ez év folytatában fognak megjelenni.

Nagy Ignác összes munkáit *Ney Ferenc* tíz kötetben adja ki előfizetés útján. A gyűjtemény jövő év tavaszán ki lesz adva.

„Eszter“, „A nagyszebeni királybíró“, „Zöld vadász“, stb szerzőjétől új regény van sajtó alatt: „A tudós(nak) leánya“, két kötetben.

B. Podmaniczky Frigyes „Alföldi vadászok tanyája“ című regényének megjelenése még szeptemberben váratik.

Degré Alajostól legközelebb „Salvator Rosa“ című három kötetes regény megjelenését várják.

Kiss László „Élet és költészet“ címe alatt, beszélei gyűjteményét adja ki.

Dramákat írtak legközelebb, előadásul a nemzeti színpadra: Dobsa Lajos, Feleki Miklós („Balassa Borbála“), Kövér Lajos, Székely József („Kármán és Fanni“), és Szigligeti Edvárd (hármat).

Vajda János hat énekből álló „Béla királyfi“ című költői beszélt be, melyről, a kik olvasták, dicsérőleg nyilatkoznak. Eddig még tudunkkal nem akadt kiadója.

Fényes Elek kidolgozta Oroszország történetét, mely is, mint halljuk, az „orosz-török háború“ című munka második kötetével együtt, már sajtó alatt van.

A „Vázlatok a magyar nép életéből“, b. Prónay Gábortól, e hetekben fognak megjelenni, disztíve 25 aquarell festménnyel (melyek, ha nem esalódunk, többnyire Steriőtől vannak). Ára mintegy 30 pft leend.

Afrika belsejében önfeláldozással öt év óta utazó hazánkfia Magyar László, kinek eredeti leveleit a P. Napló közleni ígéré, nagyobb munkát írt, melyben tudományos utazása eddigi eredményeit tudatja a tudós világgal, s mely nem sokára magyar nyelven meg is fog jelenni. Ezen munka, mind tárgyánál, mind újdonságánál fogva, bizonyosan igénybe veendi az összes művelt világ figyelmét; reánk magyarokra nézve azonban kétszeresen becses leend az már csak azért is, mivel derék szerzője, bár felszólíttatva több részről (névszerint a portugál kormánytól) munkájának más nyelven el- és kiadására, hazaszeretetenél fogva ezt nem tevő, s magyar nyelven akarja először magyar érdem szülte fáradságának s tudós buvárkodásának gyümölcsét bemutatni. Hiszszük, hogy közönségünk a legnagyobb részvétellel fogja e becses munkát fogadni.

HALÁLOZÁSOK.

Antal János ref. püspök és kir. tanácsos, M. Vásárhelyt, aug. 12., élete 88-dik évében.

Schelling tanár, a híres azonossági, utóbb az egyáltalános szemlélkezési bölcsészetrendszer szerzője (szül. 1775-ben), meghalt aug. 20-dikán Svajcban, a Rasaz melletti pfüfersi fürdőben.

Miskolczy Julia, a magyar nemzeti színház tagja, nagy szorgalmu, s különösen gögös úrhölgyek és úgynevezett piquant szerepek előadásában szinte felülmúlhatlan színésznő, Pesten, aug. 24-dikén, 33 éves korában.

Bányay Mihály kanonok, a kassai akademia egykori igazgatója, aug. 25-dikén, 66 éves korában.

Richter Alajos jászói apát, aug. 25-dikén, 72 éves korában.

Schmid Kristóf (szül. 1768.), a magyarra is fordított híres ifjusági iratok szerzője, Ágostában, sept. 3-dikán.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

OCTOBER. 1854.

X. FÜZ.

FÖLDTANI TÁJÉKOZÁSOK.

SZABÓ JÓZSEFTŐL.

II. FÖLDTANI TÉNYEZŐK.

A földtani tényezők alatt bizonyos erők öszvegét értjük, melyekről tapasztaljuk, hogy planetánk ismert részében a szemünk előtt történő változásokat előidézik.

Ezek tanulása által egyrészt tiszta fogalmakat kapunk a dolgok jelen állása felől, másrészt képesek leszünk lépésről lépésre a föld fejlődése távolabb s távolabb szakaiba hatolni.

Ha természettani munkákat sokat forgatott valaki, s ott az erőknek s tárgyaknak rendszeres beosztásával megismerkedett, mennyire meglepetve érzi magát, ha magában a természetben kezd buvárkodni! míg muzeumokban külön tárgy-gyűjteményeket, könyvtárakban külön műveket, s ezekben az erőkről s tümenényekről saját rendbeszedett tárgyalásokat lel, természetben a legszorosabb láncolatot találja a tárgyak s erők között. A tümenények legegyszerűbbikénél is nem egy erőt; hanem erők öszvegét lát működni; csakhamar reá jó azon meggyőződésre, hogy a szoros osztályozások a természettől idegenek, hogy ezek többé kevésbbé mind mesterségesek.

És még is szellemi szervezetünk okvetlen megkivánja, hogy a láncolatot kis időre megszakaszszuk, hogy a természet tárgyait

s tüneményeit külön véve tanuljuk : miután így megismerkedtünk az egységekkel, bírunk csak sikeresen az összevegek elemzéséhez, a tünemények megfejtéséhez fogni.

Az ki a természet három országának tárgyait, a physikai és vegytani törvényeket, szóval a természettanokat mind jól megtanulta könyvekből, még korántsem természetbuvár, ezzé csak akkor lesz, miután a természetet magát tanulta, és képességet szerzett annak tüneményeiben az ismert törvényeket részletesen s összefüggésben kimutatni.

Így van ez a földtanban is. A változások mind tárgy- s erő-öszevegeknek szüleményei, azok mind egy folytonos láncolat, melybe az ember nem tudja hol kapjon, s hol szünjön, és még is szét kell tépni s az egyes karikáknak tulajdonságait tanulni, hogy idővel az egészset érthessük.

A földtani tényezőket két fő osztályba sorozzuk, s azt mondjuk, hogy a változásokat vagy a víz, vagy a tűz idézték elő. Mint említők ezek csak pusztá osztálynevek, melyek mindegyike alatt több erő működését értjük, csakhogy az egyik osztályban túlnyomó a víz, másíkbán a melegség.

A) A víz.

A víz mennyire fontos egy elem a természet háztartásában, mindenki tudja. Az a szerves természet tárgyainak egyik lényeges feltételezője. Állatok sokkal nagyobb számmal laknak a vízben, mint a légben; a növényzet jól csak ott tenyészik, hol vízben hiányt nem szenved; sőt mi magunk is, kiknek létezése inkább a léghez van kötve, vegytani tekintetben mik vagyunk, mint egy két font szén, meg földes részek, elosztva néhány dézsa vízben!

A föld felületének a víz vagy két harmadát lepi el, azon tengereket, tavakat, vagy folyókat képezzén. Tiszta fogalmunk mennyiségének roppantságáról úgy lesz, ha a tenger eddig ismert legnagyobb mélységét figyelembe vesszük. Erről tudomásunk alig egy éve hogy van. Denham angol királyi kapitány egy tudományos utazás alkalmával 1852. octoberben, a mint Rio de Janeiróból a Jó Reménység foka felé evezett egy tiszta napon, az ólmot egész 9 óráig s 25 percig folytonosan eresztette, míg végre 43,380 lábnyi mélységben feneket ért. E mélység csaknem 2 geogr. mérföld! — legmagosabb hegyünket (Kintsindjinga, Hi-

malaya láncolatban) felülmúlja 17,000 lábbal, tehát több mint a lomnici csúcsnak kétszeres magasságával! — Ha a képzelet áhítatos bámulatra bírja a 14500 lábnyi ősz Montblanc ragadni méltóságteljes uralkodásával Európának bérc-ormai felett, mennyivel inkább egy oly vízoszlop, melynek magossága a Montblanc-ét közel háromszorosan felül múlja!

Egy ősles mélységet már az előtt is ismertünk a nagy Océánban.

E roppant mennyiségű anyag oly sajátos tulajdonságokkal felruházva, a föld változásai előidézésében vezérszerepet visel. Mint tudva van háromféle állapotot vesz fel: szilárdat mint jég, csöpeset mint víz, és gőzneműt mint pára. Mind a három alakban vannak oly tulajdonságai, melyekkel a felületen, sőt a mélységben is közvetve vagy közvetlenül, tetemes változásokat képes előidézni.

A jég csak ott nem maradhat meg szilárd állapotban, hol a hőfok a fagypontra felül emelkedik; hol alatta marad, ott épen oly közetet alkot mint a többi, képez hegyeket völgyeket, képez rétegeket, váltakozva más könemekkel.

A sarkok körül egész hegyek vannak belőle, melyekből a meleg tájról jövő tengerömlések óriás darabokat választanak el s tova ragadnak. Sokszor történik, hogy ily tömeg magával viszi azon hegynek, melyhez fagyva volt, részét, s a mint úljában elolvad, elereszti. Ilyen uszó szigeteket láttak már egész Franciaországig lejőni. A tengerfenéken ez által oly könemek települnek meg, melyek eredeti fekhelye tetemes távolságra van. Ilyen tűnemények a teremtés más korszakaiban is lehettek, sőt az úgy nevezett *vándor köveket* (erratische Blöcke), melyek több vidék rónáin idestova hevernek minden petrographiai összefüggés nélkül környezetökkel, észszerűleg úgy értelmezzük, hogy azokat uszó jégtömegek hullatták le, miután egyéb okoknál fogva áll, hogy azon rónák egykor tengerfeneket képeztek, s azon tengerbe az éjszaki jegesek benyúlhattak.

Máskor a rétegek közt leljük a szilárd vizet; így Szibériában, hol az egyéb földnemekkel váltakozik, s így a földkéreg szerkezetében közet gyanánt szerepel.

Délamerikának jeges hegyei között több tűzhányó van, s s nem egyszer találták már, hogy az örökös hó határán felül ilyen hegyeken a lávák s jég váltakozva rétegeket képeznek.

Mit mondjunk a jegesek (gletscher, glacier) mozgalmairól? Honunkban ugyan egy sincs, de van sok más vidék, melynek hegyei túl érnek az örökös hó határán, s ormaik folytonosan jég köpenynyel fődvék, mely a hegyoldalon főleg völgyek irányában folytonosan csúszik lefelé, maga előtt kőtöraszokat képez, s ellenállhatlanul taszítja le a völgy síkjába. Ezen töraszok azon hegyek zúzdarabjai, melyekhez a jeges fagyva van, s velök a sziklákat, melyek oldalait a völgy két oldalán érinti, felkarcolja, felszántja. Így jutnak könnyek mérföldekre eredeti helyökről, s vándor természetöket arról lehet megismerni, hogy környezetökkel semmi rokonságot nem mutatnak, hanem távol hegyek közelével találjuk őket azonosaknak.

Schweiz jegeseinek természete legjobban van mind eddig kitanulva, s az eredmény az, hogy igen sok domb mely a rónákon vagy nagyobb hegyoldalakon emelkedik, ilyen töraszokból áll, melyeket egykor a lecsuszó jégtömeg állított oda. Zürich és sok más kisebb helység ilyeneken áll; a törasz néha a völgynyílást zárja be, mögötte a víz meggyűl s egész tavat képez. Így jött többi közt a Garda-tó létre.

Mindezekből kivehetni, hogy a szilárd víz, a jég többnemű változást bír előidézni a föld felületén.

Lássuk most a csöpes vizet.

A víz hatása kétféle, vegytani és mechanikai. Elsővel felold testeket, másodikkal elhurcol. Amaz inkább annak szembeötlő, ki a vegytan elemeivel megismerkedett, emezt ellenben mindenki láthatja.

Mentül kevesebb zajjal és nagyobb kitartással történik valami hatás, annál jelentékenyebb az eredmény: áll ez a víz olderejéről különösen.

Természetben csak az eső- s hóvíz az, mely földrészekről ment, minden egyéb tart több kevesebb mennyiséget feloldva. A források-, folyók-, tavak- s tengerekben, bár látásra vizök oly tiszta mint a lepárolt, annyi szilárd rész van felolvadva, hogy elválasztván egész hegyláncokat lehetne belőlök képezni.

Az elv, mely szerint e feloldások történnek, nagyon egyszerű, de méltó hogy figyeljünk rá.

A víz akár szilárd, akár csöpes állomatából gőzzé vál, s mint ilyen a légnek soha nem hiányzó részét teszi. A föld felülete

többé kevesebbé likacsos, s a vízpárát magába sűríti. Ha a pára felhővé s esővé alakul, e sűrítés beszívás lesz. A felületről befelé tódul, s azért van, hogy pincéink folytonosan nedvesek, még mélyebb helyekben, bányákban, tunnelekben már valóságos csöpek sőt sokszor vízerek mutatkoznak.

Útjában a kőnemeket megragadja, azokból több kevesebb részt felolvaszt. Mióta a földélet jelen alakját vette fel, mióta rajta esőzések történnek, a felületét képző kőnemek kilúgozása is tart. E csendes hatás hordereje évszázadok s ezredek alatt meglepőleg nagy, de némileg felszámítható. A feloldott s kivitt részek ürt hagynak hátra, mely folytonosan növekedik, s utóbb vagy hal- kan alább szállnak a felső rétegek, vagy barlang képződik, vagy hegyomlásokat von maga után.

Ilyen források előbb utóbb kijönnek a föld színére a leg- alacsonyabb helyeken s ott egyesülve folyót képeznek. A kőzetek azonban különféle természetűek: vannak melyek a víz oldó ha- tásának nagyobb, vannak melyek kisebb erővel állanak ellent. Ez az oka egyrészt, hogy a források ásvány tartalma is különböző. Míg az úgynevezett tiszta forrás- vagy kútvizekben ízlelés által mit sem találunk, mert kevés s csaknem íztelen részek vannak benne; vannak melyek valóságos sóoldatoknak tekinthetők, s ál- talában ásványos vizeknek mondatnak.

Legfeltűnőbb a mész kerengése a föld felületén. Senki sem tartja így közönségesen a mészkőről, hogy a vízben felolvad, és még is felolvad tetemes mennyisége, s a körülmények változván újra lerakódik egész hegyeket képezvén.

A mész egyike a legelterjedtebb kőzeteknek, a teremtés minden időszakában nagy volt annak használata a természet gaz- daságában, ennél fogva a földben kerengő víz is sokszor jö vele érintkezésbe, s mi történik? — az eső a mint leszáll, már útjában a légből vesz szénsavat fel, sokszor szaporítja ezt még a föld fe- lületén, sőt néha a föld alatt is; e szénsavas víz a föld likacsai- ba behat, találkozik mészkővel, azt felolvasztja s tiszta oldat gya- ánt tovább megy. Ha most e víz körülményei bár mily hosszú folyás után megváltoznak, a meszet is le fogja rakni. Lássunk a többi közt néhány lehetőséget.

Először is menjünk egy mészbarlangba, melyben csepekvövek vannak. A barlang vagy az által támadott, hogy ürrét egykor va-

lamely könnyen olvadó kőzet töltötte ki, melyet a víz kimosott, vagy hegyomlások következtében. Mi azonban vegyük azt a mint adva van. A fölületről például az aggteleki vagy a gellérthegyi (befalazott) barlangokba víz szivárog be, mely a földél mészrétegein keresztülment; útjában a likacsok falairól mészrészeket olvasztott fel, s ezekkel ér a barlang felső boltozatára ott, csöppé alakulván. E csöp a mint a likacsokból szabadabb térre jutott, változást szenved: először is a nyomás megszűnván szénsavát elveszti, másodszor maga a víz is elpárolog, s így a mész egész mennyisége, melyet idehozott a boltozaton, fenmarad egy fejtér karika alakjában. E karikához második, harmadik, ezredik, milliódik rakodván, mészcsapok képződnek, melyeknek mellékes körülmények olykor igen kalandos alakot adnak. — Ha a csöpögés sebesen történik, nem lelógó csapok képződnek, ekkor a csöp leszáll a barlang fenekére s ott telepszik meg a mész felfelé tornyosulva. Ebben egyszersmind a barlangok történelme is vázolja van. A víz, mely egy körülményben tán oka volt eredésének, másban untalan betemetésén dolgozik. A csepkövek utóbb vagy magok kitöltik az ürt, mely egykor tán szép keleti alabastrombánya gyanánt megnyitattik, vagy a felső földél meglazulván, beomlik úgy, mint pár évvel ezelőtt történt a demanovai barlanggal Liptóban.

Másodszor találhatunk több oly forrást, mely körül egész dombot képezett már a vízben feloldva kijött s lakodott mész. Egész Róma a legrégibb idő óta hasonló mészkőből (travertino) van építve. Az oly szaporán képződik San Filippo mellett egy mozsárban, hogy a mely bányából vagy öt öl mélységre minden követ elhordtak, az 20 év alatt ismét megtelik. A legrégiebb romokban éppen olyan a travertino, mint az mely szemünk láttára jelenleg képződik. — Éppen így képződhetett azon mésztuff, melyet Óbudán törnek, s kertekben omladékkéféle épületeknek használnak.

Más források kovaanyagot olvasztanak fel, avval kijönek a felületre s ott a körülmények változván lerakják. Így képződik Islandban Geyser meleg forrásvíze körül egy hatalmas kovatuffréteg. Ismét mások vas ásványokkal találkoznak a föld alatt, s ott különféle vegybomlás s képződés után különféle terményeket idéznek elő, melyeknek színhelyéhez nem mindig férni ugyan, de az eredmények részleteiből gyakran lehet az okok összeségére vonni következtést. Így nálunk Pesten a városligetben mindenki

előtt ismeretes a Rumbachféle vasas forrás, nem messze tőle M. úr kertjében van egy kút, melynek tiszta hideg vize kén (Hydrothion) tartalmú. Nagyon valószínű, hogy vaskéneg és éleny meg szénsav tartalmú víz hatnak kölcsönösen egymásra.

Sokkal feltűnőbb a víz old-ereje az úgynevezett ásványos forrásoknál; lássuk a híres károlyfüredi vizet Csehországban, mely noha egyike a legvízdúsabb-, de korántsem a legásványdúsabbaknak. Ennek vizével elfoly feloldva egy év alatt:

11329 mázsa glaubersó

7469 „ szíksó

2382 „ konyhasó

860 „ mész

173 „ kovasav

12 „ vasokker, és

99 5 39 köbláb szénsav, mit bizonyosan nem készen lel a föld beljében, hanem kilúgozás által kap.

Valamint a források és folyók, úgy hasonlíthatlanul nagyobb mértékben működik a tenger vize egy helyen feloldván, máson lerakván közeteket.

Mint mondók nyilvánosabb a víznek mechanikai hatása, ezt minden mesterséges nyomozás nélkül is láthatjuk gyakran feltűnő alakban.

A hegyi lakók az elemek surlódásait sok tekintetből erőlyesb kifejezésben láthatják, mint a rónákon, hová némileg gyengülve jutnak el. Mi egy zápornak vagy felhőszakadásnak hatása a rónán és hegyekben? — a rónán vannak példák, hogy évszázadok alatt sem hord vagy visz el földrészeket, míg a hegyek közt hányszor történt, hogy a kinek néhány év óta szépen mivelt kertje volt a völgyben, egy zápor mindenestől elmosta, úgy hogy televény helyett pusztá kőhát tűnt elő.

Franciaország némely róna vidékén vannak kövek beásva még a Druidák idejéből, s azok ma is annyira vannak a földben, mennyire szükségesnek tarthatni, hogy beásták. A víz sem be nem iszapolta, sem ki nem vájta.

Esőzések után a folyók zavarosak, mert a partokról lefutó víz a hegy oldalról földrészeket hurcol le. Nagyobb víztömeg nagyobb köveket, gyengébb kisebbeket ragad magával alantabb helyekre, ott a súly szerint előbb a legnehezebbeket s úgy a

könnyebbeket lerakván, míg a legfinomabbak egész a tengerbe jutnak, s annak fenekére szállanak. E szerint a folyók mélységei, úgy szinte a tengereké folytonosan telnek földrészekkel, melyek az ott elhalt vagy oda hurcolt állati s növényi tetemeket is magokba burkolják, úgy hogy egykor, a körülmények változtával, ha a tengerfenék felemelkedik szárazföldré, felső rétege a legújabb képlet lesz, s oly ajándékokkal fog bővelkedni, melyek a most élőkkal nemre, fajra és éghajlati feloszlásra megegyeznek.

Fel van számítva, hogy a világ ismertebb folyói mennyi iszapot visznek be évenként a tengerbe: az öszveg meglepőleg nagy, körülbelül egy köb mérföld! — ha tehát a világ minden folyója egy évig a budai hegyekből venné azon finom földrészeket melyekkel a tengerbe siet, a következő évben Pestről a túldunai láthatáron még csak dombot sem látnánk!

A hegyi patakok és folyók mily erős szaggatásokat bírnak tenni, csaknem mindenki előtt tudva van. Hegyek közt a vízvadások, melyek néha szédítő mélységet képeznek, mind a lefolyó ár művei. Ha gátra talál valamely kiálló sziklában, azt vagy alá mossa, vagy elkoptatja mind addig, míg végre eltöri, s a darabokat diadallal tova hömpölygeti. Így a rajnai gyönyörű vizesénél láthatni Schaffhausen mellett, hogy az egy két oszlop alakú szikla, melyhez az ár roppant erővel csapódik, a víz színén látszó részén nagyon megvékonyodott, az annyira el fog mosódni, míg a felső súly az árral kezét fogván ledöntik, úgy mint már több hasonlót, melyeknek alsó részét látni csak még a hófehér habgomolyok közt néha előtűnedezni.

A földalatti erek mint említők, felolvasztanak némi részeket, de itt tevékenységek nem állapodik meg. A kilugzás egyik eredménye, hogy a kőnemek meglazulnak, s ezekből a víz mechanikai módon is sokat elhurcol, innét támadnak lenn néha valószínű patakok, s ezek számára térséges csatornák. E csatornák ürje szaporán nő s végre a földel annyira meggyengül, hogy a földszínek nagy területe beomlik, és alkalmilag víz alá merül, úgy hogy ha ott azelőtt hegyhát volt, lehet, hogy most tó jó létre. Olaszország Feltre nevű falujának lakosai már néhány év óta időnként páni félelmet állnak ki, s elvándorlásra gondolnak azon föld alatti moraj kövélkeztében, melyet minden egyéb jelenség nélkül egyszer is másszor is hallanak. A zaj olyan, mintha nagy kődara-

bok esnének föld alatt a vízbe. Azon a vidéken több barlangot ismernek, melyen keresztül egész patakok folynak s a föld mélyében ismét elenyésznek; az ottani szakemberek valószínűnek tartják, hogy a falu egy ür fölött áll, annak födelét képezvén, és hogy tán e födélről válnak olykor tömegek le, s zuhannak a tóba oly erővel, hogy az egész vidéket megrázkodtatják. Ezért folytattak ismételve a falu máshová tétele végett. — Ily nemű beomlás által támadt azon a tájon már több kisebb nagyobb tó, például a Lago di Como.

A víz egyesülve a súlylyal okozzák a hegycsuszamlást is, mi alatt értjük a hegy felső részének nagyobb tömegben mozdulását lefelé. Ez eset kisebb mértékben gyakran adja elő magát, legyen elég egy két nagyszerűbb példát hozni fel.

Erdély Kolos megyéjében a Magyarókerék mögött levő hegy felső része 1851. augusztusban, miután a sok esőzés következtében egyik agyagos rétege átázott volna, nagy tömegben lecsúszott, de szerencsére a házak előtt megállapodott. — Nem ily kíméletes volt Schwyz cantonban a Ruffi hegy; ez legnagyobb részt conglomerátból áll, mely itt-ott homokos agyagréteggel váltakozik; az 1806. évi nedves időjárás egyikét ezeknek a hegy derekán sikamlóssá tette, úgy hogy 45 foknyi lejtjén már nem tarthatta magát a felső rész, s rajta egy pillanat alatt hihetlen sebességgel csúszott a völgybe egy oly hegy darab, melynek szélessége 1000 láb, magossága 100, s hosszúsága csaknem egy órányi. Három falut nyom nélkül betemetett.

A tenger, természetes, hogy még sokkal nagyobb pusztításokat visz véghez a föld szilárd részén mint egyéb vizek. Az ömlések, az apadás és dagadás, meg a szelek előidézte hullámainak csapkodása hatását növelik.

Azon kívül, hogy a folyók legnagyobb részt kezére játszanak, minthogy a mit feloldva, vagy hurcolva magokkal visznek, többnyire bele juttatják, maga is pusztítja partjait untalan. Ott hol szilárd közetet talál, hatása nem annyira észrevehető, mint a hol agyag, vagy homok, vagy más csekély összeállású anyagból áll a part. Gyakran történik, hogy hullámai alámosnak egy gyenge réteget, s a fölötte levők nagy tömegben belezuhanak. Így Angolhonban a Portland félsziget alsó rétege agyag, melyet a tenger erélyesen mos, következőse az, hogy a felette levő szilárd mész-

rétegek szabadon lebegnek a légben, míg önsúlyok következtében elválnak, s terjedelmes földrészek tengerbe omlanak.

A híres fürdőhely Helgoland már a IX. század óta ismertes példa arra, hogy a tenger folytonosan emészti, s előbb utóbb a víz színéről egészen el fog tűnni.

Azonban a mint egyrészt pusztít, úgy alkot is, mit egy helyről elcipel, másutt lerakja. Fenekén ez igen nagy mértékben történik, történik azonban sok helyt a partokon szemünk láttára is. Néhol kavicsokat tesz le, melyek gyakran meszes részekbea kötszerre találnak, s támad egy szilárd köréteg. Másutt finom homokot torlaszt a partra; melyet, miután kiszáradt, a szél beljebb víz egész dombokká alakítván. Ezen torlaszok (les dunes) Franciaország és Holland mívelt földeit sőt falvait is temetni kezdték, évenként csak nem fél ölet haladván befelé; s mi volt mi e csapást elhárítá? a növényzet. Századok multak el, míg egy ember találkozott a múlt század vége felé, ki azon szellemi combinációval s vas türelemmel volt felruházva, mely az első sorfa ültetéséhez kellett. Most erdők viránya ékesíti a vidéket ott, hol azelőtt temető anyag fásaszta a szemet.

A vizet folytonos kerengésben látjuk: a csöpes alakból át-megy szilárdba, máskor gőzneműbe, s ebből viszont a csöpesbe vagy szilárdba a mint a körülmények határozzák. Láttuk mint hat jég és víz alakban, vágjunk most be a vízpára hatásának körébe.

Vízgőz folytonosan képződik akár a jégből, akár a csöpes vízből, felszáll s előmlik a levegőben, azt könnyebbé s folyékonnyabbá tévén, épen úgy, mint a borszesz a vizet, melyhez öntjük. Ez az oka, hogy nedves időben a barometer leebb száll. Szárazban kevés vízgőz van a légben, s ez magában csaknem kétszer oly tömött, mint a tiszta vízgőz. Innét nem nehéz következtetni, hogy a nedves lég egyesülve egyéb testekkel (szénsav, éleny), sokkal könnyebben behat a földszinén levő könemekbe, mint akár melyik közülök magában véve. Ha e testek társulatához csatlakoznak még egyéb physikai tényezők is, mint a meleg és világosság, a villamosság és delejesség, előttünk áll azon hatalmas szer, melyet a természet mester keze választott arra, hogy az élő természet a rideg kötekén létezdhessék. Egyik feltétele e létezésnek a televény föld képződése, mely nem másból, mint a szilárd kövekből lesz ezek elmállása által.

A légneműek társulata tehát az, mely a földön folytonos mozgóságot s életet idéz elő; erről van szó midőn az idő vasfogát említjük, melynek ellentállni a földön mi sem bír. Ezek dolgoznak előre, hogy létesüljenek mind azon változások, melyeket később a víz, mint durvább erő visz véghez. E látszólag gyenge tényezők minden alkalmat erélyesen megragadnak, ha nem léteznék, előidéznek. Állomatuknál fogva képesek a legtömöttebb testek belsejét átjárni, s ott sokféle módon terjkülönbséget okozni, mely mindig alapja a kövek szétmorzsolásának. E terjkülönbség néha az által lesz, hogy a kő likacsába meggyül a víz, s bele fagy, mi által okvetlen repedések támadnak; néha némely alkrészek élenyt, máskor vizet vesznek fel; olykor szénsav ragad magához vegyleteket, s mindezek által a legszilárdabb kő is meglazul, s mint mondjuk *elmállik* (verwittert).

A víz és említett társain kívül még egyéb tényezők is idéznek változást földünk felszínén elő, mint például a növényzet a turfa, s némely állatok mészrétegek képzése által, ezek hatása azonban szorítottabb, mint hogy ily rövid vázlatban terjedelmes tárgyalást igényelnének.

Mindezekből két vezér elvet vonunk le: *először*, hogy látván szemünk előtt az eredményt összefüggésében az okkal, mit kell tennünk, ha a teremtés régen múlt korszakaiban hasonló eredményt észlelünk? — ezen elv szerint tartjuk, hogy minden réteges közet a víznek köszöni eredetét, s annak keresztapjáról *neptúni képleteknek* nevezzük; — *másodszor*, hogy a víz hatása szirtesítő, az pusztítja a magoslatot, s betölti a mélységet, ha tehát földünk fejlődésének minden korában csupán az működött volna, hegy- völgy- rendszer nem léteznék; vagy ha jelenleg s jövőre nem volnának másnemű tényezők, melyek ellensúlyt tartani képesek lennének, minden emeltebb hely fokonyként veszne, míg valahára végkép elenyészne. Ezen másnemű földtani tényező:

B) A tűz.

Minden okunk van hinni, hogy földünk külső része valami 25—30 mérföldnyi vastagságú szilárd kéreg, mely, úgy mint a narancs vastag héjja a leves tartalmat, egy izzón folyó tömeget övez körül. Ezen tömeg azonban nem áll veszteg, gyakran van-

nak viszhatásai a szilárd kéregre, melyeknek horderejét sokszor itt a teke fölületén is tapasztaljuk.

E viszhatások sokfélék s általában vulkáni tünetményeknek mondatnak. Mi itt csak azokat fogjuk felhozni, melyek planetánkon szemünk láttára tetemes változásokat idéznek elő, olyakat minők a föld története korábbi szakaiból is maradtak fenn, és melyeket az eredmény hasonlóságáról az ok hasonlóságára vonván következtést szinte vulkáni tényezőknek vagyunk kénytelenek tulajdonítani.

Legfontosabbak földtani tekintetben a földrengés, az ezt követni szokó süllyedések- s emelkedésekkel, és a vulkáni kitörés.

1. Földrengés. Erről most már tudjuk, hogy nem kivételkép történik, hanem csaknem folytonosan. A föld valamely pontján kisebb nagyobb fokban igen gyakran küli magát. Vulkánok közelében többnyire a kitörés előpostája szokott lenni, néha azonban annélkül is megtörténik, sőt nem ritkán oly helyeket látogat meg, melyek tűzhányó hegyektől nagyobb távolságban vannak. Így honunk, dacára szelid hegyeinek, és a vulkánok távolságának, többször szenvedett már itt-ott rengésektől; 1790. Szeben, 1791. Nagybánya s környéke; 1802. Erdély déli része; 1813. Pest és Sopron, úgy szinte sok ízben, kivált 1763-ban Komárom; a legjelentékenyebb, melynek középpontja Moor volt, öt évig háborgatta e vidéket (1810—1815.), nem ugyan folytonosan, de annál kínzóbb bizonytalansággal stb.

Hogy összefüggés a földrengés és vulkáni kitörés közt van, arra számtalan példát hozhatunk fel. Amerikában az Andes hegység lakói tapasztalásból tudják, s tartják, hogy addig míg a vulkán füstöl, rengéstől nem kell tartani. Így történt Quito-tartományban a riobambai borzasztó földrengésnél (1797.), itt Pasto nevű vulkán már több hónap óta erős füstgomolyokat bocsátott, melyek egyszerre megszűntek, s reá azonnal Riobamba városban s környékén egyike a legszörnyűbb földrengéseknek következett be, melyet csak ismerünk.

Más példák arra mutatnak, hogy a rengésnek kitörés vet véget. 1771-től 1778-ig a Vezuv és Aetna csendesesen tartották magokat; a földrengés ellenben Olaszország különféle helyein szakadatlanul dühöngött, mind addig, míg ugyanazon év (1778.) vége felé a Vezuv tűzokádni kezdett, ekkor minden rengés megszűnt.

A földindulásnál háromféle mozgást vettek már észre, melyeknél a föld úgy viseli magát, mintha folyadék volna: legkisebb részecskéinek gördülékenysége a hihetlennel határos.

Az elsőnél lökéseket kap, tehát fel és le-megy váltakozva. Ezek néha gyengék, s akkor a veszedelem sem nagy, máskor erősek, s mindent pusztítanak a földszínén. Így a riobambai szerencsétlenségénél az emberi tetemek a város melletti vizen túllevő s néhány száz láb magas hegyre hanyattak fel. A házak, az utcakövezet, s egyéb álló, sőt földbe ástott tárgyak a lökés következtében felfelé ugranak.

Másodiknál a föld hullámszik épen úgy, mint a tenger. Ez leggyakoribb, s általában a legkevesebb veszedelmes. Ilyen volt a moori. Csóka nevű hegy látszott az indulópont lenni. Kik akkor véletlenül mellette elhaladtak, egyszerre morajt hallottak, mintha belőle jött volna ki, vissza néztek, s látták a hegyet feljök hajolni s ismét visszahúzódni. Legjobban látni e hullámszikt erdőkben, ezt nem csak Mooron, hanem sok más helyen is tapasztalták: a fák egymáshoz hajolnak, meg kiegyenesednek, néha azonban az ágak úgy egymásba kuszálódnak, hogy a kiegyenesedés csak a lombozat össze-vissza töredezése után történhetik meg.

Végre a harmadik mozgás az, midőn többféle irányban egyszerre akar történni, s valóságos zavarodás lesz. Ez a legveszedelmesebb. Ilyen is adta elő magát a már említett riobambai szerencsétlenségkor. A házfalak felfordultak összeomlás nélkül; egy közül fasorok meggörcbültek; szántóföldek, melyekben különféle vetés volt, egymásba keveredtek. Humboldtnak, ki nem sok év után utazott oda, még mutatták a helyet, hol egy házból a holmi más ház romjai alatt találtatott. A számtalan pörlekedést, mely a néha több száz lépésnyire jutott tárgyak tulajdonisága körül keletkezett, egy e végre felállított törvényszéknek kelle elintézni.

A rengésnek földtani tekintetből fontos hatása a repedések, és a föld emelkedése, meg süllyedése. Ezek valamint szemünk láttára történnek, úgy kétség kívül történtek azelőtt is. Némely régi ebbekre nézve a geologiai támaszon kívül historiaival is bírunk.

A föld csaknem minden közép erejű rengés alkalmával megreped; így képződött Moor táján is egy nyílás, melynek szélessége egy-, hossza több száz láb volt. 1692-ben Jamaikát látogatta

meg egy erős rengés: a föld mint felháborodott tenger hullámozott, több száz nyílás egyszerre képződött, s némelyek azonnal meg becsukódtak; sok ember beléjük esett, ki egészen, ki félig, ki-nek csak feje látszott ki; és a mint a tátongó mélység becsukódott, iszonyatosan összenyomattak, a következő percben pedig, megújulván a nyílás, nagy víztömeggel együtt kihányattak.

A repedések, ha puha közetben történtek, lassanként megtelnek hasonló anyaggal, s nyom nélkül elenyésznek. Nem úgy ha kemény közetet értek: ebben a nyílások lassanként szinte megtelnek, de a tölték csak különböző anyag lehet, azért ha akár bányászat akár kötőzés következtében a földet ott valaha megnyitják, a hajdani repedések mint köerek fognak előtűnni.

Igen fontosak a vulkáni erők előidézte sülyedések s emelkedések. Sokszor történik, hogy a nyílás egyik oldala megmarad előbbi helyzetében, a másik pedig a rés síkján felebb vagy leebb megy. Legfeltűnőbb példa erre a calabriai rengés 1783. Ott (Terranuovában) némely házak felemelkedtek, a szomszédok sülyedtek; némely utcában a föld a házak falán csúszott fel; legszembeeszköbb pedig az volt, hogy egy igen erős falakból álló gömbölyű torony függősen ketté hasadt, s az egyik fele 15 lábbal magasabbra emelkedett.

Az ilyen *vetődések* (Verwerfung) igen gyakran jönnek elő a föld rétegei közt, s ha nem is mindig, de sokszor vulkáni hatásnak lehetnek következményei. Hányszor történik, hogy egy széntelep egyszerre megszakad, a helyett, hogy annak már évekig tartott folytatását találják, meddő kőzetre bukkannak, olyanra mely eddig a szénréteg fölött vagy alatt fordult elő. E határon mindenesetre vetődés van, s most a körülmények szerint a szakértő a telepet vagy leebb vagy fölebb keresi de a vetődés irányában.

A sülyedések sokszor tetemes változást idéznek elő. Így adta elő magát 1819. az Indus folyó egyik deltájának Ázsiában egy nagyszerű földrengés, melynek következtében egyrészt Sindren falu s erősségtől vagy 5 mfdre töltés emelkedett fel, melynek hossza 50, szélessége néhol 16 mfd, magassága 10 láb, holott azelőtt az egész tájon dombot sem lehetett látni; ellenben más részt a falu annyira sülyedt, hogy az Indus vize elárasztotta, s még csak a háztetők látszóttak ki; e sülyedés a víz folyása irá-

nyában lefelé tovább és tovább harapózott, míg végre a tengerig ért. Most ebből tódult ki a víz, s befelé kevés óra alatt vagy 2000 □ mfdre vidéket borított el, s földközi tengerre változtatta.

Az emelkedések következtében sokszor a tengerből hegyek emelkednek fel ott, hol azelőtt hajók járhattak, máskor a part egy része emelkedik oly sebességgel fel, hogy a tengeri állatok iszonyú mennyiségben szárazon maradnak s rothadásba mennek. Ezen emelkedést tapasztalták is, de régiebb korokból is maradtak kétségen kívül nyomok. Vannak vidékek, főleg tengerpartok, melyekről tudjuk, hogy bizonyos ideig süllyedtek, azután ismét emelkedtek, s viszont süllyedtek.

Ezen rögtöni emelkedéseken és süllyedéseken kívül vannak olyanok is, melyek lassan de még is észrevehetőleg történnek. Így ment már több kétkedő természetbuvár Svédhonba személyesen meggyőződni azon állításról, hogy annak keleti tengerpartja lassanként emelkedik, s mindenki úgy találta. Ez emelkedés 100 évenként 2, néhol 5 lábat tesz. A nép azt hiszi hogy a tenger süllyed, mert látják, hogy régi peckeik évről évre jobban kimaradnak a vízből, úgy hogy a legrégiebbek már bele sem érnek. A partra épített halászgünyhók egészen messze esnek s célszerűtlenekké váltak. — Ellenben Grönlandról bizonyos, hogy folytonosan süllyed.

Ilyen hatásokról, minők a föld bármily csekély emelkedésénél különlik magokat, alig bírunk magunknak fogalmat szerezni. Vegyünk csak egy esetet. 1822-ben Chilében a földrengés következtében 4700 geographiai mfdnyi terület emelkedett fel, körülbelül akkora, mint Magyarország. Vegyük fel, hogy az emelkedés általjában 3 lábat tett, úgy Lyell szerint a felemelt föld súlya 100,000-szer nagyobb, mint a legnagyobb egyiptomi piramisé. Azonban ezen hatás csak törtszáma az egésznek, mert a vulkáni erők e 4700 mfdnyi területen a föld szilárd kérgét egész vastagságában indították meg.

Ily erő hasonlítására képzeletünknek semmi mértéke nincs!

2. *Vulkáni kitörés.* Vulkánok alatt azon nyílást értjük, mely a föld izzón folyó részétől fel egész a felületig nyúlik. Ha e csatorna üres volna, azon, mint valami kéményen le a tűzhelyre épen úgy látnánk a föld tüzes gyomrába; de tele van kisebb na-

gyobb kődarabokkal, melyek hézagain keresztül csak gőztestek bírnak közlekedni.

Földszínén a vulkánok kúpalakú hegyek, melyek tetején egy töltészerű mélyedés, a kráter van. Ez tehát nem egyéb mint a földkéreg egész vastagságán átmenő csatornának a felső vége.

A vulkánok vagy nyugvásban vannak, vagy tevékenységben. Ez utóbbiak azok, melyek földtani fontosságú változásokat idéznek elő kitöréseikkel; mi különösen ezekre fogunk figyelemmel lenni.

A vulkáni kitörések bizonyos tünetényekből állanak, melyek sora csaknem mindenkor ugyanaz, de erőssége különböző.

Általános rajz gyanánt vehetni a következőt: előpostája a kitörésnek földalatti moraj és rengések szoktak lenni. Ezeknek egy igen erős lökés vet véget, mely a hegy egész valóját meg rázkodtatja, s jelenti, hogy már minden akadály legyőzve van. Most töméntelen sokaságú gőz tolul ki a kráter tátongó szájából, leginkább vízpárából, azonkívül több sav- és sóból álló. Lassanként emelkedik a láva is s fölér a kráterbe, tüzes tükrét láttatván. A gőz most rajta tör keresztül, és magával kisebb nagyobb darabokat ragad belőle, a vulkáni bombákat, kavicsot (lapilli) homokot és hamut.

A legnagyobbak (bombák), minthogy függőlegesen hajlítanak fel, többnyire visszaesnek a kráterbe, míg a kisebbek a gőzzel együtt a szél kénye szerint tovább szállnak. A kitóduló pára a légben felhőzetet képez, a léghuzam irányában elnyúlót. E vakító fehér felhőzetben elektrikai tünetények fejlődnek ki, villámok cikáznak erős dörgésektől követve, olykor felhőszakadás alakul belőlök, tetemes áradásokat okozó. A felragadott lávarészek egy tűzbe lábbadt kévét látszanak képezni, mely a felhőzetnek mintegy törzsül szolgál.

Ez a kitörési tünetények tetőpontja. Most áll a vulkán legfestőbb alakban előttünk, a mi még következik, a lávaömlés, szépsége hanyatlásának kezdete.

Az iszonyú fesz-erővel bíró gőz végre annyira feltolja az izzón folyó tömeget, hogy a kráter csordultig megtelik, széle kiszakad, s rajta a tűz-ár utat tör magának. A lefolyó láva méltóságteljesen halad alantabb helyekre nagyobb vagy kisebb gyorsasággal; magával ragad s megemészt mindent mi tűzkarjai közé

vetődik. Fölülete csakhamar meghül, kéreggel huzódik be, mely alatt azonban még olvadt rész foly, sőt ha ez utóbbinak mennyisége szaporodik, áttöri a kérget, táblákra zúzza, s magával ragadja, s oly módon működik, mint jégdarabokat cipelő folyam, mely azokat helyenként egymásra halmozza.

A mennyiség, melyben a néha fejéren, máskor veresen izzó láva elé tódul, különböző. Vannak példák rendkívüli sokaságra. Izlandon a Skaptar-Jökul nevű vulkán két év alatt 20 falut semmisített meg láva-árjával. Ez ömlés leginkább 1783. tartott 11. juniustól augusztus elejéig. Két ellenkező irányban indult meg az ár, az egyik 11, a másik közel 9 mfdre nyúlván el. Szélessége 1—3½ mfd volt, vastagsága közönségesen 100 láb, szoros helyeken 600 is.

A szélhordta finom vulkáni homok és hamu gyakran tetemes távolságra jut és nagy mennyiségben rakodik le. 1822-ben, a Vezuv kitörése alkalmával körülötte néhány mfd távolságban annyira tele volt a lég fekete hamuval, hogy a városokban fényes nappal lámpáknak kellett égni három nap. E hamut a szél akkor több mint 100 mfdre vitte el a krátertől.

Némely vulkánok a kitörés alkalmával iszapot hánynak ki. Ez a pusztítást még iszonyúbbá szokta tenni. Jáva szigetén, melyen igen sok működő vulkán van együtt, 1822. kitörés volt iszap tódulással párosulva, melyhez a vizet részint a vulkán, részint felhőszakadások szolgáltatták, s eltemettek egy mívelt földterületet 114 faluval!

Ilyen iszap működött vulkáni hamuval s homokkal egyetemben a Vezuv kitörésekor Kr. u. 79-ben, midőn Stabia, Herculenum és Pompeji elvesztek. E városokat most vagy 17 század után a burokból kibontjuk, s az egykori elemharc természetét alaposan tanulhatjuk. 8 nap és éjjel tartott szakadatlanul a homok és hamu zápor; esőzések csatlakoztak hozzá iszapot képezni segítők, s a környéket elborították oly hatalmasan, hogy magasságok néhol 112 lábat tesz. A mint ez megvolt, Herculenum fölött még láva-ár is terült el.

Pompeji van legjobban feltárva. Az ásások közel 100 éve tartanak, s körülbelül harmadával készek. Murat királysága alatt naponként 1000 ember dolgozott, most legfőlebb 15—20. Látni ott, hogy a pincék és szobák belseje is ki van töltve iszappal,

mely sok tárgynak valóságos mintáját adja, azokat lágy állapotban pontosan körülvévén s később megkeményedvén. Így találtak egy anyát gyermekével a karján iszapba kinyomva. Herculaniumban tisztán áll a gyönyörű színház, úgyszintre Pompejiben is. Egész utcákon lehet már andalogni, s ott azt vizsgálni mi a történelem legnagyobb népe virágzó állapotjában egy kedélyes tengerparti városban divatos volt. Némely téren oszlopszatot látni félig készen, úgy a mint a munkások ott hagyni voltak kénytelenek. Az ács-munka a házakon, a halászháló állója, szövetek, papyrus csomagok, sőt az ebédlőkben (triclinium) nyers és befőzött gyümölcsök, (maradványaik az utolsó vendégségnek!) mind megvannak alakra nézve, csak állományban változtak, többé kevésbé megszenülvén. Pompejiben mindössze vagy 500 vázat találtak, jele hogy a lakosság legnagyobb része futás által megmenekült!

Ezen s hasonló eseményeknek különösen azon oldalára is kívánjuk a figyelmet lekötönni, hogy valamint a föld jelen rétegeiben a természet gondoskodik oly tárgyakat temetni, melyek a teremtés jelen szakában együtt léteznek, úgy kell megszokni azon gondolatot, hogy ez millió évek előtt is csak így lehetett. A mit a régi képletek rétegeiben találunk, az az akkori korszak állapotjáról ad tanúságot. Így lesz fokenként erősebb és erősebb bizalmunk a kövületekhez, így fogjuk átlátni, hogy azok tana bírja csak biztos kézzel írni a törvényt, mely szerint lehet és kell a rétegek viszonylatos korát meghatározni.

A vulkánok, mondtuk, vagy nyugosznak vagy tevékenységben vannak. Azonban a nyugóknak sem lehet hinni, mert valamint az is történt, hogy vulkánok támadtak ott, hol azelőtt bűtalan rónák voltak évek myriádja óta, úgy több nyugvó vulkánról tudjuk, hogy egyszerre csak tüzet hányni kezdtek. Általában mentől nagyobb a hézag az egyik és másik kitörés közt, annál erősebb szokott lenni.

A Vezuvról soha senki sem tudta azelőtt, hogy tűzokádó, semmi régi írónál sem jelenik mint olyan meg, s ez az oka, hogy körülötte századokon át emberek laktak szép városokban, s földet műveltek magasan a csúcs felé. A nyugvás ideje tehát igen hosszú lehetett; s mint említők Kr. u. 79-dik évben vetette el álarcat, s dühöngött oly erővel, mint az óta, noha sokszor mozgott, soha.

Honunkban működő vulkán nincs, nyugvót úgy szólván csak egyet ismerünk. Ez Selmec tájékán a Zapolenka, melyen mind alakra, mind anyagra nézve a vulkáni kellékek megvannak. Hogy tán körülötte, vagy általában Magyarország területén még több is lehet, alig szenved kétséget, miután vulkáni kőzetek bőségben vannak. Ezek rendesen jó földet adnak, s így a rajtok buján tenyésző tengélet nem oly könnyen árulja el mivoltokat.

Nyomát vulkáni működésnek ismerjük többi közt Kalinkán Zólyom megyében. Itt valószínűleg hatalmas rengés következtében megrepedtek, összezúzódtak, s egymásra halmozódtak a trachyt és granit hegyek részei, s a benn és künn között egyensúlyt helyre állítandó gőztestek tetemes mennyiségben kitódultak, átjárván a kőzeteket s azokat elváltoztatván. E változások közé tartozik a kénlerakódás is, melyet ott kibányásznak.

Vulkáni erők hegyeket támasztanak, még tűzokádókat is. 1538. Nápoly közelében létre jött egy hegy „Monte nuovo“, úgy szólván rögtönözve. Kezdeté az volt, hogy Puzzuoli táján a tenger vagy 4000 lábnyira száraz lett, ez oly hirtelen történt, hogy a halak visszamaradtak, s szekerenként hordták el. Másnap reggel vagy 13 lábra süllyedt a föld azon a helyen, hol később nyílás támadt rajta. Délben dagadni kezdett, a nyílásból láng, kő és hamu tört ki, s emelkedett, míg jelen alakját nem kapta meg. Magossága vagy 439 láb.

Érdekesebb a Jorullo vulkán támadása Mexicóban 1759. A tér, melyet jelenleg elfoglal, indigó és cukortermő rónaság volt, átszelve két folyócska által. Egy tetemes rengés után, mely csaknem 60 napig tartott szakadatlanul, a föld hőlyag gyanánt kidomborodott, s tűz tódult elő. A két patak eltűnt, s a dühöngést nem csekélyen látszottak előmozdítani, mert reá nem sokára izzó szikladarabok hányattak fel. Egy év alatt nem kevesebb mint 6 vulkáni kúp jött létre, melyek mind egy vonalban fekszenek, mint megannyi kürtője egy hosszú nyílásnak. Jorullo köztők a legmagosabb: 1600 láb. A két patak, mely ez új begyek keleti oldalán a föld alá vészett, a nyugatin ismét előbújt, de meleg vízzel. Humboldt 43 évvel később utazott oda, s a vulkánok alja körül a domború földrészt még oly melegnek találta, hogy a nyílásoknál szivarra lehetett gyújtani.

A tenger fenekén szinte vannak vulkáni kitörések, de nem

mindig lehet észrevenni. Azokat tenger-rengések előzik meg, melyeket az arra menő hajók érzének. Ezután a víz megremelekszik, néha forrásba jő, s gőz emelkedik belőle; már-már egyes lávadarabok hányatnak fel a légbe, ismét a fenékre esendők, kivéve a likacsos falakat és tajtköveket, melyek a bezárt bevegőnél fogva a víz színén uszkálnak; végre a kihajított darabok oly halmot képeznek, hogy az a tengerből kiáll és szigetet képez. E sziget néha szilárd alkatú, midőn az egyes kődarabok alkalmas kötszerre találhatnak, máskor nem találván olyanra, a hullámok csapkodása következtében lassanként szétveretik.

Ily ephemer tünemény volt azon sziget, mely partjához vagy két mfdnyi távolságban támadt a tenger színén 1831. Ez év júliusában kezdett létre jöni, s egy hó alatt 200 lábnyira emelkedett a tenger fölött. Lassanként már kihült, hogy rajta kiszállani, sőt az angolok által elfoglaltatnia is lehetett; de mivel az egyes kődarabokat semmi sem tartotta össze, az úntalan csapkodó hullámok annyira aláásták, hogy azon évi decemberben még csak egy a hajókázást veszélyeztető szirt sem maradt helyén. Létének e rövid ideje alatt nem kevesebb mint hét nevet kapott.

Lassanként megszűnnek némely vulkánok szilárd folyó vagy gőztesteket bocsátani, kialusznak, s nyílások is bedugul; mások ellenben tűzokádni megszűnnek ugyan, de folytonosan füstölnek. E gőz szénsav, kénesvegyletek stb., s ez utóbbiak a felsőbb részekben ként raknak le sokszor roppant mennyiségben. Ilyenek az úgynevezett Solfatarák. Végre oly vulkánok is vannak, melyek szakadatlanul működnek, ilyen többi közt Olaszthonban a Stromboli. Erről a történelem már 2000 év óta beszél, s a legrégebb leírás épen úgy, mint minden következő egészen a mostani állapotjára illik.

Mi a tevékeny vulkánok helyzetét illeti, ez korántsem egyforma, azok kétféleképp vannak csoportulva: mint központi- és mint sor-vulkánok. Az elsőknél egy tevékeny vulkán képezi a központot, mely körül csaknem minden irányban vannak kisebb nagyobb tűzhányók. Ilyenek vannak az óvilágban, nevezetesen: a földközi-tenger vulkánecsportja, melynek főtagjai az Aetna, a Vezuv és a lipari szigetek; izlandiak a Heklával; Arrarat Kis-Ázsiában stb.

Sor-vulkánok ellenben azok, melyek egy vonalban fekszenek.

nek, mintha egy és ugyanazon nyíláson állnának. Ilyenek az újvilág tűzhegyei: az Andes óriás vulkánjai, a perui, quitoi, chilei vulkánok stb.

Sorban sokkal gyakrabban találunk vulkánokat mint csoportban.

Már ha azok szétoszlását tekintjük planetánk felületén, azt látjuk, hogy azon minden tekintet nélkül a fölület és égöv különbségre vannak elszórva: a szárazon épen úgy mint a tengerben, az aequator alatt épen úgy mint a mérsékelt ég öv alatt, sőt még a sarkok közelében is. A déli sark körül alig van egyéb közet mint jég, és működő hatalmas vulkánok még sem hiányzanak.

Ezekből kivehetni, hogy a tűz mint ellenhatója a víznek földünk felületén tetemes változást idéz elő folytonosan, melyeknél valamint az eredményt, úgy az okot is tanulhatjuk.

Ha figyelemre méltatjuk a kialudt vulkánok igen nagy számát, és a régiebb tűzi képződmények hasonlóságát, nem lehet azon gondolatra nem jöni, hogy a régiebb korszakokban is működött ugyan ez a tényező, sőt terjedtebben, nagyszerűbben mint jelenleg. Mythologiai rokonságnál fogva az újabbakat vulkáni, a régiebbeket plútói hatásoknak nevezzük. Ezek egymástól ásványtani tekintetben különböznek, de van különbség a szerkezetben is: a plútói hegyeknél sem valódi krátert, sem láva-árt nem találunk, kifolyásnak vagy salakulásnak nyoma sincs; ellenben hatalmas és terjedt tömegben lépnek fel.

A plútói kitörések, úgy látszik, soha sem ismétlődtek ugyanazon a nyíláson, sőt ritkán ugyanazon a helyen; a meghült kő-ár végkép bedugta a csatornát, úgy hogy a későbbi kitörések egészen új nyíláson történhettek csak meg. Ellenben sokkal inkább hatottak emelőleg a körülöttök lévő rétegekre. *(Folytatjuk).*

AZ 1533. SZÉKELY KRÓNIKA HITELESSÉGÉNEK VÉDELME.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

I.

Midőn az Új M. Muzeum folyó évi III. füzetében gróf Kemény József úrnak ugyanezen folyóirat I. és II. füzetében „*Mikó-Újvár emléke*“ cím alatt megjelent tudományos értekezése azon meg-

jegyzést bátorkodtam tenni, hogy a Sándor-féle vagy, mint mások nevezik, csíki székely krónika előadása szerint e várat, — melynek a XVII. század elején Mikó Ferenc által történt megújíttatása előtti főnálltát maga a tisztelt gróf úr is elismerte, — az 1063. körül Magyarországból kiűzött Mikó nevű előkelő nemes építtette, s hogy ezen régi Mikóvár ugyanazon krónika szerint annak szerkesztésekor 1533-ban is virágzó állapotban főnállott: el kellett készülvén lennem, hogy az általam használt krónika hitelessége mellett, mely annak 1796-ban történt napfényre kerülté óta a legújabb időkig gyakran s oly tekintélyes férfiak által kétségbe vonva s egyenesen tagadva, de érdemileg védelmezve mind eddig nem volt, ha szükség leend, szavamát emeljem. Arról ugyanis, hogy a t. gróf úr az említett krónikának ezen adatát ismerte s így azt önkényt épen csak azért nem használta, mert hitelesnek nem tartotta, mindenkivel, kik a t. gróf úrnak a honi történelem mezéjén szerzett és bizonyított gazdag ismereteiről tudomással bírnak, legkisebb kétségem sem foroghatott fön, következésképen a t. gróf úrnak ellenemben leendő felszólalására s egyúttal a székely krónika tagadott hitelessége felőli véleményének s azt támogató védveinek előadására bizton számolhattam. E számításomban s illetőleg reményemben nem is csalatkozám; az Új M. Múzeum f. évi V. füzetében „*Az állítólag 1533-dikbeli székely krónikáról*“ cím alatt ezen ellenem írt felelet csakugyan megjelent.

Örömmel, való örömmel vettem azt kezemhez, mert már magából e címből lehetett látnom, hogy e feleletben az említett krónika hitelessége fogván szőnyegre hozatni, történetirodalmunk az én igénytelen megjegyzésem következtében egy értekezéssel gyarapodott, mely a kútfők nálunk még oly annyira szükséges bíráló vizsgálatának terén becses adatokat hozand napfényre; örömmöm még inkább nőtt, midőn ez értekezés folytán a székely krónika hitelességének kérdését oly valódi tudományos vita méltó tárgyává láttam emelve, melyben én, mint a tisztelt gróf úrnak irodalmi ellenfele, akár veszítsek akár nyerjek, a hazai történetirodalom, — s ennek művelése mind kettőnk egyedüli célja, — e krónika hiteles vagy koholt létének tisztába hozatala által minden esetre csak nyerni fog. E nyereséget tartva szemem előtt, őszintén megvallva, e vitában vesztesémet sem tarthattam volna valódi veszteségnek, miután ez esetben a való iránt fölvilágosíttatva

szívesen lemondtam volna tanulmányom mind azon eredményéről, melyet csupán magából ezen általam eddigi vizsgálataim után hitelesnek tartott krónikából merittem és meritendőnek hittem, — különben sem foghatván szégyenemre válónak tarthatni, ha e vitában ily bő tudományú ellenfél irányában veszítendek: — azonban midőn az egész értekezést figyelemmel át meg át-olvastam, bár ügyemnek lehető legrészrehajlatlanabb bírása akartam is lenni, úgy éreztem, hogy még azok után, miket a t. gróf úr ellenemben eddig fölhozott, önérzetemet e veszteség terhe sem nyomhatja. Mert mindazon inkább csak látszó mint valódi, inkább csak tagadó mint tényleges ellenvetések, melyek itt a kérdéses krónika hitelessége ellen föl vannak hozva, mint azok részletes tárgyalásából kideríthetőnek reményilem, meggyőződésemet, melyet e krónikának régibb forrásokból történt szerkezete s épen nem koholt volta iránt magából annak más kútfőkkel összehasonlított tartalmából merittem, meg nem döntöttek, de meg sem ingatták.

A tisztelt gróf úr ugyanis a nélkül, hogy a kétségbe vont hitelű krónikának mikor, mi célból, ki által s ki érdekében történt koholtatásáról legkisebb tényleges adatot mutatna föl, annak hitelessége iránt erősen kifejezett kételkedésének legfőbb súlyát azon körülményre látszik fektetni, hogy e krónikának sem 1533-beli példánya, sem bárminő hiteles másolata elő nem mutatható. Igaz, hogy azt mindnyájan csak azon kiadásból ismerjük, melyet — mint a t. gróf úr kifejezi — ezen 1533-beli krónikának állítólag 1695-beli másolata után készült minden további hitelesség nélküli 1796-beli egyszerű másolatából 1818-ban akkori ítélőmester Kilyéni Székely Mihály eszközölt, ki e krónikának említett másolatát, mely 1796-ban Zabolai nevű ügyvéd és Székely Márton által nyújtatott be az egykori erdélyi philohistoriai társulatnak, gr. Bánfi György erdélyi kormányzótól, — kinél az említett társulat jegyzőkönyvei és irományai 1817-ben megvoltak, — kikérte, és függelékül „*A nemes székely nemzetnek constitutiói*” című oklevélgyűjteményében (276—295 l.) közzé tette; igaz továbbá, hogy igen ohajtható volna, miszerint ezen krónikának eredeti példányát vagy legalább az eddig egyedül ismert és használt 1796-diki másolatánál régibb, habár nem hitelesítve kiadott másolatát bírhatnók, vagy ezentúl fölfedezhetnők, mert ez által nem csak minden gyanú annak 1796-dikban föltételezett koholta

felől eloszlanék, hanem főleg, mert így a jelenlegi szövegbe becsúsztott számos értelemzavaró hibák fölvilágosítását s megigazítását eszközölhetnők: de csupán azért, hogy egy régibb másolattól bennünket a sors szeszélye mind eddig megfosztott, e krónikát már előlegesen koholtnak és hitelre méltatlannak jellemezve, elálljunk-e annak saját szemeinkkel, saját ítélőtehetségünkkel vizsgálásától: mely bírálati vizsgálat, és nem a hiteles pecsét vagy átirat megléte vagy hiánya győzheti meg a történetvizsgálót bármennemű történeti forrás tartalmának hitelességéről, alaptalanságáról vagy koholtságáról?

Hazai történetirodalmunk fejlődésére nézve valóban nem lehet eléggé fájlnunk, hogy 1798-ban, alig egy év múlva e krónikai másolat föltűnte után, hazánkban akkori tudósai: gróf Batthyányi Ignác erdélyi püspök, Éder Károly, Mártonfi József, Katona István, Benkő József és Beregszászi Pál az említett philohistoriai társulat által annak bírálati átvizsgálására megkérgetve, a helyett hogy az előttök kétes hitelűnek tetsző kézirat valódi cáfolásába ereszkedtek s így annak hitelre méltatlanságát bizonyították volna, e krónika kiadását, bár tartalmát *nagyon* érdekesnek magok is elismerték, elhalasztandónak vélték, mivel, mint magokat kifejezék, „sok olyas mondatik benne mi *nagyon furcsa* (!) és a miről régi hiteles historikusaink *még álmodtak sem emlékeztek*, s mivel ugyanezen *nagy figyelmet érdemlő* krónikának még holléte sem tudatik.“ Ha ezen vélemény — melyet bírálatnak csakugyan nem mondhatunk, s mely maga magával sincs eléggé összhangzásban, a kérdéses krónikát egyfelől nagy figyelmet érdemlőnek s tartalmát nagyon érdekesnek, másfelől ugyanazt nagyon furcsának és meg sem álmodottnak mondván, — a derék buzgalmú Aranka Györgyöt, ki e krónikát magyarra fordította s az „erdélyi magyar nyelvemelő társaság“ munkáinak második darabjában rögtön ki akarta adni, ez eléggé nem dicsérhető szándékától vissza nem tartóztatja: úgy a bírálatnak hihetőleg még a múlt század végén sikerült volna ezen akkor élénk érdeket ébresztett krónika hitelességét megvitatni, s a kérdést, melyet nekünk csaknem 60 év után mintegy újból kell föllevenítenünk, talán szerencsésen el is dönteni. Aranka fordítása világot nem látván, az érdek e krónika iránt annyira megszűnt, hogy annak Székely Mihály által eszközölt 1818-diki kiadása tudósaink méltányos figyelmét egész

1831-ig, és így a hallgatás hosszú 20 éve után ismét 13 esztendeig, magára nem vonhatta, mi bírálati történetirodalmunk akkori fejlettségének nem csekély bizonyítványa ¹⁾).

Mit Aranka e krónika magyar fordításának közzétételével tenni szándékozott, annál még többet s hasznosabbat volt teendő a felejtethetlen érdemű történetbuvár, Benkő József. Ő ugyanis

¹⁾ Létezik-e még, s ha létezik, hol lenne keresendő Arankának itt említett fordítása? e kérdést nem csekély nyomatékúnak kell tekintenem. Mert miután a t. gróf úr érkekezéséből, — mely a székely krónika történetére 1796-tól 1833-ig annyi valóban becses s némely részben csak általa ismert adatot hoz, — meg kell győződünk, hogy mind azok, kik e krónika iránt eddig nyilatkoztak, egyedül az 1796-diki másolatot, az e fölött vitatkozók pedig, mint Hilibi Gál János, Kállay Ferenc és N. Ajtai Kovács István csak az 1818-diki kiadást ismerték: Aranka fordítását, mely az 1796-diki másolat után mindjárt készült, annyiban mindenestre nyereségnek tarthatók, mert csak ezen fordítás nyomán is a szöveget, melybe a későbbi gondatlan nyomtatáskor számos pontozási és sajtóhibák csúsztak, ezekről helyesen megtisztíthatónak reményelhetünk. — A mi magát ezen krónika másolatát illeti, arra nézve, hogy az még taval létezett sőt használva is volt, kétségünk nem lehet; miután azon hasonmások közt, melyek Benkő Károlynak Kolosvárt taval megjelent *Csik, Gyergyó és Kászon szék leírások* című munkájához mellékelve vannak, ezen krónikából is van egy pár görög szó, mint melyek betűjégeit szerző szerint a nyomdában híven utánozni nem lehetett, hasonmásban közölve. Csak az a kérdés, mily kéziratból vannak e hasonmások véve, az 1796-dikiből-e, mely mint gróf Kemény József úr érkekezéséből tanuljuk, vagy Kilényi Székely Mihály testvérének Székely Jánosnak fiánál, vagy a boncidai gr. Bánfféle könyvtárban létezhetik, vagy pedig valamely régibből? Magánál Benkő Károlynál, ki munkájában e krónika adatait hitelesen használja, erre nézve mi felvilágosítást sem találunk. Én, midőn e hasonmások figyelmemet megragadták, igen hajlandó voltam hinni, hogy Benkő Károly, ki Csik széket igen alaposan ismeri és leírja, e krónika másolatához ott helyben talán a csiki birtokos Sándor család vagy Csik-Szereda város levéltárából jutott, miután az eredeti 1533-diki krónikának 1695-diki másolata épen Csik-Szereda városában készült: de újabban fölvilágosítottván, hogy minden e tekintetben tett régibb nyomozások, melyeknek kétségen kívül Csik-Szereda levéltárára is kellett terjedniök, hasztalanok voltak, e hitemben ingadozni kezdtem. Szabad legyen azért Benkő Károly urat a tudomány érdekében nyilvánosan fölkérnünk legyen szíves mulasztását utánpótlva említett hasonmásainak forrását megnevezni, s így a legbizonyosabb utasítást adni az iránt, hogy az általa használt másolat, mely e krónikának oly igen szükséges új és hibátlan bírálati kiadásához csaknem nélkülözhetetlen, jelenleg hol létezik?

1797-ben gr. Bánfi Györgyhöz intézett levelében ezen általa igen tanulságosnak vallott nagy becsű historiai kincsnek kiadásához fölvilágosító jegyzetekkel járulni is szívesen ígérkezett. Fájdalom azonban ő is azon nézetben volt, hogy míg az eredeti példány vagy annak hiteles másolata elő nem kerül, a kiadást halasztani kell, mert, mint magát kifejezi, „ettől függ minden“, s miután reménye ezek előkerülése iránt meghiusult, a kiadás nem sikerülvén, ígért jegyzeteinek közlése is, melyek ezen krónika hitelességének megalapítására bizonyosan útát törendők lettek volna, történetirodalmunk nem csekély veszteségére végkép elmaradt ¹⁾.

Ugyancsak a külső alaki hitelességet sürgette Kállay Ferenc Hilibi Gál János ellen a székelyek régi alkotmánya iránt 1831-ben folytatott vitájában, egyebek közt mondván: „ki érti meg jól az 1533-beli krónikát, *hol van annak az authentiája bebizonyítva*“ ²⁾. A mi az első ellenvetést illeti, ez a hitelesség kérdésére nézve korántsem dönt, mert abból, hogy valamely régi iromány némely helyei a többszöri nem eléggé gondos és értelmes másolás s még kevesebbé pontos nyomtatás, valamint a régibb kézirat szakadozott részeinek hibás összeillesztése miatt, — mint ezt a székely krónikára nézve alább kimutatandom, — nehezen érthetővé vagy érthetelenné lett is, épen nem következik, hogy az egész iro-

¹⁾ Benkő József ezen 1797-diki levelére, melyet a t. gróf úr még 1817-beli jegyzeteiből közül, melleleg megjegyezhetjük, hogy az abban foglalt ítélet e krónika becséről, nincs elég öszhangzásban azon véleménynyel, melyet a fentebb említett több tudósok s köztök Benkő maga is eziránt a t. gróf úr fentebbi közlése szerint ugyanezen időtájban nyilvánítottak. E szerint már a múlt század végéről Aranka Györgyön kívül Benkőt is bátran azok közé számíthatjuk, kik e krónika tartalmának valódi becsét elismerték és kellően méltányolták.

²⁾ Igen sajnálom, hogy Kállaynak ez értekezését, mely az 1831-diki *Nemzeti Társalkodó* 22. számában jelent meg, valamint Gál Jánosnak erre adott feleletét ugyanezen folyóirat 1832-diki 1. számában, mint szinte N. Ajtai Kovács Istvánnak e krónika hitelessége mellett előadott bővebb védveit (*Nemz. Társ. 1833. évf. 20. sz.*) nem ismerhetem, s illetőleg nem tárgyalhatom. Mihelyt ezek iránt a t. gróf úr által utasítva valék, azonnal kerestem e folyóirat ez évi folyamait Pesten a nyilvános és használható könyvtárakban: az egyetemében, a m. tudós társaságában és a nemzeti kaszinóban: de bár mindegyikben van e folyóiratnak néhány utóbbi évfolyama, az 1831—1833-diki évfolyamokat, vagy csak ezek valamelyikét, egyikben sem találhattam.

mány hamis és koholt legyen, s hogy az ily irományban annak, mi érthető, se adhassunk hitelt, ha különben az hitelesnek bizonyítható. Ennyi súlyt az authentiának maga *Kállay* sem tulajdonított, mert még mielőtt annak bizonyítását követelte volna, 1829-ben „*A székely nemzet eredetéről*“ írt munkájában 80. lap. a székely krónikának *rabonbán, gyula és horkás* hivatalneveit maga is hitelesekül veszi, sőt ezek közül az elsőt, mely köztudomásra egyedül e kérdéses krónikában található, maga is értelmezni és fejtegetni törekedett.

Hogy csakugyan az annyiak által követelt alaki hitelesség, régi hiteles átírat, hivatalos pecsét megléte még magában valamely régi, eredeti vagy másolt iromány tartalmának hitelességére nézve épen nem dönt — valamint ellenkezőleg ezek hiánya, mint a t. gróf úr értekezéséhez függesztett szerkesztői jegyzetben a régi remekírók, sőt magok a szent könyvek codexeire tett helyes észrevételből kitűnik, magában valamely régi írat valódiságát épen nem teheti kétségessé, — erre nézve maga a tisztelt gróf úr értekezése szolgáltat legvilágosabb bizonyoságul használható adatot, midőn engem a korlátlan vak hiteltől óvni akarva a közönségesen koholmánynak elismert Eszterházy-féle oklevélre figyelmeztet. E töredékben idézett oklevél, melyet I. Leopold király Galantai Eszterházy Pál részére 1687-ben kiadott, hiteles pecsét alatt a legtvényszerűbb alakban kelt, és így magának az oklevélnek authentiájához kifogás nem férhet: de tekintsük csak bírálatilag magának a közlött töredéknek tartalmát, s abból azonnal tisztában kell lennünk, hogy ez oklevél idézett töredéke nem egyéb koholmánynál, még pedig igen is ügyetlenül szerkesztett koholmánynál. Abban az Eszterházy család eredete, — mely köztudomás szerint hazánk történeteiben még a mohácsi vész után is jó idővel kezd föltűnni, — az állítólag 966-ban megkeresztelkedett *Estorastól* föl *Attiláig*, ettől a Kr. urunk idejében élni mesélt *scythiai nagy fejedelem Oposig*, ettől ismét *Hunorig*, *Nimródig* s az özönviz után a világ első monarchájáig *Noéig* szakadatlan rendben szépen föl van víve, még pedig az oklevél kifejezése szerint „*testantibus et antiquissimis historiarum monumentis, et irrefragantibus archivorum scriptis*“ van fölvíve: de ha első pillanatra nem látnók is, hogy e nemzedékrend Árpádnak XV. századi, Turócinál olyasható leszármaztatási rendéből van némi fer-

dítésekkel kiírva, nem kellene-e a józan bírálati észnek már maga e nemzedékrend szerkesztése s való gyanánt árulása fölött nevet-ségre és szánalomra fakadni? Nemzedékrend valóban komoly bírálat tárgya nem is lehet. De ha csak magát az itt állítólag X. században élt *Estorast* tekintjük is, nem tűnik-e azonnal szemünkbe a koholó ügyetlensége, ki a helyett, hogy az *Eszterházy* családot bármily régi korban a csallóközi *Eszterháza* helységgel hozná kapcsolatba — mint az valósággal van is, — sokkal nagyobb dicsoztítás kedvéért egy Pállá keresztelkedett *Esteras* vitéztől származtatja? Hiszen ha ily ügyetlen koholásnak hitelt bíránk adni, akkor miért ne tehetnők fel, miért ne hihetnők, hogy a *Dávidházi*, *Illésházi*, *Félegyházi* stb nevű családok nem hasonnevű birtokaiktól, hanem valamely ős *Davidas*, *Illesas*, *Feleghas* nevű pogány hősöktől erednek?

Ímé a tárgyalt eredeti oklevél királyi pecséttel a leghitelesebb alakban van kiadva, és még is mind azon tudósainkat, kik a székely krónika igazolására a hiteles külalakot sürgették és sürgetik, úgy hiszem igen meg fognám sérteni, ha föl merném rólok tenni, hogy ezen oklevél említett adatait történeti valók gyanánt képesek lettek volna elfogadni. — Ha én ezen vagy más ehez hasonló koholmány felől nyilatkoztam volna, úgy mint a kérdéses hitelű székely krónikáról, hogy t. i. azt „mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomtól merített meggyőződése sem cáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses forrást használni“, akkor, s akkor igen is méltán, sújthatnának engem Mabilonnak a t. gróf úr által ellenem fölhozott szavai: „Historiae studio plerumque nimia illorum obest credulitas, qui quidquid literis consignatum vident, illud et verum esse reputant.“ Jelenleg nem mondom ugyan lehetetlennek, hogy meggyőződése alapokait ezután fölhozandó erősebb ellenokok meg ne ingathassák, s ez esetben előre köszönetemet nyilvánítom bárkinek, ki tévedésemben megigazítva jobbra tanítand: de alább kifejtendő védveimből reménylem annyi legalább ki fog világosodni, hogy *vak s korlátlan hitel* vádjától jó lélekkel szabadkozhatom.

A mi a külalaki hitelesség tekintetében az eredeti okiratokra vagy emlékekre nézve áll, még inkább áll azok hiteles átirataira. Itt hiteles pecsét legfőlebb csak annyit bizonyít, hogy a

másolt okirat ez vagy amaz évben valósággal az átirók elé terjesztetett; de hogy annak tartalma igaz vagy hamis, sőt maga az előadott eredeti okirat való vagy koholmány-e? csak a tudományos bírálat döntheti el. Ennek igazolásául elég lesz csak egy példát fölhoznunk. Gr. Batthyányi Ignácnál (*Leges Eccl. 441. s köv. l.*) s utána Fejérnél (*Cod. Dipl. I. köt. 472. s köv. l.*) közölve van egy világosan koholt oklevél, mint ezt magok a kiadók is megjegyzik, mely szerint I. László király 1092-ben Mattai Visa Mártont, — ki az I. András korábbi Vata-féle zendüléskor az országnagyainak a keresztyénség és pogányság fölötti mesélt szavazásakor oda nyilatkozott, hogy a keresztyénség etiam invitis omnibus fiat *visa*, s ezért az őt gúnyoló pogány párttól kapta előbbi *Kund* neve helyett a *Visa* nevet, — Jajca várral s annak vidéke fölötti örökös kapitánysággal megajándékozta volna. Eltérve e neveltséges szójátékra alapított névcserétől, nem tárgyalva azon képtelenséget, hogy, mint ez oklevél mondja, ezen *Visa* ősei oroszán cimerőket Attilától szereztek volna, maga a *Visa* szójáték bővebb támogatására fölhozott, *Corvinus* nevet *cor* és *vinum* szavakból fejtegető szójáték, egyéb itt bővebben nem említendő körülmények nélkül is, teljesen meggyőzhet bennünket arról, hogy az oklevél koholt, s valószínűleg Hunyadi (Corvinus) Mátyás király korában koholtatott. És még is, mint gr. Batthyányi a Székely Ignác gyűjteményéből közli, ez oklevelet a *pozsonyi káptalan 1635-ben hiteles átiratban kiadta!*

Csak e két példából is eléggé bebizonyítható, miszerint valamely régi emlék tartalmának igazolására az eredeti vagy hiteles átirat meglététől Benkő szerint nem *függ minden*, sőt épen ellenkezőleg a valódi tudományos bírálattól *minden*, az alaki hitelességtől pedig *semmi sem függ*.

Igaz, hogy a tisztelt gróf úr nem akarva bár senkit sérteni, mellesleg azon észrevételt is teszi, hogy a székely krónikának némilegi atyafisága vagyon az Eszterházyféle koholt oklevéllel: de azon indokait, melyek őt e gyanujának kimondására bírták, egy szóval sem érinti. A gyanú egyébiránt e krónika koholtsága felől mindjárt annak föltünte után keletkezett, legalább Aranka Györgynek, a magyar nyelvmivelő társaság titoknokának, ugyanezen társaság 1797-diki szeptember 4. és 5-dikén tartott gyűlésében fölolvastott jelentéséből, melyet erdélyi tudományos körútjá-

ról tön, e gyanút kiolvashatjuk. Abban ugyanis Aranka jelentvén, hogy Toplicán Sándor Ignácnál a kérdéses krónika iránt nyomozódott, s ettől megértette, hogy az, valamint a székely nemzeti áldozó pohár is, rokonánál Sándor Zsigmondnál van, egyebek közt azt mondja, hogy „másoktól, kik azt a poharat látták, tudakozódván és jól végére menvén, azoknak szavok után úgy találta, hogy mind az írás mind a számok (t. i. „Petrus Sándor 1412.“) a poháron újak, csak mostaniak, épen nem a XV. századbeliek, és gyanú vagyon, hogy az ifjú Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen.“ Továbbá ugyanezen jelentésben említi Aranka, hogy Fejéregyházon Sándor Zsigmond felől tudakozódván, „gróf Haller Zsigmond úr, a grófné és prae-fectus Fodor úr erősítik, hogy a Sándor Zsigmondnál lévő szerecsendiő-poharat s a rajta lévő írást „Petrus Sándor. 1412.“ látták s jól megnézték, és az írás, betű, szám, mindenik új, nem a XV. századbeli, és Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik“¹⁾. Azonban Arankának e tudósítása csak mások előadásán, nem saját vizsgálatán alapszik, s így nekünk mind addig, míg e maig is létező pohár, valamint annak fölirata, tudományosan megismertelve s hívtasonmásban közölve nincs, a fölirat hamisságáról s ennek következtében a krónika koholtságáról és Sándor Zsigmond állított nyegleségéről ítéletet hoznunk nem lehet, ha csak azon hibának nem akarjuk magunkat kitenni, hogy saját vizsgálódás nélkül ítéletünket mások nem eléggé indokolt ítéleteire alapítsuk. Csupán ezek alapján, és minden netalán fölmerülendő bővebb tényleges adatok nélkül, valóban nem tarthatjuk e krónikát Sándor Zsigmond vagy más által a Sándor család dicsőítése érdekében koholtnak, kivált ha majd értekezésem folytán látandjuk, hogy azt néhol érthetetlennek, néhol tévedve szerkesztettnek igen, de koholtnak egyáltalában nem ítéelhetjük.

A mit a józan historiai kritika alkalmazására nézve nem csak régi dolgokról szóló, hanem egykorú, sőt szemtanú írók adataira nézve is a t. gróf úr tanácsol, igen helyesnek ismerem, s e részben kimondott igaz elveit a székely krónika tartalmának bírálati

¹⁾ Ez érdekes körüti jelentést kiadta Vass József, *Adalékok Erdély kiadatlan történetíróihoz* című közleményében, *Új M. Museum* 1854. évf. V. füz.; az idézett szavak olvashatók ugyanott 415. és 420. 421. lap.

tárgyalása közben törekedni fogok tölem kitelhetőleg alkalmazni. Azon idézetre nézve azonban, melyet a t. gróf úr Josten Jakabnak 1652-diki útleírásából fölhoz, megjegyezhetjük, hogy az abban előforduló néphiti meséket a vízi emberről stb nem mondhatjuk szemtanúi adatoknak, miután szerző magát így fejezi ki, hogy Erdély vizeiben „*siehet man Wasser Menschen*“, s mindjárt alább mondja, hogy az erdélyi magyarok *beszélnek*, miként lehet e vízi emberektől menekedni. És így az itt elsorolt mesei adatok valódiságát józan bírálattal elismerni nem lehet ugyan: de a magyar néphit s az ősmagyar mythologia nyomozójára nézve e mesei adatok, melyeket a t. gróf úr ezen szerinte csak bibliographiai és semmi egyéb becsű könyvből idéz, valósággal használható, s minél régibb annál becsesebb tudósításokat nyújtanak.

A külalaki hitelesség hiányán kívül második, s ez már komolyabbnak látszó, ellenvetés a kérdéses krónika hitelessége iránt az, hogy abban, mint a múlt század végén élt tudósaink magokat kifejezik „sok olyas mondatik, a mi nagyon furcsa, és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem emlékeztek“, mit a t. gróf úr helyesebben így fejez ki, hogy „abban sok meglepő, és más hiteles írókkal némelykor éppen ellenkező állításokra akadunk“. Mik azon furcsa s meg sem álmodott, vagy meglepő adatok, részletesen mind eddig kimutatva nincsenek, és így azok részletes tárgyalásába nem ereszkedhetem; úgy hiszem azonban aligha csatlakozom, ha ezek alatt a székelységnek a keresztyénség előtti ősvallási szertartásairól, a székely nemzetnek a magyar királyok, különösen az I. Béla alatti változtatások előtt létezett sajátságos önkormányzati szerkezetéről s birtokviszonyairól szóló tudósításokat gyanítom. Mielőtt ezeket a krónika részletes bírálata közben fejtegetném, szabad legyen az általánosságban fölhozott ellenvetésre nekem is csak általánosságban megjegyezni, hogy csak azért, mert valamely régi irományban sok, első tekintetre furcsa vagy meglepő, s általunk vagy más régi történetírók által meg sem álmodott, dolog fordul elő, azt koholmánynak ítelve mellőznünk nem lehet, kivált azon esetben, ha a józan bírálati elvek alkalmazása után föltehetjük, hogy más régi írók azon még régibb dolgokról kellő tudomással nem bírhattak, s azokat megírni érdekében és irányukban nem feküdt: míg ellenben a kérdéses iromány szerkesztője előtt mások által addig használatlan források

fekhettek, melyeket ez fölhasználni érdekeseeknek tartott. Így áll pedig nézetem szerint a dolog a székely krónikára nézve. Hazai legrégibb történetíróink (a külföldieket e tekintetben bízvást mellőzhetjük): a XI. századi névtelen jegyző, a XIII. századi Kézai s ennek követői, valamint középkori legendáink írói, kik különben is mind a székely földtől távol, királyaink körében, a székely ősvallás és belkormányzat átalakítása után éltek és írtak, e tárgyról saját tapasztalásuk után elég ismerettel nem bírhattak, és sem Magyarhon történetét, s ezt is csak rövid vázlatban tárgyaló munkáik céljában, sem mint keresztyén papoknak érdekében nem feketett a távol székely nép kihalt ősvallását s megszűnt ősi kormánysszerkezetét nyomozni és leírni. Különben is mily gyér tudósításokat találunk ezeknél nem csak a kis székely föld, hanem az egész Erdély korukbani beléletéről is, melyről pedig tudomással bírniok sokkal könnyebb lehetett. Ellenben ha józan bírálat után nem találандjuk hihetetlennek, sőt némi részben igazolni is képesek lehetünk, hogy a székely krónika szerkesztői előtt régi, közel egykorú s székelyföldi irományok feküdtek, csudálkozhatunk-e, ha ezek nyomán abban sok meglepőt és más írókban nem olvashatót találunk, s nem inkább nyereségnek kell-e ez adatokat tartanunk, habár más régi írók által nem támogattnak is (mi a székely krónikára nem egészen áll): de különben olyanok, hogy sem a történettudomány bizonyos tételeivel, sem magával a józan észszel összeütközésben nincsenek. Benkő József igen helyesen épen azért nyilvánította e krónikát igen becses és nagyon érdekeseznek, mert, mint a t. gróf úr által közlött levelében mondja: sok olyast is tanult belőle, a mit eddig nem tudott s nem is tudhatott, és épen azért ajánlotta kiadatását (ha t. i. az általa is sürgetett eredeti vagy hiteles átirat előkerülendett), mert sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk.

De a t. gróf úr szerint vannak e krónikának némely állításai is, melyek más hiteles régi írókkal ellenkeznek. A tudomány érdekében igen ohajtható e méltó figyelmet igénylő nyilatkozat közzé tétele. Mert a mit e részben Kállay Ferenc 1831-ben a székely krónikát mesének vitatva mond, hogy t. i. „az 1818-diki (Székely Mihályféle) gyűjteményben befoglalt sok országos végezések és törvényes ítéletek meg-megannyi megcáfolásai a me-

sének", előttem, ki Kállaynak netaláni több erősségeit nem ismerhetem, magában véve épen nem látszik nyomatékossnak. Mert nem látom át, hogy az ezen gyűjteménybe foglalt oklevelek és végzések, melyek közül a XIII. századból (1289-ből) csak egy, a XV-ből csak három, a többi pedig a XVI—XIX. századból van, s melyek mind az ezen kori székely törvényeket, jogviszonyokat és történeteket tárgyalják és világosítják, hogyan cáfolhassák mesévé a székely krónika sokkal nagyobb részének azon adatait, melyek a XIII. század előtti székelyföldi történetekről, vallásos és polgári viszonyokról szólnak. Hiszen e nyomtatásban 20 lapot tevő krónikának csak mintegy 3 utolsó lapján vannak 1289. utáni többnyire csak családtörténeti adatok, melyeket pedig, ha az említett oklevelek nem érintenek, de bizonyosan nem is cáfolnak.

A mennyiben a t. gróf úr némi súlyt látszik azon állításra fektetni, hogy a kérdéses krónikát „még néhai tudós Horvát Istvánunk sem merle nyíltan védelmezni“, elégnek hiszem meggyegetni, hogy az ő e tekintetbeni tartózkodása, sőt netaláni kétkedése sem menthetne föl bennünket e krónika tartalmának bírálati vizsgálatától, mit egyébiránt a t. gróf úr is ajánl; de különben is úgy vélem abban mindnyájan megegyezhetünk, hogy Horvát István roppant olvasottsága, bámulandó szorgalma és túlzásig vitt buzgalma mellett még őstörténetünk igen sok tételére nézve hagyott tért a jövő kornak vizsgálólag működni, míg más részről nála, hogy csak *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* című munkáját említsem, az ő képzeletében született ősmagyar világi történetek kimondott de nem bizonyított és soha nem is bizonyítható tételei olyanok, hogy azokat bírálati történetirodalomunk s nyelvészeti ismeretkörünk jelen állásában senki közölünk többé nem fogja védelmezhetni. Horvát István hallgatásánál nem nagyobb nyomatékú Jerney János ellenmondása sem, ki e krónikát állítólag alapos okokból koholmánynak nyilvánította, mert azon okok: melyek e nyilatkozatnak alapjául szolgáltak, bár közlésüket Jerney *Magyar őstörténeti Tanulmányok* című munkája programjában ígérte, mind eddig ismeretlenek, és így azok alaposágáról még most nem ítélhetünk.

Nem marad e szerint e krónika hitelességének vagy koholtságának földerítésére egyéb utunk, mint annak tartalmát bírálatilag átvizsgálni. A t. gróf úr is a tartalom egyes tételeinek hiteles-

ségét csak ez úton nyilvánítja igazolhatónak, fölszólítván engem, mint ki e krónika hitelessége felől meggyőződésemet nyilvánítottam „vessem össze annak egyes beltartalmát Nestornak legújabb és illusztrált kiadásával, a byzantinusokkal s muszka és lengyel hiteles egykorú írókkal“, hozzá tévén, hogy akkor állátandom: „minő bajos az állítólag 1533-beli krónikának mindenütt határtalan hitelt adni.“ A t. gróf úr e rám nézve megtisztelő fölhívásának engedni kötelességemül véve megkísértem e valóban nem épen könnyű föladatot, mennyiben erőm és az általam használhatott segédforrások engedik, lelkiismeretesen teljesíteni s szerencsémnek fognám tartani, ha a tisztelt gróf úr kételkedését a tartalom minél több tételeinek hitelessége vagy legalább nem koholtsága iránt eloszlatnom sikerülhetne. Előre nyilvánítanom kell azonban, hogy én e krónikának, valamint általában mindennemű történeti forrásnak, „mindenütt határtalan“ és „korlátlan hitelt“ sem magam nem adok, sem más által adatni nem kívánok; minek bizonyágául föladatom teljesítése közben ügyekezni fogok e krónikának a szerkesztők nem elég avatottsága miatti téves tételeit kimutatva egyszersmind e tévedések alapját is nyomozni és kideríteni.

Bizalmat és ösztönt nyújt nekem e munka fölvállalására és megkísértésére azon körülmény, hogy bár a t. gróf úr Gál János védveit az említett krónika általános védelmére nem elégségesnek nyilvánította is, de Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak több kritikával, alaposabb historiai jártassággal és készüllettel dolgozott némilegi védelme által annak bár csak egyetlen egy rövid töredékét, de ezt még is csakugyan igazoltnak elismerte ¹⁾, és így föl kell tennünk, hogy a t. gróf úr e krónikát Jerneyvel egyenesen koholtnak nem tarthatva, annak egyéb részeiből igazolhatóságát kétségbe vonhatja ugyan, de határozottan tagadni bizonyosan nem akarja.

Az előrebecsátott általános védelem után állérek tehát a

¹⁾ Szabad legyen itt a honi történettudomány érdekében azon szíves ohajtásunkat kifejeznünk: bár hazánkban említett s méltán tisztelt történetbuvára, ki mint 1833-ban írta „íveket elborító bizonyítványokkal mutogatja e székelly historiai kivonat hitelességét“, hivatalos elfoglaltatásai mellett szakaszthatna magának időt e méltán igen becseseknek reménylett bizonyítványok közé tételére. Nem lehet kétségem, hogy ezen közlemények az én netalán magában gyenge kísérletem eredményét multhatatlanul növelendék azt a siker koszorújával telőzendék.

székely krónika részletes védelmére. Ebben először előadandom azon okaimat, melyek engem meggyőztek arról, hogy ez iromány nem 1796-ban, nem a Sándor család dicsőítése érdekében koholtatott, s hogy annak eredetie 1533-ban valóban régi forrásokból szerkesztetett, azután pedig a tartalom egyes részleteit bírálat alá véve bizonyítani törekvendem, hogy azok bár meglepők, sem általában nem hihetetlenek, sem régi hiteles írókkal s a történet-tudomány tényleges adataival összeütközésben nincsenek, de sok részben ezek által közvetve vagy közvetlenül támogathatók.

(Vége következik.)

DIPLOMATIKAI KUTATÁSOK.

ÍRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

III.

ERDÉLYI FEJEDELEM BÁTHORI ZSIGMONDNAK MÁRIA CHRISTIERNÁ
OSZTRÁK FEJEDELEM-ASSZONYNYALI HÁZASSÁGÁT ÉRDEKLŐ
1595-BELI OKMÁNYOK.

Hogy Erdélynek híg állhatatosságú fejedelme Báthori Zsigmond 1595-ben szövetségi kötés tekintetéből Prágába II. Rudolf császárhoz követséget, Bocskai István vezérlete alatt küldött, az igen is ösmeretes, de tudvák ezen szövetségnek egyes pontjai is ¹⁾. De nem tudattak ezen követségnek minden többi tagjai, ú. m. jezsuita *Carillia Alfons*, Keresztszegi *Csáki Gergely*, Szent-Lászlói *Syger János*, Fráthai *Fráthai János*, és szebeni királybíró *Süveg (Huet) Albert*. De nem tudatik az is, hogy az említett szövetségnek pontjai előlegesen magyarországi tanácsosok által megrostáltattak, és ismeretlen marada azon okmány is, melynek tartalma így következik:

„*Responsiones Dominorum Consiliariorum Hungarorum ad Dominorum Transylvanorum replicationem die 25. Jan. 1595. oblatam.*

1. Juramentum scriptum est id, quod in proximo scripto est declaratum, neque aliud juramentum scriptum peti a Sua Majestate

¹⁾ Lásd: Pray. Hist. R. H. P. III. — Katona H. Crit. T. XXVII. — Istvádfi Libr. XXIX. — Wolff. Bethlen Tom. III. Libr. VIII. stb.

potest, sufficit enim quando bona fide, et in verbo Regio ac Caesareo, manusque subscriptione et sigilli impressione promittet Sua Majestas, se omnia et singula in articulis contenta observaturam.

Triplica Dominorum Transilvanorum : Placet.

2. Pro *Principe Transylvaniae* recognosci Dominum *Báthori* elucet, quia jam sciunt (Transylvani), Suam Majestatem ei collaturam esse *titulum* ¹⁾.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Placet cum plena functione liberi Principis.

3. Repetitio juramenti, quando regimen mutatur, non est quod difficultetur, sciunt enim (Transylvani) quod quoties ejusmodi mutationes fiunt, semper et Princeps suo populo et populus suo Principi juramentum praestat, et cum hoc in ipsa provincia ita fieri soleat, multo magis requiritur, ut mutatione succedente futurus *novus Princeps juramento se Regi Hungariae se obstringat* ²⁾.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Placet, repetatur juramentum, sed tamen *citra jus feudi*.

4. Successor Suae Majestatis jurabit toto *regno Hungariae*, ideo etiam *Transylvaniae tamquam membro incorporato*, et quotiescunque mutationes fient, mittentur utrinque Legati ad audiendum et recipiendum juramentum.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Placet, sed cum praestatur juramentum Hungariae, fiat particularis mentio istius quoque transactionis.

6. ³⁾ Placet, ut Princeps Transylvaniae se, suosque Ordines et omnes suae Dilectionis Status juramento fidei obstringat, sicut id in articulis proximis continetur, de revolutione Transylvaniae ad Coronam.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Placet.

7. 8. 9. Ut clausula : *Salvo jure alieno*, in donationibus inseratur, nihil praejudicat Principi, neque ejus legitimis donationi-

¹⁾ Báthori István és Kristóf csakis „erdélyi vajda“ címzetével éltek. Báthori Zsigmond nevezte magát legelőbb is „erdélyi fejedelemnek.“ Erre talán ezen szövetségi kötés adott lényeges alkalmat, és némi legitimizást (?)

²⁾ Tehát Báthori Zsigmond ezen szövetséget II. Rudolfal nem mint császárral, hanem mint magyarországi királylyal kötötte.

³⁾ Az 5-dik pont nem érintetik. Miért?

bus, quare neque Domini Consilarii recedunt a priori eorum declaratione.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Omnino displicet.

Remissus ad Caesarem.

10. Status et Ordines Transylvaniae non Statibus Hungariae jurabunt, sed Regi tantum eorum, itaque ab eis nullum juramentum exigi potest, praesertim cum *nemini alteri, quam tantum Regi suo* juramentum praestare soleant, sufficit acceptare articulos.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Placet.

11. Potest transire.

12. Hic articulus mutari per Dominos Consiliarios non potest, nec fieri potest, ut Sua Majestas in praejudicium suorum fidelium, etiam suae Coronae *bona ecclesiarum* ¹⁾, nec non Coronae, et fidelium suorum principi (Báthori), vel cuiquam alteri conferat contra juramentum suum Regno praestitum, quare articulus hac de re antea declaratus manet. Alioquin decisio hujus articuli ad Diaetam rejici debet.

Triplica Dominorum Transylvanorum : Quae acquiruntur, spectant ad Coronam; ob reverentiam Coronae relinquet Suae Majestati statim, atque dabitur Suae Altitudini (Bathoreo) aequivalens in aliis bonis compensatio. Sine aequivalenti compensatione non potest fieri.

Remissus ad Caesarem.

13. Hic articulus de extorribus et *ecclesiasticis bonis Transylvaniae* ut eo modo maneat, prout in proximo scripto brevibus verbis explicatus est, judicant non iniquum esse, cum id nihil obstat Principi (Báthori).

Triplica Dominorum Transylvanorum : Nullam mentionem hac de re in articulis fieri volumus.

Remissus ad Caesarem.

14. Quia Princeps Transylvaniae a Sua Majestate certam *spem matrimonii* habet, non videntur praesentes articuli ullo modo differendi esse, ut ad eorum observationem partes utrinque se

¹⁾ Itt értetnek hihetöleg azon papi jószágok, melyek Erdélyben már Izabella királyné idejében a fejedelmi udvar számára a romai hitvallásu papságtól elfoglaltattak. Késöbbre Báthori Zsigmond a gyulafejevári püspökséget újra felállította ugyan, de annak minden azelőtti jószágait vissza nem adományozta.

obligent propter necessitatem praesentis belli contra Turcam suscepti. Nam alioquin nec Sua Majestas obligaretur ad rem incertam milites Principi mittere et tantos bellicos apparatus facere.

Triplica Dominorum Transylvanorum: Fiat obligatio ita, ut utraque pars teneatur ad expeditionem necessariam contra Turcam. Exponatur tamen, ut liberentur hac obligatione *casu, quo matrimonium non succederet*¹⁾.

Megesvén az erdélyi követek s a magyarhoni tanácsosok között az e tárgybani egyetértés, harmadnap múlva, azaz január 28-dik napján keletkezett a felfebb említett szövetségi kötésnek aláírása; és mivel ezen szövetség értelme szerint II. Rudolf egyik atyafihugát házastársul Báthori Zsigmondnak eligérte, az említett erdélyi követség Grácsa sietett, a hol is martius 8-dikán a házassági közös egyezés fejedelem Báthori Zsigmond, és mátkája osztrák fejedelmi kisasszony Mária Christierna között megtörtént.

Ezen egybekelési kötés, mely (tudtomra) sajtó alá eddig nem jött és sok érdekest foglal magában, így következik.

„Postquam altissimo nutu eo deventum est, ut Serenissimus Princeps, et Dominus Dominus *Sigismundus Bathoreus* Princeps Transylvaniae ect. cum Sacra Caesarea Regiaque Majestate et Domino nostro clementissimo²⁾, et per consequens cum tota Inclyta Familia Austriaca in publicum commodum et emolumentum Reipublicae Christianae et singulare damnum, perniciemque immanissimi ejusdem nominis antiqui hostis³⁾ *voluntariam inierit confederationem* et conjunctionem, quemadmodum hujus rei causa jam transactio in pluribus articulis *conclusa existat*, voluit idem Serenissimus hoc suum fidele desiderium et sinceram voluntatem in hoc praecipue re ipsa explicare, quod affinitatem, conjunctionemque cum dicta Austriaca Domo summopere ineundam quaesierit. Cum igitur hac de causa ad Serenissimam Principem Dominam *Mariam Archiducem Austriae*, natam Ducissam Superioris et Inferioris Bavariae Viduam Legationem miserit, et per Illustrem Dominum *Stephanum Bochkay* de Kis Maria, Serenissimi Transylvaniae Principis Consiliarium, Varadinensem Capitaneum et Comitem

¹⁾ Ezen érdekes okmány találtatik a cs. kir. bécsi udvari kamara, jelenleg a pénzügyi ministerium levéltárában.

²⁾ Értetik II. Rudolf császár.

³⁾ Értetik a török.

Comitatus Bihariensis, tamquam absolutum Mandatarium in causa matrimonii, nec non admodum Reverendum, Doctum, Magnificos et Generosos Viros et Dominos, Dominum Patrem *Alphonsum* ¹⁾ Serenissimi Principis Theologum Doctorem, Dominum *Gregorium Chaky* de Kerezzeg, Dominum *Joannem Siger* de Zenth Laszlo, Dominum *Joannem Fráthai* de Frátha, et Dominum *Albertum Syweg* ²⁾ Regium Judicem Cibiniensem, suam mentem et animum oretenus diffusius explicaverit, vigore suae humilis et demissae petitionis, nec non mandati procuratorii in optima forma secum allati, tandem conclusum est, sibi Serenissimam Principem et D. D. *Mariam Christiernam* Archiducem Austriae tamquam Serenissimi quondam Domini *Caroli Archiducis* pientissimae memoriae, praedictae Serenissimae *Mariae ejus Viduae* dilectissimam *filiam secundo genitam*, in legitimam Sponsam, et futuram Conjugem pollicendam et copulandam, bonorum temporalium compositione in hunc modum, qui sequitur, conclusa:

Primo. Designatur Serenissimo Transylvaniae Principi pro *dote* non solum 45,000 florenorum, Serenissimae Sponsae per dilectum suum Genitorem constituta, verum etiam illa 10,000 florenorum, quae Serenissima quondam *Anna Ducissa Avia* piae memoriae per testamentum, ultimamque voluntatem dictae Dominae Sponsae numeranda commisit, unum quemque eorum pro 60 xferis computandum, quam Summam idem Serenissimus D. Princeps in dotem recipiens, non minus vicissim suae dilectissimae Sponsae, alia 50,000 florenorum pro *Contra Dote* assignavit.

Secundo. Cum etiam Serenissimae *Mariae Christiernae*, prout in hisce casibus moris est, consveta *Paraphernalia*, seu *Auctuarium* assignandum sit, ideo Serenissimus Sponsus per dictos suos Legatos plenaria cum potestate deputatos 60,000 florenorum pro illis Paraphernalibus Dominae Sponsae libere donavit, ac numeranda spopondit. Pro dictis vero tribus Summis, utpote *Dote*, *Contradote* et *Auctuario*, in una ad 170,000 flor. se se extendentibus Serenissimus D. Sponsus futuram D. Conjugem *Mariam Christiernam* super *Comitatum Fogarae* Transylvaniae praecipuum, cum omnibus ejus pertinentiis, immunitatibus et jurisdictionibus, in optima forma securam, *pignoratitioque titulo* tutam reddidit; bona

¹⁾ Carillia, jezsuita.

²⁾ Süveg, vagyis Huet Albert.

sub fide promittens: cunctos praefati Comitatus Capitaneos, Cives, Incolas, vectigalium Receptores, seu alios ad haec destinatos Officiales, praesentes et futuros, corporali juramento in hunc modum, eoque adstringendos, quatenus Seren. D. Mariae Christiernae et nulli alteri, juxta constitutiones Principatus Transylvaniae, omnem praestent subjectionem et obedientiam, ita ut dicta bona, seu Comitatum D. Sponsa cum omnibus ejus pertinentiis, commodis et fructibus percipiendis, omni exceptione carente, libere possidere, eisque, uti propriis suis bonis uti, frui et quoscunque exinde redditus seu proventus absque cujusvis impedimento percipere possit. Reservata tamen hac conditione, quod si post, longum, vel breve temporis spatium illum praelibatum Comitatum per hostis invasionem, vel alio quovis periculo destrui, devastari et depopulari, seu alia quadam incommoditate amoveri, seu abalienari contingeret (quod Deus longe avertat) pari tunc Princeps obligatione Conjugi suae dilectissimae Mariae Christiernae de aliis aequivalentibus bonis et reddituum assignatione, in unius anni spatio providere, cunctaque damna resarcire, nec minus antequam casta aggrediantur thori consortia, talia authentica instrumenta ad manus D. Sponsae, seu Serenissimae ipsius matris Viduae consignare teneatur, ut post acceptam saepedictam Dotis summam, etiam Sereniss. D. Sponsa seu Conjux in antedicti *Comitatus Fogarás*, omniumque ad eum pertinentium plenam possessionem juxta suprascriptum modum et tenorem realiter introducatur, dominioque ejusdem perfecte fruatur.

E contra vero Sereniss. Archiducissa Vidua pro 55,000 florenis Dominum Sponsum sufficienti recognitione assecurabit.

Tertio. Conventum est, siquando dictam D. Sponsam ante dilectum suum conjugem, *nullis post se relictis liberis* mortem oppetere contingeret, tunc superstes ille Conjux praelibatorum paternorum bonorum, seu 45,000 flor. parique modo 10,000 flor. avitorum plenarius possessor, verusque usufructuarius quoadusque vixerit, esse ac manere et post ejus mortem tandem solum paterna illa 45,000-lia flor. ad eum, unde devenerunt, locum, eademque ratione contractos ¹⁾, ad Sereniss. Principem Sponsum redire debeant. *Extantibus vero liberis* ex se genitis universa nominatae Dotis summa, una cum Contradote eisdem, durante linea

¹⁾ Így!

descendente, cedere debent, at illa cessante, juxta priorem et praenotatam restituendae Dotis formam, res erit transigenda.

Et quoniam *Paraphernalia seu Auctuarium* libera est, et interpretatur donatio, ideo Sereniss. Princeps Sponsus Archiducissam Sponsam cum illa libera donatione hoc pacto liberam esse voluit, quatenus post obitum D. Sponsae, una cum omnibus suis bonis propriis ad liberos ex se natos, deficientibus vero illis ad proximiores haeredes, vel eos, quibus testamento legaverint, devolvantur. Si vero Sereniss. Sponsus ante dilectam Conjugem decederet ex vivis, sive relicta post se legitima prole, sive non, nihilominus Sereniss. Archiducissae Mariae Christiernae illum *Fogaras Comitatum loco Dotis, Contradotis et Auctuarii sibi oppignoratum* libere, ac donec Viduitatis suae statum non permutaverit, plene et integre possidere, eoque cum omnibus pertinentiis, commodis et emolumentis, omni semoto impedimento frui, vigore hujus matrimonialis Contractus omnino licebit; post obitum autem, 55,000 flor. Contradotis ad Successores seu haeredes Sereniss. D. Sponsi iterum redire, et cum reliquis Paraphernalibus, videlicet 60,000 flor. nec non 10,000 avitis florenis, libera D. Sponsae et omnimodo disponendi facultas, tam durante vita, quam in expirationis hora relinqui debeat. Quin etiam si saepedicta Sereniss. D. Maria Archiducissa ante debitum naturae solvendum de isto Auctuario, auctaque donatione nihil disponeret, neque testaretur, tota illa summa, quae ad 70,000 flor. in omnibus computanda venit, liberis ex hac conjugali copula sibi legitime procreatis, seu istis non existentibus, proximioribus D. Sponsae haeredibus, modo praefato, absque ullo impedimento restituantur et exsolvantur, ita, ut illis eadem Dos, et Auctuarium per Sereniss. Sponsi Successores in Principatu Transylvaniae omnimode vel illud, de quo non testata fuisset, effectualiter consignetur. Hac quoque subsequente conditione, ut si Sereniss. Sponsa ab intestato decederet, illius haeredes, aut (testamento jam confecto) ille, vel illi, cui, vel quibus donare, seu legare posset antedicta bona, demptis pro rata annuis redditibus jam retrovolutae Contradotis, tamdiu possidere, eisque gaudere valeant, donec illis tam dos, quam Auctuarium omnino solvatur. Ad haec accedunt quoque ea omnia et singula, quae Sereniss. Sponsae directe, et proprie sunt bona, et quae secum est allatura, aut sibi pro-nuptialibus donis, sive per D. Spon-

sum, sive per alios ante vel post nuptiarum solemnitatem dari, denique ea, quae per viam haereditatis acquiri possent, de quibus simili modo pro lubitu suo disponere, atque testari debeat. Nulla vero subsequente dispositione, omnia haec bona cum reliquis in specie nominatis, juxta praefatum tenorem, suis proximioribus haeredibus absque contradictione erunt consignanda.

Quarto. Juxta antiquum Inclytae Domus Austriacae morem etiam conclusum est, ut cum Sereniss. Sponsa Sereniss. Principi adducta fuerit, illa prius et ante legitimum thorum in scriptis nunc prout extunc, et tunc prout exnunc, post jam acceptam dotem se *omni paternae haereditati et successioni Regnorum Hungariae, Bohemiae, omniumque aliarum Provinciarum, ad praelibatam Austriacam Domum attinentium in perpetuum, exstantibus masculinis in linea descendenti et illic non deficientibus, immediate solemniter et expresse renunciaturam esse caveat, atque promittat. Reservans tamen sibi Jus succedendi in casu defectus masculinae prolis.* Quam quidem renuntiacionem Serenissim. Sponsus separatim suis quoque authenticis literis ratificare et corroborare tenetur ¹⁾.

Quinto. Insuper circa Sereniss. Sponsae *vidualia Alimenta* constitutum fuit: si juxta divini Numinis ordinationem, post longum, vel breve temporis intervallum Sereniss. D. Mariam Christiernam Sponsam suo perdilecto conjuge per temporalem hujus seculi mortem orbatam fore contingeret, sibi tunc *Arx Újvár* ²⁾ cum omnibus suis pertinentiis *penes Marusium* fluvium sita, item *Monora* tota cum suo districtu et decimis, denique etiam Civitas et *Arx Enyed* cum omnibus suis adhaerentibus, et possessionibus in *vidualem sustentationem* sint consignatae, prout Serenissimus haec etiam ante thalami ingressum omnia scriptis et literis corroboranda et confirmanda promisit. Posito nunc hujus viduitatis casu, Sereniss. Sponsa hoc etiam vult habere reservatum, ut si in Transylvaniae partibus haud commorari, sed sibi ad alia loca se conferre videretur, se non solum in sua Archiducali persona, suisque per neminem impediri, seu detineri, verum etiam sibi in praedictis vidualibus alimentis percipiendis nihil omnino in contrarium seu praejudicium eorum irrogari, quin imo quaecunque juxta prae-

¹⁾ Az ezen lemondásróli okmányokat lásd itt alább.

²⁾ Maros-Újvár.

scripta determinatis temporibus ad suam a se ipsa delegatam residentiam integre ac plene exponi, numerarique debere.

Sexto. Sereniss. Sponsus etiam in hoc animum suum declaravit, ut Sereniss. Sponsa familiares et servos, ad sua servitia destinatos pro suo lubitu recipere, et ablegare quaeat, stipendia tamen pro illis necessaria ex Seren. Principis aerario sint suppeditanda.

Quantum vero ad *Septimum*, videlicet de Sereniss. Sponsae Officialibus, et Aulicis utriusque sexus attinet, quot nimirum eorum in honorem et servitium Seren. Sponsae recipiendi, secumque in Transylvaniam proficiscendi sint, penes Sereniss. Sponsae liberam voluntatem, quantum eorum vel earum pro suo Archiducali statu inducere velit, relinquitur; qui vel quae etiam pro unius cujusque qualitate et servitiis, propriis Seren. D. Sponsi impensis erunt sustentandi et nutriendi.

Octavo. Etiam Sereniss. Princeps suae futurae dilectissimae conjugii ad proprios et extraordinarios sumtus, praeter quotidianas necessitates 2000 Ducatorum solidi Auri in annuam pensionem, certo tempore constituto, singulis annis exsolvenda designavit.

Nono. Quamvis libera confoederatio et articuli, pactaque constituta Praegae inter Sacr. Caesar. Majestatem et Seren. Sponsum vinculo istius felicissimi matrimonii rata, et omnino firma, ac confirmata reddantur, placuit tamen Seren. Sponso iterum promittere omni cum candore, se ad Confinia Transylvaniae, ad quae Seren. Sponsa deducetur, novas literas omnium illorum ratificationis traditurum Suae Caesar. Majestati, aut ipsius Commissariis et Legatis ad hoc destinatis, aliud etenim neque temporis brevitatis patitur, neque plena omnium relatio, quae a Dominis Legatis nondum potuit fieri coram Sereniss. Sponsa.

Decimo. Ad consummandum hoc matrimonium Christianis pernecessarium, et in Transylvania celebrandum, utraque parte sic annuente, *dies 11. Junii hujus anni* est constitutus.

Undecimo. Denique conventum est: quod Seren. Princeps ad primum Legati in Transylvaniam adventum, praesentem matrimoniale contractum ratificare, approbare, eum descriptum et propria manu subscriptum, sigilloque suo munitum, una cum supradictae Renuntiacionis ratificatoriis literis, et assecuratione ad manus Seren. Archiducis Viduae Mariae, vel Legatorum suorum consignare debeat.

*Ultimo tandem supradictus Legatus Stephanus Bochkay Comes et Baro vigore ulterioris Seren. sui Principis mandati, eum omnia inter partes praescriptis modis acta et tractata, nomine praelibati Principis cum Seren. D. Maria Christierna hodie sponsalia per verba de praesenti contrahere, omniaque in hisce rebus fieri solita, et consveta exequi debet; prout dicti Legati omnes et singuli praesentem contractum matrimonialem debite corroboratum et sigillatum post se relinqui, seu per Reversales literas omnia in hoc Contractu contenta se firmiter et rata habituros obligare teneantur, qui quidem Articuli in illis Reversalibus literis, a primo usque ad ultimum, de verbo ad verbum erunt inserendi. In quorum fidem hunc contractum matrimonialem praedicta Serenissima Princeps Vidua, nec non Sereniss. Princeps D. D. Maximilianus Archidux Austriae, tamquam assistens hujus rei, et denique supranominati Domini Legati propriis manibus subscripserunt et sigillis corroborarunt. Actum Graecji, Quinta die Martii. Anno Domini 1595.*⁴

(L. S.) Maria, m. p.

(L. S.) Maximilianus, m. p.

Stephanus Bochkai, m. p.

de Kis Maria.

(L. S.)

Gregorius Chaky, m. p.

Joannes Syger, m. p.

de Kerezzeg.

de Zenth Lazlo.

Alphonsus Carilius, m. p.

Joannes Fráthai, m. p.

Theolog. Doctor.

de Frátha.

Albertus Syweg, m. p.

Judex Regius Cibiniensis.

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.) ¹⁾

Minthogy pedig ezen házassági köllevelnek 4-ik pontja szerint Maria Christiernának le kellett mondani az osztrákházi tartományokhoz való öröklési jogáról, azért ugyan 1595-ben augusztus 6-dikán megesvén Gyulafejérvárt a fejedelmi egybekelés, Maria Christierna, férje Báthori Zsigmond által helyben hagyatott következendő tartalma, s eddigelé sajtó alá nem jött lemondási okmányt nyújtott által II. Rudolf császár akkor jelenlévő követeinek:

„Ad perpetuam rei apud posteritatem memoriam. Nos Sigis-

¹⁾ Találtatik a cs. kir. bécsi udvari kamarának, jelenleg a pénzügyi ministeriumnak levéltárában.

mundus Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae, et Sacri Romani Imperii Princeps, partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, in nomine Domini significamus praesentibus literis nostris. Quod, cum ex pactis, et conditionibus inter Serenissimam Principem Dominam *Mariam Archiducissam Austriae* Viduam ect. ex una, et Oratores nostros missos ex altera partibus, consentiente, ac permittente Serenissimo et potentissimo Principe ac Domino *Rudolpho II.* Dei gratia electo Romanorum Imperatore semper Augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae Rege, Archiduce Austriae, Duce Burgundiae, Marchione Moraviae, Comite Tyrolis, Domino nostro clementissimo conventis, mutisque sponsonibus sancitis, Serenissima Princeps Domina *Maria Christierna* conjux nostra charissima, ut cui in dotem a dicta Caesarea, Regiaeque Majestate tutorio nomine 45,000, et alia adhuc Summa 10,000, ipsi ex testamento aviae maternae legatorum florenorum rhenensium constituta sint, nobis certo tempore, in literis contractus praefinito repraesentanda, ante consummationem matrimonii, iis tamen conditionibus, quae in literis contractus matrimonialis scriptae sunt, *omni paternae et maternae successioni, et haereditati solemniter renunciare deberet*, idque voluntate, assensu et autoritate nostra accedente in eam formulam fecisset.

Nos Maria Christierna Dei gratia Princeps Transylvaniae, Archiducissa Austriae, Ducissa Burgundiae, Styriae, Charinthiae, Carnioliae et Witembergae, Comitissa Tyrolis et Goritiae ect. Cum in tractatu matrimonii inter Serenissimum Principem Dominum *Sigismundum* Dei gratia Transylvaniae Principem ect. Dominum conjugem nostrum charissimum, honorandissimumque et nos, consentiente, ac permittente Serenissimo, et potentissimo Principe ac Domino *Rudolpho II.* divina favente elementia Romanorum Imperatore semper Augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae ect. Rege, Comite Tyrolis ect. Domino ac Patruale nostro colendissimo, conclusi et firmati, et quod felix, faustumque sit, jam *consummandi*, inter alia promissum fuerit, quod pro nostra dote vera et legitima dabitur eidem Serenissimo Principi Domino Conjugi nostro summa 45,000, et altera summa 10,000 florenorum rhenensium, modis et temporibus, de quibus in dicti tractatus capitulis apparet, nec non, quod postquam nos ipsae ad praefatum Serenis-

simum Principem, Dominum conjugem nostrum perductae fuermus, *haereditati paternae et maternae, cum consensu ipsius Serenissimi Principis Domini conjugis nostri renunciare solemniter ante consummationem matrimonii deberemus*, modo et forma ut in dictis capitulis continetur, et propterea aequum sit, ut nos praedictis paternae et maternae haereditatibus juxta conventa renuntiemus, idque in executionem dicti tractatus facere nunc velimus, ideo nos Maria Christierna antedicta, cum praescitu, consensu et autoritate praelibati Serenissimi Principis, Domini conjugis nostri, qui nobis conthorali suae infra scriptis consensit et consentit, et autoritatem praestitit, ac praestat, dicto Serenissimo et potentissimo Domino Principi Imperatori ac Regi, nec non Reverendissimo Domino Martino Pethe de Hethes Episcopo Varadiensi, et Consiliario Suae Caesareo Regiae Majestatis, ac Magnifico Domino Francisco Dersfy Pocillatori ejusdem Caesareae et Regiae Majestatis, et Comiti Comitatus Sarosiensis, nomine et ad partem et favorem omnium Serenissimae Austriacae familiae Principum, et eorum omnium filiorum et liberorum per masculinam lineam legitime descendantium, recipientibus et stipulantibus, sponte et ex libera nostra voluntate, et in executionem in dicto tractatu contentorum, habita per praenominatum Serenissimum Principem Dominum conjugem nostrum praescriptorum florenorum rhenensium 45,000 et 10,000 summa, ut supra, promissa, ex nunc prout ex tunc *renuntiavimus, et renuntiamus haereditati tam paternae quam maternae, atque successioni Regni Hungariae et Bohemiae, Dominiorumque quorumlibet Serenissimae Domus Austriacae pro omnibus Austriacae familiae Principibus, eorumque liberis, et haeredibus per lineam masculinam descendantibus, salvo jure nobis succedendi in praedictis, in defectu haeredum masculorum, quod jus juxta conventa, nobis reservavimus et reservamus, renuntiantes*, prout renuntiamus exceptioni doli mali, vis, vel motus, nec non cuicunque privilegio, et exceptioni in favorem mulierum introductis, quibus contra superius per nos gesta quoquo modo venire possemus, hancque renuntiationem, ac omnia et singula, ut supra expressa sunt, semper et omni tempore firma, et rata habere promisimus et promittimus, et nullo unquam tempore contrafacere, vel contravenire, sub obligatione omnium bonorum nostrorum praesentium et futurorum, subque vera Principis fide,

et vinculo juramenti ad sancta Dei evangelia, tactis scripturis per nos praestiti in praesentia Dominorum testium infrascriptorum, videlicet Reverendissimorum *Georgii Stobaei* Episcopi Lavantini, Sacrae Theologiae Doctoris et Prothonotarii Apostolici et *Joannis* Episcopi Tergestini, ac Illustrium et Magnificorum *Maximiliani Schrottenbach* ab Heggenberg et Ostervitz, Serenissimae Principis Dominae Mariae Archiducissae Austriae Viduae, genitricis nostrae observandissimae Supremi Praefecti, Capitanei et Vice Domini Comitatus Billiensis et *Sigismundi Comitis Turriani* et Valsassinae. In cujus rei testimonium praesentibus *sigillum nostrum est appensum*, quas etiam chyrographo nostro proprio communivimus, corroboravimus. *Datum Albae Juliae 6-ta Augusti A. D. 1595.*

Nos itaque *Sigismundus Princeps* praenominatus praesentibus literis nostris testamur et profiteamur: renuntiationem hanc libera voluntate, expressoque consilio et bene deliberato animo Serenissimae Principis Mariae Christiernae conjugis nostrae, nostro etiam consensu et autoritate adjuncta, modo, quo supra descriptum est, esse perfectam. Cavemus etiam et promittimus verbo Principis per praesentes, nos vigore pactorum conventorum, in contractu sponsali, Sacra Caesarica Majestate, ut supra, consentiente et permittente, inter praefatam Serenissimam Dominam Archiducissam Austriae Viduam, Serenissimae sponsae nostrae matrem, et inter Oratores nostros solemniter initorum, renuntiationem talem in omnibus, et singulis punctis et articulis suis ratam, gratam et probatam habere, et semper habituros, neque ulla in re illi unquam contraventuros. In cujus rei fidem et testimonium has literas nostras Sigillo nostro obsignari jussimus, et manu propria subscripsimus. *Datum Albae Juliae 6-ta Augusti A. D. 1595. supradicto.*

Sigismundus Princeps, m. p.

Stephanus Jósika,
Cancellarius m. p.¹⁾

Meg valóának ezek már írva, midőn későbbre a következő, ugyan ezen tárgyat érdeklő okmányra akadtam. Nehogy tehát

¹⁾ Találtatik a cs. kir. bécsi udvari kamarának, jelenleg a pénzügyi minisztériumnak levéltárában.

ezen oklevél ez uttal a köztudattól elmaradjon, azt is pótlékul itt közre bocsátom.

„1595. 10. Januarii, Consiliariorum Hungariae relatio de tractatibus Transylvanicis.

„Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas! Domine Domine Clementissime! Postquam ad clemens Majestatis Vestrae Sac. mandatum a Consiliariis Hungaricis, ad Transylvanicos tractatus ordinati et deputati huc venissemus, accepto Majestatis V. S. benigno decreto, hodierna die nobis exhibito, illud una cum adjunctis scriptis diligenter perlegimus, ac quod Dominus Wayvoda Transylvaniae, repulso Turcico favore, se se partibus Majestatis V. S. adungere desiderat, ejusque rei non vulgare jam specimen ediderit, id toti Orbi Christiano non immerito gratum esse debet.

Ast quia pro faciliiori hujus tractationis successu, in quantum Regni Hungariae interest, nostram humilem opinionem Majestas V. S. benigne requirit, omnibus propositis nobis scriptis accurate perpensis, eo quo nobis oblati sunt, ordine ad singulos articulos demisse respondemus.

Primo quidem, ne foedus hoc sine consensu utriusque partis deseratur, aut novum cum hoste Turca ineatur, Majestatis V. S. benignam intentionem, quod nihil hac in parte inscio Wayvoda Transylvano actura sit, humiliter probamus.

Ubi vero in *Secundo* capite petitur, ut *Transylvaniae jurisdictio*, cum inclusis quibusdam partibus in Hungaria existentibus, olim eis per divum Majestatis V. S. genitorem concessis, absoluta *penes ipsum Dominum Wayvodam*, ejusque haeredes utriusque sexus maneat, et ut *primogeniturae jus constituatur, et confirmetur*. Cum hoc punctum inter alia fere omnia sit praecipuum, et tam Majestatis V. S. regiam auctoritatem, quam etiam publicum Regni Hungariae statum et commodum propius attingat, nos vero tantum a solis dominis Consiliariis Hungaris, uti praemisimus, ablegati, licet plenipotentiam a Statibus et Ordinibus Regni non sumus consecuti, et sine ipsorum Ordinum Regni consensu, non facile certi quid hac in parte proferre possimus; tamen perpendere debet D. Wayvoda, aliam rationem fuisse olim filii Regis Joannis, et aliam esse ipsius. Ille enim aliis et firmioribus praetensionibus potuit genitorem Majestatis V. S. urgere, ut ei amplius

quid conniveret, uti haec Majestati V. S. bene nota sunt. Et ideo brevis et humilis nostra hac in parte opinio haec est. Ut minori cum difficultate haec res cum Legatis Transylvaniae transigi, et ipsi facilius ad honestiores petitiones induci et persvaderi queant, siquidem per Sacratiss. quondam Imperatorem Maximilianum non exigua ditio Regni Hungariae Transylvanis est concessa, ut Majestas V. S. sibi et successoribus suis, in Transylvania et in iis, quae eis modo praedicto antea concessa sunt, certum jus reservaret, ne Transylvania, quae alias non absoluta aliqua provincia, sed pars tantum Regni Hungariae exstitit, una cum reliquis absolutum dominium consecuta, a Regno penitus separetur. Quod ea ratione fieri posse censeremus, si ab ipso D. Wayvoda Transylvano, super fidelitate Majestati V. S. servanda juramentum postularetur, quod ipse et sui successores Majestatem V. S. pro Rege et Domino omni tempore agniti sunt. Deinde ut Oratorem continuum in Aula Majestatis V. S. interteneat, ipsique D. Wayvoda ex Dominis Consiliariis Hungaris semper assistat, cujus consilio in occurrentibus rebus et negotiis uti posset. Item: ut omni tempore, quando Diaeta in Regno Hungariae per Majestatem V. S. publicabitur, tamquam membrum Regni in ea compareat, vel vero Oratores suos ad illam mittat.

Ut autem inter ipsos Transylvanos, et fideles Majestatis V. S. subditos major pax et concordia coalescat, et animi melius jungantur, in Transylvaniam, eique annexam ditionem Jus Regni ordinarium postliminio redire, ac *Decreti Tripartiti* usus et Regni constitutiones ab omnibus ejus incolis in omni ejusdem Decreti parte observari et institui deberet, quo utrobique causantes aequali et non diviso jure gauderent. Si vero praefatus D. Wayvoda, Dei benedictione liberos masculos consequeretur, ut ipso defuncto is, qui ratione primogeniturae dominium obtineret, quoad haec ejus linea mascula duraverit, a Majestate V. S., aut ejus successoribus, tamquam Regibus Hungariae, *feudum* quovis tempore accipere; ipse vero D. Wayvoda sine haeredibus masculis decedente, vel illis tandem superstitibus, ac in hac ejus legitima linea deficientibus, Transylvania ipsa, eique annexa in Hungaria existens ditio non in alterius, quam in Majestatis V. S., ejusque Successorum Regum Hungariae ditionem et potestatem, tamquam verum et inseparabile membrum absque ullo impedimento pervenire deberet,

et super hoc tam ipse D. Wayvoda, quam ejus Provinciales, nec non Arcium omnium et fortalitorum praefecti, castellani, caeterique officiales juramento adstringendi essent.

Haec si D. Wayvoda per praesentem transactionem se facturum pollicebitur, posset nostro judicio Transylvania cum cunctis Comitatibus ad eam antea applicatis, non soli tantum ipsi, sed et ipsius haerèdibus masculini sexus suae lineae concedi foemineo sexui, quod Majestas V. S. in suo responso excipiendo attingit, competenti dote relicta.

Atque hi quidem Articuli Oratoribus Transylvanicis, bonis quidem modis ac honestis motivis in futuris tractatibus proponi possent, pro Majestatis V. S. auctoritate conservanda.

Principis titulum, cujus obtinendi jam spem aliquam a Majestate V. S. praelibatus D. Wayvoda accepisse videtur, cum res sit non una et priscis etiam temporibus Principes in Hungaria sub Regibus exstitisse certum sit, haud incommodo illi, rebus praesertim cum eo ad bonum finem deductis, concedi per Majestatem V. S. posse existimamus.

Postquam vero Majestatem V. S. in ducenda ex inclyto austriaco sanguine conjuge ipsi D. Wayvodaë, auctoritate sua gratificari clementer velle intelligimus, Majestatis V. S. clementem et propensam hac in re erga dictum Wayvodam voluntatem demisse probamus, atque hujus temporis circumstantiis perpensis, utile ducimus, ut V. S. Majestas hoc matrimonium, quo ipsum Wayvodam sibi, et Coronae suae mire devinciet, ac in perpetua fidelitate conservabit, primo quoque tempore ad bonum finem sua auctoritate clementer perducere dignetur.

Quantum autem *ad quintum, sextum, aut septimum* caput attinet, Majestatem V. S. ad illa capita et praesertim *quoad divisionem recuperandorum ab hostibus Turcis bonorum* optime, et sapienter respondisse censemus. Nam postquam omnes Status S. Romani Imperii et caeteri Christiani Principes auxilia in praesens bellum conferant, nec tamen de recuperandis cum Majestatis V. S. paciscantur, videtur nobis humiliter, ut D. Wayvoda ad recuperandorum divisionem Majestatem V. S. non adigeret, ne tali partitione Regnum ipsum scindi et distrahi videatur, cum praesertim multi ex Majestatis V. S. fidelibus subditis, suis bonis per Turcas exuti et spoliati sint, et qui omnia sua hoc belli tempore profuse

exponunt et sanguinem suum fundunt, multisque suspiriis Regni eliberationem exoptant. Maneret haec divisionis, et bonorum collocationis auctoritas penes Majestatem V. S. quae utpote tam fidelibus suis subditis, quam etiam Transylvanis, si avitica bona fuisse sufficienter edocuerint, et alias se strenue, et viriliter contra hostem gesserint, praesertim ad ipsius D. Wayvodae intercessionem, et commendationem (reservato tamen sibi semper per Majestatem V. S. *jure feudi* et patronatus) ea pro singulorum meritis clementer reddere, et conferre non omittet.

De recipientia in protectionem Imperii Transylvania, Majestas V. S., uti quidem demisse arbitramur, id pro Regno suo Hungariae, illaque provincia, sicuti etiam hactenus pie fecit, apud Imperiales praestabit, quod tempori magis congruum fuerit.

Aureum porro Vellus, si Majestas V. S. annotato D. Wayvodae a Serenissimo Rege Catholico impetrare dignabitur, succedente praesertim inclyto, uti supra dictum est, matrimonio, duplici ornatus honore et clementia Majestatis V. S., merito pro sua persona contentus esse poterit, eoque magis Majestati V. S. obligatus esse debebit; neque arbitramur ipsum D. Wayvodam, etiam si, quod Deus avertat, amissa hostili rabie Transylvania, una cum consanguineis suis, quorum jam pauci sunt, a Majestate V. S. desertum iri, sed Majestas V. S. pro sua clementia et pietate illis de certa vitae sustentatione benigne in eo casu prospiciet.

His vero tractatibus et confoederatione ipsa, pro voto succedentibus, siquidem D. Wayvoda Transylvaniae petit, ut recuperatis iis locis, unde Transylvania extorres degunt, illi aequae, ac fideles Majestatis V. S. in integrum restituantur, prout id ipsum Majestati V. S. benigne placuit, ita nobis omnino justum, piumque videtur, ut idem quoque cum Majestatis V. S. fidelibus subditis, qui propter fidelitatem suam Sacratissimo quondam Domino Genitori Majestatis V. S. declaratam et observatam, bonis omnibus ibidem privati sunt, in Transylvania observetur, illisque ad avitica ipsorum bona regressus pateat, quorum complures sunt, et signanter Domini *Joannes et Paulus Teleghdy*, quorum parens *Michael quondam Teleghdy* propter fidelitatem suam Augustissimae Domui Austriacae declaratam, omnibus bonis suis privatus existit, cujus praedicti filii hucusque extorres vixerunt, et quia eotunc a delicto innoxii fuerunt, ut hac occasione clementi Majesta-

tis V. S. intercessione ad praedicta bona regredi, et admitti benignitate D. Wayvodae possint, Majestati V. S. humilime supplicant. Forte hoc loco non inconsulte fieret, si *de Episcopatibus* quoque *Waradiensi* et *Transylvaniensi*, caeterisque beneficiis ecclesiasticis aliquid innueretur.

De modo porro *conjunctis armis utrinque, et viribus contra hostes Turcas bellandi* cum nuperrime in pleniori Consilio Hungarico nostram desuper opinionem Sacratissimo *Archiduci Matthiae*, ad ejus Serenitatis commissionem dederimus, illi nunc quoque demisse inhaeremus, quam Majestas V. S., cui jam pridem submissa est, perquiri mandare et intelligere dignabitur.

Atque haec in praemissis nostra est humilis opinio, quam prudentissimo ac clementi Majestatis V. S. juditio submittimus, ejusque gratiae nos humiliter commendamus. *Pragae 10. Januarii A. 1595.* Ejusdem Mattis V. S. humiles et fideles servitores Consilarii Hungarici nunc hic praesentes¹⁾.

Érdekes ezen irománynak tartalma vagy csak azért is, mivel abból tisztán láthatók Báthori Zsigmondnak akkori kívánatai s feltételei.

Hogy pedig egyébiránt ugyan ezen iromány nem egy azon, feljebb általam közlött ily felírásu irománynyal: „*Responsiones Dominorum Consiliariorum Hungarorum ad Dominorum Transylvanorum replicationem, die 25-ta Januarii 1595. oblatam*“, azt a kettőnek különböző kelete is bizonyítja, mivel az első januarius 10-kén, a második pedig jan. 25-kén készült, s iratott.

MAGYAR ACADEMIA.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 2. 1854.

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Balogh, Bugát, Cseck, Czuczor, Erdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss K., Szemere rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Kiss F., Pauler, Petényi, Podhrádeczky, Repický, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok a' következő emlékszóval nyitotta meg az ülést:

Azon férfiút, Tekintetes Academia, kinek emlékezetét kegyeletös tisztelettel meg kívánom ma ujítani közöttünk, sem a' pol-

¹⁾ Találhatik a cs. kir. pénzügyi ministerium levéltárában.

gári pályán fellüنت tettek, sem az íróin számos művek nem sorozták az úgynevezett előkelőségek közé : de az elsőn mint hű és méhszorgalmu munkás, emezzen mint a' nemzeti becsületet szívéen hordozott nemes hazafi, 's e' kívül az irodalom' ügyének a' felsőbb körökben buzgó pártolója, végre ez intézet irányában is, mint könyvtárunk' egyik jótévője, megérdemlette, hogy említelen ne szállott legyen sírjába. Különben is azon rend, mellyhez tartozott, sőt polgári társaságunk' bármelly rende, nem olly gazdag rendkívüli férfiakban ; 's az önzetlen, tiszta, munkás hazafiság — fájdalom — nem olly egyetemes jellemvonása azoknak, kik iránt e' haza annyi jóval van : hogy azt ne többnek mint természetes kötelemnek — hogy azt érdemnek ne — tekintsük. Nekünk tehát igen is van okunk azt tisztelni a' jókban, okunk hálásan hirdetni, úgy öirántok való igazságból, mint saját magunk iránti érdekből : hogy mások is buzdíttassanak tenni azt, mit nem tenni dísztelenség, tenni pedig kötelem ugyan, de érdem egyszersmind.

Széki gróf Teleki Ferencz' emlékezetét üdvözlöm, Tekintetes Aademia, kinek könyvtárhagyományából intézetünk e' folyó évben becses öregbedést vett. Életrajzával kezdem, melly bár egyszerű, 's alig áll egyébből mint évszámokból : de ezeknek az ő nemes egyénisége megadta súlyos tartalmukat. Igen is, egyszerű 's rendes folyamú volt élete, 's a' sors megkimélte őt kinttetéseitől, 's ezzel egyszersmind szenvedéseitől is — megválva azoktól, mik a' nemzettest' minden idegecskéjén átrezzentek, 's így az ő keble boldog nyugalrát is, élte' alkonyán, feldúlták. Gróf Teleki Ferencz, gróf Teleki Sámuel kapitány' és gróf Serényi Franciska' fiok, Straszniczban, Morvaországban született 1790. ápríl' 20-kán, honnan szülei nem sokára Pozsonyba költöztek ; 's a' kir. academián, végezvén tanulmányait, Nagyszombatba ment által, hol a' papi öltönyt vevén fel, theológiát hallgatott. 1812-ben mindazáltal változtatott szándékkal a' polgári pályára, 's először ugyan mint Pest vármegye aljegyzője, lépett, innen a' magyar királyi helytartó tanácsához ment által, hol fokoként haladva, tanácsosságra emelkedett, 1825-ben kormányzéki tanácsosul Kolosvárra tétetett által, végre 1828-ban udvari tanácsosul Bécsbe az egyetemes udvari kamarához, homán rövid idően az erdélyi, majd a' magyar udvari cancellariához referendárnak ; 1844-ben titkos tanácsossá lett, 's mint ilyen folytatta hivatalát a korszakos

1848-ki évig, mellynek aprílisében nyugalomra lépett. A' halál csendesen és fájdalom nélkül oltotta el élte' világát múlt évi martius' 8-dikán.

Gróf Teleki Ferencz legmíveltebb nagyaink közé tartozott. Az új népek' classicai literatúrájában teljes jártassággal bírt, terjedelmes ismeretei voltak a' történet és államtudományban; de különös szeretettel a' magyar irodalom' haladásait követte, 's könyvtárában a' jobb folyóiratok 's tudományos úgy, mint szépirodalmi munkák, nem hiányoztak. Jól esett nekem, Tekintetes Academia, valahányszor Bécsben, 's mindenkor nála is, megfordúltam, tanujának lennem azon meleg részvétnék, mellyel tudományos működéseink' legapróbb részleteiről, 's az új erők, új kilátások' mi-benlétéről tudakozódni szokott. Jut eszembe, mennyire fájlalta, 's tartotta megfoghatatlannak a' történeti tanulmányok' szinte teljes elhanyaglását közöttünk: közöttünk, kiknek minden polgári viszonyaink történetileg fejlődtek ki, kiknek jelenünk a' múlttal olly szoros léteges egységben állt, hogy azt e' nélkül sem érteni, sem fentartani, 's annak jövődjét biztosan munkálni nem lehet. Rég súlyos aggodalmakat merített ő a' történelmi tanulmányok' hanyatlásából, az új ivadéknak épen ezért ideologiai álmokba sülyedéséből, melly a' történeti — mint egyedüli tapasztalati s reális — alap' nélkülözttével, az államélet' legüdvösebb mérséklőjét nélkülözte. Ez előszereteténel fogva a' történetnek, mellyben sokkal több mint műkedvelői jártassága volt, időzött ő hasonló előszeretettel régibb irodalmunk' jelenetei körül is, 's különösen a' XVI. és XVII. század' költőiről közvetlen és mélyebb ismeretei voltak, mint ez előtt harmincz évvel tán bárkinek másnak, ha ez ismeretet nem könyvczímek' sokaságába, hanem a' tartalom szellemi átérzett felfogásába helyhetjük. Tudom, mit mondok, Tekintetes Academia, 's azért nincsen nagyítás szavaimban; sőt ehhez még azt adhatom, hogy, ha Teleki Ferencznek nem a' hivatal, mellynek szánta életét — 's szánta nem mint egykor annyi nagyúr közöttünk, ki csak fény és befolyásért viselt azt — ha, mondom, nem a' hivatal vette volna igénybe legtöbb 's legnemesb idejét, 's az irodalmi foglalkodást és dolgozgatást nem csak mint elmetágu-lást és élvezetet, hanem mint munkát üzhette volna; akkor épen ezen, egész a' mi napjainkig jóformán elhagyatva hevert régibb irodalmunk töle történeti úgy, mint széptani irányban gyümölcsös

feldolgozást várhatott volna. Mutatják ezt, hogy a' Tudományos Gyűjteményben megjelent pár historiai dolgozatát mehözzem, azon adalékai, mellyekkel a' magyar név' érdekében a' Hormayr és Mednyánszky bárók által 1820-ban megindult „hazai történetek” zsebkönyvéhez járult. E' zsebkönyv azon testvéries szép frígyét mutatta fel az austriai és magyar tudósoknak, az austriai és magyar tudománynak, mellyet a' múlt században a' Literarische Anzeigen, a' jelennek második és harmadik tizedében az öszves bécsi tudományos időszaki sajtó, az Annálok, a' Vaterländische Blätter, az Archív képviseltek, 's melyben mindenik fél saját történeti alapján, egyenjogu barátságos együttlétben kézfogva járdalt, kölcsönös meg- és elismerést gyakorlott, kölcsönös szeretetet gerjesztett és ápolt. Bárá Mednyánszky Alajos és Köffinger, gróf Mailáth János és Gruber Antal, Gyurikovics György és Czech János tartották fenn magyar részről a' nevezett zsebkönyvben e' szellemi kapcsolatot, 's ha nem tagadhatjuk, miszerint ők nemzetünk' tekintetét nem csekély mértékben munkálták: nincs miért fájlalnunk, hogy becses dolgozásaikat német nyelven nyújtották. Ezeknek igyekezeteit segítve adta gróf Teleki Ferencz is czikkelyeit e' valóban hazai vállalathoz, 's annál becsesbeket, mert a' magyar *irodalmat* illeték, tehát a' magyar szellem' nyilatkozatai' azon nemét, melly leginkább képes a' mívelt világ előtt a' nemzet' becsületét megőni. Illyen volt pedig Janus Pannoniust ismertető értekezése az első folyamban: Janust, ki a' maga idejében olly kiváló díszszel vett részt a' classica literatura' felélesztésében; illyen a' Szendrei Névtelennek 1571-ben készült gyönyörű költői beszélyének német fordítása a' harmadik folyamban, mellynek kísérő soraiból először tanulta meg a' német közönség Tinódi' nevét, 's először tudta meg, hogy költészetünk nem tegnap kifeslett virág; illyen főleg, a' második folyamban, azon alapossággal és érzéssel írt életrajza Zrínyi Miklósnak, a' költőnek, mellyhez a' Zrínyiász' néhány töredéke hű s annak minden szépségeit elevenen éreztető műfordításban járult. Voltak a' mi elhúnytunknak egyéb dolgozatai is, de mellyeket, minthogy minden névjegy nélkül jelentek meg, ki nem mutathatók: 's ha azok mind együtt nem nagy mennyiségűek: az másfelé igénylett elfoglaltatásának 's egyáltalában nem buzgóság' hiányának tulajdonítandó.

A' mi hálaikat ezeken kívül ama' hagyomány által érdem-

lette ki gr. Teleki Ferencz, melly könyvtárunkat közel hat száz becses darabbal, köztök a' neki olly kedves Tinódi' munkái' ritka példányával, nevelte. Nem közvetlenül tőle vettük ugyan azt: de az ő ritka műveltségű, nagy szívű 's férjeként hazafiúi hűségű neje, gróf Szapáry Leopoldina asszony tette, mit ő rövid betegség után szinte véletlenül elragadó halála által forma szerint megtenni gáttoltatott. T. i. e' nemes nő, ismerve férje' érzéseit, sőt szándékait, özsves könyvhagyomány'aj lajstromát azon végből közölte academiank' elnökségével, hogy mindazt, a mi czéljainkra használható, kiválasztanánk. A' többinek nagy része a' pozsonyi jog-academia' könyvtárának jutott.

A' hazafi, a' tudós 's az író felett, Tekintetes Academia, nem illik elfelednünk az embert. Teleki Ferencz' elméleti műveltségével jótékony öszhangzásban volt gyermeked jóságos kedélye, melyet semmi élettapasztalás nem hidegített el az emberiség iránt. Ömaga szerény, önzés és hűség nélküli, annál méltányosabb becsölője az idegen érdemnek; saját érdekeit szívesen feledő, mások iránt jótékony, kinek-kinek sorsában résztvevő, szívesen segítő; barátjai iránt csupa szeretet, övéi iránt önfeladő hűségű. 'S így nem csoda, ha súlyos elbetegülésének hírére olly időben, mellyben a' régi tekintélyek megszűntek 's a' régi viszonyok elszakadoztak: minden rendbeli ismerői, tisztelői aggodalmasan tudakozódtak mi-benléte után, 's elhunytát az öszinte részvét' jelei, legszebb, bár néma, dicsbeszédként követték sírjába. Tőlünk is ezt érdemli ő, 's azért legyen szabad hinnem, hogy a' Tek. Academia' tagjai velem együtt érzékeny áldást mondandanak meghidegült hamvai felett.

— A' titkok felolvasta a' pesti terézia-városi járásbíró'ság' abbéli jelentését, hogy néhai *Légrády László* az academiának száz pgő ftot hagyományozott.

— Ugyanaz *Pákei Lajos* úrnak Kolosvárról ajándéku' küldött következő című codexét mutatta be a' kéziratár' számára: *Ozdi Borsos Tamás Naplója 1638—1647. és Linczigh János Krónikája és Házi Jegyzései 1663—1675.*, mellyet a' beküldő a' következő ismertetéssel kísért:

Egy régi családi jegyzőkönyv szálla elődeimről birtokomba, vastag fekete bornyúbőrbe tárcza-alakulag idomtalanul bekötve, nagy réz csattal 's ebbe fűzhető széles szíjjal ellátva, négy újjnyi vastagságu, folio nagyságu ószerű sárgás színű papir csomagban, mellynek első néhány levelei, úgy közepe' tája is egyfolyvást, ré-

szint tömötten beírva, részint holmi jegyzésekkel ritkán beírkálva, a' többiek pedig merőben tiszták valának.

E' családi jegyzőkönyv a' XVI. században 1592-ben készült, több birtokosok' kezén ment át, 's a' milly idomtalan, majd mi figyelmet sem érdemlő vala külseje, szintolly nevezetes régi kéz-irati kincseket tartalmazott.

Legelső tulajdonosa volt *Ádám János*, ki azt saját házi dolgainak följegyzésére fűzette egybe, 's azokat 1592-től 1620-ig terjedőleg, német nyelven vagy maga beírta, vagy mások által beíratta.

Ádám János született Kolosvárt. Atyja szintén *Ádám János*, anyja *Bekk Anna* volt, tanulás és tapasztalás' okáért megjárta a' külföldet, 's miután onnan honába visszatért, kolosvári tanácsos és olly derék férfiú lett, kit nem csak a' városiak, hanem idegenek, sőt fejedelmi emberek is megkülönböztetve becsülték; házat *Básta György* minden közteher-viseléstől fölmentette volt. Kétszer házasodott meg; először kolosvári szász nemzetű bíró *Puellacher István*' leányát *Annát* vette nőül, kivel korán elhalta miatt csak kevés ideig ugyan, de gyönyörűségesen élt; másodszor *Breibert László*' leányát *Borbálát*, ki őt túlélte, 's utána *Temesi Márton*-hoz ment férjhez. Gyermeke *Ádám János*nak csak egy maradt, *Anna*, 's ez *Breibert Borbálától*.

Több jeles tulajdonai közt hajlama volt *Ádám János*nak a' versészethez is, fordítgatott latinból magyarra, de írt magyarul több verseket is, de ezek közül csupán azon egy költeménye mentetett meg veje *Ozdy Borsos Tamás* által, melyet 1606-ban első szeretett nője *Puellacher Anna*' emlékezetére írt, 's mellyről alább is szó leszen ¹⁾.

Említett, 1592-től 1620-ig terjedő jegyzetei csupán házi körére szorítkozvák, és gazdasági 's más üzleti bevételeit 's kiadásait tartalmazván, nem nagyon érdekesek.

*Ádám János*ról e' könyv veje *Ozdi Borsos Tamás*ra szállott, ki maga is azt 1638-ban saját élete leírásán és családi dolgain kivül, több a' hazai történelemre világot hozó jegyzéseinek beiktatására szánta; e' naplókép vitt, több tekintetben érdekes jegyzéseit 1647-ben szakasztván félbe.

¹⁾ Kiadta ezt *N. Ajtai Kovács István*, az Erd. Nemzeti Társalkodóban. 1840. II. fél év. 4. és 5. sz. (és gr. *Kemény József* az academia' Tudománytárában).

Ozdi Borsos Tamás külső országokban tíz évig utazott, a páduai egyetemen, hol tanulásait végezte, orvos- és bölesészeti tanári rangra emeltetett, visszajöven pedig hazájába, Kolosvárt unitárius professor és rector lett, 's itt Ádám Annával, kinek első férje István deák 1637-ben hala el, 1638-ban megmátkásodott, 's ugyanazon évben lakodalmi ünnepet is ült. Ekkor kezdé az ipjáról maradt jegyzőkönyvet is napló gyanánt igénybe venni, abba házassági, 's 9 év lefolyta alatti családi dolgait bejegyezni, 's azt érdekessé tenni nem csak ipja' 1606-beli siralmas énekének, hanem hazai 's jelesen kolosvári történeti adatoknak is közbe-közbe beiktatásával.

Utána e' könyv apríl' 4-kén 1663. kolosvári főbiró *Lintzigh János*' sajátjává vált, mint ez foljegyzé, amannak vég hagyományából, 's Lintzigh is azt tudni való érdekes dolgok, 's többek közt saját élete' leírása, e' hazában 's jelesen Kolosvárt az ő királybiróságában történt nevezetes események, úgy saját családi és házi dolgai' bejegyzésére használta, melly özsves jegyzetei 1660-tól 1675-ig terjednek, 's kivált a' saját személyét és családját érdeklők, 1606-tól mint születése' esztendejétől kezdődőleg, igen érdekes rajzokat foglalnak magokban.

Lintzigh János' jobb atya Felső-Austriából Lincz városából származott volt Kolosvárra, 's itt vette el házastársul Bakos Kátát. Édesatyja Lintzig János nyolcz évig Lengyelországban lakván, miután haza jött, vette el nőül Konez Kátát, kitől ő is 1606. május' 30-dikán született, 1621-ben szücsmesterségre inasnak adatott, miből-fölszabadulván, 1627-ben idegen országokba ment vándorolni, 's Bécsben két évnél tovább lakván, haza tért, 1630-ban megházasodott, 's nőül vette kolosvári biró Tonay János' leányát Borbálát, kinek 1642-ben történt halálával özvegyen maradván, 1643-ban ismét házasságra lépett Hosszú Tamás' leányával Kátával. Első nőjétől két leány-, másodiktól öt fia és hat leány magzatai voltak, kik többnyire mind korán elhaltak, csak is két fia, Jancsi és Ferkő, érhetvén emberkort.

1632-ben a' város által a' száz férfiak közé megválasztatván, ez idő óta városi különféle tisztségeket és hivatalokat viselt, míg végre a' városnak több ízben király- 's utoljára főbirója lett.

Az e' közben vele, úgy a' hazában és városban történeteket leírni, 's utódainak emlékezetül hátrahagyni vala fő feladata

1663-ban szerkesztett, 's az után is folytatott naplójának (krónikájának), 's királybírósa' ideje, jelesen pedig az 1660-dik év az, melly őt — a' Kolosvár' megmaradásáért hőselküleg élni halni kész hazafit — a' dicsőség' fénypontjára emeli, 's feledhetetlenné teszi Kolosvár' évkönyveiben.

Írásaiból azonban egyéb tanulságos és emlékezetes dolgok is olvashatók. Életleirása elébe ugyanis több, Kolosvárt érdeklő régibb úgy mint korabeli érdekes okleveleket 's más irományokat másoltatott le, utána pedig elősorolta családját, ú. m. nejeit, gyermekeit, ezek' születésök 's illetőleg haláluk' napjait, 's más tudnivalókat; végül összeírta fekvő minden vagyonait, bejegyezte azokkali viszonyait, ügybajait, 's ez írásait sok olly házi jegyzeteivel rekeszté be, mellyek már csak azért is igen érdekeseek, mivel azokból az azon időkorbeli háztartás' módjáról 's egyéb szokásokról stb sajátzerű adatokat meríthetni.

Mind ezek (az okleveleket 's néhány jegyzést kivéve) Lintzigh Jánosnak saját kezeirása, 's ennél fogva a' legbiztosb kútfek' egyike az azon korbeli magyar irodalom 's hazai történetek' ismertetésére. Azonban azok is, mik nem az ő saját kezeirása, de valószínűleg fiai által, az ő megbízásából, vagy az után irattak, mint korszerű adatok, hitelt és figyelmet érdemlők.

Lintzigh' e' kézírata, tudtomra, világot még soha sem látott; azonban a' historiai régiségbuvárok előtt már a' múlt században ismeretes volt; ugyanis Aranka György, midőn 1796-ban az erdélyi történeti kéziratokat ismertette ¹⁾, ezt is nem csak föl- említette, hanem ime dicsérő szavakban is nyilatkozék arról:

„Minemű lészen akkor (t. i. az olvasó' érzékenysége), mikor Lintzigh Jánosnak, annak a' Kolosvár' akkori nagylelkű szász eredetű bírójának írásaiban olvassa, hogy a' nagy fogu vezér ötet maga eleibe vitetvén, miképen türette le a' dolmánya' gallérát, hogy fejét elüttesse, és megkegyelmezvén nékie, hogy akarta az ő szava által Kolosvárra az jancsárokat béeresztetni, 's hogy szólott ellenkezőt magok a' törökök előtt a' Regulusnál szerencsebb, de hasonló nagyszívű, hazafi.“

Ugyan e' kéziratból közlé N. Ajtai Kovács István is az er-

¹⁾ Lásd a' Magyar nyelv-mívelő Társaság' munkáinak első darabjában. Szeben, 1796. 182. lap.

délyi Nemzeti Társalkodóban ¹⁾ Lintzigh János' életrajzát 's 1660-diki hőstettét, egybehasonlítva azt Marcus Attilius Regulus' római consuléval.

Lintzigh János, a' mint fainak az apai életleírás után található följegyzéséből látható, 1679-ben július' 8-kán halt meg. Két fia, János és Ferencz, bárha emberkort értek, 's közülök János nős is volt, fimaradékokat nem hagytak hátra, 's bennök a' Lintzigh-család végkép kihalt. A' leányág fenn állott egész a' múlt század' vége feléig (1794.); legutolsó ivadék abból Lintzigh Kata, az egyik nagy atyám Aranyas-Rákosi Nagy Ferencz' (édes anyám, Rákosi Nagy Judit' atyja) első neje volt, 's e' jogon szálla rám e' családi jegyzőkönyv is.

En Borsosnak 's Lintzighnek elősorolt eredeti kézíratait nem csak úgy tekintve, mint nagybecsű régiségeket, 's reám nézve családi emlékeket, hanem úgyis, mint a' magyar nemzeti irodalom' 's hazai történetészet valódi kincseit, elhatározám, *azokat a' fen érintett, többnyire tiszta papírt tartalmazó nagy bőrkötetű könyvből kiválasztva, elkülönítve*, a' Magyar Academia' könyvtárának, hol azok a' netaláni elpusztulástól kétségkül leginkább leendének biztosítva, ajándékkép fölküldeni, 's ez által egyszersmind közhaszonra is szentelni; ezt megelőzőleg pedig, mint historiai 's családi emlékeket, magam 's utódaim' számára sajátkezűleg híven lemásolni.

Ezen eredeti tehát az, mit a' Tek. Academiának átnyújtani szerencsém van.

— Következtek egyéb benyújtások a' *könyvtár'* számára, és pedig a' *tudd. cs. academiájától*: Denkschriften der kk. Akad. d. Wissen. 1) Philos.-hist. Classe V. Bd., Math.-Naturwiss. Classe VIII. Bd., mindkettő Wien, 1854. 4r. 2) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen: XII. 1. 2. és Notizenblatt: 1853. 21—24. és 1854. 1—17. 3). Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe XII. 2. 3. 4. — der math. naturw. Cl. XII: 2. 3. 4. — A' cs. kir. geologiai birod. Intézetétől: Jahrbuch der kk. geol. Reichsanstalt, 1854. I. A' Nürnbergben létező *germán muzeumtól*: System der deutschen Geschichts- u. Alterthumskunde v. Aufsess. Nürnberg. 1853. Über Zweck u. Mittel des germ. National Museums in Nürnberg, 's az „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit“ előrajzát és mutatványát. — Magányosaktól: *Lugossy József* ltól: A' sz. utolsó conciliumnak új Katekismusa, Győr, 1734. *Ráth Károlytól* 29 db egyveleget. Dr. *Tormay Károlytól*: „Mediz. Topographie v. Pesth. 1854. *Tóth Lőrincz* ltól: Articuli Regni Hung. ab anno

¹⁾ Erd. Nemz. Társalkodó 1840. II. fél év, 7. szám 49—55. lap.

1608—1659. és Cynosura Juristarum, mindkettő Pottendorf, 1668. *Révész Imrétől*: *Székfogl. egyházi beszéd. Szarvas, 1854. *Michnay Endrétől*, a' pozsonyi ev. főiskola — és *Hutter Antaltól* a' lévai kis gymn. tudósítványa 1854-ről. — Végre *kötelmi példányokban*: a' budai egyetemi nyomdából 19, a' debreczeniből 1, a' kecskemétiből 2, a' pápaiból 5, a' patakiból 4, a' pesti Bucsánszky-félebből 19, a' pesti Trattner-félebből 6, végre a' vácziból 3 darabot.

KIS GYÜLÉS, OCT. 2. 1854. 6 ór.

(A' történettudományi osztály' részére).

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czech, Érdy, Jerney rr. tt. — Kiss Fer. és Podhrádecsky ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss Kár. rr. tt. Hunfalvy, Pauler, Petényi ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KÁLLAY FERENCZ lt.

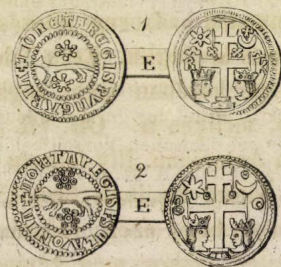
folytatta észrevételeit *Schafarik József' régi Szlaviájáról*.

— Következtek

KISS FERENCZ lt.

következő archaeologiai közleményei.

A' régiség' maradványai annál becsesebbek, minél inkább képesek egykorú eredetükkel a' történetet felvilágosítani, vagy a' történetírásban elő nem forduló olly adatok' kinyomozására serkenteni, mellyek' létezéséről csak azok tesznek bizonytságot. Illy maradványt van szerencsém bemutatni ez alkalommal, melly egyes ellentétben a' sok ezernyi szlavonita pénzék' felírásával: „Moneta regis pro Slavonia“ hátlapján, ezen köriratot mutatja: Moneta regis pro Ungaria. Képverete a' hátlapon megegyezik a' számtalan szlavonita pénzékével; előlapján pedig a' kettős kereszt' alsó karjánál R. K. azaz: Rex Karolus betűk láthatók. Ime a' rajz 1. sz. alatt, 's összehasonlíthatás végett 2. sz. alatt egy ismeretes szlavóniai pénze is I. Károlynak.

Rupp' munkájában Kún Lászlónak 9. sz. alatt leírt szlavoniai pénzei közt egyetlenegy hason köriratú, R. L. (Rex Ladislaus) betűkkel ellátott pénz fordul elő; holléte azonban nem tudatván, azon magyarázattal kísértelik: „A' metsző téveszté el *Slavonia* helyett.“ E' pénznek kétségtelen eredetisége, szabályossága és csinossága arra bírhat bennünket, hogy ezen vélt tévedést nem csak fel nem találhatjuk abban, sőt tévedésbe esnénk, ha nem arra serkentene az bennünket, hogy azon okleveli kútfőket felkeressük, melyekből kiderülhetne: vajjon királyaink mikor adák a' szlavóniai bánoknak azt a' szabadalmat, hogy Magyarországra is verhessenek bánsági pénzeket? mit Robert Károly' idejéből eredő ezen maradvány világosan bizonyít, és Schönwiesner' *Notitia* című munkája 200. lap, igen valószínűnek állít.

Továbbá van szerencsém bemutatni hazánk' őskorából eredő, az előbbieket ezer évvel túlhaladó néhány régiséget, melyeket magam szereztem néhány héttel ezelőtt a' hely' színén, az óbudai hajógyári szigeten, hol romai maradványok végett ásátások történtek, és három külön helyen romai fürdők fedeztettek föl. Az első egy $14\frac{1}{2}$ " hosszú, $4\frac{3}{4}$ " széles igen jó anyagú tégladarab, mellyen kiálló betűkkel olvasható: EXER. PAN. INF. A' másik egy $6\frac{1}{4}$ " hosszú, 5" széles hasonló tégladarab, mellyen épen olly betűkkel olvasható: X. FR. PAN. INF. azaz: Legio decima frentensis Pannoniae inferioris.

Hogy a' romai hadsergeket bizonyos tartományokról szokták elnevezni, azt Hadrián' pénzein is olvassuk, hol Exercitus Capadocicus, Dacicus, Germanicus, Mauretanicus, Moesiacus, Noricus, Rhoeticus, Syriacus, de Pannonicus sehol sem fordul elé. Számos emlékköveken felső vagy alsó-pannoniai katonák említettek, de pannóniai hadsereg sehol sem. És így e' maradványdarabokból nem csak pannoniai hadsereg' létezése, sőt ennek felső és alsóra való felosztása is kiviláglik. Ezen felosztás történeti adatok' nyomán Antoninus' korában ment véghez; bizonyítja ezt a' harmadik tégladarab, mellyen X. OH. VII. BR: ANT. azaz: Cohors VII. Breucorum Antoniana. Illy feliratu egész téglák legszamosabbak a' kiásott három rendbeli fürdők' maradványai körül, mi arra látszik mutatni, hogy ezen, időszámításunk szerint 138 és 161. év közt készített, akkor még Aquincummal szárazföldön összefüggésben volt, nem természetes, de — mint a' tűzhely' ma-

radványa mutatja — mesterséges fűtéssel ellátott, hihetőleg katonai, fürdőket előbb az özves pannóniai hadsereg, később a' tizedik legio, és végre az abba foglalt Breucusok' hetedik cohorsa készítette, melynek alkalmasint használatára szolgáltak. A' breucusok pedig vend és illyr nemzetekhez tartozók voltak, kik Plinius, Suetonius és Dio Cassius szerint a' Száva' vidékét lakták, Dalmátiával határosak voltak, és Bata király által kormányoztattak.

— Ezen közlés' folytán Érdy János it felszólalván, a' következőket mondotta el:

A' hajógyárnak óbudai szigete 1851-ben töltés által köttetvén össze az annak felső csücsán túl terjedő nagy szigettel; e' töltésre jó anyaggal szolgáltak a' hajógyárnak épen a' felső részén eltemetett romai épületek. Ide mentünk ki többen azon 1851. évi május' 19. 28. stb napjain archaeologiai vizsgálatokra. Többször fordultam meg e' hajógyári ásatásoknál, Nagy István, dr. Szabó János, Jerney János, Paúr Iván, Varsány János és mások' társaságában, hol előttünk ástak ki két caldariumot, vagy izzasztó fürdőt, mint az a' Pesti Naplóban (1851. oct. 20. 485. sz.) volt megemlítve. A' töltés' kezdeténél oszlopokra rakott padolatot, mivel útba esett, ismét eltemették, ehhez közel délnek egész csőfalakat ástak ki, melyeket le is rajzoltattam; most e' festett csőfalak' helyén új épület áll. A' hátrább keletnek, sűrű fák között fölösött mély épületet jelenleg jégveremnek használják.

Hogy az óbudai hajógyár' szigete hajdan nem volt sziget, hanem annak területe egykor Aquincumhoz tartozott, arról azért nem kételkedhetni, mert mind e' szigetnek, mind az óbudai területnek partjain, alacsony vízálláskor épületek tűnnek föl.

Aquincumban tanyázott a' II. római legio, melynek történetét Pauly' Encyclopaediájában olvashatni. Vespasián (69—79. Kr. ut.) római császár e' II. legióban kiszolgált vitézeknek becsületi bocsátványt (Honesta missio) adott, melyben mondatik: „Veteranis, qui militaverunt in legione secunda adiutrice pia fidele.“ Traján (98—117. Kr. ut.) császár alatt az Aquincumban szállásolt II. legiónak Hadrián volt parancsnoka, ki Traján' kimúltával a' római birodalomnak (117—138. Kr. ut.) császára lett.

Mind azon írásos téglák között, melyeket a' hajógyárban kiásatott dűledékekben bírtunk összegyűjteni, azok bírnak legnagyobb érdekléssel, melyeken ez olvastatik: LEG II HAD azaz:

Legio secunda Hadriana; mert átalok az épületromokra nézve határozott korszakot nyertünk.

Alig telt el néhány hónap, a' mint Knabl Richard gréczi plebánus és az ottani történettudományi egylet' tagja jelent meg a' m. n. muzeumban. Én őt a' hajógyárba is elvezettem, hol újra összeszedtük az írásos téglákat, melyeket ő külön ládában a' gréczi egyletnek küldött el.

A' mostani 1854. aug. 16. Reiter főmérnökkel jártuk meg a' hajógyár' szigetét, ki ott két épületet ásátott föl, melyeknek egyike részint fejeér, részint fekete mozaikkal van kipallózva; a' másika pedig festett falú caldarium. Reiter főmérnök Bécsből van ez ásátásokkal megbízva, 's hihetőleg rajzokat készített.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

KÖNYVISMERTETÉS.

II.

— Hellén és Római Remekírók Könyvtára. —
Plátón munkái. Első kötet, második füzet; fordította Hunfalvy Pál; kiadták az Új Nemzeti Könyvtár kiadói. Pesten 1854. Emich Gusztáv bizományában. A füzet I—IV; 209—579. lap. 8r. ára 2. ft p. Az egész *Első kötet* 3 ft p.

Ezennel a magyar olvasó közönség a *hellén és római remekírók könyvtárának* második kötetét bírja; az elsőt Homérosz Iliásza tevén, melyet Szabó István fordított.

Nem ítélni a fordítás felett, hanem a könyvet ismertetni akarjuk olvasóinkkal; mert Plátont illik most ismernünk, midőn magyar fordításban is hozzá juthatunk. Fordító a rövid előszóban következőleg nyilatkozik:

„Vannak írók, kik által a szellem annyira kijelenté magát, hogy az emberiség tudományában és műveltségében új folyamat kezdettek, mely soha nem enyészik el többé. Minden nemzet siet tehát magáévá tenni azokat, hogy közvetlenül meríthessen az örök forrásokból; egyszersmind alkalmassá tegye nyelvét arra, mikép azon is jól és ékesen szólhasson az emberiség szelleme. Azon írók között Plátón nem az utolsó helyet foglalja el.

„Vannak írók, kik valamely tudományban annyira kitűntek, mint alkotók és irányadók, hogy minden ember, ki azon tudományt műveli, kénytelen tanulmányozni azokat. Plátón a bölcelemre nézve az, kit nem csak a bölcelemtanárnak, de a bölcelem-kedvellőnek is olvasgatnia kell.

„Van végre tudomány, mely nem esik olyképen a munkafelosztás elve alá, miszerint az csak egy osztály tudósainak szükséges, a többiek pedig mellőzhetnék is: hanem melyben soha egy művelt ember sem lehet annyira tudatlan, hogy érdekeltetni sem bírja általa; s ez a bölcelem, a sajátlag emberi tudomány. Plátón főképen tekintetből az, kit minden század és nemzet műveltei olvasni tartoznak.

„Ezeknél fogva Plátón munkái oly művek, melyek nélkül sem nemzeti irodalom nem lehet el, ha szószólója kíván lenni az emberi szellemnek; sem bölcselő nem szűkölködhetik, ha maga nem akarja meghazudtolni magát és nemzetét; sem általában művelt ember nem akarhat lenni, különben is legszebb tanúságtól megfosztaná magát.“ — Úgy hiszszük, ezzel a fordító az egész művelt emberiségnek ítéletét fejezte ki.

Plátón munkáiból, melyek következők: 1. Ión, 2. Nagyob-bik Hippiász, 3. Kisebbik Hippiász, 4. Első Alkibiadesz, 5. Lüs-szisz, 6. Kharmidesz, 7. Lakhesz, 8. Prótagorász, 9. Eüthüédemosz, 10. Menón, 11. Eüthüfrón, 12. Szókratesz Védelme, 13. Kritón, 14. Gorgiász, 15. Kratülosz, 16. Theaitétosz, 17. Parmenidesz, 18. Bölceskedő, 19. Országász (politikus), 20. Faidrosz, 21. Vendégség, 22. Faidon, 23. Filébosz, 24. Menexenosz, 25. Országá-szat (de republica), 26. Törvények, 27. Timaios, (gyanúsak: Második Alkibiadesz, Theagesz, Szeretők, Hipparkhosz, Minósz, levelek) — az előttünk levő kötet kilencet hoz: I. Eüthüfrónt 1—30 l. II. Szókratesz Védelmét 31—88. l. III. Kritónt 89—114 l. IV. Faidónt 115—208 l. V. Első Alkibiadeszt 209—274 l. VI. La-kheszt 275—310 l. VII. Prótagorászt 311—390 l. VIII. Menónt 391—446 l. és IX. Gorgiászt 447—573 l. Kis Tárgymutató 575—579 l. befejezi a gazdag kötetet.

Eüthüfrón, Szókratesz Védelme és Kritón Szókrateszt úgy tárgyalják mint példányembert; Faidónban halni látjuk őt. Ezen személyi vonatkozásoknál fogva előre bocsátotta ezeket a fordító, hogy megkedveltesse az olvasóval Plátónt és a bölcselmet. A má-

sik füzetben foglaltak inkább tüntetik ki a plátóni bölcsélet fejlődését, azon sorban következvén egymás után, melyben gondolni lehet, hogy Plátón írta azokat. Ezért javasolja fordító a figyelmes olvasónak, hogy *ismételt olvasáskor Faidónt utóljára hagyja.*

Elmondjuk most legrövidebben a fordított beszélgetések tartalmát, mert nálunk szükséges tenni azt, miután Plátónt legelőbb csak híréből vagy csonka idézetekből ismerjük.

Eüthüfronban (Plátón beszélgetéseiben Szókratesz viszi a főszerepet) a kegyesség és isteniesség fogalmát keresi Szókratesz egy athénei pappal, kinek nevét a beszélgetés viseli. Ugyan is Szókratesz be levén vádolva, hogy új isteneket tanít, s az athénei ifjúságot vesztegeti: meg akarja tanulni Eüthüfróntól, miben áll az isteniesség, hogy védelmezhesse magát a törvényszéken. Mert Eüthüfrón saját atyját szentségtörésért vádolta be; neki hát tudnia kell, mit szabad tenni, mit nem az athénei vallás fogalmai szerint. — Eüthüfrón kudarcot vall Szókratesz előtt, ki a dolog mélyére akar menni, s az istenség fogalmából kirekeszti az emberlétet, melly által a kegyesség némi *adás-veréssé* lett a hellének előtt. Hogy a kegyesség belső lelkiület volna, eszeágába sem juthat Eüthüfrónnak. — Ezen beszélgetéssel gáncsolta Plátón az athéneieket, hogy Szókratesz felett olyasmiektől akarnak itélni, mihez papjaik sem tudnak, nem hogy az ítélő közönség.

A *Védelemben* törvényszék előtt látjuk Szókrateszt. A bevezetésben fordító leírja röviden az athénei állapotokat Szókratesz idejében, aztán Szókratesz életének külső eseményeit, mennyiben azokat Plátón, Xenofón és későbbiek (Cicero, laertei Diogenesz) irataiból ismerjük, hogy az olvasó az előtte ne talán új világban némileg otthonos lehessen. A Védelemben Plátón feladata: megmutatni az ellenkezést, melybe a valóban derék, s magát helyesen ismerő ember a világgal jut, tehát megmutatni a bölcsnek küzdelmét a világ félszégiségeivel, tudatlanságával és álságával; továbbá hírül adni, hogy a valódi bölcs soha nem esik kétségbe az isteni gondviselés iránt, s azért győzelmét reményli a jónak akkor is, mikor a hamisság erőt vesz rajta; végre itt Plátón az emberek nyomorú intézkedései ellenében a halhatatlanságot, vagy a lélek valóságát tünteti fel olyan hangulattal, mely ezen gyermekileg egyszerű de férfias komolysággal szerzett művet a legelőbb művek közé sorozza. — Ha van közöttünk, ki a maga ren-

deltetését igazán megérzeni és felfogni akarja, az olvassa figyelemmel ezen munkát: s az egyszersmind sejteni fogja, miért voltak Plátón művei huszonkét század oltá a nemzetek jobbféllei előtt becsesek, s miért becsülik azokat most szinte még jobban, jóllehet *vakon* nem csudálják többé.

Kritónban Szókratesz úgy harcol az igazság mellett, hogy őt majdnem Megváltónk előzőjének lehetne tekinteni. — *Kritón*, Szókratesz egyszerű de nagyon becsületes barátja, ki akarja szöktetni őt a börtönből, melyben elítéltetése után halálát várja. De a bölcs nem szegi meg a törvényt, még ha igazságtalan is iránta. — Elmésen úgy adja elő Plátón, mintha a törvények beszélgetnének Szókrateszszel; s *Kritón* kénytelen megvallani, hogy szándéka igazságtalan.

Az eszményi ember rajzát megtökélli Plátón a *Faidón* nevű beszélgetésben, melyben Szókratesz kimulását írja le. Szókratesz bebizonyítván a halhatatlanságot, hogy kesergő barátjait vigasztalja, megiszsa a méregpoharat mint istenies ember. — *Faidónban* kettőt kell megkülönböztetni: annak előadását, mint hal meg az igazságos ember; s Plátón bölcseletének egyik főbb részét, ú. m. az eszmékről tanát, s az ebből következő halhatatlanságot. Az elsőt megérintvén itt, a másodikat mi is utoljára hagyjuk.

Az *Alkibiadesz* bevezetését azzal kezdi fordító: „Plátón beszélgetéseiben nem találjuk bölcseletét elvontan, hanem személyek tulajdonaihoz kötve, s az idő és körülmények által öszszerűsítve. Nem csupán bölcs tanokat, eszméket és fogalmakat olvassunk itt, hanem azt is, mint fogják fel különböző emberek, s milyen egyedi vagy társadalmi előítéletekbe, vagy önös érdekebe ütköznek. A figyelmes olvasó mind gyönyörűséget merít ezen színműlegi előadásból, mind az embert megismerni tanulja, ki Plátón idejében szintúgy mint most, egyoldalúságával teszi magát boldogtalanná.“ Azután folytatja az athénei állapotok rajzát, melyet a Védelem bevezetésében megkezdett vala, hogy az olvasó megértse többek között, miért szidja Plátón az athénei országglókat, s nevezi tudatlanoknak, még Perikleszt sem vevén ki egészen. — A beszélgetés a fiatal elbizott Alkibiadesz, és Szókratesz között foly. Amaz föl készül lépni a nyilvános életben; nagy tervek hemzsegnék agyában Athéne hatalmának öregbítésére. Szókratesz megmutatja neki, hogy szánakozásra méltó tudatlanságban

van minden iránt, mi az állam tenni valóihoz tartozik; megmutatja neki, — mit mai napig sem tudnak igen — hogy az önismeret az országászatnak is elve. E mellett a plátóni bölcelet kezdetét látjuk ezen beszélgetésben, mely imigy kifejezhető: Az ember (látzólag) csak azt tudja, mit vagy másoktól tanult, vagy maga kitalált. De mégis vannak egyéb ismeretei is az embernek. Névszerint Alkibiadesz senkitől sem tanulta meg, mi az igazság, maga sem találta ki: mégis már fiu korában élt az igazsággal, azaz, már akkor is kit igazságosnak, kit nem annak, nevezgetett. — Az író értésünkre adja tehát, hogy vannak ismereteink, melyek úgy szólván velünk növekednek. Így bevezeti Plátón az olvasót a később kifejtendő bölceletbe, hogy mint származik bennünk a tudomány?

Lakhesz kedves kis beszélgetés, melyet a beszélgető személyek még érdekesebbé tesznek. *Nikiász* és *Lakhesz*, két nagy hírű athénei hadvezér, az első jeles országgló is, Alkibiadesz ellenfele, két nagy athéneinek hírnélküli fiaival, Lüszimakhosz, Ariszteidész fiával, és Melésziász, Thuküdidész (nem a történetíró, hanem Periklesz vetélytársának) fiával arról beszélget, milyen fegyvergyakorlás teheti vitézzé az ifjakat; mert Lüszimakhosz és Milésziász jobban szeretnék neveltetni fiaikat, mint magok neveltettek vala. Szókratész véleményét is tudakozzák, kit a jámbor Lüszimakhosz nem ismer, jöllehet atyjával jó egyetértésben vala, de kit a két vezér nem csak ismer, hanem tisztel is. A beszélgetés a vitézség fogalmát nyomozza, s azt hozza ki, hogy a két vitéz ember nem bírja még; mert semmi erényt nem lehet a többi erények nélkül felfogni vagy bírni.

Következik *Prótagorász*. Bevezetésében szükségesnek találja fordító röviden előadni a Szókratész előtti bölcelem fejlődését az *ión*, *eleai* és *püthagorászi* bölceleti tanok szerint, melyekből és után a *bölcselkedés* (sophistica) alakult; valamint megérteni a hellén, különösen az athenei társadalom változásait, melyektől e foglalatosságok bece függött, s melyek a bölcseskedők társadalmi helyzetét meghatározták. Leghíresebb bölcseskedők valának *Gorgiász*, *Prodikosz*, *Hippiász* és *Prótagorász*. Az utóbbi hármat együtt találjuk itt, Gorgiászszal előbb *Menónban*, azután *Gorgiász* nevű beszélgetésben ismerkedünk. A bölcseskedők nagy tudománynyal dicsekedének, s tanítani akarták a nemzedéket. De a

tudományt s az emberiség ügyét úgy fogták fel, mint azt az önzés és érdek mindenkor felfogja. Szókratész váltig harcolt ellenök. — Minden kornak vannak bölcsekedői : ha nincs Szókratésze, a nemzedék sülyedésnek indul. Azonban a Szókratészek nem rotnak bontanak; ők előbb magokat vizsgálgatják, azután törek-szenek a kor fogalmait megigazítani; s ha, — mert okvetlen el-lenkezésbe jutnak a világgal — üldözni kezdik őket, halálukkal pecsételik meg tanaikat, s ez által segítik győzelemre az igazsá-got. *A bölcsekedőket az üldözés, a Szókratészeket a halálszen-vedés jellemzi.*

Prótagorász, úgymond, jókká teszi tanítványait. Jó ember a hellén felfogás szerint, derék hazafi. — Szókratész tagadja színlés-ből, hogy tanítani lehessen az erényre. Tehát a vizsgálgatás ter-mészetenesen a tudomány erejének meghatározására fordul, vagyis arra, mi uralkodik az emberben, tudomány-e vagy egyéb? — Az olvasó némi meggondolás után belátja, hogy e kérdés ma szint-úgy áll, mint Szókratész idejében. Tagadhatlanul előre halad az emberiség tudományban, eszközökben : de vajjon mind azzal in-kább uralkodik-e bennünk és közöttünk az emberi erény? dere-kabb emberek vagyunk-e? — Prótagorász az állam keletkezté-vel és voltával akarja bebizonyítani, hogy az erény tanítható : de Szókratész gondolatfejtegetése által megtagadására vetemedik an-nak, mit eleinte állított. Miből kitetszik hogy Prótagorász tudomá-nya nem az igaz tudomány. A bölcsekedő tudomány, legalább Prótagorász meghatározása szerint, tudósság : ellenben Szókra-tesz a magaismeretbe és gondolkodásba helyezi a tudományt.

Menóban részint más oldalról tárgyalatik a kérdés, mi az erény, részint kimutattatik a közönséges tudomány híja, minél fogva az voltakép nemis *tudomány*, hanem csak *vélekedés*. Véle-kedés azon tudás, mely látszaton alapszik, mely tehát csak a dol-gok külső tulajdonságait és tünetényeit fogja fel : tudomány el-lenben a valóság tudománya. Ha nem foghatnók fel a valóságot, tudományunk sem volna : de felfogjuk azt az eszmék segítségével, melyek lelkünkben megvannak, s a tudományt kieszközlük. Az igaz tudomány az eszmék — a valóság — tudománya; innen ta-nulni annyi, mint világos tudatra hozni az eszméket; s minthogy ezek megvannak bennünk, a *tanulás csak megemlékezés*. Bebizo-nyítja ezt Szókratész egy tudatlan rabszolgán, kivel tértani (pü-

thagorászi) feladatot fejtet meg. — Mindenki előtt ismeretes, legalább nevéről, Szókratész tanítás-módja : ki tudni is akarja, miben áll az, olvassa meg figyelemmel Plátón beszélgetéseit, különösen Menónnak ezen szakaszát. De senki sem gyakorolhatja ezt, ki először a tanítandó tárgyat nem ismeri tökéletesen, azután a tanuló elmét nem ismeri úgy, mint az természet szerint működik.

A tudomány a valóságon, azaz örökké való eszméken alapszik : a vélekedés a látszaton csüng, vagyis a dolgok külső színén, mely folyvást változik; a közönséges országlat is csak ilyen vélekedés-vezette ügyesség; tehát minden magán és köz vétek vagy hiba az emberek tudatlanságából ered. Azonban a tudomány és vélekedés között találja Plátón az *ihlettek, lelkesültek, lángeszek* eljárását mind országok igazgatásában és hadak vezetésében, mind a művészetekben és jóslatokban. Mennél inkább csudálja ezeket a világ, mely csudákon kap, de érteni restel, annál kevesebbre becsüli Plátón; kitetszik ez *Menón* utoljából s a *Védelem* több helyeiből. Az olvasó, ki megütközik Plátón ítéletében, goldolkodjék szorgalmasan, miben áll igazán az ember elsőse : s aligha egy értelművé nem válandik Plátonnal.

Valóság, tudomány meg igazság, és külszín, vélekedés meg hamisság ép olyan ellentétek, mint a *józanító* és *hizelgő* tudomány. Ezen ellentétet Plátón elevenen, egyszersmind nagyszerűen rajzolja elénk *Gorgiasz* nevű beszélgetésében, melynek Menón némileg előcsarnoka; mert Menón *Gorgiasz* tanítványa volt. *Gorgiasz*ban látjuk, mint van a világ, s mint kellene lennie. Ihletett komolyság beszél Szókratészből, midőn az önzésnek hódoló hamis tanok ellenében az élet és tudomány igaz feladatát előadja; és szent hitre buzdul, hogy a jó győzni fog, azért terjeszszük a való tudományt. Ezt azonban, mit a *Gorgiasz* nevű beszélgetés szívgondolatának tekintünk, Plátón legművészetiebben s legmélyebbre vágó fejtegetéssel tárgyalja.

Gorgiasz a szónokságot tanítja; mi nálunk annyit tenne, mint politika, vagy országászat : mert akkor a hellén szabad államban az országászati ügyesség leginkább szónokság által jelentette magát. Szókratész kérdezi, miben áll a szónokság? s midőn *Gorgiasz* feleleteivel nem érheti be, ő osztályozza a tudományokat, miszerint a (közönséges) szónokság nem is tudomány volna, hanem csak *eljárás*, mely a szakácssághoz hasonlít. Valamint ez

csak kedveskedik az ínynek, tekintet nélkül az egészségre, melyre az orvosi tudomány gondol : úgy a szónokság is csak hízeleg a szenvedélyeknek, a lélek épségére, tehát az államok igaz és tartós jóllétére nem gondolván. — A fejtegetés menete az élet feladatára tér, s miután Gorgiasz elhalgatott, Szókratész előbb Pólosz, utóbb Kalliklesz ellenében megcáfolja az önzésnek gyengébb és vastagabb igényeit. „Gondolom, így szól Kallikleszhez (lásd az 553 l.), gondolom, igen kevesed magammal, hogy ne mondjam, egyedül én kísérgetem felfogni az igaz országlatot a mostan élők között, s a szerint járni el az országlati ügyekben. Minthogy nem szólok gyönyörködötés végett, hanem valamikor beszélek, a legjobbat tartom szemem előtt, nem a legkellemesbet; s minthogy nem akarom azt a tetszetőst tenni, mire ösztöngös : nem lesz majd mit mondanom a törvényszék előtt. Ugyanazon esetben fogok jutni, melyet Pólosznak előadtam. El fognak itélni, mint az orvost fiúk itélnék el a szakács vádjára. Mert gondold el, mivel is menetegetné magát az ilyek előtt az orvos, ha azt mondaná a vádló : „Fiúk, ez az ember sok rosztat tesz nektek, de kivált legifjabb társaitokat rontja, midőn vágás, égetés, koplaltatás és fojtogatás által kínozt benneteket, a legkeserűbbet itatja veletek, s éhezni, szomjazni kényszerít : holott én, nem úgy mint ő, sok mindenféle édességgel tartlak !” — Ugyan mit gondolsz, hogyan szólhatna az ilyen bajba került orvos? Vagy ha az igazat mondaná : Igen, fiúk, szoktam azt tenni, de javatokra; — képzeled-e, hogy kiáltanának föl az efféle bírák, még pedig hangosan.” Az értelmetlenek ilyen fiúk : az értelmesség tehát józanít, és igazán emberré tesz minket.

A Gorgiasz és Faidón közötti helyet több beszélgetés, névszerint *Theaitétosz*, *Bölcsekedő*, *Parmenidesz*, tölti be : de különös okok, melyeket felhozott, határozták a fordítót arra, hogy Faidont már e kötetben adja. Faidónban t. i. a plátóni eszmei-tan teljesen kifejelettnek adatik elő, mely azon bölcseletnek sarka és teteje, melyre Plátón nem mindjárt ért föl. De ezen fordításnak olvasója észre fogja venni, hogy Menón, Eüthüfrón, a Védelem, mintegy közvetítik az átmenetet a többi közlött beszélgetésekről Faidónra. A plátóni eszme az, mi az újabb bölcseleti nyelvben az *előlegi ismeret-idom*; s Plátón költői felfogása szerint azon *előlegi ismeret-idom*, vagy eszme, homályos emlékezése a léleknek azon tudásáról, melylyel az a jelen élet előtt már bírt; sőt az eszmék oly

elválhatatlanul léteznek a lélektől, hogy ennek halhatatlansága is az örökké való eszméktől függ, s viszont ezek valósága amaz által bizonyosodik. — Azonban a gondolatfejtegetést nem adhatjuk vissza ismertetésünkben, melylyel az előttünk levő kötet tartalmát néhány kevés vonásokban érinthetjük csak.

Mindenik beszélgetést hosszabb rövidebb bevezetés előzi meg, mely elő akarja készíteni az olvasót a következő tárgyra. Egyes magyarázatok, vagy szükséges felvilágosítások a beszélgetések után találhatnának.

De kinek kell majd e könyv? Azok, kik az eredetit olvashatják, szívesen veendik kezökbe, mert kedves tárgyról beszélgethetnek a fordítóval. Kik meg nem olvashatják az eredetit, azoknak ajánlva ajánljuk. Nevelők, tanítók, lelkészek, költők, tudósok! ismerkedjete meg Plátónnal!

Folytatjuk a *septemberi újdonságokat*.

— Irodalomtörténet és írók kiadásai. *Magyar Irodalom és Tudományosság Története*. Irta Ferenczy Zsigmond Jakab, sz. Benedek rendj. tagja. Kiadja a SzentIstván-társulat. Pest, 1854. Müller Emil nyomd. n8r. X és 218 lap. füzve 1 ft.

Nemzeti Könyvtár. Faludi Ferenc Minden Munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával kiadta Toldy Ferenc. Második fele. Pest, Emich Gusztáv bizománya. 1854. Magas 4rétben 465—940 lap. Az egész már most teljes munka ára 4 ft.

— Nyelv tudomány és nyelvkönyvek. — *Írályrendszer*, vagyis szerkesztésmódja a gyakorlati életben előforduló írásműnemeknek. Irta Laky Demeter, csornai prépostságbeli prémontréi kanonok. Pest, 1854. Eggenberger Ferdinánd bizománya. n8r. öszvesen 300 l. füzve csak 1 ft.

Szerző, ki már egy „Költészet rendszeré”-vel (Szombathely 1847.) vonta magára a tanító világ figyelmét, itt a fenn kitett keltelinél szorosb cím alatt az öszves írálytant tárgyalja; először ugyanis a *mondattanban* az egyszerű, az öszvetett s a körmondatot, aztán az ékesmondatot (itt a tropusokat és figurákat), a bölcséleti mondatot, s az írályra való előkészületeket; majd a szorosb értelemben vett *írálytanban* a fogalmazás tényezőit s az írásműnemeket, és pedig nem csak a gyakorlati életben előfordulókat

— mikre, igen is, nagyobb accentust helyez szerző — hanem az elbeszélő, a szónoki és költői írásnemeket; sőt közbevetve a szavalást s a nyelvmértant is derekasan ismerteti. Fejtegetéseit és szabályait mindenütt elégséges példákkal világosítja fel. A szép kiállítású, terjedelmes, s ehez képest igen olcsó munka magán és köz oktatásnál, ügyes tanító kezében, kétséggkívül igen hasznos kézikönyvvül fog szolgálni.

Tárgyalat a hőskölteményi szójárásról, melyet tanítványainak számára különösen kiadott *Szepesi Imre*, kegyesrendi tanár Pesten. Buda, egyet. bet. 1854. n8r 24 lap.

Négy fali ABC- és olvasótábla, kisded-ovodák s elemi osztályok számára írta *Edvi Illés Pál* tanár. Kiadja Heckenast Guszt. Pesten, 1854. füzve 16 kr.

Gyakorlati módszer a Német Nyelvnek gyors, könnyű s alapos megtanulására Ahn (Seidenstücker) tanmódja szerint, nyelvtani jegyzetekkel. Oskolák, magántanítók s öntanulók számára szerző *Hartmán Lipót*. Második folyam, I. II. rész. Nagy-Kanizsa, 1854. Markbreiter gyorsaj. n8r. 176 l. füzve 4 ft.

— Bölcsészeti; ifjúsági iratok. — *Tiszta Erkölcstudomány*. Írta *Csécsi Imre*, orv. dr. és profes. Harmadik kiadás. Telegdi Lajosnál. 1854. 8r.

Szirképző Költemények. Szerző *Márki József*. III. füz. Pest, Müller nyomd. 1854. 16r. 97—136 l. füzve 8 kr.

A már dicsért ifjúsági költemények folytatása.

Kis Lant. Verses-szavakat, a jó gyermekeknek iskolai ajándokul. Második kiadás képekkel. Írta *Grynæus Aloyz*. Vác, 1854. Wolff nyomata 32r. 128 l. füzve 6 kr.

Vásárfa jó gyermekek számára. Írta *Rozgonyi János*. I. II. füzet. Második meg bővített kiadás. Debrecen, 1854. Telegdi Lajos tulajd. (Pest, Müller nyomd.) n16r. és 120 lap.

— Történet és rokon. — *Világtörténet*. Írta *Szilágyi Sándor*, a nkörösi nyilv. ref. felgymn. a történet r. tanára. I. kötet: Krisztus születése előtti történetek. Pest, 1854. Müller Gyula sajátja. 8r. 24 lap.

Egyetemes Történelem, melyet érettebb ifjak és olvasók számára írt *Maar Bonifác*. V. füzet: az I. kötet I. része 561—636 lapjai és tartalma; s az I. köt. II. része 1—64 lapjai. Győr, Sauerwein bet. 1854. n8r. 48 kr.

Magyarország Története Szalay László által. Negyedik kötet. Lipcse, 1854. Geibel Kár. tulajdona. 1854. n8r. X és 600 lap füzve 4 ft.

E kötet azon nevezetes időszakot tárgyalja, mely a mohácsi vésztől a linci békekötésig (1526—1645.) folyt le : gazdagabb mint talán minden más, fontos eseményekben és szereplőkben : s itt mutatta ki szerző főleg történetirői hivatását, amazok szerencsés csoportozásában, ezeknek jellemzésében. Benne élünk korában, látjuk embereit, halljuk beszélni, meglessük lelkek legtitkosabb rugóit.

Magyar- és Erdélyország képekben. Negyedik kötet. Kiadják és szerkesztik *Kubinyi Ferenc és Vahot Imre.* Pest, 1854. Emich bizománya. 4rétben 131 lap. füzve 3 ft.

Három fő cikkelye van e kötetnek : *Eger és környéke*, összesen 32 rajzolt tárgygyal (köztök Eger nevezetesh férfiai és épületei); valóságos egyedirat, melynek szakaszai : Eger története a legrégebb időkől az 1552-ki ostromig, ez maga, s újabb történetek; történeti emlékek; jelen állapot, és pedig : Eger és környéke földtani és helyirati tekintetben : földészlet, gyümölcs tenyésztés, szőlőgazdászata; a város s annak népe; Szarvaskő; Apátfalva s ennek köedénygyára. A második fő cikk a *szekelyeket* tárgyalja 1 képpel; a harmadik a *magyar zenét*, hangjegyekkel. Történeti, néprajzi, tudományos és regényes-természeti tekintetben gazdag, változatos kötet.

Magyarország történeti, földirati s állami legújabb Leírása. Hivatalos uton nyert adatokból írta ifj. *Palugyay Imre*, cs. kir. tanácsos s m. akad. tag. Harmadik kötet : Jász-kún kerületek s külső Szolnok vármegye leírása. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja. 1854. n8r. XII. és 444 l. két abroszszal s egy címeres ívvel füzve 3 ft.

Szerző itt is azon részletes gondnal tárgyalja e nevezetes tartományokat — melyeknek többé kevesbbé külön történetök is van — mint eddig a kir. városokat tárgyalta. Miután t. i. a jász-kún kerületek történeteit adta volna, szól a polgári szervezetről, a kerület székháza, címere, fekvése, határai, éghajlata, területe, földalkrészei, vizei és terményeiről, a népességről természeti, vallási, nyelv, ruházat, táplálkozás, ipari stb. tekintetekben, intézeteik, tan-, börtön-, adó-, egészség-ügyéről, utakról stb; végre a városok és puszták egyenként minden külön viszonyaik szerint

iratnak le. Így Külső-Szolnok is. Felderítik a részletes leírást a mindenütt közbeszótt történeti adatok, s nem kevés okmányok becsesítik azt.

Az Osztrák Birodalom Állodalomtana 1) Prasch után ford. Vincze István Paulin, sz. Benedek rendbeli tanár. Pest, 1854. Müller Gyula sajátja. 8r. 260 l. füzve 1 ft 40 kr.

Az Orosz-Török háború történeti jegyzetekkel, okiratokkal, a szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és ütközeti térképekkel felvilágosítva. Szerkeszti *Fényes Elek*. Első kötet. Pest, 1854. Landerer és Heckenastnál. n8r. 288 lap. füzve 1 ft 30 kr.

— Törvénytudomány. — *Észjogi Alaptan.* Irta Dr. *Pauler Tivador*, egyetemi rendes jogtanár, magyar acad. lt. Pest, 1854. Emich Gusztáv tulajdona. n8r. öszv. 91 l. füzve 40 kr.

Azon önálló, szigorú ítéllettel dolgozva, azon szabatosággal s világossággal írva, mik szerzőt minden dolgozásaiban jellemzik.

Új Törvénytár, utasító s felvilágosító jegyzetekkel. Szerk. több pesti jogtudós. Nyolcadik kötet: *Az ausztriai császárság számára ... kihirdetett Büntető Perrendtartás magyarázata* . . Irta *Csatskó Imre*. Második rész. Pest, 1854. kiadja Heckenast Guszt. k8r. 228 lap.

Magyarországra alkalmazott *Osztrák Polgári Törvény* kérdések és feleletekben előadva. Acsádi *Acsády Sándor* által. Budán, 1854. Bagó bet. 8r. 254 lap.

Az Ösiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. nov. legf. nyiltparancs ismertetése s magyarázata. Második átdolgozott s bővített kiadás. Irta *Tóth Lőrinc*. Pest, 1854. Heckenast. n8r. 174 lap. füzve 1 ft 20 kr.

Örökösödés az ausztriai általános Polg. Törvénykönyv szerint, nevezetesen végrendeletekről, törvényes örökösödéstről és a hagyatékok tárgyalásáról, örökösödésrendi táblával s irománypéldákkal. Irta *Tóth Lőrinc*, m. acad. t. Pesten, 1854. Heckenast saj. 8r. VIII és 300 lap. füzve 1 ft 30 kr.

Közönséges Ausztriai Váltórendszer és váltótörvénykezési eljárás. Szerző *Szinováczy György*, cs. kir. váltóbíró Pozsonyban. (M. és ném.). Pozsony, 1854. a szerző saj. Wigand bet. 8r. 247 l.

1) Talán: államisme? Hisz az állodalomtan: *Staatslehre*, mi egészen más.

Teljes Váltó- és Csödtörvénykönyv rendszeres egészsze összeillesztve s jegyzetekkel kísérve *Ráth György* által. Második bővített kiadás. Pesten, Geibel Armin tulajd. 1854. n8r. IV és 98 s ismét 68 lap.

Az új váltóeljárást és az erre vonatkozó irománypéldányok stb gyűjteményét magában foglaló segéd kézikönyv, törvényszéki hivatalnokok stb számára. Szerkeszté *Szeniczey Gusztáv*, tanácsjegyző a pesti cs. kir. keresk. és váltószéknél. Harmadik bővített s javított kiadás. Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv 8r. 375 l. kötve 2 ft 24 kr.

Az új Csödeljárást ... magában foglaló segédkönyv... szerkeszté *Szeniczey Gusztáv*. Pest, 1854. Heckenast. n8r, 273 és 76 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (September).

Ott folytatjuk mult havi szemlénket, hol azt félbeszakítottk, t. i. az ausztriai biródalom területén 1852-diki szeptembertől 1853-diki december végéig megjelent irodalmi-termékek számszerű kimutatásánál, mikép e kimutatást az *Österr. Blätter für Literatur und Kunst* című bécsi hetilap, a hivatalosan beküldött példányok alapján, összeállítja. Mult cikkünkben valamennyi irodalmi termékek általános összegét, a részletenkénti kimutatásból pedig az I—IV. számok alatti különös öszleteket jegyeztük fel. Következik most az V. szám. Ez alá vannak foglalva a gyógyászati munkák, összesen 506, melyeknek legnagyobb része ismét olasz nyelven jelent meg, t. i. 303. Német nyelven 196; magyarul 3; szláv nyelven 2; latinul 2. Országok szerinti osztályozást követve azonban, Magyarországon 55 gyógyászati munka jelent meg. A VI-dik szám alatt a természettudományi, vegyészeti s gyógyszerészeti munkák állítatnak együvé. Ezeknek összes száma 295; melyek közül németül 171; olaszul 87; magyarul 14; szláv nyelveken 22; latinul 1 iratott. (Mellesleg megjegyezzük, miszerint igenis kívánatos volna e kimutatásban a határozatlan „szláv“ helyett külön-külön kitenni az illető (cseh, vagy lengyel, vagy szerb stb) nyelvet, — mert a szláv magában mit sem jelent.) A VII-dik szám a bölcsészeti munkák számát hozza. Ezeknek összes száma nem több mint 27; melyek közül olasz nyelven iratott 11 (tehát még a bölcsészetben is az olaszoké az elsőség, legalább külterj tekintetben); németül 10; magyarul 2; szláv nyelveken 4. A VIII-dik szám alatt a nevelés- s oktatástani munkák s az ifjusági iratok jegyezték fel, melyeknek összes száma 605. Országok szerinti osztályoztatásuk a következő: Alsó-Ausztriában (Bécs) megjelent ilyenmő munka 163; Magyarországon s ennek melléktartományaiban 100; Lombardiában 93; Csehország -

ban 82; Velencében 59; Galiciában 23; a tengerparti vidéken 21; Stajerszágban 19; Morvaországban 12; Tirolban 11; Salzburgban 7; Felső-Ansztriában 6; Karinthiában 3; Krainban 3; Dalmáciában 3. Nyelvek szerint: németül iratott 291; olaszul 174; magyarul 52; szláv nyelveken 69; latinul 9; görögül 5; angolul 4; héberül 1. Magyarországon s ennek melléktartományaiban az 52 magyar nyelvű munkán kívül német nyelven jelent meg 42; szláv nyelven 2; latinul 2; franciául 1; olaszul 1. A IX-dik szám alatt az összes nyelvtudomány, hitregészet s óságtan körébe tartozó munkák kimutatása következik. Összesen 315 nyomtatvány van felszámítva, melyek közül olasz 151; német 74; latin 26; magyar 25; szláv nyelveken 29; francia 9; svéd 1. Ezuttal a tudós összeállító ismét alkalmat vesz magának — kitüntetni, hogy biz ő nem tudós, legalább nem valódi tudós (mert valódi tudós nem szokott beszélni azt és ahoz, a mit nem ért, hanem dologértüre bízta). No de a mi tudósunk így beszél: „*A classica literatura terén más koronaországokban megjelenő munkák között figyelemre méltó a Pesten Emich Gusztáv által kiadott gyűjteményes munka: „Könyvtara hellenes romai remekírók kiadják. A romai és görög classicusok ezen magyar fordításában, mely egyszersmind igen izlésteljes kiállítás jelen meg, részt vesznek Magyarország első irodalmi tekintélyei, ú. m. Ürményi, Kazinczy, Zsedényi, Eötvös, Zay, Csengery, Fényes, Toldy stb.*“ A nevezett urak magok is az Österr. Blätter szerkesztőjétől most tudják meg először, hogy ők romai és görög classicusokat fordítanak!! Ily baklövések által elvész e kimutatások hitelessége iránti hitel; mert hogyan tegyük fel, hogy a ki a magyar irodalomra vonatkozó adatokat ily hamis magyarázattal adja, hibátlanul tudósítson bennünket a cseh, szerb, olasz, sőt német irodalomban felmerülő jelenségekről?... De menjünk tovább. A számokban talán nincs hiba, mert számolni talán csak mégis tud a tisztelt tudósító, s remélhetjük, hogy legalább azt megismeri a könyvön, németül van-e az írva, vagy magyarul, vagy olaszul, vagy franciául stb. Lássuk hát a X-dik számot, mely a történelmi s a történelemhez tartozó segéd munkákat lajstromozza. A történelmi munkák összes száma 434-re van téve, melyek között legtöbb németül van írva, t. i. 202; de az olaszul írott sem sokkal kevesebb, t. i. 188. A többi nagyon kevés, ú. m. 1 latinul; 2 héberül; 26 szláv nyelveken és 15, mondd: tizenöt, magyarul! Tehát 1852-diki szeptembertől kezdve 1853-diki december végeig magyar nyelven csakugyan nem jelent volna meg a történelmi szakba vágó munka több mint tizenöt? Nem jelent volna meg több annak dacára, hogy — miként supralaudatus tudósítónk állítja — Magyarország tudósainak munkái az Új M. Múzeum s az Újabb Nemzeti Könyvtár füzeteiben is gyűjtetnek? E tárgy méltó, hogy kissé utána nézzünk. Az Új M. Múzeum 1853 dik évi folyama is (mely tehát csak azon időből — de nem az egész időből — jelenthetett könyveket, melyet az Österr. Blätter tudósítója tekintetbe vesz) összesen épen 15 kötet magyarul írt s Magyarországon megjelent történelmi munkáról tesz említést¹⁾; pedig a Múzeum nem minden munkát jelentett

¹⁾ Ezek a következők: 1) Hunyadiak kora gr. Teleki Józseftől, második kötet; 2) Földrajzi alapvonalok, második kiadás; 3) Ókor történetei Somosi Istvántól; 4) A műveltség ősképe Mészáros Károlytól; 5) Az Újkori magyar

s ezen-folyama nem is tizenhat, de csak tizenkét hónap irodalmi hozományaira terjeszkedik. Csodálkozni lehet ennél fogva, hogy az érdeemes tudósító, kinek a kötelmi példányok Bécsben kész szolgálatára valának, még sem bírt felföldözni azon tizenhat hónap alatt a magyar irodalom láthatárán több történelmi s a történelem segédtanaihoz tartozó munkát tizenötönnél, jóllehet ezek között a tudósító által oly művek is megemlítvék, melyeket mi — fentebbi jegyzetünkben — fel nem említünk (péld. Erdély Régiségei Kőváry Lászlótól, Eszterházy Miklós Munkái, III. Napoleon Urházy Györgytől). Dicséri különben a tudósító a magyar történelmi munkák izletes kiállítását, melynek díszességével — úgy mond — csak francia és angol kiadványok versenyezhetnek.

Midőn e sorokat írjuk, az ausztriai könyvészet statistikai kimutatása a nevezett lapban még nincs befejezve; végét ennél fogva mi is kénytelenek vagyunk jövő közlésünkre halasztani.

Politikai lapjaink tárcáit illetőleg, említést kell tennünk az iskolai használatra készült újabb történelmi munkáknak, nevezetesen Kiss Lajos ókori történelme s földrajzi könyvének s a *Thüringer Ambró* és *Vincze Paulin* által németből fordított műveknek a *Budapesti Hirlapban* megjelent szigorú, de helyes bírálata felől. A *Pesti Napló* könyvismertetései között szeptemberben legfontosabb *Debreczeni* „Kióvi csatá”jának bírálata. Ezen lap ismertető cikkei közül kiemeljük még *Gyürky András* „magyar hajóhajtója” részletesb, s az ezen tárlalmányról elterjesztett hibás vagy tökéletlen fogalmakat megigazító ismertetését, —ss“től. Ugyancsak a *Pesti Napló* megindítá *Magyar László* afrikai utazó érdekes eredeti leveleinek közlését. „Jeles íróink csarnoka“ *Czuczor* (XXIX) és *Gvadányi* (XXX) arcképeivel bővült. Amazét *Erdélyi János*, ezét *Greguss Ágost* írta. *Toldy Ferenc* magyar költészeti történetéből két folytatást vettünk.

Az erdélyi *Hetilapban* figyelemre méltó közlemény jelent meg, *Agricola* aláírással, „*Lókodi György történelmi műveiről*.” Mely sajnálkozással olvassuk ugyan, hogy vállvetett közös munkássági ösztön, úgynevezett köz szellem az erdélyi írói karnál nincs, sőt újabb időben sajátkép írás és tudománynyal foglalkozó osztály sincs, miután egykettő ír, a nagy művelt többség hallgat, néhányan beszélnek, számtalanok elnémulnak; de annál örvendetesebben lepe-

nemzeti irodalom története *Toldy Ferenc*től, első füzet; 6) Hunyadiak kora gr. *Teleki Józseftől*, tizedik kötet; 7) A kereszties hadak története *Michaud* és mások után, első kötet; 8) Szalárdi János siralmas krónikája III. és IV. füzet; 9) Anglia története *Macaulay* után, ötödik füzet; 10) A kereszties hadak története, második kötet; 11) Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása *Palugyay Imrétől*, második kötet; 12) Csík, Gyergyó és Káson leírása *Benkő Károlytól*; 13) Az egyetemes földrajz alapvonalai *Matusik Nep. Jánostól*; 14) Anglia története *Macaulay* után, hatodik, hetedik és nyolcadik füzet; 15) Magyarország és Erdély képekben *Vahot Imre* és *Kubinyi Ferenc*től, első kötet. Összesen tehát 15 történelmi s rokon mű, melyeket még többekkel megtoldhatni ezen időből, mint péld. A föld és az emberi nem őstörténete *Mutzl* után, a „Magyarország és Erdély képekben” második kötete, Egyetemes történelem *Maar Bonifáctól*, Hunyadiak korának harmadik kötete, — mindezek 1853-ból. S ide még nincsenek számítva sem az 1852-dik év utolsó harmadában megjelent munkák, sem azok, melyek az ifjuság használatára iratván, alkalmasint az iskolai iratok rovatában lajstromoztattak.

tünk meg, midőn cikkirő bevezet bennünket a M. Vásárhelyt nem rég elhunyt *Lókodi György* pomológ és történész örökösének házába, hol igen becses kéziratokat talált, melyek közül három, történelmi munka: 1) Az erdélyi (első foglaláskori) ős székely és ős magyar, úgy e legrégibb származásu nemzetség neveknél, valamint a későbbi származásúaknak is történelmi és etymologiai nyomozása; 2) Marosvásárhely története, felvéve a romaiak uralmáig, mikor szerző szerint *Prætoria Augustának* hivatott, később *Új-*, majd *Székely-Vásárhely* (forum siculorum), legutóljára *Maros-Vásárhely*, nevet kapott; 3) Az erdélyi vezérek, vajdák, alvajdák, székely ispánok sora, névszerint és időrendben előadva, visszapillantással Erdély akkori történeteire. — Ezen művek, mond a cikk lelkes írója, oly téren mozognak, mely eddig mivelve nem volt, s a honi történelem oly ágait derítik fel, melyekről eddig csak töredékeket, hanem rendszeres munkát nem, bírtunk. Mindegyike a műveknek kész, el van látva előszóval is, csak az utolsó átdolgozás látszik hiányozni. A honi történelem ezen becses adalékainak kiadatását jogunk van remélni, miután az elhunytunk fia könyvárusnak is kész e munkákat átengedni, nem kívánván egyebet, mint atyja nevének kiérdemlett dicsőségét s a nemzeti irodalom gyarapodását. A cikk írója azonban azt tanácsolja, hogy e műveket vagy a tudós társaságnak vagy valamelyik hazai történelem körül buvárkodó hazánkfíának engedje át, kik — bizton hiszi — azok célszerű felhasználását, illetőleg kiadatását el fogják vállalni.

Nem hagyhatjuk említetlenül a *Családi Lapokban* megjelent közlést *Katona József*, a „Bánk bán“ halhatatlan szerzőjének egyik kéziratáról, mely annak, tulajdon kezével írt, több rendbeli verses dolgozatait foglalja magában 1816—18-ból. *Gyurinka Antal* szentesi r. káplán az, kit a szerencse ezen, irodalmunk történetéhez becses adalékul szolgálható s *Katona* fejlődési processusára fényt derítő kéziratnak birtokába juttatott. *Gyurinka* úr mutatványul egy költeményt is közöl a *Családi Lapokban*: „A holdhoz“, mely habár tökéletes műegészlet nem képez is, de gazdag képzelme, tiszta szép nyelve s egészen eredeti (rimtelen) mértéke bájával az olvasót megalítja. Négy soros szakokból áll, melyeknek hangmértéke, bizonyosan *Katona* saját találománya, egykét hely kivételével, igen szigorúan van megtartva. E sajátságos és szigorún megtartott hangmérték azon gondolatra hoz, hogy *Katona* talán e művet vagy kész zenére, vagy zeneszerző számára írta; s mind a két esetben a dolgot méltó volna nyomonzni. — A mű közlője kifejezi ohajtását, bár *Katonának* nála levő kézírata kiadatnék, s a *Családi Lapok* szerkesztősege segédkezet ígér nyújtani a kiadás létesíthetőségére. Bár mielőbb létesülne hát e kiadás; a közlött mutatvány után ítélve, nem csekély becsű, s mindenesetre formai tekintetben igen jelentékeny művekkel fogja az költészeti irodalmunkat gazdagítani. (Somogyból is írták minap, hogy ott *Csokonainak* két, kéziratban levő, színdarabját fődözték fel; intézkedtek-e ezek kiadása iránt?) ¹⁾

¹⁾ Köszönet *Körmendy Sándor* szennai ref. segéd lelkész úr jóságának! a két darab hozzám küldetett; egyikök „Ozvegy Karnyóné“ az én *Csokonaimban* már kijött; a másikat „Cultura“ egy pótlófűzet fogja hozni. *Toldy*.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

Arról értesülünk, hogy *Szenczy Imre* magyarított Tacitusát *Ürményi József* költségén kiadva veendi nem sokára az olvasó közönség.

*Urházy György*től nem sokára két kötetnyi munka fog megjelenni: „Politikai tanulmányozások“, melynek tárgyát az államrendszerek s államférfiak ismertetése képezendi.

Grimm vonzó hitregészeti elbeszélései az ifjuság számára, egy ismerőbb író által magyaríttatnak.

*Szabóky Adolf*nak számolási gyakorlatkönyve a népiskolák I. és II. osztályai számára, úgyszintén németből fordított gyakorlati mértana magyar alreál tanodák használatára Bécsben sajtó alatt vannak s a cs. kir. iskolakönyveket kiadó intézet által közrebocsátatnak.

Vahot Imre „Képes házi barát“ címe alatt népszerű irodalmi vállalatot készül megindítani, melytől népszerű irataink bőségének... meddőségében sok jót várunk.

*Császár Ferenc*től „Magyar hölgyek naptára 1855-re“ fog megjelenni, melynek előfizetési ára 40 pkr.

Homonnai Imre több munkáját rendezi sajtó alá, melyek közül különösen kiemelik holgyek számára írt illemi, erkölcsi és egészségi szabályait.

A „Lelki kalauz“ című imakönyv második kiadására szerzője, *Peltzmann Gergely* sz. Ferencrendi szerzetes, előfizetést nyitott 1 pftjával.

Egy harmadik *Szatmáry Károly*, „Amerikai Lapok“ címe alatt, az indiánok történeteiből merített regényt fejezett be.

Szegfi Mórtól is legközelebb regény fog kijönni: „Az élet harcai“; *Komáromi Ferenc*től rajzokkal illusztrált történeti beszélek; *Roboz István*tól pedig *Féval* francia regénye „Simon kapitány“ magyar fordításban.

Berényi Antal színművet írt „II. Béla király“ cím alatt.

Bethlen Miklós gr., a tehetséges fiatal színművész, *Prechler Otto* „Michel Colomb“, *Kárffy Titusz* pedig *Gutzkow* „Szív és világ“ című drámáját fordítják magyarra.

„Tihany ostroma“ szerzője, *Thern Károly*, új víg operát készített.

„Magyar dalbokréta“ cím alatt két füzetes dalgyűjtemény fog még e hó folytában megjelenni *Simonffy Kálmán* zeneszerzőtől.

Jókai „Egy magyar Nöbob“ját *Stuart Mária* grófnő fordítja angolra.

Ernesto Ferreira França braziliai tudós, mint a lapok írták, magyar verses munkák portugál nyelvre fordításával foglaltos Rio-Janeiróban.

HALÁLOZÁSOK.

Schodelné, a nemzeti színház egykori ünnepelt énekesnője, Nyáregyházán, sept. 19-dikén.

Bartay Endre, nemzeti színházunk egykori erélyes művezetője és jeles zeneszerző, Mainzban, oct. 4-dikén, élte 56-dik évében.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

NOVEMBER. 1854.

XI. FÜZ.

A LEGÚJABB LENGYEL BÖLCSESZET VÉGEREDMÉNYEI *).

HECSKÓ PÁL

EVANG. SEGÉDLELKÉSZTŐL.

A legújabb lengyel bölcsezet, melynek alapítója *Trentovsky Ferdinánd* freiburgi tanár, igen nagy, eddig ismeretlen igazságokat födözött fel. Az igazság-ismerés ezentúl nem egyes ember változó véleménye, nem idestova hányatás és tébolygás, hanem a valóságon való megállapodás. A bölcsezet nem egyes emberek lelki ábrándja, kik az igazságot egyedül véleményök s korlátozott belátásuk szerint veszik, hanem oly tudomány, mely bizonyos állandó törvényekhez van kötve, s csak ezen törvényeknél fogva adhatja az igazságot úgy elő a mint van. E törvényeknek kell tehát magát minden ismerő embernek alávetnie, ha az igazság-ismerethez járulni kíván. Az ember mitsem gondolhat ki e tekintetben, mitsem tehet az igazságba, a mi benne nincsen, mert legnagyobb ismerési tevékenysége abban áll, hogy a dologban foglalt isteni eszmét, gondolatot és ígét felfödözzze. Érzékei s értelménél fogva szenvedőleg lép a tárgyhöz, hogy annak testi oldalát észrevegye, képzelet, emlékezet s értelmébe fogadja (valamint tükörbe nézünk, hogy alakunk felől bizonyosak legyünk);

*) Mutatványul egy terjedelmes bölcsezeti kéziratból e cím alatt: „A legújabb bölcsezet fölfedezései, és a való bölcsezet kriteriuma.”

teremtői képzelme (Phantasie), ítélő és észbeli tehetsége szerint viszont közeledik a tárgyhoz, hogy annak belsejét, erejét, lelkét kifürkészsze, s ekkor mély gondolatokba merül, saját lélkébe száll, a dologban lévő belsőséget, szellemiséget megismerendő; végre figyelő, fontoló és észlelési tehetségeinél fogva az ismerendő tárgynál megállapodik, figyelembe veszi a dolgot minden oldaláról, úgy anyagi mint erői, testi mint lelki, külső mint belső, tárgyi mint alanyi, foglalat mint idomi részéről, fontolja tovább mind azt, a mit benne észrevett s észszerűleg látott, az észrevételeket és az eszméket, melyek benne támadtak, egymással kombinálja, s úgy mondja ki végre: e dolog vagy tárgy lényege ez, amazé pedig az. E fa p. o. pálmafa, tulajdonképi fája még nincsen, minden részei még puhák, az éltető bél vagy gyümölcs az ő sajátos tulajdonsága, ágazata nincsen s csak nagyszerű lombja van, nedve és gyümölcse igen frsítő, alakja gyönyörű, magassága roppant, minden része használható, és így a forró éghajlatban nélkülözhetlen növény, az ember legnagyobb földi kincse. Ezt mind egybevéve, annak lényegét következőképen határozza meg: a pálma képezi az átmenetet a tökéletlenebb növényektől a tökéletesekhez, t. i. a fákhoz, rendeltetése a növényországban létező fokozatot, és a természeti tárgyak okvetetlen összekötését szemünk elébe állítani, a tökéletesítés isteni eszméjét testesülve nyilvánítani, isten bölcsességét s jóságát hirdetni, ki e növényt épen a forró égáliba helyezé, s a még természeti állapotban élő embert bele, nedve és gyümölcse által táplálni, frsíteni, szomság és éhség-haláltól megóvni akará.

E példából láthatni miszerint az ember nem gondolja ki az igazságot, hanem csak kiveszi a természet, ember és isten lényegéből úgy a mint van, mert a szellemi, emberi és isteni tárgyakat is, ugyan ama módon kell ismernie. A nyerendő és nyert igazságismeret kriteriuma a bennünk létező ismerő tehetségek, melyeknél fogva közvetlenül jutunk az igazság ismeretéhez. Itt mondom: *érzek*, tehát vagyok dolog, és van dolog; *gondolkozom*, tehát vagyok gondolat, és van gondolat, és utóljára *cselekszem*, teremtek, tehát cselekvő és teremő vagyok, és van legfőbb teremő és cselekvő is. Vagy pedig másképen szólhatok: *vagyok isteniség*, szabadság, erény és halhatatlan lény, van tehát isten, szabadság, erény, és örökké való élet.

Ismervén valamit, először megkülönböztetem azt más dolgoktól és maga magától, a külsőséget benne t. i. a belsőségtől, másodsor pedig egységbe hozom önmagával és más dolgokkal, és így megkülönböztetve és egységbe hozva, ismerem voltát. Midőn ismerek, szükség továbbá érzékeimmel az érzékiségbe vagy testbe, lelkemmel a szellemiségbe, erőbe vagy lélekbe, éniségemmel viszont az egészletességbe, lényegbe, behatnom. A tárgy bennem összeköttetik a tárgygyal kivülem, az én alanyom kapcsolatba jő a kivülem lévő alanynyal, végre a conjectum bennem a kivülem találkozó conjectummal; ekkép bizonyos vagyok a felől, hogy testtel, lélekkel és éniséggel ismervén, a kivülem lévő testet, lelket és isteni ígét vagy éniséget ismertem meg, hogy a valóság ismeretéhez jutottam.

Bizonyos vagyok tehát arról, mikép az igazság, mely isten, világ, ember és egyes dolgok voltát képezi, ismerhető általam, és pedig úgy, hogy ismeretem nem egyedül valószínűséggel, hanem bizonyossággal is bír. Mert először isten és világgal különböző lény vagyok, s minden teremtettt egyes dologgal azon viszonyban állok; másodsor ismét ismerő tehetségeim nem csak e látható természeti dolgokba hatnak be, hanem a láthatlan, természetfölöttiek, a szellemiekbe is, nem különben a transcendentálisokba, vagy e véges világot felülhaladókbá, minthogy mint éniség a teremtetlen isten lehellete vagyok, és ugyan azon teremtetlen isten ígét látom és olvasom a természeti világban.

Így a lengyel bölcsezet eredménye az *igazság bizonyos ismerhetése*. Mivel az igazság örökkévaló és végetlen létére csak az örökkévalóság és végetlenségben jelenhetik meg egészen, nem állíthatom ugyan, hogy egy határozott időpontban az egész, teljes igazságot ismerhetném meg, hanem a mostanig megjelent és most nyilvánuló igazságot képes vagyok egészletességében megismerni, ha csak a hozzá megkívántató tehetséggel bírok; sőt, mivel minden időpont az örökkévalóság és végetlenség időbeli különb-egysége, úgy szólva tükre, amaz időn és téren túl is, vagy: előre ismerhetek sokat. Sok tekintetben mondhatom előre, mi fog a természetben, mi az emberi társaságban beállani, s mihez jutand egyszer az emberiség, ámbár még igen messze vagyok attól, hogy a jövődöbe közvetlenül pillanthassak. Hogy az emberiség nem egyszerre, hanem csak lassanként ismeri meg az igazságot,

vagy halad és tökéletesedik benne, az ki nem zárja még azt, hogy én az igazságot általánosságában ne fogalmazhassam jól; hiszen Plátó és Aristoteles fürkészetei még most is valók, Sókrates erkölcsstana még most is jeles, Krisztus vallása mindeddig a legjobbnak tartatik: sőt már most úgy vagyunk meggyőződve, mi-kép vallásánál soha tökéletesebb nem fog felállhatni. Mily módon állítható pedig az? Azon, melynél fogva ama férfiak ismerő éniségök által az örökkévaló igazságba bérhatottak, mely éniség is örök, mint maga az isten kinek lehellete.

Míg ezen eredményhez juthattunk mind a három igazságvilág kategoriáit, az igazságot, a tudást és ismeretet illetve, kellett tárgyalnunk, itt pedig a nyert igazságot egész tisztaságában leljük.

Az isten, világ és ember fürkészetének eredménye, ugyan ama meglett nyomozás, és fölfedezések előállítására után következő.

Az *isten transcendentális lény*, azaz teremtetlen, világfölötti, és így nem zavarandó össze a világgal, vagy a világon élő emberrel, mint az eddig a realis és idealis, materialis és pantheistikus bölcsészetekben történt. A teremtetőt nem foglalhatja magában a teremtés, sem az előörökkévalóságot az időbeliség; azért hogy isten teremt, nem kell a teremtésbe szállnia, vagy épen világgá lennie, valamint azt Spinoza, Schelling és Hegel tanítják, hol az isten állománynya, az állomány (Substanz) világgá, vagy az absolutum és az absolut idea maga ellentételévé lesz, s ellentété-lével örökkén kell küzdenie, hogy magához térhessen, vagy a magábaniség, magáértiségé válván, magamellettségé tches-sen. Az isten egy hajszált sem vesztett lényegéből teremtése által, mert az nem lényegkifolyás, hanem lényeg utáni alkotás; valamint az író sem vesz semmit az által erejéből, midőn bizonyos munkát szerkeszt: úgy az isten erejében sem történik semmi változás, s meggyengülés. A teremtetlenség és teremtés, az isten és világ különböző dolgok, hanem ismét nem abszolutilag, de egyedül viszonyilag, mert különben a világ és isten közt semmi összeköt-tetés sem állana fel, s akkor két istenséget kellene elfogadnunk, mint azt a pogány vallások tevék, hol a világon kívüli istenség és a világban létező istenek mások és mások voltak, vagy mint Ormuzd és Ahriman, Osiris és Typhon egymással élet és halálra célzó harcot viseltenek. Az isten tehát világ fölötti lény, s nem

lesz soha világgá, de a teremtet világot mindenható erejénél fogva fentartja és kormányozza. Ő azonos a világgal annyiban, a mennyiben az teremtménye, azaz, lényegessége után teremtetett létegyetemiség, és így nem oly egységű vele, mikép a világ megszűntével ő is megszűnnék lenni; a világ elenyészhetik végképen, s isten ismét más világot teremthet, a nélkül, hogy valamit szenvedne az által. Az egyes világok úgy is múlnak, s helyökbe mások érkeznek az örökkévaló törvények szerint, melyeknél fogva az életből enyészet, és az enyészetből élet támad, a létek semmiségbe dülnek, és a semmiségből viszont létek erednek.

Az isten továbbá nem csupa általános gondolat, eszme, eszméleti abszolút, vagy határozatlan állomány, az anyagiság általános kútfeje; se nem csupa egyetemiség, egészletesség, hanem az egyetemiség és egészletességet magában foglaló, öszpontosító egyéniség, s következőleg *személy*. Az egyetemiség, általános-ság, részletesség és egészletesség létezik ugyan, de csak elvonva, ha azt, a mit az egyes dolgok bírnak, az elvonás útján több vagy minden dolgoknak tulajdonítjuk; a legigazabb valóság az egyéniség (die Individualität), mely mind azon elvont egyetemesb tulajdonságokkal bír, tehát határozott, életműves egészletesség. S olyannak kell az istennek lenni, ki az egyénes valóságot teremtette, olyannak kell lenni, mert különben soha öntudattal és önérzettel nem bírna, nem volna élő, való lény, mi pedig az isten fogalmával egészen ellenkezik. Hogy ezen utolsó állításunk is igaz, kitetszik abból, miszerint az embervilágban az úgynevezett emberiségi vagy nemzeti öntudat, csak egyénes emberek által eszközöltetik: ha tudniillik a nemzet egyénei nem bírnak öntudattal, akkor a nemzet mint általánosság végképen nem bír azzal, mert ő egyedül az egyének útján jön tudathoz. Azonban isten nem világi értelemben egyén és személy, azaz: nem oly korlátozott módon mint mi, mert az ő személyisége teremtetlen, előörökkévaló, és olyan egyéniség és személyiség, mely minden más egyének és személyek kútfeje. Az egyén és személyiség tényezői a test, lélek és éniség, az is megvan az istenben, de ismét nem világi módon, mert az isten *teste* csak minden testiség lehetősége, forrása, egy előörökkévaló, láthatlan, tapinthatlan, szent test; úgy az *isteni lélek* nem emberi korlátozott lélek vagy természeti erő, hanem egyedül a teremtetett lelkiség kútfeje, végtelen, sza-

bad, előörökkévaló szellem; az *isteni éniség* utóljára nem emberi éniség, mely magára idegen, világi testet vett fel, s idegen világi szellemben fürdött meg, hanem abszolút, tiszta előörökkévaló éniség, minden éniség feltételezője. Ha isten nem személy, hogy teremthette a személyiséget, ha az isten viszont személy és így éniség, kell bírnia némi testtel és lélekkel is, mert egyén, személy, éniség, nem gondolható a nélkül. Csak egy központi egyetemiség és egészletesség, milyen az egyén és személy, teremthetné az összes egyetemiség s egészletességet. Az isten e szerint központi, szívbeli transcendentalismus az egyetemes világban, a világ az ő fátyla, az őt körülvevő ruhája.

Mivel az isten előörökkévaló személy, következőleg az örökkévalóság előtt öntudó és önérző is, nem szükség tehát előbb világot teremtenie, hogy öntudat s önérzethez juthasson, mint azt az eddigi bölcsészetek tanították, sőt teremtése előtt annak kellett lennie, mert teremtménye különben nem lett volna bölcsen és célszerűen elintézve. Valamint az emberi genius érzi magát geniushoz minnelőbbé valamit teremtett, úgy az isten is, kinél e viszony sokkal tökéletesebb, öntudó s önérző volt.

Fogalmazván ekép az istent, *lássuk mi a világ?* Arra könnyű már a felelet. A világ a teremtett egyetemiség, vagy minden teremtett valóságok összege. A világ tehát minden égi és földi testek foglalata, minden életműves s életművetlen dolgok, lények, és az azokban foglalt erők és lelkek, vagy minden az egyetemiség végtelen golyóján létező dolgok, foglalatukra, formájokra s egészletességekre nézve. A világ másképp természetnek is nevezetik, t. i. mert a neki istentől kiszabott törvények szerint szüntelenül teremt, vagy természet és tenyészt; latin szó után az a mi született és születik, a mi eredt és ered. De ez egyoldalú, hiányos meghatározása a világnak, a természet a mi bölcsészetünk-nél fogva csak a világ egy részének, tényezőinek tekintetik, és pedig anyagi részének, mert egyedül az anyag lesz és születik, az erő pedig megvan öröktől fogva, az anyag az erő által lesz az a mi. Más azután a természeti erő és a lélektelenség az emberben; a testben van természeti erő, a lélekben pedig szellemi. Itt tehát a természet és szellem mint ellentételek jönnek elő, s együtt véve képezik a világot. Ámbár az ember mint teremtmény a világhoz tartozik, még is szabadsága, öntudata, önérzete és teremtető te-

hetségénél fogva különbözik a világtól, mely ezekkel nem bír; minek következtében az ember egy különös, önálló világ az egyetemes világban, ő úgy szólva transcendentalis lény a világra nézve. S valóban a tudatlan, szabadtalan világ csak az isten és ember nyilvánulásának színhelye. Az isten nyilvánítja magát benne az által, hogy teremtetle, megtartja és kormányozza: az ember pedig azon módon, hogy magának saját világot alkot benne, minél fogva a természetet szükségé s tetszése szerint átalakítja, annak elemeit magának meghódítja, országokat alapít, falukat, városokat épít, a földet műveli, az ásványokat a növényeket és az állatokat nemesíti, a zordon természetet mesterség útján szelidebbé teszi, a sivatag pusztákat lakóhelyekké változtatja, és így mindig és mindenütt cselekvéseinek pecsétjét nyomja reá. Magában értetik, mikép hatalma egyedül a földi világra terjed ki, mely mintegy porszeme az egyetemes világnak. Azonban a legújabb bölcés szet azt is állítja (és nem igazságszerűség nélkül), mikép minden egyes földvilágnak rendeltetése embert foglalni magában, mely által ő öntudathoz s önérzethez juthatna. Ez annyiban igaz, hogy ha egy bizonyos földvilág nem bírna emberrel, cél nélkül volna, mert az isten teremtésének célja a legtökéletesebb hasonlatosság-teremtés lévén, az egyedül az emberben, vagy legalább az emberhez hasonló lényben tartalmaztathatik, mely képes az istent megismerni, és az ő akaratját szabadon teljesíteni.

A világ mind ennél fogva teremtett természeti és szellemi egyetemiség egyben. Úgy is szoktunk beszélni világszellemről. De nem is üres gondolat az, mert van természeti szellem, mely a természetben rejlik, és van emberi szellem mely az emberiség sajátja. Az emberi nem a világ lényeihez számíttatván, az ő szelleme természetesen a világ szellemét képezi. Az egyes ember lélekkel bír, s ritkán szokott az egyénes lélek szellemnek nevezettni, ha pedig történik, hibásan történik; itt a szellem, szellemiség az általános emberi lélek tulajdonságát fejezi ki, és így az ember szelleme mint az időbeli, világi emberiség kifejezése, méltán a világhoz számíttatik, mely időben létezik. A szellem mint lelki fejlődés, vagy inkább ismeret, tapasztalat, hit, vélemény, jellem, cselekvésmód szüntelen változó, a világ által föltételezett, tér és idő formáiban jelentkező, valamint a felől a különböző földi részekben és különb időszakokban uralkodó szellemből meggyő-

zödünk : a lélek ellenben mindig ugyan az, változhatatlan, tér és idő által nem korlátozott, t. i. a lélek magában, tisztaságában, az átesett fejlődésen túl gondolva, hol gyermek, ifju, leány, férfi, asszony és agg lelke volt. A világ mint természet öntudatlan, de az emberi szellemmel párosulva tudathoz jut az emberben.

A világ nem cél magában, hanem csak eszköz az isten és ember kezében. Az isten kezében az ember lakhelyévé lesz, isten felől tanúsít; az ember kezében pedig cselekedeteinek színhelyévé, isten dicsőítésének templomává válik. A világ, különösen az egyes földi világ, időbeli, változó, mulékony, azonban az egyetemes világ el nem enyészhetik az istennel együtt, mert nyilvánulásának szükséges föltétele. Isten világ nélkül egy rejtett, senki által meg nem ismert isten volna; e szerint az időbeliség a világban az örökkévalóság végetlen folyama, vagy az örökkévalóság megjelenése a végtelenségben. A világ viszont mit sem jelentene ember nélkül, az ember pedig nem létezhetnék világ nélkül, mert annak koronája az ember, ennek alapja pedig a föld. A világ istennek és embernek hódol, és az isten és ember közti hídát képezi.

Mi végre az ember fogalma és volta, kérdezzük, minekutána az istennel és világgal megismerkedtünk?

Az ember legtökéletesebb isteni teremtmény e világon, vagy az istennek leghűbb képe a teremteltségben, mert az isten önhasználatosságára teremtvén mindent, utóljára oly lénynek kellett létesülnie, mely minden teremtetett hasonlatosságának központja lenne, és a teremtetést mint egy tökéletes egészet befejezné. A világ magában még csak megmerevedett, kristállizált képe az istennek, az ember pedig ama megmerevedettségből fölél, eleven, szabad mintája a teremtőnek. A világi dolgok istenhöz való hasonlatossága, egyedül az isteni lényeg utáni teremtetésökben áll, melyet ők magukon nyilvánítanak, úgy hogy az isten végtelensége bennök végességgé, előörökkévalósága időbeliséggé, az anyag és lélek szent kútfeje anyaggá és erővé váltak, annak előörökkévaló személyisége azok múló egyéniségévé lett. De az ember nem csupa lényegutáni, hanem lényegből teremtetés is, az ő énisége az isten lehellete, az nem múló hanem örökkévaló, mert halhatatlan, mert létezett az isten kebelén az elővilágban, minekelőtte világban megjelent, minekelőtte világi testet öltött magára

és világi szellemben megfürdött vala. A világ egyetemesen véve egészletesség, de középpont nélkül, azért annak középpontja egy részről az előörökkévaló (vor-ewig), transcendentalis isten, más részről pedig ama transcendentalismus hű hasonmása, az ember, az idő folyamában az örökkévalóságon által. A világ mint egyetemesség nem lévén egyén és személyiség, teremtetvén egyedül az isteni lényeg után, nem bírhat öntudattal és önérzettel, ahoz csak az isten és emberben jut. Istenben, ki kezdetbeli személy és éniség, emberben ki végső személy és éniség, az elsőnek hű másolata. Ha isten nem teremti az embert, akkor nem pillantja meg magát magán kívül, mert hibázik hasonmása, a világ viszont nem járul időbeli tudatjához, mert nincsen központiség, mely által azt elérhetné; így az isten és világ egyaránt vágyódnak ember teremtese után. Azonkívül ember nélkül a világ befejezetlen maradt volna, minthogy hibázott volna időbeli központja, melyben ő mint tökéletes egészletesség feltűnhetnék.

Az ember éniségénél fogva isten lehellelte lévén, mely mint olyan teremtő erővel bír, és e világon saját világot alkot magának, *volta* az isteniség, a teremtetett örökkévalóság, az eredett eredetiség, az idő és eredettség kebelén, és így isteniség = istenség. Bizonyos tekintetben a világ is bír némi isteniséggel, mert az ő magva, lényege, a benne megjelenő isteni gondolat, eszme és ige: azonban az emberi isteniség sokkal főbb, mert ő nem csupa isteni gondolat, eszme vagy ige nyilvánulása, hanem istenhez egészen hasonló éniség, melyben isteni erő és élet foglaltatik.

Az ember olvasója a dicső világkönyvnek, a világi dolgok t. i. lényegségeket annak éniségében tükrözik vissza, a természetben létező fogalmak és eszmék, szintúgy a világban foglalt isteni ige, az ember fogalmaivá, eszméivé, s szavává válnak, minnek következtében az ember a világ öntudatává és önérzetévé lesz. Ezt érinti Pál apostol is midőn mond: „az egyetemes teremtés várja az isten fiainak megjelenését, kiktől megváltását igényli.“ Az ember által emelkedik tehát a világ, istenéhez, s magasztalja teremtőjét.

A világban nyilvánuló isteni tökéletesség és szentség az ember tudatába kerülván, ezt szünet nélkül ama tökéletesség és szentség felkarolására ösztönözi, és így ered a vallási, művészi és

bölcsész-i ihletés az emberben, mely az igazság, jóság és szépség eszméinek oltárokát emel, és azokat műveiben dicsőíti. Ennél fogva az ember nem egyedül szónoka lesz a világnak, hanem szabad magasztalója is az istennek; mert épen a közöttte és isten közt hidat képező s köteléket szövő világ, isten s önmaga ismerésének kútfejévé válik. Az isten úgy szólva a világon által költözik az emberbe, az ember viszont az istenhez vándorol, a világ pedig az emberen által az istenhez emelkedik, mert ő énekel el himnuszait. Vagy az isten a világ útján jelenik meg az embernek, az ember a világ által merül be az istenbe, és a világ az ember segítségével jut öntudatához, elbeszéli keblének érzelmeit, s magasztalja a magasztalásra egyedül méltó, mindenható, bölcs és jó teremtményét!

A világ egyetemiségében makrokosmos, az ember viszont egyéniségében mikrokosmos: így a világ és ember külön világok; a világ csak mint egyetemiség örök, az ember személyiségénél fogva halhatatlan. Hogy az ember mikrokosmos, azt az újabb természetbölcsészek elegendően bebizonyították, de lennie is kell mikrokosmusnak, mert ha nem az, akkor sohasem ismerheti meg a világot, mit azonban maga a tapasztalat világosan megcáfol. Azon az igazságon fekszik ama bölcsészeti dogma, miszerint az ember önmagában alany, tárgy, és alany-tárgyilagosság, vagy *conjectum*.

Ez az ember általános rajza; fürkészszük tovább és lássuk, mi a *lényege*, s *milyen a rendeltetése*?

Az ember lényege az éniség, a neki megfelelő isteniség, és az innen eredő örökkévalóság, halhatatlanság, szabadság, öntudás, önérzet, tevékenység, öntevékenység és erényiség.

Hogy az ember lényege éniségében foglaltatik, a felől ő közvetlenül bizonyos: ha valamit állít, mond, tesz, énisége következtében állítja, mondja és teszi, szüntelen szólván: én így gondolkozom, én ezt mondom, én azt cselekszem; teste vagy lelke felől mondván valamit, mindég hozzá teszi: az én testem, az én lelkem p. o. ezt érzi, azt gondolja, soha pedig testéről vagy lelkéről mint valami önálló lényről nem szól: az ember tehát lényegét öröktől fogva az éniségbe helyezi, a testet és lelket pedig csak annak tényezőinek tartja, melyek isten által oly szorosan és elválaszthatlanul egymással összekötve, hogy az éniségben vég-

képen azonosak. Innen, a ki testi alkatomból csúfot üz, vagy lelki tehetségeimet gúnyolja, az éniségemet sérti; akár mi történjék testemnek vagy lelkemnek, az, az egész éniségemet illeti.

De a való, maradó éniségünk még sem e világi test és lélek egybeni összekötése; már e jelen életben elveszíthetem lábamat, kezemet, szememet, s más oly testi részemet, mely nem okozza a halált; lelkem nagy megfeszülés vagy bú következtében örvöngésbe eshetik: való éniségemet és annak tudatát még sem vesztettem el, mert míg élek mindig mondom: én vagyok, én akarok, én cselekszem stb, éniségemet fejezem ki szüntelenül, reá hivatkozom, akár milyen állapotom pillanataiban. E világi test és lélek egyedül külső, ideiglenes tulajdonsága éniségemnek, melytől mint idegentől e világtól bucsuzásom órájában el kell válnom, itt kell hagynom, a hol felvettem. Ideiglenes volt testem porrá válik, és az általános anyaggal vegyül össze, melyből eredt: hasonlóképen ideiglenes volt lelkem minden világi tapasztalatával és tudásával az általános emberi szellemhez költözik, melyből felvétellett; ha tudós voltam, világi lelkem a tudományok történetében él, ama míveltségben, melyet az emberek közt terjesztettem; ha pedig egyedül közéleti tapasztalattal bírtam, tapasztalatom azoké marad, kikre életemben hatottam. Lényeges éniségem nem marad s nem maradhat itten, mert övé a túlvilági, az örökkévaló élet, valamint övé volt az elővilági is, minekelőtte e jelen világba lépett, s születésénél fogva véges lényynyé lett. Jól van, örvendek annak, mondod, kedves olvasóm, de hogy bizonyítod azt be, mit sem nem lehet tapasztalni, s mi felől sem nem lehet a közönséges gondolkodás útján igazságszerű bizonyyságot hozni elő: voltál-e már az első vagy túlvilágban, hogy ilyen hallatlan dolgok állítani mersz: hogy pedig csupa szavaidnak higyek, azt mint gondolkozó ember tőlem, ki hasonlóképen gondolkozni és fürkészni szeretek, kívánni alig fogod?

Arra következő válaszom: az transcendentalis igazság, mert az éniség az emberben épen olyféle transcendentalismus, a minő transcendentalismus az isten e világra nézve. Az isten központi, szívbeli transcendentalismus az egyetemes világban, az éniség pedig hasonló transcendentalismus az emberben. Az isten létezett minekelőtte születéssel, létezik most e jelen életed perceiben, s létezni fog akkor is, midőn te itt lenni megszűntél, de te nem látod,

csak hiheted és gondolhatod őt : azonban hited és gondolkozásod meggyőződéseddé válik, mert okvetetlenül hinned és gondolnod kell, mert a világ mint okozat, mint teremtés, szüntelen az okra és teremőre vezet, sőt a teremtés mivoltából maga az isten lényegét következtetheted. Nem látod érzékileg, de leled észszerűleg, s e módon tapasztalod hogy van, hogy fentartja és kormányozza a világot, hogy az ő megszűntével a világ is megszűnne lenni. S valamint már az isten múlt, jelen és jövő létezését, vagy inkább örökkévalóságát elismered, transcendentalis jelleméért nem tagadod : úgy el kell ismerned saját éniségedet is, mely ama belső keresztyéni ember, kit a szent igék tanítanak, ama szellemi test, mely a holtakból fel fog támadni, és azon halhatatlan lélek, melyhez a halál semmisítő kezeivel nem közeledhetik. Való éniséged transcendentalis, és ez annak oka, hogy nem láthatod, nem tapinthatod, oly könnyen fel nem foghatod, hogy ezen időbeli éniségeddel, világi tested és lelkeddel megzavarod. Ha belső, lényeges éniséged nem volna egyéb látható és könnyen észrevehető tested és lelkednél, mikép kényszeríthetnéd testedet és lelkedet oly valamire, a mihez kedvök nincsen, hogy győzhetnéd le a testi és lelki restséget, mily módon szegülhetnél ellene a test vétkes ösztönzéseinek, a világi lélek nagyra vágyásinak, s egyéb bűnös kíváнатinak ? Ők magok nem zabolázhatják meg magokat, hanem éniséged teszi azt, mely a test és léleknek való zabolákat kezében tartja. Éniséged uralkodik fölöttök, s nem volna azon hatalma fölöttök, ha velök egy természetű lennél. Ó bizonyára nem, éniséged mostani látható teste és észrevehető lelke, csak ideiglenes organuma, melyet elhagy, belőle kivetkőzik, mihelyest az örökkévalóságba való átköltözésének órája eljövend. Most használja azokat, azután nem lesz reájok szüksége; most általok hat, munkál, ezután nélkülök fog munkálni, mert az örökkévalóságban elégséges lesz maga magának, s azok nem lennének odavalók!

Minekelőtte születél, kellett lenned, mint az isteni ige volt minekelőtte utána a természeti dolog támadt: ha nem léteztél volna e világi megjelenésed előtt, hogy jelenhettél volna meg benne? A mi nem él mint lehetőség, az mint valóság sem élhet, azaz: nem valósulhat soha. Az isteni ige a természeti dologban volt annak támadása előtt, s magára öltötte a természeti testet, magába fogadta a természeti erőt, hogy mint isteni, eddig ismer-

retlen ige nyilvánulhasson. A te elővilági éniséged is öltött magára születés következtében világi testet, s magába fogadta az ideiglenes lelket, a világbani megjelenés és munkálás végett. A szüléktől fogadott test, melyet a világi anyag táplál és növeszt, nem az éniséged láthatlan, tapinthatlan, szellemi teste; sem a lélek, melyet szüléidtől nyertél, s mely a világi szellem műveltsége útján fejlődik, a te örök, változatlan lelked; azok idegenek, lényegedhez ráragadtak, de rövid idő múlva leragadtatandók, elválandók tőled. Ezután marad meg lényeges éniséged, az átélt élet pecsétjével bélyegezve ugyan, világi öntudatod s önérzeted foglalatjával terhelve, de másképp érintetlenül az időség viszonyaitól, háborítlanul a semmisítés elemeitől, és te ama örökkévalóságba térsz vissza a honnan érkeztél, hogy azon isten eleibe lépjél, ki téged e világba bocsátott, és számolj neki a világban teljesített hivatásodról. Ha azt éniséged megnyugtatására és a szent isten megelégedésére teljesítetted, akkor boldog vagy, mert egyrészt magadban bírod már a boldogságot, más részt pedig az isteni jutalom fogja azt benned eszközölni. Az éniség a világi organumban mintegy zárva tartva, a világbóli kiköltözésénél fogva megszabadul tőle, a koporsó melyben tartatott megnyílik, és az éniség feltámad; feltámad, mert a halál karjaiból, mely a világi testet martalékjává tevő, és a világi lelket az általános szellemben szétosztalta, kisuhanott. Az éniség szellemi tiszta teste a feltámadott test, melyről Krisztus szól, a magában halhatatlan lélek pedig a feltámadott testtel az örökkévaló életet folytatja, örvend neki, mivel csak alakja változott ama életnek, midőn a világból a túlvilágba költözött.

A való, tiszta éniség ennélfogva örökkévaló és halhatatlan. Örökkévaló, mert az éniség születése előtt mint éniség in potentia, az isten kebelén létezett, onnan a jelen világba szállva éniséggé in actu lett, és a világból kilépve, az örökkévalóságba térve, marad éniség in sempiterno. Halhatatlan az éniség továbbá, mert az, kinek sem teste, sem lelke világi és időbeli, mi a változás és mulás törvénye alá nem esik, mi egész lényegében megy vissza az örökkiség kebelére a halál által. A halál csak a külső, durva, porhanyó testet érintheti, és egyedül a változásnak kitett világi lelket választhatja el a testtől: innen az éniség általa mit sem szenvedhet, sőt inkább nyerhet, mivel csak ama

módon lesz megint szabad éniséggé. Az éniség lelke nem fajszelem mint eddig gondolatott, mert az éniség személy lévén, sajátságos lélekkel is kell bírnia, mely az örökkévalóságon át övé kizárólag. És ez meg is egyezik minden lelkes lények természetével, kik egyéniségük következtében sajátos isteni gondolatot vagy igét állítanak elő, melynek soha sem nem szabad elenyésznie, sem pedig más lényekben elolvadnia. Egészen mást tanítanak a germán és román bölcsészek, s annál fogva az emberi éniség személyes halhatatlanságát, melyet hibásan csupán lélekbe helyezének, az általános emberi szellemben temették el. Az ilyen örökkévaló, halhatatlan éniség pedig szükségképen több a véges, korlátozott világi lényeknél, ő isteniféle természettel bír, vagy isteniség. Isteniség az éniség midőn ő az isten lehellete, s nem létezik több és másféle éniség, mint isteni és emberi, mint kezdetbeli és végső éniség. Egyik mint másik hasonlólag transeendentalismus, az a világban, ez az emberben; az és ez bír teremő erővel, amaz magától, emez istenneli rokonságánál fogva, hol istenség = isteniség; annak természete az emberhez közeledni, őt magához emelni, isteníteni, ennek feladata az istent keresni, őt feltalálni, egész mélységéből szeretni, annak tökéletességét sajátjává tenni, magát isten által szentesíteni, és így az istenséget mintegy emberíteni. Itt az isten emberben, az ember pedig istenben él, az oly ember isten-ember avagy isteniség, azaz: istennek leghűbb képe, az idő végtelensége avagy az örökkiség kebelén. Senki se okoljon bennünket azért ellenmondással, hogy az éniségnek mint eredetnek örökkévalóságot tulajdonítunk: az örökkévalóság nekünk nem teremtellenség, hanem csak végtelen idő, mit a teremésnek, különösen az oly rokoninak az istennel milyen az éniség, joggal tulajdonítani lehet: mi úgy sem tudjuk sem a teremésnek kezdetét, sem annak végét; továbbá az istent teremés nélkül alig is lehet gondolni (melyet azonkívül e földünk teremésével, mely csak egy porszeme az egyetemes világnak, s csak egy időbeli pontja az öröklétnek, nem szabad összezavarni), és így a teremés eredete örökkévalóságba esik; végre az istent teremtményétől megkülönböztetés végett örökkévalóság előtti-nek nevezzük.

Az ember éniségénél fogva szabad, öntudó és önérző is. *Szabad*, mert maga határozhatja meg saját cselekvéseinek célját,

és a hozzá való eszközöket is megválaszthatja magának, belátása, tetszése és akarata szerint; öfölte nem uralkodik az okvetelenség, hanem a törvényesség, melyet ha követ, igazán szabad, azonban ennek ellenére is tehet akármikor, csak hogy azután a szabadság fékellenségbe s vadságba megy át. Az ember bír öntudattal és önérzettel, mert ismerheti magát tökéletesen testére, lelkére és éniségére nézve, tudhatja mi volt az elővilágban, mi most, és mi lesz a túlvilágban; megismerheti maga erős és gyenge oldalait, tudja milyen viszonyban áll az istennel és világgal. E tudás és ismerés következtében érzi felsőbbiségét a többi teremtmények fölött, érzi méltóságát, midőn istennel rokon éniség, isteniség; midőn személy, mely maga magának célja, erővel bír melyeknél fogva a természetet magának meghódítja, a világban tulajdon világot képez, tulajdonságokkal és tehetségekkel bír, melyek által embertársai fölött kitünik, halhatatlan énisége s erényessége következtében a legtökéletesebb világi, istenhez hasonló lény. *Végre az ember tevékeny, öntevékeny és erényképes.* Tevékeny, mert hármas erői és tehetségei ú. m. a testi, lelki, éniségi: ismerési, érzeti és akarati hatásképpességet foglalnak magokban, s azok ösztönzéséből szüntelen hat és munkál. Öntevékeny mivel magából, ismerése, érzése, meggyőződése és szabad akarata szerint cselekszik mindent, maga magát határozza, s nem szükség, hogy valaminek véghezvitelére, még csak más által határozassék. Erényképes, mivel a megismert igazat, jót és szépet; az erkölcsit, a dicsőt, a boldogítót magok- a tárgyakért, és nem valami érdek miatt cselekszi.

E lényegének tulajdonságai már oly fenségesek, hogy azokkal istenen kívül senki más nem bír, s épen ők teszik istenhasonlóvá in potentia, úgy hogy ha azokat való tökéletesítésére használja, s e rövid életen által a leghetőbbet teszi annak elérésére, istenfiává válik, a boldog, örökkévaló életre előkészül, és ott a kimondhatatlan boldogság élvezetéhez jut. S épen az a rendeltetése, mikép minden tehetségeit maga és felebarátai tökéletesítésére és boldogítására fordítsa.

Mindezen igazságokat terjeszti elő végeredményeiben a legújabb lengyel bölcsezet, lássuk tehát még, mit szól maga a bölcsezet vég céljáról.

E bölcsezet, mely az istent soha szeme elől el nem vesztí,

hanem minden igazság és valóságot az istenben keres, mindent egyedül tőle származtatván; e bölcsészet, mely az igazi bölcsészet, mely az igazi bölcsészeti ismerést nem emberi teremtésnek, hanem csak az isten által eleven betűkkel írott két nagy könyvei (t. i. a világ és az emberi éniség) olvasásának nevezi, következőt mond a bölcsészet vég célja felől.

A bölcsészet vég célja a teljes, való igazság-ismeret általános véve, és az isten, világ és ember magukban és kölcsönös viszonyukban fölfogva. Minthogy pedig semmi igazság-ismeret sem állhat addig szilárdul, míg ingatlan alapon nem nyugszik, vég célja egyszersmind ezen alapot megszerezni az emberi ismeretnek, melyet ő, a hármas igazság-kriteriumot föltalálván, nekünk nyújt. Maga az igazság-ismeret továbbá cselekedetben való nyilatkozás nélkül semmi hasznót és gyümölcsöt nem hozhatván, míg egész életünkre nem hat, semmi erényességgel nem bír. Azért e bölcsészet által nyert ismeretnek célja az életre határozólag hatni, a tőle átvett fogalmakat, eszméket és észlelményeket valósítani. És így legfőbb igazság lévén az emberre nézve az istenneli rokonság, az isteniség = istenség, legfőbb feladatunk mindig isten hasonlatosságára törekednünk, élnünk, cselekednünk, isteni tökéletesség és szentséghez jutnunk, minél fogva a bölcsészet, vég céljában, a vallás céljával foly össze. S valóban a legújabb bölcsészet legnagyobb érdeme abban áll, hogy az istent és az isteni életet az emberben nélkülözhetlen sarkponttá teszi, belőle indul ki, s hozzája tér megint vissza. Ha a német bölcsészet (itt pedig a Hegelféle különösen) nagy érdemeket szerzett magának az által, hogy a létből ment ki, akkor a lengyel bölcsészet érdemei számszorta nagyobbak, mert az magából a valóságból, t. i. a hármas igazság-világból (melyek isten, világ és ember) indult ki. A lét még csak egy része a valóságnak, egyedül első kategóriája az igazságnak, az értelmi elvonás szüleménye, mert utána jó a semmiség kategóriája, az észbeli elvonás, és csak ezután következnek a levési és maradási kategóriák, az észlelés lelményei, az értelem és az ész által egyenlőleg elismert valóság nyilvánulásainak formái. Így az igazság-világok mint cáfolhatlan valóságok sokkal valóbb és szilárdabb ismeretet szolgáltatnak azok egyes formáinál, melyekhez egyedül az elvonás útján juthatni; a lény maga mindig többet jelent annak egyes tényezőinél.

E szerint az, ki a való, személyes isten eszméjét nélkülözhetők tartja bölcsészetében, önnön maga fölött tör pálcat, bizonyoságot tesz szelleme szegénységéről, s kinyilatkoztatja miszerint bölcsésznek nem született. Nem is tartatik az többé bölcsésznek ki oly vak, oly korlátozott eszü, vagy oly romlott szívü, hogy a legfőbb igazságot nem látja, vagy épen tagadja. Így a vallás legfőbb dogmája, az isten, egyszersmind a bölcsészet dogmája is, nélküle a bölcsész egy lépést sem tehet az igazság nyomozásaiban.

E néhány pontokat következőkben világosítjuk fel: A teljes, való igazság-ismeret a mennyiségnak a minőséggel való összefolyása, vagy a viszony és módnak minden tárgyban föltalálása; az a külsőség a belsőséggel, mely egészletességet, és a foglalat a formával, mely lényegességet szolgáltat. A mennyiség és minőségben foglaltatik viszont a lét és semmiség, a viszony és módban pedig a levés és maradás, mint azok reális oldala, minek következtében az igazság-ismeret életteljessé lesz. Itt továbbá az öröklét és idő különb-egységre jutnak, az előörökkévalóság az örökkévalóságban nyilvánul, az elővilág jelenvilággá, ez pedig túlvilággá lesz; a lét in potentia létté in actu, az megint létté in sempiterno válik. A semmiség lesz valamivé, a valamiség semmivé, halálból élet s életből halál támad, de úgy, hogy mind ez csak viszonyos, mert igazán véve egyedül az élet uralkodó mindenütt, és az a mit halálnak nevezünk csak változása az életnek, mely a változás útján mindég nagyobbyszerűen fokoztatik. Itt nyerek fogalmaikat az általános és részletes igazság.

Az isten, világ és ember fő igazságok, mert fő lények vagy valóságok, bennök már az igazság nem elvont tulajdonság többé, hanem az élő, megjelenő igazság. Ezen igazságok legfőbbike megint az isten, mint eredeti, teremő igazság, minden más igazságnak egyetlen alapja és föltétele. Azért sem a világ, sem az ember nem ismerhetők lényegességekben, ha az istentől elszakíttatnak, és önálló léteknak gondoltatnak. Lehet és van egy isten hármas megjelenési formában, mint önmaga állítója, világ és ember teremője, de nem lehet és nincs három isten, ki egy egyetlen észbeli főokot, mely nélkül semmi valóság nem létezhetik, a valóságból kiüzne, s végtelen zavart szülne a létegyetemiségben. A háromnemű isten minden gondolkozási törvényeinkkel ellenkezik. Valamint pedig a világ és ember isten által föltételezvék, úgy az isten

csak a teremtet világ és ember által jelenhetik meg. Itt uralkodnak a viszony és módosság kategoriái, az isten lényege után teremtet, s látja és nyilvánítja magát önmagán kívül, a világ és ember hasonlatosságaivá válnak akkép, hogy az ember mint öntudó és önérző lény, legfőbb hasonlatossága, leghűbb képe. A világ és az ember viszont az istenben tükröződnek vissza, mint a világi dolgok az emberben. Így az isten az egyetlen, abszolút igazság, a világ és ember ama igazság predicatumai, bebizonyítói, viszonyos igazságok. Az ember, mint legtökéletesebb eredett igazság az eredetire fektetve, mint teremtetett teremtség, legjobb nyilvánulása az istennek. Itt az első, abszolút igazság = utolsó igazsághoz, az emberhez, ki korlátozottságában szabad, eredettségében eredeti, időségében örökkévaló. Az isten = isteniség, mert az isteni éniség = emberi éniség. Hanem az isten a világban is nyilvánulván, megjelenése benne az isteni ige, midőn az emberben maga az isten lehellete él, miszerint ő nem egyedül lényegutáni, de lényegből teremtés is.

A hármas ismeret-kriterium amaz egyen alapszik, mely legközelebb, t. i. a hármas ismerési tehetségen, az érzéki vagy értelmi, az észbeli és az észlelési; a tapasztalati, az eszményleti és a bölcsészeti ismerésmódon, mely sajátképen csak egy, mert az egy lényeges éniségből foly ki. A bölcsészeti különb-egység kriteriuma nem egyéb a hármas ismerési módnak egyes és egészetes nyilatkozásánál, mely szerint a dolgokat értelmileg megkülönböztetjük, észszerűleg egységbe hozzuk, s észlelésileg egészzé alakítjuk, vagy az egyiket a másikkal egyezményességbe helyezzük. Az alany-tárgyilagosság ismét lelkünknek a szellemiségnek, testünknek a testiségnek, éniségünknek a lényegségnek való lelése, mind az egyetemes világban, mind pedig az istenben, kiben foglaltatnia kell mind annak, a mi az ember és világ lényegét és azok alkotó részeit képezi, minthogy nem magyarázhatnók meg más-kép, miképen létezhetik valami a teremtésben, a mi a teremőben nem tartalmaztatik. Az isten mindennek kútfeje lévén, szükségkép kell minden világi elemnek és igazságnak benne öszpontosítva lennie. Ha minden valóság alanytárgyilagoss, akkor az istenről, a legfőbb valóságról, leginkább áll amaz állítás.

Mind ebből kitetszik, mikép a való igazság-ismeret egyénes alapon nyugszik, mert az ismeret kriteriuma nem kívülünk, hanem

bennünk fekszik, s épen az által, hogy bennünk van, ismerési bizonyosságot szolgáltat, mely különben csak a hit tárgya, csak *pium desiderium* volna. Az ismeret egyéniségi alapjánál fogva nem egyedül nem vesz semmit bizonyosságában, sőt inkább végtelenül sokat nyer, hiszen minden ember egyén személyisége következtében, az egyéniség mint egyéniség mindegyikben egyenlő, egy természetű, egyféle tehetségekkel bíró. A társaság, a nemzetiség és az emberiség csak a kevesebb, vagy több, vagy az egyetemes egyéniségek összeállítása, mindenütt lényegség az egyéniség, a többi egyedül az abbóli képezés, összeállítás, vagy elvonás. Az ember egyes, a társaság részletes, a nemzetiség általános, az emberiség pedig egyetemes egyéniség. S mivel a társaság, nemzetiség és emberiség egyes emberekből áll, azért az egyéniségben okvetetlenül foglaltatik a részletesség, általánosság és egyetemiség. Az egyes ember mindig az egész társaságnak, a nemzet az emberi nemnek melyben él, lényeges része és hű kifejezése. Az egyes ember eltűnik ugyan a világ színpadáról, midőn a társaság és nemzet ezer évekkel élék túl, az emberi nem pedig, mint egyetemiség végnélküli: azonban őt más vele egyenlő egyéniség pótolja, foglalma örökkén létezik, s éniségénél fogva a világon túl is él.

Egyedül az ideiglenes egyéniség változik és múlik, az örökkévaló ellenben, t. i. az éniség, marad az örökkiségen át. Így az egyénes ismeret, maradó alapja a részletes, általános és egyetemes ismeretnek. Semmi részletesség, általánosság és egyetemiség, mint olyan nem jut tudathoz és önérzethez, ahoz egyedül az egyén útján juthat mindenkor, kinek ismerő tehetségei mindig ugyan azok az örökkévalóságon át. E szerint nem a nemzetek egyetértése (*consensus gentium*) az igazság-ismeret kriteriuma, hanem csak az egyénes ismerési tehetség, a tapasztalati, az eszményleti és a bölcsészeti ismerési mód. Az mit sem ért az igazsághoz, ki az igazságfűrkészőknek szemeikre lobbantja, mikép ismeretők már azért nem való, mivel egyénes, és a való bölcsészet már azért ábránd, mivel egyedül egyénes és nem általános vagy egyetemes színezetű lehet. Hiszen az ember mindenütt és mindig ugyan az = ember, hogy pedig az igazság-ismeret és bölcsészet egyénekként változik és különbözik, az mit sem árt az általunk kimondott igazságnak, mert annak nem az egyéniség oka, hanem az egész emberiség időben való tökéletesülése, úgy hogy soha-

sem ismeri meg egyszerre a tökéletes igazságot, de csak időn- és fokenként. Az egyik ember ugyanazon időben foghatja azt fel tökéletesebben a másiknál; mi onnan származik, hogy az egyik értelme, esze, észlelése fejlettebb a másikénál: de ha mind a ketten egy műveltségi fokon állanak, ha jól vizsgálják az ismerendő tárgyat, testi, lelki s éniségi szemeikkel, akkor meg kell egyeznie mind a két ismerő egyén ismeretének. Onnét a való igazság minden egyén által s minden időnkön át igazságnak ismertetik el. A mit Sókrates, Aristoteles, Plátó és mások jól tanították, avval mind-egyike a mostani bölcsészeinknek is megegyez, és így az egyenes ismeret általános vagy egyetemes ismeretté válik, a Sókrates, Plátó és Aristotelesféle igazság nem többé kizárólag azoké, hanem mindazon embereké, kik azt felfogni képesek. Krisztus is csak egyenes isten-ember volt, s igazsága mégis általánosan elismertetett. Sőt ezen körülmény is azt bizonyítja, mikép az egyenes ember nem egyedül a részletes, hanem az egyetemes igazság megismerésére is képes, hogy ő lángeszének hatalmánál fogva, örök igazságokat fűdözhet fel, és így örökkétartó ismeretet nyújthat az emberiségnek.

Az isten a neki tulajdon igazság-tudás vagy bölcsesség után teremtett mindent a mit teremtett, az ember is csak annál fogva teremthet, alkothat, tehet valamit, a mint magának hozzá megkívántató eszközt és módot szerez. Az ismeret, a bölcsesség magában nem bír nagy értékkel, mert ha az embert a cselekedetre nem ösztönzi, s benne nem segíti, ha nem nyilvánul az életben, akkor pusztá világosság éltető melegség nélkül, akkor holdvilág, mely egy növényt sem növeszthet. Innen az okos ember ismeréshez sem jut bizonyos cél nélkül, neki nem elég csak valami általános, határozatlan ismeretet szerezni, hanem törekvése az istent, a világot és önmagát megismerni. Az elsőt azért, hogy tulajdon létének okát tudja és ismerje, őt imádja, tisztelje, tökéletességét utánozza, s neki engedelmeskedjék; a másodikat azért, hogy rajta élve, hozzája való viszonyát megismerje, uradalmat szerezhesen magának fölötte, s cselekedeteinek eszközeit belőle teremteni tudja; maga-magát azon okból törekedik megismerni, hogy saját tehetségeit és ereit, tökéletességeit és hiányait, erős és gyenge oldalait kifürkészsze, s azok mutassanak és törjenek neki utat a nagyobb tökély keresésében. Szóval mind a három tárgyismerete

azért szükséges reája nézve, hogy azok fürkészete után saját hivatását fölfogja, a hozzá vezető eszközöket föltalálja, és rendeltetésében hűn eljárjon. Az ember tehát ismer, hogy ismerete után cselekedjék, és cselekszik, hogy nyert ismeretét valósítsa. A cselekedet nélküli bölcsesség üres, hiába való észfitogtatás és elméncskedés: onnan minél valóbb a bölcsészet, annál dúsabb tettekben, és sohasem töri fejét sophistikus tárgyakon, hanem csak azon a mi lényeges, a minek hasznát veheti az ember az igazi tudomány, művészet és élet köreiben.

Minden eredett lény leginkább az eredeti lényhez vonatik, melytől származott, ez úgy szólva magnetikus vonzalom, melynek nem állhat ellen. Az öntudatlan természet erőnek erejével tolul be az ember öntudatába, hogy ott saját öntudathoz juthasson, benne szóba kerüljön, s a mindenható és jó isten himnuszát elénekelhesse. Az e tekintetben magából kiindulható ember, kit az isten ismerőtehetséggel megajándékozott, nem szorul ugyan oly idegen organumra, hanem még is az isten tökéletesb ismerése, nagy és nehéz munkájába kerül. Éniségének belső szózata közvetlenül ismerteti őt meg az istennel, mert erősen szól és bizonyít isten felől: de ezen ismeret, mint közvetlen, még igen határozatlan, inkább sejtés és az ismeret kezdete, mintsem tökéletes ismeret. Innen e szózat következtében, mely őt ellenállhatlanul ösztönözi az isten fürkészetére, minden erejével oda munkál, hogy őt megismerhesse. A mód hozzájuthatni hatalmában van, mert lelke törvényeinél fogva róla gondolkodik, de ez még csak tehetség; ezért legelőször a természet böles és dicső könyvébe pillant, ezt tanulja olvasni, s midőn az olvasásban már jártas visszatekint a maga belsejébe, itt is talál egy mély bölcseségű könyvre, önnön testét összehasonlítja a természet testével, s önnön lelkét párhuzamba hozza e természet szellemével: s ime megismeri mikép ő egy kis világ a nagy világban, mikép az, a mit az isten a természetbe helyezett, önnön lényegében is megvan, és pedig egy tökéletesebb, könnyebben áttekinthető rendszerben. Végre megismeri természet fölötti felsőségét, mert ott csak az öntudatlan isteni ige, saját belsejében pedig az isten lehellete, az éniség él és munkálkodik. A természet kényszerítve terem, az ember szabadon; az nem gondolkodik, nem képzel, hanem csak az isten törvényeinek engedelmeskedik, akaratját vakon végre-

hajtja : ez gondolkozik, képzeli, érez, képez, cselekszik, lesz öntudó, önérző, istenismerő, őt szabadon utánozó. Minekutána olyféle eredményekhez jutott, látja mikép ő kicsinyben, végeességben az, a mi az isten nagyban és végetlenségben, mikép ő istennek képe, istenhasonlatosság. Ezt fölfedezve annál inkább vonzódik az istenhez, törekszik őt tökéletesen megismerni, s cselekedeteit egészen az isten tényeihez szabni. Ismerete isten magasztalásává lesz, a magasztalás nagy cselekedetei s műveinek utánozása, és ez végre isten-emberi, vagy isteni léletté benne. És ez a vallás és bölcsészeti végeredménye s végcélja. Az ismeret az érzés útján a cselekedetnek szülője, a cselekedet a fürkészés útján pedig az ismeretnek nemzője.

Az isten tökéletes minden tulajdonságiban, szent minden cselekedeteiben, olyannak kell az embernek is lennie, ki kell fejtenie és tökélyre hoznia minden ismerő, érző és cselekvő tehetéseit, és szent célt tűzni ki nekik, hogy az után járjanak minduntalan, hogy az ember egész élete, szép, jó, dicső és kegyes legyen. Ez a rendeltetése az embernek, ebben kell eljárnia, ha céljától elesni nem akar, és a nagy, jobb életre adott erőket itt e mulandóságban, mely nekünk egykor az öröklét kapuit megnyitandja, hiába pazarlani nem kívánja.

Fel tehát ó ember, fel az alacsony, mindennapi kenyeret kereső életmód tespedéséből! Nem születél, hogy egyedül testednek gondját viseljed, sem hogy csupa testi örömeket élvezz; nyisd meg halhatatlan lelked messzelátó szemeit, s lásd az isten dicsőségének eleven oszlopait a világban s tennen magadban, keress s élvezz lelki örömeket is. Azonban itt se állapodjál meg egészen, a szárnyas gondolat messzire vivő röpdözései igen könnyen vihetnének tévutakra, honnan nem térhetnél vissza magadhoz s célodhoz; ne felejtse soha, hogy nem vagy tiszta szellem, hanem testtel és lélekkel bíró éniség, és így nem a lélek ábrándait kell követned, hanem a tiszta, szent, örökkévaló éniség sugallatait. Azért élj mint isten-ember, mint teremtetett istenség vagy isteniség, nemesítsd testedet és míveld lelkedet, képezd benned egész éniségedet, e világi tested legyen organuma a láthatlan tiszta éniségi testnek, mely a halottakból egykor fel fog támadni, ne szenttelenítsd meg azt semmi csupán állati cselekedet által; e világi lelked legyen ismét organuma a magaddal világba lépett, s

e világi szellemet magába fogadott, tiszta, örökkévaló lelkednek; ne a világi változó gondolkozás, a korszellem vezérelje azt az ismeretben és cselekedetekben, hanem az isteni igazság és tudás, mely beléje van oltva, s mely a világi szellemen uralg. Látszólagos világi éniséged, mely nem a való, lényeges éniséged, azonban ez életben elválaszthatlanul van vele összekötve, legyen ama éniséged tüköre: légy azért öntudó, önérző, szabad, tevékeny, öntevékeny, bölcs, erényes, légy már ez életben fölség, mely magát és minden más éniséget célul tekint, élj méltólag, szentül, kegyesen és dicsőn: isten téged önhaszonlatosságára teremtvén, magához való hasonló életet tűzött ki célodul, s általa boldogítani akar.

Van vallásod, mely mennyei éniséged vágyódásainak legjobban megfelel, van rajta megalapított bölcsészeted, melyet ismerő éniségednél fogva magad alkottál, s melylyel a benned és a világban jelentkező isten megegyezett: azt kövessed tehát, mert csak általok leszesz igazán bölcs és erényes, öntudó, önérző, szabad, tevékeny, s mindenek fölött emberi, saját boldogságát magában foglaló fölség, hasonló az isteni fölséghez. Ismerj tehát, érezz és cselekedjél, mint isten tud, érez és cselekszik, hogy bölcseséged létté, s életed bölcseséggé alakuljon!

AZ 1533. SZÉKELY KRÓNIKA HITELESSÉGÉNEK VÉDELME.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

II.

Legelső s legfontosabb kérdésül merül föl a krónika bíráló vizsgálója előtt: nyújt-e annak tartalma kétségtelenül meggyőző jeleket arra nézve, hogy e krónikát ámitásból koholtnak ismerhessük és ítélhessük, vagy ellenkezőleg nincsenek-e abban ezen többek által erősen kifejezett gyanú eloszlatására teljesen érvényes bizonyságok? Mint fentebbi tárgyalásunkból kitűnik, a koholás, állítólag a Sándor család érdekében koholás, gyanúját mindeddig, legalább tudtomra, senki kétségtelenül alaposaknak elfogadható tényleges erősségekkel nem támogatta, s miután ily erősségeket annak gondos áttanulmányozása közben magam sem

voltam képes fölfedezni, biztos reményem van, hogy az ellenkező bizonyítására fölhozandó védveimnek elismertetést szerezhetek. E védvek, következők:

Találattanak e krónika latin szövegében több görög szavak, melyek bár a többszöri értetlen másolás következtében eredeti alakjokból többé kevesbé ki vagynak vetkeztetve, nagyobb részben értelmökre visszavihetők, s mint részletes fejtegetésekben mindjárt meglátjuk, arról tesznek biznyságot, hogy e krónika szerkesztői előtt az áttalok használt latin irományok közt görög kéziratok, egyenesen a székely földön írt görög kéziratok, vagy legalább ezek kivonatai feküdtek. Múlhatatlan szükségesnek tartom e görög betűkkel írt görög szavakat, melyeket hihetöleg érthetetleneknek véve tudtomra eddig senki nem fejtegetett, egyenként megvizsgálva, mennyire tehetem, értelmezni, s azok értelméből az eredeti görög iratok korára és tartalmára is némi következtetést megkísérteni.

Mindjárt a krónika harmadik lapján (Killyéni Székely Mihály gyűjteményében 278. l.) olvassuk, hogy Apolt (Uopolet) „*translato calice adducto adhuc e Scithia ab αναχατ7 φηδοφο* (qui in Patria sua dum Graeco ritu cum illo sacrificaret, a Fratre suo interfectus esse dicitur *stb.*) et administrante sacrificio in aedibus post Terram Vacsárk moritur.“ Hogy itt a görög betűkkel írt szavak alatt Anacharsis scythia bölcse neve értendő, a rekesztékben álló szavakból kétségtelen, miután Anacharsisnak testvére által ekként történt megöletéséről Herodotus, Diogenes Laertius, Strabo s utánok többen bőven emlekeznek: de kitünik az magának a krónikának legelső lapján (e. h. 276. l.) álló szavakból is, melyekben a székely nemzeti áldozó pohár első birtokosául *Anachoharim Schitharum Nabon Philein* (helyesen: Anacharsis Scytharum Philosophus) említettik. Valamint a *φηδοφο* szóban a *φολοσόφο*gra könnyen rá ismerhetünk ¹⁾, úgy a *Scytharum Nabon Philein* szavak helyébe *Scytharum Philosophust* annyiival inkább bátorzkodhatunk olvasni, miután a latin betűkkel írt *Philein* szóban a görög *φιλειν* = szeretni igére, az összetett *φιλοσοφος* szó egyik alkotó gyökére, lehetetlen nem ismernünk, az érthetetlen

¹⁾ Azon hasonmásban, melyet Benkő Károly, Csik, Gyergyó és Kászonszék-ről írt munkája végén közöl, e szóban a legközepűsö betű alakja a görög *σ* (sz) betűhöz különben is inkább hasonlít mint a *δ* (d) betűhöz.

Nabon szóban pedig annak másik alkotó részét a *σοφος* (bölc)s) szó eltorzítását gyaníthatjuk.

Ugyancsak az említett harmadik lapon találunk még két hasonlóan eltorzított *ὕδροτοτο* és *ὕδροκηστος* görög melléknvet, melyeknek értelmét azon összefüggésből, melyben a szöveg latin szavaival adatnak, legbiztosabban *víz tisztelő* és *vízimádó*ra vélem magyarázhatni. A két hely így áll: „*Introducta Religione Christiana Filius Uopoleti ὕδροτοτο in valle Soos Mező profligatur*”; valamivel alább: „*non multo post Rabonbano minor Gyula Almos ὕδροκηστος deficiente a Religione Christiana — — Siculos Christianos persequi coegit.*” Mind két helyen a keresztyénség ellen küzdő székely főnökökről van emlékezet, kiknek melléknvei gyanánt az ős pogány vallásra vonatkozó *víz tisztelő* és *vízimádó* melléknvek a legtalálóbban alkalmazhatók. Arról első pillanatra nem lehet kétségünk, hogy mind két kérdéses görög szó összetett melléknév, melynek első része *ὕδρο*, — miként az a *ὕδωρ* (víz) szóval képzett összetételekben, mint *hydrographia*, *hydrotechnica* stb maig is divatos, — *víz*et jelent, az utóbbi alkatrészben pedig valami külön gyökből képzett melléknév értelmének kell lappanganani. E két gyökül én a *ὕδροτοτο* és *ὕδροκηστος* összetett szavak utolsó részeiben a *τις* (tisztelem) és *εὐχομαι* (cimádom, *εὐχή* = ima) gyökeit vélem, miszerént *ὕδροτοτο* tulajdonkép *ὕδροτο* (a *ὕδωρ* szokásos *ὕδατος* második ejtése helyett összetételileg használva) *τις*on, vagy talán *ὕδροτιμητός* azaz *víz tisztelő*, a *ὕδροκηστος* pedig helyesen *ὕδροεὐχιστος* azaz *vízimádó* értelemlre volna visszavihető. Annyival inkább merek pedig e nézetemhez ragaszkodni, miután tudjuk, hogy az ős magyar vallás szertartásainak — melyekre kell vonatkozniok az összefüggés szerént ez elrontott görög szavaknak, — a víz tisztelete egyik lényeges alkotó részét képezte; mire nézve elég legyen olvasóinkat Ipolyi jeles Magyar Mythológiájának erre vonatkozó cikkére utasítanunk ¹⁾.

Van még ugyan e lapon egypár szintén elrontott görög szó, melyek értelmét azonban meghatározni nem merészkedhetem. A szöveg szerént Apolt vízimádó fia, ki a Sósmezőn (Csikban) a ke-

¹⁾ Lehetne talán a *ὕδροτοτο* szó második részében a *τοτός* (ör) szót keresnünk, miszerint az *vízört* jelentene, miáltal ismét a pogány víztisztelet eszméjére vezettetünk.

resztyénség elleni harcban megveretett és Magyarországra bújdosott, „adducta uxore Victoria nominata Regis Thraciae εως καρδαγης Magor — — — recuperat honorem Rabonbani.“ Hihetőleg e szavak alatt valamely elrontott személy- vagy helynév lappang.

Következő lapon (e. h. 279. l.) említetik Bours σθησχορως, a szombathelyalji föld rabonbánja. E szót ζωή (élet) és χορός vagy χορὸς (test) szavak összetételének véve, *élet teste* jelentésűnek magyarázhatjuk. Gyaníthatólag a székelyföldi keresztyén görög pap őt mint keresztyént ruházta föl e képes kifejezésű *élet teste* melléknévvel, mely kétségtelenül szentirási kifejezésekben alapszik.

Ismét a következő lapon olvassuk, hogy Apor (Uopour = Apa úr) Sándor ellen „αδaxπορθης filii erumpentes dubie certarunt ex arce Bálványos.“ Ez elrontott görög szóban, melyben hihetőleg a régi kézirat δ betűnek vett jegye, mint a rontott φηδοφο (φιλοσόφος) szóban eredetileg σ volt, az εσποφόρος = *bőrhordó, bőrdolmányt viselő*“ szó jelentését vélem fölismerhetni, miszerént a *bőrdolmányos, kacagányos* fiakon, kik keresztyén atyjok Apor Sándor ellen Bálványos várából harcoltak, az ős nemzeti szokásokhoz s valláshoz ragaszkodó s ezért talán a már miveltebb görög életmódot s polgárisultabb viseletet elfogadott apa ellenében jellemzőleg *kacagányosnak* nevezhető pogány fiak értendők.

A krónika 10-dik lapján (e. h. 285. l.) ismét találunk egy görögül nevezett székelyföldi helynevet, midőn Hono (talán Hana, Hán vagy Hám = fejdelem) mint „Rabonbanus terrae λωας“ említetik. Miután e görög szóban a λύμη = vész, romlás, kár, s a hasonértelmű λωμὸς = dügvész, pestis szót könnyű fölismernünk, nem lehet azt más értelemben vennünk mint az eredetileg székely *vész földje* helynév görög fordításának. Tudjuk, hogy a székelyek a rengetegekben elrothadt fatörzseket, melyek ott magokban mintegy *elvesznek*, s melyek közt járni valóban *vész*, szójárássalag *vésznek* nevezik. Ily vészekkel rakott föld értendő tehát a kérdéses szavak alatt. Csakugyan Csík-Gyergyószék rengeteggel borított keleti havasai közt maig is föltaláljuk a *vész* (λωμὸς) szót helynév gyanánt; mint *Mezővész* havasa Gyergyóban, Szárhegy helység birtokában, *Lóvész* havasa Csíkban Csík-Szent-Mihály helység határában, és *Vészmező* nevű hely Lázárfalván ugyancsak

Csikban ¹⁾. Azonban ezek közül melyik legyen értendő a kérdéses *rész földje* nevezet alatt, arra nézve a szövegben fölvilágosítást nem találunk.

Még egy igen nevezetes hely fordul elő e krónikában (e. h. 289. l.), melyben mondatik, hogy midőn sz. László király leányát, e krónika szerint *Kálmán László* (László fia Kálmán) testvérét ²⁾, aula orientalis *πρωτοβυς*, nominatam *ιερη* eveheret per Siculiam Imperatori Orientis, László király a leányát kísérő székelyek közül többeket gazdag örökséggel megajándékozott a hét erdő földén. Hogy sz. László királyunk leányát, ki csakugyan a később keleti császár Komnénosz János neje volt, *Priskának* vagy magyarosan *Piroskának* hívták, hazai történetíróink Bonfini és Turóci bizonyítják ³⁾, s így kétségünk nem lehet, hogy az idézett görög nevek elseje nem egyéb a *Piroska* név eltorzításánál; hogy pedig Piroskát a keleti birodalomban hihetőleg férjhez menetele alkalmával fölvelt görög nevén Irénének is hívták (*Ἰριήνη*=béke), kitűnik a XII. századi Kinnamosz byzanti történetíróból, ki őt csak e görög nevén ismeri és említi ⁴⁾. E szerint sz. László királyunk leányának mind két nevét e krónika görög forrása által igazolva találjuk.

Tekintve már most e ránk megrontott alakban átszállott, de még így is egynek kivételével értelmezhető görög szavakat, föltehetjük-e, hogy Sándor Zsigmond, ha, mint gyanúsított, e krónikát a múlt század végén ő koholta, vagy föltéve, hogy más által koholtatta, ezen megbizottja a görög nyelv ismeretében annyira el lettek volna bocsátva, hogy ez első tekintetre értelmetleneknek

¹⁾ Benkő Károly, *Csik, Gyergyó és Kászon I. rész 27. és 30. és II. rész 60. l.* — Azon helyet is, hol az 1764-ben Mádéfalvánál elesett székelyek nyugosznak, *Vészhalomnak* nevezik, *Ugyanott II. d. 22. l.*; e név azonban csak az említett vészes időszakból való.

²⁾ Hogy Kálmán nem sz. László, hanem Geiza fia volt, Pray, Katona, Cornides, Pálma s többek ellenében legújabbán Szalay, *Magyarország Történ. I. d. 172. l.* kimutatta; azonban e tévedés, melybe e szerint a krónika szerkesztői is estek, igen régi; már a XIII. század első felében élt Thomas Archidiaconus Spalatensis *Historia Salonitájában* Kálmánt László magyar király fiának mondja.

³⁾ Bonfini II. tíz. VI. könyv 196. l., Turóci, *Chron. II. rész LXIII. fejeze^t* Schweandtnernél *Script. rer. Hung. I. d. 140. l.*

⁴⁾ *Johannis Cinnami Epitome. Bonnae 1836. 9. 10. l.*

tetsző görög szavakat a latin szövegbe önfelekből be tudták volna igtatni, midőn tekintve hazánk akkori legjelesebb történetvizsgálóinak munkáit láthatjuk, hogy ezek is a görög nyelv ismeretében s a byzanti írók eredeti szövegének tanulmányozásában mily gyengén állottak. S a koholónak ámitási céljával nem ellenkezésben állott volna-e munkájába általa sem értett nyelvbeli rontott szavakat igtatni, melyek előadásának érthetése s így ámitásának sikerülésére nézve csak akadályul szolgálhattak? Ellenkezőleg e rontott görög szavak értelmének általam megkisértett megfejtése, — melyben mily sikerrel jártam el, az illetők ítéletére bízom, — nem a mellett tanuskodik-e, hogy ezen görög szavak, melyeket Sándor Zsigmond vagy megbizottja bizonyosan sem értelmezni sem ámitólág összealkotni nem tudott volna, nem lehetnek ámitási célból csak gondolomra ide s oda vetve, miután ez esetben azokból értelmet, még pedig több helyt igen találó s a szövegbe helyesen illő értelmet kihozni csakugyan senki képes nem lehetne. Úgy hiszem azért nem tévedek, midőn e görög szavakat a szerkesztők által használt s mint magok mondják 153 darabra menő okmányok közt létezett, s X. és XI. századi székelyföldi görög papok által szerkesztett irományokból vetteknék tartom, mely szavak 1533-tól 1796-ig legalább is három nem eléggé értelmes és figyelmes másoló kezén menvén keresztül, Killyéni Székely Mihály kiadásában könnyen júlhattak mostani eltorzított alakjukra. Hogy a X. század közepén Erdélyben Gyula fejedelem idejében Byzantból került görög papok térítettek, egykorú írók tanúsága szerint bizonyos, s hogy még a XI. század végén is, mikorról szól a Piroskát említő adat, a székely földön görög eredetű s görög nyelven írni tudó papok működhetek, nincs alapos okunk kétségbe vonhatni, sőt hazánk akkori vallásos viszonyaiból, melyeket itt bővebben fejtegetni messzire vezetne, e részben inkább erősségeket merithetünk; de különben is a székely föld fekvésénél fogva közelebb esett s inkább ki volt tétetve a byzanti udvar és papság keleten igen is tevékeny befolyásának, melytől vette a keresztység legelső elemeit is, mint a sokkal távolabbi Róma hatásának. A tárgyalt görög szavak némely része a székelyek vallásos viszonyaira vonatkozván, már ennél fogva is hihető azon irományoknak, melyekből ezek vétettek, székelyföldi görög papok általi szerkesztése; miután azokat byzanti írókból, kik a székely

földet s annak történeteit részletesen nem ismerték és nem tárgyalták, e krónika szerkesztői csakugyan nem vehették.

Nem tartom egyébiránt lehetetlennek, hogy magok e krónika szerkesztői 1533-ban már nem használták az eredeti görög forrásokat közvetlenül, hanem ezekből készült latin fordítások-vagy kivonatokban, melyekben a tárgyalt egyes görög szavak imitt-amott át voltak másolva. Erre látszik mutatni magának a krónikának 8-dik lapja (*e. h.* 283. *l.*), hol azon nagy rabonbánok közül, kik egyszersmind a nemzet bírái (*Rectores gentis*) voltak, többek névszerént elősoroltatván, ezen észrevételt olvashatjuk: *hic plures enumerantur Litteris Graecis inserti*, *ultimus Halab*, Irnak se recepit ad *Daciam Alpestrem* stb. Lehet ugyan, hogy még az 1533-diki irományban e nevek görögül voltak átmásolva s azokat a későbbi 1695- vagy 1796-diki másoló hagyta ki; erre nézve azonban csak e krónikának netalán előkerülhető eredetie vagy csík-szeredai másolata adhatna fölvilágosítást.

Második nem kevesebb nyomatékos védvül arra nézve, hogy e krónika koholt, vagy legalább, mint gyanúba van hozva, 1796-ban koholt nem lehet, fölhozható azon körülmény, hogy vagynak e krónikában több helyek, melyekben az értelem zavaros vagy megszakadt lévén, a megszakadt szöveg az utóbbi lapok szintén zavaros vagy megszakadt helyeivel összeköttetve helyes s gyakran csak egyedül így fölfedezhető értelmet ad, mi szerintem csak úgy fejthető meg, hogy az 1796-diki másolat nem eléggé figyelmes írója az előbbi 1695-diki másolatlak előtt fekvő szétszakadozott lapdarabjait kellő rendbe hozni nem ügyekezvén vagy nem tudván, azokat ily visszás rendben írta le, s mint látni fogjuk, ily helyeken az értelem kedvéért maga is némi szerkesztésbe avatkozott; mi az 1695-diki másolókkal a szétrongyollott eredeti átírása közben még inkább megeshetett. Ilyen helyek a következők:

A krónika 2-dik lapján (*e. h.* 277. *l.*), hol az Árpád által a székely nemzetnek adott alaptörvény hat pontja előadatik, az 5-ik pont így áll: *Si quis autem Rabonbanorum splendori contraiverit, igni et aqua eidem interdicatur*. Ezen ponthoz tartozónak tűnik föl azon 5 lappal alább (*e. h.* 282. *l.*) olvasható töredék, melynek azon lap tartalmával mi összefüggése sincs s mely magában a nyomtatott példányban is töredéknek van jelelve, e következő összefüggéstelen szavakban: *Rabonbanorum sive Majorum sive*

minorum, sive Horkáz dignitate functorum moliretur cum Gente, Judicio supremo subjiçiatur Rabonbani ex gente Uopoleti in perpetuum electi. E pont értelmét az előbbivel összevetve s egybe-kötve ekként hiszem helyesen helyreállíthatónak : *Si quis* Rabonbanorum *stb* moliretur *contra gentem*, judicio supremo subjiçiatur Rabonbani *stb* miszerént ezen alaptörvényi pontban a rabonbánok ellen vétőkre átok mondatván, egyszersmind ezek és altiszjjeik ellenében is, ha a nemzet ellen történnek, az Apolt nemzetségből választandó örökös főrabonbánok büntető hatósága megállapított. Annyival inkább bátor vagyok ez értelmezést helyesnek tartani, mert a Béla király névtelen jegyzőjénél (VI. fej.) olvasható magyarhoni alaptörvényekben, — melyekkel e krónika székelvöldi ugyan csak Árpád által adott alaptörvényei ha szavakban nem is, de szellemben a legtökéletesebben egyeznek, — csakugyan az ötödik pontban az Árpád-nemzetségebeli fejdelmek és más fejedelmi személyek t. i. a nemzetségfőnökök ellenében kimondott örök átok (anathema) foglaltatik, ha t. i. ezek az alapszerződés pontjait megszegnék. Hogy a nyomtatott krónikában *cum gente* áll a helyes *contra gentem* helyett, a többszöri figyelmetlen másolók hibájául merem fölróvni, kik az eredetiben kétségtelenül összevonva írt szavak értelmét föl nem fogva, azokat ily hibás alakba öntötték át. Hogy ily értelemferdítő hibák figyelmetlen másolás közben mily könnyen megesnek, elég legyen csak Fejér nem eléggé pontos Codex Diplomaticusára utalnunk, hol a figyelmes olvasó számos ily könnyen észrevehető és helyesen megigazítható botlásokat jegyezhet össze, melyeket az eredeti oklevelek összevonva írt szavait hibásan olvasó másolók követtek el.

Továbbá a krónika 6. és 7-dik lapján (*e. h.* 281. és 282. l.) azon követség, melyet Apor Sándor rabonbán sz. Istvánhoz küldött, ennek eljárása, az eszközölt egyezmény pontjainak előadása oly zavarosan van leírva, hogy bár az értelmem kivethető is, az előadásbani teljes és világos rendet magából az általunk még most egyedül használható nyomtatott példányból biztosan visszaállíthatónak nem reménylhetem. Az értelemből annyi világosan kitetszik, hogy a 282. lapon álló azon pont, mely magában a nyomtatványban is töredékül van közölve (— — reversis legatis stb), s melyben az áll, hogy a követek visszatérvén, sz. István feleletét meghozták s azt a székelvöldi nemzet elfogadván, általánosan kihir-

dettette, eredetileg bizonyosan előtte állott az egyezmény feltételei elősorolásának, melyek a 281. lapon ezen ott összefüggéstelenül álló szavakkal kezdődnek: ita ut ab omni contributione aere (aeris?) immunes habeantur stb.

A krónika 9-dik lapján (*e. h. 284. l.*) hol Apor Sándor leányának férjhez adásáról van szó, egy oda teljességgel nem tartható töredék áll, mely alább indokolandó értelmezésem szerint e szavakkal kezdődik: ipse etiam Bousson centum annorum senex — — — descendit viriliter ex Filii (filio) Attilae Irna, s némely előkelő székely családok ősi származását homályosan tárgyalva, e szavakkal végződik: et plures alii quorum posteritas hodieque superest. Ezen töredék leghihetőbben azon már említett helyhez tartozhatott, melyben Attila fiáról Irnákról van emlékezet; de egyezik az némely részben azon családszármaztatási homályos adatokkal is, melyek a 6-dik lapon (*e. h. 281. l.*) olvashatók, hol előadatik, hogy Apor Sándor a vallásos belháborúk által megpusztult székelyföld némely részeire rokonai közül kiket telepített. Vegyük ki e töredéket mostani helyéről, s ekkor Sándor István leánya Marianna (a szövegben Majrania) kiházásításának előadását a 284. és 285. lapon összefüggésben olvashatjuk. Találunk a krónika 11-dik lapján is (*e. h. 286. l.*) magában a nyomtatványban töredékesnek jelölve egy helyet: poculumque calicei formam ore repraesentantem in perpetuum tamquam suam haereditatem ex arce Bond (Boud) abstulit (Sándor Istvánról van szó), invitis Tribubus 1039. modoque exstantem — — — licet — — — Olvassunk ide a 3-dik lapról (*e. h. 279. l.*) a 13-dik sorban épen *licet* szótól kezdve néhány sort: licet post Ruha (?) Dominus Rabonban seu Doumban ¹⁾, quo tempore eius filia desponsata filio Bours *σουλχουε* Rabonbani Terrae Szombathelyally audiens 200 armatis veniens in auxilium arcis ad percipiendum calicem, s folytassuk ezután az olvasást ismét a 279-dik lapon találtató töredék kezdeténél, s látni fogjuk, hogy így a Sándor István által Budvárából elsajátított nemzeti pohár miatti mozgalmak jobb összefüggésben s kiegészítve állnak előttünk, s az áttett sorok itt inkább helyökön állanak.

¹⁾ A szövegben Ruha Rabonban *Jeu Doumban* áll, miben a *Jeu* bizonyosan toll- vagy nyomtatási hiba seu helyett. Mit akarjon egyébiránt a *Dómbán* nevezet jelenteni, nem tudhatom.

A krónikának ily helyeken megzavart előadási rendét azonban legvilágosabban és minden kétségen kívül helyesen visszaállíthatjuk a 288. és 289-dik lapokon, hol előbb a székely rabonbának jószágaiban megtartandó öröködési törvényről s az után Kálmánnak, sz. László fiának, Busillával tartott menyekzőjéről ¹⁾ s az áldozó pohárnak ez alkalommalai viszontagságáról van szó. Az öröködési törvényben előforduló e szavakhoz : si unus habuerit filium alter autem filiam (*e. h. 288. l. alul 2-dik sorban*) függesztjük azon töredéket, mely Kálmán menyekzőjének leírása közben (*e. h. 289. l.*) helytelenül áll, e szavaktól kezdve : filia emaritetur e szavakig : filia succedat, s így mind az öröködési törvény mind az említett menyekző előadása teljesen összefüggő s világos értelmet nyer. Az első e szerint így fog hangzani : Decretum erat in perpetuum, quod eorum (t. i. rabonbanorum) fratrum si unus habuerit filium, alter autem filiam (*a 289. lapról áthozva*) filia emaritetur et filius accipiat bona paterna in Regno Siculico existentia, et hec successio observetur in bonis antiquorum Rabonbanorum; in caeteris vero iuxta consuetudinem, si fuerint duo fratres, quorum filius (helyesen filium) unus alter filiam haberet, (*a 288. lapra visszatérve*) Filia succedat sicut filius in bonis paternis. Az itt visszahelyezett töredék a 289-dik lapon e szavakkal végződik : *filia succedat* s a 288-dik lapon ugyan e szavak *filia succedit* alakban szintén a töredék kezdetétől megtalálhatók, mi legkézzelfoghatóbb bizonyysága annak, hogy e töredék valósággal onnan szakadt ide, hova mi visszahelyezők. A menyekzői előadás pedig e töredék áthelyezésével így fog helyes összefüggésben állani : dum poculum caliceum adferretur Drusillae, ut potum summeret, unus ex posteritate Rabonbanorum minorum eripuit, (ezzel a kivetett töredék utáni helyet összeolvasva) at Stephanus tamquam Dominus universae Terrae Bourzon nomine virum per media viscera transfigit, nullusque amplius ausus est eripere poculum.

Szabad legyen ezek után kérdenem, hogy ha az 1796-diki kézirat koholmány, hogyan volnának abban ily töredékes részletek találhatóak? lehet-e a koholó ámitási céljával ily zürzavaros előadás szerkesztése egyeztethető; midőn a koholónak természete-

¹⁾ Azon tévedést, melybe a krónika szerkesztői estek, midőn a siciliai Busillát a székely Sándor István lányának vették, alább fogjuk részletesen tárgyalni.

tesen be kellett volna látnia, hogy az ily zűrzavar, mint épen e krónikával is történt, inkább azt eredményezi, hogy az iromány hitelét még valódi tudományos férfiak is kétségbe hozzák, mint sem azt, mit minden koholó céloz, hogy t. i. irata lehetőleg legtöbb hitelt nyerhessen. Tekintsük csak az általam föntebb tárgyalt Eszterházy féle s a Fejérnél közlött másik koholt oklevél való gyanánt árult hamis tartalmát: találunk-e abban valami ehhez hasonló zavart, sőt ellenkezőleg az együgyűek lehető megcsalására nem a legszebben érthető világos rendben van-e a koholt tartalom előadva?

Harmadik védvem e krónika koholtságának gyanúja ellenében az, hogy ha megengednők, miszerént e krónikának, mint tisztelt gr. Kemény József úr magát kifejezi, némi-némi atyafisága volna az Eszterházyféle koholmányynal: nem lehetne egyebet képzelnünk, mint hogy azt a Székely Sándor család valamely tagja, talán a gyanúsított Sándor Zsigmond 1796-ban koholta vagy koholtatta; miben legtermészetesebb céljául csak azt képzelhetnők, hogy nemzetségének ősrégi dicsőségét közhitelűvé tegye. Azonban azon adatok, melyeket a Sándor család leszármazására nézve e krónikában találunk, oly annyira hézagosak, homályosak és zavartak, hogy általok az ámtási célt elérni, t. i. közhittelt nyerni, a koholó nem is reménylhetne volna; úgy vannak azok adva, miként az 1533-diki bizony nem eléggé avatott csíkszéki törvényes emberek, — kik közül némelyek mint magok vallják, *diáktalan embörök* voltak, — azokat az általok használt s talán e részben már akkor sem elég világot vető Sándor családi okiratokból kiböngészni képesek lehettek. Ellenben mily szakadatlan szép rendben halad föl az Eszterházy oklevélben a koholt származéki rend Esterástól Attiláig, ettől Noéig! A koholónak, ha bár kissé ügyesebben, ezen modorban kellett volna eljárni a Sándor család dicsőítésére nézve is, ha csakugyan ámtólag működve célt akart érni: de ez esetben bizonyosan nem találónk az 1479-ben Kenyérmezőn elesettnek írt Sándor Mihályra megjegyezve: *huius haeredes ignotae sunt ob defectum actorum in aedibus Generosi Domini Stephani et Menyhárdi Sándor non existentium.* Az Eszterházy-féle oklevélben bezzeg nincs *defectus actorum* emlegetve, sőt igen nevetségesen a Noétól való származás „*testantibus et antiquissimis historiarum monumentis et irrefragantibus archivorum scriptis*“ igazoltnak állítatik.

Vége azon következetlenség, melyet e krónikában, úgy mint az jelenleg ránk szállott, a személy- és helynevek leírására nézve találunk, nem arra mutat-e, hogy az 1796-diki másoló e nevekre nézve az előtte fekvő 1695-diki másolónak s ez viszont az eredetinek helyesírását nem követte szorosan, hanem különösen a közönségesen ismeretesebb neveknél kora helyesírási szabályaihoz alkalmazta. Csak így fejthető meg, hogy van-e krónikában néhány név még az őszékely kiejtést visszatükröző régi magyar helyesírás szerint adva, hihetőleg a szerkesztők előtt fekvő irományokból átmásolva, mint *Uopolet* (Apoltt vagy Apold), *Uopour* (Apa-ur, Apór, Apor), *Sandour* (Sándor), *Somborurius* (Zsombor ur), in fine *Rakusy* (Rákos szélén), *Ontze de Dölne* (Dölnei Ince, régi kiejtés után Dölnei Önce) stb, míg ellenkezőleg a nevek legnagyobb része vagy félig meddig, vagy egészen a múlt század végén divatozott magyar helyesírási szabályok szerint van adva. Koholóról ily következetlenség önkényes elküvetését, mint ámitási céljával ellenkezőt, föltennünk sem lehet. De magok a nevek leírásában elküvetett számos botlások, pl. *Arx Bond* e helyett: *Boud* = Budvár, — in terra *filii sui Aleae*, e helyett: in terra *fluvii Alutae*, — ex terra *Abraam Luica Dudon*, e helyett: ex genere *Abraam Linea Dudor*, helyesen *Budor* azaz: *Bodor* stb, valamint az értelemkülönböztető jegyek csaknem általjában mindenütt viszszaírása is, miután mind ezt csupán sajtóhibának nem vehetjük, azt tanúsítja, hogy az 1796-diki példány írója nem csak hogy e krónikát maga fejéből nem koholta, de még az előtte fekvő régi másolatot sem tudta helyesen érteni és kellően lemásolni ¹⁾.

Ezek szerint úgy hiszem eléggé bebizonyítva lévén, hogy e krónikát koholmánynak itélnünk nem lehet, nincs egyéb hátra,

¹⁾ Az egész krónika, úgy mint az jelenleg ki van adva, hemzseg az ily hibák özönétől. A helyett hogy az értelemkülönböztető jegyek helytelen fölírásából eredt hibák egyenkénti fölfordásával az olvasókat untatnók s ezek megigazítását, mit figyelmes olvasó magától is könnyen megtehet, hosszasan elöadnók, állításom igazolására elégnék hiszem az olvasót a krónikának csak első lapjára utalni, melyet az értelemjegyek kellő helyre állítása után, egészen az alól második sorig csak két pontba foglalva s a nyomtatásban két külön szakaszban adott darabokat, mint az értelem kívánja, a pont eltörlésével összeolvasva helyesen és tisztán érthetünk, csak a *generationis* helyett kell *generationest* és *Bond* helyett *Boudot* olvasnunk, míg az a kiadás jegyei szerint értelmezve teljes zürzavar.

mint a krónika egyes adatait részletesen tárgyalva kimutatni, hogy azok a szerkesztők okadatolt tévedéseinek kivételével, melyeket mint konkolyt búzából ki kell rostálnunk, bár némelyek előtt furcsáknak és hihetetleneknek tetszettek is, sem általánosan a józan észszel, sem hiteles írók előadásaival nem ellenkeznek, sőt azokkal, ha minden kisebb részletekre nézve kimutathatólag nem is, de a nemzeti élet legfőbb mozzanatait tárgyaló pontokra nézve — s ezek e krónikának valódi becses gyöngyei, — igen is egyeztetethetők. Mielőtt azonban e rám hárított munkát megkezdeném, ki kell nyilatkoztatnom, hogy nem tudhatván mind eddig, melyek ezen krónikának egyenesen tagadott vagy kétségbe vont hitelű pontjai, én ezeket a többiek fölött kiemelve részletesebben nem védelmezhetem. Előre kell továbbá azt is bocsátnom, hogy én e krónikának azon zavaros és szakadozott részleteit, melyek az egyes székely családok leszármaztatásáról hihetőleg inkább családi hagyományokon alapuló adatok mint hiteles okiratok nyomán szólnak, oklevelesen igazolni segéd-eszközök hiányában képes nem lehetek ugyan; sőt úgy hiszem alaposan kétségbe vonhatom, hogy azokat, miután különben is leirási hibákkal rakra, zavartan s csonkán szálltak ránk, magok az illető családok tagjai is annyi századok után oklevelesen igazolva kétségtelen hitelre emelhetnék: de azért magát ezen körülményt éppen nem gondolhatom annyira nyomatékossnak, hogy az a nemzet általános történeteiről szóló adatok hitelességéből, ha különben ez bizonyítható, legkisebbet is levonhasson. S ezzel fogjunk a részletezéshez.

A krónika 1-ső lapján (*e. h. 276. l.*) legelsőben a székely nemzet eredete s ős nemzetségi szerkezete van tárgyalva. E szerint a székely földet Attila birodalmának romlása után az ő hűnjainak egy része szállotta meg, kik örökségeiket s a hivatalokat törzsek, nemzetségek és ágak szerint osztották magok közt még 1533-ban is. A székelyeknek Attila kúnjaitól származását a XI. századi Béla király névtelen jegyzőjétől fogva — ki az Árpád korabeli egyes telepedésekről még bírt tudomással, — egészen a legújabb korig krónikáink és íróink csaknem egyhangúlag hirdetik; ennek hite a legrégebb századokból firól-fíra szállt ős hagyománya a székely nemzetnek, s így annak közlése, valamint azon adat, hogy a krónika szerkesztésekor (1533-ban) az örökségek és hivatalok nemzetségek és ágak szerint voltak a széke-

lyeknél osztandók, a krónika hitelét épen nem teheti gyanússá, ső inkább emeli. Mert hogy a székely örökségekben a nemzetségek és ágak szerint leszármazó birtokjog még a XVI. század második felében is törvényesen elismerve szentesítettett, kitetszik Somlyai Bátori Kristóf erdélyi vajdának és székely ispánnak 1579-ben Gyula-Fejérvárt kelt ítéletleveléből, Killyéni Székely Mihály többször említett gyűjteményében 260—273 l., melyben némely Maros széki Makfalva helységebeli részbirtokok Balog Ferenc királyi adományos ellenében Orbán Tamás, Péterfi Albert s több rokonai és birtokostársai részére ítéltetnek, miután ezek igen számos tanúk esküje által bebizonyíták, hogy az említett részbirtokokban különböző nemzetségek és ágak jogán örökölt lófőséget (primipilatus) bírtak. Hogy pedig a hivatalokat még 1548-ban is a székelyek nemzetségek és ágak szerint osztották, világos a Maros széki hadnagyi és bírói tisztségek 6 nem és 24 ág szerénti jegyzékéből, melyet Engel a gróf Eszterházy-féle kéziratból *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianus* 350—352. l. és innen Kállay, *Értekezés a székely nemzet eredetéről* 90—91. l. közöl és tárgyal. Has. a Kovachich által közlött s ezzel egyező névjegyzéket *Script. rerum Hung. minores* I. d. 339. 340. l. A hat székely nemzetség neve a krónikában, mely az ágakat név szerént nem sorolja elő, egyezik az említett jegyzékkel, kivéve az *Öléc* vagy *Örléc* nemzetség nevét, melyet Engel jegyzéke *Ewrlych*, Kovachiché *Ewrlewcz*, az 1579-iki ítéletlevelé *Eolöcz*, e krónika pedig *Eulie* alakban ezektől eltérőleg hibásan ad. Ha e krónika 1796-diki koholmány, honnan merítette volna annak koholója e hat nemzetségnevet, midőn az említett jegyzékek egyikét Kovachich csak 1798-ban, másikat Engel csak 1802-ben tette legelsőben közzé, az 1817-ben kiadott 1579-diki oklevélből pedig, ha azt a koholó 1796-ban eredetiből vagy másolatból ismerte volna is, a 6 nemzetség neve ki nem egészíthető. Megengedve, mit azonban föltenni is bajos, hogy a koholó a Kovachich vagy Engel névjegyzékét kéziratban ismerte, valószínű-e, hogy ekkor a koholt írathat a hibás *Eulie* név állhatna, s miért írta volna akkor a koholó (*e. h.* 290. l.) *ex genere Abraam Linea Dudor* (helyesen Budor = Bodor), s a következő lapon még hibásabban: *ex terra Abraam Luica Dudon*, midőn a Bodor ágat mind Kovachich mind Engel jegyzéke a Megyes nem alá sorozza? továbbá honnan és miért említné akkor e krónika

(*e. h. 290. l.*) Bácsa Istvánt ex Linea Oupoleti, midőn ezen ágról egyik jegyzékben sincs említés? Ez eléggé tanúsítja, hogy e krónika szerkesztői a kérdéses nemek és ágak neveit a mondott jegyzékektől némileg eltérő forrásból vették, milyennek létezhetését az ősi Sándor család irományai közt tagadni nincs okunk. Nem von le semmit e krónika tárgyalt első pontjának hitelességéből az sem, hogy abban a székely eredet örökség és hivatalosztály előadása alkalmával némely kifejezések egyenesen Verbőci Tripartitumából (*III. rész 4. cím*) látszanak kölcsönözve; mert az 1533-diki szerkesztők Verbőci törvénykönyvét, melyet II. Ulászló már 1514-ben királyi levelével helybenhagyott, mint különben is törvényes emberek ismerhették s e törvénykönyvet vagy legalább annak a székelyekre vonatkozó cikkét a Sándor család levelei közt is találhatták.

Kevés az mit e krónika a székely nemzetnek Árpád előtti történeteiről s kormánystruktúrájáról mond. Árpád előtt a székely nemzet legfőbb tisztje az egy akarattal választott főrabonbán volt (*e. h. 276. l.*), ezek viselték egyszersmind a nemzet főbírói tisztjét is (*e. h. 283. l.*), mint hivatalukról rövid rajzából, mely az előbbi helyen (*276. l.*) olvasható, világosan kitűnik, személyekben a papi legfőbb hatalmat is összpontosították. Ugyanis a főrabonbán tisztje volt a kül-nemzetek elleni hadat vezetni, a vallásos és világi törvényeket a nemzeti áldozó pohár által kihirdetni, a község parancsát kiadni, e parancs áthágóit halállal lakoltatni. Székelyhelye Budvárban volt, melyet régente Buda rabonbán még Attila birodalmának romlása előtt építtetett; itt gyakorlá főségi jogait a nemzet közgyűlésében, itt hasíttatá ketté a község parancsa ellen vétőket. Ez adatokon kívül még csak néhány főrabonbán s egyszersmind nemzetbíró neve az, mit az Árpád előtti korból e krónika ránk szállított, ezek is kétségtelenül hibásan így vannak adva: Bond (helyesen Boud vagy Bud), Hám, Chám, Ursloron, Honat, Csolhai Zeke; a több nevek közül, melyek görög betűkkel voltak írva, a szerkesztők csak Halábot említik, hozzá tévén, hogy Irnák, atyja (Attila) birodalmának romlása után, Dácia Alpestrisbe azaz a székely földre vonult, kinek emlékét azonban az előkelőbbek a jelen zavarokban csaknem egészen elnyomták; mely utolsó észrevétel a mohácsi vészt követő évekre (1533.) igen helyesen alkalmazható. Mit lehetne mind ebben akár hihet-

lennek, akár más hiteles írók adataival ellenkezőnek bélyegeznünk? Sőt a Budvárról szóló adatot nem támogatja-e a Benkő József által még 1791-ben, tehát e krónika napfényre került előtt, följegyzett székely ősi hagyomány, mely szerint Attila a Küküllő vize mellett tartott lakást azon helyen, melyet ma is Udvarhelynek hívnak, s az ehez közel eső hegyen Bud vára, Attila testvérétől Budától s az ide szintén közel eső Kadicsfalva a krónikáinkban emlegetett Kadicsa hún vezértől nyerte nevét. Mi Irnák főrabonbárságát illeti, ezt sem cáfolja meg azon írók előadása, kik őt a Fekete-tenger mellé vonultnak állítják, mert ha bár nem a mai székely földön székelt volna is, fölségi jogát a székely bércek közzé vonult kún néptöredék fölött távolabbról is gyakorolhatta. Hogy pedig Irnákról a székelység a XVI. század előtti időkben élénken emlékezhett, tanúsítja a XIII. századi Kézai által régi hagyományúl följegyzett példabeszéd Irnák testvéréről Csabáról: „Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból.

Bajosabb minden más tanúság hiányában bizonyosnak vennünk, mit e krónikában ugyancsak az Árpád előtti korra vonatkozólag a székely nemzeti áldozó pohárról olvasunk (*e. h.* 276. és 278. l.) hogy t. i. ezen kokuşzdió-héjból készült kehely, mely mint a krónika megjegyzi, némileg változtatva a Sándor családnál 1533-ban, de Zsombori József szemtanú szerint Sándor Ignác özvegyénél még 1819-ben is megvolt ¹⁾, s hihetőleg a Sándor család birtokában maig is megvan, Anakharsis scytha bölcstől került volna, ki a görög írók bizonyossága szerint Solon kortársa lévén, Attila előtt mintegy ezer évvel élt. Azonban ha magát ez adat va-

¹⁾ Zsombori József, *a hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról* szóló cikkében, melyet még Székely-Udvarhelyt 1819-ben írt, de csak 16 év múlva tett közzé *Tudom. Gyűjt. 1835. évf. III. füz. 3—18. l.*, ezen pohár alakját, anyagát, metszeteit leírja, sőt mint mondja képét le is vette, de e rajzot nem közölte. Azonban ezen leírás, mely után készült *Szilágyi Sándornak* Budvár című, eredetiséget igénylő cikke, melyben e pohár is főültesen tárgyalatik, *Kubinyi és Vahotnál Magyar- és Erdélyország képekben III. d. 130. 131. lap*, a tudományos bírálat és ítéletre kellő alapot nem nyújthatván, igen ohajtható, hogy ezen poharat, melyet Csík-Szent-Donmoksi Sándor Ignác özvegyénél, Dindár Josephánál, Zsombori Ignác 1819-ben kezében forgatott s melyet a Sándor család hihetőleg maig is családi ős öröklyeként megőrzött, hazánk jeles régiségbuvárai tudományosan megvizsgálhatnák, kiknek illetékes ítélete nyomán lehetne meghatározható mind e műkincs, mind a rajta lévő fölírat kora és eredete.

lóságát méltán kétségbe vonhatjuk, sőt egyenesen hihetetlennek vesszük is; azért a krónika szerkesztőit koholással, ámitó szándékkal épen nem vádolhatjuk; ők ez adatot mint Anakharsis görög betűkkel másolt neve igazolja, görög forrásból merítvén, ez után mondják, s ha hibáznak, e hiba azon görög papra esik viszsza, ki e régi székely pohár eredetét Anakharsis scythia bölcs áldozatával hozta kapcsolatba, melyről a régi görög történetírók, Herodotus s többek után tudomása lehetett. Azt mondják ugyan a krónika szerkesztői (*e. h. 278. l.*), hogy Anakharsisnak testvére általi megölettetését olvashatni azon okmányokban, melyek Radagus (Radagais) góth királytól maradtak fön Sándor Menyhért házában egész az ő korukig, mely adat valódiságát ismét igen bajos elhinnünk: de bár az emlegetett irományoknak Radagais korabeli eredetiségét kétségbe vonhatjuk s ennek igazolására nem elégedhetünk meg Zsombori József azon megfajtatásával, hogy a húnok Uldin vezérlése alatt Kr. u. 408. tájban Stilico meghívására az Italiát dúló Radagais ellen küzdvén ennek iratait ott elzsákmányolhatták s így ezek a székely földre kerülhettek: még ezért a szerkesztőket ámitással vagy koholással nem vádolhatjuk. Ők, kik ez egész krónika tanúsága szerint bizony nagy oklevél- és régiségbuvárok nem voltak, nem bírva elég tudományossággal valamely régi kézirat korának meghatározására, a Radagaisról beszélő bár későbbi régi irományokat jó hiszemmel tarthatták e góth király idejebelieknek, s e tévedésök, ha csakugyan tévedtek is, egyéb adataik hitelességéből mit sem von le. Nem küzdöttek-e nem oly igen régen is több orosz tudósok Nagy Sándor igaznak képzelt arany betűkkel írt oklevele mellett, melyet ez a szlávoknak adott volna, de azért hogy ők e részben tévedtek, egyéb adataikat és állításaikat vizsgálatra s hitelre méltatlanoknak tart-hatjuk-e?

Árpád, Álmos fia, Magyarhonba jövételekor a krónika szerint (*e. h. 277. l.*) Zandir hám (Zandirham) volt a székelyek főrabonbánja, ki is a magyar nemzetet követői által fogadta s Árpádtól hat köre metszett alaptörvényt ¹⁾ kapott, melyek Budvárban

¹⁾ A krónikában e törvények leges sculpte in lapidibus *Hat Kö-ver* szavakkal említetnek. Zsombori József *e. h. 12. l.* itt a másolók hibáját gyanítva *Hat-Kö-törvén* vagy *Hat-kövé-törvént* vél olvasandónak. Én sokkal egyszerűbben vélem a minden esetre hibás *Hat Kö-ver* szavakat *Hat Kew-ver*,

(in arce Bonda) a nemzeti áldozat szertartásai mellett a nemzet előtt fölolvastatván, helyeseltetvén s a rabonbán udvarába helyezettvén vérszerződéssel szentesítették, mire ünnepélyes örömdomás következett ¹⁾. E hat törvényt következő:

1. Egyedül Árpád férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországon (in Terra Pannon.). — Helyesen jegyzi meg erre *Zsom-bori e. h. 12. l.*, hogy a Terra Pannoniae alatt e krónikában többször Erdély is értendő a székely földön kívül; de ha valaki ebből azt következtetné, hogy Árpád főhatósága a székely földre nem terjedt ki, tévedésben lenne, mint ez a negyedik pontból ki fog tűnni.

2. A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit köz erővel, oszolja igazságosan a szerző felek közt. — E pont a Magyarhón hódításában részt veendő székelyekre vonatkozott, kik *Béla király névtelen jegyzője L. és LVI. fej.* szerint Árpád táborához a Kórógy vizénél Csongrádban csatlakozva

azaz *hat kö szer* alakba visszaállítandónak. Mert hogy a *szer* gyökszó eredetileg nyelvünkben *törvényt* is jelentett, kitetszik az e gyökből képzett *szerződni* szavunk értelméből, mely annyi mint a feleknek egymás közt törvényt = szert alkotni. E *szer* = törvény szavunk maradt fön a szertartás összetett szóban; ebből származtatható helyesen *szerént*, sőt hihetőleg *szerény* és *szertelen* szavunk is. — A *szer* törvény értelmét világosan tanúsítja *Béla király névtelen jegyzője XL. fej.*, ki szerént a helyet, hol Árpád és vezérei ordinaverunt omnes consuetudinarias *leges* regni et omnia jura ejus, — — Hungari. secundum idioma suum nominaverunt *Scerii* (ma Pusztá - Szer Csongrád megyében) eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.

- ¹⁾ Így vélem helyesen magyarázandónak a krónika ezen sorait: Quibus perfectis et adplicatis (helyesen: adplacitis) aulici (helyesen: aulae) impositis Rabonbani, profusisque ceteri lacrimis quasi sanguineis (e szavakat, valamint alább a krónika egy más helyét is, csak a vérszerződési szertartásra vonatkozóknak vehetem), pótum prae gaudio celebrantes sumpserunt. A krónikának Árpád fogadására alkalmazott ezen szavaiból: testantur acta et monumenta hodieque superfluentia in aedibus Domini nostri, azt lehet és kell következtetnünk, hogy az Árpáddal szerződésre vonatkozó irományok és emlékek még 1533-ban Sándor Menyhárt házában Csíkbán Alszezen megvoltak s így talán magok e köre metszett törvények is fönmaradtak. Első tekintetre furcsának tetszhetik ugyan ily Árpádkori magyar írott emlékekben hinnünk, de azon adatok után, melyeket a régi hún és székely írásról tudósaink fölmutattak s melyek legújabbán összeszedve olvashatók *Kállay*nál a *székely nemzet eredetéről* 18—22. l. ily írott emlékek léteztét lehetetlennek ítélni, alapos döntő okaink nem lehetnek.

Mén-Marót bihari várának megvívásában csakugyan részt vettek. E korból eredhet a bihari *Székelyhíd* és szabolcsi *Székely* helység neve.

3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.

4. Ki a fejedelemmek ¹⁾ tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbának méltósága ellen vét, tűz- és víztől tiltassék el (vagyis számkivettessék, mint Zsombori e kifejezést helyesen értelmezi).

5. Ha valaki a nagy vagy kis rabonbának vagy harkász tisztviselők közül a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzetségből választandó főrabonbán ítélete alá vetessék ²⁾.

6. Ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék.

Mily gyönyörűen egyezik e székely alaptörvény öt első pontja a hét magyar vezér közötti azon vérszerződés öt pontjával, melyet Béla király névtelen jegyzője (*VI. fej.*) a feledségtől megmente. Mind kettőnek első pontja az Árpád (Álmos) vérének örökös vezérségéről, a második a szerzendő föld fölosztásáról, a harmadik az ország ügyeinek intézéséről szól, mely utóbbira megjegyzendő, hogy a magyar vérszerződés ezen pontja szerint, úgy mint azt a névtelen jegyző följegyzé, csak az Álmost szabad akaratból fejökké választó nemzetségfőnökök hatósága és befolyása volt biztosítva, míg a székely alaptörvényben az ügyek a nép megegyezésével intézendők. Ez a székely nemzet beléletének a magyarokénál sokkal népuralmibb szerkezetére mutat, minek valóságát a székely ős nemzeti törvények és szokások maradványai egész a legújabb századokig bizonyítják. A negyedik pont mind két helyütt a fejedelem elleni hűtlenség, az ötödik a fejedelmek és főtisztviselők által a nemzet ellen elkövetendő vétség büntetését tárgyalja, mely utóbbi pontra nézve a székely alaptörvény ismét népuralmibb szellemben szól, midőn a nemzet ellen törekvést,

¹⁾ Qui *praeficienti* fidem infregerit, áll a szövegben. A *praeficiens* hibás nevezet alatt Árpádot és utódjait érthetjük csak helyesen, mint kinek férfi ágából kellett az első pont értelme szerint praeficialtatni Magyarország fejedelmének. Kiténik ez abból is, hogy az ezekhez hűtelenek halállal, a rabonbának ellen vétők pedig csak számkivétéssel lakoltak.

²⁾ Ez azon föntebb is tárgyalt töredékes pont, melyet ide áthelyezendőnek tartottam.

míg a névtelen jegyző ötödik pontja a vérszerződés megszegését, mondja büntetendőnek. Úgy hiszem egyébiránt aligha csalatkozom, midőn ezen különben inkább csak felületes eltérést a névtelen jegyzőnek tulajdonítom, ki kora monarchiko-aristokratikus fölfogását gyakran helytelenül viszi vissza Árpád korára, mint pl. midőn többször mondja, hogy Árpád egyik vagy másik főnöknek vagy vezérnek *földet adott, földet adományozott*. Ugyancsak a névtelen jegyző, mint XI. századi keresztyén főpap, vallásos és politikai nézeteinek rovom föl, hogy nála a székelv alaptörvénynek a nemzeti áldozatra s ezzel együttjáró nemzeti közgyűlésre vonatkozó nevezetes pontja, melynek léteztét a magyar vérszerződésben is igen természetesen következtethetjük, teljesen el van hallgatva. Azon korban, midőn az ős vallás hívei még többször erős küzdelmet vívtak az ifjú keresztyénséggel, midőn még sz. Lászlónak is törvényt kellett hozni a pogány szertartások ellen, midőn másfelől a nemzeti ügyek vezetése csak kevés választottakra lévén szorítva az összes nemzet, szavát közgyűléseiben, mint az Árpád vezérek korában, többé nem emelhette, a főpap e pont-ról hallgatását teljesen indokoltak láthatjuk. — Mind ezek következtében a székelv krónikának e szerződésről szóló lapját nem valódi kincs gyanánt kell-e becsülnünk, mint a mely nem kevesebb világot vet a névtelen jegyző ugyanezt tárgyaló helyére mint viszont ez amarra?

Jól tudom, hogy mind azoknak, kik e krónika hitelességét kétségbe vonják és tagadják, természetesen azon ellenvetést kell tenniök, hogy ezen pontokat a koholó 1796-ban a már akkor köz kézen forgó névtelen jegyzőből vette. Ennek cáfolatára elégnek tartom azon már föntebb bőven tárgyalt körülményt, hogy az e krónikában, épen magokból a vérszerződési pontokból is, helytelenül elszórva találtató töredékek csak egy régibb kézirat elrongyulása által fejthetők meg, mire igen csekély számíttással is ötven évnél több időt tehetünk föl szükségesnek, 1796-ban pedig még épen csak ötven éve volt, hogy a névtelen jegyző 1746-ban Schwandtner gyűjteményében világot látván, hazánk tudósainak legelsőben ismeretére jutott. De még ezen kívül méltán kérdehetjük, hogy ha a koholó a névtelen jegyzőből merített, honnan vette és mi célból függesztette volna e csempészett öt pont után a hatodikat, mely ott oly annyira helyén áll, hogy inkább a névtelen

jegyzőt vádolhatjuk, hogy azt tudhatva elhallgatta, mint a székely krónika szerkesztőjét, hogy azt maga fejtől gondolta volna oda.

A vérszerződéssel szentesített törvények elfogadása után Árpád a maga törzséből a székely nemzet rabonbánjává ajánlja Zandir hám fiát, Apoltot (Uopoletum), kinek két fia volt: Apor és Ugron ¹⁾, s ezek után megindul Munkács földére és a törvényeket áldozati szertartással megerősítván belép Magyarországra (*e. h.* 277. 278. l.). E szerint ezen szerződés még mielőtt Árpád Magyarországra lépett és így 889. előtt történt Kr. u., mit támogat Kézai s utána többi krónikáinknak azon adata, mely szerint a székelyek meghallván a magyarok jövetelét, azoknak Ruthenia szélein és így csakugyan Munkács közelében, hol vezeti be őket Béla király névtelen jegyzője is, eléjük mentek ²⁾. Nestor, ki Kióból a székelyekről épen nem bírt ismerettel, de még a magyarokról is csak igen keveset emlékezik, e szerződés iránt nem tanuskodik ugyan, de mondván hogy a magyarok keletről Kió mellett elvonulva a magyar hegyeknek nevezett magos hegylánc (a Karpáton) törtek át az azon túl lakó szlávok és oláhokra ³⁾, annyit legalább bizonyít, hogy Árpád csakugyan a ruthének által

¹⁾ Így fogta föl a szöveg zavart szavait: Arpad ex Tribu sua genti Sicularum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum Uopoletum, Uopour et Ugron (talan: pro Rabonbano Uopoletum duobus filiis ornatum, Oupour et Ugron) Zsombori is *e. h.* 12. l. — Egy *Opour*ról Taks magyar vezér idejében, mint a Konstantinápoly elleni hadjárat vezéréről, emlékezik *Turóci is I. rész XXVI. feje. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 93. l.* — Apolt fia Taks alatt 949—972. még vezérkedhetett, s így e két személy ugyanazonsága nem lehetetlen.

²⁾ *Kézai, Chron. II. könyv 19. szak. Podhradczky kiad. 45. l.*

³⁾ *Nestors Russ. Annal. von A. L. Schlözer III. d. 108. lap.* — Én Nestornak gróf Kemény József úr által tanulmányoznom ajánlott legújabb és illusztrált kiadásához Pesten sem juthatván, kénytelen vagyok Schlözer kiadásának használásával megelégedni. Mik azon nehézségek, melyek ebből, valamint moszka és lengyel *hiteles egykorú írókból* e krónika egyes pontjai ellen gördíthetők, annyival inkább nem gondolhatom el, mert egykorú lengyel és moszka írók e krónika X. és XI. századi adataira nézve, melyek annak legnagyobb részét alkotják, Nestoron kívül (1056—1116. Kr. u.), ki pedig a székely földet épen nem ismerte, nem léteznek; de különben is oly kevés e krónika érintkezési pontja a lengyel és orosz történetekkel, hogy ha ezek későbbi megírói azokról, mint különben is többnyire családi eseményekről, nem emlékeznek is, azért ez adatokat teljesen hitelre méltalanok gyanánt el nem vethetjük.

lakott keleti Galicián vonult át Magyarországba, s így a névtelen jegyző, Kézai s a székely krónika összevágó adatait általa inkább támogatnunk lehet, mint sem cáfolnunk.

Apoltnak nejétől — kinek nevét a krónika (c. h. 278. l.) érthetetlenül így adja: *Sarloirim Kakhaib Cham Nobon*, három iker fia születvén, ennek emlékére Zandir hám neje, Apolt anyja, ki Magyartól a Szapor nemből származott ¹⁾, Kr. u. 888-ban a törökök földén ²⁾, a hét erdő havasán azaz a Hargitán túl, az oláhok vacsárki földén fölül Rákos szélén a folyótól nem messze alkalmas áldozó házat építtetett ³⁾. Apolt később a nemzet megegyezésével földét fiai közt megosztja, s az áldozó kelyhet — mely mint látni fogjuk Budvárban állott, — áthozván, s azzal a vacsárki házban áldozván, ott meghal.

Apoltnak halála után a többi vezérek a nemzet megegyezésével Bucsint helyezvén be nemzeti bíróságba (constituto Bucsinio Re-

¹⁾ Így fejthető meg, miként értendő a krónikának azon fentebbi helye, mely szerint Árpád *a maga törzséből* ajánlotta Apoltot rabonbánnak. Apolt anyjának eredete ugyanis a szerkesztők előtt fekvő forrásokban Magorra (Magyarra) vitetvén, ezek a magyar krónikák ősmondai hagyománya után, mely Attila és Árpád egyik őseül szintén Magort említi, Apoltot anyja után könnyen Árpád törzsébe igtathatták.

²⁾ Zombori e. h. 13. l. a terra Turcorum nevezetű Csík székben igen helyesen gyanítja azon Árpád kori magyar települökre vonatkoznak, kik ott vendégekül megszállhattak, miután tudjuk, hogy a X—XII. századi görög történetíróknál Árpád magyarjai *török* (Τούρκοι) néven emlegettetnek, s miután azt, hogy e kifejezést a szerkesztők görög iromány után vették át a krónika e lapján találtató több egyes görög szavak igen is hihetővé teszik.

³⁾ Ez adathól, miszerént az áldozó ház a folyótól nem messze épült, némi erősséget meríthetünk, hogy a székelyek ősi vallásának egyik lényeges szertartása a vizek, különösen folyók tiszteletében állott. A Csík keleti részében Gimes körül fekvő s így a tárgyalt áldozó helyhez nem igen távol eső *Áldomás feje* nevű havas, melyet Benkő Károly e. h. I. rész 18. l. említ, az ősi pogány áldomásokra emlékeztető nevezetét hihetőleg az áldomással tisztelt patak fejétől vagy forrásától nyerte. — Benkő Károly szerint e. h. II. rész. 25. 26. l. Rákos helységtől nyugotra a Hargitán az úgynevezett Várnáli hegyen van egy várhely, melyről azt tartják, hogy a rabonbánok építtették, ma csupán tere látszik. Ugyanő e. h. II. d. 73. l. mondja, hogy a Rákostól mintegy órányira eső Delne helység határában épületromot a székely krónika által emlegetett Delnei Ince család ősi rabonbáni lakának tartják, mely család Delnén maig is birtokos, s épen e rom is Ince jogon van jelenlegi birtokosa kezében.

ctore, a szövegben *constitutio* hibásan áll) s a keresztyén vallás behozatván, Apolt *éztisztelő* fia a sósmezei völgyben (Rákos helység éjszaki határában az Olt partján) megveretik, s mások közt viseli méltóságát a magyar földön. Később a thraciai (bolgár vagy szerb?) király Victoria nevű leányát nőül vévén, Bucson megölése után (caesoque Busona) a rabonbánságot visszaszerezte, de erejébe nem igen bízhatott, végre is testvérének fia által megveretve a Tatár havasoknál esett el ¹⁾.

Mind ebben a kételkedők és tagadók nem tudom mit bizonyíthatnának hitelre méltatlannak. Én ellenkezőleg azon körülményt, hogy a székely krónika az ős vallásnak a keresztyénség elleni küzdelmét a székely földön az Árpáddal egykorú Apolt fia korában és így a X. század közepe táján emlegeti, — miről Magyarországot illetőleg hazai krónikáinkban szó sincs, — igen is fontosnak találok e krónika hitelének emelésére nézve. Scylitzes János XI. századi byzanti író mondja ugyanis, hogy Bulcs vagy Böles (néla görögösített néven Bolosudes) 948-ban Kr. u., s kevéssel utóbb Gyula (nála Gylas) Konstantinápolyban megkeresztelkedtek s ez utóbbi egy Hierotheus nevű szerzetest hozván magával, ez által a magyarok közül sokakat megtérített. Bulcs vagy Bölesről igazolja ezt az egykorú Bíborban szül. Konstantinosz császár is, röviden említvén, hogy ez (*Βουλτζούς*), kit ő Magyarország harmadik főnökének és karkhászának (*καρχᾶς*) mond, „minap Konstantinápolyba jöven (a császár 949-ben írta munkáját) barátunkká lett.“ Tudjuk, hogy Gyula Béla király névtelen jegyzője szerint Töbötöm unokája, s mint annak utódja erdélyi fejedelem volt, s ha Bulcsot a magyar országos bírót, mert a karkhász Konstantinosz szerint bírói méltóságnév volt, a székely nemzeti bíróságba helyezett Bucsin vagy Busonnak írt személylyel egynek vesszük: e két keresztyén főnök által igen erélyesen terjesztettnek hihetjük mind az erdélyi magyarok, mind a székelyek közt a keresztyén vallást, s így ott az ős vallás híveinek ez elleni küzdelmét már Apolt fia idejében természetesnek láthatjuk, míg ily ellentőrekvésnek a keresztyénség kevesb elemeivel bíró Magyarországbán nyomát e korban nem találjuk. Így fogjuk helyesen érthetni, hogy

¹⁾ Gyergyó keleti havasai közt esik a *Tatárhágó*, ugyan csak Gyergyó nyugati hegyei közt *Tatárka* nevű havas s így e helyet Csík fölé Gyergyóba kell határoznunk.

Apolt vizimádó fia a székeleyek közül kiszoríttatva, méltóságát csak a magyar földön lévő többi pogányok közt folytathatta, és csak Bules megöletése után (kit Ottó német császár az augsburgi szerencsétlen csata után 955-ben akasztatott föl) állíthatta vissza félig meddig a vegyesen pogány és keresztyén székeleyek közt hatalmát.

Nem sokára ez után — folytatja a krónika *e. h. 278. l.* — kisebb Gyula idejében a *vízisztelő* Álmos rabonbán a keresztyén vallástól elpártolván, a főrabonbánt Ugron fiát megölte ¹⁾ s az előkelő keresztyén székeleyeket üldözni kényszerítette: de Apolt nagyobb fia (helyesebben unokája) Apor Sándor ²⁾, kinek neje Anna Felicita volt, követei által István királytól ekkor legelsőben segílyt kért, s ennek segítyével Gyulát meghódította, leányát Zslát Zsombor úrhoz nejül adta, s a kelyhet magához vévén azzal többé pogány áldomást tartatni nem engedett; mely nagy diadalon, úgy mond a Csíokban készült krónika *e. h. 279. l.*, mitsem csudálkozhatni, miután a hét erdő földén túli székeley vitézek és kis rabonbánok ez időben az ő tekintélye föntartása mellett erősen állottak. — Ez adatoknak igazolására a székeley földet illető részletekre nézve források hiányában bővebb bizonyságokat nem hozhatunk ugyan, de honnan is hozhatnánk, miután a székelység bellörténetét tárgyazó irományaink a X. és XI. századból, az egy milkói püspökségről szóló 1096-diki oklevelen kívül (*Benkőnél Milkovia I. d. 85. l.*) épen nincsenek? de magát a dolog velejét t. i. a keresztyéneket üldöző Gyula erdélyi fejedelemnek sz. István általi legyőzetését s így Erdélynek szorosabban Magyaror-

¹⁾ Így vélem helyesen értendőnek a krónika ezen minden esetre romlott helyét: non multo post Rabonbano minor Gyula Almos *ὁδομηγικος* deficiente a religione Christiana Rabonbanum Ugroni supremum (talán *Ugroni filium*?) extinxit.

²⁾ Sz. Istvánnak Gyula elleni harcakor 1002-ben Apolt fiai, kik e krónika szerint még 888. előtt születtek, életben nem lehetvén, a *filii Upoleti natu major Upour Sandour* kifejezést Apolt nagyobb fia Apor fiára Sándorra vélem magyarázandónak, miszerént a Sándor név előtt az Apor ennek atyját jelölné. Ez annyival is inkább hihető, mert alább (*e. h. 280. l. első sor*) ugyanczen Sándor egyszerűen *filii Upour* azaz Aporfinak is nevezetik. Így megy át ezen Sándor neve fiára Istvánra, *Stephanus Sandourra*; így látjuk alább Kálmánt atyjáról Lászlóról bár hibás magyarsággal *Kálmán Lászlónak* nevezve, hihetőleg a *Colomannus Ladislai* latin kifejezés után.

szághoz csatoltatását 1002-ben Kr. u., mit sz. István az erdélyi magyar és székely keresztyének segélye nélkül ily könnyen és hamar bajosan érhetett volna el, krónikánknál bővebben és részletesebben említik mind a XI. századi Béla király névtelen jegyzője, mind az ettől különböző forrásból merítő XIII. századi Kézai s utána Turóci s többi évkönyveink.

A keresztyénség ezen diadala azonban, mint a krónika meglehetősen zavart adataiból (*e. h.* 279. és 280. l.) kitűnik, erős ellenküzdelmeket költött csakhamar a székely ősvallási pártihek közt, kiknek fejei főként magok a győztes keresztyén pártfőnök Sándor némely rokonai és fiai voltak. Így olvassuk, hogy Sándor saját fia Ika ellen hadat vezetett Zetelakára (Udvarhelyszékben), ki atyja által megaláztatva az Ügy vize mögé vonult s ott lakot építvén, később ugyanott halt meg ¹⁾. Olvassuk ismét, hogy Apor fia Sándor ellen ennek fia (talán ismét Ika) Bálványos várából kitörvén, több testvérei s rokonai által segítettve kétes eredménynyel harcolt, míg nem sz. István megérkezett segélye a győzelmet a keresztyén apa részére döntötte ²⁾, mely diadal em-

¹⁾ A Fekete Ügy folyó vidékén esik csakugyan Háromszékben *Ikafalva* helység a töle nyugotra eső *Ikavár* romjával. Nem messze ettől a krónikánkban mindjárt említendő *Bálványos* vár romja ugyancsak Háromszékben Felső-Torja helység fölött.

²⁾ *Bálványos* várának maga nevezete mutatja, hogy benne eredetileg az ősvallás hívei lakoztak és áldoztak. Ennek emléke maradt fön azon egyik legszebb történeti népmondánkban, melyet e várról *Kővárinnál*, *Erdély régiségei 189—191. l.* olvashatunk, de melyen már egészen keresztyén színezet ömlik el. E monda három pogány testvér birtokában említi hajdan e várat, kik közül a legidősb, Apor, egy keresztyén leányt a Mike családból megszeretvén, miután anyja töle mint pogánytól lányát megtagadta, azt testvérei segélyével egy vasárnap a torjai egyházból kijöttében elrabolja, s míg két öcsese az üldöző népet föltartva elesik, a közel Bálványos várba ragadja. A bosszús anya már másnap hajnalban erősen vívalta népeivel a várat, de annak urát hön szerető lánya közbevetésére a két fél közt egyezkedésre s utóbb békére került a dolog. Apor megmaradt ősvhitében, de gyermekeit megkereszteltetni ígérte. Így a vívás lakomával végződött s Apor a hatalmas Apor család törzsátya lön. — Nem egyezik-e alaphan e monda, melyet Szegedi, Synopsis Regis Belae IV. 17. §. *Kővárinnál e. h.* még a székely krónika napfényre jötte előtt igaznak vélt, ennek azon adatával, mely szerint e várat a keresztyén Aporfi vagy Apor Sándor saját fiai ellenében vívta, kiken csakugyan keresztyén segélytől támogatva diadalmaskodott?

lékére sz. István a hét erdő földén túl (Csík székben) a havason Apolt rabonbán fiának Becséknek fiaival egy kápolnát építtetett ¹⁾, Becsék fiait pedig azután terjedelmes földdel ajándékozta meg Magyarországon a pártütő Sály birtokából ²⁾.

Sz. Istvánnak ez újabb diadala a székely nemzet nagy részét, mely még azős valláshoz szíttott, elkésérítette; a legtöbb törzsek ismét fölkeltek a fegyveresen térítő király ellen; de Apor Sándor testvérével Andrással és a király segélyével oly hatalmasan föllépett ellenök, hogy a Nyerges és Gimes havasain túli földet egészen kipusztította ³⁾, s ekkor a kehely födelére arany ke-

¹⁾ Ezen kápolna a csík-somlyai Salvator vagy mint a nép mondja Silátor kápolnája, melyről Loseiner Lénárt az erdélyi conventekről szóló kéziratában mondja: In Libro Parochialis Ecclesiae Csík-Somlyoviensis de eo sequentia verba ex authentica Ven. Capituli de Kolozs-Monostra charta extracta legi: Capella in monte Somlyo aedificata est anno 1002. per S. Stephanum Regem Hungariae ob memoriam victoriae de Gyula reportatae in honorem et memoriam Sanctissimi Salvatoris. *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászón II. rész 93. l.* — Ha föltennök, hogy e krónika koholója a sz. István korabeli csíki kápolnáról szóló adatát Loseiner e kéziratából vette, gondolhatjuk-e hogy ez esetben e kápolnának ugyanazonságát a csík-somlyaiával, mit úgy látszik az 1533-diki szerkesztők nem tudtak, már csak nagyobb hitelnyerés végett is meg nem említette volna?

²⁾ Zsombori József *e. h. 15. lap.* ezen székely telepet a *sályi* szállítmánynak mondja, mely szerinte az alább említendő zsuki telepítvénynyel együtt elpusztult volna; minthogy azonban *Sályi* nevű helység kettő is van: Erdélyben Torda vármegyében *Mező-Sályi* és Biharban Váradtól délre ugyan-csak *Sályi*, Zsomborinak ez egyszerű megjegyzéséből nem tudhatjuk, hova gondolta ő e telepet helyezendőnek; hihető azonban, hogy ő az erdélyi *Mező-Sályi*t értette, mint a melyhez különben is az általa említett *mezőbándi* székely telep (Maros szék legnyugotibb szögében) igen közel esik. Én ellenben hajlandóbb vagyok e szállítmányt a bihari *Sályi*ba helyezni, miután annak szomszédságában székely településre emlékeztető *Székely-Telek* nevű falut találunk. — Lehet-e ezt csupa véletlennek tulajdonítani?

³⁾ A szövegben e két havas neve, melyek Csík szék keleti határain fekszenek, többször többféleképp fordul elő; a *Nyerges* havasé *Nyrgota*, *Nyrgöcz*, *Nürgöz*, *Nyürgöz* alakban (*e. h. 279. 280. és 281. l.*), a *Gimesé* pedig legelsőben hibásan *Gümet*, de mindjárt alább helyesebben *Gümez* (*e. h. 280. l.*) alakban. Észrevehetjük ezeken a régi leírásmód bár nem teljesen megtartott másolását, de látjuk az sz betűt helyettesítő *tz*, *cs* és legtöbbször *s* végbetűkből, hogy ezzel az ezen havasokhoz közel lakó csángó-magyarok szójárásának sajátja van visszaadva, mely szerint a *Gimes* név *Gimesz*-nek, a *Nyerges* vagy *Nyergös* pedig *Nyergösz*-nek hangzott és hangzik. — Hihető-e, hogy 1796-diki koholó e nevek leírásában így járt volna el?

resztet tétetett, és legidősb fiát Sándor Istvánt a királyhoz küldé a nemzet megegyezésével. Utóbb a maga s a többi rabonbánok földére, melyek ezen dülő harcokban kipusztultak, saját rokonait telepítette, nevezetesen a gimesi földre Apolfti András fiait, a Nyerges havasán túlra az Ugronfiakat, valamint a bándi vár vidékére ¹⁾ szintén némely főnemes rokonait Zsombort, Zsebőt és többeket szállította.

Vizsgáljuk végig a krónikának ezen a keresztyénség megszilárdításával végződő belharcokról szóló adatait, találunk-e ezekben valami hihetetlen, képtelen, vagy hamisnak bizonyítható állítást? Hogy hazai forrásaink e székely vallásos küzdelmekről részletesen nem szólnak, könnyen megfeythető azon körülményből, hogy az erdélyi Gyula fejedelemnek sz. István általi legyőztetését s így Erdélyben a keresztyén vallás diadalát általában előadván, az ezt megalapító harcok székelyföldi mellékes részleteit, — melyekről magyarhoni főpapjainknak, kik írták egyedül régibb évkönyveinket, ily részletes ismereteik nem is igen lehettek, — külön tárgyalni nem tarthatták szükségesnek, s így ezeknek közvetett hallgatása e részletesebb adatok hitelét, miután azok sz. István korának eseményeivel, a Kopány, Gyula és Ótom (Achtum) ellen vívott vallásos harcokkal inkább öszhangzásban mint ellenkezésben állnak, teljességgel nem döntheti meg.

(Vége következik.)

CLASSICAI LITERATURA.

AZ ÍLIÁSZ ELSŐ ÉNEKE.

ZOMBORY LIPÓTTÓL.

Csak alig vettük az Íliászt Szabó István saját, és mondhatni műlhatlan, becsű fordításában, s íme egy, évek óta csendes de

¹⁾ Az itt említett telep helye *Mező-Bánd* székely helység Marosszék legnyugatibb szélén. Krónikánk itt már a sz. István korában állott várról emlékezik; csakugyan van Mező-Bándon egy pusztá várhely, melyet a nép ma is *Pogányvárnak* nevez. *Kövári, Erdély régiségei 175. l.* Az ily nevű várak eredetét pedig igen helyes következtetéssel tehetjük azon korra, midőn még az ősz vallás szertartásai a várakban dívhattak.

szent lelkesedéssel dolgozó, s még fel nem lépett férfiú áll elő egy újabb kísérlettel. A mily váratlan a jelenet, szintoly örvendetes az, és irodalmunknak, nyelvünknek, s a költői előadásnak gazdagítására váló. Más irodalmakban is azonegy classicairemekműnek több fordításai állnak meg egymás mellett, és mi büszkéek lehetünk, hogy a világirodalom ily fő remeke időről időre lelkesedett és egyszersmind munkás kedvelőket nyer — csak aztán a közönség is fejtse ki azt a részvétet, mely *minden* mívelt nemzetnél ez örök művek iránt folyton növekedő félben mutatkozik. Csak jöjön meg az az idő, mikor az irodalombarátok legkisebb könyvtárában is legalább *egy* magyar Homer fog találkozni: akkor ugyan méltó reményünk lehet, hogy költészetünk aranykorát még túl nem éltük. Szerk.

Istennő, zengd el Pelevszfi Achilles haragját,
 Ami is annyi özön bajt és gyászt szerze Achája
 Népeinek, sok hőszadván ki időnek előtte
 Nagy lelkét; s hullája bitang madarak s kuvaszoknak
 Koncul esett. Így állapodott meg Zevsz akaratja, 5
 Hogy meghasonlottak keserűn egymással Atrevszfi
 A népek fejedelme, s az isteni bajnok Achilles.
 S vajjon e visszavonást mely isten idézte elő? Zevsz
 És Létó fia, a ki a népek urára nehezte, 10
 És e miatt seregére mirigy kórságot eresztve,
 Népe nagyon gyérült. Mert megsértette Atrevszfi,
 Áldorját, Chrüzeszt, a ki jött az acháji hajókhoz,
 Ön lányát megváltani, nagy díjt hozva magával,
 S messzelövő Phoibosz süvegét s az arany fejedelmi 15
 Pálcát markolván, esdett az acháji sereghez,
 A két népvezető Atrevszfit kérve leginkább:
 „Óh, Atrevszfiak, és ti vitéz nép, lelkes achájok!
 Mennyei isteneink engedjék, hogy bevegyétek
 Trója erős várát, üdvvel hontérve, de kérlek,
 Adjátok hát vissza leányomat, íme vegyétek 20
 A díjt, félve Apollontól a messze lövőtől!“
 Erre helyeslőleg kezdett nagy része beszélni,
 Mondva, hogy el kell venni a díjt, s engedni a papnak.
 Nem tetszett Agamemnon lelkének sehogyz, de
 Még csufosan kergette el, így fenyegetve a lelkész: 25
 „Menj öreg innen! Hogy ne találjalak itt e hajóknál
 Ólálkodva, avagy tán visszakerülve idővel!
 Hogy valahogy se süveg se botod ne segítsen. A lányt én
 El nem eresztsem előbb, míg meg nem öregszik, a hontól

- Messze, minálunk Argoszban szövögetve a vásznat 30
Házamnál. S nekem estvéként ágyat vetegetve.
Lódulj! Dühbe ne hozz! Hogy még épségben eredj el.“
Szólt, s az öreg megfélemlert, s engedve szavának,
A morajos tenger partján nagy hallgatag indult
Útnak, s menve sokat könyörög vala Phoibosz Apollon 35
Istenhez, kit a szép haju Létó szült vala: „Szánj meg
Engem ezüst tegzes, te hatalmas gyámura Chrüza
És Tenedosz, s a csudálandó Killának, Apollon,
Sz mintevsz! hogyha imádádat csinosan befedém, vagy
Combokat égettem hizlalt tulkok s gödölyékből 40
Néha neked, kérlek, nekem is most tedd meg ez egyet:
Könnyeimért hadd lakjanak a danaok nyilaiddal!“
Igy esdett könyörögve, s meghallá Phoibosz Apollon,
Bosszusan és röktön lerohant az olümpi tetőkről,
Tegzével s környül befedett puzdrával a vállán, 45
Melyben a nyilvesszők fel-felzördültek, a mint jött
S nyilként szállt lefelé. Mint zord éj, úgy haladott le,
S rá, a hajóktól félre, leült, s a nyilat kilövellé.
Borzasztót dördült s rettentőt szólt az ezüst ív,
És majd holmi kuvaszt s öszvért von célba először, 50
Végre azonban a népnek esett ádáz tegezével,
S egyre talált, és egyre lobogtak a gyászteli máglyák.
S így rombolva kilenc nap az isteni kéz a seregben,
A tizedikre tanácsba hívá a népet Achilles,
A kinek ezt a fejér-liliom karu Hére sugallá, 55
A danaok seregén aggódván, látva enyészvét.
És ahogy egybe valának gyűlve egész zsufolásig,
Felkelvén, elkezdi az isteni bajnok Achilles:
„Már látom, hogy a régi bolondját járva fogunk mi
Térni hazánkba, Atrevszfi, ha még a halált kikerüljük, 60
Mert egyiránt pusztítja a népet a harc s a mirigyvész,
Áldozat- és látvány- és álomfejtegetők, hát,
(Minthogy az álom is istentől ered) álljon elé most,
S adja okát, hogy mért tüzel annyira Phoibosz Apollon?
Vajjon száz tulok áldozatért? vagy más fogadásért? 65
Vagy tán válogatott kecskét s gödölyéket igényel
Áldozatul tőlünk, hogy a bajtól megmenekedjünk?“
Szóla, s leült; s felkelt Kalchasz Tesztorfi madárjós!
Mint legügyesb látnok, ki a múltakat és a jövőndöt
És a jelent ösmérve, Achája hajóit egészen 70
Trója alá vezeté maga, jóslati szelleme által,
A mire őt méltatta kegyéből Phoibosz Apollon,
Ő a tanácsban imígy kezdvén őszinte beszédét:
„Isteni hős, Pelevszfi, nekem hagyod-é meg, a messze
Sajtó Phoibosz Apollon bosszúját kijelentnem?“ 75

Felfedezem szívesen , de te szent esküddel ígérd meg :
 Hogy te nekem szóval s tettel fogsz lenni segélyül ,
 Hogyha reám oly férfi talál majd megharagudni ,
 A ki tekintélyes nagyon , és kinek enged Achája : 80
 Mert a hatalmas , hogyha csekély emberre haragszik ,
 Jóllehet az nap tán az epét lelohasztja , de titkon
 Egyre leselg és a bosszút forralja magában ,
 Míg végtére kihüti. Beszélj , fogsz védeni engem ?“

Erre pedig neki szóla az isteni bajnok Achilles :
 „Fejtsd meg az isteni jelt bízvást a mint tudod , úgy szólj , 85
 Mert nekem úgy legyen irgalmas maga Zevsz fia Phoibosz ,
 A kihez esdve , az istenek elméjét kitanultad ,
 S a népnek jóslád : míg engem látsz , soha téged
 Botránys kézzel seregünkben senki nem érint 90
 Fürge hajóinknál , legyen az maga bár Agamemnon ,
 Mint a ki fő szerepet játszik most a seregekben.“

Majd neki lelkesedett , s szólt a bűnnélküli jósnok :
 „Ő sem a száz tulokért , sem a megtagadott gödölyékért
 Nem háborg , de azért , kit megsértett Agamemnon , 95
 Hogy lányát sem ereszté , s a díjt sem fogadá el ,
 A paptól. Im ezért okozott s fog okozni Apollon
 Bajt , s kezeit le sem is veszi mind addig seregünkről ,
 Míg csak vissza nem adjuk a szende leányt az apának ,
 Díj nélkül , hozzá neki még száz tulkot is adva
 Küldjük Chrüza honába. Talán így enged Apollon.“ 100

Ő ugyan ekként szólva leült , és felkele köztök
 A roppant birodalmu Atrevszfi , a hős Agamemnon ,
 Bosszusan , és befutotta szívét a harag dühös árja ,
 És szeme szikrázott mint égő tűz lobogása ,
 S most legelőbb Kalchasra lövelvén torz szemet , így szólt : 105
 „Baljósó ! te ugyan nekem egy jó szót sose mondtál
 Még , s örül a lelked , ha nekem balesetre jövendölsz ,
 Nem szóltál s nem szenteltél nekem idves ígét még ,
 Sőt most is jósolva papolsz itt a danaok közt ,
 Mintha Apollon azért illelné sérvesen őket , 110
 Mert nem vettem el a fényes váltságí jutalmat
 A Chrüzesz lányért , hanem inkább tartom a háznál
 Őt még most is. Minthogy élébe teszem , fiatal nőm
 Klütemnesztra élébe , kinél a leány nem alább áll 115
 Arcra , tetemre , avagy szellemre , s a mennyi művészet
 Van. De azért őt még is visszaadom , hahogy így jobb !
 Mert nem vészt , hanem inkább üdvet ohajtok a népnek ,
 Csak röktön más díjt készítesetek , úgy a hogy illik ,
 Hogy ne legyek magam egy , díj nélkül , az argosziak közt ,
 Minthogy az én díjam , látjátok , máshova száll már.“ 120

Erre pedig neki szóla az isteni bajnok Achilles :

„Óh te dicsőséges, te mohó Atrevszfi, te kapzsi!
 Honnan fognak díjt neked adni a lelkes achájok?
 Hogy valahol sok volna közösré letéve, sehogy sem
 Tudjuk. S a mit a métekből hoztunk, ki van osztva, 125
 S ezt nem lenne való most visszaadtni a néppel
 Újra megint! De te hagyd őt istennek, s az achájok
 Három- sőt négyszerte kipótolják neked ezt, ha
 Trója erős várát feldúlunk engedi isten!“
 Újra felelve pedig neki, szólt a király Agamemnon 130
 Erre: „Ne úgy, te erős, ne! te isteni bajnok Achilles!
 Oly nagyon álnokul. Elméd el nem rejlik előttem!
 S rá nem bírsz engem, hogy ereszszem el őt, s magam üljek
 Díjtalan itt sóvárgva hiába, s te bírd a jutalmat!
 Hogyha azonban egyéb díjt adnak a lelkes achájok 135
 És eleget tesznek, jó, szinte. Csak érje meg a díjt!
 Hogyha pedig nem, majd én elmegyek, elveszem a te
 Díjadat, Ájasz, Odüsszeusz díjait, és tudom ám, hogy
 Akivel így bánok, majd bosszankodni fog érte!
 Úgy de hiszem, majd erről lesz tanakodni időnk még! 140
 A sivatag tengerre bocsássuk a barna hajót most,
 És kitűnő kormányosokat szállítva reája,
 Küldjük a száz tulkot s a Chrüzesz lányt vele a szép
 Arcájut! S a főkből egy fog lenni vezénylő,
 Idomeneusz, Ájasz, vagy az isteni bajnok Odüsszeusz, 145
 Vagy Pelevszfi, te, legszörnyebbjé az emberi nemnek!
 Hogy te nekünk szent tényekkel békítsd ki Apollont.“
 Torzul nézte, felelve az isteni bajnok Achilles:
 „Szemtelen álnok. Ugyan hogy tud hallgatni Achája
 Népe között szavaidra csak egy? s kész menni, avagy lest 150
 Állni, avagy bátran megvívni az ellenesekkel?
 Mert hiszen, én nem jöttem a trójai hadseregeknek
 Kedvéért ide harcba (nem is vétvén soha semmit
 Ellenem ők; sem méncimet, sem tulkaimat nem
 Hajtván el sohasem; se vetéseimet soha fel nem 155
 Dúlva a termékeny s áldott Phtiában, aminthogy
 Egymástól minket nagyban választ el a tenger,
 És a messzire ké kellő számnélküli sok bérc).
 Arcátlan, temiattad jöttünk és Meneláosz
 Érdekeért ide, hogy kedved telnék, kutyaszájú! 160
 Megbosszúlándók a tróokat, a kik iránt te
 Tiszteletet s gondot keveset tanusíts, hanem azzal
 Jársz fenyegetve, hogy éntőlem még elveszed a díjt,
 Melyért fáradtam sokat, és megadák az achájok.
 Nem kapok én olyan díjt, mint te, ha a mieink majd 165
 A tróok híres várát beveszik, hanem a harc
 Ostromait nagy részben az én kezeim viselik bár,

- Mégis azért , jutalomra kerülve a sor , tudom azt , hogy
Majd tied a nagy díj , de csekély , s kivető az is , amit
Én a hajóra viszek , miután ernyedtem a harctól. 170
Én Phtiába fogok hát menni a fürge hajókkal ,
Mert okosabb nekem így hon térnem . Nem hiszem úgy sem ,
Hogy te vagyont s kincsset kimeríts itt , mint becsületlen ."
Erre pedig neki szólt azután a király Agamemnon :
„Fuss , ha akarsz , ne maradj érttem , nem kérlek éssengve : 175
Majd lesznek nálunk , kik becsben tartani fognak
Még engem , mások , de kivált a gondviselő Zevsz ,
És te a Zevsz avatotta királyokból vagy a legfőbb
Ellenesem , mert harc és háboru s visszavonás volt
Mindig lelkednek kedves . De ha bírsz nagy erővel , 180
Azt Zevsz adta neked . Csak térj te hajós seregeddel
Vissza , s parancsolgass ott bajtárs mürmidonidnak ,
Nem tartóztatlak . S bármint hitegetsz , vele engem
Nem bojtasz . Sőt most nyilván mondom ki előtted :
Hogyha a Chrüzesz lányt éntőlem Phoibosz Apollon 185
Elveszi , én bajtársimmal hon eveztetem őt , de
Értte a szép arcú Brizesz lányt elveszem ám , ten
Díjadat , és magam én megyek el sátradba , hogy értsd meg ,
Mint vagyok én több náladnál ! s hogy egyéb is akáarki
Féljen egyenlőnek tartatni magát velem , és hogy 190
Senki hasonlítani se merje magát velem össze !"
Igy végzé . Pelevszfi pedig fájdalomban égve ,
Lelkében kétkép kezdett tusakodni , ha vajjon
Kardot rántva taszítsa a népet félre , s ledöfje
Atrevszfi ? vagy : győzve dühén , enyhítse haragját ? 195
Ily tusa közt , mire kardja ki volt már rántva , leszálla
A mennyből Pallasz megelőzni , a szép karu Hére
Küldve le őt , mindkettőt féltve , szeretve , szívéből ,
S illetvén hátul Pelevszfi arany haja szálát ,
Csak neki tűnt ő fel , s nem látá senki egyéb más . 200
S megorzadva Achill , néz hátra , megösmeri Pallasz
Rettentő szemeit nyomban . S így szól vala hozzá :
„Mondd , mi hozott ide vértés Zevsz ivadéka ? talán égsz
Látni a nagy botrányt , mit tőn Agamemnon Atrevszfi ?
Én most azt mondom s betelik : hogy dolyfe miatt is 205
Még ez az ember időnek előtte adandja ki lelkét !"
S monda az istennő , a kék szemű Pallasz Athéne :
„Én mennyből enyhíteni jövék dühödet (ha szavamnak
Engedsz) és megelőzni leküldé a szép karu Hére
A mennyből , mind kettőt féltve , szeretve , szívéből : 210
Hagyd abban , ne viaskodjál , kardot ne ragadj , de
Szidd s vagdald szavaiddal , amint csak szádra jövend majd ,
És én azt mondom , de be is fog telni idővel :

Még e rövidségért fényes, háromszor is annyi
Díjad lesz, csak győzz magadon, s engedj szavainknak.^a 215

S erre felelt így szólva az isteni bajnok Achilles:
„A ti tanácsokat, istennő, hódolva követnem
Kell, bármily szivesen haragudtam meg, mivel így jobb,
A kik hódolnak nektek, ti is őket előbb meg
Hallgatjátok.” Szólt. És szörnyű kezét az ezüstös 220
Markolaton tartván, nagy kardját visszataszítá
Dac nélkül. Pallasz pedig elszállott az egekbe
Sorsosihoz, vértos Zevsz szent hajlékiba, vissza.

Majd Atrevszfiba még Pelevszfi belé köte, és szólt
Élesen így hozzá, még most sem szünve haragja: 225
„Mámosos, ebszemű, nyúlászívű! Nincs ám kedved: a néppel,
Avagy Achája erősbjeivel felkötni a szablyát,
S megtámadni az ellenséget! Ez úgy-e halálos!
Elszededetni a díjt, a népes acháji seregben,
Mindentől a ki püsszen, sokkal jobban esik! Te 230
Semmirekellő nép fejedelme, s falója!

Tudd meg, hogy most dölyfösködtél volna utólszor!
S én nyilvánítom, s nagyot esküszöm itt e királyi
Botra, a mely levelet s galyakat soha sem hajt,
A miután anyatököjét odahagyta a bércezen, 235
Sem nem bimbózik többé (minthogy körül a vas
Megfosztá levelét s kergét) és most az acháji
Bírák hordozzák, óván vele a jogot, a mely
Zevsztől van. De ez eskü legyen roppant nagy előtte!
Hogy majd óhajtlák valamennyi achájok Achillest! 240
S bár fájlalni fogod, de nem orvoslod meg a bajt, ha
Őket az öldöklő Hektör mind földre teríti,
S fogsz vívódní, hogy a legerősb hőst nem becsüléd meg!”

Szólt Pelevszfi, s aranyszeggel kirakott fejedelmi
Pálcáját ledobá a földre. S leült. Mig Atrevszfi 245
Más részről haragudt, s köztök most felkele Nesztor,
És szólott a kellemetes szavu püloszi szónok,
A kinek a méznél édesben folyt ajakáról
A szó, s a ki az értelmes szavu emberi nemnek
Két éltét látá eltűnni, a kik vele lettek 250

S felnöttek hajdan Püloszban, az isteni földön,
S élve a déd unokák közt, kezd szónoklani bölcsen:
„Jó isten, mily gyász van emelve Achája fölébe!
Majd örül ám Priamosz! s nagy számu családja! s a tróí
Nép is szívből meg fog örülni, tudom, ha megérti: 255
Milyen visszavonás van köztetek! A kik ugyan bár
A danaok népén fölülálltok is, úgy a tanácsban,
Mint harcban, de reám nem akartok ügyelni, holott ti
Ifjabbak vagytok nálamnál. S már nekem egykor

- Sokkal erősb hősökkel volt dolgom ! De kevésbe 260
 Nem vettek soha engemet ők. Ugyan is soha olyan
 Bajnokokat nem láttam , s nem látok soha is már,
 Mint vala Peirithoosz , Drüasz, népek fejedelme ,
 S Kénevsz , s a hős Exadiosz , s Poliphémosz az égnek
 Nagy disze , és Égevsz fia Thesevsz , isteni bajnok ! 265
 Mondhatom , ők a hősöknek legerősbjei voltak ,
 S a legerősbekkel vívtak , s kidulák a serényes
 Szörnyeket is hajdan , koncolván nagyszerűn őket !
 Ilyek közt voltam ! Püloszból messze utazván ,
 Ős Apiából. Úgy de magok meghívtanak engem , 270
 S férfiasan vívtam. Pedig úgy hiszem , egy sem akarna ,
 Amilyen hősök most vannak , vívni azokkal ,
 S íme tanácsomat ők bevevék , engedve szavamnak.
 Szófogadók legyetek hát , mert engedni tanácsosb ,
 S így te se vidd el a lányt , ha van is nagy erőd , soha tőle ! 275
 Hagyd neki díjul , amint legelőbb adták az achájok ,
 És Pelevszfi , hasonlólúl , ne dacolj a királylyal ,
 Mert ha dicsőséget nyert is Zevsztől a királyi
 Pálcás fejedelem , ám de becsét nem örökle egyenlőt.
 Tégedet istennő szült , s így te erősb vagy , amaz meg 280
 Náladnál tehetősb , mert őt meg többen uralják.
 Béke tehát Atrevszfi ! Magam kérendem Achillest ,
 Hogy szüntesse dühét már ő is , minthogy az ádáz
 Harc közt ő egyedül az achájok nagy menedéke !“
- Erre felelve pedig neki szólt a király Agamemnon : 285
 „Ezt bizonyára fölöttébb jól mondottad öreg most !
 Úgy , de ez ember mindennek vágy lenni fölötté ,
 S hogy kiki lenne hatalmában , s mindenki uralja ,
 És neki hódoljon ! Mire engem bírni sosem fog !
 Vagy , hogy az istenek őt hőssé szülték , az örökké 290
 Élők , vajjon azért szabad-é csufot üznie másból ?“
 S mond neki vágya szavába , az isteni bajnok Achilles :
 „Gyáva leendnék én méltán és semmirekellő ,
 Hogyha amit mondasz , röktön telyesíteni sietnék !
 Hagyd ezt másoknak , jámbor , de nekem ne parancsolj ! 295
 Úgy sem igen gondoltam ügyelni szavadra ezentúl !
 És mást mondok azonban , amit jól tarts meg eszedben :
 Én a leány végett nem küzdendek kezeimmel ,
 Sem teveled sem mással akárkivel is , noha amit
 Adtatok , elveszitek. De amim van a barna hajóknál 300
 Más egyebem , fogadom , nem fogsz elvinni belőle ,
 Jósántam nélkül , semmit ! Vagy vesd fejedet rá ,
 S kísértsd meg ! Tudom azt , és megtudják ezek is , hogy
 Csorg végig tüstént epesáros véred e dárdán !“
 Így ezek egymással dacosan versengve , felálltak , 305

Azzal eloszlatták a gyűlést az acháji hajóknál.
 És Pelevszfi a sátrakhoz s egyféle hajókhoz
 Tartva Patrokloszsal s több más bajtársával elment,
 Míg tengerre vivé Atrevszfi a barna hajót, s rá
 Kormányost választá huszat, s istennek is a száz 310
 Tulkot felküldé. A Chrüzesz lányt meg, a szépet
 Ő vezeté, s fellépe vezérül az észdus Odüsszevsz,
 S ők így felhágván a habos pályán eleveztek,
 S tisztulást rendelve Atrevszfi a hadseregekben,
 Meglön, s undokságaikat tengerbe merítvén, 315
 Áldozták sivatag partján százával a tulkot
 S kecskét Phoibosz Apollonnak nagyban. S az egészből
 Szép füst gomlyokban szállott az egekbe az illat.
 Ők ugyan így cselekedtek a táborban. S Agamemnon
 Nem tágítva dacán, melylyel fenyegette Achillest, 320
 Hírnökeit, legügyesb két apródját, behívatta,
 Thaltibioszt és Evribateszt, így szóla ezekhez:
 „Menjetek el Pelevszfi Achill sátrába, s karon kell
 Fogni a szép arcú Brizesz lányt, és ide hozni,
 És ha nem adja, magam hozom el, rá menve sokakkal, 325
 S ez rá nézve tudom keserűbb lesz!” S mondva e szókkal
 Elküldé őket, szigorún megtoldva parancsát.
 Ők pedig a tenger sivatag partján akaratlan
 Menve a mürmidonokhoz a barna hajók körül ötöt
 Sátrában lették, ott ült a görbe hajóknál, 330
 Meg nem örülve, amint ezeket meglátta, Achilles.
 És ime, ők megrémülvén s félvén a királytól,
 Álltak, s egy szót vagy kérdést nem tettek. Azonban
 Ő már tudta, s nekik szólott: „Idvez legyetek, Zevsz
 S emberek hírnöki! Jertek idebb, ti nekem nem 335
 Vagytok botrányul legkisebbé, csak az, a ki
 A Brizesz lányért titeket küldött, Agamemnon.
 Hát te nemes Patroklosz, eredj s a leányt kivezetvén,
 Add át s hagyd elvinni nekik. S ti a büszke királynak
 S isten s ember előtt legyetek majd erre tanúk, ha 340
 A néptől szükség fog lenni elüzni a vészt majd,
 Mert ő úgy neki is dühödött veszedelmes eszével,
 Hogy többé nem is érti a multakat és a jövőt: hogy
 Mint fognak neki vívni hajóinknál az achájok?”
 Szólt és Patroklosz, kedves bajtársa szavára 345
 Sátrából kihozá Brizesz szép arcu leányát,
 S adta vivőinek. Ők az acháji hajókra kerülve
 Vissza. S a hölgy maga is kelletlen ment el azokkal,
 Míg bajtársaitól külön ülve, siratta Achilles
 Szinte az ős tenger partján, a barna habokra 350
 Nézve, szülőjéhez felomelt kézzel sokat esdvén:

„Hogyha, anyám, rövid éltűnek szültél vala engem,
Kellott volna becset nyernem legalább az olímpi
Fendörgő úrtól, ki belőle nekem nem adott most!
Mert engem csúfá tön már Agamemnon Atrevszfi!
Birva saját díját, miután az enyim tova szállott!

355

Szólt hullatva könyűt. Sőt meghallgatta magasztos
Anyja is, apjánál az öregnél ülve a tenger
Mélyeiben, s felszáll kód alakban az őshab öléből
Röktön, s a zokogónak élébe leülve, kezével
Megsimogatta, s beszélt neki, így szólítva: „Fiam, mi
Lelt téged? Mit sírsz? Mi keserv ér szivedet? Szólj!
Hadd tudjuk mind a ketten, de magadba ne fojtsd el.”

360

S mély sóhajjal szóla az isteni bajnok Achilles:
„Ösméred! Minek is szóljak? Te nagyon tudod ezt mind!

365

Éetion várába menénk, melynek neve Thébe,
S megszákmányoltuk, mindent ide hozva magunkkal,
S ezt fel is osztották az achájok mind, becsülettel,
S Chrüzesz szép arcú lányát Atrevszfinak adták,
Chrüzesz azonban, a pap, Phoibosznak a messzelövőnek
Áldora, eljött volt az acháji hajókhoz, a lánynak
Apja, a lányt megváltani, nagy díjt hozva magával,
S messzelövő Phoibosz süvegét s az arany fejedelmi
Pálcát markolván, esedett az acháji sereghez,

370

▲ két népvezető Atrevszfit kérve leginkább:

375

Erre helyeslőleg kezdett nagy része beszélni,
Mondva, hogy el kell venni a díjt s engedni a papnak:
Nem tetszett Agamemnon lelkének sehogy ez, de
Még csufosan kergette el, és fenyegette a lelkeszt,
S megharagudt az öreg, s ment, s meghallgatta Apollon
Halk panaszát, mert nagy mértékben bírta kegyelmét,
Honnan az argosziakra halálos vészt is ereszte,
És gyérült a nép. Szállván mindenfele a nyíl,
A nagy acháji seregben az istentől, az ügyes jó
Szónoklott, és monda apolloni jóslatokat, s rá

380

En javálám legelőbb magam, engesztelni az istent,
S erre Atrevszfi haragba jöven, felkelt, s fenyegetve
Szólt hozzám, szót a mely is csakugyan betelelt már!

385

Minthogy a szende leányt a fürge hajón az achájok
Már viszik apjához, Chrüzeszhez apolloni díjjal!

390

S két hírnök nem rég ment sátramból kivezetve
Onnan a Brizesz lányt, a kit adtak a lelkes achájok.
Hát te hatalmas hölgy, szültödnék nyújts segedelmet!
És felszállva a mennybe imádd ott Zevszt, ha van ügy, hol
Szóval avagy ténynyel használhattál neki egykor,
Mert hon hallálak dicsekedni nem egyszer az ősi
Termekben, mikor említéd, hogy a barna borúkat

395

Intéző nagy Zeusz, mint vallott volna kudarcot,
 Méltatlan, ha magad nem vagy vala ott az örökké
 Élők közt, mikor őt meg akarták kötni a többi 400
 Mennybeliek, mint: Héres, Poseidon, s Pallasz Athéné,
 Őt kötelékeitől, istennő, megszabadítád!
 Közbejövén, s tüstént a magasztos Olümpre hívád fel
 Azt (a kinek neve a mennyben Briarevsz, de a földön
 Aigajón) a százkarut, a ki erőre előbb áll 405
 Apjánál, s ott ül vala Zeusznel nagy becsesen, mert
 Félve az istenek őt, felhagytanak a kötözéssel!
 Ezt neki felhozván, ülj mellé, s térdeit átfogd,
 S kérd: hogy akarja, s a tróoknak nyujtsen segédelmet,
 Irtva, szorítva, a tengerig és a hajóig Achája 410
 Népeit, úgy hogy a fejdelemért valamennyi lakoljon!
 És érezze bűnét a nagy birodalmu Atrevszfi,
 Mért az achajoknak legerősbjét nem becsülé meg?

Erre felelve pedig neki, szóla Thetisz siralommal:
 „Ádáz sorsra születtél fia! mért nevelélek is én fel? 415
 Vajha könyük s gyász nélkül időzhetnél e hajóknál!
 Mert közel a végzés! s nincs távol tőled! Azonban
 Ily rövid éltedhez nyomorult is vagy! Csakugyan, hajh,
 Bal jóslat közt szültelek én, fiam, ott a teremben!
 S én megmondandó villámos Zeusznek e szókat 420
 Felszálllok hozzá a hófúvalmas Olümpre,
 Hogyha ügyel tán rám. De te ülvé a barna hajóknál
 Vesd meg Achája hadát, kivonulva egészen a harcból.
 A tengernek eredt tennap Zeusz (és követék az
 Istenek is) lakomára a büntelen éthiopákhoz, 425
 S vissza tizenkét nap mulván fog térni a mennybe,
 Amikor ércalapokra emelt teremébe menendek
 Hozzá, s térdeihez borulok, s rábírní reményilem.“

Így szólván elszállt. És őt ott hagyta haragban
 A gyönyörűn övezett hölgyért! kit tőle erővel 430
 És akaratja dacára vezettének el. Mig Odüsszevsz
 Vitte a száz tulok áldozatot, s Chrüzába elére,
 Akik is a mélységes révbé evezve, vitorlát
 Kapkodtak legelőbb, s a fűrgé hajón helyezék el,
 S nyomba lefektették, kötelékeiket oldva, az árboc 435
 Fáját is, s a hajós evezőkkel partra vezetvén,
 S horgonyt vetve, kijáruáltak, s a hajót kikötötték,
 És valamennyi kiszállt a tengerpartra, s kihozták
 Messzelölvő Phoibosznek is a száz tulkot, a Chrüzesz-
 Lány meg, rá, mint tengerből merülő lebegett fel, 440
 S így vezeté el az édes apához az észdus Odüsszevsz,
 Adva kezéhez az oltárnál, a hol is neki így szólt:
 „Lányodat, oh Chrüzesz! velem itt a király Agamemnon

- Küldi, hogy átadjam, s küld száz tulok áldozatot szent
Phoibosz Apollonnak, ki az argosziakra nyomordús 445
Sérvet ereszt. "Szólt. És átadta kezébe, s örömmel
Vette ez is lányát, amazok meg körbe sorozták,
A jól épült oltárnál, istennek a pompás
Száz tulkot, s kezöket megmosták, fogva az árpát
S hangosan esd Chrüzesz, kezeit felemelve 450
Ekként: „Hallgass meg te hatalmas gyámura Chrüza-
És Tenedosz- s a csudálandó Killának, Apollon!
Már ugyan engem előbb is meghallgatva imámban,
Nagy becsét adva nekem, nagyon is sujtottad Achája
Népét, úgy most szinte nekem tedd meg könyörömre: 455
Távoztasd el a méltatlan vést a danaoktól.“
- Igy szólt esdve, s meg is hallá őt Phoibosz Apollon,
És miután buzgón könyörögtek hintve az árpát,
S majd a hátra szegett gégét metszvéen legelőbb is,
Fejtve a bőrt lefelé, s azután vágván ki a combot, 460
Hájjal kétszeresen bevonák, s nyers húsdarabokkal
Megtömték, s a tüznél megszagolá az öreg, s jó
Borral meglocsolá, körül állva az ifjak öt ágú
Villákkal, s hogy elége a comb, s ízelve lön a bél,
A többi darabokra szelék, és nyársra szurák fel, 465
És miután megsült úgy a mint kell, lehuzák mind,
És így lön a vendégség a munka után kész,
S úgy lakmároztak, hogy több sem kell vala hozzá!
És mire étel-ital vágyát mindenki betölté,
Repkényes poharat hordván a fiuk tele borral, 470
S osztva azoknak, a kik jós szellemben poharaztak,
Úgy engesztelték énekkel egész nap az istent,
Örvendőleg zengve apolloni dalt az acháji
Ifjak, Apollont egyre dicsőítvén, ki gyönyörrel
Hallá ezt. S mire alkonyodott, s lön éji sötétség, 475
Akkor ugyan mindnyájan aludtanak a kikötőnél!
És mire majd a korán lett hajnal rózsaszínével
Feltetszett, eleveztenek a nagy acháji sereghez,
S messzelövő Phoibosz kellő szelet adva, az árboc
Fáját égnek emelve felállíták, s kifeszítve 480
A hótiszta vitorlákat, bele kaptak a szellők,
És körül a hullám csapkodta a fürge hajónak
Oldalait, futván a hajó, szeldelve a pályát
A habokon. S mire a nagy acháji sereghez elértek,
És a barna hajót szárazra vonák a magas part 485
Szelire, hosszú talpfákat fektetve alája.
Ellenben Pelevszfi, az isteni bajnok Achilles,
Égve haragjában még most is a barna hajóknál
Ült. S nem járt a tanácsba, a hol hős férfiak ültek, 490

Sem harcban nem forgott , egyre tűnődve szívében ,
 Vesztegett , a harc és háboru szomja gyötörvén
 Hős lelkét. S a tizenkét nap leforogva , Olümpre
 Visszamenének az istenek , a halhatlanok , és Zeusz
 Ment legelőül. El nem feledé Thetisz , a mire kérte 495
 Szültje , de a tenger hullámaiból kimerülvén ,
 A magas égre s Olümpre korán felszálla , s Kronoszfit
 Messzirelátólag külön ülve találta a többi
 Istentől a sok ormu Olümp szirtes tetejében.
 És hogy elébe leszállt , baljával ugyan neki térdét , 500
 Jobbjával pedig állát illetvén , imahangon
 Így szólítja Olümposz urát könyörögve : „Atyám , Zeusz ,
 Hogyha beszéd és ténynyel használtam neked egykor
 Sorsosaim között , nekem is most tedd meg ez egyet :
 Szültömnek becsét adj , ki különben is oly rövid élt ! 505
 És a kit oly csuffá tön mára király Agamemnon ,
 Bírván tőle a díjt , miután elvette erővel ,
 Öneki hát becsét adj most Zeusz , te olümposzi legfőbb
 Bölcsesség ! Hadd győzzenek a tróók , míg Achája
 Méltányolja fiam , s úgy megbecsülendi a mint kell. 510
 Így szólt. S a borutintező Zeusz rá neki semmit
 Nem mondott , de soká ült némán , és Thetisz , amint
 Érinté térdét , most is tartá , neki esdvén :
 „Kérlek , igérd meg , atyám ! s nekem intsd az ígent , vagy az ádáz
 Megtagadást. Nincs mit félned , mire megtudom egyszer 515
 Azt , hogy az istennők közt én vagyok a legutólsó.“
 S a borutintező Zeusz mély sóhajjal imígy szólt
 Erre : „veszélyes vállalat ez , ha te Hére dacára
 Kérsz engem , mert ő botrányosan úgy is eléggé
 Sérteget engemet ! És örök éltű sorsosaink közt 520
 Mérészen verseng velem , és nevez engem a tróók
 Gyámjának. S te eredj , hogy Hére ne lásson. Azonban
 Arra nekem gondom fog lenni , hogy én neked ezt mind
 Megtegyem , és én kész vagyok erre fejemmel is intni ,
 Hogyha gyanakszol , a mely jel legbizonyosb a halandó 525
 Emberi nemnek , mert másolhatlan , de nem is csal ,
 És nem hasztalan az , mire szinte fejemmel is intek.“
 Szólt. És barna szemöldjével rá inte Kronoszfi ,
 És örök halántéka körül hajfűrtje meginga ,
 A változhatlan , s az Olümp rá szinte megingott , 530
 S így végezve el is váltak. S a magasztos Olümpről
 Mély tengerbe merült le az istennő , s teremébe
 Elmene Zeusz. S felkeltek az istenek és valamennyin
 Most mind széjkörről , apjoknak elébe menendők ,
 És jöttét nem várva , elébe siettenek egyig , 535
 S így ő ott trónjába leült. Hanem észre vevé ám

Hére, mikép az ezüst lábú Thetisz ott vala nála,
 A tengerbeli vén istennek lánya, tanácsért,
 S egybe meg is támadta Kronoszfit erős szidalommal:
 Hát álnok, vajjon mely isten tartá tanácsot 540
 Most veled ott? Neked éntőlem különözve, titokban,
 Mindenkor kedves tanakodni s határozani! S bármit
 Gondoltál, velem azt nem volt sóha közleni kedved!
 S erre felelve, az ember s istenek atyja, imígy szólt:
 „Hére, ne is gondold tudhatni tanácsaimat mind! 545
 Súlyosak is volnának azok teneked, noha nőm vagy!
 Amit azonba való meghallanod, azt ugyan isten
 Náladnál nem fogja előbb megtudni, sem ember!
 Ellenben, ha külön szánék a mennybeliekkel
 Végzeni, azt te ugyan se ne kérdezzed, se ne vizsgáld!” 550
 S erre felelt, s így szólt a magasztos nagyszemű Hére:
 „Most vajjon mily szót mondtál te mogorva Kronoszfi?
 Hisz sosem is kérdélek előre, s nem is feszegettem
 Semmit. Csak ha mit elszánsz, olyan szörnyű nyugodtan
 Szánod el. És attól tartok. De aligha nem is szed 555
 Rá az ezüst lábú Thetisz, a tengerbeli vénnek
 Lánya, korán melléd szállván, nagy térdkarolással,
 A kinek, úgy sejtem, megígérted, hogy bocsét adsz már
 Újra Achillesnek, vést hozva az árgosziakra!”
 Erre felelve pedig neki, szólt a borútervező Zeusz:
 „Ah, resz nő! engem meglesni tudó, s gyanúsító!
 Nem fogsz semmire menni velem, hanem annyival inkább
 Nem fogsz tetszeni lelkemnek, s neked ez keserűbb lesz!
 S hogyha te így, de nekem majd úgy fog tetszeni, s úgy lesz!
 Úlj le tehát, s hallgass, és vedd be tanácsomat is, míg 565
 Győzhetlen kezemet rád nem teszem, és te kevesled
 Majd valamennyi olümposzi isteneket, ha segítni
 Mernének közeledni.” Imígy szólt. Erre pediglen
 Már megfélemllett a magasztos nagyszemű Hére,
 És le is ült, hallgatva, törődött szívvel. Azonban 570
 Ezt nehezen vették a mennylakos istenek is mind,
 Zeusz teremében, hol Héphaisztosz kezdve beszélni
 Szólt a dicső művész, a fejér liliomkaru hölgynek
 Hére szülőjének kedveskedvén: „de mirígyes
 Tények lesznek ezek, s majd-majd türhetlenek is még, 575
 Hogyha halandókért versengve az istenek, egymás
 Közt felzendültek! Nem lesznek a jó lakomában
 Élvek, e baj ha erőf fog venni! Anyám, te fogadj hát
 Szót apa Zeusznek! Ugyan tudod ezt, s én szinte tanácslom!
 Mert apa újra pörölni talál, s felbojtja egészen 580
 Vendégtségünket, s ha akarja, leszór az olümpi
 Zeusz a székekről titeket, mert szörnyen erős ám,

Sőt inkább bájjold őt szende szavakkal. Azonnal
 Nyájas lesz hozzánk azután az olümpi király is !^a
 Így szólván , felkelt és anyja kezébe adá szép 585
 Csinnal a billikomot , s neki ismét szóla : „anyám , tőrj ,
 Szenvedj békével ! noha fáj neked is , nehogy én még
 Önszemcimmel lássalak érte lakolni , szeretlek
 Bár , s nagyon is sajnálnálak majd , ámde segíni
 Nem tudnék rajtad ! Mert hajh , az olümpinak ellent 590
 Állni nehéz ! S hogy akartam máskor szinte segíni ,
 Lábaimat fogván , lelökött az olümpi küszöbről ,
 S hulltam egész nap , s csak Lemnoszba esém le , a napnak
 Szálltával (hogy alig volt beennem a lélek). Azonban
 Engem , esésem után , a sintiek elfogadának .“ 595
 Így szólí. És neveté a fejrőliliom karu Hére ,
 S a poharat mosolyok közt vette kezébe fiától.
 Ő pedig elkezdvén jobbról , úgy hordta az édes
 Nektárt , és töltött az edényből , sorra kínálva
 Sorsosait , s tettek nevetést , roppantot , a boldog 600
 Istenek , ezt látván köztök szolgálni bicegve ,
 S ők így vendégeskedtek volt akkor egész nap
 Estig , s nem volt hátra a szívnek semmi egyéb más ,
 Sem gyönyörűséges lant , melyet játsza Apollon ,
 Sem dalos istennők , kik zengtek szép szavaikkal , 605
 Öszhangzón ; s mire a ragyogó nap fénye leszálla ,
 Mind elmentek aludni ugyan kiki ön teremébe ,
 Mit Héphaisztos , a sánta , dicső művész alakíta ,
 Gondos ipar- s különös szorgalmi kedélylyel azoknak.
 Zevsz is már nyoszolyájában könyökölt , az olümpi 610
 Mennydörgő , hol előbb is aludt , ha elérte az álom :
 Ott elaludt most is , s közel a deli Hére is ott hált.

MAGYAR ACADEMIA.

KIS GYÜLÉS, OCT. 9. 1854.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Gebhardt Ferencz idős rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Győry, Kiss K. r., Csorba, Nendtvich, Petényi II. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czech, Érdy, Jerney r., Pauller, Repicky II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' következő pótlék észrevételeket közlötto a' láncstőrekekről.

1) A' közbeiktatások' természetének felvilágosítására ezen tétel:

Mint hogy $\frac{Mr+1}{Nr+1} = \frac{nr}{nr} \frac{Mr+1}{Nr+Nr+1}$ következik hogy:

Míg az $\frac{Mr}{Nr}$ törekről az $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ törekre érünk, következő töreket lehet alkotni:

$\frac{Mr+Mr+1}{Nr+Nr+1}$; $\frac{2Mr+Mr+1}{2Nr+Nr+1}$; $\frac{3Mr+Mr+1}{3Nr+Nr+1}$ stb mivel csupán lehetőségre támaszkodik, mint már előbbieken előadtam, nem lévén elégséges; tegyük:

$$a) \frac{Mr}{Nr} = \frac{1_0}{n_0} + \frac{1_1}{n_1} + \frac{1_2}{n_2} + \dots + \frac{1_r}{Nr} \text{ mellyből az } \frac{Mr+1}{Nr+1} \text{ tö-}$$

reket akképen kell alkotnunk, hogy nr -hez hozzá adjuk $\frac{1}{Nr+1}$ -et 's leszen:

$$b) \frac{1}{nr} + \frac{1}{Nr+1} = \frac{Nr+1}{nr \cdot Nr+1+1} \text{ mellyből}$$

$$\frac{Mr+1}{Nr+1} = \frac{1}{n_0} + \frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} + \dots + \frac{Nr+1}{nr \cdot Nr+1+1}$$

's ekkor $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ látnivalóképen ugyanazon helyre fog esni, mint elébb $\frac{Mr}{Nr}$

c) De az $\frac{Nr+1}{nr \cdot Nr+1+1}$ -nek megfelelő közelítő töreket találhatunk egész számokban, ha mind a' számítót mind a' nevezőt ugyanazon számmal elosztván a' maradék töreket mindketőben elhagyjuk, vagy pedig mind a' számítót mind a' nevezőt aránylagosan kevesítjük. Ezek után pedig ha az ekképen kitalál törekekkel azokat $\frac{Nr+1}{nr \cdot Nr+1+1}$ -ért helyetteszván közelítő töreket alkotunk, az $\frac{Mr-1}{Nr-1}$ -től fogva $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ -ig terjedő közbeiktatásokat eszközölhetünk.

2) Két egymás utáni közelítõ törekek' külzését egész átalánosságban következõképen lehet kihozni. Legyen

$$K_r = \frac{M_r}{N_r} - \frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} = \frac{M_r \cdot N_{r+1} - N_r \cdot M_{r+1}}{N_r \cdot N_{r+1}}$$

$$K_{r+1} = \frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} - \frac{M_{r+2}}{N_{r+2}} = \frac{M_{r+1} \cdot N_{r+2} - N_{r+1} \cdot M_{r+2}}{N_{r+1} \cdot N_{r+2}}, \text{ s tételvén}$$

$$M_{r+2} = M_{r+1} \cdot n_{r+2} + M_r m_{r+2} \text{ és } : N_{r+2} = \\ N_{r+1} \cdot N_{r+2} + N_r \cdot M_{r+2}$$

$$K_{r+1} = - \frac{K_r \cdot m_{r+2} \cdot N_r}{N_{r+2}}, \text{ s ebben ha } K_r; K_{r-1}; K_{r-2} \dots \text{ stbnek}$$

helyetteszésével tovább megyünk, találni fogjuk

$$3) K_{r+1} = \frac{K_{r-1} \cdot m_{r+1} \cdot N_{r-1}}{N_{r+1}} \frac{(M_{r+2} \cdot N_r)}{N_{r+2}} \text{ míg nem a' szá-}$$

mítóban és nevezõben közösen elõforduló $N_r; N_{r-1}; N_{r-2} \dots$ stb kiesnek

$N_{r-r} = N_0$ egységgé válik következõleg egyszersmind :

$$K_r = \frac{m_1 \cdot m_2 \cdot m_3 \dots m_{r+1}}{N_r \cdot N_{r+1}} \text{ mellyben ha } m_1; m_2; m_3 \dots \text{ stb} = 1$$

$$K_r = \frac{1}{N_r \cdot N_{r+1}}$$

4) Az elkövethetõ legnagyobb hibát az olyan közelítõ törekekre nézve, mellyekben $m_1; m_2; m_3 \dots$ stb, folyvást egységet tesznek, könnyü számba venni, mert azokban

$$K_r = \frac{1}{N_r \cdot N_{r+1}} \text{ tehát az elkövethetõ legnagyobb hiba ki-}$$

$$\text{sebb mint } \frac{1}{(N_r)^2}$$

Ellenben az olyan közelítõ törekekben, mellyekben $m_1 m_2, m_3 m_4 \dots$ stb egységnél nagyobbak, az r -dik kiszámítására az az $r+1$ -dik m -et is kellene tudnunk, a' mi pedig nem mindig ismeretes. Ezek' hibáinak kiszámítására tehát nem adatik más mód, hanem hogy az elkövethetõ hiba kisebb mint az $\frac{M_{r-1}}{N_{r-1}}$ és $\frac{M_r}{N_r}$ közeli törekek' külzése, ez pedig felette tökéletlen.

Lássuk pedig átalánosan hogy :

$$K_r = \frac{m_1 m_2 m_3 \dots m_{r+1}}{N_r \cdot N_{r+1}} \text{ s tételvén } N_{r+1} =$$

$$N_r \cdot n_{r+1} + N_{r-1} m_{r+1} \text{ leszén :}$$

$$K_r = \frac{m_1 \cdot m_2 \cdot m_3 \cdot \dots \cdot m_r}{N_r (N_r \cdot \frac{n_{r+1}}{m_{r+1}} + N_{r-1})}$$

's mivel csak az olyan láncztörekekről lehet szó, melyeknek tagai saját törekekből állanak, ekkor $\frac{n_{r+1}}{m_{r+1}}$ elhagyásával

$$K_r < \frac{m_1 \cdot m_2 \cdot m_3 \cdot \dots \cdot m_r}{N_r (N_r + N_{r-1})}$$

5) De ha, mint gyakorta meg szokott történni, m_1 ; m_2 ; $m_3 \dots$ stb közvetlenül nem adatnék is a' fentebbi megmutatások következtében

$$K_r = \pm \frac{K_{r-1} \cdot N_{r-1} \cdot \frac{m_{r+1}}{N_{r+1}}}{N_{r+1}} = \frac{K_{r-1} \cdot N_{r-1}}{N_r \cdot \frac{n_{r+1}}{m_{r+1}} + N_{r-1}}$$

's mondot-

aknál fogva $K_r < \frac{K_{r-1} \cdot N_{r-1}}{N_r + N_{r-1}}$'s ennek kiszámításában az m -el jegyzett számítók' ismerése sem kívántatik.

6) Másik mód onnét következik, a' mit már a' közbeiktatásoknál említettem, 's miszerint a' láncztörek' elhagyott tagai nem tehetnek egész egységet.

Tehát utolsó közelítési törekünkben n_r -nek n_{r+1} -et helyetteszvé az igaz érték $\frac{M_r}{N_r}$ és $\frac{M_r + M_{r-1}}{N_r + N_{r-1}}$ közé fog esni, 's a' hiba kevesebb leend mint a' kettő' külözésének fele.

7) Az olyan láncztörekek, melyeknek mind számítójok mind nevezőjük egységet teszen, szükségképen azon tulajdonsággal bírnak, hogy a' belölök alkotott közelítő törekek, minden egyebeknél, melyeket más láncztörekekből lehet alkotni, kisebb számjegyekből állanak, mellyből megfordítva az is következik, hogy viszont ezeknek láncztörekké alakítása több osztási munkálatokat kíván, mint akármi más egyéb körül-belül akkora mennyiségű és számjegyűek. Ha tehát ezeket kiszámítjuk, azon törekeket fogjuk feltalálni, mellyek mennyiségükhöz 's számjegyeikhez képest legtöbb osztási munkálatokat kívánnak; kiszámíttathatnak pedig igen könnyen, ha az utóbbihoz a' közvetlenül elébbit hozzáadván, a' következőket mindig ekképen alkotjuk így: 1. 2. 3. 5. 8. 13. 21. 34.

Ezekben a' munkálat minden következő számra nézve egy osztással szaporodik, minél fogva könnyű lévén megtudnunk, hogy

a' legnagyobb tízesek, százások ezeresek stb hány osztási munkálatot kívánnak, úgy fogjuk találni hogy a:

legnagyobbik egyes 81 három 89 nyolcz 987 tizenhárom 6765 tizenhét 75025 huszonkét 832040 huszonhet 9227465 harminczkét; 63245986 harminczhat 834903170 negyvenkét 9186269025 negyvenhétszeri elosztásokat kíván.

Minthogy pedig a' legnagyobb közös osztó' keresésében ugyanezen osztási munkálatok fordulnak elő, az előadottakból következik, hogy három számjegyig, azaz : midőn a' kisebbik adott szám nem áll többől három számjegynél, az osztások' száma 5n-2, ezen felül 5n-3.

— Ez után

PETÉNYI SALAMON lt.

f. évi júniusban, Bihar vármegyének Sebes és Fekete Körös közti heglánclátolatt tett természettudományi utazásának, rövid vázlatát adta a következőkben :

Mivel azon természetrajzi utazásomnak, melyet Kovács János barátomnak, Geszten m. Tisza Lajos úr' Domokos fia' nevelőjének becses társaságában, folyó évi június' napjaiban Bihar megyében, 's jelesen a' Sebes és Fekete Körös közti heglánclátolatokban tettem, az volt főfeladata, hogy az ott létező, számos barlangok közt az ismert, 's netán még ismeretlen csontbarlangokat felkeressem, kikutassam, 's azokat őslénytani tartalmukkal együtt megismerjem és leírjam : ezen nem csekély feladatunk mellett mellőznünk kellett, vagy legfeljebb csak melleleg vehetők szemügyre a' mindenütt gazdagan kínálkozó egyéb érdekes tárgyakat, annál is inkább, minthogy nekem e' célra csak igen rövid idő, csupán egy hónap engedélyezteték, 's ez utazást azon fölül e' drágaság' idejében tulajdon költségemen tenni 's azért is siettetni kényteleníttem.

Teljes szándékunk lévén, utazásunk' tudományos eredményeivel 's azokhoz csatlандó rajzokkal annak idejében a' Tekint. Akadémiának kedveskedni : ez alkalommal bátor leszek az utazásunkban szerzett csak néhány érdekes tárgyat, azokat felvilágosító néhány szó' kíséretében bemutatni.

A' föld- 's így az őslénytani kutatások' gazdagabb bányái többek közt a' mély vízmosások, a' hegyszakadások és hegyomlások. Ott merülnek fel a' természetbuvár' számára sok érdekes kincsek, melyek különben előtte évek' ezreitől fogva a' sötét föld' gyom-

rában elzárva feküdtek. Azokat tehát a' föld- és őslénytan' barátjának fel kell keresni : mellőznie, elhanyagolnia nem szabad.

Afféle hegyomlásokat, millyeneknek nyomai az alsó Duna' mentében kezdve Érdtől lefelé egész Zimonyig, jelesen pedig Duna-Pentele és Mohács közt mindenütt a' Duna' jobb partján láthatók : találtam Bihar megye' Sebes-Körös völgyének jobb oldalán, kezdve Várad-Olaszítól fölfelé egész Nagy-Báródig, 's ott jelesen a' Tinód és Tötös helységek' szőlőhegyei' alján nagyobb mennyiségben. Felette rövidre kiszabott időm nem engedé azokat sorban megvizsgálni, mi szép eredmény nélkül bizonyosan nem maradt volna : én csupán azalatt, míg Kovács János barátom Geszten az utazásra elkészült, egyetlen egyet, t. i. a' nagyvárad-olaszi szőlőhegység' délkeleti oldalában fekvő, Tichy Alajos könyvnyomtató' szőlője' tetejéről évről évre leszakadó hegyomlást látogathatám meg, hova sógorom, nagyvárad gyógszerész Molnár József úr által junius' 9-kén vezetettve, daczára a' reánk szüntelenül szakadó 's működésünket nem kissé akadályozó záporosőnek, kirándulásunk és bajos működésünk felette becses eredménnyel jutalmaztatott meg. Mert a' hegy' oldaláról utoljára leomlott, általunk kálapácsokkal szétvert homokkő-rétegből nyertük *íme ezen három állkapcsot sok egyéb oda tartozó töredék mellett*, mellyek egykoron testrészei valának az ősvilág' két emléslakosának, t. i. az *ásatag Őz'* (*Cervus capreolus fossilis*) két különkoru példányának, még pedig egy koros, hihetőleg hímnek, *felső bal állkapocs töredéke a' 2. 3. 4. 5. és 6-ik zápfogával*, és egy fiataljának *alsó jobb állkapcsa mind a' hat zápfogának töredékeivel*; azonkívül az *ősjuhnak* (*Ovis fossilis*) *alsó jobb állkapcsát az 5. ép zápfogával*. Van szerencsém úgy ezen őslénytani tárgyakat, valamint az azokhoz tartozó homokkőbeni lenyomatokat is bemutatni a' Tisztelt Akademiának, egyszersmind arra is figyelmeztetni, hogy a' nagyvárad Tichyféle szőlőnek hegyomlása *első lelhelye az ásatag őz, és az ősjuhnak* Magyarországon, 's hogy az elsővel t. i. a' *Cervus capreolus fossilisszal*, már hatra szaporodott a' hazánkban összearvasfajok' száma, mellyek : 1) *Ős-jávorszarvas* (*Cervus alces fossilis*) özöni képletekből; 2) *Nagyszarvu szarvas* (*Cervus megaceros*) szinte onnan; 3) *Ős-gímszarvas* (*Cervus elaphus primigenius*), özöni képletek és barlangokból; 4) *Egyrét fogu szarvas* (*Cervus haplodon*) a' lorettomi durva mészkő-bányából; 5) *Ősnyargalócz-szar-*

vas (*Cervus tarandus priscus*) csontbarlangokból, és 6) *ásatag Ős-szarvasunk* (*Cervus capreolus fossilis*) agyagos homokrétegekből. A' fenn-nevezett két ősemlős' mostani fölfedezése által pedig gyarapodott a' magyarhoni *Ős-kérődzők'* száma tizennégyre, melyek a' most elősorolt 6 Ős-szarvas fajokon kívül még következők : 7) *Dorcatherium vindobonense*, dévényfalvai homokdombból; 8) *Palaeomeryx Kaupii*; 9) *Palaeomeryx Bojani*, mindkettő az előbbi helyről; 10) *Ős-teve* (*Camelus fossilis*), csereviczi agyagból; 11) *Ős-juh* (*Ovis fossilis*) a' fenn-nevezett helyről; 12) *Marhajuh* (*Ovibos fossilis*) Lipova-csontbarlangból; 13) *Ős-marha* (*Bos taurus primigenius*), vízözöni képletek és csontbarlangokból; és 14) *Ős-bölcény* (*Bos urus priscus*), vízözönből (diluvium).

Azalatt Gesztről Nagy-Váradra megérkezett Kovács János és Molnár József urak' társaságában, junius' 12. kiindulva, Mező-Teleghen keresztül Élesdre sieténk, fölkeresvén következő napon a' Sebes-Körös' balpartján elnyújtódzó közép hegység' oldalában a' pesterei határban sűrű bokrok' árnyékában rejtőző „Igriz“ nevű barlangot, melynek 19 osztályzatát megvizsgálván 's mindegyikben szorgalmasan áskálván, lelők nem csak a' különkoru *Ős-medvének* (*Ursus spelaeus*) számos csontjait, hanem egy sokkal ritkább, jelesb' őssállat, t. i. az *ásatag farkas'* (*Canis lupus spelaeus*; Hölen-Wolf) több maradványait is. Örömmel sietek azokat ezen majd minden fogakkal ellátott *alsó bal állkapocs*, *bal fülkarcson*t, több *újjperc*ekben és *borda töredé*ekben bemutatni, mert ezen őssállat és lelhelyének fölfedezése, tudtommal, első nem csak Magyarországra, hanem hihetőleg az egész ausztriai birodalomra nézve is, miután az mind eddig sehol az ausztriai palaeontológok' munkái 's fölfedezett őssállatok' névsorozataiban elő nem fordul.

Ezen fölfedezésünk által a' magyarhoni *húsevő* vagyis úgynevezett *ragadozó emlősök'* száma hatra szaporodott. Ezek közül az 1847-iki évig csak kettőnek, t. i. 1) a holicsei határban fölfedezett *Ősborjú-Úlge* (*Phoca vitulina fossilis*) és 2) a' csontbarlangokból került *Ős-medvének* (*Ursus spelaeus*) maradványai voltak ismereteseek; hozzájuk járult most : 3) *Ősfarkasunk* (*Canis lupus spelaeus*); és az általam 1847-ben a' beremendji mészkőbánya' hasadékainak csonttorlatu telvényeiben fölfedezett három új menyétféle ősemlős ú. m. 4) az *ős-nyuszt* (*Mustela Martelina*).

Pet.); 5) a' *beremendi űs-nyest* (*Mustela beremendensis*. Pet.), és 6) az *űs-hűlgymenyét* (*Foetorius palerminens*. Pet.); mely utolsű hűrom űsállatrűl alkalmam volt műlt műjusi űléseiben a' kir. magyar természettudom. társulatnak bűvebben értekezni, 's ott e' tárgyakat rajzokkal is felmutatni.

Mielűtt a' palaeontologiai tekintetben annyira érdekes pes-tereí Igriz-csontbarlangunktűl elválnánk, legyen szabad a' tiszt. osztályt annak még más tartalma, több élő lakosára is figyelmeztetnem.

A' csontbarlangok nem csak sűrboltjai az űslényeknek, azok egyszersmind laktanyái most élő többféle állatoknak is, 's azért valamint űslénytani, űgy zoologiai tekintetben is felette érdekesek. Bennűk valamint általában minden egyéb barlangokban is, szűletnek, tartűzkodnak, élnek 's halnak meg az állatország' több osztályainak legkritkább, felette nehezen megszerezethű, de épen azért, 's több egyéb tekintetben, érdekteljes élő lűnyek. Ki elűtt ismeretlen például azon csodálatos állat, mely csupán a' barlangok, 's jelesen a' karinthiai adelsbergi barlang' tavaiban lel-hűtű? t. i. *Az ángolna változány* (*Proteus anguinus*. Laurent.), mely a' lélekzűsre tűdején kívűl még hűrom szabad kűlkopoltyu nyalábbal is levén ellátva, átmenetet képez a' hűllűktűl a' halakra.

A' barlangok' lakűihez számítandűk az emlűsűk' sorozataibűl jelesen a' *denevűrek*. A' barlangok tanyái több denevűr fajoknak, melyek azokban nyáron át vagy egyenként, vagy párosan, vagy családosan szűtszűrva laknak, fiadzanak; a' telet pedig azokban gyakorta ezrenként űssze csoportozva teli álmukban átaluszszák. Az Igriz-barlangban szinte akadtunk több denevűr palotákra, 's azok talaján denevűrganaj rakásokra: itt azonban az űscsontok' felkeresűse 's ásásával levén elfoglalva, az azokrai vadászatot elmellűztűk. Akadtunk azonban az Igriz barlangtűl alig félűrányira éjszakkeletre fekvű „*Pizsnicze*“ ¹⁾, azaz: Pincze nevű szomszűd barlangban számos denevűrekre, hol a' barlang' elűcsarnokában elhintett friss hűnyadűkok azonnal figyelmeztettek azok' ottlűtére. Kevűs kutatás után a' csarnok' mennyezetehez tapadva látánk több

¹⁾ Érdekes a' *Pizsnicze*-barlang azért is, mert rajta végig foly a' hegy alatt egy sűkér ugyan, de jó szűles patakocska, mely a' barlang szűja elűtt kűp-zűdűtt mész tűffa-dombon hűrom ágbn lezuhanván, igen takaros oláh mal-mocskát hajt, festűszilleg ékesűtvén az egész kűrnyűket.

kisebb nagyobb csoportozatait a' *deres denevérnek* vagyis a' tulajdonképi *szárnyas egérnek* (*Vespertilio murinus*; das grosse Maeuseohr). A' magyar denevérek' ezen legnagyobb faja tartózkodik a' barlangok' még félig világos előcsarnokaiban; azonkívül a' nagyobb épületek, jelesen várak', kastélyok, templomok, kolostorok és kaszárnyák' tekervényes padlásain. Beutazván az 1843-ki Kolosvárt tartott magyar orvosok és természetbuvárok' gyűlése' alkalmával Erdélynek több táját, a' Vajda-Hunyadvára' tetője alatt e' denevérnek ezreit találtam; 's az 1846-ban, Kassa, Eperjesen tartott nagygyűlésünk' alkalmával a' kassai székesegyház' padlásain olly számtalanokat leltem e' denevérfajból, hogy az alattok tornyosuló ganajok miatt alig lehetett a' padlás' némelly részeibe bejutni.

De a' pizsniczei barlangnak mélyebb, sötét csarnokaiban találtam egy más, az előbbinél sokkal ritkább, tehát érdekesebb fajtát a' denevéreknek, t. i. a' *barlang-denevért* (*Miniopterus Schreibersii*, Natterer; *Vespertilio Ursinii*. Bonaparte), melyet Orsini a' pápai tartományok' jelesen Ascoli' környékén és az Algír' barlangjaiban; hazánkfia Schreibers Károly tanácsos, 's a' bécsi cs. kir. udvari természettár' volt igazgatója, Bánságban a' galambosi (kolumbáczí) és a' veteráni barlangban fedezték fel¹⁾, magam pedig 1841-ben és 1846-ban az aggteleki, 1845-ben az abaligeti (Baranyában) és az idén Biharban a' pizsniczei, a' fericsei és a' fonáczaí barlangok' sötét palotáiban számos példányokban leltem.

Ki az aggteleki barlangot meglátogatta, 's ott az úgynevezett „Denevércsarnokot“ is figyelmére méltatta, vissza fog még emlékezni az ott látott ezen fajú denevérek' töménytelen sokaságára, hol azok egymásba kapaszkodva, rajok és draperiák gyanánt függnek le palotáik' mennyezeteiről, a' közikbe tett lövésre nagy fűrtökben hulladozva 's hemzsegeve töltvén el a' barlang' szomszéd osztályait. A' junius' 25-kén megvizsgált, Rézbányától nem messze fekvő Segyestyel helység' határában, a' falu fölött éjszakaról nyíló Parrov-Hidry völgynek Dimbrandoli hegy' oldalában találtató *Tibakoje* nevű csepköves barlangban leltem a' *patkóczoknak* legkisebb európai fajtát, t. i. a' *kis patkóczot* (*Rhinolophus hipposideros* Bechst. — Rhin. hippocrepis Herm. — Rhin. bihastatus.

¹⁾ Lásd : Petényi Sal. Ján. „Pár szó az emlősökről általában, a' magyarhoniakról különösen“ Pesten 1844. 10. lap.

Geoffr.; das kleine Hufeisen), mely e' helyen legelőször fedezték fel a' magyarországi emlősök' faunája számára ¹⁾).

Minthogy pedig minden nagyobb állatnak, 's így jelesen az emlősöknek is vendég vagy elődi állatai (parazitái) vannak, úgy élnek a' denevéreken is, 's azok körül több apró, hol a' *pankányok* (Arachnoda; Spinnenartige), hol a' *kétröpüekhez* (Diptera, Zweiflügler) tartozó, 's a' gerincztelen állatok' természetrajzára nézve jobbadán nagy érdekekkel bíró állatok.

Az elsőkhöz t. i. a' *pankányokhoz* tartozik p. o. a' *denevératka* v. *kolláncska* (Gamusus s. pteroptus vespertilionis; Fledermausmilbe), minőt az aggteleki barlangban 1846-ban fogott denevéreken leltem; oda : az *Eschatocephalus* v. *Haemalastor gracilipes*, minőt ugyan ott 's azon a' denevérfajon dr. Frivaldszky Imre társunk 1841-ben talált; oda egy általam most a' pizsniczei barlangban fogott hasonfajú denevéren fölfedezett, kisebbsége, rövidebb lábai 's egészen különböző színe által amattól eltérő, eddig még meg nem határozott faja a' *Haemalastornak*; oda az *Ixodes vespertilionis* s. t. eff.

A' *téhelröpük* vagyis Colleopterákhoz számítandók a' barlangányok' sorából : *Sphodrus Schmidtii* ²⁾; *Trogloorhynchus anophthalmus*; a' *kétröpük* (Diptera) sorából a' *Nycteribia vespertilionis*, melyet valamint az aggteleki, a' pizsniczei úgy az abaliget-i barlangokból hozott denevéreken leltem; oda tartoznak ezen nagyobb vöröstestű, és ezen apró fekete legyek is, melyek a' barlangokbani denevér-guanorakásokon 's ezek fölötti falakon százként mászkálnak. Ide tartoznak végtére a' *Thysanurakhoz* tartozó *Tritomurus scutellatus* 's egyéb rokon fajú rovarok.

¹⁾ A' nagy patkócsot (Rhinolophus ferrum equinum. Daub.; Rhin. unihastatus. Geoffr.; das grosse Hufeisen) a' budai hegység' Lipótmező barlangjában; a' dombos orru patkócsot (Rhin. clivosus. Rüppel; hügelnasiges Hufeisen) pedig, mely eddig csak Afrika és Dalmatországból volt ismeretes, a' siklósi barlangban fedeztem fel. 'S így az európai patkócsnak valamennyi faja képviseltetik hazánk' faunájában is.

²⁾ A' barlangokban tartózkodó kisebb állatok' kipuhatólása, vizsgálása és leírásában nagy érdemeket szerzett magának az élő természetbuvárok előtt köztisztelőtű, soproni születésű hazánkfia Schmidt Ferdinand úr, előbb kereskedő Laibachban, most ennek szomszédságában, Schischka nevű jószágán, kizárólag az apróbb osztályu, jelesen a' barlangokban élő állatok' buvárkodásának sikerteljesen szentelő óráit. (Lásd : „Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins zu Wien, IV. Bd. S. 23—34.“).

Megemlítésre méltó e' helyt azon körülmény, hogy a' barlangokban született 's folyvást ott élő állatok tökéletesen vakok, nekik ott az örökké tartó sötétségben nem lévén szükségök a' szemlátásra, épen úgy, mint a' föld' sötét gyomrában lakó *fogas vakonynak* (*Spalax typhlus*) nincs, mellyről pár év előtt volt szerencsém e' tisztt. osztályban pár szót elmondanom.

Úgy sikerült a' biharmegyei, jelesen a' fericsei barlang' leg-hátsóbb üregeiben, utitársam, Kovács János barátomnak egy a' *Catops* nemhez tartozó barlangi bogarat fölfedezni, melly szinte egészen szemnélküli, 's a' helybeli entomologok' bizonyítása szerint új állat, miért is azt Kovács János úr a' lelhely' emlékére: „*Catops fericsensis*“ nek nevezé.

Az eddig említett és részint bemutatott tárgyakon kívül nem mulasztottuk el a' bihari utazásunkban előforduló egyéb állat, növény 's ásványokra is fordítani vizsga figyelmünket, 's így a' beutazott részek' fauna, flóra és geájához adatokat gyűjteni. Sőt sikerült — mi eleinte majd lehetetlennek látszott — a' mindennapi elkerülhetlen szükségekhez tartozókon kívül egyébbel semmivel nem gondoló, 's azokon kívül egyebet semmit, még a' legközségesbet sem ismerő, tehát megnevezni sem tudó oláhoktól végtére, és csak az által, hogy minden helyen és minden embertől kérdezősködve, itt egy, ott más nevet tudtunk meg, az ott előforduló természeti dolgok, jelesen az emlősök és madaraknak annyi oláh tájmegnevezéseit összegyűjteni, mennyit, úgy hiszem, hiába fognánk honunkban valahol együve keresni. Valamint a' nevezetesb természeti tárgyakat, úgy a' magyar és oláh tájnéveket kidolgozott utazásunk' leírásában a' Tek. Academia elébe terjeszteni el nem mulasztandjuk.

Felette sok volna még utazásunkból ez alkalommal is megemlítendő, mi legalább reánk nézve nagyobb érdekkal bír. Azonban hosszadalmas előadásommal nem akarván túlfeszíteni a' tisztt. osztály' türelmét, elhallgatom azokat. Odahagyom most a' Bráj, Bugyássza, Sután, Vurvupojén és Bihor, még junius' 20-kán sok helyen hóval fedett magasuló hátait, mellyeknek keleti oldalán terül el az erdélyi Kárpátok' habos tengere; honnan délnyugatra egész a' Mátraig és Tótországig nyílik a' pusztá szemmél átnézellen magyar alföld' térsége. Elmellőzőm ez úttal a' Bohodej havas' tetején kibuzogó jéghideg *Fontina récsé* nevű, hatalmas forrá-

sát a' pisztrángdús Drágán folyamnak; vissza nem tekintek sem a' feltornyosuló Tyatra-talparilor regés zsványok' sziklájára, sem a' Szamosok' forrásain túl fekvő 's az *Ósmedve* (*Ursus spelaeus*), *ásatag marha*- (*Bos taurus priscus*) csontmaradványokban hihetőleg honunkban legdúsabb *Uoncsassza-csontbarlangra*. Hallgatok a' Rézbánya' környékén Fonácza helység' határában, szinte *Ursus spelaeus*' maradványait tartalmazó „*Pestere bulsuluj*“ óriások' barlangjáról; hallgatok az Arad megye' szélén elterülő béli hegységnek Kaluger' határában időről időre kimaradó 's megmeg kizubogó csudálatos „*Izbuk*“ forrásáról (*fons intermittens*; *periodische Quelle*). Meg nem említem továbbá a' kimpolyi völgynek minden nézőjét bámulatra ragadó *Kimpányászka-barlangját*, mellynek tárogatott fekete torkolata több mint 50 ölnyi mélyébe zuhan le a' legirtóztatóbb zajai közt az itt egészben elnyelt szohodoli patak, elnyújtózáván a' hegy' gyomra 's belein végig több ezer ölnyre, míg a' vaskohi hegy' oldalából két helyen kiümlik magával a' hegy alatt felnevelt legszebb pisztrángokat (*Salmo fario*) sodorva ki 's a' Fekete-Köröst megkettőztetve.

Mindezeket, mondom, 's ezekhez több hasonlókat, mint olyan nagyszerű tárgyait a' természetnek, olly csodálatos tüneményeit Bihar megyének, annyira érdekes tulajdonait édes hazánknak, minők bővebb és tökéletesb rajzolást érdemelnek a' mainál, ez alkalommal mellőzve: jelen szavaimat csak egynéhány ritkább, a' bihari szélhegységben lelt gerinczes állat' bemutatásával kívánom befejezni.

Ezeknek egyike egy hazánkra nézve felette ritka, a' poczoknemhez tartozó egérfaj. Ezt én első pillantásra *verhenyes poczok*-nak (*Hypudaeus rubidus*. Pet.; *Mus rutilus*. Pall. Röthel-Wühlmaus) tartottam, minőt eddig honunkból csak a' besztercebányai erdős hegységről szerzett két példányban ismertem. A' most hozottat azonban valamint ezzel, úgy a' többi poczokfajokkal pontosabban hasonlítván egybe, meggyőződtem, miszerint a' mi bihari poczkunk valamint tetemes nagyobbsága, úgy testrészeinek, sőt a' föl- és altesti' színeinek egymáshozí aránya által is a' verhenyes poczoktól fajilag eltér; leginkább hasonlítván az eddig ismert európai poczkok közt a' *sárgavörös poczok*hoz (*Hypudaeus fulvus*. Brants. *Lemmus fulvus*. Geoffr. Röthlichgelbe Wühlmaus). Ezen szoptató nőpéldányt, mellyet szerencsém van itt bemutatni, akkor fogtam

meg, midőn junius' 17-kén Dámosról Rossiára utazván, a' magas meredek hegység' ős bikkerdőkön végig, a' bennünket vezető hat ökrös oláh szekér mellett kelle gyalogolnunk. A' fenicsei bükkös hegyeken felfelé a' havasokra Uoncsassza csontharlanghoz vándorolván, egy más, fiatal példányára akadtunk ezen poczokfajnak, melyet azonban reá rohanó oláh vezetőink' durvasága széjjeltépett.

A' bemutatandó ritkább tárgyaknak másik és harmadika az általam hazánkban nem rég fölfedezett 's eddig csak igen kevés helyen lelt ritkább *hal/faj*, t. i. az 1837-ben legelőször a' Poprádban fölfedezett, később 1842-ben Turóc megye hegyi patakai-ban, 1849-ben pedig a' felső nógrádi hegység' csermelyeiben lelt *tarkaszárnyu koltly* (*Cottus poecilopus*. Heckel), és a' *Petényiféle Márna* (Barhus Petényii. Heckel), melyet először 1835-ben Mehádia fölött a' Cserna' vizében fölfedezvén, 1844-ben Erdélyben is az Olt vize' confluenseiben; 1849-ben felső Nógrád' hegysége' patakai-ban; most pedig Bihar megye' szélhegyeiről valamint a' Sebes-, úgy a' Fekete Körösbe befolyó minden patakokban nem csak bővségesen, hanem nagy szép példányokban is „Mrjana“ név alatt találtam.

'S így gyarapodott többek közt utolsó utazásom által ezen magyarországi ritkább gerinczesek' természetrajza, új lelhelyek 's nagyobb geographiai elterjedésök' megismerése által.

— Ez alkalommal Petényi úr felszólítottatt az osztály által, hogy ezen eredményes utazásnak részletes leírását, rajzokkal felderítve nyújtaná be az Évkönyvek' számára; mire a' tisztelt tag vállalkozott is.

KIS GYÜLÉS, OCT. 16. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czuczor, Szemere és Repicky r. és lt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Cseh, Érdy, Győry, Horváth Cyr., Jerney és Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

BUGÁT PÁL rt.

phonologiai előadásai' folytán befejezőleg az *együtthangtan és szóhang-áthasonlításról* értekezett. Az egész itt egy tagban közöltetik.

A' mulékony érzéseket, ismereteket, akaratot, a' történeteket, egy szóval azt, mi mint gondolat (eszme) lelkünk' világában feltűnik és mit mi szavakba önteni tudunk, részint magunk, ré-

szint más embertársunk' számára a' tér- és időtávolnak átadunk : az írásnak mondatik, melly tehát nem más mint megállandósított, anyaggá tett gondolat.

A' gondolatnak, hogy írássá lehessen, a' beszédnek hídján kell átmennie, mert mi nem gondolatot, hanem szavakat írunk.

Az írás olvasást teszen fel, melly mint az előbbeni három t. i. gondolat, szó, és írat : úgy e' kettő, az írás és olvasás, karon fogva járnak, még pedig úgy, hogy mint a' gondolat a' szón által nagyanyja az írásnak : úgy az írás mint nemző, megelőzi az olvasást.

Mint az írás rendszerint a' látást : úgy a' szó a' hallást teszi fel, mi tehát a' hang a' fülnek : ugyanaz a' betű a' szemnek, úgy hogy tehát az írás nem más, mint a' fülszervből a' szemszervbe átjásztott hang.

Mint pedig az írás megelőzi az olvasást : úgy a' hangteremtő szervek a' hallót megelőzik, honnét azon tudomány, melly az írásnak és ezen át az olvasásnak anyja, a' szóhangot fejtegetvén, szóhangtannak (phonologia) neveztetik.

A' szóhangtannak magamagában véve sem az írással, sem az olvasással semmi közvetlen összeköttetése nincsen, ezekhez azonban olly közel szomszédságban áll, hogy áttanulván lehetetlen nála megállapodni, hanem mintegy ösztönszerűleg vitetünk az írás és olvasás' birodalmába; honnét, ha tán valakinek ez úton jőne kedve valakit írni és olvasni tanítani : annak, mielőtt a' szóhangtant be nem tanítná tanítványának, egy betű nem sok, de még ennyit a' világért sem szabadna írva mutatni.

A' szavak' megteremtésére anyagszerű szolgáló hangnak előhozására a' teremtő az embernek a' legalkalmasabb szerveket adván, ezeknél az emberi ész' akaratának eszközzésére később, kényelmesebb és pontosabb szolgálai nincsenek, és ezek három részből, t. i. a' tüdőkből (pulmones), a' gögből (larynx) és a' szájszövből (canalis oralis) állanak.

A' tüdőbe lehelés közben a' levegő ki- 's bejárván nem csak gyűjtő helyét teszi a' kikénytetése közben hangot adó levegőnek, hanem akarat-kormányozta mozgása által kormányozza (siettetli, mérsékli) egyszersmind annak kirohanását.

A' gög a' fenszóvali hangnak teremtője lévén erre való nézve nem csak hogy mint gép tulajdonszerűleg vagyon a' szó-

célra alkotva főkép azon része által, melyet hangrésnek (rima glottidis) nevezünk, hanem még az által is, hogy a' neki alapul szolgáló minden légrezgést könnyen elfogadó porczokon kívül egészen tulajdon anyagszer által lévén beszönyegezve, a' húr és hártyanemű hangrezgést a' legtökéletesebben eszközli; úgy hogy a' szóhangszerv a' hegedű és dob' egyesítéséből teremtetett.

A' szájszatórna vagy szájsző a' mondott hangrésnél vévén kezdetét, és a' szájjakkal nyílásánál végződven, nem csak hogy útjában falait képző részei által különböző feszültségű öblösséget kap, hanem még különösen két benne működő rész, t. i. az ínvtorla (velum palatinum) és a' nyelv által kapja meg szóhang szervesztő tulajdonát, mely utolsó az egész szájbéli szógyártás' működésének legalább fele terhét maga viszi.

Azon szóhang, mely ezen utolsó két hangszervben és által keletkezik, kétféle t. i. gög- és léghang, melyek különböző szóhangokban majd elválnak egymástól, majd egyesülnek egymással.

A' göghangnál a' szóhang' eredete a' gög' részeinek, nevezetesen a' hangrészt képző hártjának és szálagoknak belső és külső megreszkettetéséből származik; a' léghangnál ellenben a' szájszatórnat képző részek épenségesen nem reszkettetnek meg, az egész hang egyedül a' tüdőből kikénytetett levegőnek a' szájsző' különböző részeiben itt-ott történő megszorulásának alkal-mával származott rezgéséből ered.

A' szóhangok tehát eredetökre nézve kétfélék, t. i.

a) szilárd eredetű hangok, ezeket én göghangoknak nevezendem (a' latin *liquidáknak* mondaná);

b) légeredetű hangok, melyek léghang nevet viselendnek (mellyeket a' latin *mutáknak* mondana).

A' szóhangok, a' léleknek legalkalmasabb közlekedő eszközei lévén, három fajjal bírnak:

a) az éneklési hang, mely részint, mert szóhang nélkül is énekelhetünk; részint mert minden léghangot kihagy, főkép pedig azért nem illet bennünket, mert benne a' szóhangok csak igen mellesegesen szerepelnek;

b) a' fennszóvali hang, melybe ugyan kis adagban némellykor valami éneklési is vegyül, ez mégis tulajdonképen az, melyből a' valóságos emberi beszéd kerül ki, honnét ennek elemzése leszen e' munkának tárgya;

c) a' halk hang, mely által a' sűgó vagy gyónó beszéd esz-
közöltetik; ez az előbbentől annyiban különbözik, hogy itt a'
gűghang egészen elhallgatván, az egész egyes egyedül csak lég-
hangok által vitetik véghez.

E' szóhangtan' története tulajdonképen csak két adatból áll,
mellyek elsőbbsikének feltalálását pozsonyi születésű *Kempelen*
*Wolfgang*nak ¹⁾, másikat pedig *Kiss Sándornak* ²⁾ köszönjük.

Kempelen a' gűghangos mássalhangzóknak léghangos test-
véreikből való származását találta fel, t. i. midőn ezek közé gűg-
hang vegyűl, válnak amazokká, így lesznek p. o. p-ből b; az s-ből
zs; az f-ből v, gűglégszóhangelemek.

Kiss Sándor a' magánhangzók' szűlő anyját, a' tiszta ter-
mészetes gűghangot találta fel; melly milly nevezetes szerepet
játszik a' szóhangtanban, az a' jelen munkának több helyéből fog
kitetszeni.

Mivel azonban Kiss Sándor, ki Kempelennél jóval később
élt — mit nem hiszek — Kempelen' munkáját vagy nem ősmerte,
vagy maga nézetei iránt elfogűlva lévén, ennek fölfedezését il-
lendűleg méltányolni nem tudta, holott pedig — min alig kétel-
kedem — csak a' két fölfedezésnek kellűleges felhasználásából
lehetett volna a' természettel egészen megegyezű szóhangtant
alkotni: azért nekem jutott a' szerencse részeműl, hogy a' két
munkát gonddal áttanűlván, jelenben az egyetemes emberiség'
kezebe tán olly munkát szolgáltatathatok, melly az írás és olvasás-
nak mesterségét, melly minden tudományoknak kezdete lévén,
űttűrű volta miatt igen-igen terhes, szer felett megkűnnyíti.

Elsű rész. A' szóhang-elemek.

Minden olly szóhang, melly magát más szóhangrészekre fel-
osztatni engedű úgy, hogy ezeket aztán másokra szűtválasztani

¹⁾ L. Wolfgang von Kempelen: Mechanismus der menschlichen Sprache, nebst der Beschreibung seiner sprechenden Maschine mit 26 Kupfertafeln. Wien, 1791.

²⁾ Alexandri a Kiss: Organon sermonis et loquelae universalis ad leges attractionis et repulsionis evidenter et mathematice demonstrata. Szerzű részvétlenség miatt e' munkát ki nem adhatván, végrendelete szerint Pest megye' levéltárában tartatik letűve még e' mai napig is kiadatlanűl. Nekem e' munkát még 1817-dik végén volt alkalmam Tápű-Sápon a' boldogűlt' jűszágán áttanűlni.

nem lehet egy részről; más részről pedig melyek összetételéből szétválasztható szóhangok származnak : szóhangelemeknek mondatnak.

A' szerint pedig, a' mint ezek' előhozásában a' szájsző' különös nyílt alakulása alatt a' gög' által vagy egészen szabad; vagy pedig amannak egyes részei által szűkült vagy zárult alakulta közben olykor a' gög' közbe szóltá nélkül más azon elsőkhöz képest akadt hangok hozatnak elő : a' szóhangelemek bevett szokás szerint magán- és mássalhangzókra osztatnak; mí először azokról, aztán pedig ezekről értekezendünk a' következő két szakaszban.

Első szakasz. A' magánhangzó szóhangelemek.

Midőn a' szájsző nyílt ugyan, de mégis másrészt alakulta alatt a' léghang egészen elhallgatván, egyesegyedül a' gög' rezgéséből eredő hang tör a' szájszőn által : akkor tiszta magánhangzó szülemedik.

Mint az itervilágából kisűrődött természetben az őt nemző iterre egyenes úton alig vagy éppen nem is ösmerhattunk volna, hahogy e' részről a' bennünket a' legtávolabbi égi testekkel összekötő lácső segítséget nem nyújt vala : úgy a' magánhangzók' nemzője, melyet mí anyahangnak (vagy göghangnak) nevezendünk, szinte a' legújabb korig ösmeretlen volt, őt felfedezni, mint bevezetésemben említém, Kiss Sándor' különös zenészi különböztető tehetséggel bíró fülének díszlett.

Ezen anyahang, noha olly közel állott hozzánk, úgy hogy, mint a' következőkből kitetszendik, ha valahogy ráösmerünk, homlokunkra ütve csodálkozhatunk azon, hogy ő mikép kerülhetett ki figyelmünket, ezen anyahang, mondom, a' szóhangtan' hangátmeneti részében, melynek felfogása nélkül a' legtöbb szóhangelemek' összetételeit voltaképen nem foghatjuk fel, a' legnevezetesebb szerepet játsza.

De hát mikép ösmerhetünk az anyahangra ?

a) A' gyagyogni kezdő gyermek minden szükségeit e' hanggal tudatja; tehát e' tekintetből is ő az első göghang.

b) Az úgynevezett talókák vagy golyhók (cretini), kiknek kitünő példányaira főkép a' golyvás vidékeken akadunk, többnyire csak e' hangot hallatják.

c) A' természetes 's nem oskolázott kukák egész éltőkben

e' hangot hangoztatják; de sőt az oskolázottak' magánhangzói is az anyahanghoz nagyon közelítenek.

d) A' természethez igen közel álló ember a' nem-et (non) megszakasztott kétszeres; az igen-t pedig szabad kezdetű szinte kétszeres e' hangon mondja, amazt inkább zárt, ezt pedig inkább nyílt ajakkal.

e) Lehelésünk' némelly működései alatt, különösen nyögés, és erőködés (nixus) alatt e' hangot adjuk, 's vannak emberek, kik nyögve beszélván, minden egyes szó' végén egyet nyöggen-vén, ugyan annyiszor e' hangot hallatják.

f) Midőn az úgynevezett zárt mássalhangzók előtt (m, n, l, r) a' magánhangzót kivetjük, e' helyett az anyahang szalad ki szánkából.

Ki e' körülmények közt szülemedett hangokra ügyel: annak lehetetlen az anyahangra nem ösmerni; mit ha nem bírna, mivel e' hang a' többi magánhangzóktól az által is különbözik, hogy ezek csak nyílt ajkkal mondathatnak ki, az anyahang pedig így és zárt ajkkal is kimondható, azért csukja be száját, és szólassa meg gögét: akkor mingyárt fogja a' maga-magából kifejtett anyahangot hallani.

Azalatt, hogy az anyahang a' szájszőnek úgy szólván épen semmi alakulása által hozatik elő a' lég által megrezzenő gögből: a' szorosán úgynevezett magánhangzók' megszülemedte alatt a' szájsző mind hosszúságára mind tágságára nézve egészen külön-szerűleg alakul.

Hogy az anyahang hangzavarából kitisztult, vagy tulajdon-talanul beszélve' tuskójából kifaragott, vagy lugjából kijegedett magánhangzók' előhozásának' mechanismusát valamikép megért-sük, főkép három körülményre kell figyelmeteseknek lennünk:

a) Mint az anyahang szájsző nélkül is előhozhatik magá-ban 's egyedül a' gög' tehetsége által: úgy az egyes magánhang-zók' előhozására nem szükség az egész szájsző, mert ennek gög felé tekintő fele is elegendő körülbelül a' nyelvgyöknek azon tá-jaig, hova az ínyvitorla ereszkedik, úgy hogy hát a' szájszőnek ajkak felé álló része a' magánhangzók' előhozásában másodlagos vagyis csak consensualis szerepet játszik, azaz mint hogy már megvan, azért a' lényegesen működő izmok által felszólítva neki is működni kell.

b) Nem csak hogy a' gög magasabb vagy alacsonyabb állást

kapva működik az egyes magánhangzók' előhozásában, hanem magának a' gögnek leglényegesebb dobhúr-része is minden egyes magánhangzó' megszülemedése alatt egészen különösen és más meg másképp működik.

c) A' szájcső' falait képző izmok a' magánhangzók' előhozásában nem csak az által és nem is annyira avval működnek, hogy a' szájcsőt majd hosszabbá majd rövidebbé, és majd tágabbá majd szűkebbé teszik : mint inkább az által, hogy ők mint ugyanannyi húrok két pont közt megállítva a' gög' dobhurjától rájuk háromlott rezgést folytatják.

Már acusticai tapasztalatok' nyomán azt tudván

a) a' csövekre nézve, hogy a' hosszóság maradván, minél tágabb öble, és minél eresztettebb fala, annál mélyebb, ellenkező esetben pedig annál magasabb hangot ad ;

b) a' hártyanemű szerek pedig minél nagyobb terjedést foglalnak el, és minél kevesebb fesztívék : annál mélyebb, ellenkező esetben pedig annál élesebb hangot szülnek ; és végre

c) a' húrneműek szinte minél hosszabbak, és minél kevésbbé fesztívék : annál mélyebb, a' megfordított esetben pedig annál magasabb hangot adnak ;

ezeket tudván, mondom, egy részről ; más részről pedig azt elgondolván, hogy annak ellenére, hogy gyermeki korban a' beszélő részek' kifejlődöttsége korán sem olly, mint millyen a' már kinőttéké, melly inkább vastagabb magánhangzóink' előhozására alkalmas, és mégis a' gyermek épen olly megkülönböztetileg tudja azokat hangoztatni mint a' kinőtt ; mi ezekre nézve a' vékonyabb hangok' irányában a' gyermekekhez képest szinte áll : mind ezekből vég eredményül azt kell közelkeztetnünk, hogy beszélő szerveink' háromféle részei a' különböző korban egymást pótolván mint egy részről a' gyermeket a' vastag, úgy más részről a' kinöttéket a' vékony hangok' előhozására képesítik.

És mégis e' beszéd közben minden magánhangzót kiejteni bíró tehetségén kívül minden embernek megvan a' neki természettől adott alaphangja, melly főkép lehelletli hangmódosúltaiban, különösen pedig nevetése közben árulja el magát ; ugyanis :

A) a' férfiak vagy : *ha ha ha* ,

„ *ho ho ho* ,

„ *hu hu hu* ;

- B) a' némberek vagy : *hā hā hā* ,
 " *hō hō hō* ,
 " *hū hū hū* ; végre

C) a' fiú gyermekek : *he he he* ,

a' leány gyermekek : *hi hi hi*-vel nevetnek , sírnak stb., úgy hogy tehát eredetileg , noha a' kor a' később megfejtendő testvér magánhangzót idézi elő, minden embernek csak egy alaphangja van , 's a' többi , az ember minden állatok közt legutánzékonyabb lévén , hallás után szerzett hang , így hát minden embernek van az ő természettől nyert , és ennek ellenében később szerzett hangja.

És ezen átalános szóhangtörvényből hármat lehetne megmagyaráznunk :

a) hogy némely ősi nyelvekben a' magánhangzók a' más-salhangzókhoz képest csak másodrendű szerepet játszanak.

b) hogy a' gyermekek és némberek sokkal beszédesebbek lévén , az eredeti nyelvekben a' vékonyhangú szótagok a' vastaghangúakat számban túlhaladják ; és

c) hogy azon tárgyak' neveiben , mellyekkel inkább a' némberek bánnak , inkább lágyhangú , mellyekkel pedig a' férfiaknak van dolguk , inkább vastaghangú magánhangzókát találunk az ő nyelvekben , minthogy kiki a' maga tárgyának szokott nevet adni.

A' természet' fiai jobbadán a' melly magánhangzó hanggal nevetnek vagy sírnak : ugyanazzal szoktak énekelni vagy inkább dúdolni is , 's ekként tehát :

1. a) a' *hahā*-val nevető a-val énekel vagyis danol ,
 b) a' *hohó*- " " ó- " " " donog ,
 c) a' *huhú*- " " u- " " " dúdol ;
2. a) a' *hähä*-vel nevető ä-vel énekel ,
 b) a' *höhö*- " " ö- " " "
 c) a' *hühü*- " " ü- " " "
3. a) a' *hehé*-vel nevető é-vel "
 b) a' *hihi*- " " í- " énekel.

És ezen nevetés , sírás és éneklés természetadta magánhangzói hang' különfélesége a' különböző embereknél a' zeneértő hangbuvárnak közébe adja azon kulcsot , mellynél fogva a' felserdült egyéneknek nevetés , sírás 's annál inkább szó nélkül tett éneklési hangja után előlegesen meghatározhatja , milly

éneklési fajra leginkább alkalmas a' kérdésben forgó egyén; ugyanis:

1. a) az *a* hangon nevető vagy dalolóbul : tenor,
 b) " *o* " " " " " barriton ,
 c) " *u* " " " " " bassista ;
2. a) az *ä* hangon nevető vagy éneklőből : alt ,
 b) " *ö* " " " " " mezzosoprán ,
 c) " *ü* " " " " " soprán ;
3. a) az *e* hangon nevető vagy éneklőből vastagra hajló : discant,
 b) " *i* " " " " " vékonyra " "

válhatik, ha művészileg gyakorolja torkát (hangszervét).

Ekként tehát az előadottak szerint lennének:

- a) vastag magánhangzók (*a, o, u*)
- b) vékony " (*ä, ö, ü*)
- c) közép " (*e, i*).

Ha ezen nyolcz magánhangzót olykép rakjuk össze, hogy mindenik mellé a' maga testvérét tesszük, úgy a' következő rendsort (schema) állíthatjuk fel:

1. Az *a* a' vastaghangú magán hangzók' sorából a' maga nevében az, a' mi a' vékonyak közt az *ä*;

2. Az *o* a' vastaghangúak közt az, mi a' vékonyak közt az *ö*.

3. Az *u* a' " " " " " " " az *ü*.

a-nak megfelel testvéreileg *ä*,

o-nak " " *ö*,

u-nak " " *ü*.

És hogy ez valóban így van, 's hogy ez egy rendíthetetlen természeti törvényen alapszik, arra nézve a' német nyelvből legkiáltóbb példára akadunk, a' mennyiben itten a' vastaghangú substantivumok a' többesben épen nekik megfelelő testvéreikre változnak, mit e' nyelv' szabálytalan vastaghangú igéinek hajtogatásában tapasztalunk akkor, midőn ezeknek némelly időalakai a' jelentő módból a' föltételes módba tételnek által; mikép leszen p. o.

1. a) väter : väter,

b) stock : stöcke ,

c) fusz : füsze.

2. a) sprang : spränge ,

b) stosz : stösze ,

c) grab : gräbe.

De így van ez a' német nyelvben akkor is, midőn némelly latin eredetű mellékszókat kölcsönöz, így leszen p. o. a' seros-us-ból : serös, a' poros-us-ból porös, a' fibros-us-ból fibrös.

A' közép magánhangzók (az *e* és *i*) közepett állván, majd a' vastagok, majd a' vékonyak' sorában állanak azon különbséggel, hogy mint az *e*-nek természetesebb a' vastag magánhangzókkal testvéresülni : úgy az *i* örömebb szegődik a' vékonyak' sorába.

Mi szerint tehát :

A) a' vastag magánhangzók' lábtóját az : *a, o, u, e, i*;

B) a' vékony „ „ az : *ä, ö, ü, i, e* teszik.

Ezen nyolcz magánhangzó a' kiejtésök közben történő hangrezzenések' számára nézve egymástól egyenlő hangrezzenési számtávolban állván, a' többieket, mellyek kivültökön még némelly nyelvekben tapasztaltatnak, a' tiszta magánhangzók' sorából kizárják, mellyek valóban vagy belölök származnak akként, hogy közikbe az anyahangból valami vegyül, vagy inkább megfordítva ők az anyahangból nem tisztán esztergályoztatnak ki; vagy pedig a' két szomszéd hang közepett találkozáván, midőn léteket kapnak, a' hangrezzenések' száma a' kettőközlit középen üti ki, mikép az *a* és *o*, az *o* és *u*, az *ä* és *ö*, az *ö* és *ü* közt némelly köztös (intermedia) magánhangzók szülemedhetnek.

A' természetnek azon általános törvénye működén bennünk, hogy a' legyőzendő ellenszegülésnek mindenkor arányos erőt tesszünk ellen, vagyis más szókkal, hogy belöszötnék mindig a' könnyebb végét keressük : e' törvény beszélő szerveinkben is nyilatkozik az által, hogy magánhangzóink egyik lábtóján indulván a' szónak, midőn a' másakra térünk, némi erőfeszítésünkbe kerülén, öröme a' megkezdetten végezzük.

És, ha mélyebben vizsgáljuk az emberiségnek egymástól annyira különböző nyelveit, kisebb nagyobb fokban az ő eredetiségök' arányában, azaz azon fokban találjuk, hogy mellyek vegyületlenebbül fejlődtek ki a' tökéletesség' nagyobb fokára, azok e' törvényt tisztábban is követik; holott mellyek igen gyermekkorukban vegyültek, azokban e' törvény csak durványaiban vagy inkább csak eredeti maradékaiban nyilatkozik.

E' törvény nyelvünkben teljes épségében áll, min annál inkább csodálkozhatunk, hogy idegen nyelveket megtanulható te-

hetségünk más nemzetekénél — főkép a' kimondásra nézve — nem sokkal alább való.

E' törvényt követve ha a' két szótagú szavakban előjövő magánhangzók' sorát a' kettős lábló szerint végig akarjuk tekinteni : ime !

A) A' vastag magánhangzók' találkozása a' vastaghangú szavakban : *aa, oo, uu, ii, ee; ao, au, ai, ae; oa, ou, oi, oe; ua, uo, ui, ue; ia, io, iu, ie; ea, eo, eu, ei.*

B) A' vékony magánhangzók' találkozása a' vékonyhangú szavakban : *äü, öö, üü, ii, ee; äö, äü, ai, äe; öä, öü, oi, öe; üä, üö, ui, üe; iä, iö, iü, ie; eä, eö, eü, ei.* És a' két szótagú szavak a' mássalhangzókkal olly sokféleképp elül, közbül, 's hátul szöött két szótagu szavak' számában szóhangtani tekintetben szabályos és törvényszerü hangokat a' magánhangzókra nézve ezen ötvenféle szónál a' nyolcz magánhangzóval biró nyelvekben többet nem találván, minden más változatosságu szót phonologiai tekintetben törvénytelennek és szabálytalannak nyilatkoztatunk.

Hogy a' három és több szótagokból álló szavakban milly magánhangzók találkozhatnak egymással arra való nézve, hogy phonologiai tekintetben szabályosak- és törvényszerűeknek mondathassanak, azt a' két szótagból álló magánhangzók' rendsorából mindenki maga erejéből is kigondolhatja.

A' szabályos és szabálytalan diphtongusok és triphongusok' eszméje szinte a' mondott elvekből következik, 's akkor állanak elő, midön két magánhangzó egymás után ollyképp mondatik ki, hogy köztük sem a' göghang hangzani meg nem szünik, sem pedig valamelly közbeeső mássalhangzó által egymástól el nem választatnak. Valahányszor tehát két magánhangzó közöl a' közbeeső magánhangzót kivetjük, diphtongust készítünk; ellenben, midön a' két magánhangzó közé mássalhangzót csúsztatunk : akkor a' diphtongust annak lenni megszüntetjük.

A' nyújtott hangú magánhangzók, mellyek hosszú szótagokat tesznek, nem mások mint magók-magokkal készített diphtongusok még pedig egyedül azon oknál fogva, mert időtartásra nézve a' valóságos, mindenki által azokul ösmert diphtongusoknál a' kimondásban több ideig nem tartanak.

(Vége következik).

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

KÖNYVISMERTETÉS.

Juris publici Regni Hungariae Specimen Sectum, praemissa introductione generali doctrinam de origine, territorio et incolis seu viribus fundamentalibus Regni huius complectens — — — editum ab Antonio Virozsil S. C. et R. A. M. Consiliario etc. Budae typis caes. reg. Scient. Univ. Hung. 1854. 4-r. VI. és 91 lap.

Jelen mutatvánnyal, mely valamint az előbbi öt, hazai egyetemünk Mária Terézia királynő által történt újjá alakításának emléknapijain adatott ki, szerző befejezi a magyar nyilvánjogról, még 1843. irott munkája egész rendszerének közrebocsátását.

Miután az előbbi füzetekről annak idején szólottunk, ismeretelésünkben, csak a jelen mutatványra szorítkozunk, mely mint címje mutatja, a bevezetésen kívül, az ország *alaperőit* közjogi szempontból tárgyalja.

A *bevezetésben* szerző az államjog és különösen magyar államjog értelmezése, és a magyar jog külön részei és osztályzatainak elősorolása után, a hazai közjog körét szorosabban írja körül, és azt a rokon tudományoktól különbözteti meg.

A források során a törvénytár eredetéről, alkotó részeitől szól; a kir. udvari főtörvényszék döntvényei azonban nézetünk szerint, a közjog forrásai közé nem igen számíthatók, minthogy hatásuk csupán magán jogviszonyokra terjedt. A források után a tudomány segédtanait, módszerét, felosztását adja elő.

Irodalmi történet helyett csak a főírók neveit, munkáik címeit minden jellemzés nélkül találjuk; holott több tünemény e jogrész műveltetésében, például, hogy külföldön és protestánsok által kezdeményeztetett, a XVIII. században szép virágzásnak indult, a XIX. elején hanyatlott stb, igen is figyelemre méltó, és több munka, mint *Grossing, Gustermann, Rosenmanné* körül tájékoztató észrevételek majdnem feltétlenül szükségeseknek mutatkoznak.

A bevezetés után szerző az ország és magyar közjog *eredetét* a legjobb történeti kútforrások szerint tárgyalja. Azon vita-

kérdést : vajjon a magyar államszerkezet a hét vezér államszerződésein vagy sz. István törvényein gyökerezik-e ? akként oldja meg , hogy annak alakját sz. István idejéből , anyagát pedig és elemeit nagy részt a magyar nemzet összokásaiból származtatja ; mi annál helyesebb , minthogy az ősi intézmények méltánylásának kétségtelen nyomaira sz. Istvánnak Imre fiához intézett könyvében is akadunk ¹⁾.

A *területre* nézve az anyaországtól annak melléktartományait, különösen pedig ezek közül *Madarassy* ²⁾ nyomán az ország kapcsolt és alárendelt részeit különbözteti meg.

Azok viszonyzatai fejtegetésében ohajtottuk volna , hogy szerző Horvát- és Tótország területi meghatározását nagyobb figyelmére méltassa ; minekutána a Dráva és Száva közti részek csak II. Ulászló óta fordulnak elő külön királyság neve alatt ; és Magyarország drávántúli megyéitől egész a XVIII. századig szorosán megkülönböztetvük : nem különben Ragusa érdekes viszonyait *Engel* nyomán bővebben , úgyszintén azt is érintse meg , miszerint a visszafoglalt részek ügyében az 1830. 5. törv. cikk szerint udvari bizottmány neveztetett , melynek nyomára az 18^{39/40} országgyűlés irományaiban is akadhatni.

Horváthon szávántúli része Zágráb megye szávai , kulpamelleki , kulpántúli és hegyi járásait , a bakari s kamra-tengermelleki kerületet , a károlyvárosi és báni határvidéket foglalta magában , minél fogva szerző arra vonatkozó szavai : „qua parte provincialis vel banalis est , praefectura limitaneam constituit ;“ úgyszintén mik magyar Dalmáthonról és felosztásáról mondatnak , egész kiterjedésben nem állanak.

A bánsági határvidék 1838. óta nem csak két ezred , hanem egy önálló zászlóaljából is állott , mely 1845. ezreddé alakult.

A tengermellékről az V. mutatóvány ismertetésében mondotakat csak ismételhetjük ³⁾ , miután e helyütt sem különíttetnek el kellőleg annak alkatrészei , mire az 1836 19. törv. cikk is útmutatásul szolgál.

Karlopago városa nem a tengermellék , hanem a likkai ezred

¹⁾ D. I. c. 8.

²⁾ *Dissertationes hist. criticae super quibusdam vetust. rerum ung. capitibus.* Posonii, 1832. 30. és köv. lapjain.

³⁾ Új M. Múzeum 1853. évi folyama I. köt. 468. lap.

területéhez tartozik; a túrmezeiek grófja „terrestris“ (tartományi) de soha „curialis“nak nem neveztetett; a szepesi városok önálló igazgatással, saját kapuival bíró kerülete továbbá a csak bányáik tekintetéből kiváltságolt bányakerületekkel, melyek egyébként minden tekintetben a megyék területéhez tartoztak, egy vonalba nem helyezhető.

Az *országlakosok* osztályai meghatározásában fő tekintetüknek közjogi szempontból tartjuk a honfiságot, vallás- és rendkülönbséget.

A nemesség elvesztése körül nem osztozkodunk szerző nézeteiben, ki azt némely bűntények következményének állítja, mert az életkegyelmet nyert bűnös sem személyére sem utóbb nemzett gyermekeire nézve, nem esett el a nemesség élvezetétől, habár a felségárulás és hűtelenség félbenszakasztotta is az örökös fonalát.

Az izraelitákról megemlítendőnek tartottuk volna az 1840. 29. törvénycikkét.

A többé mint önálló néptörzsök úgy sem létező bessenyőket kihagyandóknak, az olaszok közt a tenger mellék lakosait; a nemet illetőleg pedig a magyar özvegy és hajadon közjogi állását bővebben megemlítendőnek tartanók.

A mutatványt három táblázat követi, melyek az országos végzemények sorozatát, akár a törvénytárba foglalva legyenek, akár nem; a megyék, kerületek és székek, végre a szabad királyi városok területét, népességét és portái számát adják.

Toldatúl veszszük még a munka mind hat mutatványára szóló címlapját, a szerzőnek hozzá 1843. írt előszavával (VIII lap.) és az összes munka rendszeres átnézetét (V l.) tekintet nélkül azon sorozatra, melyben egyes részei öt éven át külön füzetekben bocsáttattak közre, mi által már most egész kiterjedésében az olvasó közönség kezében van, és gróf *Cziráky Antal* hasonlartalmú dolgozatával érezhető hiányát pótolván a hazai jogirodalomnak, dicsegetes tanúságot teszen szerzője bő olvasottsága, tudományos szelleme és ernyedetlen szorgalmáról.

Vége említetlenül nem hagyhatjuk, hogy a szerző, ki több deák és német nyelven írt jeles munkájáról ismeretes, irodalmi pályáját ezennel befejezettnek nyilvánítja, mint előszava következő végsorai bizonyítják: „Atque ita absoluto universo pro muneris mihi incumbentis ratione, stadio, calamum, quem hactenus in com-

mune dulcis Patriae, litterarum et Juventutis academicae bonum non inedululus duxeram, ponendo, Te Lector humanissime! ex animo bene valere cupiens, meorum in sphaera litteraria laborum, conatum, ac votorum, si Superis ita visum fuerit, omnium, hisce finem facio.“

— ÚJDONSÁGOK. —

A Magyar Nép könyvtára. Szerkeszti *Friebeisz István*. II. és III. füzet, írták *Bérczy Károly*, *Brassai Sámuel*, *Csengery Antal*, *Érkövy Adolf*, *Szabó Imre*, *Szász Károly*, *Tompa Mihály*. Pest, 1855. Müller Gyula saj. 8r. 149 lap.

— Szépirodalom. — *Toldi Estéje*. Költői beszély hat énekben. Irta *Arany János*: Pest, 1854. kiadja Heckenast Gusztáv. 16r. 142. l. díszkiadás, füzve 1 ft.

Az Aranyféle Toldi trilogiájának harmadik tagja, különben önálló egész. Eszméje a közép és új kor küzdelmének reflexét a köznépi élet egy hősén mutatni fel. Amaz leáldozik Toldival, ez hajnallik a magyar föld felett is Lajos királyban. Rövid figyelmeztetésünk egyelőre csak azon mély hatást vallja be, melyet a mély észszel concipíált s kimondhatatlan költői szépségekkel felruházott gondolat tett reánk. Vajha a középtagot, Toldi Delét is, mielőbb vennők. E költemény hervadhatatlan ifjúságban fog élni, míg magyar irodalom lesz.

Allighieri Dante Új Élete. Olaszból fordítva, szerző életrajzával, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve *Császár Ferenc* által. Második kiadás. Pest, 1854. Müller Emil nyomd. 12r. 258 l.

Utazás a Másvilágon. Költői elbeszélés tíz énekben. Irta *Balkányi Szabó Lajos*. Debrecen, a város könyvnyomdája. 1854. 8r. 104 lap.

Villámok. Irta *Pájer Antal*. Kiadja barátja *Futó János*. Pest, Bucsánszky nyomt. 16r. XV és 132 l. füzve 1 ft.

Regénysarnok, a külföldi regényirodalom legjelesebb műveiből szerkesztve kiadja *Récsi Emil* XI. és XII-dik kötet: *Prin-temps Zsófia*, regény, írta ifj. *Dumas Sándor*. Franciából fordítva. I. II. Pest, 1854. Emich nyomd. n12r. együtt 216 l.

Legújabb Külföldi Regénysarnok, kiadja *Friebeisz István*. 1. 2. füz. *A párisi Mohikánok*. Regény, írta *Dumas Sándor*, fordították Párisban Országh Antal és többen. 2 kötet. Pest, 1854.

Müller nyomdája. 12r. 118 és 116 lap. Hat kötet aláírási ára 3 ft bérmentes elküldéssel.

Puncs 1855-re. Irtá Beöthy László. Harmadik évi folyam. Képekkel. Komárom, Szigler testvérek költségén és bet. 1854. 8r. 224. l. füzve 1 ft. 20 kr.

Magyar Hölgyek Naptára 1855. Szerk. és kiadja Császár Ferenc. Pest, 1855. 16r. 188 lap, képekkel füzve 1 fr. Vegyes, mulattató, szívképző és tanulságos, tartalmu igen csinos zsebkönyv.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXIV. Pál országbírájának oklevele, melyben Pervat nevű birtokot Veszprém, nem Győr megye területéhez tartozónak ítéli. 1332-dik év sz. György nyolcada 12-dik napján.

Nos Comes Paulus Iudex Curie excellentissimi et magnifici principis domini Karoli dei gratia incliti regis hungarie memorie comendantes significamus quibus expedit tenore presentium universis. Quod cum secundum continenciam ipsorum litterarum nostrarum modum et formam iudicii nostri quedam possessionaria preattacta olym Puruod, nunc vero Musunkyspuruod vocata in Comitatu Weszprimiensi existens, quam magister Albertus aule domine regine notarius . . . inter quasdam possessiones suas Nogpuruod et Wrsmusun vocatas ex regali et reginali pietate sibi collatas fore, cum premissis collationis titulo adse pertinere declarabat Johannes vero filius Petri et Emericus filius Olyvery in causam atracti demonstracione quarundam litterarum patentalium domini Ladislai olym regis Hungarie in dicto Comitatu Weszprimiensi quandam possessionem Puruod vocatam ex collacione ejusdem domini Ladislai regis ad se pertinere comprobarant in octavis beati Jacobi Apostoli anno domini 1330-mo peractis, per hominem domini regis presente testimonio Capituli Jauriensi per suas veteres et antiquas metas in dicto Comitatu Weszprimiensi eam constituentes reambulari et facta reambulatione sine diminucione et augmento absque prejudicio juris aliem et sine predictarum possessionum eidem Magistro Alberto per regalem reginalemque potestates, collatorum derogamen, prefatis Johanni et Emerico absque contradicatore aliquali statui, seriesque ipsius, statucionis ad quindenas festi beati Jacobi Apostoli per ipsum capitulum Jauriense domino regi et suis literis remandari debuisset, tandem ipsis quindenis beati Jacobi Apostoli advenientibus memoratus Johannes filius Petri pro se personaliter, pro predicto vero Emerico filio Olyverii cum procuratoriis literis ejusdem Capituli Jauriensis, ipso Magistro Alberto personaliter astante ad nostram accedens presentiam litteras prenotati Capituli Jauriensis nobis presentarat. In quarum tenoribus re-pertum fuerat per nos evidenter, quod Alexander filius Mark homo regalis pietatis presente Magistro Johanne concanonico testimonio dicti capituli Jauriensis

in predictis octavis beati Jacobi Apostoli ad faciem dicte possessionis olyn Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocate accedendo convocatis commetaneis et vicinis ejusdem, videlicet Gug, Mendscenth, Nema et Kachl (?) vocatis ab eis scrutinium, de veteribus et antiquis metis ejusdem investigando et per ipsas metas ipsam contuendo presentatione litterarum dicti domini Ladislai regis in facie ejusdem possessionis per ipsos Johannem et Emericum facta, licet mete in ejusdem contente et reperte non fuissent reambulate prout hactenus per eosdem possessa fuisset sine diminucione et augmento prenotatis Johanni et Emerico absque contradictione aliquali perpetuo possidendam statuissent. Quarum litterarum visis et perlectis continentijs prenotatus Magister Albertus responderat eo modo, quod prefati Johannes et Emericus per quasdam metas extra terminos predicti Comitatus Weszprimiensis existentes, quandam peractam de possessione sua in comitatu Jauriensi existenti occupassent et tamen prefata possessio eorum olyn Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocata non in Comitatu Jauriensi sed in Comitatu Weszprimiensi adjaceret, prout etiam dicte littere domini Ladislai regis hoc . . . declararent, Unde quia de eo ut per quales metas Comitatus Weszprimiensis a Comitatu Jauriensi separaretur et utrum prefata Joannes et Emericus aliquid de possessione ipsius Magistri Alberti in Comitatu Jauriensi habita occupaverint vel ne nobis aliqualis veritas constabat et absque hujusmodi mera veritate investigatione inter partes finem debitum imponere poteramus amicis nostris conventui monasterij Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie eorum amicitiam postulantes scripseramus reverenter ut ipsi duos homines pro testimonio transmitterent fide dignos, In quorum presentia Dettel Castellanus de Sacro Monte Pannonie vel Corradus de Tarkan quorum unus prelibatus Magister Albertus item Blasius de Aszun vel Nicolaus Rufus de Beryn quorum alterum prenominati Joannes et Emericus alys absentibus pro hominibus domini regis adducere deberent in quindenis residentie exeratus regalis presentibus perabsque partibus vel procuratoribus earum ad faciem dicte possessionis Musunkyspuruod vocate accederent, et primo de eo, ut per quales distinctiones et metas Comitatus Weszprimiensis a Comitatu Jauriensi separaretur ab universis nobilibus et ignobilibus conprovincialibus et quibuslibet hominibus dictorum Comitatum scirent et inquirent veritatem et facta hujusmodi inquisitionis veritate viderent et discuterent utrum prenominati Joannes et Emericus aliquid de possessione ipsius Magistro Alberti in dicto Comitatu Jauriensi existenti occupaverint vel ne, et quantamcumque particulam de possessione ejusdem Magistri Alberti in dicto Comitatu Jaurinensi per eosdem Johannem et Emericum occupatam invenirent eandem regni consuetudine exigente, demum proactis habendo, estimarent, Et posthec totius premissi facti seriem, ad octavum diem dictarum quindenarum residentie constitutis domini regis idem Conventus fideliter rescriberet regie majestati. Demum ipso octavo die dictarum quindenarum residentie constitutus regalis scilicet octavo die quindenarum diei Strennarum adveniente, eodem Magistro Alberto personaliter adherente prenominati Joannes et Emericus proprijs eorum in personis ad nostram judicarium accedentes conspectum, litteras preattacti Conventus Monastery sancti Martini de sacro monte Pannonie nobis presentarunt. In quarum tenoribus videntes contineri, quod ipsi una cum predicto Nicolao Rufo, homine domini Regis duosfra-

Kachl
justitia

tres ex ipsis videlicet fratrem Nicolaum subpriorem et fratrem Petrum succentorem eorum, ad premissa exequenda transmississent, qui quidem Nicolaus Rufus homo regius, una cum eisdem fratribus testimonys dicti Conventus ad eos reversi concorditer et unanimi voce dicto Conventui recitassent declarando, quod ipsi feria quarta proxima post Epiphaniam domini nunc preteritam ivissent, super faciem premissae possessionis Musunkyspuruod vocatae, cum multis nobilibus et ignobilibus, vicinis et conprovincialibus, trium Comitatum scilicet Jauriensis Weszprimiensis et Kamaruniensis predictis litteris nostris perfectis et expositis, diligenter ipsos interrogando et inquirendo, utrum dicta possessio Musunkyspuruod esset in Comitatu Jauriensi vel Weszprimiensi, qui dicti omnes nobiles et ignobiles prehabito consilio taliter respondissent clara voce, quod ipsa possessio Musunkyspuruod a loco ubi terminatur Comitatus Jauriensis et ubi incipit possessio Musunkyspuruod esset usque ad fluvium Tyzyg, et ultra ipsum fluvium, esset in Comitatu Weszprimiensi, prout etiam partes hoc ut ipse fluvius Fyzyg, distinctio metalis dictorum duorum Comitatum Jauriensis et Weszprimiensis inibi circa ipsas possessiones foret, coram nobis affirmarunt. Cumque autem ipsius causae discussio propter arduitatem ejusdem et paucitatem sociorum nostrorum judicantem de ipso octavo die predictarum quindenarum residence constituti regy ad diem Cynerum proxime preteritum et abhinc devolutum precium sub forma faciende concordie ad presentes octavas beati Georgy martyris medianibus litteris nostris prorogatorys dilatata exstitisse Ipsis octavis beati Georgy martiris advenientibus cum partibus prenotatis coram nobis personaliter astantibus in premissa causa habita diligenti et matura deliberatione discussum habuissemus tali deliberatione premissa causa per nos et discretos viros Magistros Thatamerium albensem aule regie vicecancellarium et Stephanum Quinqueeclesiensem ecclesiarum prepositos, Demetrium Magistrum Tauernicorum regaliū, Paulum quondam Banum de Machou, nunc Comitem Sathmariensem magistrōs, Thomam filium Petri Castellani de Chokakw, et Blasium de Fony Castellānum de Chesnick Comitem Jaurinensem, ac alios quam plurimos Barones et nobiles regni tribunal Judiciale nobiscum sedentes exstitit iudicata, quam quia ipsa possessio Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocata, vigore predictarum litterarum patentium per ejusdem Dominum Ladislaum Regem in Comitatu Weszprimiensi prioribus predictorum Johannis et Emerici collata fore reperiebantur, distinctionemque metalis predictorum duorum Comitatum scilicet Weszprimiensis et Jauriensis ipse fluvius Fyzyg fuisse ab antiquo et nunc esse per nobiles et ignobiles ipsorum duorum Comitatum est inventus ut tenore litterarum ipsius conventus monasterii sancti Martini . . . explicabat, idemque Magister Albertus de possessionibus suis Wrsmusuna et Nogpuruod nominatis in Comitatu Jauriensi existentibus et idem possessioni Musunkyspuruod vicinanter et contigue adjacentibus in sui Juris derogamen omni prorsus exclusa iusticia ejusdem Johannem et Emericum occupasse proponebat et tamen vigore ipsarum litterarum patentium in ipso Comitatu Jauriensi, expremissa domini Ladis'ai regis collatione nihil poterant possidere. Ideo commissimus ut ydem Johannes filius Petri et Emericus filius Olyvery ipsam possessionem Puruod nunc vero Musunkyspuruod vocatam in quantum in Comitatu Weszprimiensi adjacere dignoscitur, juxta seriem ipsarum litterarum domini Ladislai regis possideant et

nihil intra terminos metarum Comitatus Jauriensis prout usque nunc possederant temera presumptione audeant possidere, ymo per ipsum Magistrum Albertum, suas possessiones in Comitatu Jauriensi existentes quiete et pacifice permittant possideri. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes eisdem Joanni et Emerico concessimus litteras nostras privilegiales pendentis sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Visegrad duodecimo die octavarum beati Georgy martyris predictarum. Anno domini 1332.

Harmadfél arasznyi hosszú, $1\frac{1}{4}$ arasz széles pergamenen, mely megvan lineázva. Az oklevél igen szépen megőrizve találtatik Aszonfán Győr megyében t. Sárosfai Bittó Gyula úr birtokában, ki azt vélem közleni szives volt. Fejér viasz pecsége az óság következtében igen megbarnult és sárgaveres zsinóron függ, de rajta csak egy jobbra néző madarat, mely szárnyait kiterjeszti, lehet kivenni, mely körül a körülírás olvashatlan. A pecsét hossza körülbelül 3 ujj, szélessége 2, vastagsága $1\frac{1}{2}$. Hátlapján: „Lra adjudicatoria pro Mosonkispuruod, és „Peruodi levelek“ olvashatók. Ugyanitt keresztbe: Ad fasciculum. De antiquioribus et recencioribus praedy Moson-Kiss-Pervath. Juribus A. 1332. No 1. Pervath. Quoad antiquiora jura. Archiv. Dom. Bábolnens. újabbkori kézzel írva. Ugyan ide még rövid beltartalma is fel van jegyezve későbbkori kézzel: 1332. Contra Magistrum Albertum Aul. Regiae notarium intuitu Musunkispervad non in Jaurinensi sed Weszprimiensi Cottu existentis possionis pro Joanni et Emerico adjudicatoriae. No 7.

Ezen oklevélben említett helyek maig is megvannak, ú. m. Veszprém megye legéjszakibb csúcsában fekvő Pervat, IV. László király korában — ki azt Olivernek ajándékozta — Puruod, 1332-ben Musunkypuruod, most pedig Pervatréti pusztának nevezetik. Nogpurnod (Nagypervat) Győr megyének Veszprém megyére dülő határán lehetett és a nagy kiterjedésű Pervati pusztának nagyobb részét tehetta, határos volt mindenesetre Wrsmusun most Mező-Örs nevű Győr megyei helységgel. Musun mellékneve e két helynek mikor hagyatott el, nem birtam kitudni, valamint azt sem mért neveztettek Wrs Musun és Musunkypuruodnak. Pervat ezen kori határos és szomszédhelyei Gug — Mező-Örs falutól nyugatra eső puszta — mely most is Gug pusztának nevezetik; Mendscenth (Mindszent) Pér és Örs falvak közt, most helység; Néma nevű puszta maig is létezik három, Nyalka és Örs faluk közt ú. m. Csák, Öreg és Kis-Némai puszták. Kachl elpusztult hely, most Pervat körül fel nem található. Tárkány Komárom megyei Bábolnától délre fekvő helység. Aszun — most Aszonfa Győr megyei helység sz. Mártontól délkeletre — már így említették oklevélgyűjteményemben másolatban levő egy 1316. évi oklevélben, 1357-dik évben pedig a sz. mártoni convent egy oklevelében Aszun, de a győri káptalan ugyan ezen évi oklevelében már Aszunfalvának iratik. Mind két oklevél másolatát bírom. Egy 1689-dik oklevélben — mely hasonlóan másolatban okleveles gyűjteményemben találtatik — ezt olvashatni ezen helyekre nézve: „En Manko-Büki Horváth Sigmond magamra vévén feleségemnek stb bizonyos és elmulathatatlan szükségemre nézve adtam és vetettem zálogban idvezült holdog emlékezetű eleimtől (ő Szapáry István Susanna leányának fia volt) reám maradott puszta faluhelyekben levő portióimat ú. m. Győr és Veszprém vármegyékben levőkben t. i. Aszunfalvában, Némában, Borbában, Bölcsházában, Pervadban stb

való részeitet Nemzetes és Vitézlő Szápáry Péter bátyám uramnak és az ő kegyelme mind két ágon levő megmaradékinak 150 forintban stb.^a 1332-ben Fyzyg-nek neveztetett azon Bakonyfolyás, mely Gönyű helységtől keletre a Dunába foly, s mely ekkor Pervat körül a két megyét egymástól elválasztá.

Nevesb egyének és hivatalt viselő férfiak is merülnek fel ezen oklevélben: ú. m. Albert a királyné udvari jegyzője, Győr megyei birtokos és így magyar származású; Dettel a sz.-mártoni vár castellánja (várnagya); az ezen ítéletet hozó honnagyságok Thatamer székesfejérvári prépost, királyi udvari alkoriátnok; István pécsi prépost, Demeter királyi tárnokmester; Pál hajdan macsói bán, most szatmári főispán; Tamás — Péter fia — csókakői várnagy (ezen várt Moor mellett most romba dőlve szemlélhetni Fejér megyében), Fony Balázs Csesznicki (Csesznek romvár Veszprém megyében a Garáké volt) várnagy, győri főispán, így tehát ezzel ismét szaporodott a győri főispánok száma, stb.

Közli

Ráth Károly.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (Október).

Folytatjuk ismét — az *Österr. Blätter f. Lit. u. Kunst* nyomán — kimutatását az ausztriai birodalom területén 1852-diki szeptember óta 1853-nak végeig megjelent irodalmi termékeknek. Múlt alkalommal a történelem s ezzel rokon irodalmi ágaknál (X. sz.) állapotunk meg, mire nézve még azon megjegyzést kell tennünk, hogy a történelmi irodalomban a birodalom minden országhai képviselték magokat, kivéve kettőt (Korontál és Dalmácia). Átmegyünk most a XI-dik számhoz, mely a földrajzt, ország- és népismét foglalja maga alá. Föld-, nép- s helyismereti munka összesen 255 jelent meg, melyek között olaszul 155; németül 80; magyarul 8; szláv nyelveken 10; franciául 1; angolul szintén 1. Krajna, Korontál, Morvaország, Szilézia és Dalmácia ez ágban nincsenek képviselve. A német munkák közül tudósítónk különösen két munkát emel ki, melyek a pesti *Hartleben* kiadásában jelentek meg, ú. m. *Ungewitter* ország- és népisméjét („Portfoglio für Länder- und Völkerkunde“), s *Galletti* egyetemes világisméjének 11-dik kiadását. Az olasz munkák közül első helyen említvük: „Dizionario corografico universale dell' Italia, melyből azon idő alatt 77; — s az „Enciclopedia geografica“, melyből 82 füzet jelent meg; amaz Milanóban, ez Velencében. A német és olasz munkákon kívül tudósító szerint csak „Erdélyföldre ritkaságai“ *Kövaritól*, és Csehország földirati átnézete *Tirecektől*, érdemelnek említést. — A XII-dik szám alatt a mennyiségteni és csillagászati munkák vannak följegyezve, melyeknek összes száma 39; s melyekben Felső-Ausztriai, Salzburg, Krajna, Stajerföld, Tirol és Dalmácia nem képviselve. E csekély számú munkák közül, melyek közé azonban az iskolai kézikönyvek bele nem számítottak, aránylag több esik a magyarokra, mint más, eddig nevezett szakokból. Pedig a magyar különben — az életben — nem épen matematikusnak bizonyult. A megjelent matematikai munkák között németül van írva 14; olaszul ugyanannyi, magyarul 8; szláv nyelven (csehül) 1; latinul 1; franciául 1. Itt a szláv elem már nagyonyis hátramarad. — A XIII-dik szám alá, elég különös osztályzattal, a hadtani, tengerészeti s lovászati munkák sorolvák.

Ezeknek összes száma 47; és csak háromféle nyelven jelentek meg az összes birodalomban, úgymint németül, olaszul és magyarul, — legnagyobb számmal németül. Az ide vágó német munkák száma ugyanis 38; az olaszoké 6; a magyaroké 3. E szerint a magyar mégis minden szakmában képviselve van. A katonai munkák aránylag legnagyobb számmal Morvaországban jelentek meg (11); minek oka az olomüci katonaiskola. — A XIV. szám alatt a kereskedelemre és iparra tartozó munkák jegyzéké össze, melyeknek is száma 134; még pedig német nyelvű 68; olasz 64; magyar 1; szláv 1. Dalmácia és Korontál nincsenek képviselve. A magyarban ezen irodalmi ágat folyóirat is (a Kolozsvári Hetilap) különösen képviselte. Fontos részét ezen szakmának képezék az egyes kereskedelmi kamarák tudósítványai, melyek kivált a statistikusra nézve nagy érdekekkel bírnak. — Hátra vannak még a XV. szám alá sorozandó munkák, melyeknek jegyzékét azonban az *Österr. Blätter f. Liter. u. Kunst* tudósítója nem hozta. Marad tehát még következő szemlénk számára is egy függelék a kimutatásból.

Átmenvén magyar folyóiratainkhoz, kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy ezuttal csak a két politikai lapból emelhetünk ki néhány érdekesebb közleményt. A *Budapesti Hírlap* tárcáját egy Bozféle regény magyarítása („Az élet harcai“), továbbá Krímia ismertetése, és mint kritika főleg a *Tomori (Theodorovics) Anasztás* mértanáról közölt hosszabb bírálat, mondhatjuk, érdekessé, tartalmassá tévők. E bírálat szerzője igen keményen róvja meg ugyan az elővett munka hiányait; de feltéve, hogy idézetei lelkismeretes helyességgel vannak a munkából kiemelve (a miben nem kételkedhetni), roszakaratot nem volt szabad a kritikusnak szemére vetni, s ezért hiszszük, hogy a velinapíron, díszes kiállítással megjelent „Hangok a közvéleményből“ nem igen számolhatnak helyeslésre a valódi közvélemény részéről. Meglehet, hogy a bíráló szelidebben is bánhatott volna az íróval, miután a kezdőket inkább bátorítani kell, mint visszariasztani; de utoljára is a bíráló csak a munka iránt volt szigorú, és személyeskedést nem engedett magának. Egyébiránt pedig, ha valahol, úgy tankönyvek megbírálásában helyeselni fogja minden elfogulatlan nevelő és tanító a szigorú eljárást, miután az ifjuság számára készült munkák célszerű megválogatása ugyis a legnehezebb s egyszersmind legfontosabb feladatok egyike. — A *Pesti Napló* irodalmi tárcájában legszámosabszor találkoztunk *Magyar László*-nak Afrikából írt leveleivel, melyek érdekes adatokat és felvilágosításokat tartalmaznak az europai közlekedéstől végkép elzárt szerencsenépfajok életéből. Ohajtandó, hogy az erőlyes magyar utazónak nagy munkája Afrikáról mielőbb világot láthasson. A *Napló*ban közölt levelek némikép a közönséget előkészíték már erre, s tudvágyat ébresztettek közelebből megismerkedni a még annyira ismeretlen tájakkal, ezek növényzeti s állati életével, s különösen azon primitív szerkezetű társadalmakkal, melyekben az emberi történetek első korszaka van képviselve. „Jelez írónk csarnoká“ban *Bod Péter* (írta *Baló Benjámin*) és *Baróti Szabó Dávid* (írta *Greguss Ágost*) jelentek meg. A könyvismertetések közül *Hunfalvy Pál Plátónja*, *Arany János* Toldiának befejezése („Toldi estéje“), *Urházy György* Keleti képei és *Szalay László* magyar történelmének negyedik kötete kiemelendők. A szépirodalmi tárcá még mindig „Karpáthy Zoltán“ folytatásait hozza.

Meg kell még igazítanunk az *Új M. Muzem* utolsó füzetében (357. lap, 19. sor felülről) előforduló „Zay“ nevet „Vay“ra, — nehogy magunk is azon hibába essünk, melyet többször volt s még többször lehetett volna és lehetne folyvást alkalmunk megróni az *Österr. Blät. f. Liter. u. Kunst* magyar irodalomról szóló jelentéseiben, melyeknek egyikéből van a fentebbi név is kivonva.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

„A Család Könyve“ cím alatt decemberben megindul egy négy ívnyi s öt hétről öt hétre kiadandó füzetekből álló munka, melynek célja hasznos ismeretek terjesztése s a szellemi élet gyarapítása és nemesítése leendő. Minden füzetben lesz egy-egy acélmetszvény s legalább tíz fametszet. A tartalmát képezendik népszerű értekezések az összes természeti tudományokból, az emberisméből, történeti elbeszélések, földirati és utazási rajzok, újabb felfedezések és találmányok ismertetése, stb. Szerkesztik *Greguss Ágost* és *Hunfalvy János*; kiadja *Heckenast Gusztáv*. Előfizetés egy (tíz-tíz füzetből álló) folyamra 5 pft.

Szintén *Heckenast G.* adja ki a *Tóth Lőrinc* által szerkesztendő „Jogtudományi s törvénykezési Tár“t, mely jogi értekezéseken s bírálatokon kívül közlendő gyorsan a törvénykezési munkálatokat, rendeleteket stb, az e körbe tartozó kinevezéseket, sőt azon normatívumokat és utasításokat is, melyek a törvénylapok által nem közöltetnek. Előfizetés egy évfolyamra, mely tíz (öt ívnyi) füzetből álland, helyben 6, postán küldve 7 pft.

A „Bortermelési Kézikönyv“ *Szabó Dávid*től nem sokára megjelenik. A hasznos munkát *Török János* és *Számvald Gyula* adják ki.

Számvald Gyula adja ki *Török Sándor* magán mérnöknek (*Török János* szerkesztő fiának) „Népszerű Géptan“ című munkáját, melyről szaktekintélyek igen kedvezőleg nyilatkoztak. A mű rajzokkal s új műszavak tárával fog megjelenni.

Jókaitól sajtó alá készülnek: „Csataképek a török háborúból“ (6 kötet); „Magyar népvilág“ (4 kötet); és „Száz magyar rege.“

Szatmáry Károly előfizetést nyit „Samyl“ című történeti regényére. A munka két kötetre fog terjedni. Előfizetési díja 2 pft (postán elküldetve 2 ft 30 kr.).

Vahot Imre, mint kiadószerkesztő, új vállalatot indít meg „A nagy világ képekben“ cím alatt. Első folyama hat füzetben fog megjelenni, összesen 200 fametszetű képpel (melyeknek mintegy fele hadi és csatakép), 40—50 íven. Előfizetési ára 2 pft. Bolti ára minden füzetnek 40 pkr lesz.

HALÁLOZÁSOK.

Nov. elsején a magyar történettudomány érzékeny kárára hunyt el *Czech János*, pénzügyigazgatósági főtanácsos és magyar akadémiai tag, élete 56-dik évében; — 9-kén *Tognio Lajos*, az általános kör- és gyógy-, úgy gyógyszer-tan egyetemi tanára, jeles hydrológus, az egykori Orvosi Tár munkatársa; — 25-kén pedig *Birtly Flórián* cs. kir. tanácsos és szülész-tanár, egy mint orvos, tanár és ember köztiszteletben állott férfiú.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. ÉV.

DECEMBER. 1854.

XII. FÜZ.

AZ 1533. SZÉKELY KRÓNIKA HITELESSÉGÉNEK VÉDELME.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Vége).

A keresztyénség megszilárdítása után, — folytatja a krónika *e. h. 281. l.* — Apór Sándor a kisebb rabonbánokkal polgári áldomást azaz nemzeti közgyűlést tartván ¹⁾ több előkelő székely vitézeket küldött sz. István királyhoz követségbe, kik közül mint nevezetesebbek ki vannak emelve Bátor, egy Olt melléki bátor

¹⁾ A szöveg szerint : *celebrante sacrificio profano*. Erre meg kell jegyeznünk, hogy a krónika biznysága szerint a főrabonbán hatósága a vallásos és polgári igazságszolgáltatásra, (*ad Jura sacra et profana edicenda*) egy íránt kiterjedt (*e. h. 277. l.*), hogy az alaptörvények szerint a főrabonbán áldozatára az összes nemzet köteles volt Budvárnál megjelenni s így ezen vallásos szertartás egyszersmind polgári intézmény volt, s hogy a keresztyénség megerősödtevel ezen nemzeti közgyűlés vallásos színezete, a helylyeli pogány áldomás (*Sacrificium gentile*), eltöröltetett ugyan, de a nemzeti közgyűlés mint polgári intézmény jogköre a polgári ügyek intézésére fönmaradt, mint azt mindjárt bővebben láthatjuk. Minthogy pedig a nemzeti közgyűlés a pogány korban áldomással járt, s az áldomás ha nem vallásos szertartás (*sacrificium*) alakban is, de nemzeti lakomaképen ily ünnepélyes gyűlések alkalmával fönmaradhatott, sőt legujabb időkig fön is maradt, azért mondhatja a szöveg, talán régiebb irományok nyomán, a nemzeti közgyűlést *sacrificium profanum*nak.

vitéz, Fodor Balázs a vacsárki földről ¹⁾ és egy Csák nevezetű erős bajnok, egy terjedelmes nemzetség törzsatyja. Ezekkel küldé kisebb fiát Apor Györgyöt, ki a róla nevezett földön székelt ²⁾. Mi izenettel, mi ügyben jártak e követek, a krónika egyenesen nem adja tudtunkra, mit igen valószínűleg annak tulajdoníthatunk, hogy itt a szövegben, mint a nyomtatványban is ki van jelölve, tetemes hézag esett: azonban az e hézag utáni előadásból látjuk, hogy e követség tárgya a keresztyénséget elfogadó székelységnek sz. Istvánhoz s így a magyar koronához megállapítandó szorosabb viszonya volt. A követek visszatérével ugyanis, — mond a krónika *e. h.* 282. l., — a főrabonbán Apor Sándor polgári áldomást vagyis nemzetgyűlést tartván (*more profano celebrato sacrificio*) a nemes király válaszat a várban (Budvárban) márványra metszve fölmutatta s a kehely fölé helyezve fölemelte; s mindnyájan nagy örömmel fogadák a magyar király akaratát, és a keresztyén vallást mint a község parancsát a Rika föld havasain túli minden pogány kis rabonbánok közt kihirdették, eltö-

1) Vacsárcsiban Csík székben a Fodor család maig is birtokos *Benkő Károly e. h. II. d. 27. l.* — Ha tán valakinek ezen valamint a krónikánkban emlegetett több székel családnek ily régi leszármaztatása furcsának és hihetetlennek tetszenék, megjegyezhetjük hogy a székel családok birtokai, melyek a családban nem és ág szerént szállottak s melyekben valamint királyi adománynak úgy királyi öröködésnek vagy elkobzásnak a régibb századokban helye nem lehetett, sokkal állandóbbak lehettek a magyar nemesekéinél, s a családnemek is a székelyek közt, mint adománylevelek hiányában a vérség közös birtokaihoz való jog biztosítói, bizonyosan változatlanabbúl fönmaradtak, mint a magyar nemeseknél, kik közül gyakran két három testvér osztályban kapott birtokától ugyanannyi külön nevet vett föl. S miután látjuk, hogy magyar nemes család is van, mely több mint hat század előtt kelt levelet mutathat föl jelenlegi birtokáról (Lásd a Forgács család 1226-ban kelt levelét Gimes földéről Nyitrában *Bélnél Notit. Hung. IV. köt. 383. l.*), sőt van család, mint a Noszlopi, mely Noszlopról s a közelében eső Somlyó hegyéről Veszprém megyében egy 1425-ben kelt ítéletlevelet nyert, melyben ezekhez első foglalással szerzett joga elismerve van (*Hörvát István, Magyarország gyökeres nemzetségeiről 33. 34. l.*); a székel családok ős régiségét nem fogjuk oly mesésnek tarthatni.

2) Ha a Görgő leírást a *Georgius*ból magyarosított *Györgynek*, régiesen utánhangzóval *Györggyönek*, s ugyancsak a *Georgius* magyarosításának az ahhoz rokon hangzású *Gyergyót* elfogadjuk, a helyet, hol *Uopour Görgö* székelt, a mai *Gyergyó széknek* vehetjük.

rölvén a vallásos áldomásokat, de nem a polgáriakat (eversis Sacrificiis, at non profanis), minthogy a nagyobb ügyek intézésére valamennyi székely, szintúgy a vitézek, mint a kis rabonbánok, harkász tisztet viselők, gyulák és nagy rabonbánok, a nemzet főbírájának (egyszersmind főrabonbánjának) elnöklete alatt össze szoktak volt gyűlni.

Itt következik a szövegben (e. h. 282. és 283. l.) rövid és nem eléggé világos előadása a székely nemzeti kormány szerkezetének, mely midőn sz. István által megerősítettett, hihetőleg még eredeti alakjában tartatott fön s így az Árpád alatti és előtti székely kormányzási rendszer hű képét mutatja. Ezen előadás értelmét következőleg vélem helyesen magyarázandónak. Az összes székelység feje volt a nemzet által örökösen Apolt nemzetiségéből szabadon választandó főrabonbán (Rabonban supremus), ki egyszersmind a nemzet főbírája (Rector supremus gentis) lehetett és volt is. Ez alatt állottak a hat törzs rabonbánjai (Rabonbani majores) és gyulái, kik mint Konsztántinosz császár a magyar gyuláról, az országnak az Árpád fejedelmek utáni második főtisztjéről, világosan mondja, bírói tisztet viseltek, minden törzs élén, és így összesen hat nagy rabonbán, kik hadi és polgári, sz. István előtt pedig egyszersmind vallásos főnökök, és hat gyula, kik a törzsek bírái voltak. Ezen hat törzsbíró vagy gyula fölött mintegy fölebbezési szék gyanánt állott a három nagy gyula (Gyulae maiores) s ezek fölött a nemzet főbírája (Rector Supremus Gentis), ki Budvárában székelt. A legöregebb gyula a Küküllő folyó mellékén lakott, hol a kis gyulák azaz törzsbírák parancsait megszegők ellen hozott ítéletek végrehajtottak ¹⁾. A kis gyulák egyszersmind főharkászoknak (Horkáz Supremus) is neveztettek, hihetőleg azért, mert mint a krónika mondja egy egy kis gyula azaz törzsbíró alatt három harkász s ugyancsak három állott egy egy nagy rabonbán vagy törzsfőnök alatt. Így egy-egy törzsben hat, az összes nemzetben 36 harkász volt. Hogy ezek bírák, nevezetesen a gyulák albirái voltak, kitetszik ugyancsak Biborban-szül. Konsztantinosz e szavaiból: „Első fejük (a magyaroknak) az

¹⁾ Budvártól, a németi közgyűlés helyétől, alig egy óra távolra a Küküllő vizétől keletre fekvő völgyben esik a mai Kénos vagy Kínos helység, melynek nevét már Zsombori e. h. 9. l. helyesen hozza kapcsolatba az itt végrehajtatni szokott büntető ítéletekkel.

Árpád nemzetiségéből sor szerint következő fejedelem, de van még más két fejök is, a *gyula* és *karkhász*, kik birói tisztet viselnek. Van minden nemzetségnek is fejedelme. Tudni kell pedig, hogy *gyula* és *karkhán* nem személy- hanem méltóságnév¹⁾, valamint alább e szavaiból: „a karkhászság (ὁ κερχᾶς) méltóság, valamint a gyulaság (ὁ γυλᾶς), mi nagyobb a karkhászságnál²⁾. Minden harkász alatt volt öt kis rabonbán és így ezek száma egy törzsben hat harkász alatt 30-ra, az összes nemzetben pedig a hat törzs után 180-ra ment, kiket a nemzetségi ágazatok szerénti alsóbb hadi és polgári főnökökül tekinthetünk; minden kis rabonbán parancsolt két századosnak, egy lovag- és egy gyalognak, és így a nemzeti haderőnek összesen 360 századosa volt, s ha e név utalása szerént egy százados parancsnoksága alatt 100 fegyverest teszünk föl, az összes nemzeti hadsereg 36,000, fele lovag fele gyalog, vitézből (Milites) állott²⁾. Az említett tisztviselőknek pe-

¹⁾ *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio, Bonnae 1840. 40. fejf. 174. 175. l.* — Krónikánk *horkász* (harkász) leírása által figyelve, említett császárnak a birói méltóságról szóló helyeit gondosabban átvizsgáltam s úgy hiszem aligha csalatkozom, azt állítva, hogy ezen annyi fejtegetésre alkalmat adott, de mind eddig tisztába nem hozott név Konsztantinosznál inkább *karkhásznak* mint *karkhánnak* veendő. Nála ugyanis e név hétszer fordul elő, nevezetesen első ejtésben háromszor, még pedig ὁ κερχᾶν alakban csak egyszer, ellenben ὁ κερχᾶς és τὸ δε κερχᾶς alakban kétszer, második ejtésben τὸν κερχᾶ alakban (mi csak κερχᾶstól és nem κερχᾶntól származtatható) ismét háromszor, negyedik ejtésben τὸν κερχᾶν alakban, (mi valamint τὸν γυλᾶν a γυλᾶς = gyulától, csak κερχᾶstól származtatható), egyszer fordul elő; és így kérdés vajjon a hat helyen igazolható κερχᾶstól eltérő hetedik κερχᾶν leírás nem tévedés-e? — Konsztantinosz és szövegünk *gyula* méltóságnévét igazolja a névtelen jegyző szerént Töhötömtől, a hét magyar nemzetségfőnök egyikétől, származó két erdélyi fejedelem *Gyula* neve, melyet inkább tisztségi mint tulajdonképi személynévnek lehet venni. Ez által figyelve nem alap nélkül hozhatjuk kérdésbe, vajjon Töhötöm fiának *Harka* erdélyi fejedelmének a névtelen jegyzőnél *Horka* alakban írt neve nincs-e összefüggésben krónikánk *horkász* és Konsztantinosz κερχᾶς méltóságnévével?

²⁾ *Zsombori e. h. 15. 16. l.* a szöveg e nem eléggé világos helye után a székelly tisztviselők számát, melyet én a nemzetségi szerkezet tekintetbe vételével mertem így magyarázni, kevesebbre véve természetesen a vitézek számát is kevesebbre, 9000-re teszi. Megvallom, soknak tetszhetik a 36,000 fegyveres székelly száma kivált azok előtt, kik Kézainak és Turócinak a 3000 székellyföldi kún települőről szóló adatához betű szerint

dig a többiek, azaz a nép, fölött a tisztességen kívül más jogaik nem voltak, kivéve a gyulát és a nemzetbiráját (Rector), kiknek kettejüknek tisztök volt minden nemek és ágak élén a tábort vezetni, a szent és polgári jogot kiszolgáltatni, a község parancsait kiadni, e parancsok megszegőit büntetni, mely jogokat a nemzet főbirája (Rector Supremus) a fő harkász és gyula jelenlétében gyakorolt. Az ős időkbeli székelységnek ezen polgári s egyszersmind hadi szerkezetére, mi volt képes egyedül ezen kis nemzetet Attila birodalmának romlása után Árpádig ötödfél századon át szabadon föntartani, megjegyezhetjük, hogy ha bár a rabonbáni főméltóságra nézve szövegünkön kívül más tanubizonyságot nem hozhatunk, de a *gyula* és *harkász* méltóságneveket Konsztántinosz idézett helye s az erdélyi vezérek hasonló nevei igazolják. Ellenben azok, kik e szerkezet valóságát tagadni akarnák, képesek volnának-e az ellen csak legkisebb bizonytságot is fölhozni? Maga *Kállay*, ki e krónika ellen 1834-ben (a Nemzeti Társalkodóban) erős kétséget emelt, 1829-ben nem csak a rabonbán, hanem a gyula és horkász hivatalok léteztét is elismerte és hirdette (*A székely nemzet eredete* 79—81. l.) — Nevezetes azon adat, melyet a rabonbán névre ugyan ő itt fölhoz, hogy t. i. a Kolumbán székely család genealogiájában, mely e családnál megvan, s melyet I. Apafi Mihály alatt annak igen kedves embere Kolumbán Ferenc az udvarhelyi nemzeti levéltárban volt régi jegyzetek után készítet, a székelyek fő tisztjei *Baján* és *Bán* név alatt jönnek elő, milyenekül ez irományban *Póka*, *Kolon* (Kolon bán), *Orbó*, *Ders*, *Ugron*, *Kele*, *Bébók* s az Árpád kori *Uzon* említettnek ¹⁾. Hogy a

ragaszkodnak. Azonban megjegyezve, hogy ezen 3000 férfi, (viriurum tria millia), kiken csak fegyveresek érthetők, mint *Zsombori e. h. 11. l.* helyesen jegyzi meg, a székely béceek közzé maga honosaihoz, rokonaihoz siető nép volt, a 36,000 székely fegyveres számát oly szerfölött nagy-nak nem fogjuk tartani, ha figyelembe vesszük, miszerint a XVI. századi Oláh Miklós Attilájában mondja, hogy a székelyek könnyen hadba vihet-nek 50,000 vitézt, sőt többet is. Ha ez a XVI. században, midőn a főtisz-tek elnyomása s a dívalba jöni kezdő adományozások által már sok szabad székely jobbágyságra süllyedt, megtörténhetett; miért tartanók lehetetlen-nek 36,000 székely fegyveres léteztetését azon őskorban, midőn még e nemzet minden tagja egyiránt szabad és fegyveres volt?

¹⁾ Maga ezen családi származékrend, mely ugyan mind eddig közzé nem té-tetvén bővebben nem tárgyalható, figyelmeztethet bennünket az egykori

rabonbán összetett név egyik alkatrésze a *bán* szó, e név eddigi fejtegetői Zsombori, Kállay és Ipolyi kétségtelennek tartják, mire nézve teljesen egyetérthetünk, megjegyezvén azonban Zsombori és Ipolyi ellenében, hogy a *bán* szó épén nem a szláv *pán* (úr), miután maga Schaffarik a híres szláv nyelvész elismeri, hogy a *bán* szót a szlávok az avaroktól, kiknek khánjai közt több *Baján*, *Bán* fordul elő, tanulták és sajátították el. A *rabon* melléknévre nézve pedig, melyet Kállay a *Rha* (Volga vagy Etel) folyóval, Zsombori és Ipolyi a zsidó *rabbival* hoz összefüggésbe, azon gyanításunkat merjük fölhozni, hogy ha a *rabon* szót a szövegben *rabounak* vesszük, (így a szövegben *arx Bond* hibásan áll *Boud* azaz *Budvár* helyett) a *raboubant*, a *b* betűjegyet *e*-nek helyesen olvashatva, nem vehetjük-e *raró* vagy is *rovó* bánnak (így *ravatal* = *rovatal*); miszerént a *rovó* melléknév a *rov* vagy *ró* ige-
gyökből származtatva a székely ős írással volna kapcsolatba hozható, mely számos tanuságok szerint *rorásból* állott?

Ha valaki a székely ős szerkezet ellen, — mely mint alább látjuk sz. István által is helybehagyatva egész I. Béla idejéig fönállott, — azon nehézséget gördítné, hogyan lehetett az, hogy sz. István, ki a magyar hazában és Erdély magyar részében az ősi nemzeti kormány szerkezetet az ahhoz és az ős valláshoz ragaszkodó főnökök megalázása után a keresztyénség és egyeduralma megszilárdítása szempontjából eltörölte s az országot vármegyékre osztva ezeket az általa kinevezett ispánok alá vetette, a székelyeket ősi szerkezetükben megerősítette volna: erre nézve magok az események adnak helyes megfjtést. Miután ugyanis a keresztyénséget a székelyek közt elejétől fogva magok az ős szerkezet szerénti legfőbb nemzeti tisztviselők terjesztették és ápolták, miután az ős vallás visszahatásai ellen magok ezek küzdöttek: sz. István, ki a magyar ős szerkezet védőit Kopány támadásakor csak idegen segélylyel törhetvén meg, a magyar ős alkotmányt terveinek méltán hatalmas gátjául ismerheté, a székelyek ős alkotmányát, midőn különben is a székely főrabonbán önkényt állott melléje, annyival inkább meghagyhatta, mert azt

székely nemzet, továbbá a székek, valamint egyes székely családok levéltáraiban rejthető adatok becsére, melyek közzé tétele és fölhasználása Erdély, különösen pedig a székely föld tudománybarátai és tudósaitól méltán ohajtható.

a keresztyénség gátjául, mint a mely ez ős kormánysszerkezet mellett a székely földön nem csak az ő, hanem még atyja ideje előtt is terjedt, épen nem tekinthette.

Ezek után nem látszhatik előttünk hihetetlennek azon egyezmény valóságága, melyet a székely nemzet követői sz. Istvánnal kötöttek. Ennek fő feltételét, a keresztyénség általános elfogadását, a nemzeti gyűlés helyeselve, többi pontjait örök időkre ekként erősítette meg: hogy a nemzet a magyar királyt és népet éjszokról (helyesebben keletről) védelmezze; hogy a király őrizetére főlváltva 100 lovagot tartson; hogy a királynak választatása, nősülése és figyermeke születésekor ökröt bélyegezzon; de viszont minden pénzadózástól ment legyen; mely egyesség ünnepelesítése után, mond a krónika, a szerződés örök emlékére Apor Sándor egyik fia Arad törzsével együtt állítetett a Zárán törzs földéhez közel majdnem a magyar határszélre az oláhok földének havasai közzé a Szállás nevezetű patakhöz ¹⁾. Ezen pontokat, megjegyzi a krónika szerkesztője, a nemzet a mult századokban (1533. előtt) minden harmad évben megújította ²⁾.

Igaz ugyan, hogy ezen szerződési pontok valóságát egykorú vagy közel egykorú XI. és XII. századi okiratokkal nem tá-

1) Zsombori e. h. 15. l. ezen székely telepet a jófői és szálláspataki szállítmányoknak mondja Hunyad megyében. — Alsó- és Felső-Szálláspatak nevű helységek Hunyad megye déli részében esnek s nevöket kétségtelenül a hasonnevű pataktól (szövegünkben *riulus Szállás*) vették. Van *Zalasd* nevű patak ugyancsak Hunyadban épen Hunyad vára és városa mellett is, melyről az erdélyi kúptalaunak egy 1433-diki levele *gr. Teleki Józsefnél Hunyadiak kora X. Oklevéltár CXII. sz. a. Aqua Zalasd* név alatt emlékeztet mondja, hogy az Hunyad városában szakad az Egred folyóba. — A Zárán törzs földét (terra Tribus Zarán) Kállay e. h. 87. l. az Ábrán vagy Kovachich említett kézírata szerint Zábrán székely törzs földének veszi: én azonban krónikánk útmutatását követve helyesebbnek gondolom azt a Hunyad megyei oláhoktól lakott hegyekkel szomszéd Zaránd vármegyére magyarázhatónak.

2) Zsombori e. h. mondja, „hogy ezen pontok három évenkénti megerősítettésének sok nyomait lehet találni a haza történeteiben“; azonban ezen állítása támogatására adatokat épen nem hoz föl. — Maga a szövegnek ezen kifejezése: *Quae adducta Gentis* (helyesen: *gentes*) *singulo anno trienniali renovavere prioribus Seculis usque ad hodiernum diem*, arra látszik utalni, hogy ezen megerősítés a krónika íratása korában 1533. körül is divatozott, ha csak ezen sorokat valamely régibb kézírattól vakon átmásoltaknak nem vesszük.

mogathatjuk, s ezek erősségéül csak XV. és XVI. századi kiváltságlevelek, törvénycikkék és írók tanúságait hozhatnók föl: de miután ezekben a székelyek szabadságai mint ősi sőt örök időktőliek emlegettetnek, mint például Mátyás király 1473-diki levelében (*A nemes székely nemzet constitúciói 22—24. l.*) nyilván mondja, hogy a székelyek királyi adófizetéssel örök időktől fogva (a perpetuis temporibus) nem tartoznak; hanem csak a királyok házassága és királyfiak születésekor adnak önkénytes ajándékokat (ökörbélyegezést), ezen szabadságoknak az első magyar király sz. István általi adatását nem lehet alaposan tagadni. Ez csak akkor történhetnék, ha ezen szabadságok későbbi eredetéről valaki adatokkal léphetne föl, vagy sz. Istvántól Mátyásig ezekkel ellenkező székely törvények divatoztát bebizonyíthatná, mit úgy hiszem mint eddig úgy ez után sem teljesíthet senki. Hogy sz. István ezen engedményei sem eredetiben, sem átiratban fön nem maradtak, épen nem csudálhatjuk; számos oklevelekben történik hivatkozás általánosan sz. István engedményeire, melyek erőben voltak, jóllehet a rólok szóló oklevél a későbbi korban már nem volt is előmutatható. Így az erdélyi nemesség és ezeknek fölzendült magyar és oláh jobbágysai közt 1437-ben kötött barátságos egyezményben (*gr. Teleki József, Hunyadiak kora, X. Oklevéltár I. sz.*) sz. Istvánnak ez utóbbiak részére adott és ha előkerülend figyelembe veendő levele ezek tartozásait illetőleg irányadóúl veendőnek állapíttatik meg. Így emlegetik több királyaink oklevelei a Székes-Fejérvár részére sz. István által adott szabadalmakat, melyekre a királyi városok is gyakran hivatkoztak, a nélkül, hogy sz. István kiváltságlevelét előmutathatták volna. — Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fönmaradt hadi szerkezetök, bizonyítják számos bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvénycikkék, melyekben e kötelezettség mint régtől fogva létező említetik; bizonyság pedig nincs, hogy a székelyek határvédi kötelessége sz. István utáni korból eredne. A székelyek ősrégi határőrségét igazolja azon körülmény is, hogy már a XIII. század első felében IV. Béla oklevelében a Mosony vármegyei Vág helységebéli besenyő határőrök *székely* (Siculi de Wagh) néven említettnek, miből kitűnik hogy *székely* és *határőr* már akkor egyjelentésűnek vétetett, mint ezt a Pozsony megye legszólén

eső Székelyfalva helység neve is bizonyítja, mely tájakon székelyföldi telepeket épen nem, de történetíróink és okleveleink tanúsága szerint besenyő eredetű kiváltságos határőröket találunk ¹⁾. A mi végre a székelyeknek lovag testőri szolgálatát a királyi udvarban illeti, erre nézve a legrégibb bizonyosságul csak a XVI. századból hozhatjuk ugyan I. Ferdinánd biztosainak jelentését, mely szerint 100 székely lovas tartozik szüntelen a királyi udvarban lenni, kik háromszor esztendőnként felváltatnak, (*Kállaynál, A székely nemzet eredete 158. 159. l.*): azonban, hogy a székelyek a magyar királyoknak már az Árpádok korszakában is tettek mint lovasok jeles szolgálatokat, kitűnik IV. vagy Kún László királynak az Aranyos székert megszállott székelyek részére 1289-ben adott kiváltságleveléből (*A nemes székely nemzet constit. 10—12. l.*), mely szerint ezen király a tordai vár Aranyos nevezetű földét, melyet még atyja V. István adott volt az említett székelyeknek a lázadó kúnok ellen a Hód tavanál és a tatárok ellen Torockó vára alatt bizonyított vitézségükért, újlag nekik adományozza hű szolgálataik és azon 80 lovasért, kiket szorultságában ezen székelyektől kapott volt ²⁾.

Midőn sz. István, — folytatja a krónika *e. h.* 283. l. — Erdélybe vajdául Zoltánt helyezte ³⁾, Sándor rabonbán fia István a

¹⁾ Böven s jelesen értekezik ezen magyarországi besenyő határőrök székely nevezetéről s telepeiről *Jerney, Keleti Utazás I. d.* 255—257. l.; ez értekezés azon tételére azonban, hogy a Biharmegyei Székelyhíd, valamint a Regestrum de Varad-ban 1216—1219. évre emlegetett bihari Székely és Székelyszáz nevezetű helységek hasonlóan besenyő határőröktől nyerték volna nevüket, bizonyságunk épen nem lévén, egyet nem érthetünk, miután mind krónikánk mind a névtelen jegyző főntebb említett adataiból alaposabban hihetjük ezen telepek valódi székely eredetét.

²⁾ Érdemesnek tartom mellesleg megjegyezni, hogy mind *Kállay e. h.* 187. l. mind újabban *Kövári, Erdély Régiségei 188. l.* az említett oklevél ezen szavait: *Terram Castri nostri de Torda Oronas vocatam* igen hibásan értették, midőn torda-aranyosi vár földének magyarázták. Az oklevél szavai világosak; Torda királyi várhoz (*Castrum nostrum de Torda*) azaz Torda vármegyéhez tartozott az adomány kelte előtt az Aranyos nevezetű föld (*Terra Oronas vocata*), a későbbi Aranyos szék, melyet az oklevél *juxta Fluvios Oronas et Morus existentem* szavakkal bővebben meghatároz.

³⁾ Emlékezik ezen sz. István korabeli erdélyi Zoltánról mind *Turóci, Chron. II. rész XXX. fejt.* mind a *Chron. Budense Podhradzky kiad. 1838. 66. l.* de igen hibásan és zavarosan, mondván, hogy sz. István Gyula erdélyi

nemzet megegyezésével külföldről vett nőt, Katalint. Ettől három fiát nemzett: Istvánt, Sámuel és Gergelyt, kik közt később földet fölosztotta. A vacsárki földön túl a törökök földje a legnagyobbak Istvánnak, az elholt rabonbán Kényúr (Kenur) földje, hol Apolt hajdan a rablókat és gonosztevőket keresztire szokta feszítetni ¹⁾, Gergelynek, a Küküllő melléki föld pedig a legkisebb fiúnak Sámuelnek jutott.

Ez osztály közben történt, — mond a krónika *e. h.* 284. l., — hogy Sándor Istvánnak egy éjszaki nemzet követeit kellett fogadni, összehíván azért a kis rabonbánokat a Rákos völgyében, hol tartotta a nemzet ez időtájban gyűléseit, ezek e választ adták a követeknek ²⁾: Mi székely nemzet, Attila húnjainak Erdélyt lakó

vezér legyőzése után Keánt a bolgárok és szlávok fejedelmét (az Al-Dunánál) leküzdván és megölvén, tartományába a maga szépatyját (proavum suum) Zoltánt helyezte, ki később az erdélyi részeket örökölte s azért erdélyi Zoltánnak is nevezetelt. Láthatjuk, hogy itt a krónikák szerkesztői a sz. István idejében élt erdélyi Zoltánt Árpád fiával Zoltánnal (helyesebben Zsolttal) egy személynek véve botlottak meg; de ezen még nem csudálkozhatunk annyira, mint Podhradeckynak e helyre tett következő jegyzetén: Bene ait Zoltanum fuisse S. Stephani proavum, quem centenario maiorem esse oportuit, de quo in *Legenda hungarica* S. Stephani: „Az Zoltan fejedelem kedeege Havas Elföldeeben nagy erekes leen es hatalmas: kitől zarmaznak az Zoltanok (a legendairól a török szultánokat akarja érteni) es az orzagtul el zakadvan, nagy sok nyomorusaggal fizetek meg az jo teetelt. “ Ha az ember ily névhasonlaton és szójátékon alapuló tévedéseket igazaknak vesz és ad, vádolható méltán mindenütt hártatlan vak hitellel. Krónikánk ezen Zoltánt egyszerűen csak mint Erdélybe helyezett vajdát említvén, Turóci s a budai krónika botlásaiba nem esik; miből látni való, hogy a csík-széki szerkesztők ezen tárgyra nézve említett hazai krónikáinknál tisztább és hibátlanabb forrásból merítettek.

¹⁾ Igen hihető, hogy ezen földön nem a Budvár melletti Kénos nevű vesztőhely értendő, a Küküllő mellékén, mert szövegünkben a kérdéses hely a Küküllő vidékétől meg van különböztetve. Az ős időkben több ily vesztőhelyek léteztek a székely földön; ezek egyikének emlékét tartja fön nézetem szerént a Csík-Sz. Domokos határában *Bálán* (talán eredetileg *Bálcán*?) havas tetején létező, úgynevezett *Fenyítő* vagy *Irott kő*, mely nevét a sziklába metszett betűktől kapta, melyeket sokan hún írásnak tartottak. Lásd: *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászon II. rész 47. l.*, ki ez írást 1851-ben maga is akarta vizsgálni, de a kővön, melyet az előtt hat évvel a báláni bányászok nagy részben szétvettettek, írást nem talált.

²⁾ A szövegben így áll: tale Responsum accipiebant Gentium Septemtrionalium *Stelenae*. Legközelebb a szövegben követekről (Legati) lévén szó, az

maradékai, nemzetetek kivánságát Rákos völgyében a hét erdő földén túl kihallgatván s bele egyezvén, a rokonság föntartása végett fő rabonbánunk és bíránk Apor Sándor leányát Mariánát fejedelmek követének fia Vazul (Basil) számára nejlül átadjuk, a bojáraitokkai barátság föntartása kedvéért ¹⁾, úgy hogy azoknak a mieinkhez hasonló szabadságait ezután is virágozni engedjétek. Ez után az ős székely szokás szerint keleti kövekkel fölékesített hölgyet elvitték (t. i. a követek) s a székely rabonbánok őt a Szeret vizén túl kísérték ²⁾. A kísérek közül, kiket a főrabonbán maga helyett a hölgygyel küldött, krónikánk a következő lapon (e. h. 285. l.) megnevezi ennek saját fiát Sándor Istvánt, a vészföldi

összefüggésnél fogva e szónak csak követek (Legati) értelmet tulajdoníthatunk. Azon gondolatra kell tehát jönnünk, hogy ezen *Stelenae* a görög *στέλλω* (küldök) gyökből képzett *στελενης* korcs görög szó többesének (*στελεναι*) latinos leírása, mit annyiaval inkább elfogadhatunk, mert az *ἀποστόλος* (követ) görög szó is csakugyan az említett *στέλλω*, *ἀποστέλλω* gyök származéka; ily korcs görög szó létezését pedig azon XI. századi görög irományban, melyből e házasság történetét szövegünk alább következendő görög szavának (Terrae *λουμειου*) tanúsága szerint e krónika szerkesztői meríték, meglepőnek nem tarthatjuk, ha a görög nyelv és nemzeti élet alásülyedésének korában fölbujánzó byzanti irodalom e korszaki műveinek ehez hasonló számos korcs görög szavaira tekintetet vetünk. Egyébiránt miután a görög szó bennünket görög forrásra utal, habár e magán családörténeti eseményre más írónál adatot nem találhatunk is, az itt előadandó házasság körülményeit, első pillanatra bármily furcsáknak tűnjenek is föl, a szerkesztők által minden alap nélkül ide koholtaknak nem ítéltjük.

¹⁾ A szöveg szerint Majraniam — — *crari vestri Stelenae filio Basil* in matrimonio accipienti tradimus in vestram Bourorum amicitiam conservandam. Látjuk itt, hogy a nem eléggé avatott szerkesztők vagy másolók a *Stelenae* (Legati, követek) szó értelmét helyesen föl nem fogva, azt személynévvé rontották. Így elrontva *filio Stelenae* alakban fordul az elő még egyszer alább is (e. h. 285. l.). — A *crar*, helyesebben *kral* (*κράλης*), király, eredetileg szláv szó; valamint a *bour* helyesebben *bojár* nevezet, mely a szláv *boj*, magyar *baj*, gyökből képezve bajnokot, vitézt jelent, a középkori byzanti írókban gyakran található.

²⁾ Csak így lehet helyesen magyaráznunk a szöveg elől esőnkának tetsző ezen pontját: *pretiosis lapidibus orientalibus more antiquorum nostrorum ornatam* (t. i. Majraniam) *abstulerunt* (elvitték), *Rabonhanique nostri ultra fluvium Szeret comitati*, *sicut eam*, helyesen: *comitati sunt eam*. — A mi e szavak után következik: *ipse etiam Bousson centum annorum senex stb*, mint már föntebb megjegyzők, nem ide tartozó töredék.

rabonbánt, több székely nemzetségek tagjait, hozzá téven hogy a Tar havasok mögötti föld rabonbánját, (kit a szöveg *Künvér*-talan *Künvér*nek nevez) örök kísérelőül parancsolta, kit is azután az említett fejedelemsfi azon részeken nagy örökséggel ajándékozott meg, s hogy ugyanez idő tájban lépett monostorba Sándor István két leánya ¹⁾.

Vizsgáljuk most meg ezen házasságról szóló előadás tartalmát. Ezt a krónika hitelének tagadói főként azért tarthatnák hiteltre méltatlannak, mert sem hazai, sem éjszaki (lengyel vagy orosz) írók által nem támogatható. Azonban megjegyezvén, hogy családi ügyekre nézve még királyokat illetőleg is a XI. századi egykorú írók igen kevés adatot, gyakran épen mit sem nyújtanak, és így ezek hallgatása valamely családi eseményről szóló későbbi, főleg családi irományokból vett adatot nem bélyegezhet hihetetlennek, krónikánk jelen helyére nézve az orosz vagy lengyel írók támogatását azért sem tarthatjuk mulhatatlannak, mert kérdés, hogy krónikánk az éjszaki nép (gens septemtrionalis) alatt ezen népek valamelyikét akarja-e értetni. Krónikánk azon helyéből, hol a székelyek a magyar haza legkeletibb szögében Magyarország éjszak felőli határhoz tartoznak, továbbá abból, hogy a menyasszonyt a Szeret vizén át és így inkább kelet mint éjszak felé vitték, nem látszik lehetetlennek, hogy e nép alatt valamely keleti, besenyő vagy kún néptörzset is gyaníthassunk. De ha ez nem állna is, a lengyel vagy kisebb orosz fejedelmek melyikéről lehet szó, szövegünk rövid s határozatlan előadásából el nem dönthetjük. Ha pedig valaki netalán a székely nemzet itt előadott válaszában igen föltűnő egyszerűségében és különösségében találva megbotrálni, melynek szó szerinti hű fönmaradtát magunk sem vitatjuk, utalhatunk igen számos XI–XIII. századi hasonló egyszerűn, sőt néha csaknem együgyűn fogalmazott okiratokra, utalhatunk különösen a váradi jegyzőkönyvben (Regestrum de Varad) fönmaradt s a XIII. század első tizedeiben kelt ítéletlevelekre, melyeknek egyszerű írómodora oly élénk el-

¹⁾ Vajjon e monostoron nem a sz. István korában épült csík-somlyai egyház értendő-e? s vajjon azon görög irományok, melyeket e krónikában forrássokul látunk szerepelni, nem ezen csík-somlyai monostor görög szerzeteseitől eredtek-e? mert hogy a székelyföldi legelső monostorok a keleti egyházból népesedtek, több mint valószínűnek vehető.

lentétben áll a később kifejlett szövevényes nehézkes előadástól, melyet a következő századok okirataiban találunk.

Sándor Istvánnak is, (ugyancsak István fiának), — folytatja krónikánk *e. h.* 285. l. — idegen lányt hoztak ez után, a lengyel születésű Franciskát, kinek legifjabb öcsce Mihály az osztály alkalmával testvéreivel támadt erőszakos viszály következtében a magyar földre a Duna folyó mögé vonult, s mint mondják, maradéka is ott vannak, miről a szerkesztők megjegyzése szerint uroknál (Sándor Menyhártnál) némi rövid jegyzetek is voltak ¹⁾. Ezen bujdosó lengyel fejedelemfi Mihály alatt II. Boleszláv lengyel fejedelem Micisláv nevű fiát érthetjük, ki csakugyan a lengyel nép által kiűzött atyjával együtt Magyarhonban keresett menedéket s sz. László királyunk által szívesen fogadtatott, minthogy régebben Boleszláv mind I. Béla mellett Endre ellen, mind Béla fiai Gejza és László mellett Salamon ellen hű szövetségesül állott ²⁾. Krónikánk Mihály vagy Micisláv beköltözését csak alkalmilag és mellesleg említvén, annak idejét minden nehézség nélkül tehetjük sz. László korára, habár szövegünkben mindjárt ez után 1039-dik évi események tárgyalatnak is.

Ez évben, — mond krónikánk *e. h.* 286. l. — Sándor István, ki a Vacsárkon túli földet a Zandir ham neje által épített lakkal együtt magának tartotta, a nemzeti kehelyt Budvárából mint örökségét a nemzeti törzsek ellenzése dacára elvitte, s jöllehet Ruha (?) rabonbán 200 fegyveressel jött a vár alá a kehely átvételére, később pedig a mai Háromszék rabonbánjai Apor János, Bél István és Gáspár a Patancsa nemzetségből övéikkel gyűlést tartva Sándor Istvánt, a gimesi föld urát, a kehely elviteléért haddal akarták megtámadni, magánál meg is tarthatta. Az ellene támadók törekvéseit ugyanis az akkori idők kedvetlen viszonyai meggátolták; mennyiben András magyar király Sándor István követeit és kezesül küldött fiát Lászlót jól fogadván, az ettől tartó rabonbá-

¹⁾ Summa ejus in relatis nostris apud Dominum nostrum exstante, mond krónikánk. — Egyébiránt e pontban a személy- és helynevek igen megrontva szálltak ránk: így az említett lengyel lány Francisca *Matnada Ivól* (?) néven említetik; ennek öcsce Mihály vagy Michael *Muhoellé*, a Duna vize *Dánná* van elferdítve.

²⁾ Bővebben szól e tárgyról Szalay, *Magyarország Történ. I. d.* 176. l., ki ez ügyre nézve különösen *Martinus Gallus* előadására utal.

nok terveikkel fölthagyni kénytelenítették. A kehely tehát Sándor István birtokában maradt, de Budvárát, — melyet e szerint az ős vallás mellett fölkellet pártosoknak kellett elfoglalni, — többé magának vissza nem foglalhatta. Így azután, tehát a nemzeti meghasonlás miatt, a hét erdön túli földek (Csík, Gyergyó és Kászon-szék) fővezérül választották magoknak Sándor István fiát Lászlót, kit András király időközben Lengyelországba küldött követségbe, úgy hogy ez többé ne függjön a többi rabonbánoktól, hanem csak a székely nemzet bírájától; mely külön szakadás egy követ által András elé terjesztetvén, ennek küldötte által helyben hagyatott. — Mind ezen eseményeknek 1039. után, de még 1049. előtt kellett történniök, minthogy krónikánkban mindjárt olvashatjuk, hogy ezek után Zoltán (az István király által Erdélybe helyezett vajda) halálával András király országát megosztotta s öcsese Béla lőn erdélyi vezérre 1049-ben; mit hazai történetíróink is igazolnak mondván, hogy az ország egy harmadát (Erdélyt a tiszántúli részszelet) vezéri címmel Béla bírta.

Van-e mind ebben valami hihetetlen vagy nem igaznak bizonyítható, sőt ellenkezőleg nem egyeznek-e ezen a székely földön mindjárt a nagy térítő sz. István halálával kitört és csak András kemény fölléptével elfojtott ősvallási mozgalmak a Magyarhonban András király alatt dühöngött, de ugyan ez által elfojtott Vathaféle vallásos lázadással?

El lőnek e székely vallásos harcok András által fojtva, de csakhamar ismét kitörték. Midőn ugyanis sz. István halála után jó darab időre a besenyők a Gimes földén túli keresztyén széke-lyeket ellenségesen megrohanták, némely székely törzsek hasonlóan keresztyén feleik ellen támadtak, s ezek győzelmét a besenyőkön gátolni ügyekeztek; miért is a diadalmas keresztyénség rajtok véres bosszút állt, több ily pártosokat a Sándor, Csángor (Csangour = Csángó úr) és Csák nemzetségből Gyula várában ¹⁾

¹⁾ Hol feküdt ezen székelyföldi Gyula vára, szövegünk meg nem határozza. Alatta sem az erdélyi Gyula-Fejérvárt, sem a moldvai Gyula egykor magyar várost, ma Dzsulest oláh falut, nem érthetjük. Szövegünkben még egyszer alább e. h. 290. l. van róla szó, de fekvése itt sincs meghatározva; innen csak annyit vehetünk ki, hogy Sándor István özvegye, ki az Olt keleti partján bírt és lakott, a székely ispán üdvözlétére Gyula várába akarván menni, az Olt vizén ment keresztül, és így e vár fekvése az Olt-

fejek vesztésével lakoltatván, részint birtokaikból kiüzvén. Mind ezt krónikánk *e. h.* 286. és 287. l. zavarosan adja elő, de aligha hibázunk midőn e pontok értelmét fő vonalokban így határozzuk meg.

Erre következett a vég csapás, mely az ősvallás pártosait teljesen lesujtotta. Béla erdélyi vezér ugyanis ekkor tájban azt parancsolta, hogy többé a méltóságok, családok, várak, falvak, kastélyok ne az ősök szokása szerint, hanem szentek neveiről neveztessenek ¹⁾. Innen lett, hogy sok előkelő székely vitézek őseiket nem ismerik, leveleiket ugyanis megégeték; találkoztak azonban e nagy zavarban némelyek, kik a királyi parancs ellenére is őseik neveit, mint házi szentségeket híven megőrzék, mint Háromszékben az Apor (Uopour), Dombó (Dombon), Bél (Boéél), Nemes (Nömör, hibásan Nömös helyett), Mikó (Mikóó), Danes (Danes), Gyulafi (filius Nobilis Gyulae) Köröras (?), — Udvarhelyszékben az Ugron, Lázár, Könte, Biró, Nagy, Zimány, Dálya, Székely (Zököl), Török (Turek), Comkattak (?) családok ²⁾: de a tisztességteljes méltóságnevek többé nem hallatszottak, nem a rabonbán főbiró, hanem székelyek ispánja, nem gyula, harkász, hanem székelyek alispánja stb. És így Bélát e rögtöni változtatás után összeomló trónja, — mint az ő nemzetiség mellett buzgó szerkesztő, vagy talán azon régi forrás, melyből e hely átírva van, igen is ke-

től nyugotra eső székely földön gyanítható. Kővárinál Erdély Régiségeiben annyi várrom és várhely tárgyalása közben nyomát sem találjuk: de fennmaradt emléke egy székely népdalban *Erdélyi Jánosnál Népdalok és Mondák II. d. 331. 332. l.* e szavakkal: Már ezután többet járok *Gyulába*, Oda vagyon az én rózsám bezárva, s alább: *Gyula vára*, add vissza te nekem őt stb.; mire ugyanott ezen rövid jegyzet olvasható, hogy ezen Gyula vára „hajdan fogház volt, most rom“, de e rom hol létezéséről szó sincs. Összevetve e népdal adatát krónikánk fentebbi szavaival *e. h.* 283. lap: Gyula omnium Senior penes fluvium Kükül (habuit sedem), ubi exequabantur transgressores mandati Gyulae minoris, igen helyesen következtethetjük, hogy a kérdéses Gyula vára, hol előbb a gyula ítéletei végrehajtottak s később börtön alakult, a Küküllő mellékén nyomozandó.

- ¹⁾ Innen fejthető meg a székely földön létező föltűnőleg sok helynév, melyek szentek neveitől vagynak kölcsönözve.
- ²⁾ Ez adat oda látszik mutatni, hogy a nevezett s legnagyobb részt maig is virágzó székely családoknál e krónika szerkesztői 1533-ban még őseikre vonatkozó régi irományok létezését tudták, mit hihetetlennek tartani nincs okunk.

resztyéntelenül fejezi ki, — méltán törte össze és ütötte agyon 1063-ban ¹⁾. Ellenszegült ugyan Bélának Szemere Madaras földéről (Csík székben), de mit sem boldogult. — Nem látjuk-e e Béla korára vonatkozó adatokban mintegy másolatát s viszhangját azon magyarhoni kitörésnek, mely a keresztyénség ellen, királysága kezdetén, a székesfejérvári népgyűlésben föllobbant, de általa hatalmas kézzel elnyomatott? s ennél fogva van-e alapos okunk ez adatok kétségbevonására?

E közben — és így krónikánk előadásából következtelve 1063. körül, — Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel épen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította, mely győzelemért Sándor megengedte neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevéből nevezett s ma is virágzó *Mikóvárat* építse. Mondják, hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország földéről, köz néven *uramnak fia*, ki 12 vár urodalmától fosztatott meg s kinek maradékát ma is ugyanazon néven (azaz *Mikónak*) nevezik. Midőn e tettet László meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz Csíkban) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy azután maradéka százados díszes címre emelkedett, és oly nagy szívességet mutatott iránta ²⁾, hogy midőn Erdély földét körüljárta, a Vacsárkon túli föld akkori nemes urának Istvánnak Szilvási Erzsébettől való leányát Katalint ezen Mikó fiának Pálnak eljegyzette, s lakodalma alkalmával örömében a nemzet poharából maga is ivott. Ez időben némely tatárok a székbe ütvén, Sándor István őket kiverte s ezért Törcs várat és tartozandóságait adományba kapta, s ugyanezen időben erősítette meg László Kászon földét, mint széket.

Ezen előadásnak a régi Mikóvárra vonatkozó része az,

¹⁾ Et sic Bela subita mutatione ruina etiam Throni pressus merito et contritus Anno 1063. et expiravit 1065. e. h. 287. l. Itt azonban az utóbbi talán később becsuszott évszám hibásan áll.

²⁾ A szövegben e. h. 288. l. így áll ugyan: exhibuitque tantum ei Comitatum; azonban Csík-székben Comitatusról szó nem lehetvén, helyesebbnek véltem olvasni: tantam comitatem, mint a mi különben is ezen pont értelmével jobban egyezik.

melyre én tisztelt gróf Kemény József urat figyelmeztetni bátor voltam, kinek is erre adott felelete s fülhívása szolgáltatott közvetlen alkalmat jelen cikk közzétételére. A tisztelt gróf úr, feleletében, csak a krónika általános hitelességét vonván kétségbe, magok ezen adatok cáfolásába nem ereszkedik, azok önkényes elmellőzését azzal indokolva, hogy „bajos egy 1063-beli eseményt minden egyéb hiteles adat nélkül merőben s egyedül csak is azon okból elhinni, mivel ezt egy állítólag 1533-beli egyszerű írományban említve látjuk.“ Valamint én, midőn a székely krónika ezen Kővári, Benkő és legújabbán a t. gróf úr által mellőzött adatára egyszerűen utalék, e pont tartalmának bírálati vizsgálatába nem ereszkedtem, s az adatot elfogadva hitelességét nem bizonyítottam; úgy más részről a tisztelt gróf úr, föntebbi ellenvetésével, ez adat alaptalanságát ki nem mutatta; ennél fogva szükségesnek láttam krónikánk e helyének bírálatába mélyebben bocsátkozni. Ennek folytán annak bizonyosságául, hogy az igazságot enmagam ellenében is örömet elismerem, és sem e krónika minden szavának korlátlan hitelt tulajdonítani, sem jobbat tanulva vagy jobbra tanítva előbbi meg nem állható véleményem vagy ítéletemhez vakon ragaszkodni nem akarok, ezennel magam emelek kétséget nem ugyan magok az események hitelessége ellen, hanem azon korra nézve, melyben krónikánk előadásának folyama szerint ezen események történtek volna. Okaim erre következők: Krónikánk szerint a magyarországi Mikó, „dicterio Uramnak fia“, 12 vár urodalmától fosztatott meg; azon nemzedéki rend szerint pedig, melyet a gr. Balassa családról *Bél Mátyás, Notit. Hung. novae IV. köt. 131. l.* hiteles oklevelekből szerkesztve közöl, a Balassa család ős törzsének Detrének, ki IV. Béla alatt nádor volt, Mikó zólyomi főispán utáni unokája Mihály hasonlóan 12 vár birtokából esett ki. Ezen egyezését a körülmények és személyneveknek (Michael = Mihály = Mikó) pusztá véletlenségnek nem tulajdoníthatva, de látva azt is, hogy a székely krónika ez adata Bél említett munkájából nem kerülhetett, mert akkor a kobiló miért tette volna azt át sz. László korára? azon alapos gyanításra kell jönnünk, hogy ezen Mikó egy személy a Balassa családbeli 12 várat vesztett bujdosó Mihálylyal, kire krónikánk „uramnak fia“ címe, mint nádori unokára igen is jól illehetett, miután tudjuk, hogy az Árpád királyok alatt az egyszerű „uram“ cím a legnagyobb méltó-

ságokat viselt személyeket illette ¹⁾). Azt kell tehát vélnünk, hogy ezen Mikóról szóló adatokat a krónika szerkesztői valamely régi irományban László király idejében történeteknek olvasván, miután abban a király a régi szokás szerint csak egyszerűen Lászlónak volt írva, ez eseményt I. vagy sz. László idejére hibásan helyezték IV. vagy Kún László kora helyett, kinek idejében Detrének, a IV. Béla alatti nádornak, unokája vitézkedhetett. Hogy ez adatok sz. László korára helyesen nem alkalmazhatók, kitetszik abból is, hogy krónikánk Sándor István nejét, kinek lányát Katalint jegyzé el László király az említett Mikó fiának Pálnak ²⁾, Szilvási Erzsébetnek írja, holott föntebb a XI. században élt mindkét Sándor család István nejeiül külföldről hozott leányokat mond; és így ezen Istvánt később élt s az előbbi hasonnevűektől külön személynek kell hinnünk. Még nagyobb erősség pedig erre nézve az, hogy krónikánk László király által a kérdéses Sándor Istvánnak adományoztatja Törcs várát, mit I. László, minthogy Törcs várát hiteles adatok szerint a német lovagrend nagy mestere Ditrik (Theodoricus) csak a XIII. század elején 1211. táján építtette, épen nem, de a később élt IV. László annyival inkább tehetett, minthogy Törcs várát az említett rend, hűtlensége miatt csakhamar elvesztvén, az adományozható jószággá vált. Káson szék kiváltságainak megerősítése is inkább helyezhető Kún László korába, kitől 1289-ből az aranyosi székelyek részére a kúnok és tatárok elleni vitézségükért adott adománylevelet birunk, mint sz. László idejére, mikorról a székely székek kiváltságairól adataink nincsenek.

Visszatérve krónikánk fonalára *e. h.* 288. 289. l. olvassuk: Bud várának lerombolása után (mi mint alább látandjuk, a kúnok, krónikánkban tatárok, által sz. László idejében történt), miután Álmos lön az összes székelység első vezérévé ³⁾, közgyűlés tar-

¹⁾ A XII. századi Kinnamosz byzanti író tanúsága szerint még a trónörökösöket is ez egyszerű *uram* (*Ὁρρουν*) cím illette. *Joannis Cinnami Epitome V. könyv. 1. fejt. Bonnae 1836. 203. l.*

²⁾ *Bél Mátyás e. h.* a Balassa család leveleiből Mihály mint a családtól elszakadt tag maradékairól mit sem tudva épen nem szól.

³⁾ Ezen Álmos alatt sz. László király testvérének I. Gejzának fiát Álmost értjük, kiről van adatunk, hogy Kálmán király uralkodása elején, ez által horvátországi királynak, de csak hamar innen Magyarország egy harmadának vezérévé tétetett. Ha figyelembe vesszük az I. Endre által behozott s a XI. században a királyi családban erősen divatozott szokást, hogy a

tatván a szakadati földön a mai Urvölgyében ¹⁾, sok előkelő székely, kiknek fiaik nem voltak, a leányágot be akarták hozni a többi rabonbáni örökségekbe is; de István (Sándor István) Álmos vezérrel ennek ellene szegült; miért is örök végzésül lőn hozva, hogy ha ezek (t. i. a rabonbáni utódok) közül két testvérnek egyiknek fia másinak lánya van, a lány kiházasítandó s a fiú kapja a székely országban (in Regno Siculo) létező ősi javakat s ezen örököség legyen megtartandó a régi rabonbánok jószágai-ban: a többiekben pedig szokás szerint ha két testvér közül egyik fia másnak lánya van, a lány öröködjék mint fiú az apai javak-ban. Ezen örökségi rendet a régi vezérek maradékai is, szintúgy mint Apolt maradékai, magokévá tették (hogy t. i. jószágaik csak fiakra szálljanak), nem tintával de embervérrel hozván azt be Rákos mezején (Csíkban) László székely ispán jelenlétében ²⁾. Nem ellenkeznek e rendelkezések a székely birtokviszonyokat tárgyzó régi szokásos törvényekkel, melyek hihetőleg századokról századokra szállották át s melyekben a magyar törvénytől eltérő leányfiúsítás egyik főpont (L. Kállay, *A székely nemzetről 193—195. l.*), s krónikánk ez adatának hitelét csak ellenkező székely örökségi törvények divatoztának bizonyításával lehetne megdönteni.

királyi testvérek és rokon királyflak az ország egy részét vezéri címmel bírták, a hasonló példák nyomán nem tarthatjuk hihetetlennek, hogy Álmos, mielőtt testvérétől Kálmántól Horvátországot mintegy osztályúl kapta, még nagybátyja sz. László idejében is bírta vezérségül az ország egy részét, szokás szerint Erdélyt s a Tiszántúlt, és így székely ispán lehetett.

¹⁾ In valle moderna Domini ad Terram Sakate. — Csík-székben, hol tartattak a XI. században Budvár romlás után a rákosi székely közgyűlések, az *Urvölgy* helynevet *Benkő Károlynak* e székről írt elég terjedelmes és pontos munkájában sem találjuk említve; de csak ugyan Csíkban esik a *Szakadát* havas, Rákos fölött egy pár mérföldre, s így e gyűlés helyét bízvást Csíkba határozhatjuk.

²⁾ E helyet az Árpád alaptörvényeiről szóló ponttal együtt az ős magyarok vérszerződési szokására vonatkozóan vélem magyarázhatni. Furcsának tetszhetik ugyan első tekintetre a XI. századi keresztyén székelység ünnepeles gyűlésében vérszerződésről hallani: azonban ha tekintjük azon jegyzetet, melyet egy 1536-diki könyv széléről Cornides kijegyzett: „Hic quoque mos (a könyvben a vérszerződésről volt említés) mea tempestate (a könyv 1537-diki első birtokosa írja) Hungaria erga exoticum observatus est, privatim inter se amicitia coeuntibus“ (Lásd bővebben e tárgyat *Cornidesnél Vindictiae Anonymi 300. és 301. l.*), krónikánk ez adatát nem fogjuk hihetetlennek bélyegezhetni.

Ezek után következik krónikánknak Kálmán király házasságáról szóló romlott helye, mely a szerkesztők vagy talán másolók vigyázatlanságának, avatatlanságának és ebből eredt kézzelfogható botlásának kiáltó bizonyítványa. Ebben ugyanis ez áll: Ez időben Drusilla, István leánya, Kálmány László nemes férfiaval a hét erdő földének közepében László király várában ¹⁾ lakodalmat ültött, s midőn itt a kehelyt Drusillának nyújták, hogy igyék belőle, egy férfi a kis rabonbánok maradékából azt kiragadta, de István mint azon egész föld ura, őt keresztül szúrta ²⁾ és senki többé nem merte a poharat kiragadni. Történt ez László király és fia Kálmán László jelenlétében, ennek Drusillával tartott lakodalmán, kinek (Kálmánnak) nővérét az Irénének elnevezett Piroskát midőn a keleti udvar a székely földön át a keleti császárnak kivitte, az őt kísérő székelyek közül László király sokakat gazdag örökséggel megajándékozott a hét erdő földén, melyből voltak földek kivéve a székely ispán föntartására.

Már Zsombori helyesen jegyzi meg ezen Kálmán lakodalmára vonatkozó adatra, hogy itt a krónika sokat egybezavar ³⁾, de e zavar alapját nem nyomozza, kitisztázását pedig épen nem kísérti meg. Mi e nyilvános botlást könnyen megfeythetőnek találjuk. Azon adatot ugyanis, mely Kálmán királynak, némely hibás adatok szerint László de valóban I. Gejza fiának, Busillával a siciliiai gróf leányával történt házasságáról valamely régi irományban előttök feküdt, a szerkesztők helyesen nem értvén, az abban találtató *Comes Siculorum* kifejezést, mely Rogerius siciliiai grófra

¹⁾ Zsombori *e. h.* 17. l. e várat az Udvarhelyszéki bágyi vagy lokodi várnak hiszi, mely sz. Lászlófalvához közel esik. Zsombori után e jelenet színhe-lyét Kővári is a bágyi várban helyezi, melynek romja a hasonló nevű falu fölött áll, *Erdély régiségei* 139. l.

²⁾ A szöveg szerint: Stephanus tamquam Dominus universae Terrae Bourzon nomine virum per media viscera transfigit. Hogy itt a Bourzon (talán Bourzou = Barca) nevezet a földre vagy a férfira vitetendő-e, magából a szövegből meg nem határozhatjuk.

³⁾ Zsombori *e. h.* 17. l., hol azt is írja, hogy e lakomán szó esett az ujon-nan hozott székely örökségi törvényről, melyet némelyek nem szível-hettek, s eféle beszéd közben támadt volna a leírt véres jelenet. Ezt krónikánk épen nem mondja, hanem Zsombori az örökségi törvénynek e jelenet leírása közbe csúsztott töredékéből, melyet mi kellő helyére visszaigtattunk, hibásan következtetve gondolta ki. Átírja e hibát Kő-vári *e. h.* 139. l.

vonatkozott ¹⁾, együgyűségökben *székely ispáni* címnek vették s a *Siculus* szó által félrevezetve a sicíliai lányt *székelynek* fogták és a Sándor családba, mint az ekkor élt István lányát beigtatták. Így származhatott e tévedés minden ámitási szándék nélkül csupán a szerkesztők avatatlansága miatt. E pontot Gaufredus Malaterrának e házasságról szóló helyéből vettnék vagy koholt-nak már csak azért sem tarthatjuk, mert az e tárgyat oly világosan adja elő, hogy sem így félre érteni nem lehet, sem illető helyének ekként elferdítésével hitelt szerezhetni a koholó józanúl nem reménylhetne volna.

Eddig tartanak 12 nyomtatott lapon át krónikáknak Árpád-tól sz. Lászlóig és így csak két századra szóló tudósításai, melyek az ezután következő s mintegy hat lapon át 1530-ig terjedő csak nem pusztá családtörténeti adatoknál hasonlíthatatlanul becsesebbek. Az eddig tárgyalt adatok bővebb folyását úgy hiszem csalódás nélkül tulajdoníthatjuk azon becses görög kútfőknek, melyeknek léteztét a latin szövegbe átirrt egyes görög szavakból eddig alkalmilag több helyt kimutattam. Ezek sz. László korával együtt megszakadtak s krónikánk ezen túl mint látszik pusztá családi jegyzetekből meritve főként csak a Sándor család történetére szorítkozik, de e részbeni adatai is több helyt zavarosak, hézagosak, néhol romlott szövegűek s általában e család ne talán létezhető irományainak előkerülése nélkül nem igazolhatók, mint ellenkezőleg hiteles adatok és oklevelek tanúsága nélkül meg sem cáfolhatók. A Sándor család azon genealogiája, mely az erdélyi magyar nyelvmivelő társaság 1797-ben tartott XXVII-dik ülésének jegyzőkönyvében mint Károlyvárt a káptalanban létező említettik ²⁾, ha napfényre hozva a bírálatot kiállhatná, talán vehetne ezekre nézve némi fölvilágosítást. Én minden segédforrás hiányában adom ez adatokat a mint találom, vagy mint néhol homályos s zavart értelmöket megállapíthatóknak vélem.

Krónikánk e. h. 289. 290. lap. zavarosan és szakadozottan emlékezik két harcias jellemű székely úrnőről, egyik Sándor Ist-

¹⁾ Gaufredus Malaterránál is *Historia Sicula* IV. könyv XXV. fejezeténél *Script. rer. Ital. V. d. 599. l.*, hol Kálmánnak ezen házassága bőven olvasható, Rogerius sicíliai gróf *Siculorum gloriosus Comes* címmel fordul elő.

²⁾ Lásd Vass József közleményét *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz*, *Új Magyar Muz.* 1854. évf. III. fűz. 414. l.

ván özvegye Erzsébet, ki Béla idejében a férjének adott Törösvár vidékén 200 fegyveressel küzdött a rablók ellen s ötöt leölve a hatodik keze által esett el. A Törösvárról szóló adatra föntebb tett észrevételünk folytán ez eseményt csak a XIII. századba és így IV. Béla idejére tehetjük s e szerint e nőt az ekkor élt Sándor István föntebb említett nejével Szilvási Erzsébettel azonosíthatjuk. A másik ezen özvegy fiának, ugyancsak Istvánnak neje, Apoltfi Görgő (György) maradéka Anna, ki toplicai lakát (Taplócán Csíkban) 300 rabló ellen, 200-at leölve s a többit megszalasztva, hősieleg védte s 50 fegyveressel a gimesi földön a rablók ellen hasonló szerencsés hadjáratot tett. Ennek férjét Istvánt 300 örökös alattvaló vitézeivel a tatárok ölték meg s fejét levágva testét a Küküllőbe vetették Budvár romjai mellett, melyet a tatárok (helyesebben kúnok) dühös hada tett semmivé László király idejében, ki maga is megszalasztatott. Hogy itt sz. Lászlóról van szó, a Budvár lerombolásáról szóló föntebbi adat után kétségtelen; úgy de ez, — veheti ellen a kétkedő, — hiteles történetíróink szerint a kúnok előtt nem szaladt, sőt rajtok többször diadalmaskodott. Azonban, ha a történetírók e gondolhatólag nem döntő csatában történt megfutamodásról, — mi a legnagyobb vezérről sem föltétlenül hihetetlen, — nem szólnak is, élénken emlékezik arról azon népmonda a tordai hasadékról, melyet Torda vidékén ez előtt több mint 12 évvel magam is hallottam s melyet *Szathmári Pap Károly, Erdély képekben 52. lap.* ekként ad elő: „sz. László ellenségeitől üzetve istenhez folyamodék, könyörgése után lovával egyet ugratott (patkója nyoma maig is látható a hasadék jobb felőli szirttetőjén) s utána a hegy borzasztó rezgéssel meghasadt, a jó király ellenségeit köhullámaiba temetve.“ Lehet hogy itt krónikánk szerkesztői forrásul a népmondát használták, mi azonban sem ezen sem egyéb adataik becséből nem von le.

Az említett István özvegye — folytatja krónikánk *e. h. 290. lap.* — Gyula várába akarván menni a székely ispán üdvözlétére, az Olt vizéből egy abba vetett gyermeket tizedese Bonc által kivétetett, s a gyermek anyjának fejét vétette ¹⁾, minthogy birto-

¹⁾ A szöveg e szavai: *quam deinde capite truncari jussit*, a vízből kivett gyermekre (puer) nem vonatkozhatván, azokat a gyermekét vízbe vető anyára, bár erről szövegünk világosan nem szól, annyival inkább mertem magyarázni, mert a szövegben e szavak előtt egy pár sorral hézag van jelölve

kában pallosjoga volt. Megharagudván ezért katonái ¹⁾, alattvalói kiket Zöld az Ábrán nemből Bodor ágból és Báca István az Apolt ágából fölingereltek, őt erőszakosan kivégezték; teste a Zandir hám által épített lakba tétetett.

Fiai közül egyik a hét erdők földét (Udvarhelyszékben), másik a Kénos földét (a Küküllő mellett) bírta, János pedig (Johannes *Rakne?*), ki Kálnoki Nemes Katalint vette nejül, a lengyelekhez vette magát és ott lakott 17 esztendeig, ekkor visszatérve a tatárok által lerombolt várát újra fölépíttette. Ez Balaskót (Bolasconem) 1200 fegyveressel megtámadván, Székely János legkissebb fiát Erős Jánost, az ellenfél hozzá küldött követét, lefejeztette ²⁾. E tettének kiengesztelése végett Erős János fiait gazdag örökséggel ajándékozta ugyan meg az Olt mellékén ³⁾, az Apolt vezértől származó Darabos törzs kérelmére, mely törzs a magyar határszél felé eső zsuki földön lakott a Gerla (Szamos) folyótól nem messze ⁴⁾ s akkor költözött oda, midőn Arad az oláh havasok földére helyeztetett: de mind e mellett is őt ezért később az Ábrán nemből Bodor ágból való ⁵⁾ Iván László és Három nemből, Názmán ágból való Kadocsi Péter erőszakosan kivégezték. Fiai közül Ferenc a lengyeleknél ezeres kapitány, Péter kolozsmonostori prépost volt, leányai közül Rebeka (Rebi) egy lengyel vajdához Veropockihoz, Ráchel (Racha) Losonci Péter magyarországi nemeshez, egy másik az Apolti Balázstól származó Lackó Jánoshoz, Panna Révai Lászlóhoz ment férjhez. Más ágbeli

¹⁾ A szövegben *Juratis propterea suis militibus* van nyomtatva a helyesebb *Iratis* helyett.

²⁾ Az e pontban igen megromlott szöveg értelmét röviden így véltem helyesen adhatónak.

³⁾ In Terra filii sui *Aleae* hibásan áll *fluvii Alutae* helyett, mit bizonyít az is, hogy föntebb néhány sorral a szöveg *ad fluvium modernum Oultról* szól.

⁴⁾ A szöveg szavai szerint: ad petitionem Tribus Ducis filii Uopoleti Darabas non procul fluvio *Gerla* ad Terram confinem Pannoniae *Sopk* habitantis. — A *Sopk* földet Zsombori e. h. 15. l. Zsuknak magyarázza, hol azonban a székely telep már elpusztult. A *Gerla* folyót pedig én a Szamossal azért vélem azonosíthatónak, mert Schedius magyarországi nagy térképén Szamos-Újvár más nevéül *Gyerla* említetik, és a három Zsuk nevű helység (Alsó- Felső- és Nemes-Zsuk) Kolozsvár és Szamos-Újvár közt csakugyan a Szamos mellett esik.

⁵⁾ Szövegünkben hibásan áll: ex Terra Abraam *Luica Dudon* e helyett: ex *Genere* Abraam *Linea Budor*.

lehetett azon másik Péter (Petrus alter filius Ducis), ki krónikánk szerint *e. h. 291. l.* 1249-ben ¹⁾ Losonci Péter nővérét Mária Erzsébetet vette el s a Naskalát havasnál a Tatros vize mellett vészett el. Ennek legnagyobb lánya Sára Gyulaihoz, Eszter a Tisza mellékére, Anna Delnei Ince Gáspárhoz ment nejül.

Az említett Péter fiának írja krónikánk Zsigmondot, ki Bazarád oláh vajda nejét a gyönyörű teremtest (pulcrum creaturam) megszerette ²⁾. Ezen Zsigmond neje Apolt fia Ugron fiának Jettnek maradéka ³⁾ Basa Anna volt, kitől Péter nevű fia maradt. Ez

¹⁾ Itt kezdődik e Sándor családi eléggé hézagos nemzedékrendben az első esztendő szám, melyről azonban valamint az alább következő néhányról nem tudhatjuk, hogy az eredetibe kellő pontossággal voltak-e fölvéve s a többszöri másolás közben nem-romlottan vannak-e adva?

²⁾ Mit a krónika *e. h. 292. l.* e pont után vet: Verum Tamás Deák illo tempore Vajvoda palam denunciari jussit se *Valachum Barbarae e ferali ergastulo extracturum*, romlottan van szövegünkben adva. Hogy az itt említett Tamás Deák vajda alatt azon Tamás erdélyi vajda értendő, ki 1330-ban Szécsi Dénes bihari főispánnal együtt ösztönözte I. Károly királyt a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratra, kitetszik *Thuróciból II. rész. XCVII. fejt. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 163. l.*, honnan egyszersmind a krónikánkban Tamás vajda nyilatkozatául adott szavak értelmét is helyreállíthatjuk. Itt ugyanis, valamint a *Chron. Budenseben Podhradsky kiad. 247. l.* olvashatjuk, hogy Károly király, midőn Bazarád ellen Szörényig nyomult, ennek ide küldött s bizonyos föltételek mellett hódolatot ajánló követeknek így válaszolt: „Sic dicite Bazarad, ipse est pastor ovium meorum, de suis latibulis per barbas suas extraham“, miből látszik, hogy krónikánkban a Tamás vajdának tulajdonított ezen nyilatkozatnak helyesen így kellett állani: se *Valachum* (t. i. Bazarádot) *barbatenus e ferali ergastulo extracturum* (szakállánál fogva húzandja ki vad barlangjából). — Szövegünk ez után következő pontja is: At illo tempore Albac Juliae Pracsul Miklos Pater funesta morte ipsum perire fecit cum innumeris proceribus 1350. hasonlóan hibás, s Turóci és a budai krónika útmutatása szerint helyesen Miklós gyula-fejérvári prépost gyászos halálára értendő, ki a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratban számos egyházi és világi főurakkal életét vesztette, és így szövegünk évszáma 1330-ra javítandó. — Mondhatná tán valaki, hogy ezek szerint e pontok *Thuróciból* vagy a budai krónikából vannak krónikánkba átvéve, mi magában nem volna lehetetlen, miután ez évkönyvek már 1473. és 1482-ben nyomtatásban is megjelentek: azonban ez esetben, valamint föltéve, hogy krónikánkat 1796-ban koholták, szövegünk ily eltérését és romlottságát bajosan lehetne indokolni.

³⁾ Ezen Jettől, mint sz. István korában a Bálványos várból küzdő pogányok egyikéről, krónikánk főtebb is emlékezik *e. h. 280. l.* — Emlékét látszik föntartani Jedd nevű falu Maros székben, hol *Megyesfalva, Adorján, Sep-*

Mikó Annát vette nejül s ettől született János fia 1411-ben, kinek születése után nem sokára Péter az összes Csík, Gyergyó, Kászon és csángóság legelső vezérévé választatott Stibrics vajda jelenlétében ¹⁾ a Csomortány és Toplica (Taploca) közötti völgyben (Csík székben), hol az ennek emlékéül hányt halmot maig is (1533-ban) *Sándor Dombnak* hívják ²⁾. A dobzódó vajda az ezen alkalommal tartott lakomán megittasodva a csíki vezér tudta nélkül a nemzeti pohárra e szavakat metszette: *Petrus Sandour 1412.*, miért őt Péter a székely földről kiverte ³⁾, kinek kiveretése után Mircse, hogy az oláhországi uralmat megtartsa, Dán ellen segílyt kéréselt ⁴⁾. Péter volt az, ki krónikánk szerint legelsőben léptetett életbe rendes törvényszékeket Rákos mezején (Csík székben). Ennek fia János idejében lázongott az erdélyi parasztság; azonban Csáki László akkori székely ispán a Gyergyó völgyi székelyeket háborgató rablókat megzabolázta s midőn ezek leverése után az erdélyi parasztság ellen ment, a zavar lecsendesedett ⁵⁾.

röd, Názánfalva, Karácsonfalva, Ákosfalva, mind hasonló nevű székely nemek és ágaktól kölcsönzött helynevek is léteznek.

¹⁾ Ezen lengyel eredetű vajda nevét, ki *Zsombori* megjegyzése szerint *e. h.* 18. l. 1396-tól 1401-ig, de mint a károly-fejérvári levéltár oklevelei bizonyítják másod ízben. 1410—1413-ban is viselte e hivatalt, szövegünk helyesen írja *Stibricsnek*, miután ő több helyt *Stiborius de Stiborich* azaz *Stiboricsi Stibornak* van nevezve.

²⁾ *Benkő Károlynál* Csík, Gyergyó és Kászon eléggé terjedelmes leírásában a *Sándor-domb* helynevet följegyezve nem találjuk. — Három szék éjszakeleti csücsán van egy *Sándor* havas nevű hegy, mely, valamint a hozzá közel eső *Mihály* havas, nevét a hasonló nevű ősrégi székely családtól vette.

³⁾ *Zsombori* szerint *e. h.* Stibor vajda 1414-ben öregsége miatt mondott le hivataláról. Krónikánk indokolását, hogy t. i. őt Sándor Péter a nemzeti pohárra önkényesen tett metszésért verte volna ki a székely földről eléggé alaposnak el nem fogadhatjuk, s e hibás indokolást, — ha ugyan itt a szöveg nincs megromolva, — a székely nemzeti pohár szentsége iránt igen is elfoglalt szerkesztőknek róhatjuk föl.

⁴⁾ Mircse és Dán (szövegünkben *Murcho* és *Duanus*) Oláhország fölötti ekkori viszályáról emlékeznek Turócín és Bonfinon kívül az egykorú *Dukász* is *XXIX. fejt. 201. l.* és *Khalkokondülász II. könyv. 77. 78. l.* — Mircse török segílyre támaszkodó rokona Dán ellen Zsigmond magyar királytól Losonci István szörényi bán vezérlése alatt nyert segílyt, ki ezen hadjáratban el is esett. *Bonfin. III. tíz. 3. könyv.*

⁵⁾ Ezen 1437-diki erdélyi pórlázadásról, valamint annak Csáki László erdélyi vajda által történt ideiglenes lecsilapításáról, de újra kitöréséről s el-

János részére a sok királynál jelesebb Hunyadi János 1430-ban Magyarországról Barkóci Máriát jegyezte el ¹⁾, kitől *Mihály hadnagy uram* nevű fia maradt. Ez a Kenyérmezőn esett el és ott fekszik temetve. Maradékait nem tudhatni, minthogy Sándor István és Menyhárt lakaiban róla okiratok nincsenek. János második neje Dorsa Anna volt, ki a Sándor Mihályt (mostoha fiát) illető irományok megégetéséért Kénos földén kivégeztetett. Harmadik neje Jánosnak Kriska volt, kit *hadnagy uram fiának* neveztek ²⁾; ettől maradtak Péter, István és Mihály nevű fiai. Péter Ugron Katalint vette nejül 1462-ben, ettől született István nevű fia 1472-ben.

Ezen István, ki atyjának halála után Pongrácz János gondnoksága alatt növekedett ³⁾, nagykorúságot érve a vajda parancsára lovas hadakat gyűjtván *Csik országból* ⁴⁾, Ali bég szendrei bégét (Halobechum Mysiae Praefectum) a vajda vezérlete alatt

nyomásáról lásd gróf Teleki József oklevelekkel támogatott előadását *Hunyadiak kora I. köt. 77—80. l.*

1) A szövegben *e. h. 293. l.* Maria *Poarkotzi* áll, mit legbiztosabban *Barkóci*-nak olvashatunk.

2) A szövegben hibásan így áll ugyan: *Johannis Filii uxor erat Kriska Hadnagy Uram Fia* nuncupata; azonban ha tekintjük a nehézséget, miszerint ha a *filii* olvasást elfogadjuk, az 1430-ban házasodott s első nejétől fiától utódot nem nyert Jánosnak már 1462-ben nős unokája lett volna, a *filii* szó helyébe általam visszaállítandónak vélt *tertia* (uxor) szót annyival inkább elfogadhatónak láthatjuk, mert hogy a szerkesztők az 1533. előtt csak két három nemzedékkel élt János fiának keresztnévét nem tudva őt csak *Johannis Filius* név alatt kénytelenítették volna említeni, föl nem tehető. A mi a *hadnagy uram fia* nevezetnek nőre alkalmazását illeti, ezen sem fogunk főnakaadni, ha tudjuk, hogy a köz életben az apa nem csak fi hanem lánygyermekét, sőt férj és nő is egymást gyakran *fiannak* nevezi.— A mit krónikánk bizonyos Sándor török bégnek a Sándor János nevét bitorló fiáról és utódairól *e. h. 293. l.* e szavakkal közbe vet: „quia (talán *qui*) dum Terech Sándorbech contra voluntatem Generosae Dominae filium suum cöegistet, ut se nominet Joannem Sándor, duxit 300 armatos contra Joannem spurium Sanderbechi filium, quem ad necem quaerens recepit ad Terram Lakott in Terra Alpestri, unde altera Linca nata nobilis originem — — — — in Terra Dominis penes fluvium Oult servit, ut miles“, miként legyen helyesen megfejtendő, segédforrásunk éppen nem lévén, nem tudhatom.

3) Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 1476-ban halt meg és így az 1472-ben született fiú gyámja lehetett.

4) Szövegünkben *Tsik Ország* áll, mely nevezet a csiki székelyeknél maig is fönmaradt.

Apor Jánossal és Ugron Ábrahámval, kik a törzsenként táborba kelt egész székelységet ezen ifjúval együtt vezették, a Duna előtti földön megverte, azonban Vlád oláhországi országi vajda miatt ¹⁾ kénytelen volt visszavonulni Rákos mögötti várába. — Ezen diadalt a körülmények egybevetése után 1494-re kell határoznunk, mely évben kora tavasszal valamint másodszor öszfelé Kinizsi Pál Drágfi Bertalan erdélyi vajdával, — kinek hadaiban bizonyosan volt székelység is, — Ali szendrei bég ellen, kit az előbbi év februariusában a székelyek Vöröstoronynál erősen megverték és Erdélyben rabolt zsákmányától megfosztottak, Szendrő vidékén és bentebb Rácországban igen szerencsés és diadalmas hadjáratot tartott ²⁾.

Péter Apor Annát vette nejül s várában szerencsésen úrködött; nem volt barátja a szendrei bégnek ³⁾, a honnan annak keze által meg is veretett; midőn pedig a magyar király Erdélyre 60,000 arany adót vetett, Sándor Péter, ki bár nős de még fiatal volt, a moldvai vajdát hódolatra visszatérítette 1496-ban, miért a csicsói vár lőn a vajdának adva ⁴⁾ maga pedig a vajda országában fényes szertartással megerősítettet. — A mi a moldvai vajdának 1496-ban történt meghódolásával itt összefüggésbe hozott körülményeket illeti : ezek részint honi történetíróink által támogathatók, részint olyanok, melyek az azonkori események folyamával ellenkezés-

¹⁾ A szövegben Vlád neve, ki viselte csak ugyan ez időtájban az oláhországi vajdaságot, Poladusnak van adva.

²⁾ Bövön leírja e hadjáratokat az egykorú *Bonfin V. tiz. 3. és 4. könyv. Has. Szalay, Magyarorsz. Tört. III. d. 399—403. l.*

³⁾ *Syndooriae* Bech hibásan áll a szövegben *Synderoviae* azaz szendrei bég helyett. — Szendrő nevét *Bonfinnál e. h.* többször találjuk *Synderouia* alakban.

⁴⁾ István moldvai vajda Küküllő és Csicsó várát, ez utóbbit Belső-Szolnok megyében, mint a magyar korona védenice már Mátyás alatt nyerte és bírta, ennél fogva itt csak új adományt érthetünk. Ezt pedig annyival inkább elfogadhatjuk, mert *Istvánfi* szerint *III. könyv 43. l.* ekkor István vajda oly jó viszonyban volt a magyar koronával, hogy attól említett birtokai adómentességén kívül még 1000 arany segélypénzt is huzzott. — Szövegünkben *Arx Tsikeviensis* kétségtelenül hibás másolat következtében áll s Csicsó vár latinosított nevéből van elrontva. — A Csik széki Csicsó falu határában is van a Vármező nevű hegy tetején egy romba dőlő kővár. *Benkő Károly, Csik, Gyergyó, Kászon II. rész 20. l.* Talán ezen csíki csicsói vár neve vitte a másolókat a hibás *Tsikeviensis* írására.

ben nem, de összhangzásban állanak. Hogy ugyanis az 1496-diki budai országgyűlésen II. Ulászló szokása ellenére érélyesen föllépve adót követelt és azt meg is ajánlatta, bizonyítja az egykorú Bonfin, munkájának legvégén (*V. tiz. 5. könyve*); mely tetemes adónak Erdélyre eső részét 60,000 aranynak, minden telek után egy aranyat számítva, igen is elfogadhatjuk. Hogy pedig István moldvai vajda, — ki országának gyengesége s szomszédi viszonyai miatt mind Mátyás mind Ulászló alatt most magyar majd lengyel véduralom s török hódoltság közt ingadozott, — az említett évben a magyar korona fölségi jogát bizonyosan elismerte, kitettségik azon körülményből, hogy a következő 1497-dik év tavaszán, midőn a lengyelek Moldvát, természetesen a követelt hódolati hűség meg nem tartásáért, megrohanták, István vajda török segílyen kívül a magyar kormánytól is kért s a szomszéd székelységből csak ugyan kapott is segílyt. Hogy István vajdát egyedül az ifjú Sándor István bírta volna hódolatra, — mint a székelyszerkesztők nemzetök tekintélyét emelőleg írják, — szóról szóra bajos volna ugyan elfogadnunk; de hogy az Ifjú Sándornak, mint a Moldvával határos Csík hadai főnökének e részben befolyása lehetett, nincs okunk egyenesen hihetetlennek tartani.

Még egy rövid adatot találunk krónikánkban a XVI. századra, miszerént Istvánt, Menyhárdot, Mihályt, Borbálát, Annát, Pétert, Jánost és Lászlót Menyhárd nemzette 1530-ban (ezen évszám hihetőleg a legutolsó fiú születését jelöli) kinek neje Lázár Anna volt ¹⁾.

Ez után a szerkesztők bizonyásgtétele, a krónika kelte és tanúk aláírása ekként következik: „Et haec conscripta ex actis 153 cartis 3 in compendium reducta, non plus scripta quam minus exscripta ob compendium, fide nostra mediante testamur in arce Spectabilis ac Generosi Menyhárdi Sándor ad terram pagi All Szeg in aede (helyesen: *sede*) Csík inter pagum Vacsárk et Csíkfalva

¹⁾ Ezen Menyhárd atyja krónikánkban nincs említve, gyaníthatólag a legközelebb említett Sándor István volt. — Egy Sándor Istvánt mint Csík-Sz.-Mihály megyéjebeli nemes székelyt, még pedig több birtokos társai közt mint legelőkelőbbet legelső helyen, említ azon 1592-diki magyarul kelt oklevél, melyet a csík-sz.-mikályi község levelei közül Benkő Károly, Csík, Gyergyó Kásson II. rész 60—62. l. töredékesen közöl. Nem hihetetlen, hogy ezen Sándor István a krónikánkban emlegetett Menyhárd fiával Istvánnal egy személy.

sitam 1). Anno 1533. — A kik pedig közüllök diaktalan embörök
 lévén keresztvonással megerössítettük jövendöbeli nagyobb bi-
 zonyására. András Mátyás Csíki Törvényes ember m. p. Veres
 Deák m. pr. Györffi Mátyás m. pr. István Gábor m. pr.“ — Lehet-e
 ezen aláírásból András Mátyást e krónika szerkesztőjéül hirdetni,
 mint ezt Zsombori, Szigethi Gyula Mihály, Kövári s utánok mások
 tévék, előttem kétségesnek látszik, s azért őt, kinek neve nem is
 a latin szöveg és kelet alatt latinul, hanem a magyar hitelesítés
 után magyarul áll, a szöveg szerkesztőjéül vallani nem merhetem.

A közlött kelet és aláírás után áll az 1695-diki másolóknak,
 Veres Péter és Bors István Csík széki hites ülnököknek, bizony-
 ságtétele, kik „ezen írást szóról szóra maga originalisából“ írták
 le Csík-Szereda városában említett évi martius 14-dikén. Hogy
 ezen 1695-dik másolat példánya 1836-ban Szigethi Gyula Mihály
 székely-udvarhelyi tanár kezénél volt, ennek következő szavaiból
 lehet következtelnünk: „Ezen írat (az 1533-diki szerkeszt-
 mény) már úgy nézettetvén mint eredeti, ebből másolatott a ná-
 lam lévő 1695-ben.“ Ő volt az, ki saját nyilatkozata szerint ezen
 kéziratot, mely még a múlt században jött kezéhez, ez előtt jó
 idővel az erdélyi magyar nyelvmivelő társasággal közölte 2). E

1) Az itt említett *Al-Szeg* falu ma a Vacsárcsival csakugyan határos Csík-Sz.
 Mihály község négy tizedének egyikét alkotja. *Csíkfalva*, melyet króni-
 kánk hasonlóan falunak nevez, ma a több falvakból alakult Csík-Sz. Mi-
 hály keleti tizedét képezi, ma *Csigafalvának* nevezik, hajdan *Csíkfalva*
 név alatt külön falu volt. *Benkő Károly e. h. II. d. 60. l.* — Csík-Sz. Mi-
 hályon, hol krónikánk szerint 1533-ban Sándor Menyhárd vára állt, a
 Sándor család még a XVII. század végén is előkelő birtokos volt, mint ez
 két harang fölíratából kitétszik, melyek közül az első Csík-Sz. Mihály
 részére 1666-ban Sándor János és Endes Miklós, a másodikat 1687-ben
 ugyancsak Sándor János és Mihály készítette. *Benkő Károly e. h. 59. l.*

2) Lásd, *Szigethi Gyula Mihály* közleményét *Székelyek eredete és a Csík-Gyergyói Kásson-Székekbeli fő tisztviselőknél karakterei* cím alatt *Felső Magyarországon*. *Minerva* 1836. évf. IV. köt. 164. l. E közlemény, — melyről, vala-
 mint Zsomborinak a székely pohárról írt értekezéséről gr. Kemény József
 úr a székely krónika történetére fölhízott adataiban nem emlékezik, —
 csak cikkem bevezése körül jutván kezemhez, az annak előszavában
 találtató ezen adatokat csak utólagosan használhattam föl. Magát a cikket,
 mely nem egyéb mint a székely krónika minden legkissebb bírálat nélküli
 kivonatos fordítása, bírálati szempontból éppen nem lehet használni. —
 Ugyan csak utólagosan jónak látom itt alkalmilag azon mulasztásomat pó-
 tolni, melyet a székely krónikában előadott s általam föntebb bőven tár-

közlés azonban, mint gr. Kemény József úrnak e krónika történetét tárgyaló becses adataiból (*Új M. Muz.* 1854. évf. 444. l.) kitűnik, 1796-ban nem az említett nyelvmivelő, hanem az egykori erdélyi philohistoriai társulatnál történt, még pedig Zabolai ügyvéd és Székely Márton által, kik a fentebbiek szerint az ekkor benyújtott egyszerű másolatot bizonyosan Szigethi Gyula Mihálytól kapták ¹⁾. Igaz ugyan, hogy a tisztelt gróf úrnak, a m. nyelvmivelő társulat 1798. január 21-diki jegyzőkönyvéből és irományaiból vett adata szerint, a társaság ezen krónikának akár eredeti példánya, akár hiteles mása iránt szükségesnek látta a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesebb tagjaitól fölvilágosítást és utasítást kérni, de minden ígéretek dacára sem az eredeti sem a hiteles másolat napfényre nem jöhetett, és így nem tagadhatjuk, hogy Szigethi Gyula Mihály fentebb közlött szavainak helyes értelmére nézve az 1695-diki másolatot illetőleg két-

gyalt Árpádkori vérszerződés 6-dik pontjának igazolására Kézainak egy nevezetes adatát maga helyén föl nem használva követtem el. *Kézai, Chron. I. könyv 2. fejt. Podhradcsky kiad. 17. l.* a magyaroknak kereszttyénségök előtti némi szokásos törvényei közt említvén, hogy e korban a hírnökök a nemzetet e szavakkal szólították táborba: *Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere, Communitatis consilium praeceptumque auditurus*, utána veti: *Quicumque ergo edictum contempsisset, praetendere non valens rationem, lex Scythica per medium cultro huiusmodi detruncabat*. Kézai szerint e büntetés a tábori gyűlhelyen, krónikánk e szavai szerint pedig: *Si quis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur*, az ösvallási áldozatra s egyszersmind nemzeti közgyűlésre meg nem jelenőkre volt szabva; miből észreveszszük, hogy e törvénynek eredeti vallásos színezete, mely krónikánk szövegében föltűnik, a XIII. századi Kézainál már észre nem vehető. — A krónikánk történetére fölhozott adatokhoz potlólag még szinte megemlítendőnek tartom, hogy *Kállay Ferenc* az *Akad. Értesítőben* 1847. évf. 27—31. l. ezen krónika tartalmának főbb pontjait tárgyalván, annak becsesebb és nevezetesebb adatait igen is méltányolta, sőt e krónika forrásainak nyomoztatását a magyar akadémia ülésében indítványozta is, és így őt, kit t. gr. Kemény József úr csak mint e krónika hitelének tagadóját említ, 1831-diki cikke mellett is úgy tekinthetjük, mint ki ujabbán e krónika hitelességéről meggyőződését bővebben kifejezte.

¹⁾ Zabolai és Székely készített némi jegyzeteket is e krónikára, melyek Arankának magyar fordításával az említett nyelvmivelő társulat munkáinak második darabjába voltak szánva *Siebenb. Quartalschrift* VI. köt. 284. lap, de világot nem láthattak.

ségünk támadhat, mennyiben e társaság a benyújtó Zabolai és Székely által utasítva arra, ha valóban létezett, könnyen rá jöhetett volna : azonban ha fölteszszük, mi pedig nem lehetetlen, sőt az eddigiek után igen valószínű, hogy a benyújtók azt, kitől az 1796-diki egyszerű másolatot vették, meg nem nevezték, — ellenkező esetben a társaság bizonyosan Szigethi Gyula Mihályt tartotta volna megkeresendőnek, — megfeythetőnek találjuk, hogy a nyomozás csak a Sándor és Székely családnál történvén a kérdéses 1695-diki másolat elő nem kerülhetett. Szabad legyen e krónikánk kül hitelességére nézve nyomatékos kérdés tisztába hozatalára nézve Erdély tudósainak közremunkálásába bízunk.

S ezek után hosszadalmas de kimerítőnek magam által sem ismerhető vizsgálatom eredményeül úgy hiszem nem alaptalanul nyilváníthatom azon meggyőződésemet, hogy ha bár e krónika minden pontját csekély erőm s nem elegendő segéd eszközeim mellett bíráltilag teljesen nem igazoltam, részben nem is igazolhattam; ha bár nem igényelhetem is, hogy nézeteim, véleményeim és ítéleteimbe néhol tévedések nem csúsztak, melyek megigazítását a tudomány érdekében szívesen kérem és fogadom : de annyit még az eredeti vagy hiteles másolat elő nem kerülése esete is bebizonyítva hihetek, hogy e krónikát koholmányoknak tartva lenézőleg mellőzni nincs okunk, valamint más részről annak különben nagy részént becses adatait sem lehet, mint ezt eddig többen tévők, kellő bírálat nélkül használni. Méltán ohajtható tehát, hogy ezen bár másod kézbeli, de még így is igen becses őstörténeti forrásunk, — ha tartalmának általam bebizonyítani megkísérlett hitele a netaláni újabb ellenvetésekkel megdönthető nem leend, — több mint fél százados homályából kiemelve a tudomány mai igényeinek megfelelő bírálati kiadásban juthasson a közönség kezébe *).

*) Ezt élénken ohajtván, kértem tisztelt barátomat, e cikk íróját, hogy az itt tárgyalt *Székely Krónika* szövegét, tanulmányozása eredményei szerint megalapítva, sajtó alatt levő kútfőgyűjteményem (*Analecta Monumentorum Hungaricorum maximam partem inedita*) számára engedné át, mit azon esetre, ha jelen cikke s ezutáni nyomozása következtében e krónikának valamely régibb s némileg biztos alapúl vehető másolatát megnyernie sikerülne, szíves készséggel ígért is. S éppen midőn ez ívet sajtó alá bocsátanám, jutott ő egy a Székely Mihályénál sok helyen hibátlanabb, s az értekező sok itt elszórt nézeteit támogató másolathoz, mely a célba vett kiadásnál szinte használható lehet. *Toldy Ferenc.*

MAGYAR ACADEMIA.

BUGÁT PÁL. Phonologiai előadásai folytatása.

Második szakasz. A' mássalhangzó szövelemekről általában.

Mint a' magánhangzók' anyagszerét a' gög- vagy anyahang teszi: úgy a' mássalhangzók' egy részének előhozásában ez anyagszer szinte hatalmas szerepet játszik azon különbséggel, hogy amott az jobban kidolgoztatik, itten pedig egészen nyers állapotban marad.

A' mássalhangzóknak azonban a' gög- vagy anyahangi anyagszeren kívül még más anyagszerök is van, t. i. a' léghang; melly két anyagszerhöz képest, mint ki fog tündöklenni, kétféle mássalhangzók vannak:

- a) olyanok, mellyeknél csak az anyahangnak, és
- b) „ „ „ a' léghangnak vagyon dolga; melly tekintetből *anyahangos* és *léghangos* mássalhangzók léteznek; anyahangos p. o. a' b, d, g, r, zs; léghangos pedig a' p, t, k, s, b.

Azalatt, hogy a' magánhangzók' előhozásában a' szájcsőnek gög felé álló része igen egyszerű tág-szűkülési, és hossz-rövidülési szerepet játszott: a' mássalhangzóknál az ő munkálkodása sokkal összetettebb, ugyanis nem csak tág-szűkülési és hossz-rövidülési, hanem még érüklözési (csukulási és szorulási) változások is hozatnak elő benne az izmok' tehetsége által a' különböző mássalhangzók' megszülemedése alatt.

És ezen tekinteteken kívül még azon különbséget is figyelembe kell vennünk, hogy vannak mássalhangzók, mellyek' megszülemedése csak egy pillanatnak müve, és vannak ismét mások, mellyek még az anyagszer' kútforrása el nem zúlik (azaz még csak lehelésünk bírja), bár melly hosszúra is nyújtathatik; honét e' tekintetből a' mássalhangzók:

- a) vagy csak pillanatiak (momentaneae) mint : b, p, d, t, g, k.
- b) vagy pedig folytonosak (continuae) v, f, zs, s, z, sz, m, n, l, r, rr.

A' szájeső szoló zeneeszközünk' toldalékdarabját tévén, a' szerint a' mint a' két rendbeli szóanyagszerek (az anyá- és a' léghang) az ő különböző vidékein szorúlnak meg, vagy egészen feltartatnak : különböző mássalhangzók nyernek lételt; melly álláspontból vizsgálván őket, három sphaerabeli mássalhangzókat találunk, ú. m.

a) nyelvgyöki vagyis torokbeli magánhangzókat, mellyek a' magánhangzók' szájesői' kifelé néző részének táján kapnak lételt, körülbelül ott, hol az ínyvitorla ereszkedik lefelé (*g, k, h*) (*rr*);

b) nyelvhegyi magánhangzókat, mellyek a' nyelv' azon vidékére esnek, hol a' nyelv a' felső áll, és szájpadrás' mellső részének fekszik neki (*d, t, l, r, zs, s, z, sz, m, n, l, r, j*). A' j hangelemre nézve megjegyzendő azonban, hogy ő a' nyelv' közepére esvén, a' nyelvgyökiek felé is hajlik, a' nyelvhegyiekhöz mégis jobban szít.

c) ajki magánhangzókat, mellyek az ajkak' munkálkodásából kerülnek ki (*b, p, m, v, f*).

E' három sphaerabeli szóhangteremtő részek közül a' nyelv' hegye legszabadabb lévén, az e' vidéken termelt magánhangzók' száma legnagyobb.

Továbbad a' szerint, a' hogy a' mássalhangzók a' teremtő részeknek vagy egymáshoz érülködésével, vagy e' nélkül kapnak lételt, két rendbeli mássalhangzók származnak, t. i.

a) érülködő pontú mássalhangzók (*cum fixo contactus puncto*), *b, p, m, d, t, n, l, r, rr, g, k*.

b) érülködési pontnélküliek (*sine fixo contactus puncto*): *v, f, zs, s, z, sz, j (?) h*.

Vége az érülködő mássalhangzók a' szervek' vagy bezárása vagy felnyílása közben hozatván elő, lesznek:

a) felnyílásiak : *b, p, d, t, g, k* (mind csupa pillanatiak);

b) zárásiak : *m, n, l, r, rr* (mind csupa folytonosak).

És ezen nézetek a' mássalhangzók' felosztásának ugyanannyi kulcsait teszik, mellyek szerint vannak:

A) gőghangos, és léghangos mássalhangzók;

B) pillanatiak és folytonosak;

C) érülködő pontúak és érülködés-nélküliek;

D) ajkiak, nyelvhegyiek és nyelvgyökiek, és végre

E) nyílási és zárásiak.

És ezek' során vegyük most őket még egyszer egymás után elő.

Az érülköző pontu mássalhangzók' sorába *a' b, p, d, t, g, k, m, n, l, r, rr* mássalhangzók tartoznak, mellyek közül *a' b, d, g, m, n, l, r, rr* göghangosak, *a' p, t, k* pedig léghangosak; *a' b, d, g, p, t, k*, mássalhangzók nyílásiak, az *m, n, l, r, rr* pedig zár-lásiak.

A' b, d, g, és *p, t, k*, érülköző mássalhangzók közt két különbség van, először az, hogy amazok göghangosak, emezek pedig léghangosak; másodsor az, hogy amazoknál az érülköző részek szélesebb vonalban találkoznak egymással, holott emezeknél az érülközés keskeny úgy szólván linearis vonalú; amazoknál *a'* hűrok jobban megereszkednek; emezeknél pedig jobban megfeszülnek.

A' b, d, g, és *p, t, k*, nyílási magánhangzónak ellentételeit *a'* zár-lási *m, n, l, r, rr* mássalhangzók teszik azon különbséggel, hogy amazok pillanataik, emezek pedig folytonosak.

Az *m* és *n* zár-lási magánhangzók annyiban egyeznek meg egymással, hogy *a'* szájesön kívül, hol általok *a'* göghang' útja el vagyon zárva, az orrüreget, és az ezzel közlekedésben lévő más szomszéd üregek' légét is rezgő igénybe veszik.

Az *l* és *r* szinte zár-lási mássalhangzók *a'* két előbbeninek testvére ugyan, de alattok *a'* göghang nem annyira az orrüregnek veszi útját, mint inkább az előbbeninél *a'* nyelv' két oldala mellett, az utóbbinál pedig rezgő mozgásban *a'* nyelv' hegyén usontva ki iramodik *a'* szájesőnek.

Az *l*-nek legközelebb testvére az *r*, melly nem más mint amannak sokszorozása 's megfordítva az *l* nem egyéb mint az *r*-nek egyszerűlése.

A' közönségesen ösmert *r* mássalhangzónak van egy más módosulata is, melly nem *a'* nyelv' hegyének, hanem gyökerének és az ínyvitorlának megrázkodtatása által nyer lételt, melly által *a'* nyelvgyöki hangok egygyel szaporodnának; 's ez esetre *a'* nyelvgyöknek is meg volna aztán *a'* maga zár-lási mássalhangzója; melly kétféle *rr* csak fél joggal számíttathatik *a'* zár-lási mássalhangzók' sorába.

A' b, d, g és *p, t, k* mássalhangzók azon oknál fogva testvérek, hogy az első rendbeliek gög-, az utolsók pedig léghangosak.

A' *b* a' *p*-nek, a' *d* a' *t*-nek, a' *g* a' *k*-nak ellentétele azért, mert az előbbiek gög-, az utóbbiak pedig léghangosak.

A' *b* a' *p*-vel, a' *d* a' *t*-vel, a' *g* a' *k*-val azon oknál fogva pedig testvérek, hogy minden pár ugyanazon szájszélbeli résznek terméke.

Az érülködés nélküli mássalhangzók' sorába a' *v*, *f*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j* és *h* mássalhangzók tartoznak, melyek közül a' *v*, *z*, *zs* a' göghangosak, az *f*, *sz*, *s* és *h* pedig a' léghangosak' sorába tartoznak, holott a' *j*, mely leginkább e' sorba látszik tartozni, mind a' két rendhöz számíttathatik, annyira magán álló, hogy noha egész joggal emide sem tartozik, mert hiszen ő csak pillanati mégis, ha társaságban kell lennie, csak ide soroltathatik.

E' sorbeli gög- és léghangos mássalhangzók közt korán sincs oly különbség mint az érülködők közt, mivel itt a' léghangosak, a' nélkül, hogy a' szájszél' részének csak egy szikrányit kellene is változni, azonnal a' nekik megfelelő göghangosokká lesznek, mihelyt csak megindul a' gögnek anyahangja, mikép aztán az *f*-ből *v*, az *sz*-ből *z*, az *s*-ből *zs* leszen; és tehát a' *v*, *z* és *zs* azon három szóhangelem, mely göghangosnak mondathatik.

A' nyelvhegyiekhöz tartozó nyelvháti, mint majd látandjuk, más tekintetből, úgy itt is kivételt teszen, valamint a' léghangos *h* is, mely mihelyt a' göghang megindul, ő azonnal úgy elnémul, hogy nekie sem híre sem hamva többé.

A' *v*, *z*, *zs* tehát göghangosságukra nézve testvérek, csak a' sphaerára nézve olyképen testvérek, hogy a' *v*, *z*, meg *zs* egymásután álló, a' *z* és *zs* pedig egymás mellett lakó szomszédok. És így áll a' dolog az *f*, *sz*, és *s* léghangosakra nézve is.

Midőn pedig egyesegyedül csak a' szájszél' hangsztergályzó sphaerára tekintünk: akkor a' *v* az *f*-fel, a' *z* az *sz*-szel, a' *zs* az *s*-sel leszen testvér.

És most valamennyi elem mássalhangzót összevéve, lássuk őket különböző tekintetből, milly csoportokba egyesülnek:

A) A' sphaerákra nézve:

a) ajki sphaera: *b*, *p*, *m*, *v*, *f*.

b) nyelvhegyi sphaera: *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j*.

c) nyelvgyöki sphaera *g*, *k*, *rr*, *h*.

B) A' gög- vagy léghangosságra nézve:

a) göghangosak: *b*, *d*, *g*, *v*, *z*, *zs* (*j*) *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*.

- b) léghangosak : *p, t, k, f, sz, s, h.*
- C) Pillanati vagy folytonosságra nézve :
- a) pillanati tartásuak : *b, p, d, t, g, k (j ?)*;
- b) folytonos tartásuak : *v, f, z, sz, zs, s, m, n, l, r, rr, h.*
- D) Az érülködési pontuak, és érülködés nélküliek :
- a) érülködők : *b, p, d, t, g, k, m, n, l, rr*;
- b) érülködés-nélküliek : *v, f, z, sz, zs, s, j, h.*
- E) Az érülködők végre :
- a) vagy zárlásiak : *m, n, l, r, rr*;
- b) „ nyilásiak : *b, p, d, t, g, k.*

Van tehát elemmassalhangzó 19, t. i. *b, p, v, f, m, d, t, n, l, r, z, sz, zs, s, j, g, k, rr, h.*

Mik e' 19. elemmassalhangzón kívül tán némely nyelvekben mások találhatók : azok vagy többnyire compenetratiók és consonatiók lévén, a következő részben fognak előadatni; vagy pedig — lehet, hogy — nem egyebek mint némely leheleti működésünk' módosulatai; — vagy tán némely más állatok után emberi hanggá emelt hangutánzások; vagy végre a nyelvnek szokatlan 's erőltetett, a' szóbeszédre épen nem alkalmas idomításától, elhelyezéséből és mozgásából erednek akként, hogy a nyelv a szokottnál vagy előbbre csúsztatik, vagy hátrább vonatik, vagy felfelé kunkoríttatik.

Adjuk a főlebb említett 19 mássalhangzóhoz az első szakaszban tárgyalt 8 magánhangzót, és vegyük fel közikbe az anyahangot is, és adjunk neki valamely jegyet : az egész szóhang-clemek' száma 28-ra megyen.

A' mássalhangzó szóelemek a' mindenféle emberi nyelvekben előforduló egyes szavak' végheletlen országában vegyülve a' magánhangzókkal magok magok közt minden lehetséges permutationalis változásban kisebb nagyobb rakásokba gyűlve egyesülnek.

Hogy a mássalhangzó szóelemeknek egy-egy rakásba történő egyesületeinek törvényeit kipuhatolhassuk, a következő kérdések és tárgyak leendnek megfejtendők; ugyanis

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy midőn két mássalhangzó szóelem találkozik egymással, a kettőt milly hangtünemény választja el?

Másodszor, ha tán azon szervnek két mássalhangzó szóele-

mei találkozáván egymással, semmiféle illy nemű hangtűnemény nem választja el a' kettőt, mi történik akkor velök?

Harmadszor: hát akkor mi történik, midőn különböző szervek' mássalhangzó szóelemei szinte úgy találkoznak, hogy közbe jövő, nem épen hozzájuk tartozó hangtűnemények által nem választatnak el egymástól; és végre

Negyedszer: mikép segít az ember magán akkor, midőn egymást ellökő mássalhangzó elemek találkoznak egymással egy és ugyanazon szóban?

És e' négy szempontból tekintvén a' mássalhangzó szóelemeket, ezen rólok szóló tan' része négy külön tanból áll, ú. m.

- 1) az átmenettan (doctrina transitus),
- 2) a' meghatás (doctrina compenetracionis),
- 3) az együtthangzás (doctrina consonationis),
- 4) az áthasonlódás (doctrina assimilationis).

Első Rész. Az átmenettan (doctrina transitus).

Ha a' csillagásznak egy másod vagy harmadpercnek nem tudom hányadik részeig észlelhető időeskére van szüksége, hogy az égi testeknek távolságát, nagyságát, mozgási sebességét kivehesse: úgy az emberi szóhang' természetét fürkésző vizsgálónak is a' másod sőt harmad perczek és ezek' törtjeinek megmérésére is elkerülhetetlen szüksége vagyon akkor, midőn két mássalhangzó találkozáván egymással, különböző módon mennek egymásba által; mire való nézve a' mássalhangzók' különböző soraiból találkozó szóelemek közt a' következő nem magokhoz a' mássalhangzókhoz tartozó hangátmeneteket találjuk.

Noha a' hangátmenetek mintegy valamelly magánhangzót pótolnak, mégis annyi időt, mint emezek, soha sem töltenek ki, mindig rövidebb ideig tartanak, ámbár némelykor kétfélének is kell egymás után következni; mellyektől ők annyiban is különböznek, hogy soha sem a' fenszóvali sem pedig a' sugói beszédben tiszta magánhangzót még a' legtisztábban beszélő embernél sem adnak.

A' hang átmenetek csak háromfélék lehetnek, ú. m.

a) göghangos, melly a' göghangos magánhangzó szóelemeket előzi vagy követi;

b) léghangos, melly szinte csak a' léghangos magánhangzókat előzi vagy követi;

c) Néma átmenet, mely minden hangnak megállásában áll, és az érülközőleg nyíló és zárló légghangos mássalhangzókat előzi és követi is.

A' magánhangzók vagy előzik vagy követik a' mássalhangzókat, és a' hangátmenetek itt is játszanak némi szerepet; úgy:

a) A' göghangos mássalhangzók (*b, d, g, m, n, l, r, rr, v, zs, z*), akár elülről akár hátulról fogadják magokhoz a' magánhangzókat, soha semmiféle hangszünetnek nincs helye, a' magánhangzót itt mindjárt vagy követi vagy előzi magának a' mássalhangzónak lényege (valósága, teste, anyaga) azon megjegyzéssel, hogy e' rendű mássalhangzók' lényegébe az eredeti göghang lévén elburkolva, a' szomszéd mássalhangzó' eredeti göghangja tiszta magánhangzóvá változik.

b) A' légghangos érülköző mássalhangzó elemeket (*p, t, k*) megelőző magánhangzó után egészen néma hangátmenet áll be, őket közönségesen légghangos hangátmenet követi.

c) A' légghangos érülközés nélküli mássalhangzóknál (*f, s, sz, h*) pedig, midőn magánhangzókkal találkoznak, ennek tiszta hangját azonnal a' mássalhangzó' lényeges légghangja követvén, e' két hang ez esetben egymással néma átmenettel találkozik.

De lássuk már azt, hogy a' mássalhangzók az egyes szavak' elején, közepén vagy végén találkozáván egymással, magok magokba milly átmeneteket tesznek; és itt a' következő három esetre akadunk:

A) vagy az érülköző mássalhangzók magokban; vagy

B) a' nemérülközők magokban; vagy

C) a' két rendbeliek találkoznak egymással.

Az A) alatti találkozásban következő három esetnek van helye:

a) göghangosak magok közt;

b) légghangosak magok közt;

c) a' kettő egymással.

1. a) vagy egyedül érülköző csukási göghangosak; vagy

b) egyedül érülköző nyíló göghangosak, vagy

c) e' két rendbeliek vegyülve találkoznak.

a) a' csukásiak (*m, n, l, r (rr)*).

először: mindenik magával (*mm-mel, nn-nel, ll-lel, rr-rel*),

rr rr-el) a' kettő közé az egyszerűhöz képest két ideig tartó göghang iklik;

másodszor: mindenik más testvérével (p. o. *m n*-nel, *r n*-nel) egyesül: itt a' kettő közt egy egészen tiszta göghang siklik ki, az elsőnek végét és másodiknak kezdetét ez köti össze.

b) a' nyilásiak (*b, d, g*).

először: mindenik maga-magával találkozáván (p. o. *b b*-vel), a' kettő közt néma hangszünet támad.

másodszor: mindenik más testvérével (p. o. *b g*-vel, vagy *d*-vel, *d g*-vel vagy *b*-vel), a' kettőt egy tisztán észrevehető göghang köti össze.

c) A' nyilási (*b, d, g*) és csukási (*m, n, l, r, (rr)*) göghangosak találkozása kétféleképp történik:

először: csukási magánhangzó (*m, n, l, r, (rr)*) után göghangos nyilási (*b, d, g*) következvén: nincsen semmiféle közhangnak, vagy hangszünetnek helye, mivel hol az egyik végződik, a' másik éppen ott kezdődik, minek azonban csak éppen az azon sphaerabeli mássalhangzók közt van helye.

másodszor: ha azonban olly csukási mássalhangzó előzi meg a' nyilási göghangos mássalhangzót, melly más sphaerabeli (p. o. ha *md, mg, nb, ng, lb, lg, rb, rd (rrb, rrd)*); vagy megfordítva ez előzi meg amazt (p. o. *dm, gm, bn, gn, bl, gl, br, dr (brr, drr)*): úgy a' kettő közé mindig olly göghang csúszik, melly sem az előbbik sem az utóbbik' lényegéhez nem tartozik.

2. Érülködő csukási léghangos mássalhangzók nem lévén, a' nyilási léghangosak (*p, t, k*) kétféleképp egyesülhetnek:

először: mindenik maga magával (*pp, tt, kk*), ez esetben a' kettőt kettős tökéletes hangszünet választja el, t. i. az elsőbiknek vége is néma, a' második' eleje is szinte az.

másodszor: midőn a' csukási léghangos mássalhangzók külön sphaerabeliek (*pt, pk, tp, tk, pk, kt*), akkor az elsőbik' végét egy kis léghang, az utóbbik' elejét pedig egy kis hangszünet választja el egymástól.

3. Az érülködő csukási és nyilási göghangosak a' nyilási léghangosakkal együtt.

A) Az érülködő csukási göghangosak az érülködő nyilási léghangosakkal találkozáván, két esetnek van helye, még pedig

először: a' csukási göghangos (*m, n, l, r (rr)*), megelőzvé

a' nyílási léghangost (p, t, k), a' csukási magánhangzónak épen nyíláskor lévén végök, csak az utánok következő léghangot mindenkor megelőzni szokott hangszünetnek van helye, a' kettő csak ez által választatik el (p. o. $mp, mt, mk; np, nt, nk; lp, lt, lk; rrp$);

másodsor: ha megfordítva, nyílási léghangos (p, t, k) előzi meg a' csukási göghangost ($m, n, l, r, (rr)$): úgy az előjáró lényeges vége után egy kis elemi 's bizonytalan (kissé a' h hanghoz közelítő) léghang előzi meg a' göghangost (p. o. $pm, tm, km; pn, tn, kn; pl, pt, pk; rrp$).

B) Nyílási göghangosak találkozáván a' szinte nyílási léghangosakkal (tehát b, d, g — p, t, k -val): szinte két esetnek van helye; még pedig

először: nyílási göghangos (b, d, g) előzvé meg a' nyílási léghangost (p, t, k): kettős közzel t. i. egy göghangos és egy hanghiányossal köttetnek össze (p. o. $bp, bt, bk; dp, dt, dk; gp, gt, gh$);

másodsor: nyílási léghangos (p, t, k) előzvé meg a' nyílási göghangost (b, d, g): a' kettőt egy lég- és egy hangos köz köli össze (p. o. $pb, pd, pg; tb, td, tg; kb, kd, kg$).

A' nem érülközők magokban.

Az érülközésnélküli mássalhangzó hangelemek (v, f, z, sz, zs, s, j, h) gög- és léghangos mivoltokra nézve egymás közt háromfélekép egyesülhetnek:

A) a' göghangosak (v, z, zs, j) magok közt;

B) a' léghangosak (f, sz, s, j, h) magok közt;

C) a' gög- és léghangosak (v, z, zs, j, f, sz, s, h) egymással.

A) Az érülközésnélküli göghangosak egymással.

A' nemérülköző göghangosak vagy

a) minden egyik maga-magával; vagy

b) mindenik testvérével egyesül.

Először: midőn két göghangos maga magával egyesül (tehát $vv, zz, zszs, jj$): akkor a' göghang e' mássalhangzókat képző szorulatokban kétszer annyi ideig surran át, mint midőn azok egyesén állanak; a' j -re való nézve azon különbséggel, hogy folyta' közepén e' hang i -re változik.

Másodsor: midőn különböző sphaerabeli e' rendű mással-

hangzók koccannak együve (*vz, vzs, vj ; zv, zsv, jv ; jv, jz, jzs*) : akkor a' kettő közé kettős gögghang szorúl t. i. az egyik az előbbik' végét követi, a' másik pedig az utóbbik' elejét előzi meg ; hol a' *j* ismét azon különösséggel bír, hogy az öt megelőző vagy öt követő gögghang *i* magánhangzóra változik.

B) Az érüklözésnélküli légghangosak egymás közt.

A' nemérüklöző légghangosak (*f, sz, s, h, j*),

a) mindenik maga-magával, vagy

b) mindenik testvérével egyesül.

Először. Midőn két légghangos (*ff, szsz, ss, hh, jj*) magamagával egyesül : akkor az illető szorulásig akadálytalanul áradó tüdőbeli lég a' szorulatban kétszer annyi ideig rezeg, mintha azon mássalhangzó csak egyszerűen mondatik ; a' *jj*-re nézve azon különbséggel, hogy ennek közepe ismét *i*-re változik.

Másodszor. Midőn különböző sphaerabeli légghangosak találkoznak egymással (*fsz, fs, fj, fh ; szf, szs, szj, szh ; sf, ssz, sj, sh ; jf, jsz, js, jh ; hf, hsz, hs, hj*) : akkor a' kettőt minden esetben egy tökéletes hanghiány köti össze.

C) A' nem-érüklöző gög- és légghangos mássalhangzók együtt.

Midőn a' nem-érüklöző gög- és légghangosak együtt találkoznak, négy esetnek lehet helye ; még pedig :

A) Mindenik nem-érüklöző gögghangos a' maga légghangos testvérével találkozik (*vf, zsz, zss*) ; *j*, és *h*-nak nincsen e' tekintetből testvére.

B) Mindenik nem-érüklöző légghangos gögghangos testvérével találkozik (*fv, szz, zsz*).

C) Mindenik nem-érüklöző gögghangos más sphaerabeli légghangossal találkozik (*vsz, vs, vj, vh ; zf, zs, zj, zh ; zsf, zssz, zsj, zsh ; jf, jsz, js, jh*).

D) Mindenik nem-érüklöző légghangos más sphaerabeli gögghangossal találkozik (*fz, fzs, fj ; szv, szzs, szj ; zsv, zsz, zsj ; jv, jz, jzs ; hv, hz, hzs, hj*).

Az A) alatti esetben a' kettő egy gögghang által löketik el egymástól (p. o. *vf, zsz, zss*) ;

A' B) alatti esetben a' kettő egymással folytonosan megy által minden közbeeső más idegennemű hang nélkül (p. o. *fv, szz, zsz*) ;

A' C) alatti esetben a' kettő gög- és léghang által köttetik össze (p. o. *vsz*, *zf*, *zsf*);

A' D) alatti esetben pedig hanghiány által köttetnek össze a' mássalhangzók azon különbséggel, hogy a' j-ét *i* szokta megelőzni (p. o. *fz*, *fzs*, *szv*, stb).

Az érülköző és nem-érülköző mássalhangzók együtt.

A' szerint, a' mint vagy:

A) az érülköző göghangos mássalhangzók nem-érülköző göghangosakkal; vagy

B) érülköző léghangosak nem-érülköző léghangosakkal; vagy

C) érülköző göghangosak nem-érülköző léghangosakkal; vagy végre

D) érülköző léghangosak nem-érülköző göghangosakkal érintkeznek, az átmenetek is különbözőbfelekép változnak.

I.

Érülköző és nem-érülköző göghangosak találkozása.

E' találkozásokat a' következő schema állítja elő, a' meny-nyiben egy részről a' (*b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*) érülközők, más részről pedig a' (*v*, *z*, *zs*, *j*) nem érülköző mindkét rendbeli göghangosak találkoznak egymással:

b = *bv*, *bz*, *bzs*, *bj*; és megfordítva : *vb*, *zb*, *zsb*, *jb*.

d = *dv*, *dz*, *dzs*, *dj*; „ *vd*, *zd*, *zsd*, *jd*.

g = *gv*, *gz*, *gzs*, *gj*; „ *vg*, *zg*, *zsg*, *jg*.

m = *mv*, *mz*, *mzs*, *mj*; „ *vm*, *zm*, *zsm*, *jm*.

n = *nv*, *nz*, *nzs*, *nj*; „ *vn*, *zn*, *zsn*, *jn*.

l = *lv*, *lz*, *lzs*, *lj*; „ *vl*, *zl*, *zsl*, *jl*.

r = *rv*, *rz*, *rzs*, *rj*; „ *vr*, *zl*, *zsl*, *jl*.

rr = *rrv*, *rrz*, *rrzs*, *rrj*. „ *rrr*, *zrr*, *zsrr*, *jrr*.

E' schemából legelőször is kiemeljük a' j-veli kombinációkat. Itten az érülköző (*b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*) megelőzvé a' j-ét, a' közt *i* magánhangzó tölti ki; midőn pedig a' j nem-érülköző előzi meg az érülközőt: akkor a' j hangot *i* követi, melly után hangszünet előzi meg az érülköző göghangost (lásd: főlebb a' j egyesületeket).

Midőn érülköző nyílási göghangos (*b, d, g*) előzi meg a' nem-érülköző göghangost (*v, z, zs*): akkor a' kettő tiszta göghang által választatik el egymástól; ha pedig ellenben a' nem-érülköző előzi meg a' nyílását, akkor a' kettő közé egy kis hangcsend tolúl be (l. a' rovatot).

Érülköző zárlási göghangos (*m, n, l, r, rr*) előzvéen meg a' nem-érülköző göghangost (*v, z, zs*); vagy megfordítva midőn ez előzi meg amazt: mind a' két esetben göghang teszi a' kettő közti hanghidat.

II.

Érülköző és nem-érülköző léghangosak' találkozása.

Itten az érülköző léghangosak (*p, t, k*) a' nem-érülköző léghangosakkal (*f, sz, s, j, h*) kocczanván össze, a' lehetséges találkozásokat a' következő schema mutatja:

p = *pf, psz, ps, pj, ph*; megfordítva: *fp, szp, sp, jp, hp.*

t = *tf, tsz, ts, tj, th*; „ *ft, szt, st, jt, ht.*

k = *kf, ksz, ks, kj, kh*; „ *fk, szk, sk, jk, hk.*

A' *j*-veli találkozásoknál: érülköző léghangos előzvéen meg a' *j*-ét, a' hézagot vagyis az átmenetet *i* magánhangzó tölti ki; midőn pedig a' *j* megy elő, utána pedig érülköző léghangos következik: akkor a' *j* hangot *i* magánhangzó követi, az érülköző pedig hanghiány előzi meg.

Az érülköző léghangos után nem-érülköző léghangos következvén az előmenőt hanghiány köti az utánkövetkezőhöz; midőn pedig nem-érülköző áll elő, utána pedig érülköző következik: mindkettő léghangos lévén, az utolsót hanghiány köti össze az előtte álló farkával.

III.

Érülköző göghangosak és nem-érülköző léghangosak' találkozása.

Itten az érülköző göghangosak (*b, d, g, m, n, l, r, rr*) egy részről, és más részről a' nem-érülköző léghangosak (*f, sz, s, j, h*) ütköztvén össze, a' köztüki lehetséges találkozásokat a' következő rovat mutatja:

b = *bf, bsz, bs, bj, bh*; megfordítva: *fb, szb, sb, jb, hb.*

d = *df, dsz, ds, dj, dh*; „ *fd, szd, sd, jd, hd.*

g = *gf, gsz, gs, gj, gh*; „ *fg, szg, sg, jg, hg.*

$m = mf, msz, ms, mj, mh$; megfordítva: fm, szm, sm, jm, hm .
 $l = lf, lsz, ls, lj, lh$; „ „ fl, szl, sl, jl, hl .
 $n = nf, nsz, ns, nj, nh$; „ „ fn, szn, sn, jn, hn .
 $r = rf, rsz, rs, rj, rh$; „ „ fr, szr, sr, jr, hr .
 $rr = rrf, rrsz, rrs, rrj, rrh$; „ „ $frr, szrr, srr, jrr, hrr$.

E' seregben a' *j*-veli találkozásokban (*bj, dj, gj, mj, lj, nj, rj, rrj* — megfordítva: *jb, jd, jg, jm, jn, jl, jr, jrr*), midőn az érülköző előzi meg ötöt: akkor ő a' hézagban *i*-re változik; midőn pedig ő előzi meg az érülközőt: akkor az ő farkába *i* magánhangzó kapaszkodván, ez tölti be a' hézagot.

Az érülköző göghangosak a' (*j* kivételével) a' többi nem-érülköző göghangossal találkozáván, az előjáró érülköző göghangos' végéhez egy kis göghang, a' nem-érülköző léghangos' elejéhez pedig egy még kisebb hanghiány szegődvén, e' kettő göghang, és hanghiány által köttetik össze. — Midőn pedig megfordítva a' nem-érülköző léghangos előzi meg az érülköző göghangost (a' *j*-veli kötüléseket ide nem számítván): akkor az előbbeni léghangost és utóbbi göghangost hanghiány választja el egymástól.

IV.

Érülköző léghangosak, és nem-érülköző göghangosak' találkozása.

Az érülköző léghangosak (*p, t, k*) és nem érülköző göghangosak (*v, z, zs, j*) a' következő lehetségeséget jelenítő schema szerint találkoznak egymással.

$p = pv, pz, pzs, pj$; vagy megfordítva: vp, zp, zsp, jp .
 $t = tv, tz, tzs, tj$; „ „ et, zt, zst, jt .
 $k = kv, kz, kzs, kj$; „ „ vk, zk, zsk, jk .

A' *j*-veli kötülésnél az érülköző előzván meg öt, a' kettőt az érülközőt követő *i* magánhangzó köti össze; midőn pedig a' *j* előzi meg az érülközőt: akkor a' *j*-ét, és érülközőt *i* magánhangzó egyesíti.

A' többi nem-érülköző göghangosakra (*v, z, zs*) nézve, midőn ezeket az érülköző léghangos előzi meg: akkor a' kettő közbeeső tiszta göghang által egyessítettetik. Ha pedig megfordítva az érülköző léghangos (*p, t, k*) előzi meg a' nem-érülköző göghangost: akkor e' kettő hanghiány által köttetik össze.

Második Rész. Áthattan (doctrina compenetracionis).

Midőn ugyanazon szószervecnek göghangos érülköző mássalhangzó szőelemei szinte göghangos nem-érülközőkkel; vagy szinte ugyanazon léghangos érülközői ugyancsak léghangos nem-érülközőkkel találkoznak úgy, hogy az érülközők a' nem-érülközőket megelőzik : akkor szóhanghatásnak (compenetratio soni vocalis) van helye; mi ha a' két rendbelieknek találkozásuknál meg nem történik : akkor azok átmenetes hangok által köttetnek össze.

Honnét kettő következik :

a) hogy az előmenő göghangos érülköző és utánkövetkező göghangos nem-érülközőből kilökvén az átmenetet, a' kettő egymásba bújva 's egymást meghatva egy összetett szóhang-elemmé leszen; mi így történik akkor is, midőn az előmenő léghangos érülköző után szinte léghangos nem-érülköző következik;

b) ellenben, midőn az áthatott szóhang' összetett elemeit valóságos elemeire akarjuk felbontani, közikbe csak az átmeneti elemeket kell íkelnünk; ezek azonnal elemletrészeikre oszlanak.

Mi az ekként származott összetett hangelemeket rövidség' okáért hathangoknak (elementum vocis compositum compenetratum) nevezzük.

Az adott határozásból a' következők tűnnek ki :

a) Hathangokká csak ugyanazon szervnek mássalhangzó elemei egyesülhetnek; noha mint e' tan' következő részéből kitetszenik, különböző szervek' mássalhangzó elemei is összhangozhatnak!

b) Az érülközők magok közt soha hathangokká nem válhatnak, mert ők egymást mindig átmenetek által lökik el (*bp, pb, bt, tb, bk, kb*; — *bd, db, bg, gb*; — *pt, tp, pk, kp, mp, lg, nk, rt*, hat hangokat nem adnak).

c) A' nem-érülközők magok közt szinte nem válhatnak hathangokká, ők szinte átmenetek által löketnek el egymástól (*rf, fz, szj, hs, stb*).

d) Midőn a' nem-érülköző előzi meg az érülközőt, habár megfordítva alkalmasak is az áthatulásra, hathangokká nem lehetnek (*vb, fp, szt, zd, jt, jd, jn, jl, jr*), mert ezek szinte átmenetek által választatnak el egymástól.

e) A' göghangosak léghangosokkal soha sem lehetnek hathangokká, mert ők átmenetek által egyesülvén, a' két szőelem

mindenik külön maga magában hallik (p. o. *ts* noha minden más tekintetből alkalmas az áthatulásra, mivel azonban a' *t* léghangos a' *z* pedig göghangos, azért a' *z* a' *t*' bőrébe bújni és így hanggá válni semmikép sem képes).

Mint a' vegytani világban a' sav alylyal egyesülve sóvá válóban minden előbbeni tulajdonait az általa megjuhásztott alylyal együtt elveszti: úgy a' hathangban, az egymás-bőrébe bujó szöhangelemek úgy elváltoznak, hogy reájok egyenes úton ösmerni, midőn már lételt kaptak, nem lehet; 's tudomásukba csak az által juthatunk, hogy, midőn főkép az összetett szavak' közepén az őket tevő elemek kellő rendben egymással találkoznak, az emberi nyelv alatt ők nem akarva is összeolvadnak.

A' hathangok eredetileg az első rendű mássalhangzó elemek' összeolvadtából hihetőleg csak a' szók' közepén származván, aztán önállóságra vergődnek, úgy hogy aztán mint magánállók sok gyökszavak' alkotására is szolgálnak; és ez az oka annak, hogy őket e' miatt másodrendű mássalhangzó elemeknek vagyis összetett elemeknek nevezzük, 's e' tekintetben a' vegytani világban a' szerves radicalokhoz hasonlítanak.

A' hathangokat a' meglett ember a' kimondásban alig teheti többé magácíva, 's rájuk szert tenni csak a' zsenge gyermeki korának adatott, t. i. kiben a' hallidegnek ujjahegyei olly hüven zongoráznak szószerveink' izom-rendszerén, hogy aztán az eszmék' keltével, midőn beszélünk, a' gyermekkori izomrezgések mindenkor újból fölébrednek; ha tehát valamely nemzet' fia az elősorolandó combinatiókban ollyakra akad majd, melyek' kiejtésére képtelen, ő e' képtelenségét e' körülménynek tulajdonítsa. Úgy p. o. a' felnőtt magyar csak a' német *kh*-ját, vagy *pf*-jét sem képes ha még olly sok éveken át lakott is németek közt, olly ügyesen kimondani, mint a' született német; hát ha még midőn a' lengyel *rx*-jét, *ls*-jét, *rs*-jét kell kimondania: képzelhetjük, mikép gyöttri nyelvét, 's aztán mégis mi lesz majd a' hangeredmény?

A' hathangokat mi szószerveink' három sphaerája szerint a) ajkiakra, b) nyelvhegyiekre, és c) nyelvgyökökiekre osztjuk.

A) Ajki hathangok.

Az ajki hathangok egy oldalról a' *b*, *m*, és *v*, más oldalról pedig a' *p*, és *f* mássalhangzó szóelemek' csekély számából kerül-

vén ki, az ő számuk mindössze is csak háromra megy, t. i. két göghangos : a' *bv* és *mv*, és egy léghangos a' *pf*. — Ám de ezen hathangok' két elseje a' *bv* és *mv* az élő nyelvekben — mennyire nyelvekbeni jártasságom terjed — nem létezik; ez azonban az ő lehetségeségüket a' miatt nem zárja ki, mert ha többi testvérei az élő és élt nyelvekben megvannak : úgy ők is tán némelly általunk nem ösmert nemzetek' szájában megvannak, de ha nem volnának is, az ő lehetőségek mégis megmarad. Ugyanis ha *pf* (melly a' német nyelvben) megvan : úgy az ő göghangos testvérének a' *bv*-nek is meg kell lenni, ha pedig ő megvan : úgy az *mv*-nek is mint két göghangosnak meg kell lenni a' miatt, mert nyelvhegyi testvéreik (az *n*, *l*, *r*-rel készítették) az élő nyelvekben megvannak (a' millyek p. o. az *nj* (= *ny*), *lj* (= *ly*), nyelvünkben) a' millyen p. o. *rzs*, *rz*, *lz*, *lsz* a' lengyel nyelvben.

B) A' nyelvhegyi hathangok.

Az alatt, hogy a' szócsőnek három része közül a' kettő t. i. az ajki és nyelvgyöki csak úgy szólván két t. i. fel- és lejáró mozgást gyakorolván, csak kevés mássalhangzó szóelemeket képesek magokból kicsaholni : a' nyelvhegyi sphaerában működő nyelvnek nem csak minden irányt megengedő mozgékonyasága (volubilitasa), hanem egyszersmind az ő udvara (szájüre), kertelete a' kemény és lágy íny (palatum durum et molle) az ínyvitorlával (velum pendulum palati) egyetemben, és szomszédsága, az orrüreg az ő üregeivel és kebleivel (cavum narium, anthrum Highmori, sinus ethmoidales, frontales, sphenoidales) mind úgy van alkotva, hogy összehatva a' legtöbb mássalhangzó elemeket képes előteremteni; honnét nem ok' nélkül nevezik az emberi szózatok' egyetemes összegét egy szóval nyelvnek, noha némelly szóhangok' kiejtésében neki alig van valami teendője.

Már hol az elsőrendű mássalhangzó szóelemek nagy számmal vannak, hogy ott a' másodrendűeknek, mellyek már összetettek, vagyis a' hathangoknak is nagy számmal kell lenni : az magától következik.

Ha általában a' semminél csak valamivel több szerepet játszó mindenben korlátlan *j* hang minden más szóhangnépségi mássalhangzó tagtársai közt a' legelterjedettebb szerepet játsza : úgy ez általánosság őt különösen a' nyelvhegyi mássalhangzó elemtár-

sak közt leginkább illeti, elannyira, hogy ő itt, noha számosan vannak, érülköző zárlási vagy nyílási legyen az, egyellenegy sincs, mellyel párosodni nem tudna.

A' *j* mássalhangzó azon szirt a' szóhangbuvárlóra nézve, mellynél a' szóhangok' ultima causájára nézve ő hajótörést szenvedén, nekie mint Verulami Baco' nézete után a' természettudományokban hagyván a' causa ultimát, egyedül a' szóhangtörvényekkel kell megelégednie; mi ez útonálló' ellenébe annál inkább fájhat, mert hiszen valamennyi többi olly igen összevágó, 's minden részeiben összefüggő rendszert képez, hogy az egésznek végig tekintetéből lehetetlen az egésznek causa ultimáját fel nem fogni. — És így, mint mindenütt: úgy itt is, midőn az ultima causának kibuvárlására törekedik az emberi ész, gát vagyon neki vetve.

De lássuk tehát, mint már az átmenetben is tevők, mindenek előtt a' *j* által áthatott egyesüléseket:

a) *dj* (= *gy*), *tj* (= *ty*).

b) *nj* (= *ny*), *lj* (= *ly*) = *rj* (?)

Ezen öt szám magában ugyan nem nagy, de a' három számu ajkiakhoz képest iszonyú, főkép ha az azok' élő nyelvekbeni gyakori előfordulásukat tekintjük.

Mi a' *j*-én kívüli többi nem-érülköző' érülközőkkel compe-
netrátióját illeti, ezek a' következők:

a) a' *z* és *zs* nem-érülköző göghangos az érülköző göghangosakkal (*d*, *n*, *l*, *r*) a' következő hanghatásokat adják: *dz*, *nz*, *lz*, *rz*, — *dzs*, *nzs*, *lzs*, *rzs*;

b) az *sz* és *s* nem-érülköző léghangosok pedig a' léghangos érülköző *t*-vel a' *tsz*-t (= *cz*), és *ts*-t (= *cs*) adják.

C) A' *nyelvgyöki hathangok*.

Mint tudjuk, a' *nyelvgyöki sphaerára* egy zárlási (*rr*) és nyílási (*g*) göghangos és egy ide tartozó léghangos érülköző (*k*) esik egy részről, mellyeknek megfelelőleg göghangos nem-érülközője lehetetlen lévén, itten csak egy léghangos nem-érülköző t. i. a' *h* létezik.

Minthogy tehát egymásnak megfelelőleg csak egy érülköző léghangos és csak egy nem-érülköző léghangos létezik a' *nyelvgyöki sphaerában*, azért göghangos áthatulások' nem-létében itten egyetlen egy *kh* hathangnál több nincsen.

Harmadik Rész. Együtthangtan (doctrina consonationis).

Midőn mint p. o. a' hegedűn vagy a' zongorán két húr szólal meg egyszerre, a' szócsőben egy és ugyanazon pillanatban különböző sphaerában két szóhangelem (legyen ez első vagy másodrendű) szülemedik meg : akkor *együtti szóhangzásnak* (consonatio) van helye.

Az együtti szóhangzás a' szóhangáthatulástól lényegénél fogva körülbelül olykép különbözik, mint p. o. midőn egy réz és egy ezüst csengetyű egyszerre megszólalnak (s ez az együtti szóhangzás) azon hang' ellenében, melyet az előbbeni két csengetyűből összeolvasztott harangütvényből készített csengetyű ad (és ez a' szóhangáthatulás). Honnét az következik, hogy az előbbiben némi dissonantia is lehet, holott az utóbbinál a' dissonantia teljes lehetetlenség.

Noha pedig az együtti szóhangzás a' szóhangáthatulástól lényegében különbözik, ők mégis a' rajtok uralkodó törvényekre nézve sokban megegyeznek, de sokban egymástól mégis különböznek, melly megegyezéseket és különbözéseket kifejtteni a' következő soroknak leszen tárgya.

I. Az érülközők a' nem-érülközőkhöz és a' göghangosak a' léghangosakhoz képest itt t. i. az együtti szóhangzásnál épen azon viszonyban állanak, mint a' szóhangáthatulásnál, miként tehát ha az előrejáró göghangos érülközők után szinte göghangos nem-érülközők következnek ; és midőn a' léghangos érülközőket léghangos nem-érülközők követik : akkor, ha az érülköző és nem-érülköző különböző sphaerabeli : úgy együttszóhangzásnak (consonatio-nak) lehet helye (p. o. *bz*, *psz*).

II. Az együtthangzás a' három szócsői sphaera lábtója szerint hátulról (t. i. a' nyelvgyöknél) kezdve előre menőleg t. i. az ajkakig mehet ; megfordítva visszafelé együtthangzásnak nincsen helye; a' nyelvgyöki léghangos nem-érülköző tehát mind a' nyelvhegyi mind pedig az ajki sphaerában együtthangzókká változtathatja a' maga correspondenseit (t. i. a' nyelvhegyi és ajki érülköző léghangosakat). — Ellenben ezt sem az ajki érülköző göghangos, sem pedig ennek / léghangos testvére akár a' nyelvhegyi akár a' nyelvgyöki érülköző gög- vagy léghangosakkal tenni nem képes (a' *h* a' *t*-et meghatván *th*, a' *h* a' *p*-t meghatván, *ph* leszen.

mi valóságos együtthang); ellenben a' *v* nem képes sem a' nyelvhegyi göghangosakat (*d*, *n*, *l*, *r*), sem pedig a' nyelvgyökieteket (*g*, *rr*) együtthanggá változtatni; ugyanezt állíthatni az ajki nem-érülködő léghangos *f*-ről is; és ezt egész terjedelmében a' nyelvhegyi gög- és léghangos nem-érülködőkre nézve is a' nyelvgyöki érülködők' (*g*, *rr*, *k*) irányában.

III. Az együtthangzás még azon különös kiváltsággal is bír, hogy a' nem-érülködők érülködők nélkül magok-magokban is egyesülhetnek, úgy hogy e' részről elegendő, ha hogy göghangos hátulsóbb a' szinte göghangos előtte-állót, vagy a' léghangos hátulsóbb az előtte álló léghangost találván hátára véve, vele a' szájesőből együtthanggá válva kirohanhasson (p. o. *vs*, *vs*; — *fsz*, *fs*, *fh*, *szh*, *sh*).

A' *j* mint mindenütt: úgy itt is szelidíthetetlen exlex; ő t. i. itten, minél nagyobb szerepet játszott az áthatulásokban: olly nyomorult szerepre van az együtthangzásban átkozva, t. i. hol ő egy valóságos semmi, a' mennyiben ő (mint a' szabály szerint tennie kellene) az ajki érülködő- és nem-érülködő gög- és léghangosakkal együtthangokká egyesülni nem képes, ezek őt mindig *i* átmenettel lökik el magoktól.

Azonban itt végre a' *h* legénykedik legjobban, a' mennyiben leghátulb lévén, minden maga-természetű előtte álló (nyelvhegyi és ajki) érülködő és nem-érülködő léghangosakkal egyesülni ('s egy együtti szóhanggá válni) képes (*ph*, *th*, *fh*, *szh*, *sh*).

Az együtti szóhangok két seregbe oszthatók, a' szerint, a' mint az utójáró nem-érülködők vagy érülködő vagy szinte nem-érülködő előjárókkal egyesülnek.

A. Utójáró nem-érülködők és előmenő érülködők' egyesülése.

A' nyelvgyöki sphaerában göghangos nem-érülködő hiányozván, e' kútforrásból (t. i. a' *h* léghangos nem-érülködőből) csak léghangos együtthangzó szóhangok származhatnak.

Mivel pedig a' nyelvgyöki sphaera előtt a' nyelvhegyi és az ajki áll: azért a' nyelvgyöki kútforrásu együtti szóhangok vagy nyelvgyökhegyiek, vagy nyelvgyökajkiak.

a) Nyelvgyökhegyi: *th*.

b) Nyelvgyökajki: *ph*.

A' nyelvhegyi kútforrásból, mivel itt két göghangos (*z*, *zs*)

a) nyelvhegyajki göghangos : bz, mz, bzs, mzs,

b) léghangos : ps_3, ps_4 .

Mint tudjuk, a' nyelvhegyi sphaerában két göghangos (*z, zs*) és két léghangos (*sz, s*) létezik, melyek az ajki göghangos (*v*) és léghangos (*f*) nem-érülködőkkel találkozáván, leszen:

a) gōghangos : *vz*, *vzs*,

b) léghangos : *fsz* és *fs*.

Ha már a szóhangelemekből származott összhangzások is a későbbi korban oly utólérhetlen nehézségeket gürdítének nyelvünk elébe : úgy ezek még legyőzhetetlenebbekké válnak akkor, midőn a' compenetrációkból akar consonatiókat készíteni nyelvünk ; és mégis illyek is léteznek.

Megengedem azt, hogy sok, mit e' részről előlegesen a' theoria kifejtési parancsol, egy élő nyelvben sincsen; de hogy némelyek közülök mégis léteznek, az is bizonyos.

A' compenetrationalis consonatiók a' nyelveket igen tisztátalanokká, metszetlen határúakká teszik; de hiszen ezt már az első rendű consonatiók is meglehetősen művelték, de sőt a' compenetratiók magok is résznyire megtették; mert bizony mind ezek mind azok' részéről léteznek némellyek, mellyeket más nemzeteknek nem igen irígyelvén, nyelvünkbe oltani nem igen szeretném. Így p. o. a' compenetratiók közül a' németnek a' *kh*-át, a' consonatiók közül az angol *th*-ját részemről legalább sehogysen irígylem.

De lássuk hát a' theoria' részéről, mellyek ezen áthatott őszhangok (compenetrationalis consonatiók)?

Az ajki elemszóhangokból három áthatulásnak lehetvén csak helye t. i. a' *be*, *me*, és a' *pf*, ezek közül a' két első gög- az utolsó pedig légghangos.

Az ajki gögghangos compenetratiónak a' nyelvhegyi sphaeráról a' *z* és *zs* felelvén meg, lennének: *bez*, *bez*s, *mez*s, *mez*s.

Az ajki légghangos compenetratiónak a' nyelvhegyi sphaerával két légghangos nem-érülködő felelvén meg, származnának a': *pfsz*, és *pfs*.

Az ajki gögghangos compenetratiónak a' nyelvgyöki sphaerában megfelelő gögghangos nem-érülködője nem létezővén, az ajki légghangos *pf* compenetratiónak csak a' nyelvgyöki *h* felel meg, és leszén: *pfh*.

A' nyelvhegyi compenetratiók vagy gögghangosak t. i. a' *dj*, *nj*, *lj*, *rj*, *dz*, *nz*, *lz*, *rz*, *dzs*, *lzs*, *rzs*, ám de ezeknek nem lévén nekik megfelelő nyelvgyöki nem-érülködő gögghangosuk, itten a' compenetrationalis consonationak nincs helye;

vagy pedig légghangosak t. i. a' *tj*, *tsz*, *ts*, ezeknek megvagyon a' nekik megfelelő nyelvgyöki légghangosuk t. i. a' *h*; homnét *ljh*, *tszh*, és *tsh* compenetrationalis consonatiók származnak.

Mellyeknek összege tehát tíznél többre nem megyen.

Ha a' hathangokat összelelt vagyis másodrendű szóelemek gyanánt tekintettük: úgy épenségesen nincs okunk, hogy az együtti szóhangokat azok közül kitaszítsuk.

Miszerint tehát háromféle mássalhangzókkal bírunk:

- a) elsőrendű mássalhangzó szóelemekkel,
- b) hathangokkal,

c) együtti szóhangokkal; mely két utolsó rendbeliek együtt véve teszik a' másodrendű mássalhangzó szóelemeket; szám szerint a' következőket:

a) valóságos szóelem van 19.

b) hathang „ „ 19.

c) tiszta együtthang „ „ 14.

d) compenetrationalis consonatio „ 10.

összesen 62.

Adjuk a' 62 mássalhangzókhoz a' 8 magánhangzót és ezekhez az eddig még tulajdon betűjelre sem érdemesített göghangot, az emberi szószerv ezen 71 egymástól metszetesen megkülönböztethető szóhangnál nem képes többet magából kifejteni. 'S mi tán némelly nyelvekben e' hangokon kívül találtatnék: az vagy:

a) a' lényeges szóhangelemeknek módosítása (p. o. ha valaki vagy valamely nemzet az r hang' kiejtése közben nyelve' végével több rezgéseket teszen a' szokottnál);

b) vagy némelly hangoknak eredeti göghang általi meghatása (mint p. o. a' gall *en* nasilláló kiejtése); vagy

c) talán némelly lehellés-alatti elváltoztatásai lehelleti módosulatainknak.

Negyedik Rész. Szóhangáthasonlítás.

Midőn a' nyelv az egyes szavak' közepén vagy végén oly két — egymást ellökő — mássalhangzó első vagy másodrendű elemmel találkozik, mellyek egymáshoz képest bizonyos categoriai hangviszonyban állanak: akkor ő, hogy az ekként támadott hangrögökön könnyeden átsimuljon, azon fortélylyal él, hogy az utóbb-álló mássalhangzóval az előbb-állót elnyeleti, vagyis áthasonlíti olykép, hogy aztán a' nyelvproductumban az utolsó az előbbenit gyomrába fogadván kettős mássalhangzóvá leszen. — Az előbb-állónak időtartása tehát nem semmittetik meg, hanem annak csak hanganyagában (hanglényegében) történik változás, holott az után-álló lényegének épsége (nem ugyan mindenkor, hanem csak többnyire) megmarad (p. o. e' szóból: *pap* bab kimondásban leszen *pabb*; e' szóból: *at*ta leszen *atta*). Némellykor mégis az előálló assimilálja az utóálló, p. o. **Absatz**, **Apszatz**, **Abatz**.

Következik innét, hogy a' hangáthasonlításokban az egymás mellett létező mássalhangzók közül többnyire az után-álló győzedelmeskedik az előlálló fölött.

A' szóhangáthasonlítás mind az áthatulást, mind az együtt-hangzást magában foglalja azon különbséggel, hogy, midőn az áthasonlításba akár áthatulás akár együtthangzás vétetik fel, akkor az egyes hathangok és együtthangok mindig kettősökre változnak az áthasonlításban, még akkor is, midőn ők, noha az elsőrendű vagyis eredeti mássalhangzókából lettenek, mint már másodrendűek ezek' szerepét viselik (p. o. e' szóból: látja, a' ki-mondásban leszen: látj-tya).

Az áthatulás és együtthangzás közt egyrésről, másrésről pedig az áthasonlódás közt tehát azon lényeges különbség van, hogy amazok tiszták lévén egyesén hangzanak, és így az egyes szavak' elején is állhatnak; holott mikor velök áthasonlítás történik, kettősökké válnak, és soha az egyes szavak' elején nem lehetnek, hanem az egyes szavak közepén képlődnek az egyes szavak összeálltanak, avagy a' képzők' gyökszókhöz kötésöknek alkalmával.

Az áthasonlítás azonban az áthatulás és együtthangzás' határain túlterjed, még pedig két irányban is:

- a) az által, hogy mind az érülködők mind a' nem-érülködők' magok-magokban egyesületét általkarolja; minek t. i. sem az áthatulásban sem az együtthangzásban helye nem lehet (p. o. papban helyett mondjuk: pabban), és
- b) az által, hogy az áthatulást és öszhangzást képző mássalhangzó elemek' visszafordultát nem ugyan mindig, de igen gyakorta felöleli.

Mint az áthatulás és együtthangzás: úgy az áthasonlódás által kettős czélt ér el a' nyelv, t. i.

- a) az átmeneti hangrögöket kerülven ki, simává teszi a' hangokat;
- b) az átmenetek szintannyi időt vévén igénybe mint magok a' mássalhangzók' lényegének kiejtése, midőn őket kilökvén hatás és együtthangokat készítünk, a' kettős mássalhangzók'ból ez által nem kevés időt kémélünk meg;

mint mondám az áthatulás és együtthangzás által gömbölyűséget és simaságot nyernek az egyes szavak nyelvünk alatt egy-

résről, másrésről pedig általok időt nyerünk : úgy az áthasonlítások által még pedig nagyobb mértékben éretik el ezen nem megvetendő hasznú czél.

E' három mezőn azonban (t. i. az áthatulás, együtthangzás és összehasonlításnak mezején) a' szó és írás egymástól **kell** hogy eltávozzanak, és csakugyan minden élő nyelvekben többé kevesbbé el is változnak; a' mennyiben beszéd közben azon három elsőnek többé kevesbbé szabad hatáskört engedünk; holott írásban őket a' szó' közepén és végén azaz az összetételek és képzőfüggeszteéseknél csaknem egészen száműzzük.

Az áthasonlításnak az ugyanazon sphaera' mássalhangzói közt lehetvén csak helye, e' résről az áthatulással megegyezik ugyan, de az együtthangzástól lényegénél fogva különbözik, mert hiszen ezeknek épen csak a' különböző sphaerabeli mássalhangzók közt van helye; midőn tehát ennek ellenére az áthasonlítás az együtthangzást is körülöleli : akkor mint az átható hangok úgy az együtthangok is egyszerű mássalhangzó szóelemek gyanánt kell hogy tekintessenek.

Az áthasonlításnak azon részéről, mely vagy az áthatulásból vagy az együtthangzásból fakad, itten újra szólni, szükségtelen volna, hogy melyek ők? és miként kapnak lételt? azt e' tan' áthatulási és együtthangzási részéből lehet megérteni; úgy hogy tehát itten, az áthasonlításnak csak e' kettő határain kívül létező részei leendnek megfejtendők.

Mint majd látni fogjuk, e' hangvidéken egész és fél áthasonlításnak van helye; nevezzük pedig :

a) Egész áthasonlításnak azt, midőn az utólálló mássalhangzó az előtte állót testestül lelkestül együtt magaévá teszi; holott ellenben :

b) midőn az utólálló az előtte állónak testét (anyagát) meg hagyván, csak szellemét pusztítja el : akkor fél áthasonlításnak van helye.

Egész áthasonlításnak csak két esetben van helye, t. i.

a) Midőn azon szervnek két lég- és göghangos érülködő mássalhangzói találkoznak egymással; p. o. papbab, kimondva : pabbab, adta, kimondva : atta, agka, kimondva : akka.

b) Midőn azon szervnek két lég- és göghangos nem-érülködő mássalhangzói koczczannak össze; p. o. rőfváson, kimond-

va : rővászön, tereféle, kimondva : terfféle, szásszor, kimondva : szászszor; szásszár, kimondva : százzár; saszsák, kimondva : szász-
zsák; dússzákmany, kimondva : dússzszakmany.

Ezen két rendbeli törvény mellett két megjegyezni valónk van:

a) Hogy a' nyelvgyöki sphaerában göghangos nem-érütköző hiányozván, idetartozó *h*-vali áthasonlítás nem történhetik.

b) Hogy a' nyelvhegyi két rendbeli nem-érütközők (*z*, *sz*; *zs*, *s*) egymást keresztülvágván (tehát midőn a' *z* vagy *sz*-szel, vagy megfordítva a' *zs* vagy *s* *sz*- vagy *z*-vel találkoznak), az utólállónak az előbb-állón való áthasonlítási győzedelme történik; p. o. szűz-zsámoly, kimondva : szűszzsámoly; gűz-szűz, kimondva : gűszszűz; gűz-s-zár, kimondva : gűzzár; szász-zsámoly, kimondva : szászszsámoly.

Fél áthasonlításnak helye csak akkor van, midőn az érütköző nem-érütközővel olyképen találkozik, hogy a' mássalhangzók egyike gög-, másika pedig légghangos; tehát:

a) az előmenő érütköző gög-, a' következő nem-érütköző légghangos (*bf*, *ds*, *dsz*, *gh*); p. o. zabfa, lesz : zapfa.

b) az előmenő érütköző lég-, a' következő nem-érütköző göghangos (*pr*, *tz*, *tsz*); p. o. papvám, pavám; testzöld, tesdzöld.

c) az előmenő nem-érütköző göghangos, a' következő érütköző légghangos (*vp*, *zt*, *zst*); p. o. tá part, lá/part.

d) az előmenő nem-érütköző légghangos, a' következő érütköző göghangos (*fb*, *szd*, *sd*); p. o. rőfbarsony, rőchársony.

Jegyzet. Ezen utolsó d) alatti esetben a' *h*-nak nem lévén göghangos nem-érütköző ellentéte, a' nyelvgyöki érütköző göghangos (a' *g*) e' categoriai correspondense' nem-létében nem képes az itteni légghangos nem-érütköző *h*-t áthasonlítani, annak tehát maradni kell.

A' milly könnyű a' zárlási érütköző után a' nyílási érütközőnek kimondása : épen olly nehézségre bukkanik a' nyelv akkor, midőn megfordítva áll a' dolog, azaz midőn a' nyílási érütköző előzi meg a' zárlási érütközőt, és a' szószervek ez esetben egészen különös módon segítenek magokon az *m* és *n*-nek megfelelő *b* és *d* őket megelőző két esetben az által, hogy a' contactus punctum a' kettőnek kimondása alatt nem változván; addig míg a' göghang tisztán a' csukott szájsőbe hat, a' hang a' *b*-t vagy *d*-t illeti, mi azonban soká nem tarthatván ugyan continuative az

orrürenek hajt neki, 's az orrürr körül fekvő resonantialis részeket rezgésbe hozván, e' része a' göghangnak már a' zárlási más-salhangzót illeti; p. o. *abma*, *adna*. Melly műfogása a' nyelvnek a' másképp röges kimondást hatalmasan kisimítja; másképp a' két hang közt egy kis göghang ugrik ki. — És mi ezen assimilatiót szinte fél assimilatióknak tartjuk.

Az említett zárlási más-salhangzóknak (az *m* és *n*-nek) talál-kozása a' más két nyilási léghangos érülközővel (a' *p* és a' *t*-vel) tisztára ki nem mondathatik, hanem vagy *b* és *d*-vé válnak, vagy pedig, midőn tisztán akarjuk őket kimondani: akkor ők egymás-tól egy kis közbeeső hangszünet és göghang által löketnek el egymástól; p. o. *apma*, *alna*.

A' más két zárlási érülköző (*t* és *r*) alatt a' göghang a' szájurön menvén végig, midőn őket göghangos nyilási érülközők előzik meg, akkor göghangos, midőn pedig léghangosak: akkor egy hanghiányi és egy göghangos átmenet által löketnek el egy-mástól; p. o. *adla*, *adra*; *atla*, *atra*.

Toldalék.

A' különböző nyelvekben az eddig fejtegetett áthatululáson, és áthasonlításon kívül még két nevezetes tüneményre akadunk, mellyek sem a' compenetratio, sem a' consonatio, sem pedig az assimilatio' categoriájába nem soroltathatnak. És e' kettő a' helyettesítés, és a' kihagyás (substitutio et omissio).

A' *helyettesítés* (substitutio) kivételes esetét teszi az assimilatióknak; t. i. melly természeténél fogva mást parancsolna, mint mit a' substitutio életbe léptetett; úgy p. o. e' latin szó assimilatio, gyökök szerint *adsimilatio*; e' szónak kimondásban a' *ssimilatio*-nak kellene lenne, a' dívat azonban assimilatiót csinált belőle; hol tehát a' kellendett *ts*-t az első *ss* helyettezi; úgy továbbad a' finnben kezi kéz, genitivusa *kedén*, hol a' *d* a' *s* helyett van substituálva; úgy a' magyarban szeress, minek ad analogiam *szólj*, *fáradj*, *lépj*, *szeretj*-nek kellene lenni a' *tj ss* által van helyettezve.

Hogy a' substitutiók nem csak a' gyököket lerontják, hanem még az assimilatióval is ellentétbe teszik magokat, annyi bizonyos; honnét ha valamely nyelv' írásában annál inkább pedig

beszédében messzire terjed, az azon nyelvnek nem csak euphoniáját sérli, hanem megtanulását is igen nagyon nehezíti.

Euphoniáját mondám, mellynek kell ugyan a' tiszta gyökök' rovására némi áldozatot hozni, és mi e' tekintetből a' compenetratio, consonatio és assimilatio' határaiból kitelik, tegye is meg ez áldozatot, de ha tán ennek határain túl mind untalan átszap a' substitutiók' territoriumába, az csak a' gyökök' egész lerontásával történik, mi ugyan tán nagyon is simává teheti a' nyelvet, de nem egyszermind kedves-hangúvá is, mert a' durva, darabos, goromba, pokróczos dolgokat csupa dajva, dajabosz, gojomba, pokjóczosz szókkal kitenni, valóban igen gyermekes volna.

Már a' compenetratiók és consonatiók, még inkább pedig az assimilatiók képükön viselik némi-nemikép, ha nem restségnek legalább kényelemkeresetnek jeleit; azonban őket mennyiben általok az időt rabló átmenetek kilöketnek, nem csak tűrnünk, hanem keresve keresnünk kell, mert általok nem csak időt, hanem nyelvsímaságot, jóhangzást is nyerünk; és ők elegendők erre való nézve, úgy hogy a' substitutióknak csak kivételként engednek helyet.

Mennyire nyelvekbeni jártasságom terjed, meglehet ugyan, hogy egy és ugyanazon nyelvben a' substitutiók bizonyos törvények szerint történnek, mellyeket kifürkészni, ugyanazon nyelv' buvárlásának leszen gondja; azt azonban nem gondolom, hogy minden élő nyelveket átlengő substitutiókat kormányzó törvények léteznének. — Mivel pedig e' tan az abstract studiumnál is több, azaz úgy szólván a' prioristicum studium, t. i. melly minden élő nyelvet egyenlően érdekel: azért a' substitutiókat illető törvények e' tan' tárgyai nem lehetnek.

Phonologiai kihagyás' (omissio) neve alatt értek az egyes nyelvekben minden olly kihagyást, melly által merő nyelvrestségből, annélkül hogy helyökbe valami substituáltatnék, némelly szavakból a' kimondásban igen lényeges szórészek kimaradnak. Némelly esetben a' latin nyelvben ez *elisiónak* neveztetik, és a' költők szeretik leginkább használni; ezeken kívül azonban némellykor igen érzékeny csonkítások léteznek némelly szavakon némelly nyelvekben; így p. o. a' német a' *gehen wir* helyett *gēmer-t*, az *essen wir* helyett *eszmer-t* mond; a' latin a' *scilicet*-ben a' *scire licet*-et rövidítette meg; a' magyar a' szabad volna he-

lyelt *szabadna*-t mond; a' palócz a' *kiugrott*, *beugrott*-at *kugrott*, *bugrott*-á rövidíti, stb stb.

Az effajta omissiók bizonyos határok közt az egyes nyelveknek hasznos szolgálatokat tehetnek, a' mennyiben ezekben az egyes szavak és kifejezetek rövidebbekké, gördülékenyebbekké és simábbakká tétethetnek; és az egyes nyelvekben ezek közmegegyezés (conventio) által bizonyos határok közt mozogván, bizonyos törvények szerint szabályoztathatnak. Mivel azonban e' szabadságok nem egyenesen szószerveink' hangadó, szóalkotó tehetségének természetéből erednek, és minden egyes nyelvekben más-másfélek lehetnek, azért ezek az universalis phonologia' tárgyait semmikép sem tehetik.

Ki ezen, kötetekre mehető munkának jelen vázlatát figyelemmel olvasván minden pontnál megállva a' szóhangtüneményeket fenszóval maga magán próbálgatta, és a' benne lerakott elvek' valóságáról meggyőződött: annak elméjében lehetetlen, hogy némmely gondolatok nem ébredtek volna; millyenek:

a) hogy tehát minden eddigi nyelvek' alphabetumai csupa zaggyalékok;

b) ennek következtében mennyire olajtható volna, hogy e' tan a' kisebb iskolák' tanrendszerébe fölvétetvén, a' gyermek reflexiv tanulván olvasni, ez úttal egyszersmind nem csak olvasni, hanem gondolkozni is tanulván, az eddigi lélekgyötrő mechanicus rendszer' járma alól kiszabadítva, örömmel nézne tanítójára, holott eddig benne, ha nem testi legalább lelki kínzóját látta.

c) hogy e' mód szerint a' hangképeknek (vagyis betűknek) új alakokat adván, őket úgy el lehetne rendelni, hogy mindenik, úgyszólván maga mondaná meg, hogy ki ő, körülbelül mint a' gibicz maga magát árulja el.

d) hogy a' prosodiának utolsó okai e' tannak átmeneti részéből kerülvén ki, innét egyszersmind az euphonia' szabályai is kikerülnének.

e) hogy a' gyermek' nyelve főkép az át- és együtthangok' kimondásába jókor beügyülvén, az idegen nyelvek' megtanulása igen igen előmozdítottatnék, holott jelenben p. o. a' német gyermek a' *zs*, a' *z*, a' *gy*, a' *ty* hangokat, a' magyar pedig a' *kh*-at,

a' *pf*-et, a' több egy rakáson levő mássalhangzókat csak igen tökéletlenül tudja kimondani.

f) hogy az ingatag szószármaztatási tudomány, melynek egyik fő célja ismét csak az idegen nyelvek' könnyebb megtanulhatása volna, e' tan által nagyobb bizonyosságra vergődhetnék.

g) hogy nyelvünk' orthographiája, noha más nyelvekéhez képest nem a' legtökéletlenebb, csak e' tan' elvei szerint javíthatnák ki; úgy első rendbeli szükségünk a' magas é (ä) behozását, és a' *zs* és *sz* elemszóhangok' egyszerűsítését igényli; holott másodrendű szükségünk a' hatott hangok' egy alakbai öntését érdeklí, stb, stb.

E' tannak árnyékoldalát azonban főképp az teszi, hogy papírósról belé hatolni igen nehéz, holott élő szó után nem csak könnyű, hanem gyönyörűséget okozó is, és szerzőnek e' tan' első elemeibe 5—6 esztendősz gyermekét is sikerült bevezetni immár.

KIS GYÜLÉS, OCT. 23. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Császár Ferencz tisz. tag, Horváth Cyr. és Bertha, r. és lt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Erdy, Gebhardt, Györy, Kiss Kár. rr. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak olvasta

PURSTALLER JÓZSEF'

értekezésének „A' bölcsészeti' függő kérdése az általánosról“ első részét.

— Ezt követte

PODHRADCZY JÓZSEF lt.

értekezése „Mythusi hitágazat a' világalkotásról.“

KIS GYÜLÉS, OCT. 30. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Erdy, Jerney rr. Kiss Fer. lt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Kállay, Kiss Kár. rr. lt. — Bertha, Brassai, Lukács, Mátray, Pauler lt. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

ÉRDY JÁNOS rr.

a' verebi határban felásott pogány sírról értekezett, 's előadását mutatóványokkal kísérte.

KISS FERENCZ lt.

egy régi gyűrű bemutatását, melynek hasonmása itt adatik, a következő szavakkal kísérte:

Az ércz belértékén minapában együtt vett régi gyűrűk közt, az ábrában látható különösen magára vonta figyelmemet azon oknál fogva, mert XV. századbeli tagadhatlan eredetisége mellett a fél tojásdad alakú paizs felett ezen betűk L vagy I. Co, azaz: Ladislaus vagy Ioannes Comes-láthatók. Czimere pedig nap és hold között jobbra álló, orrában gömbölyű alakot tartó holló; a mi, ha hozzávetjük a felirati tartalmat, azt gyaníthatná, hogy hős, és regényes emlékeztető Hunyadi László vagy János egyik pecsétgyűrűje van előttünk.

Igaz ugyan, hogy tisztelt Elnökünknek a *Hunyadiak Korát* tárgyaló igen jeles munkája (I. köt. 38. l.) tartalma szerint Bienkovszky, Mladinsky, Pawlocky, Zamoviczky lengyel, Ginwil és Sakovitzky litván, Horzovicz cseh, Cosbet angol, Fucilingi, b. Schaeffer, Styker, Rubinger, Sterz, Rabenstein, Pappenheim, Rabensberg, Görler, Greifenstein, Neuhaus német családok is hasonló czimerekkel éltek; de ezek nem lévén nálunk honosak, józanán nem tehetjük fel, hogy utazás közben pecsétgyűrűket itt feledtek vagy vesztettek volna. Valószínűbb, hogy ezen eredeti régi gyűrű magyar, és hihetőleg a Hunyadi-család maradványa. Ennek valódiságáról legjobban meggyőződhetnénk az által, ha lenyomatát azon felszólítással tennők közzé, hogy azon könyvtárak tulajdonosi, kiknél eredeti lenyomata az oklevelekben netalán előfordulna, arról tudósítani szíveskednének a magyar Acadiemiát.

KIS GYÜLES, NOV. 6. 1854.

(A matematikai és természettud. osztályok részére).

B. Kemény Zsigmond tiszt. tag helyettes elnöklése alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Győry, Kiss Károly, Nendtvich és Petényi II. u. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Erdy, Horváth Cyrill, Jerney II. u. — Hunfalvy, Lukács, Repický, Tóth, Wenzel II. u. — Toldy Ferencz titoknok.

NENDTVICH KÁROLY II.

a növények és állatok táplálása és növekedéséről értekezett a következőkben:

Ha valamely növényt elégetünk, alkatrészeinek egy része, a levegő oxigénjével egyesülve, elszáll, másika mint eléghetet-

len hamu hátra marad. Azon alkatrészek, melyek a' levegőbe szálltak, oxygen, hydrogen, carbon és nitrogen valának; azok ellenben, melyek mint hamu maradtak hátra, a' növény' különbségéhez képest különbözők lehetnek, és részint savakból, részint aljakból állanak, melyek egymással egyesülvők. A' savakhoz tartoznak: a' kénsav, a' phosphorsav, a' szénsav és a' siliciumsav. Az aljak' sorába a' kali, natron, calciumoxyd, magnesiumoxyd, aluminiumoxyd, vasoxyd, és manganoxyd. Ezeken kívül még chlör, és kevés jod, brom és fluor is. Ez alkatrészek minden hamuban, csak hogy különböző arányban találtnak, a' mint t. i. különböző növényekből, vagy azoknak különböző részeiből származnak.

Ez alkatrészek azonban nem valának azon állapotban az élő növényben, mint a' milyenben azokat a' hamuban találjuk; hanem az aljak, melyek a' hamuban szénsavval egyesülve maradtak viszsza, mind organicus savakhoz valának kötve, melyek az égés alatt elpusztultak, szénsavvá és vízzé égvén el. Ezek nagyobb részt a' levegőbe szállottak el, csak része a' szénsavnak kali és natronnal egyesülve maradt vissza.

A' kérdés tehát ez: honnét származnak mint azon alkatrészek, melyek a' növény' elégetése alatt részint a' levegőbe szállnak, részint mint hamu visszamaradnak.

Voltak, 's vannak tán most is olly tudósok, kik „természetbölcsészek“nek nevezték magokat, 's kik azt állíták, miszerint az organismusok' képesek elemeket teremteni testökben, azaz olly elemeket állítani elő, melyek tápszereikben nem találtnak. E' nézet azonban uralmát soká nem gyakorlá a' természettudományok felett. Jelenleg nincsen józan természettudós, a' ki arról teljesen nem volna meggyőződve, miszerint nincsen és nem is lehet elem valamely organismusban, melyet az tápszereivel vagy más úton testébe ne hozott volna.

Nem kételkedünk ennél fogva mitsem, miszerint mind azon elemek, melyeket a' növényekben is találunk, azoknak tápszereiből származnak. Tápszereknek nevezzük pedig a' növényekben is mindazon anyagokat, melyeket azok a' külvilágból fölvesznek és melyek életműszereik' kifejlődésére, és anyaguk' gyarapítására fordíttatnak.

A' növények tápszereiket részint a' levegőből, részint a'

földből, mellyben gyökereznek, veszik. Sőt a' tiszta vízi növények is csak közvetlenül a' vízből nyerik tápszereiket, közvetőleg szinte a' levegőből és a' földből, mellyekkel a' víz összeköttetésben áll.

Nincsen semmi nehézségekkel összekötve annak meghatározása, vajjon mellyek azon elemek, mellyeket a' növény a' levegőből, és mellyeket a' földből vesz. Mindazon elemek, mellyek a' növény' elégetése alatt a' levegőbe szállnak, kétséggkívül a' levegőből, mellyek ellenben mint hamu visszamaradnak, a' földből származnak.

E' szerint lesznek az oxygen, hydrogen, carbon és nitrogen azon elemek, mellyeket a' növény a' levegőből vesz.

Szükséges azonban, miszerint az elemek bizonyos összeköttetésben nyújtassanak a' növénynek; csak úgy szolgálhatnak neki tápszerűl. Nem szenved kétséget többé, miszerint a' carbon mint szénsav, az oxygen és hydrogen mint víz, és a' nitrogen mint ammoniak nyújtatik a' növénynek tápszerűl. Hogy pedig mind ez alkatrészeket magában foglalja a' levegő, számtalan kísérletek által kétségtelenül be van bizonyítva. Kétséget nem szenved ugyan, miszerint a' növények a' víznek sokkal nagyobb mennyiségét a' földből szíjják magukba. Azonban e' víz is nagyobb részt a' levegőből származik, és végre vannak valósággal számos olly növények, és ide tartoznak épen a' leghusosabbak, pl. a' *cactusok*, mellyek csaknem minden vizöket a' levegőből veszik.

Azonban a' növényeknek oxygen-, hydrogen-, és carbon-tartalmú alkatrészei sokkal kevesebb oxygent tartanak magukban, mint a' víz, vagy a' szénsav; vagy is, az oxygenben legdúsabb alkatrészei a' növényeknek még mindig annyi oxygent nem tartanak magukban, a' mennyi arra kívántatnék, hogy carbonnal szén-savat, hydrogennel ellenben vizet alkothasson. Következik ennél fogva, miszerint a' növények, midőn a' vizet és a' szénsavat fölveszik, azoknak oxygenrészét kiválasztják. A' növények' egyik és fő életnyilvánítása ennél fogva az oxygen' kiválasztásában áll. Hogy ez csakugyan úgy is van, számos kísérletek és észlelések által be van bizonyítva. Tudjuk t. i. miszerint a' növények' zöld részei a' napvilág' befolyása alatt a' levegő' szénsavát magukba szívják, és helyette hasonterületü oxygent bocsátanak ki. Ebből önkényt következik, miszerint a' szénsavnak carbonja visszama-

rad a' növényben, 's hogy az a' víz' alkatrészeivel különböző arányban egyesülve, alkotja azon számos nitrogennélküli vegyeket, mellyeket az élő növényekben és azoknak különböző részeiben találunk. Elsőbben ugyan az oxygendusabb alkatrészek, névszerint az oxalsav $C_2 O_3$, a' hangyasav $C_2 H O_3$, az ecetsav $C_4 H_3 O_3$'s i. t. későbbben oxygenben szegényebb anyagokat, pl. az úgynevezett carbonhydratokat, a' czukor, keményítő, gummi stb, mellyekben a' carbonon kívül az oxygen és hydrogen azon arányban léteznek, mellyben vizet alkotnak. Ezekből képeztetnek aztán vagy olajok és zsírnemek, vagy az illó olajok és balszámok, mellyek carbontartalmukra nézve legfelsőbb helyen állanak, és mellyekben az alkatrészeknek anoxydatiója néha egész addig ment, hogy az oxygen egészen kivált belőlök, mint pl. az illó olajok' nagy részében.

Miként történik e' különböző testeknek egymásrai átváltoztatása, a' növény' mellyik részeiben stb, az eddig tudva még nincsen. Nem valószínű azonban, miszerint az oxygenben szegényebb alkatrészek az oxygendúsabbakból csak az oxygen' közvetlen kiválasztása által képeztetnének; hanem inkább bizonyos vegyületeknek másokrai hasadása által, mint azt például az amygdalinnál, a' salicin és populinnál látjuk, mellyek a' diastas' hatása' következtében egy részről mint az amygdalin a' keserű mandolák' illó olajára, hydrocyansavra és szőlőczukorra, más részről mint a' salicin saligeninre és szőlőczukorra szakadnak $C_{26} H_{18} O_{14} + 2HO = C_{14} H_8 O_4 + C_{12} H_{12} O_{12}$.

Mindezekből tehát az tetszik ki, miszerint a' növényéletnek egyik fő nyilvánítása az oxygennek kiválasztásában fölvett tápszereiből, és olly vegyületek' előállításában áll, mellyek annyi-
val inkább dúsabbak lesznek carbonban, mentől több változásokon mennek keresztül, míg azon fokot elérve, mellynél nagyobb részt csak carbon- és hydrogenből állanak, mint haszonvehetlenek már, a' növényből nagy részben kiválasztatnak.

A' nitrogentartalmú alkatrészei a' növényeknek, főleg az úgynevezett proteínanyagok, mind az ammoniakból származnak, mellyet a' levegő, habár alig fellelálható mennyiségben, tart magában, és mellyet a' tápláló földnek bizonyos alkatrészei magukból fejlesztenek. Hogy a' nitrogentartalmú alkatrészei a' növényeknek ammoniakból származnak, részint ebből tetszik ki, hogy a'

nitrogent mind csak olly vegyületekben tartják magukban, melyek mint ammoniak, vagy ammoniumoxyd tekinthetők, részint hogy olly föld, melly ammoniakot fejleszt ki magából (trágyás föld) tetemes mennyiségben, leginkább kedvező a' nitrogentartalmu alkatrészek' fejlődésére. Hogy miként történik a' növényben a' nitrogén' assimilatiója, szinte nem tudatik, valamint az sem, vajjon micsoda változásokon megyen keresztül a' nitrogentartalmu test, míg proteinyaggá válik, és í. t.

A' mi a' növénynek azon alkatrészeit illeti, melyek annak elégetése után hamuként maradnak hátra, erre nézve nem szenved kétséget, miszerint azok mind a' földből származnak, mellyben a' növény tenyészik. Nevezzük ennél fogva e' részeket *földes alkatrészeknek*. Valamint azonban a' növény levelei által csak gázalaku testeket képes fölvenni magába, úgy szíhat fel a' növény gyökerei' segítségével csak folyadékokat; 's ennél fogva csak azon alkatrészei a' földnek szolgálhatnak táplálékul a' növénynek, melyek vízben feloldhatók.

Már fönnebb mondva volt, miszerint legtöbb növényekben ugyanazon földes alkatrészeket találjuk, csak különböző arányban. E' földes alkatrészek azonban nem valami történetes, mi tán el is maradhatott volna, a' nélkül, hogy hátramaradást szenvedett volna a' növény fejlődésében; hanem szintúgy elkerülhetetlen szükségesek a' növény és annak egyes részei' fejlődésére, valamint a' szénsav, víz és az ammoniak. Nem szenved kétséget, miszerint a' növények' földes alkatrészei életműves alkatrészeik' fejlődését és képeztetését előmozdítják; de, hogy mi módon történik az, milly részt vesz minden egyes földes alkatrész a' növények' életműves anyagain' fejlődésében, eddig még nem tudjuk.

Szükséges annál fogva, hogy bizonyos növény mindazon alkatrészeket lelje a' földben, mellyben tenyészni akar, melyek fejlődésére elkerülhetetlen szükségesek. Innét lesz magyarázható azon körülmény, mellynél fogva nem minden növény tenyészhet minden földben; 's hogy kénytelenek vagyunk gyakran előkészíteni azon földet, mellyben bizonyos növényeket termesztetni akarunk. A' növény, mellyet a' természet maga termeszt, maga keresi ki magának a' földet, mellyen vagy buján, vagy szegényen tenyészni fog, a' mint vagy bőven, vagy csak gyéren találandja elő azon alkatrészeket, melyeket táplálására igényel. Ellenben,

mind azon növények' számára, melyeket saját czélunkra természetünk, saját földet is kell teremteni, mit részint különféle földnek' vegyítésével, részint pedig 's főleg trágyával törekszünk elérni. Miután tehát a' földben tenyésző növények azon alkatrészeket, melyek fejlődésükre szükségesek, magukba szíjják; magából következik, miszerint a' földnek azon arányban kell tápláló részekben szegényebbnek lenni, a' mennyiben többször aratjuk le a' rajta tenyésző növényeket. Az által t. i. megfosztjuk a' földet örökre azon alkatrészekről, melyek a' növény' tenyésztésére szükségesek. Igaz ugyan miszerint a' föld' kérge csaknem kimeríthetlen forrását foglalja magában, azon alkatrészeknek, melyek a' különböző növények' táplálására igényeltetnek. Mert a' sziklanemek, nagyobb részt, főleg a' jegeczses sziklanemek (granit, csillámpala, porphyr, trachit st. m.) mindazon alkatrészeket már magában foglalja, melyek a' növények' fejlődésére kívántatnak. Ez alkatrészeknek sokkal nagyobb része azonban vízben oldhatlan állapotban létezik a' sziklákban, és csak azon része, mely a' levegő, víz és egyéb hatások' befolyása következtében elmállottak, 's az által az esővízben oldhatókká váltak, fordíthatók a' növények' táplálására. Ezen elmállás azonban igen lassan halad, úgy hogy azon arányban, melyben a' természetett növények a' föld' alkatrészeit elvonják, nem pótoltnak. Más sziklanemek megint, mint pl. a' tiszta mészkő, agyagpala, ha csak vastag televényréteggel fedve nincsenek, nem csak hogy nem tartják magukban a' szükséges alkatrészeket a' megkívántató mennyiségben; hanem nagy része azoknak teljesen hiányzik.

Következik ezekből, miszerint ott, hol a' vagy maguktól nőtt, vagy mesterség által természetett növények évenként aratásnak vannak alávetve, hacsak kimeríthetlen televényföldön nem teremnek, az elvitt alkatrészeket pótolni szükséges. Történik az trágyával, mely az állatok' eledelének maradványait, főleg földes részeit foglalja magában. A' trágyával ennél fogva azt törekszünk visszaadni a' földnek, mit évenkénti aratás által tőle elveszünk.

A' trágyának azonban még más hatása is van. Miután t. i. rothadó állati anyagokat is tart magában, melyek rothadásuk' alkalmával szünet nélkül ammoniakot fejlesztenek, az állati trágya ammoniak tartalmával a' nitrogentartalmu alkatrészek' fejlődését és előmozdítja.

Miután azonban nemcsak a' különböző növények, hanem azoknak különböző részei is más más anyagokat igényelnek táplálásukra, szükséges, miszerint gyakran különböző trágyát is használjunk. Így pl. a' különböző gabnanemek, különösen a' buza, magjaiban phosphorsavas calciumoxydot tart, melly nélkül, ha azt a' földben nem találja, lehetetlen, hogy kifejlődhetnék. A' gabna ekkor szárát sőt kalászt is hajt ugyan, de ez üres marad. Szükséges ennél fogva, hogy nem csak a' föld, mellyen búzát termesztünk, hanem a' trágya is, mellyel a' búzaföldet termékenyítjük, phosphorsavas calciumoxydot foglaljon magában, mit a' trágyában annál nagyobb mértékben találándunk, mentül több magvas ételekkel élt az állat. Gyakran az olly szántóföldbe, melly már nagyon ki van merítve és kevés phosphorsavas sókat tart magában, porrá őrlött csontlisztet adnak, melly nagyobb részt phosphorsavas calciumoxydból állván termékenyíti a' földet.

Miután a' különböző növények más más alkatrészeket igényelnek táplálásukra; magából következik, hogy ugyanazon föld, melly valamely növény által bizonyos alkatrészekre nézve már ki van merítve, más növénynek, melly táplálására más alkatrészeket igényel, még nyújthat elegendő eledelt. E' tényen alapszik a' váltó gazdaság' elve.

Fönnebb mondók, miszerint a' föld kimeríthetetlen forrást tart ugyan magában a' növények' táplálására nézve, hanem hogy annak egyes alkatrészei az elmállás' lassú vegyfolyama által jöhetnek csak azon állapotba, mellyben egyedül táplálékul szolgálhatnak a' növénynek. Ha tehát az illy földet, több évi termesztés után több ideig ismét magára hagyjuk, a' felhasznált alkatrészek a' lassu elmállás által ismét összegyűlnek a' szántóföldben, melly e' szerint, gyakran minden trágyázás nélkül, előbbi termékenységeinek részét ismét vissza nyeri. Ez az *ugar'* jelentősége. Ha azonban az olly földbe, mellyet ugarnak hagyni akarunk, olly növényeket vetünk, vagy ültetünk, mellyek fejlődésükre csak kevés földes részeket igényelnek; akkor lehet utánok mindjárt más gabnanemeket is vetni, a' nélkül, hogy a' termésben hátramarádást szenvednénk. Így szoktak pl. ez alatt, hogy ugarnak kellene hagyni a' szántóföldet, burgonyát vagy más növényeket vetni abba.

Az itt előadott elveknek első pillantásra azon tény látszik ellenmondani, miszerint rengeteg erdőben, a' hol semmiféle trá-

gyázás nem történik, századok és ezredek óta nőnek hatalmas fák és egyéb növények; 's a' föld termékenységeből nem csak hogy mitsem vesz, sőt nyer inkább évről évre, mit a' televény földnek szünet nélküli szaporodásán látunk leginkább. E' jelenet azonban igen könnyen magyarázható. A' növények t. i. az illy földön, melly aratásnak alávetve nincsen, mint pl. az ős erdők, a' föld' tápláló részeit magukba fölveszik ugyan, de miután évenként leveleik, gyümölcseik 's egyéb részeik lehullanak a' fákról, más növények elhalnak és maradványaik korhadásba átmennek; életműtlen alkatrészeik a' föld' felületén összegyűlnek, azon idővel vastag televényréteget alkotván. Amint a' fák idősebbek lesznek, gyökereik mindinkább mélyebbre hatnak és a' föld' tápláló részeit annak mélyéből a' növény' ágaiba, leveleibe stb szíjják 's így a' föld' felületére hozzák. Tehát nem csak hogy a' földön tenyésző növények ki nem merítik azt; sőt inkább termékenyítik, ha t. i. rajta hagyjuk elhalni, elkorhadni 's i. t. A' természet tehát maga-magának legjobban és legcélszerűbben trágyázza a' földet, és a' természetben találtató minden televényföld csak így képezetethetett. Innét lesz magyarázható, miszerint az erdőföld kiirtása után mindig a' legtermékenyebb, 's hogy termékenységet azon arányban veszti, mellyben azt az ember maga céljaira használja, más növényeket termeszt azon, mellyeket évenként learat, 's hogy trágyázás által csak csekély részt adunk vissza a' földnek azon anyagokból, mellyeket aratás' alkalmával attól elvittünk.

Az állatok' táplálása és növése.

Az összes állatország táplálékját a' növényországból veszi; mert ha vannak is olly állatok, mellyek más állatok' húsából élnek, azok, mellyek nekik eledelül szolgálnak, utóvégre a' növényevő állatok' sorába tartoznak.

A' növénynek azon alkatrészei, mellyek az állatoknak, különösen az embernek táplálékul szolgálnak, következők:

Keményítő, czukor, gmmmi, növény-savak, proteinanyagok, zsírnemek, illó olajok 's több más anyagok; végre az életműtlen alkatrészei a' növénynek. Feloszthatók általában: oxygen-, hydrogen- és carbontartalmazó alkatrészekre, továbbad nitrogen-tartalmazókra, és földes alkatrészekre.

Valamint a' növények' életnyilvánítása az oxygen' kiválasz-

tásában és a' carbon és hydrogen' assimilatiojában , tehát mindinkább carbonúsabb anyagok' előállításában áll ; úgy az állatok' életnyilvánítása épen az ellenkező vegyfolyamban áll , t. i. oxygenben szegény és főleg carbonban dús anyagokat vesznek fel táplálékul , míg oxygendús anyagokat kiválasztanak.

Az állatok' tápszerei , származzanak azok akár honnét , megemésztelven , a' vérbe , vagy is a' tápláló nedvbe mennek át. Emésztés alatt pedig nem értünk egyebet , mint a' tápszerek szilárd részének feloldását , és a' tápláló részeknek a' nem táplálók-tól elválasztását. A' tápszerek ennélfogva folyó állapotba menvén át és fölvetelven a' véredények által , a' test' minden egyes életműszerébe , és annak részeibe vitetnek és azok' táplálására fordítatnak. A' keringő vér azonban nem csak a' tápszereket viszi a' test' minden részébe , hanem azoktól a' táplálásra többé nem alkalmas 's az életműfolyam által mintegy lekoptatott részeket fölveszi , és a' kiválasztásra előkészíti. A' táplálásra többé nem alkalmas anyagoknak kiválasztása több életműszerek által vitétik végbe. Ide tartoznak a' tüdők , melyek által a' kiválasztandó anyagok légnemű állapotban választatnak ki , a' vesék , melyek azokat folyó állapotban , és az étesatornya , melly részint folyó részint szilárd állapotban választja ki a' táplálásra többé nem alkalmas anyagokat. Ide számítandó végre még az egész testet fedő külső bőr is , melly részint légnemű , részint folyó , részint szilárd anyagokat választ ki a' testből.

Midőn tehát a' tápszerek útjokat a' testen keresztül teszik , mindinkább oxydálódnak , míg végre mint oxygendús vegyek kiválnak a' testből , 's pedig az oxygen , hydrogen és carbonból álló alkatrészei a' testnek mint szénsav és víz ; a' nitrogentartalmu anyagok mint uricum , a' phosphor és a' kén mint phosphorsav és kénsav vegyülve aljakkal ; végre az úgynevezett életműtlen anyagok mind oxydált állapotban.

A' főeszköz , melly által a' testnek kiválasztandó alkatrészei oxydálódnak , a' lélelő műszerek. Ezek által t. i. oxygentartalmu levegő hozatik a' testbe , melly a' vér által felszívátván , alkatrészeinek oxydatióját eszközli. Történik pedig ezen oxydatiója a' vér' egyes alkatrészeinek nem közvetlenül a' tüdőkben , hanem az egész testben és annak minden egyes részeiben. A' tüdők , vagy általában a' lélelő műszerek csak eszközül szolgálnak az oxygen'

fölvételére, és a' képezett szénsav' kiválasztására. Szintúgy nem történik a' különböző alkatrészeknek oxydatiója azonnal a' legfelsőbb fokig, hanem lassanként több oxydfokozatokon keresztül, míg a' legfelsőbbet elérte, melyet a' testben elérni képes, mire aztán kiválasztatik. Így pl. a' zsírnemek, melyek az állati testben léteznek, előbb epévé 's annak különböző alkatrészeivé, nevezetesen chlorsavvá és taurocholsavvá változtatnak át; ezekből más, oxygendúsabb savak képezetnek, pl. hangyasav, eczetsav, tejsav, vajsav, oxalsav, míg végre szénsavvá és vízzé nem váltak, melyek mint ilyenek a' tüdők által kiválasztatnak a' testből.

A' nitrogentartalmu anyagok, melyek főleg a' proteinféle alkatrészeket teszik, oxygenfölvétel által előbb állati enyvvé és porczogó anyaggá, később inosinsavvá és inositté, kreatin és kreatinné, míg végre ureammá válnak, mely a' vesék által választatván el a' vértől, a' hugy-életműszerek által választatik ki a' testből.

Az állati test' e' fokunkénti oxydatiájához élete és életének minden nyilvánításai okvetetlenül kötve vannak. Nem csak hogy ez által szünet nélkül új meg új anyagok nyújtatnak a' testnek életműszerei' táplálására és életnyilvánításaik (functióik) épségben tartására, hanem általa az anyag' változása (Stoffwechsel) eszközöltetik és a' mi a' földolog, az állatok' életének fentartására szükséges magasabb hőfok előidéztetik. Valamint t. i. minden chemiai vegyülés, főleg a' testek' oxydatiója, meleg kifejléssel van okvetetlenül összekötve, így származik azon oxydatióból is, mely a' test' bensejében megy véghez, szinte meleg, melynek foka természetszerint annál magasabb leend, mentül élénkebb az oxydatió' műfolyama, azaz a' lélekzés. Innét könnyen lesz magyarázható, hogy a' madaraknál az állati meleg' hőfoka minden más állatokénál magasabb, mert a' lélekzés is, 's ennél fogva az egész állati életműfolyam is a' legélénkebb. Ezek után következik az emlősök' osztálya, melyeknél a' lélekzés' műfolyama csak keveset áll hátrább a' madarakénál. A' hüllőknel 's főleg a' halaknál a' lélekzés igen alá van rendelve, 's azért a' melegkifejlés is csekély, minél fogva azokat hidegvérűeknek is nevezzük. A' gerincztelen állatok' között a' rovarok' (insectum) lélekzési műszerei leginkább ki vannak fejlődve, 's innét náluk is a' melegkifejlés, és az élénkség a' többiek között a' legnagyobb.

A' madarak és az emlősök a' külső hőmérséktől függetlenül tartják meg változatlanul saját testök hőfokát, a' többieknél ellenben változik a' külső levegő' vagy a' víznek, mellyben élnek, hőmérséke szerint.

Miután tehát az emlősök és madaraknál testök' állandó és változhatatlan hőmérséke életök' szükségeihez tartozik, e' hőfokot a' külső, őket környező, levegő' változó hőmérsékének daczára meg kell tartani. Miután pedig a' lélekzési műszerek azon eszköz, melly által a' magasabb hőfok az állati testben előidéztetik; a' testnek különböző alkatrészei pedig mintegy égőszernek tekintendők, melly oxygennel egyesülvén meleget fejt ki: önként következik, miszerint ez égőszerből annál többet kell fogyasztani, mentül több meleget vesz az állati test az őt környező külső levegő által. Annál többet vesz pedig, mentül hidegebb a' levegő, és mentül kevésbbé van a' test megóva ruházat által. E' vesztett meleget pótolni kell élénkebb lélekzés és az állati anyag' nagyobb mennyiségének fogyasztása által. Miután azonban leginkább az oxygen-, hydrogen- és carbonból álló alkatrészei a' testnek azok, mellyek a' lélekzésre fordíttatnak és mint szénsav és víz a' tüdőkből kiválasztatnak, következik szükségképen, miszerint tápszereink' nagyobb részének is efféle anyagokból kell állania. Ezen carbon- és hydrogenús anyagok pedig különösen az olajok és egyéb zsírnemek. Tanúsítja is a' tapasztalás, miszerint a' hidegtartományokban élő emberek és állatok többnyire zsíros és húsos tápszerekkel élnek. A' lappok és a' grönlandiak a' halzsírt iszszak, és halakat emésztenek nagy mennyiségben. Ellenben látjuk, miszerint a' meleg tartományok' lakosai csak kevés eledelt igényelnek, 's az is többnyire csak a' növényországból származik 's nagyobb részt gyümölcsből áll, melly részint carbonban más szegényebb savakat, részint carbonhydratokat foglal magában. A' közép égálju tartományokban mind a' két viszonyt egyesítve látjuk egymással. Midőn t. i. kemény télen leginkább hússal és zsíros ételekkel látjuk élni a' lakosokat, nyáron a' zsírosételeket gyümölcscsel és könnyű létszátétellel szívesen felcserélik. Hasonló esetet látunk a' ragadozó állatoknál is, mellyek nyáron félénkek, sőt szelídek, kevés étellel beérők; ellenben télen valóban ragadozók és vérengzők, minden állatokat megtámadók stb. A' jó ruházat télen némileg pótolja az eledelt, mert visszatartja a' mele-

get's nem engedi, hogy könnyen elvonassék a' testből. Innét magyarázható, miszerint a' hideg tartományu állatoknak ruházata sűrűbb, mint a' meleg éghajlat alatt tartózkodóké; magyarázható, hogy a' közép éghajlat alatt élő állatok' ruházata nyáron ritkább, télen sűrűbb stb.

Amint foglalatosságunk különböző, úgy a' testnek más más alkatrészei emésztetnek. Ha péld. sokat járunk, kelünk és erőfeszítéssel működünk, izmaink' anyaga emésztetik fel, testünk keresztülmelegszik, megizzadunk, és lélekzésünk sebesebben foly, hamar megéhezünk, és húsos, azaz izmokból álló ételek után vágyunk. Ismert dolog, miszerint nem csak azok, a' kik testi munkával foglalkoznak, hanem azok is, a' kik észszel működnek, hamar megéheznek, és szinte húsos, vagy idegeket ingerlő ételek után vágnak.

Ha a' különböző állatoknak étcsatornáját, és emésztő műszereit közelebbről vizsgáljuk, azt tapasztalandjuk, miszerint sokkal bonyolódtabbak azok a' növényevőknél mint a' húsevőknél. Így pl. a' lehennek, a' birkának négyféle gyomra és igen hosszú bele van. Oka könnyen lesz magyarázható. Ezek is t. i. nitrogen-tartalmu anyagokat igényelnek táplálékul, valamint más húsevő állatok. Miután azonban nekik eledelül csak fű és egyéb, protein-anyagokban szegény növények szolgálnak eledelül, önkényt következik, miszerint nekik ebből sokat kell emésztetniök, hogy a' proteinanyagok' megkivántató mennyiségét nyerjék, és az eledelnek soká kell mulatni emésztő készülleteikben, hogy a' sok haszonvehetlen növényrostból a' tápláló részeket kiválasszák. Ellenben a' húsevő állatoknál csak nem mind tápláló, és azonos azon alkatrészekkel, melyekbe a' tápszernek átváltoznia kell. Innét van az is, miszerint a' húsevő állatok kevés ganajt választanak ki testökből, többnyire csak azt, melly a' test' életműszereiből mint többé nem haszonvehető kiválasztandó. A' növényevő állatoknál ellenben magának az eledelnek nagyobb része, mint haszonvehetetlen ki lesz választandó. Innét lesz továbbad magyarázandó, miszerint a' lónál, ha izmai' erejét nagyobb mértékben kell feszítenie, szénával be nem érjük; hanem hogy magvas eledelt, zabot kell nyújtani, melly proteinanyagok' tartalmánál fogva pótolja az izmok' fogyasztott alkatrészeit. Ugyan ez okokból származik azon tény is, mellynélfogva a' növényevőállatok szelídebb-

bek, mozgásaik általában lassuak, és képesek hosszabb ideig éhezni; míg a' húsevőállatok vérengzők, mozgásaik sokkal élénkebbek és hamarább éhezők.

Az emlős állatok, legyenek azok hús- vagy növényevők, életük' első korában ugyanazon eledellel, t. i. anyjok' tejével élnek. Ez nekik a' szükséges táplálékot nyújtja, melly minden alkatrészeket magában tart, mellyek az ifju állati test 's annak egyes életműszerei' fejlődésére szükségesek. A' vegybontás csalhatatlan bizonyossággal bizonyította, miszerint a' tej a' hús és az ideganyag' fejlődésére szükséges proteinanyagokat, a' csontok' fejlődésére okvetetlenül kívántató phosphorsavas calciumoxydot, valamint a' többi az állati testben található sókat tartja magában 's pedig azon arányban, mellyben azok a' táplálásra épen legalkalmasabbak 's i. t.

Ha tehát mindezeket, mellyek részint a' növények, részint az állatok' táplálásáról mondtak el, röviden egybefoglaljuk, következő elveket állíthatunk fel:

A' növények tápszereiket részint a' levegőből, részint a' földből veszik fel. A' levegőből a' szénsavat, ammoniakot 's a' víz' kisebb részét; a' földből az életműtlen alkatrészeket, és a' víz' nagyobb részét. A' növények' egyik fő életnyilvánítása az oxygennek kiválasztásában tápszereiből, és az oxygenben mindinkább szegényebb anyagok' képeztetésében áll.

Az állatok ellenben tápszereiket a' növényországból kapják, és életük' egyik főnyilvánítása az oxygen' fölvételében és a' szénsav, általában oxygendús vegyületek' kiválasztásában áll. — A' táplálásra és az élet' fentartására többé nem alkalmas alkatrészek szünet nélkül kiválasztatnak a' testből. A' kiválasztandó alkatrészek' különbségéhez képest, különbözők az utak is. A' légnemű alkatrészek, szénsav t. i. és gázalaku víz a' tüdőken; a' különféle sók és a' nitrogentartalmu alkatrészek sok vízben feloldva a' vízzellett; végre a' földnemű, vízben oldhatlan alkatrészek, vegyülve több életműves anyagokkal is, a' végbélen keresztül választatnak ki a' testből. Mentül magasabb rendűek az állatok, annál inkább el vannak választva egymástól az utak, mellyeken a' kiválasztandó anyagok' kiválasztása történik, az alsóbb rendűeknél mindinkább összefolynak e' kiválasztó utak, míg végre csak egy marad hátra, t. i. a' külső bőr, melly a' legalsóbbrendű álla-

toknál nem csak a' kiválasztásra, hanem a' tápláló alkatrészek' fölvételére is szolgál. Ezeknél ennélfogva a' lélekzési műszerek egyesülve vannak a' tápláló és a' kiválasztó életműszerekkel, egy életműszerben, vagy is inkább egy vette át a' többieknek rendeltetését és azoknak helyét pótolja.

Látjuk ennél fogva, miszerint különös viszony és szoros kapocs létezik a' két nagy természetország között, az egyik támogatja a' másikat, és midőn az állatok' lélekzése és különféle égések által képezett szénsav nagy mennyiségben gyűlne össze a' levegőben, a' növényország azt felbontván, annak szaporodását akadályozza.

KIS GYÜLÉS, NOV. 13. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Gebhardt Ferencz idősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztály' részéről: Balogh, Hunfalvy, Repicky, Tasner r. és II. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss rr. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

HUNFALVY PÁL II.

a' török-finn-magyar szók' összehasonlítását kezdte olvasni, név szerint bevezetésül az összehasonlító nyelvtudománynak nálunk eddig mutatkozott jelenségeiről értekezett.

— Ez után

TOLDY FERENCZ titoknok

a' magyar nemzeti muzeumnak a *Nevelet által kiadott néptelen deák meseiről*, magában foglaló, eddig ismeretlen codexét ismertette meg. Előadása itt egészben közöltetik.

A' lefolyt szünidőben Zündel berni tanár által felszólítottam, hogy a' Haenel szerint (Jahn és Seebode Archiv für Philol. u. Paedagogik. V: 1. p. 591. 1837.) a' magyar nemz. muzeumban létező Avianus-féle codexről tudósítanám, melly hatvanhárom mesét foglalván magában, huszonegygyel gazdagabb volna minden eddig ismerteknél. „Aviani fabulae vulgatae; mond a' levél' írója, nunquam numerum XLII excedunt, quamobrem Haenelium per litteras consului, rectene numerum legisset; et responsum viri doctissimi numerum LXIII confirmavit. Igitur fieri potest, ut XXI fabellas adhuc latentes deprehendamus, quum alias constet, nonnullas desiderari. Nam glossographus ad §. II. Institutionum Iustiniani Im. de Societate: *Leoninam societatem* nomen habere scribit

ex fabula Aviani, quam hodie fabulam in huius libro frustra quæras.“ A' muzeumba siettem, 's Mátray társunk' szivességéből a' kérdéses, egykor Fejérváry Károly, utóbb Jankowich Miklós' gyűjteményéhez tartozott, 's az utóbbiével végre a' muzeumba került igen csinos hártya-codexet azonnal kézhez kaptam. Az valamelyik hajdani birtokosa által valósággal *Avianus*-nak határoztatván, e' határozat, minden további vizsgálat nélkül elfogadtatott.

Feltűnt legott a' *verses* præfatio, hiányzott elül mindjárt a' *Rustica deslenti*, 's kétség támadt bennem a' meghatározás' helyessége iránt; hazára nyervén ki a' kéziratot, a' legfelületesb összehasonlítás azonnal eldöntötte a' kérdést: a' codex' tartalma nem más, mint azon bizonytalan korácsu *névtelennek*, kit ritka kiadások 's kéziratból újabb gonddal *Nevelet* adott ki *Mythologia Aesopicájában* (Ffurt 1610.), 's kiről *Lessing* (Semmtl. Schriften, Berl. 1825. VIII. k. 141 's köv.) olly fontosán értekezett, elegiai mértékben készült meséi. Minthogy ez az *Anonymus Neveleti*, sokszor tisztátalan latinsága, 's vers- és nyelvbeli incorréctsege, valamint helyen kívüli elméskedései és szójátékai' daczára sok saját szépséggel bír, eddigi textusa pedig codextünk' textusa által nem csak bővül, de sok helyt nevezetes javításokat is nyer: elég érdekesnek tartottam azt, hogy adalékul a' deák meseirodalomhoz közelebbről megismertessem a' tisztelt osztálylyal.

A' kézirat maga, melly teljes és ép, hártján íratott, kiséfólió alakban, nagyobbacska rideg barátbetűkkel, mellyek gyakori öszszeragadásokat mutatnak; a' mesék kezdő betűi több színnel, de egyszerűen ékesítvék, a' mesék' címei vörös festéssel irattak. Az egész codex tizenkilencz beírott levélből áll; közvetlenül a' præfatióval: *Ut iuvet, ut prosit* . . kezdődik, 's illy colophonnal végződik: *Explicit liber Exopi. Deogratias. Amen. 1416. aprilis.* Az ez után vetett későbbi 's más kezű hét hexameter nem a' tartalomhoz való.

Codextünk' tartalmi sajátságaihoz tartozik először a' meséknek helyenként eltérő *rendje* a' *Nevelet*' kiadásától 's valamennyi újabbakétól, mellyek mind a' *Nevelet*-én alapszanak, úgy *címeik*' *különbözése*, többnyire bővebb volta. Mindkét nemű eltéréseit alább helyenként fel fogom pontosan jegyezni. Fontosabb ennél annak *változó olvasásokban gazdagsága* úgy, hogy csak egy mese sincsen, mellyben több vagy kevesebb változat ne volna. Ezek

majd csak a' szórendben fordulnak elő, 's ezek közül egy rész egészen lényegtelen 's egykedű; nem kevés azonban hibás, úgy hogy általok a' vers' alkata is megzavartatik. Rokon e' változat' nemével itt ott egy kötszó vagy létige' *beszúrása*, mely be nem férvén a' versbe, mint ama szórendeserék is, a' másoló barát' elandalodásainak következményei. Ugyan illyek némelly világos *szóhibák* 's némelly *versek' kihagyásai* is. De másfelül a' szöveg' bírálója nem kevés szebb, sőt világosan jobb, 's az eddigi kiadások' lényeges javítására szolgáló olvasásokat is fog találni: mihez képest egy új recensio' készítői' számára méltónak találtam ezeket, de amazokat, t. i. a' hibás váriánsokat is lelkismeretesen közölni, miután codexünk' jellemzésére mindkét rendbelieket egyformán kell ismerni.

Azok tehát a' következők:

Praefatio.

1. et prosit

4. . . . hic nitet, ille sapit.

10. . . . complue

Fab. I.

10. *Dona notes stolido nil sapit ista seges.*

Fab. II.

1. *fluentum*

2. *quaerit uterque sili.*

5. *Rupisti michi potum* (hibás cserével)

11. . . . *sex mensibus actis*

14. *Cui lupus: an loqueris*

Fab. III.

3. . . . *mens dissona verbis?*

5. *Rana sibi filo murem*

16. *in actorem* . .

Fab. IV.

3. *stat lupus, stat vultur et instant* (hibás cserével)

5. . . . *nec reddere iure tenetur;*

7. . . . *licet obstet hyems*

Fab. V. *De cane gerente carnem.*

1. *Dum canis*

6. *si quis ariet*

Fab. VI. De leone, capra, iuvencha et ove.

7. *meum nō sit mea rumpet amorem*

9. *Ne fortem societ*

Fab. VII. De femina nubente.

3. . . . *aurēs Iovis*

5. *Solo necor sole* (hibás cserével)

8. *Qui male fecerunt*

Fab. VIII.

4. *an vivis*

Fab. IX. De catula que commendant hospiciū alteri catule.

4. *Huic tamen a partu rumpitur ipsa quies.*

7. *Plus prece posse putat hec minas:*

8. *Hec scit . . . minis* (hibásan)

Fab. X.

1. *canet humus*

A' harmadik distichon hiányzik.

12. . . . *pro pietate dolum.*

Fab. XI. De apro et asello.

3. *Vibrat aper caput pro voce,*

4. . . . *vix tenet ira truce.*

Fab. XII. De mure rustico et urbano.

3. *In tenui mensa*

11. *Ambo timent, ambo fugiunt* (hibás csere)

15. . . . *parcit fortuna timori*

16. . . . *teste tremore timor.*

19. . . . *qui metuit,*

22. . . . *dulcis in ore favus.*

28. *Det precium . . .*

Fab. XIII.

6. . . . *dirigit ore facem.*

7. . . . *coniurat copia fumi*

8. *Hunc tamen* (roszúl)

Fab. XIV.

4. . . . *at fiet*

5. . . . *tibi surripit*

8. . . . *si celsa cadet*

9. *Ingenium vires superat, prudencia summa est.*

Credere prudenti, est lingua ministra necis.

*Decipientis homo subversus turbine linguae
Corruit, et fortes ista procella rapit.*

Fab. XV.

3. . . . candore parentas

Fab. XVI. *De annosa gravitate leonis.*

8. . . . nocet ecce mihi

Fab. XVII. *De catulo domino, et domino, et asello.*

2. . . . pede calcat herum. (roszúl)

8. Non placeo . . . sed placet ille iocis.

9. Ludam lude places. Sic ludit . . .

12. . . . se putat esse pilum

16. *Dispiciet* (hibás) unde placere *studet*.

Fab. XVIII. *De leone et mure.*

3. . . . capit

4. . . . supplicat ira

9. Si vincat *minimum summus*,

11. (hiányzik : decus est).

24. Nam prodesse potest

Fab. XIX. *De milite et matre.*

2. Vt *superis pro se* . . .

4. *Turbasti* . . .

6. Cum sacra

10. . . . *levant*.

Fab. XX. *De yrundine et aliis avibus.*

3. Hic ager, hoc semen . . .

6. . . . exit humo . . .

8. . . . hominemque (roszúl)

10. . . . *ledere tela solent*.

Fab. XXI. *De regibus et subditis.*

5. Libertas errare negans . . .

7. . . . *plebs libera fecit* . . .

9. Rex cepit *laniare truces*, punire nocentes,

11. Hos honerat *nouitas ciues in lege novelli*

12. Quae *leviter possent* . . .

13. . . . *gerentem*

De ranis petentibus regem.

1. Cum . . .

9. Vt *videre* . . .

11. *Ira movit Iouem :*

12. . . . cepit *obire* lacum.

16. Aufer cedis *opus* . .

Fab. XXII. *De columbis accipientibus regem.*

5. Si quid agis

Fab. XXIII.

1. . . . praetensi . .

8. . . . noto

11. *Latratu* . .

13. . . . si das

Fab. XXIV. *De lupo et succula.*

3. careas hac cura

5. ut *tutos*

9. credas

Fab. XXV.

3. *Dum* tumeas

4. *Dicunt* et trepidant

6. . . . *qui timor ante fuit.*

Fab. XXVI. *De agno et lupo.*

3. Cur olidam *sequeris matre plus munda* capellam (roszúl)

5. munere matris

7. pia *michi capra* lac dulce *propinat*

10. *in* tergo

13. Omnis

14. quam *miser* usus

Fab. XXVII. *De cane et domino suo ingrato.*

2. Hinc levis, *inde* vorax . .

6. *Elumbem* domini . .

8. Nulla *meos* potuit . . pedes.

14. de *veteri* sit mencio . .

16. Si *recipis iuvenem*, pellere turpe senem.

18. nescit iniquus *amor.*

Fab. XXVIII. *De leporibus fugientibus propter sonum siluae.*

7. Spem *licet* amplecti, spes est *prima via* salutis (roszúl).

10. suggerit illa *fugam.*

11. Sic *timeat*

Fab. XXIX. *De capra et edo.*

8. Cum *male* . .

Fab. XXX. De rustico et colubro.

1. *noverat* anguem.
5. *Vulneris actor* . . .
8. *vulnera scripta* sibi.
9. si ledere posset
10. *hibásan a 12. vers után van vetve.*

Fab. XXXI. De cervo et ove.

3. *paret timor es iubenti*;
5. *Fitque mora* . .
7. *Me decuit praesente lupo quaecunque* fateri . .
9. . . . *sedet*.

Fab. XXXII.

3. *te parca iubet vicina iocari*
7. *potest ledi ludens ut ledat in ipsum*,

Fab. XXXIII.

3. *Cum bibat ista cibos*, *solum bibit illa dolorem*,
5. *Sunt pauci parva mora*
7. *haec vase vitreo*
10. *sic geminat*
13. *aliis fecisse cavebis*
14. *Vulnera ne facias* . .

Fab. XXXIV. De lupo et superbo capite invento.

1. *caput invenit*

Fab. XXXV.

1. *nitidi pavonis*
4. *non timet ire comes.*
7. *nimumque pudorem*
8. *hunc corvo corripit*
10. *hic levis est*
14. *nec sine veste fores.*
15. *anceps*

Fab. XXXVI. (a' codexben XXXVII).

1. *voce sagittat*
6. *Mersa . . sed bibo leve merum.*
7. *a ligno* . .
8. *regia sertá premo.*
9. *Ede cibis potu thalamis*
18. *tossicat ille*

20. . . . *cuilibet* una noces.

26. . . . *fel bibis acre necis.*

27. *Se negat*

28. *vinceris*

30. *Cetera cum*

Fab. XXXVII. (a' codexben XXXVI.)

3. *cursum tempusque . .*

5. *magna sonas*

10. *cum videt . .*

Fab. XXXVIII. (cod. XLI.). *De pastore et leone.*

5. *Vix aegrum sinit ire dolor . .*

7. *Cum laesit*

10. *Pro dape tendit oves , respuit ille dapem.*

11. *et illum*

17. *Hic leo . .*

18. *et multos miscit arena feras*

21. *Hunc leo . .*

Fab. XXXIX. (cod. XXXVIII.)

4. *pro furti labe . .*

8. *pax domet , ira cadat*

10. *dissona verba*

11. *sordes.*

Fab. XL. (cod. XXXIX.) *De viro et mustella.*

5. *michi redde laboris*

7. *Operum*

10. *Nam prodesse potest hostis , obesse putans.*

13. *necas*

18. *sed noto mentis opus.*

Fab. XLI. (cod. XL.) *De rana tumente et bove.*

6. *Copia scindit eam ; viscera rupta fluunt.*

7. *conferri desinat . .*

Fab. XLII. *De equo et leone.*

5. *Sentit enim fraudem*

6. *Corde . .*

16. *qui sinit esse quod est.*

Fab. XLIII. *De equo et asello.*

2. *arma nitor.*

5. *Cur sibi . . . asello*

8. danda fuit . .
9. *Supplicat ille minis*
10. *Fil timor*
11. *Sessor equi declinat equo*
13. *auro privatur honesto.*
15. *Huic acuit tergum macies*
18. *Cur fit haec macies, cur fugit ille nitor.*
20. *Vindicet*
24. *det tua pena michi.*
25. *Pennatis ne crede . .*
26. *nam potes esse miser.*

Fab. XLIV.

7. *ulnis victoria laetis*
9. *Vellere nuda suo pro plumis vulnera restit*

Fab. XLV. *De philomena et accipitre.*

1. *Dum philomena . . oris amoeni*
5. *sed amico flectere cantu*
6. *docius illa canit.*
7. *mens eius arescit*
9. *canoris*
11. *sic vivit*
13. *nati plus corpore*
17. *Fine malo claudi mala vita meretur : iniquus*
18. . . . *se dolet arte capi.*

Fab. XLVI. *De lupo et vulpe.*

1. . . . *longo*
2. *Fausta cibo*
4. *nequeo immemor*
5. *vigilat*
6. *non cessas*
14. *mea causa*
15. *tutus iacet . .*
16. *antra subit, hic . .*
19. *Cui nocui*
22. *in sua damna redit.*

Fab. XLVII. *De cervo speculante se in fonte.*

5. *Ecce canes tonant,*
7. *Silvae claustra subit*

8. *Crure neci raptum*

Fab. XLVIII. *De uxore et amato viro.*

1. *Cum vir et uxor ament*

4. *flectibus ora sono.*

5. *de sede repelli*

12. *cura salutis*

14. *claustra subit victa . .*

15. *furi suspendia furs*

17. *Hanc amor ipse ligat*

18. *Hic redit*

20. *tremore premor.*

23. *spem, quae*

25. *Ipsa . .*

28. *ligat hos*

29. *vivos metu*

30. *non bene . .*

(Az ulmi 1494-ki kiadásnak a' 26. vers után beszúrt öt distichona
a' codexben hiányzik).

Fab. XLIX. *De Thayda et iuvene.*

5. *Sum tua . .*

7. *et fraudi fraude resistit*

8. *sumque tuus . .*

11. *Sed falli timeo*

13. *Vitat apis taxum, quam*

14. *si qua fefellit heri.*

15. *sua, se non, credat amari . .*

16. *Thays amore carens*

Fab. L. *De patre et genito.*

1. *huic genitus, hic patri credere nescit,*

5. *nati pro crimine*

6. *fabula nata sequi.*

9. *. . ara quem . .*

10. *A bove maiori . .*

15. *Proficit exempli merito cautela docendi*

16. *Maiorique sua credas in arte minor.*

Fab. LI.

9. *cum dente minaris . .*

11. *Fortem fortis amet, nam fortlem fortior angit.*

12. *Maiorique timeat obvius ire minor.*

Fab. LII.

2. Est canis, est *aries*;4. *fallere* temptat ovem.

7. canes

9 *Cum* natura . .14. si tutor *abit* . .Fab. LIII. *De securi et manubrio.*1. *nichil* ausa . .

2. Armat eam

7. hostem munire *careto* :Fab. LIV. *De cane et lupo.*1. Lupus inquit : *amoena*2. Pelle nites, in te copia *sancta* patet.

6. . . . culmen in aede . .

15. *Reddit verba lupo* :20. . . . nil sapit esca *farum*.23. Nolo velle *meum* . .24. . . . *hoc* agit . .Fab. LV. *De pedibus, manibus et ventre.*3. . . . te *fovet*5. Disce pati *acre iugum famis*12. *ut* solitum non *sinat* ire cibum.

Fab. LVI.

2. *nec* recipit . .8. Est *levis*, estque *brevis* . .11. . . . *minimoque minus* ditaret egenum12. Quod *minimum* minimo . .Fab. LVII. *De asello et merchatore.*1. *Cum* . .5. Nam *cribella* facis et tympana *pellis* aselli6. *Hinc* laxatur et *hinc* pulsatur tonante manu.Fab. LVIII. *De cervo fugiente voce canum.*1. . . . *fugit* *cervus* . .3. . . . *aequora* *ponti*

4. Tutius intrasses

5. . . . stabulique *minister*8. *Condite* me latebris, *ut* iuвет umbra fugam.

9. Hunc *tumulat foenum*.

11. Hic *redit*, at cervus vitasse pericula *gaudet*,

17. Res tua te *reperit* Argum,

18. . . . *sit* vigilare sibi.

23. Quid latet hic, *inquit*, video . . .

Fab. LIX. De iudaeo et pincerna *regis*.

4. . . . *prae* duce . .

5. *Regis* hunc pincerna *regit* . .

6. Auri dira *sitis*

(A' 6-ik distichon a' codexben hiányzik).

13. Hic *rapit* ense caput, opes . .

15. *Perdices coenae domini*

16. . . . *vix* vacat ille suo.

17. Rex audire *sitit* . .

18. . . . hic *petit* . .

19. . . . *gaudia* risu

23. Ut *quemquam* *perimas*

24. . . . *moesta ruina* *rapit*.

Fab. LX. De milite et sene.

3. . . . *perflata* *genis*, *innata* *doloris*

5. *figit* de cive *querelas*:

6. *Non est pastor*, ait, . .

8. *Est* sua de censu gaza *recisa* tuo.

9. . . . *mea dicta* . .

13. . . . *pugnet* *amicus*,

14. Cui nullius *odor*

18. Quis *amet*, et quis non . .

20. *Sollicitat mentem* . .

25. . . . *paci* *mea* *congruit* *aetas*

35. . . . *infamia* *vitae*

36. *Infigit* et *maculas* . .

38. *arva* *novat* . .

42. *Stant* *pugiles* . .

44. . . . *nisi* cito

53. . . . *ictus*

55. . . . *culpa* *timoris*.

58. *Sudoremque suum* *tergit* ab ore *suo*.

60. Et *cubiti* . .

64. . . . sedet ille

68. . . . aut surgat . .

71. Rex ait : incisum nolo perferre duellum,

74. . . . non volo , redit eques.

(Itt öt distichont szokik át a' cod.).

83. nam turpe est . .

85. timidum mulcet , rogatque furentem ,

86. Parce , precor , vincor . .

91. Fine fruor . . quod cogitet , omnis

Ezen hatvan mesére következik a' codexben még kétfő, mely egy kiadásban sem találhatik. eszméjét is egy latin fabulistánál sem találtam meg; sőt Aesop' egyik meséje is (Szabó István' kiadásában 237. szám alatt) csak távolról emlékeztet eszméjére, öltöztetése egészen más. Mindkettő Phaedrus' elveszett meséin épülhet. Lássuk ezeket is.

De domino et capone.

Querere diffugium , domino veniente , caponem

Audax accipiter , cum videt , inquit ei :

Quid fugis , exulta dominum cum coenis adesse ,

Cuius in adventu plaudere nitor ego.

Me , capo respondit , fratrum diversa meorum

Poena terret , non tibi timor ullus adest ¹⁾.

Nil magis horrendum , quam flebilis aula tyranni.

Qua pietas omnis cum ratione perit.

Raptores , famulique truces , scelerisque ministri

Iniustis dominis impietate placent.

Qui sine vi , sine fraude manent , hi fraude necantur ,

Nullo dampnantur crimine saepe boni.

Sic fratres periire mei , te reddit amicum

Impietas domino nequitiaeque vigor.

Hi proprias lauere stolas in sanguine , passos

Martirium sepelit venter avarus eos.

Illius ergo timens adventum , credo latere

Tulius , ut morti me rapuisse queam.

Non amat insontes , sed sontes , aula tyranni :

Complacet iniusto raptor iniquus hero.

¹⁾ Így kellene lennie : — Terret poena , tibi non timor ullus adest.

De pastore et lupo.

Cum pastore lupus sociabile foedus inivit,

Interius totus dissociatus ei.

Ergo dolum sub melle tegens, lupus inquit: Amice,

Sum pavidus crebra garrulitate canis.

Ille suo nostrum latratu scindet amorem,

Ille bonum pacis dissociare cupit.

Si me securum, si me vis reddere tutum,

Obses tutelae sit datus ille michi.

Exhibito vigili, lupus intrat tutus ovile,

Dilanians miseris opilionis oves.

Pacis amatorem simulat se perfidus hostis,

Cautius ut vulnus exiciale ferat.

Cuius semper eges, rem nulli tradere debes,

Blanditiae plus quam dira venena nocent.

Explicit liber Exopi. Deo gratias. Amen.

1416. aplis.

Könyvtáraink kevés classicus és világi codexekkel dicsek-
helnek, de e' kevesek is nyújthatnak adalékokat egy vagy más
homályos, vagy hibás, vagy interpolált hely' megigazítására. Be-
csületünkben áll, hogy, a' mink van, ne hevertessük használat-
lanúl, 's ne engedjük a' feltalálás' elsőségét idegeneknek. Jelen
csekély közlésem is bátoríthatja a' philologia' barájit, hogy ha
illyesmihez férnek, ne sajnálják attól perczeiket. Ugyan ezért ké-
rem a' tisztelt osztályt, hogy e' váriánsokat az Értesítőben közzé
tétetni méltóztatnék.

— A' *títoknok* rövideden ismertetvén *Jerney János* r' leg-
újabb illy című munkáját: „Magyar Nyelvkincesek Árpádék' korszakából“, az illyen, okmányok 's egyéb, bizonyos időből származó
emlékekből szedett szógyűjtemények' nagy jelentességét emelvén
ki a' középkori magyar irodalom- és nyelvtörténetre nézve, indít-
ványt tett: határozná el az osztály, hogy, miután *Jerney*' becses
munkája csak a' XIV-ik század' elejéig terjed, szedetnének össze
valamennyi magyar jelentésű vagy hangzású tulajdon- és közne-
vek, úgy phrasisok is, mellyek a' XIV. század' kezdetétől a' mo-
hácsi veszedelemig terjedő szapora időközben okmányok és kró-
nikákban foglaltatnak; és szótárilag szerkesztve adatnának ki a'

Régi M. Nyelvemlékek' gyűjteményében; egyszersmind e' munkálattal tiszteletdíj mellett Jerney János rtagot ajánlja megbízatni, kit arra mind ritka jártassága az okmányok és egyéb történelmi emlékekben, mind ebbeni munkálkodása által nyert elődolgozatai előkelőleg képesítenek. Az osztály, az indítvány' veleje iránt teljesen osztozván az előadó titoknak' nézetében, és érdeme szerint méltatván Jerney János rtagnak e' tárgy körüli buzgóságát és munkálkodásait, őt azonnal fel is szólította e' hasznos és díszes munka' felvállalására. A' felkért r. tag szívesen megköszönvén az osztály' meleg részvételét ez ügyben, teljes hazafiúi készséggel megajánlotta munkásságát, azt kérvén, bizna meg az osztály egy pár tagot a' végre, hogy azok vele egyelőre a' készítendő munka' módja iránt tanácskozáván, ez úton nyerendő közös megállapodás szerint mielőbb hozzá láthasson az öelötte is kedves munkához. Ezt az osztály helyeselvén, Czuczor Gergely rt's az indítványozó küldettek ki a' Jerney Jánossal egyetértve javaslandó utasítás' megkészítésére, 's az osztály elibe terjesztésére.

— Végül a' titoknak benyújtotta Endrész Sándor úr' részéről kedveskedésül il'y című kézirati munkáját: *Tibeti Kis Szótár*, melly köszönettel fogadtatván, oda nyilatkozott az osztály, miszerint kész volna a' dolgozatot a' hasonlító nyelvtudomány' érdekében kiadni, ha a' tisztelt beküldő azt Körösi Csoma Sándor' szótárából kiegészíteni nem terhelhetnének.

KIS GYÜLÉS, NOV. 20. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr. r. Bertha, Lukács, Tóth II. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Czuczor, Erdy, Gebhardt, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy lt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Olvastatott

PURGSTALLER JÓZSEF rt'

értekezésének: A' bölcsészet' függő kérdése az általánosról második része.

KIS GYÜLÉS, NOV. 27. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Erdy, Jerney rr. tt. Kiss F., Wenzel II. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss Kár., Szemere Pál rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Petényi, Repicky, Székács, Tóth II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknok

Czech János' emlékezetét olvasta, a' következőkben.

Még el nem nyögtük, Tekintetes Academia, azon vesztéset, melly historiai tudományunkat Jászay Pál' halála által érte, 's már egy második ravatal emelkedik szinte történelmünknek egy sokat tett 's még többet ígért bajnoka — Czech János — fellett. E' férfiú' életének nagyobb részét hivatalai vevén igénybe, eddig csak melleleg, mintegy lopva, az éjek' csendes óráiban áldozhatott a' hazai Clio' oltárán : míg végre harmincznégy évi közszolgálat után nyugalomba tetetvén, egy új, egy második, egyedül a' tudománynak szentelendő életszak' küszöbére lépett : kérve a' sors' urát : engedné neki megtehetni mind azt, mit keble' szent íhletében egész léte' czéljaul tűzött ki, t. i. kezét fogva rokonszenvű társakkal, vállat vetve nemzeti intézetünkkel, a' hazai történelem' országára fáradhatatlan hű munkásság által új világ' derítését elősegélleni. Az ő kérelme, Tekintetes Academia, meg nem hallgattatott, néhány nappal nyugalmazó kegylevelének vétele után ágyra szögze a' gyilkos nyavalya, melly rövid kétheti szenvedés után családját egy szerető gondos atyától, a' tudományt egyik leendő támaszától fosztotta meg. Valami gyászos van az illy halálban, arra kit ér, mert egy egész élet' sovár reményeit hiusítá meg; 's azon ügyre, melly általa jövődjének egy becses részével szegényebbé lön, még pedig épen azon perczben, midőn egy új gyámol' biztos birtokába lépettnék hívé magát. Egy esettel több azon sokhoz irodalmunk és tudományosságunk' történetében, mellynél a' költővel szivünk' elkeseredésében felkiáltunk :

Minket kétszeresen sanyar

Égő fájdalom és nemzeti vesztéség,

Mert a' nagyra szülötteket

Nagygyá lenni kaján végzet irigyeli!

Elmondom, Tek. Academia, az elhúnytnak működéseit e' szakban : el mind azokat, mik valósággá váltak, mind azokat, mikre csak a' nagy készültek létesültek; de előre kell bocsátanom polgári pályáját, hogy az egész embert ismerjük, hogy tudományos érdemeit annál inkább méltathassuk, látván, mikép olly lelkes, olly fáradalmas hivatalviselés mellett mennyi erőfeszítést kelle azon ügynek, melly vesztéseit benne gyászolja, szánnia,

milly buzgó, önfeláldozó hazafi érzés lelkesítette őt, hogy részére annyit tehessen.

Czech János, fia egy, Linczből Györré szakadt becsületese ausztriai polgárnak, ugyan Györről, junius' 20. 1798-ban született. Tanulmányait a' győri ágostai vallású kisebb iskolákban kezdvén, folytatá azokat a' pozsonyi lyceumban, 's végzé ismét a' győri királyi akademiában. Az ügyészi vizsgálat' kiálltával 1820-ban szüldte városában törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban pedig főbíróvá választatott. Tiszti pályáján, melly alatt négy országgyűlésben mint városa' képviselője vett részt, szerencsés volt polgártársai' bizodalját oly mértékben kivívhatni, miszerint képes lön szülőhelye' javát és előhaladását czélzó több terveit legjobb sikerrel végrehajthatni. Tanúi ebbeli sikeres fáradozásainak Győr' szembetűnő csinosbulása, virító sétányokkal, miket addig sajnosan nélkülözött, ellátása, országutai 's több mint ötezer ölnyi gátjainak célszerűbb javítása, sőt majdnem újból készítése, a' még fennállott bástyák' lebontása, melly munka épen az epekór' dühöngése alatt kezdetvén, valamint egy részről több ezer kéz' hasznos foglalkodására szolgált, 's a' jó rend' és köz nyugalom' fentarthatására is legjobb hatással volt, úgy más oldalról a' várost környező árkok és bűzhödt posványok' betöltését is maga után vonván, az egészségi állapot' javítását, a' város' kiterjedését, 's ez által a' lakosok' jólétét is nagy mértékben előmozdítá. Ugyan e' köz nyomor közepett hozta létre a' nem kevesbbé üdvös szegények' intézetét, minek közvetlen következménye lön a' még addig, Pest-Budát kivéve, egyik honi városban sem sikerült utczai koldulás' megszüntetése; majd nem sokára egy árvaház tizenkét, az epekór által szüldit-vesztett, férfigyermek' számára, melly általa megindított köz adakozás' útján minden szükségeseikkel ellátva, 1832-ki február' 12-kén, mint I. Ferencz királyunk' születése napján ünnepélyesen megnyittatván, jelenleg is fennáll, 's márig tetemes alaptőkével bír. Végre munkás volt társunk a' nemzeti nyelvnek a' város' lakosai közt terjesztésében is, e' végre a' köz igazgatás' minden ágaiban a' honi nyelv' használatát indítványozván, 's az utcák' magyar elnevezését, úgy a' város' egyik kapujának szinte magyar felirattal — újabb időben talán elsővel az egész honban — díszítését eszközölvén.

Hivatalbeli munkássága mellett Czech János tudományos, főleg historiai tárgyú vizsgálatokkal is foglalkodott, sőt több értekezéseket közre is bocsátott magyar és német nyelven, melyek tekintetéből a' Tekintetes Academia őt második nagy gyűlésében a' történettudományi osztálynak levelező, 's más nap vidéki rendes tagjává választotta. Ezeken kívül több rendbéli gyűjteményt szerzett, jelesen : ásványokból, melyet a' győri főiskolának ajánlódokozott; néhány ezerre terjedő régipénzgyűjteményt, melynek nagyobb részével, ú. m. 400 ezüst és 1300 réz darabbal 1837-ben a' mi éremtárunkat nevelte; egy eredeti, a' XIII. századtól a' XVII-kig terjedő, ötszáz levelekből és számos kötetnyi másolatokból álló okmánygyűjteményt, melynek gazdagítására a' magyar királyi kincstári, nemzeti muzeumi, pesti tudomány-egyetemi, több káptalani, szerzeti, megyei, városi és magányos, de a' bécsi cs. kir. udvari könyvtári, udvari, házi 's állodalmi, valamint a' hadi-tanácsi levéltárakból is vett és vetetett másolatokat, e' végre több utazásokat tévén; jelesen Bécsbe, hol m. academiai megbizásból és engedélynyerés mellett 1834. és 35-ben húzamos ideig a' cs. kir. titkos és hadi-tanácsi levéltárakban dolgozgatva, honunkat érdeklő számos emlékeket, főleg a' titkos levéltárban őrzött hajdani velencei gyűjteményekből, leírt és kijegyzett, melyekről a' maga idejében academiánkat tudósította, 's miket részint már ki is adott. Neki köszönhető továbbá az érsekújvári sz.-ferencziek' zárdájának könyvtárában senki által nem sejtítve lappangott két régi magyar kéziratnak 1833-dik évbéli föllelése 's velünk eredetiökben közlése; melyeknek egyike, az 1513-ban Kinizsi Pálné szül. Magyar Benigna számára hártýára írott imakönyv, mely a' Tek. Academia' végzéséből már most fölfedezője nevét viseli, általa Nyelvemlékeink' második kötetében világot is látott, 's most már másikkal, a' különösen úgy nevezett „Érsekújvári codexsel“, a' magyar régi kéziratok' egyik legnagyobb 's legszebbikével együtt, a' hazafi lelkű szerzetes atyák' jóvoltából könyvtárunk' különös díszét teszi.

E' kettős tiszti és tudományos irányú buzgólkodása méltánylatául, — miután már 1836-ban még akkor nem-nemes létére — Győr és Moson megyék' táblabirái közé felvétellett volna, — 1840. V. Ferdinánd királyunk által, az újlag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló bizottmány' másod ülnökévé nevezte-

tett, egy hónappal utána pedig magyar nemeslevéllel ajándékozott meg; továbbá 1848-ban a' kir. kincstári levéltár' igazgatójává, 1850-ben kincstári —, végre e' folyó évben pénzügyi főtanácsossá neveztetett.

Ezen hosszas ugyan, de mint Önök látják, bokros hivatalbeli foglalkodásokban eltölt, idő alatt a' következő kiadott, részint kéziratban maradt dolgozatai készültek, ú. m.: *Győr város' történetei*, német nyelven, kéziratban, mintegy 80 ív 1826-ból; *Értekezés Győr vármegye' főispánjairól*. Győr, 1827.; *Geschichte der Stadt Raab*, während der öftern Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vom Jahre 1271—1273., melly Hormayr „Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst“, czímű folyóirata' 1828-iki első füzetében láttott világot; *Töredék a' régi gyökeres magyar nemzetségekről*, a' Tudom. Gyűjtemény' 1828-ki V-dik kötetében; *Neu entdeckte Römerdenkmahle*, az 1828-ki Archivban; *Toldalék az országgyűlések' ismételéhez*, a' Tudom. Gyűjtem. 1829-ki első kötetében; *Beiträge zur Geschichte der Leitha Schlacht*, am 15. Juny 1246. Aus ungrischen Urkunden, a' Megerle és Hohler által folytatott Archiv' 1829-ki folyamában; *Die Römerstrasse in der Wieselburger und Raaber Gespannschaft*, ugyanott; *Győr vármegye' hajdani nemes familiáinak emlékezetök* a' Tudom. Gyűjt. 1829-ki XII. kötetében, és külön is; *Heinrichs des III. Züge nach Ungarn* a' XI. századbéli nyugati Magyarország' földképével, és az 1044-diki ménfői ütközet' tervével, *Hormayr'* folytatott történeti zsebkönyve' 1830-ki folyamában; *Bericht des Grafen Ferdinand Harkdey über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab*, im Jahre 1594. nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden, az Archiv' azon évi folyamában. Ugyanez időben mintegy négyszáz oklevél' mását közölt Fejér Györggyel, mik a' magyar történet' árpádi korszakát derítvén fel, 's a' Codex Diplomaticus' hat első kötetében hiányozván, a' hetedik (pótló) kötetben még 1831-ben láttak világot; sőt folytatva nemes közlékenységét, utóbb is több száz oklevéllel gyarapította ez Okmánytárt. Következett: *Andreas des III. Venetianers*, und letzten arpadischen Königs in Ungarn *Heerfahrt nach Oesterreich* und Belagerung Wiens im Jahre 1291. *Hormayr'* folytatott zsebkönyve' második folyamában 1831-ben. Az academiába bevásztatván, ebbeli munkásságának gyümölcsei: A'

győri vidék legrégibb időben és a' romaiak alatt, *Évkönyveink'* I. kötetében; továbbá a' *győri magyar hajósok és mesteremberek' műszavai*, szótári készületeink' számára; ismét *győri tájszavak* és nyomtatásban még meg nem jelent, mintegy négyszáz példabeszédek és közmondások' gyűjteménye; továbbá az említett két *érszekujvári régi magyar kézirat*ról szóló körülményes tudósítása *Évkönyveink'* második kötetében; *Tudományok' állapotja Magyarországon az Árpádok' idejében*, felolvasva harmadik közülésünkben 1834. 's kiadva *Évkönyveink'* második kötetében; tudósítás a' *magyar históriát érdeklő oklevelekről* a' cs. kir. titkos levéltárban, a' *Tudománytár'* 1835-ki IX. kötetében; *A' magyar királyok' felaratási esküjök és oklevelök' nyomai* az Árpádok alatt, felolvasva negyedik közülésünkben 1835. és kiadva *Évkönyveink'* harmadik kötetében. Néhány beszédein kívül a' Századunk című folyóiratban az 18³⁹/₄₀-ki országgyűlés alatt több közjogi cikket közölt, millyek : *Észrevételek a' magyar szabad királyi városokat illető czikkelyekhez*, mellyek az ágostai német lapok 1839-diki 321 és 322-dik számú toldalékaiban közöltettek; és : *Válasz a' sz. 's kir. városok' országgyűlési voksa' ügyében*, azon Századunk' 1840-diki folyamában. Ezen 18³⁹/₄₀-diki országgyűlésről, egy hatvan ívre terjedő kézirati munkát készített, mellynek kiadása eszközölhető nem lévén, azt legalább kedves visszaemlékezésül őrzötte azon nagy fontosságú és üdvös következményű országgyűlésre.

Ezeket kívül huzamos idő óta a' következő munkákhoz kíváncsi adatok' és oklevelek' gyűjtésével foglalkodott : *szab. 's kir. Győr város' történetei*, eredeti kútfők után. E' munkát, mellynek némelly szakaszai már ki is dolgozván, Győr városnak 1843-ikra eső évszázados felszabadulási ünnepére szándékozott közrebocsátani, de teljeset kívánván adni, azt elhalasztotta, bár a' hozzá tartozó oklevelek az ezerszámot akkor is már meghaladták, és némellyeket kivéve mind eddig ismételtenek; *Győr vármegye' történeti föld- és helyleirási ismertetése*, szinte oklevélgyűjteménnyel, hat negyedréti kötetben; *A' győri megyés püspökök*, szinte oklevelekkel, hasonmásokkal, és a' püspökök' nagyobb részének címereivel. De vannak még más számos oklevelei is, mellyek a' következő osztályokra sorozván : *Országgyűlési emlékiratok*, részint eredetiek, részint másolatok, és jelesen ez utóbbiak hat foliókötetben; *Vegyes tárgyú oklevelek* tíz folio, és tizenkét negyedréti

kötetben; *A' magyar kereskedés' történeteire* vonatkozó oklevelek' gyűjteménye két negyedrért kötetben; *Magyar levelek* a' XVI. és XVII. századból, két kötetben; végre *a' magyarországi zsidók' történeteit* érdeklő oklevelek egy kötetben.

Illy gazdag készületek' birtokában, miket szinte halála' napjáig folyton folytatott, volt a' mi elhúnytunk, midőn hivatalától megvált, 's academiánk' Történettudományi Bizottmányába beválasztatván, egész jövődő életét az academia' útján a' történelmi források' ügyének akarta szentelni. Készen állottak utolsó tiz évének érett gyümölcszeiként újra gyűjtött *Árpád-korszaki oklevéltára*, melly közel ötszáz kiadatlan, vagy íróink által nem ismert oklevelet foglal magában; készen *a' magyarországi nádorok 's főhivatalnokoknak* oklevelek' nyomán dolgozott *táblás sorozata*, számos olly jegyzésekkel, mik az ország' közjogára és történetére nem várt felvilágosításokat, a' magyar oklevéltannak és chronológiának pedig egyikét a' legbiztosabb, mint legszükségesebb, támaszoknak valának nyújtandók: 's ekkor —, épen ekkor kellett nekünk őt elvesztenünk!

Tekintetes Academia! Mí meg fogjuk az elholtak adni azon tiszteletet, melly őt nem csak szabályaink, de érdemei után is illeti, midőn nagy gyűléseink megindulván, jeles elhúnytaink' emlékezetét nagyobb körben is megügendjük. De az ő árnyéka másért esdeklik, a' tudomány' érdeke más't vár: közzétételét munkálkodásainak, közhasznosítását fáradságos és gazdag gyűjteményeinek. Ezen ügy általam ezúttal csak érintetik, az még gyakran meg fog tanácskozásaink' szőnyegén fordulni. Azért elhallgatván mostanra, olly ohajtással rekesztem be emlékszózatomat: bár az ő halála új ösztönül szolgálna a' hazai történettudomány' munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, 's pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét: csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, melly boldogabb vidékeken is — annyira szerette ő hazája' becsületét — csak e' becsületben lelend korai elszóllíttatása felett vigaszt és megnyugóvást.

— Ez után felolvastott

NAGY IVÁN

beküldött közleménye *a' kassai 1707. évi országos tanácsról*, melly itt következik.

A' történettudomány a' múlt időknek tüköre, minden adat tehát, mely a' multak' viszonyait, folyamát tárgyalja egy tükör-

darab. Sokan vannak azon véleményben is, miszerint gyakran egy adoma, egy utczai élcz élénkebben jellemzi a' kort, melyben az termett, mint némelly viszonyok közt összeírt kötetekre terjedő historia. Annál inkább jellemzőbbek tehát még az olly egykorú okiratok, jegyzőkönyvek, 's több effélék, melyek a' múltkor' viszonyairól hitelesen tanuskodnak, mert az illyek még az uralkodó kornézetek' befolyása alatt álló történetíró által meg nem gyalulva mutatják föl az eseményeket, és azok indokait.

Ezeket figyelembe véve, nem lesz érdektelen az 1707-diki kassai tanácskozmányról egy követi jelentést közleni. Egy tükördarab ez azon korból. A' múlt század' eleje hazánkban sokban hasonlított a' nem rég lezajlott évekhez. Az igények pedig, melyeket az illy háborús viszonyok teremtenek, épen a' legéletbevágóbb kérdéseket, a' pénzügy- és adó-rendszert érdeklik. A' kassai országtanács' intézkedéseinek is épen ez volt föladata. Valamint általában a' múlt század' első tizede hazánk' történeteiben igen hézagosan van ismertetve, úgy épen ezen tanácskozmányról is még a' különben jeles Horváth Mihály' magyar történeteiben sem lelhetni említést; ismertetése pedig egyáltalában tudomra holsem található.

Alkalmam lévén a' kassai országtanácsról egy — a' Nógrád megyei volt követek által tett, 's latin nyelven fogalmazott hiteles jelentést olvashatni, hű, és tanulságos képe ez az említett országtanácsnak; sietek ennél fogva azt magyar nyelvre téve a' történeti adatgyűjtés' érdekében közleni a' következőkben, úgy a' mint az az érdeklött megyének jegyzőkönyvében egész terjedelmében foglaltatik.

„1708-dik évi jan. 4-kén Nógrád megyének Losonczi mezővárosában tartatott közgyűlésében a' magas tanácsnak (excelsus senatus) és a' nemes megyék, és szabad városok' Kassán tartott tanácskozmányából (consultatio) visszaérkezvén a' követek, vitézlő Kántor István hites jegyző, és Losonczról való ifj. Szígyartó István, követségi jelentéseket ekkép terjeszték elő :

Ámbár ezen tanácskozmány az elmúlt december' 5-kére volt kitűzve, mindazáltal a' rossz utak miatt a' követek később érkezvén meg, csak azon hó' 10-kén tartathatott az első ülés, melyben a' tárgyalandó, és végezendő dolgokról jobbra és balra, innen és onnan bőséges nehézségekbe bonyolult kérdések támadván, azok-

nak további vitatása a' közbejött vasárnap miatt hétfőre azaz dec. 12-kére halasztatott.

A' második ülésben a' rovások' összeírása vétetvén vitatás alá, a' tárgy' összefüggésénél fogva a' szabadosokról, és kétes nemességű személyekről határozatott: hogy, ámbár törvény szerint az urok mellett fölkelő szabadosok nemesek gyanánt szoktak volt rovásoltatni, most is azok, míg újabb összeírás által kiigazítatnak, a' nemesek közt említessenek, és a' rovásos kivétést (dicales impositiones) a' nemesek' szabályaként viseljék.

A' harmadik ülésben dec. 13-kán a' rovásolók a' rovásos kivonatokat eléterjesztvén, a' rovásolásból mind a' vármegyéknek, mind a' városoknak hiányos összeírásaik kitűntek. Ezen okból mostanra nézve némelly magokat hiányosan rovásoló vármegyéknek, és városoknak földadatott a' kiigazításra (adjustatio) bizonyos szaporítás, azonban azzal az óvással, hogy bármit találnak az újabb rovásolók, a' szerint viselendi kiki rovását. E' megyének mostani rovásai pedig, a' mint a' rovásolók által ott eléterjesztettek, úgy mint számszerint 50615 $\frac{1}{2}$, minden szaporítás nélkül meghagyattak.

A' többi között a' plebánosok' jövedelmei kérdésbe vétetvén, általában határozatott, hogy a' stólain kívül, mellyek t. i. mise, esketés, temetés, kereszteleés és néhol szokásban lévő vízkereszti ajándokból nekik járnak, minden más jövedelmektől rovásoltasának, és e' szerint adózzanak.

A' hajduvárosok' összeírásaiban pedig olyan szabály tartassék, mint a' katonáskodók' összeírásában.

A negyedik ülésben hosszas vitatkozás után határozatott, hogy ha valamely vármegye, vagy város' rovásolata gyanús volna, oda részrehajlatlan rovásolók rendeltessenek, kik a' lakosokat rovatok szerint kikérdeztvén, kitudandják, nem hogy mennyit mondtak be az első összeírásba, hanem mi és mennyiök volt.

Az ötödik ülésben dec. 15-kén. A' megyei rovások' aránytalanságára nézve köz megegyezéssel határozatott, hogy magoknak a' városoknak követei is a' korlátnok (cancellarius) úr' szállására összejövén, a' kiigazítást (rectificatio) magok közt kölcsönösen megtegyék, kik közé némely megyék' alispánjai és más rendek voltak rendelve.

Ezen alkalommal Szatmár vármegye' követei, Klobusiczky

György és Tolnai János, ünnepélyesen ellentmondtak a' miatt, hogy Szatmár és Szatmár-Németi mezőváros más szabad királyi városok gyanánt magoknak sérelmesen kiváltságokat igényelvén, a nevezett Szatmár vármegye' törvényhatósága alól kivettek (exempti) lenni akarnának, a' megye' törvényhatósága' részéről sem hanyagoltatott el semmi, a' mit az ovatosság a' jövőre nézve javaslott. Ellenben vitélő Losonczy János, Szováty Mihály, Ladányi Ferencz és Hadas Samu ünnepélyesen viszont' ellent mondtak az előbb említett mezővárosok' részéről, kijelentvén, hogy azok soha a' megye' törvényhatósága alatt nem voltak, hanem az 1647-diki 124. törv. cikkben gyökerezett kiváltságaikhoz szilárdul ragaszkodnak.

A' hatodik ülésben dec. 16-kán a' korlátnok ur előterjeszté, hogy a' városok' részéről semmi kölcsönös kiigazítás nem sikerülhetett, miért is ő maga a' többi kiküldöttekkel (deputatis) bizonyos tervet dolgozván ki, azt előterjeszté. A' mely vármegye vagy város pedig magát ujlag összeiratni, vagy rovásoltatni kívánná, elvégeztetett, hogy az olyan vezér ő fenségétől (serenitas ducalis ¹⁾ vagy a' helytartó ő nagyméltóságától (excellencia ²⁾ kérjen kinevezettni rovásolókat, és az ekép kiadott parancsban nyilvánítandó szabályhoz alkalmazkodjék.

Hetedik ülésben dec. 17-kén. Minthogy az előbbi ülések' folyama alatt isten' segélyével nagyobb részint a' rovások' alkalmazása sikerbe vétetett, melyek mellett a' szállás és más szükségek' kivetésének folyama (cursus) is meghatározott, a' pénz' minőségéről is szükséges volt nem csak előterjesztést tenni, de határozni is. Mely alkalommal különféle vitatkozások, vélemények és tanácskozások' előrebecsátása után az összes szavazatok abban öszpontosultak: miszerint a' közönséges adó fejrő pénzben szedessék, úgy azonban, hogy a' rézpolturák is t. i. három egy garasba számíttván, elfogadtassanak, és így közönségesen az ország' lakosaitól a' harminczadokon, vámokon és mindenütt másutt is elfogadtassanak; nehogy pedig illy alkalommal a' polturákkal bővelkedő kereskedők, vagy akárki más által valami visszaélések hozattassanak be, elhatározott: hogy az illy pénzek' becserélése által annak értékén felül gyakorlandó kereskedés, elkobzás' büntetése alatt tilos legyen.

¹⁾ T. i. Rákóczy Ferencz. — ²⁾ T. i. Bercsényi Miklós.

A' dec. 20-kára esett nyolczadik ülésben, minthogy az előbbi ülésben a' pénz' minőségéről határozottatott, szükségesnek ítéltetett, hogy a' kivetések a' megyék' lakosainak, és tagjainak tudtára adassanak, e' végből az országnak illy kivetései ne a' megyék' kis, hanem közgyűléseiben történjenek, hogy tehát ezek annál inkább rendesen 's minden zavar- és bonyodalom nélkül sikerbe meheszenek, nem különben az ezek iránt követelendő, és adandó számadások siettessenek: köz megegyező szavazattal végeztetett, hogy minden követek minden megye és városra esendő mennyiségnek hiteles kimutatását innen az irodából vegyék ki, miszerint azt visszatérvén küldöiknek eléterjeszszék, és a' megyék által ügyes és alkalmas személyek beszédökké (perceptor) neveztetvén, minden megye a' maga hiteles pecsége alatt a' beszédőnek kiadja. A' beszédő a' maga aláírása és pecsége alatt azt minden egyes helyeken a' rovások' részletezése mellett minden személynek megrendelje és kiadja. Hogy pedig az előrebocsátottaknak annál szigorúbb és csalhatlanabb folyama megtartassék, a' beszédők megteendik, hogy minden falu vagy hely különös könyvecskét készítsen vagy varjon össze, ebbe előlegesen bejegyzés gyanánt beiktatandja a' beszédő, micsoda kivetésből, melyik évnegyedre (angaria) milly mennyiség esik egyes helyre fizetendő, és hogy a' felek által teljesíttetni szokott fizetésről kiadandó részletes, és pedig kicsinyke nyugtatóványoknak könnyen történhető elvesztése kikerültethetőség, és pedig valahányszor a' beszédő bevesz, mindannyiszor a' nyugtákat minden családtság' felretételével a' könyvecskébe beírja, a' bevett pénznek nem csak mennyiségét, de minőségét is igazságosan részletezvén. Végre minden gyanú' kikerülése végett, minden helység vagy falu' biráitól, vagy kiket ez illet, magának ellennyugtákat hasonló részletezéssel adasson. Midőn továbbá a' beszédő beszédését a' megrendelt pénztárba beadandja, ott is hasonló módon a' pénz' mennyisége, és minősége' részletezésével magát nyugtattassa, ellenben a' pénztárnoknak ő is ellennyugtatóványt adand. Ennek következtében az ország' közkivetéseinek beszédői illyes kivetéseket magán vagy a' megyék' szükségeire tett vagy teendő kivetésekkel semmi módon össze ne zavarjanak, és ezen köz kivetésekbe magokat a' megyék' alispánjai, szolgabirái, és más hivatalnokai semmi módon ne avassák.

A' kilenczedik ülés folytattatott dec. 22-kén. Ebben minthogy

némelly megyék a' rovások' számában némellyeknek másokra nézve aránytalanságot, és túlterhelést hánytorgatnának, és azt nem helyeselnék, azért minden megyék és hasonlóan minden szabad városokra nézve közönségesen határozatott, miszerint a' túlterhelést hánytorgató (praetendens) vármegyébe vagy városba, a' kevésbbé terheltnek állított megyéből 's városból, és viszont ő vezéri fen-sége' kegyelmes (benignus) vagy a' helytartó ő nagyméltósága' kegyes (gratiosus) parancsa mellett rovásolók neveztesse, és küldessenek ki igazságos arány' megalapítására, úgy hogy ezen szabály nemcsak az egész megye vagy városra nézve a' másik' ellenében, hanem a' vármegyék' kebelében is a' helyek vagy is faluk és lakosokra nézve kiigazításúl figyelembe vétessék. 'S minthogy némelly megyéknek jelenleg részletezett nehezségeik támadtak, azért Heves megyébe Kishont, Szabolcsba Szatmár, Gömörbe Sáros, és viszont nevezendnek ki rovásolókat, ugyan ez értettetvén más fölszólaló vármegyékre és városokra nézve is, ekképen: Gömör vármegyéből Ragályi Ferencz és Galli András Sárosba, Sárosból pedig Dessöffy Ferencz, és Peklanszky János Gömörbe, Nógrádból Dobay László, Radvánszky Ferencz; ismét (item) Kubínyi Mihály Nagy-Hontból, Tolnai János Szatmárból Zemplénbe, Kis-Hontból Kubínyi Imre, és Koos Gáspár, valamint Borsodból Csíszár Mihály, Kassay János, Bekény János, vagy Faragó János; ismét a' jászok' részéről Borbás Benedek Hevesbe, Hevesből Kis-Hontba Országh Pál; ismét Beregh megyének szembesítésére (confrontatio) Unghból Kazinczy András, és viszont Unghba Rédey László, Szatmárból Szabolcsba Klobusiczky György, Liptóból Árvába Khebrics Kristóf, és Rakovszky István, Turóczból Liptóba pedig Just Ferencz, Árvából Zmeskál János. Végre Eperjes városból Kassára Melcz Mihály, és Svaby János, Kassáról ellenben Eperjesre Szentmártonyi Imre, és Vancsány István, Késmárkról Szebenbe Trompler György, Szebenből Késmárkra Nagy István, Némethiből Szathmárba Jenei Mihály, Szatmárból Némethibe Ladányi Ferencz rögtön kinevezettek, és rendeltettek.

A' Rozsnyón ¹⁾ kivetett két millió mennyiség' beszédese és kiegyenlítésére nézve többen többféle véleményben lévén, mindnyájának közértelmével határozatott és megalapított, hogy másfél millió olvasztásra készben (in parata) határozatván be-

¹⁾ A' rozsnyói országtanács tartott 1706. dec. 20-án.

szedetni, tíz pollurákban minden értékszállítás (develvatio) nélkül lett volna beszedendő, és beszedessék. A' mi a' kis ruházatot illeti, az ha teljesen természetben beadatott, jól van, ha pedig nem, a' hátramaradás nem beszámítás, hanem valólag természetben egyenlítették ki. Ha pedig valamely vármegyék vagy városok a' másfél millióból reájok esett pénzmennyiségnek kiegyenlítésében hátramaradtak, az ilyen hátramaradást nem fehér, hanem réz és pedig akár bélyegzett, akár nem bélyegzett pénzben az értékleszállítás előtt tartott érték szerint egyenlíthetik ki. Ha pedig valamely vármegyék, vagy városok valamit fölöslegesen fizettek volna, az ilyen fölösleges fizetés a' két első évnegyedi ónodi kivetésből a' már megtörtént érték-leszállítás szerint betudassék és beszámíttassék. Ezen alkalommal nehézség támadván, hogy némely vármegyék a' kis ruházat' (parvum mundirungh) kisebb mennyiségére, hanem nagyobb részint a' korcsmáltatásiakra (educibilia) lévén rendelve, hogy azok, kik mind a' ruházat, mind pedig a' korcsmáltatásiakra valának taksálva, a' ruházatot megadván, a' korcsmáltatásiakra ne kényszeríttessenek, azok is a' korcsmáltatásiak' kiállításától fölmentetni akarnának, elhatároztatott, hogy a' nagyobb részint korcsmáltatásiakra szabott és meg nem adott megyék a' ruházatnak vagy természetbeni, vagy pedig fehér pénzzeli megváltására kényszeríttetnek, és köteleztetnek. És ez mind a' városokról, mind a' mezővárosokról értendő.

Minthogy jelentetik, hogy a' katonaság' részére a' nyári hónapokra adatni szokott fizetések az országnak leengedtetnek, és oda ajándékoztatnak, ezen tekintetből ha mi kihágások a' fölémészthetők beszédésénél a' katonaság által elkövetettek, azok a' szövetkezett karok és rendek' részéről megsemmisíttetnek, és elengedtetnek, úgy azonban hogy, ha olly kihágások elkövetettek volna, melyek a' tilalom' (edictum) erejénél fogva igazságos elégtételt, és a' bűnösre a' bűn által érdemlett fenyítést vonnának, és büntetlenül el nem nézethetnének, az olyanok megsemmisített- és elengedetteknek épen nem értethetnek, hanem közbejött vizsgálat mellett a' bűnösök a' tilalom' értelmében (edictualiter) büntetessenek.

Mindenki előtt eléggé bőven tudva van, hogy a' kivetések, melyekről jelenleg szó van, a' multaknak minden beszámítása

nélkül az épen most múlt november' elsőjétől a' közelgő évnek hasonlóan november' elsőjeig, azaz tizenkét hónapra értetendők, melly hónapok alatt a' nyári hónapok is befoglaltatnak, mellyektől a' behajtások (exactio) vagy csak nehezen, vagy semmikép nem teljesíthetők szoktak lenni; elhatározottat tehát közmegyegezzel, miszerint a' pénzmennyiség úgy szedessék össze és vétessék be, hogy mind a' mágnások, mind a' birtokos és más nemesek, polgárok, és pedig azok, kiknek rovásai állandóan és megállandósítva (in fixo) eléterjesztvék, azok szerint január' végeig, kiknek pedig hozzáadás tétel, a' következő február' végeig, mindenik az egész és összes illetéket kiegyenlítse, kifizesse, és kifizetni's kiegyenlíteni tartozzék; különben ha a' késedelmező fizetőnek végrehajtás által valami kellemetlensége történék, azt egyedül magának tudja be, úgy hogy ezen összeszedésből (collectatio) a' nyári hónapokra a' természetbeli élelmezésen kívül (naturalis intertentio) a' népnél semmi vissza ne maradjon, a' téli tartás pedig a' pénzmennyiség' sorába vétessék be.

Az emészthető természetbelieket másutt megszerezni kénytelen szabad városok' állása tekintetbe vételvén, az ő kívánságukra elhatározott, hogy azoknak lakosai a' téli tetteleges szállásolástól mentek legyenek, hanem csak rovásaikat tartozzanak fizetni, úgy azonban, hogy az ő önkénytes és akaratos ajánlatuk szerint minden rájuk esett rovástól a' rendes fizetésen fölül a' hat téli hónapban havonként egyenkint két garast az ország' pénztárába fizetni tartozzanak, a' többire nézve mind a' tetteleges (effectiv), mind az üres részletek (portio), a' megyéknek utalványa megtartva minden helyen az arányt, a' megyei hivatalnokok által egyenlően teljesíttessenek.

A' mi továbbá mind fölbérlett vagy is zsoldos lovasoknak, mind pedig a' portás hajduknak már régen megrendelt, de jelenig nem teljesített kiállítását illeti, rendeltetett: miszerint a' megyék vagy is rendek, és azon nemesek, kik a' megyékben előlegesen tett szabályozás (limitatio) szerint zsoldos lovasok' kiállítását elhanyagolták volna, minden egyes ki nem állított lovagra nézve egyenkint száz forintot egyszer mindenkorra leszámolni, és az ország' pénztárába letenni tartozzanak és köteleztessenek. A' portás hajdukat (portalis hajdo) pedig, — és pedig fölfegyverezve, és fölruházva, — személyesen állítsák a' hátramaradtak.

Tekintetbe vétetvén a' pórnépnek sok sérelme és terhe, úgy-mint adózásokkal, szállításokkal, átjárásokkal (*condescensio*) és fuvarozással és más hasonlókkal, ellenben a' karoknak 's rendeknek a' személyes megrovástól kivevése, zsoldosok' ujonczozásától fölmentése, igazságosnak és méltányosnak látszatott, hogy azon nép a' rovások' könnyebb fizetése által megvigasztaltassék, ez okból elhatároztatott : hogy az ország' köz és hadi szükségeire, valamint az ujonczozandó katonaság' alapjára a' parasztok (*plebes*) hónaponként egyenkint husz pénzt (*denar*), a' mennyiben ezen kivetés : összeg a' szállásolás által el nem enyészne, fizessenek, a' mi évenként két forintot téssen. Minden mágnások és nemesek pedig úgy az egyháziak, mint világiak, valamint a' birtokos katonák havonként 30 pénzt, azaz egy forintnak fölüladásával (kivévén a' kisebb birtokú katonákat) adjanak, és fizessenek.

A' mi továbbá a' katonáskodó személyek' rovásait illeti, azokat a' megye és város, a' személy' hivatalának, nevének és ezredének részletezésével kész gyanánt azoknak a' mennyiségekbe való beszámításával az ő beszédeik' helyére minél rendezebben és gyorsabban beküldje, onnan a' hadi fizetési hivatalba (*solutorium bellicum*) igazítván és küldvén, kész gyanánt a' katonáknak beszámítandnak.

A' megújítandó és fölállítandó czikkelyes törvényes táblára (*articularis Tab. judria*) nézve határoztatott, miszerint a' megyék azon táblához kiküldött (*deputatus*) ülnökeiket az 1708-ki január' 15-kére Korponára küldjék, az ülnökök pedig akkor ott csalhatlanul megjelenni és jelen lenni tartozzanak, hol az említett törvényes tábla bizonyos, és a' helytartó ő nméltósága által rendelendő kiküldöttek által, — nem állván ellent egy vagy más ülnöknek jogos elmaradása, — annak módja szerint fölállíttatik.

A' tizedik ülésben decemb. 23-kán. A' jó rend' fentartására nézve rendeltetett : hogy minden egyes megyék január' 15-kére a' megyék' keblében már létező részletek' (*portio*) állását, és számát ő exceljának a' főtábornok úrnak megírják.

A' mindennapi szükségek megkívánván, hogy az élelmezési tárák bizonyos alkalmas helyeken fölállíttassanak, az oda szolgáló kocsik, emberek szabályoztassanak (*limitentur*) és kiállíttassanak, ezen tervnek kidolgozása mélt. gróf Csáky István hadi főbiztosra (*generalis commissarius*) bízott a' megyék' követei-

vel együtt, és ő fenségének lesz fölterjesztendő, hol az megvizsgáltatván, és megalapítatván, a' megyékkel közöltetni fog.

A' 14-dik ülés dec. 24-kén bevégeztetett. Ebben a' különféle megyékben birtokot, 's jogokat bíró külföldiekre nézve határozatott, hogy azoknak rovásaik jószágaiktól azon megyékben, melyekben nem laknak, fölkelvén (exsurgentes), és ott vagy nem létező tisztek, vagy jövedelem' hiánya miatt ki nem fizettethetvén (mint leginkább Zemplén megyében láthatni), a' kerületi biztosnak (districtualis commissarius) a' megyében rovásoló által átküldessenek. És a' hová küldetnek, a' levelezés (correspondentia), behajtás (exactio) és bevétel (perceptio) az átküldötteknek részletezése mellett úgy tartassék meg, hogy az azon megye — melyhez a' rovások átküldettek — adószedője' közbejöttével a' rovásoló megyében rovásolt és összeírt jószágaitól, ott a' hol a' megrovott lakik, az illetőséget szabadon behajthassa, és behajtsa.

A' köz szükség kényszerítvén, a' lovas ezredekhez az ujonczozásra, és megszerzendő lovakra minden főpapok, mágnások, és nemesek járuljanak minden egyes száz rovástól egy lovasnak kiállítására, vagy ha kényelmesebbnek látszatik, husz tallért fehér pénzben minden egyes lóért lefizetni választhatnak.

Az Ónodon ¹⁾ kivetett gabona is az összeírásra elhalasztatván, elhatározatott: hogy az a' kiigazított rovások szerint lesz alkalmazandó.

A' téli szállásoknak, és az abba helyezendő és beszállásolandó katonák' kimutatásának — minthogy jelenleg az idő' rövidsége miatt az elhelyezés meg nem történhetett — átküldése a' főtábornok urra bízott.

Ez ezek voltak a' kassai tanácskozmány tárgyai!!

— Következett

KISS FERENCZ II.

ki egy régi pecsétnyomó' bemutatását a' következő szavakkal kísérté. Van szerencsém, úgy mond, egy XIV. századbéli, kétségtelenül eredeti, monorú pecsétnyomót terjeszteni elő, mely a' körirat szerint Miklós szerémi püspöké volt. Rajta a' felfeszített üdvöztető látható, kétfelől két szent, lábainál pedig egy harmadik,

¹⁾ Az ónódi gyűlés 1707-ki máj. 1-ről máj. 16-ra halasztva 's köv. tartatott.

térdelő, alak. Fenekén számos csillag elhintve. Körirata barát be-
tükkel : *S. Dominus nicolaus epus seremiensis*. A' csillagok, az
írás' alakja 's az egész typus a'
XIV-dik századra mutatnak, bár
abban, de a' XV. században sem
találok a' kezemnél levő segéd-
eszközökkel Miklós szerémi püs-
pököt. Azonban 1383-ban Erzsé-
bet és Mária királynék alatt egy
Miklós, pozsegai prépost 's a' ki-
rálynék' káplánja volt, ki általok
Jádra' városához küldetett kö-
vetül, 's később könnyen sze-
rémi püspökségre mehetett elő.
A' köriratban figyelmet gerjeszt
a' nominativ us valamint a' szo-
kott Syrmienensis helyett a' magyar forma (Seremiensis).

— Ezek után a' *títoknok*, mint a' *Történettudományi Bizott-
mány'* tollvivő tagja, e' bizottmánynak nov. 26-án kelt következő
jelentését olvasta fel:

„Alulírt Bizottmánynak szerencséje van eddigi tanácskozá-
sai és munkálkodásai' eredményeiről a' Tek. Osztályt a' követke-
zőkben értesíteni.

I. A' *Történelmi Tárra* nézve megindultak a' Bizottmány'
felszólításai és levelezései, 's vannak már kezénél több olly köz-
lemények, melyek annak díszére fognak válni : de miután az első
kötetnek mintegy képviselőjeül kell szolgálnia az egész vállalat-
nak, 's még némi becses adalékokat várunk, ennek szerkeszté-
séhez eddig nem foghattunk.

Második kötetére nézve mindazáltal abban állapodott meg a'
Bizottmány, hogy abban *Jerney János* rt' illy című, a' magyar
oklevél- és pecséttanra nézve felette fontos és becses dolgozata :
„*Magyarország' hielmes és hiteles helyeinek története és pecsétel*“,
mellyet több mint száz már készen álló rézmetszet világosít fel,
jelenjék meg.

Ezekhez képest reményljük, hogy a' T. Tár jövő tavasszal
két kötetben általadathatik a' tudományos közönségnek.

II. A' *Történeti Kútfők'* nagyobb szerű gyűjteményére nézve

a' Bizottmány úgy vélekszik, hogy az három fő osztályban megindítandó. A' gyűjtőczím lenne: *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a' Magyar Nemzeti Academia.*

Első fő osztályát Okmánytárak képeznek: *Diplomataria*, 's egyes kötetekben egyes nagyobb korszakok, vidékek, hatóságok' sly olly oklevél- 's másnemű hivatalos okmányait hozná, melyek eddig vagy egészben, vagy részeik szerint kiadatlanok, vagy kézen nem forgó, többnyire külföldi munkákban jelenvén meg, iróink előtt nagyobb részt ismeretlenek, vagy ha nálunk megjelentek is, részint nem mentek még be okleveles gyűjteményeinkbe, részint igen hibásan adattak ki. Egy öszves, egyetemes, tisztán időrendű nagy Codex Diplomaticus' kiállítását, mely tehát a' Fejér György' Codexe' anyagát is magában foglalná, azon boldogabb időre halasztandónak tartja a' Bizottmány, midőn a' hazai köz és magán levéltárak a' tudomány előtt tartózkodás nélkül megnyilandván, az academia képes leszen az eddigiek' számát kettős hármassal mennyiségre emelni, és a' kijötteket is eredetieikkel, a' mennyire csak lehet, összevetvén, számtalan hibáikból kitisztítani. Addig is kötelességének tartja a' tudományt minden koronként kikeresendők 's felmerülőkkel időről időre gazdagítani, 's ez által is éppen többeknek megnyerhetésére folytonos ösztönt gyakorolni.

Ezen okleveles osztály' megindításául a' Bizottmány a' *Codex Czechianus* ajánlja, mely két kötetben az Árpádok' korszakára szorítkozik.

III. A' második fő osztály a' *Scriptorok*at foglalná magában, és pedig egyelőre a' kiadatlanokat, különösen kik latin 's más, nem magyar nyelven írtak. Ez osztály' megnyitására *Brutus' Commentárjai* tüzetnek ki, melyek' sajtó alá készítéséhez a' Bizottmány legott hozzá látand, mihelyt a' tisztelt osztálytól javaslata helybenhagyást nyerend.

IV. Harmadik főosztályát a' *Magyar Történetírók' Tára* tenné, mellynek megindítására legalkalmasbnak vélné a' Bizottmány gróf *Kemény József* tiszt. tagot felszólíttatni, hogy gazdag gyűjteményéből egyelőre két kötetnyi anyagot, időrendben szerkesztve 's a' szükséges bevezetések és jegyzésekkel ellátva, nyújtana.

V. Minthogy pedig a' Bizottmány' kötelességének tartja nem csak rögtön kiadandókat gyűjteni 's azok' közzétételét azonnal

eszközölni, hanem mindent felhalmozni, mi jövődre is a' reá bízott czélok' létesítésére szolgálhat, különösen pedig az olly anyagokat, mik illy gondoskodás nélkül magán kezekre kerülve és kereskedés' tárgyává válva, előbb utóbb a' közhasznosítás' köréből kienyészhetnének : több, kényes okoknál fogva egy jelenleg eladó, ritka becsű illy gyűjteményről csak általánosan teszen említést, s egyedül arra kéri a' tisztelt Osztályt, hogy annak megvételét Érdy, Jerney és Podhradczky társainknak a' Bizottmány előtt hivatalosan tett ajánló jelentések' nyomán, az Elnök' Ő Exjának ajánlani méltóztatnék.

Az osztály a' bizottmány' jelentését minden részeiben helyben hagyván és elfogadván, a' nm. Elnök urat felkéretni határozta, hogy a' Történelmi Tár, az Okmánytár 's a' Történetírók' megindítását, úgy a' megvételre ajánlott becses okmánygyűjtemény' megszerzését is elrendelni méltóztatnék.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 27. 1854. 7. ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen ugyan azok.

— A' titoknak a' következő tudományos testületektől nyújtott be küldeményeket a' könyvtár' számára : 1) A' tudd. porosz kir. academiájától : a) Abhandll. d. Academ. Jahrgang 1853. b) Monatsberichte August 1853- Juli 1854. c) Preissfragen . . 2) Az amerikai philos. társaságtól : Proceedings of the Am. Philos. Soc. Vol. V. Nr. 49, 50. 3) A' Smithsonian Institutiontól : a) Melsheimer: Catalogue of the described Coleoptera of the United States. Wash. 1853. b) Seventh Annual Report of the Board of Regents of the Sm. Inst. for the year 1852. c) Registry of periodical Phenomena. d) Direction for collecting Specimens of natural history. W. 1854. e) The annular Eclipse of may 26. 1854. by Dobbin W. 1854. f) List of foreign institutions in correspondence with the Sm. Institution. 4) Ugyan ez által más amerikai társulatok és magán íróktól : a) a' Wisconsin Institutiontól : Report of the board of trustees of the — Madison 1853. b) Transactions of the Wisconsin State Agricultural Society. Vol. I. H. Madison 1852, 3. c) Spencer Baird : Descriptions of new genera and species of North American frogs. d) Baird and Girard : Descr. of new species of fishes collected in Texas. 2. part. e) Girard : Descr. of new species of reptiles. 2. part. f) Brown Andrástól : The Philosophy of Physics. Redfield, 1854. g) Natural history of the red river of Louisiana. Appendix D. Wash. 1853. h) Nortons Literary Register 1854. NYork. i) On the Serpents of New-York by Spencer Baird. Albany 1854.

Ugyan az a' kéziratár' számára a' következőket nyújtotta be : 1) Nagy Leopoldtól : Szászvárosbeli Körösi tanár' munkáját : „Historia Patria.“ 4 kötet 4rétb. 2) Fáy András ttagtól : a) Mátyási József' hátrahagyott kéziratai, 3 kötet. b) Fáy József' Philosophiai Jegyzetei 9 kötet 4rét. c) Az Árulás, szomorú-

ját. Jakabfalvy Lászlótól. 3. *Zsigmondy Pál* ügyvédtől : *Vera Descriptio Criminalium Processuum Com. Franc. Nádasdi etc.*

Ugyan az a' *könyvtár*' számára magányosoktól benyújtotta : 1) *Fáy András* ttagtól : a) *Hasznos házi jegyzetek*. 3. kiad. Pest, 1851. b) *Buzavirágok*, Pest, 1853. c) *Adatok Magyarország bővebb ismertetésére*. Pest, 1854. d) *Jávor orvos*. 2 köt. Pest, 1855. e) *Fáys Fabeln v. Petz*. Wien, 1825. f) *Igazság* Istápja Posaházy Jánostól, Patak, 1669. csonka. 9) *Jesuita Páterek titkai*. Várad, 1657. 2) *Nagy Leopoldtól* : *Jus Transilvanico Saxonico Ladisl. Nagy. Claud.* 1845. — 3) *Zsigmondy Pál* ügyvédtől : a) *Decretum Juris Consuet. Regni Hung. Magyar és Deák*. Debr. 1639. b) *Krugs Ges. Schriften* 2 k. Braunsch. 1830. c) *Krug, Versuch einer system. Encyclop. d. Wiss.* 2 k. Wittenb. 1796. d) *Gatterers Abriss d. Chronologie*. Gött. 1777. és *Gatterers Abriss d. Heraldik*. 1774. 1 köt. e) *Auserl. Gespraech des Plato v. Stolberg. Königsb.* 1797. f) *Schlözers öffentl. u. Privatleben* 2 köt. Lipse 1848. 4) *Ráth Károlytól* 8 darab vegyes. 5) *Fábián Istvántól* : *A' Szóelemzés és Szóértelmezés Alapelvei. Sopron 1853. 6) *Mátray Gábor* lev. tagtól : *Magyar Népdalok' Gyűjteménye. I. 2. magyar, és magyar-német kiadásban. Pest, 1854. fol. 7) az *Ujabb Nemzeti Könyvtár*' kiadótól : *Hellen és Romai Remekírók*' Könyvtára : a) *Homer Iliásza*, Szabó Istvántól ; b) *Plátón*' Munkái, Hunfalvy Páltól, I. köt. 8) *Sasku Károly* kívándorlott hazánkfától : hatvan kötet vegyes munkákat, öt nyaláb kéziratot, és 131 db térképet. 9) A' 'székesfejervári gymnasium' 1852. és 54-ki Évkönyveit, 's a 'kolosváriét 1854-re.

— Végre ugyanaz, *kötelmi példányokban* a' kecskeméti nyomdából 2, a' nyitraiból 3, a' pápaiból 2, a' pesti Bucsánszky-féleiből 3, 's a' vácziból 1 dbot.

KIS GYÜLÉS, DEC. 4. 1854.

(A' *mathematical* és *természettud.* osztályok' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : *Kubinyi Ág. tt. Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Csorba és Petényi II. tt.* — *Egyéb osztályokból* : *Érdy, Jerney rr. tt. Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Tóth, Wenzel II. tt.* — *Toldy Fer. titoknak.*

KUBÍNYI ÁGOSTON tt.

a' *datolya pálmafáról* (*Phoenix dactilifera* Lin.) értekezett, bemutatván egy, özvegy gróf Forrayné szül. gr. Brunszvik Júlia ő excelja által Indiából kapott, gyümölcsessel telt páлмааgát; mint szinte egy, a' pesti fűvészkertben nevelt élő datolyapálmát, 's ugyan onnan összehasonlításul egy *Chamaerops humilis*, legyezőlevelű, pálmát. Említé ez alkalommal előadó, hogy hajdan, Közép-Europában is léteztek élő pálmafák, minek bizonyosságai azon sokféle példányok, melyek a' csehországi radniczi köszenbányákban kövült állapotban találtnak, mikből egy, a' nemzeti muzeumhoz tartozó, 's ugyan ezen bányából került *Lepidoden-*

dron crenatum kövesült fatörzs-darabot elé is mutatott, melly egy, a' pálmákhoz közel álló, kihalt növény családfaj volt; valamint egy Radobojon Horvátországban talált, immár kihalt Phae-nicites Unger-i rajzát, mellynek kövült eredetie a' gréczi Johan-neumban őriztetik.

— Erre

BUGÁT PÁL rt.

az időjárásról értekezett.

KIS GYÜLÉS, DEC. 11. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Érdy János id. rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Hunfalvy, Tasner II. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Petényi, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HUNFALVY PÁL lt.

a' török-finn-magyar szók' összehasonlítását tárgyaló előadásait folytatta.

KIS GYÜLÉS, DEC. 18. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth és Kállay rr., Pauler és Tóth II. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Érdy, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Petényi, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HUNFALVY PÁL lt.

Aristoteles' elméletét az emberi életéről és az erényről terjesztette elő.

— Öszves ülés s alakulván a' társaság, mindenek előtt az *Üléssor'* javaslatát készítette el 1855-re, ekképen:

Jan. 8. Történeti osztály.	Mart. 19. Nyelv- és széptud. oszt.
— 15. Mathem. és term. tud. oszt.	— 26. Philos. és társad. tud. oszt.
— 22. Nyelv- és széptud. oszt.	— — Öszves acad. ülés.
— 29. Philos. és társad. tud. oszt.	Apr. 2. Történeti osztály.
— — Öszves academiái ülés.	— 16. Mathem. és term. tud. oszt.
Febr. 5. Történeti osztály.	— 23. Nyelv- és széptud. oszt.
— 12. Mathem. és term. tud. oszt.	— 30. Philos. és társad. tud. oszt.
— 19. Nyelv- és széptud. oszt.	— — Öszves acad. ülés.
— 26. Philos. és társad. tud. oszt.	Máj. 7. Történeti osztály.
— — Öszves acad. ülés.	— 14. Mathem. és term. tud. oszt.
Mart. 5. Történeti osztály.	— 21. Nyelv- és széptud. oszt.
— 12. Mathem. és term. tud. oszt.	— — Öszves acad. ülés.

Jun. 4. Philos. és társad. tud. oszt.	Juli. 2. Philos. és társad. tud. oszt.
— 11. Történeti osztály.	— 9. Történeti osztály.
— 18. Mathem. és term. tud. oszt.	— 16. Mathem. és term. tud. oszt.
— 25. Nyelv. és széptud. oszt.	— 23. <i>Özves acad. ülés.</i>
— — <i>Özves acad. ülés.</i>	

S z ü n i d ő.

Oct. 1. <i>Özves acad. ülés.</i>	Nov. 19. Történeti osztály.
— 8. Nyelv- és széptud. oszt.	— 26. Mathem. és term. tud. oszt.
— 15. Philos. és társad. tud. oszt.	— — <i>Özves acad. ülés.</i>
— 22. Történeti osztály.	Dec. 3. Nyelv- és széptud. oszt.
— 29. Mathem. és term. tud. oszt.	— 10. Philos. és társad. tud. oszt.
— — <i>Özves acad. ülés.</i>	— 17. Történeti osztály.
Nov. 5. Nyelv- és széptud. oszt.	— — <i>Özves acad. ülés.</i>
— 12. Philos. és társad. tud. oszt.	

— A' titoknak végül a' könyvtár' számára a' követk. tudom. testületek-től nyújtott be küldeményeket: 1) A' tud. bécsi *academiájától*: a) Keil's *Jahrbücher d. k. k. Central-Anstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus*. Wien, 1854. 4r. b) *Sitzungsberichte der mathem.-naturwiss. Classe XII*: 5. XIII. 1—2. und Register der ersten zehn Bände. c) Czjzek's *Geologische Karte von Krems*. d) *Sitzungsber. der philos.-histor. Classe*, XII: 5. XIII: 1—2. e) *Archiv für Kunde österreich. Geschichtsquellen*. XIII. 1—2. f) *Notizenblatt* Nro 18—24. g) *Monumenta Habsburgica I*: 1. Mind Bécs, 1854. — 2) A' cs. *birod. földtani intézettől*: *Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt*. 1854: 2. — Magányosaktól: 1) *Peltzmann Gergely* ferenczi áldortól: *Lelki Kalauz*, 2-dik bővít. kiad. Pest, 1854. — 2) *Ráczy Vilmostól*: *Az ausztriai általános Polgári Törvénykönyv magyarázva*, 2 köt. Bécs, 1854. — Végre *kötelmi példányokban* az egyetemi nyomdából 3, a' veszprémitől 1 dbot.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— *Nyelvkönyvek.* — *Magyar nyelvtan* az elemi s reáliskolák használatára. Irta *Zimmermann Jakab*. Kiadja a Szent-István-Társulat. Negyedik bőv. kiadás. Pesten, 1854. Herz János könyvnyomdájában. 8r. 66 lap. Ára kötetlen 14, kötve 16 kr.

Magyar Olvasókönyv az algymnasium első osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein Nep. János* kegyes tanítórendi tag. Ötödik kiadás. Buda, Schöpfer tulajd. 1855. n8r. 160 l. füz. 30 kr.

Görög Olvasókönyv a görög nyelvtan I. és II. évi folyamára, *Feldbausch* és *Süpfle* után magyarítva és *Szepesy Imre* görög nyelvtanához alkalmazva *Vinterkorn Sándor* sz. Benedekrendi áldor és a győri főgymn. a görög nyelv tanára által. A magas mi-

nisterium . . . által engedélyezett munka. Pest, 1854. Magyar Mihály könyvkeresk. 8r. öszv. 80. l.

— Nevelés és oktatás. — *Neveléstan*, vagy Útmutatás a helyes Gyermekevelésre testi, értelmi és erkölcsi tekintetben. Különösen új házások számára írta *Sasku Károly*. Kecskemét, nyomt. kiadó-tulajdonos Szilády Károlynál. 1854. 12r. 188 lap, füzve 36 kr.

Népszerű Olvasókönyv, mulattató, szív- és eszképző, mindenféle iratnemeket ismertető, bármely vallásbeli serdültebb ifjúság számára. Szerk. *Matics Imre*, m. nyelv tanára. . . Második kiad. tetemesen változtatva és bővítve. Pozsony, 1854. 8r. 266 l.

Koszorú, Elbeszélések gyűjteménye jutalomkönyvül gyermekek számára. Írta *Beöthy Zsigmond*. Második kiad. Pest, 1854. kiad. Bucsánszky 8r. 174 l. füzve színezett képekkel 48 kr., feketékkel 30 kr.

A Tündérorság. Új regék és mondák 7—12 éves gyermekek számára *Stieff H.* leánynövélde igazgatónéja után németből magyarra fordítva. Hat képpel. Komárom, 1854. Szigler testvérek költs. és bet. 8r. 108 lap. Kemény táblában 1 ft 20 kr. (Igen csinos kiállítás).

Népiskolai Könyvtár, V. kötet: Magyarország története. Sáros-Patak, a főisk. bet. 1854. n8r. 61 l.

— Utazások. — *Keleti Képek*. Írta *Urházy György*. Pest, Emich nyomd. 1854. n8r. 214 l. Díszkiadás.

Nem futólagos vázlat, hanem studiumok a szerb, bolgár, részben a török nép élete körül, kellemetes előadásban.

A Vándor Emlékei. Írta gr. *Kálnoky Dénes*. Két kötet. Pest, 1855. Kiadta Müller Gyula. 12r. I. 294. II. 222 lap. — A Garay-árvák fölsegélésére.

— Törvénytudomány. — *Az Ausztriai általános Polgári Törvénykönyv*, minden arra vonatkozó utólagos rendeletekkel, kiadta *Rácz Vilmos*. Két kötet. Bécs, Ullrichnál, 8r. 1854. 2 kötet.

Az Ausztriai Büntetőtörvény . . magyarázva *Hye Antal* . . által, ford. *Somossy József* által. Ötödik füzet. Bécs, 1854. 8r. füzve 48 kr.

Az országos jövedelmekből nyújtandó Urbéri Kárpótlás iránti igények bemondata, s az ide vonatkozó törvények s ministeri ok-

tatás gyakorlati magyarázata *Mészáros Károlytól*. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv. Sr. XVI és 68 l. füzve 30 kr.

Földtehermentesítési Rendszer az 1854. jan. 16-án kelt cs. nyiltparancs alapján . . magyarázta *Mészáros Károly*. Pest, 1854. kiadta Heckenast Gusztáv 8r. 60 l.

A Tagosításról és tagosított birtok elrendezése és műveléséről. A legújabb törvényekhez, hazánk viszonyaihoz, és a nép jelleméhez alkalmazva írta *Gyürky Antal*. Pest, 1853. Heckenast nSr. 71 lap.

Vegyes házasságok és az új Polgári Törvénykönyve. Írta *Oltványi Pál*, csanádi püspöki irodaigazgató. Temesvárott, 1854. Hazay Márk és fia Vilmos betüivel 8r. Ára 30 pkr.

Házasságkötés és Elválás a jelen törvények értelmében, minden Magyarországon s a melléktartományokban bevett törv. vallásfelekezetek számára. Írta *Oláh László*. Pest, 1854. Emich nyomd. nSr. 113 l.

Magyar Öngyűvéd, vagyis mindennemű jogügyletekbeni Tanácsadó . . . több száz magyar és német példánnyal és példával felvilágosítva írta *Oláh László*. Pest, 1854. Heckenast nSr. 495 l. füzve 1 ft.

A Jász és Kun megyebeli törvényszékeket tárgyzó Statutumok, melyek József ö k. hercegsége, fels. nádorispán, mint azon megyék grófja és birája által megorósítottván, a megyéknek 1799. böjtelő hav. 13. tartatott közöns. gyűlésében kihirdettettek, és megtartás végett közönségessé tétettek. Pest, 1854. Trattner-Károlyi bet. 8r. 32 l.

A Jászok és Kúnok részére 1751-ben kiadott kir. Regulatio, vagy Rendszabások, a köznép kedvéért magyarra fordíttattak 1820. esztben. Pest, 1854. Trattn. 8r. 23 l.

A pannonhegyi Papi Tized Somogyban, történeti, jogi és peres szempontból nézve 1854-ben. Írta *Hegedűs József*, Nagykanizsán székelő hit. ügyvéd. N. Kanizsán, Markbreiter J. nyomdájából 1854. nSr. 94 l. füzve 30 kr.

— Mathem. tudd. — *Mértan* felső gymnasiumok és reáliskolák számára, Dr. *Mocnik Ferenc* után fordította. Dr. *Arenstein József* cs. kir. tanár . . a magyar tud. társ. lev. stb t. 324 a szöveg közé nyomott i dommal. Pest, Lampel Robert sajátja. 1854. nSr. 278 lap.

Mértani Nézetlan, Koller Károly cisterci rendi áldozár és gymn. tanár által. I. és II. osztályra 303 ábrával 140 lap. III. IV. osztályra 137 ábr. 100 l. Pesten, 1854. Müller nyomd. Mindenik füzet ára 50 kr.

— Természeti tud. — *Természetan elemei*. Felső-gymnasium tanulóinak használatára. Irta Fuchs Albert. 188 fametszettel. Második javított kiadás. Pesten, 1854. Kilian György m. egyetemi könyvtáros tulajd. 8r. IV és 277 l.

A természetrajz elemei. Az ifjuság számára írta Hanák Ker. János, kegyesrendi tanár, s a kir. m. természettudományi társulat rendes tagja. Ötödik javított és bővített kiadás 114 fametszvénynyel. Pesten, Hartleben Konrád Adolf sajátja. 1854. 8r. 185 lap, füzve 1 ft.

Vezérkönyv az állat-, növény- s ásványtan oktatásában. Népiskolák használatára írta Minikus Vince, zirc-cisterci r. tanár. Kiadja Májer István. Pest, 1854. Heckenast. 8r. 104 l. füz. 36 kr.

Állattan. Középtanodai használatra írta Mihálka Antal. 170 fametszvénynyel. Pest, kiad. Heckenast Gusztáv, 1854. n8r. IV és 240 lap.

A Vegytan Elemei. Regnault Victor eredeti munkája nyomán írta Nendtvich Károly orvos dr, a cs. kir. pesti József-ipartanodában a vegytan rendes tanára, a m. tud. társ. l. tagja stb. Pest, 1854. Kilián György egyetemi könyvtáros tulajdona. n12r. XXIV és 600 l. 83 fametszettel, füzve 5 ft.

A Mezőgazdaság tankönyve. Dr. Pabst H. V. után Lónyai Gábor. Negyedik kötet: Mezőgazdasági Üzlettan. Pest, 1854. Emich G. bizománya. n8r. 228 l. füzve 1 ft.

Kertészeti Füzetek Dr. Entz Ferencről. Pest, 1854. Lukács nyomt. k8r. I. 83 l. II. 114 l. III. 132 l.

Séták a kristálypalotában, vagyis a világipar közhasznu ismertetése, képekkel. Minden kor, nem és rend számára. Irja Birányi Akos. Pest, 1854. Müller Emil könyvnyom. 16r. Első füzet: 118 l., három képpel. Előfizethetni a három füzetet teendő munkára, 2 fttal, Müller Emil nyomdájában.

— E g é l y. — *Szent Szakaszok*, melyek az anyaszentegyház köz istentiszteletén olvastatnak (ford. Márkfi Samu sz. benedek-rendi tanártól). Kiadja a Szent-István-Társulat. Pesten, 1854. Nyom. Landerer és Heckenastnál. 4r. (16 és) 244 l. Ára 2 ft.

Bibliai Történetek az ó és új szövetségből és apostolok cselekedeteiből. Schmid Kristófnak *Czuczor Gergely* által fordított munkája nyomán kisebb gyermekek számára készítette P. J. Fehér megyei áldozó. Pest, 1855. Emich-sajátja 8r. 100 lap, képekkel, félkemény tábl. kötve 12 kr.

Ezt a könyvet a többi apró bibliai történetektől az különbözteti meg, hogy míg amazok együl egyig szárazok, sem kedélyre, sem képzelemre nem hatók; ez kellemes tanulságos módon beszéli el azokat. Amazok csontvázak; ez vérrel élettel bíró vonzó alak.

Ó és Új testamentomi Történetek, melyeket a zsenge ifjuság számára írt *Bedeő Pál*, királyréti pleb. Hetedik kiadás. Pest, 1855. kiad. Bucsánszky. 8r. 88 l.

Bibliai Történetek növendék tanuló gyermekek számára írta *Báthy Károly*. Kecskeméten 1854-ben. Buda, Bagó bet. 8r. 165 l.

Kétszer 52 *Bibliai Történetek* ev. iskolák és családok számára képekkel. A 18-d. német kiadás szerint magyarra fordítva, és most nyolcadszor kiadva. Sopron, Reichard Adolfnál. 1854. 16r. 210 l.

Közép Katekismus, katolikus tanulók számára a városi iskolákban. A religio történetének rövid vázlatával. Harmadik kiad. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Egerben, 1854. Az érseki lyceumi gyorsajtlón. k8r. 124 és 52 l. Ára kötetlenül 12, kemény kötésben 18 pkr.

A hely. hitv. *Heidelbergi Káté* rendszerében foglalt keresztyén hitágazatokra kidolgozott ötvenhat urnapi s ünnepélyiekké is fordítható *Elmélkedések*. Egyházi használatra közli *Varju István*, ószönyi helv. h. lelkész. Pest, 1854. kiad. Trattner 8r. 318 l.

Keresztyén Kis Kátékizmus (sic!) készítettett a helv. vallástételt követő tulajdonai superint. rend. az alsóbb iskolák számára néhai *Tóth Ferenc* . . . superint. által. Tizenötödik kiadás. Pápa, 1853. ref. főisk. bet. kötetlenül 11 váltó kr.

Vallásra való Berezetés, s a ker. vallás sarkalatosb igazságai. Népiskolák számára. Patak, a főisk. bet. és költs. 1854. 56 l. Kemény bor. 10 kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IDŐSZAKI SAJTÓ. (Novemberről).

Magyar folyóirataink szokott kerékgyágásukban. A *Budapesti Hírlap* tárcája merő regényivé alakult; a *Pesti Napló* megmaradt kétágúságában, a szépirodalmi — többszöri megszakításokkal — Karpathy Zoltán folytatásait hozva, a tudományos pedig megszakítás nélkül közölve könyvismertetéseket, *Toldy Ferenc* költészettörténeti előadásait, a nemzeti színházban előadatni szokott vagy előadható dalművek jellemzését, „Jeles íróink csarnokát“ (novemberben *Mikes Kelemen* és *Haller János* erdélyi hazánkfiaira jött a sor), *Greguss Ágost* magyar verstani kísérletét (mely be van fejezve, s mint halljuk, külön kiadásban is meg fog jelenni), és egyéb kisebb cikkeket, melyek közül „A magyar könyvészet ügye“ címűt, főleg ohajtandó, hogy íróink, kiadóink, nyomdászaink figyelembe vegyék.

Forduljunk most a mi német collegánkhoz, az *Österr. Blätter f. Liter. u. Kunst* nevű bécsi lapírtáshoz, s kísérljük őt végig irodalmi kimutatásában. Mult alkalommal bezárólag a XIV-dik számig jutottunk. A XV-dik szám alatt az építészeti-, vasutgy- és közlekedésre vonatkozó munkák száma összesen 131-re tétetik, melyek közül olasz 72; német 58; szláv (milyen szláv, azt persze sohasem tudjuk meg) 1; magyar pedig semmi. E részben igaza lehet a collegának, mert magunk is csakugyan nem emlékszünk, hogy 1852-diki szeptembertől 1853-diki dec. végéig e szakokbeli magyar mű megjelent volna; jót állni azonban még sem merünk sem emlékeztetünk, sem az *Österr. Blätter* hitetlenségeért, mivel volt elég alkalmunk, s lesz alább is azonnal meggyőződ-nünk, hogy a collegának csak kötve lehet hinni. A XVI-dik szám alatt az erdőszerű, vadászati és bányászati munkák összege 154-ben állapíttatik meg, s ime, itt az olasz egészen kiesik, s csak német (152) és szláv (2) munkák fordulnak elő. — A XVII-dik szám a háztartásra, mezei gazdaságra és kertészetre vonatkozó művek átnézetét adja. Ezen munkák összes száma — hozzájuk adatván a gazdasági folyóiratok is — 245-re van téve, melyek között német 140; olasz 73; magyar 13; szláv nyelvű 19. Felsőausztria, Korontál, Krajna és Dalmácia nincsenek képviselve. A magyar munkák közt a „Gazdasági Lapok“, *Dombasle* gazdas. naplójának *Török J.* általi fordítása (ez, ha nem csalódunk, még 1846-ból való, s címe az *Österr. Blätter* tudós registratora szerint: „Okszerű gazdak Naploja Dombasle Matyar“), továbbá a *Pabst* után magyarított mezőgazdasági növénytermesztés, *Schlipf* mezőgazd. népszerű kézikönyve, *Galgóci Károlytól* a mezei gazda népszerű gyám- és vezérkönyve, *Katona Dénestől* a gyümölcsfák nemesítése, *Egry Antal* pomológiája, *Domitrovičstól* a gyümölcs-tenyésztés, mint a hegyi lakosok legfőbb táp- és keresetforrása, *Malatidess* értelmes jó magyar gazdája, s *Németh Zsuzsánna* szakácskönyve emeltetnek ki. — Végre következik a XVIII-dik szám: szépirodalom általában, versek,

színművek, regények. Korontal nincs képviselve a szépirodalmi nyomtatványokban, melyeknek összes száma 1200 (444 kötet, 756 füzet). Német 498; olasz 447; szláv nyelveken 158; magyar 87 (merjük pedig állítani, hogy legalább még egyszer ennyit tudnánk főlészámlálni), angol 5; francia 4; latin 3. A szépirodalmi munkálatok nagyobb része haszontalannak, roszul utánzottnak vagy egyenesen fordítottnak van jelölve, a fordítottak eredetiei roszul kiválasztottaknak állítvák, — miben mindenesetre kezet fogunk a lajstromozóval. A szépirodalmi folyóiratok összes száma 26-ra van téve, melyek között — állítólag — német 14; olasz 6; szláv 4; magyar 2 (t. i. a *Hölgyfutár* és a *Szépirodalmi Lapok*). Ha visszaemlékszünk, hogy az *Österr. Blätter* hasábjai a folyó év elején magok is megemlékeztek a *Délbáb*, *Divatcsarnok*, *Családi Lapok*, *Budapesti Viszhang* s egyéb magyar folyóiratokról, úgy kénytelenek vagyunk a mostani hibás adatot vagy szándékos roszakaratból vagy menthetetlen hanyagságból származottnak tekinteni. (A *Szépirodalmi Lapok* at a tudós lajstromzó így fordítja németre: *Schöngestige Blätter*).

Ugyancsak az *Österr. Blätter* 50-dik számában *Ipolyi Arnold* „Magyar Mythologiá”ja van ismertetve futólag bizonyos *Schröer J.* által, ki a magyar történelmet végkép elszigeteltnek és bizonytalanoknak, nyelvét az altai nyelvekhez némileg hasonlónak, hitregészeti csekély szellemkincsét kiválólag a szlávoktól átvettnek hirdeti. A szerkesztőség csillag alatt meg egyi, hogy a német közönség véleményét gondolja tolmácsolni, ha kifejezi ohajtását, vajha e fontos munkát valami szakértő, a szerzőnek felügyelése alatt, mielőbb német nyelvre lefordítaná.

Mielőtt befejezésül rövid átnézetet adnánk az 1854-dik évi magyar folyóiratok számáról az év végén, összehasonlítva azoknak számával az év elején, közöljük még azon, a *P. Napló* nov. 9-dikei számában közzétett „drámai jutalomhirdetés” t. „*Theodorovics (Tomori) Anasztáz* tisztelt hazánkfia a nemzeti irodalom előmozdítására drámai jutalmul száz aranyat ajánlott, s a *P. Napló* szerkesztőségét a körül intézkedésre hívta fel. Ehez képest kívántatik egy a hazai történetből kölcsönözött tárgynak historiai drámaul vagy szomorujátékul feldolgozása. Az általános költői, és különös drámai belbecsen kívül a színpadon előadhatás főkéllékül jelettetik ki. A pályaművek beküldetési határpapja 1855. évi aug. 20-dika, a mikorra azoknak idegen kézzel, tisztán másolt és lapozott s jelíggel ellátott kézíratait, a szerző nevét rejtő, ugyanazon jelíggel borítékján viselő, pecsétés levelkéik kíséretében, alulirt szerkesztőség veszi által. Megbírálas végett a magyar akademia s a nemzeti színház igazgatósága fognak megkerestetni; a legjobbnak ítélendő színmű pedig a nemzeti színpadon adatván elő, a szerző nevét rejtő levél, az előadás után, a közönség előtt fog felbontatni s a koszorúzó író neve legott kihirdettetni. A mű a szerző tulajdona marad, s ez köteles azt előadás után legott sajtó útján közzé tenni. Hazánk költői, fel a nemes versenyre! Int a becsület, de int a nemzeti csinosodás neműje is!” *Kelt Pesten, nov. 8. 1854. Török János, mint a Pesti Napló szerkesztője.*

A hazai lapok a *P. Napló* szerkesztősége által kértettek e hirdetés felvételére s terjesztésére; a mely lapok ezen kérést nem teljesítették, ítéletet mondtak önmagok ellen.

Hasonlítsuk most össze a magyar folyóiratok számát 1854-nek elején s végén. A folyó év kezdetével összesen 13 magyar folyóirat létezett, melyek betűrendben itt következnek: *Budapesti Hírlap*, *Családi Lapok*, *Déliabáb*, *Divatcsarnok*, *Gazdasági Lapok*, *Hetilap*, *Hölgyfutár*, *Ifjúság Lapja*, *Katholikus Néplap*, *Magyar Academiai Értesítő*, *Pesti Napló*, *Religio*, *Új Magyar Múzeum*. Ezek közül az év folytatában megszűnt a *Déliabáb* (febr. végén) és *Ifjúság Lapja* (jun. végével); hozzájuk járult pedig a *Budapesti Vízhang* és *Vasárnapi Újság* amaz máj., ez mart. elején): úgy hogy esztendő végével ismét a szerencsétlennek tartott tizenhármasszámban vannak magyar folyóirataink.

KÉSZÜLŐ MUNKÁK.

Hensner János egyetemi tanár régen érzett hézagot pótoland a római magánjognak általa kidolgozott kézikönyve közrebocsátásával.

Hajcsi Sándor lefordítja *Mocnik* mennyiségtanát, mely jövő tavaszig alkalmasint kikerülend sajtó alól.

A „Szent-István-Társulat” *Cantu Caesar* világtörténelmét adja ki. Az ókort *Gyurics Antal*, a középkort *Lonkay Antal* fordították; amaz 148, ez 140 nyolcadretű ívet teend nyomtatásban.

„Történelmi Könyvtár” cím alatt *Huszár Imre* és *Siegmund Vilmos* a legjobb francia, angol és német történelmi munkákat szándékoznak kiadni magyar fordításban. Első munka lesz *Boujoulatól* az oszman birodalom története.

Havas József mult nyáron Francia-, Olasz- és Németországban tett utazását, különös tekintettel a borkezelés- és selyemtenyésztésre, könyvbe foglalá, mely legközelebb sajtó alá kerülend.

Jósika Juliától ifjúsági olvasmány jelenendik meg a legközelebbi hetekben „Közlések a Külföldről” cím alatt.

Ney Ferentől „Matild és Olga” cím alatt egy három kötetes regény van sajtó alatt.

Tóth Endre újabb költeményeit adta sajtó alá, *Tóth Kálmán* pedig Szerelmi Vadrózsái újabb füzetére nyitott előfizetést.

Paulikovich Lajos „Rajzok a hajdankorból” című két kötetes beszélygyűjteményére nyitott előfizetést 1 ft 30 krjával.

„Fejő rózsák” címe alatt nem sokára két kötetes beszélygyűjtemény fog megjelenni *Győry Vilmostól*.

Toldy Ferentől e napokban jelennek meg: A Magyar Költészet Története két kötetben, A Magyar Nyelv és Irodalom Kézikönyvének első köteté, s a Szent-Katalin-Legendák egy kötetben.

HALÁLOZÁSOK.

Blasnek, a *Schedius*féle „Magyarország térképe” társszerzője, novemb. 21-kén Pesten. *Bedeckovich b.* volt magyar kir. cancellár, nov. 26-kán Bécsben. *Vass Imre* gr., utoljára a drámaíró választmány tagja a nemzeti színháznál, dec. 5-kén Pesten.

